

“O Solgun Halk Çocuklarına...”

Toplum ve Kuram
Lêkolîn û Xebatên Kurdî

Toplum ve Kuram Yayınları

Şehit Muhtar Mahallesi, Kurabiye Sokak,
No: 9/3 Beyoğlu, İstanbul
Tel: (0212) 292 35 50
toplumvekuram@gmail.com
www.toplumvekuram.org

Kitap Dizisi: 1

Yayın Kurulu:

Haydar Darıcı, Dâra Elhüseyni,
Harun Ercan, Ayhan Işık, Mehmet Polatel

Sahibi

Harun Ercan

Kapak Tasarımı ve Sayfa Düzeni

Murat Erol

Kapak fotoğrafı

Tolga Sezgin

Baskı

Berdan Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit.
C Blok, No: 239-216 Topkapı/İstanbul
Tel-Faks: 0212 613 11 12
berdanmat@hotmail.com

ISBN

978-605-60675-0-1

“*Başka bir kuşak geldi,
sorunun konumunu değiştirdi.*”

J. P. Sartre (Fanon'un ‘Yeryüzünün Lanetlileri’ne yazdığı önsözden)

Yola ilk adımını atan her derginin olduğu gibi, *Toplum ve Kuram* dergisinin de birkaç cümlede aktarılabilecek kısa bir hikâyesi var.

Aylar önce, yalnızca birkaç eski arkadaş olarak, bir masa etrafında bir araya geldiğimizde konuştuğumuz konu şuydu: Acaba Türkiye’de sosyal bilimler alanına Kürtlerin sesini, rengini ve “gerçeğini” dâhil edebilecek bir derginin kuruluşuna önayak olabilir miyiz? Birbirimizi bunun mümkün olduğuna inandırdıktan sonra, bu fikrimizi deklare ettiğimiz bir davet metni hazırladık ve ulaşabildiğimiz herkesle paylaştık. Söylediğimiz kısaca şuydu: Türkiye’de Kürtleri dışarıda tutarak sürdürülmeye çalışılan sosyal bilimler alanındaki bilgi üretimi, örgütlenmiş bir yalan üretimi faaliyetinden başka bir şey değildir ve müdahil olunmadığı sürece bu faaliyet, bugüne kadar işlediği biçimde işlemeye devam edecektir. Aradan kısa bir süre geçtikten sonra, bu fikir etrafında bir araya gelen ve çoğu birbirini tanımayan genç insanlar, söyledikleri ve yazdıkları ile bu dergiyi kurdular.

Daha yolun en başındayken etrafında toplandığımız o masada dile getirdiğimiz ve ardından eyleme geçirdiğimiz şeyin, zaten o sırada arkadaşlarımızın akıllarından da geçmekte olduğunu derginin yayına hazırlanışı sürecinde anlamış olduk. Şimdi, aradan geçen aylardan sonra, bu dergiyi merak edip okuyacak olanların da akıllarından benzer şeyler geçmekte olduğunu umuyoruz. Bu yüzden, meselemizi ve rengimizi belirginleştirmek amacıyla, *Toplum ve Kuram* dergisinin “Lêkolîn û Xebatên Kurdî” (Kürt İnceleme ve Çalışmaları) alt başlığı ile yayın hayatına başlamasına karar verdik.

Bunun ne anlama geldiğinin ve ne denli güç bir uğraş olduğunun bilincindeyiz: Türkiye’de sosyal bilimlerin sınırları içinde kalarak Kürtleri, Kürt me-

selesini ve Kürt bölgesini araştırmaya çalışmak, her defasında, araştırmacının niyetinden bağımsızlaşan bir dizi faktör ile yüzleşebilmeyi gerektirir. İşte bir örnek: Biz bu dergiyi yayına hazırlarken, bölgedeki asit kuyularına toplu halde atılmış insanların kemikleri çıkarılıyordu ve aynı günlerde bu insanların belki evlatları, yeğenleri ya da torunları olacak yaştaki çocuklar, kurşungeçirmez zırhla kaplı polis araçlarını taşıdıkları için cezaevlerine konuluyorlardı. Sadece çakışan bu iki örnek bile, içinde yönümüzü aradığımız bu girift labirentin ne denli şiddet yüklü olduğunu göstermektedir.

İşte bu yüzden, bizler, bir yüzü daima şiddete bakan bu meseleyi, sosyal bilimlerin sağladığı araç ve imkânlar ile anlamak, açıklamak ve tartışmak istiyoruz. Bu çabamızın ilk ürünü de, işte elinizde tuttuğunuz bu dergi nüshasıdır.

Davet metnimizde meramımızı uzun uzun anlatmıştık. Bu metinde dile getirdiklerimizi *çıkarken* tekrar etmemize gerek olmadığından, son sözü *çağrı-mıza* bırakıyoruz:

Okumakta olduğunuz bu metin, hazırlıkları İstanbul'da sürdürülen, sosyal bilimlerin tüm disiplinlerine ve oluşumlarına yer vermeyi amaçlayan, 3 ayda bir yayınlanacak yeni bir kuramsal derginin yazarlarına ve okurlarına yönelik davet mektubudur. Toplum ve Kuram adıyla yayınlanacak olan bu derginin yola çıkış nedenlerini, hedeflediklerini ve yayın çerçevesini açıklamaya çalışacak olan bu metin, derginin yayın hayatına başlamasını kolaylaştırmaya çalışan ilk yayın kadrosu tarafından kaleme alınmıştır ve içerdiği tüm önermeleri ile birlikte tartışılmaya ve geliştirilmeye açık bir biçimde dikkatinize sunulmaktadır.

TÜRKİYE'DE SOSYAL BİLİMLER MÜMKÜN MÜDÜR?

Lizbon merkezli Gulbenkian Vakfı bünyesinde oluşturulan komisyon tarafından hazırlanan ve “*Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*” başlığını taşıyan ufuk açıcı metin, yayınlandığı dönem olan 1990'lı yılların ikinci yarısında dünyanın farklı ülkelerinde sosyal bilim alanında çalışan hemen herkes açısından son derece ilerici ve yenilikçi önerilerde bulunuyordu. Bu raporun esinlendirdiği birçok girişim, farklı ülkelerdeki sosyal bilim üretimini olumlu yönde etkiledi, etkilemeye de devam ediyor. Aynı dönem Türkiye'de de bu yönlü tartışmalar çoğalarak “*Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*” başlıklı sempozyumda derli toplu bir görünüme kavuşmuştu. Türkiye'de sosyal bilimlerin kuruluşu, gelişimi ve dönem koşulları ile gelecek perspektiflerinin masaya yatırıldığı sempozyumda, farklı dallardan katılımcılar açık bir fikir alışverişi zemininde sorunları masaya yatırmışlardı.

O süreçte bu tartışmayı takip eden ya da sonrasında o sürece göz atan bir çoğumuzun dikkatini çeken şey, Türkiye'de sosyal bilimlerin masaya yatırıldığı böylesi bir platformda dahi ülkenin en ciddi ve yakıcı meselesinin, yani Kürt meselesinin ve sürmekte olan savaş halinin, bilimsel uğraşın ilgi ve çalışma alanı dışında tutulması konusunda gösterilen titizlik olmuştu. “Mesele”ye dair sergilenen suskunluk, Türkiye'de akademinin öteden bu yana taşıyageldiği sınırlılıklarına da işaret etmekteydi: sözü edilmedikçe “görünmez” olan bir halkın, sosyal bilimlerin kavram ve analiz evreninde yer alması za-

ten mümkün değildi. Dolayısıyla, “Kürt kimliği”, “Kürtler” ya da en basitinden coğrafi bir terim olarak “Kürdistan” gibi kavramlar, böylesi bir sempozyumda dahi, -sempozyumun kendi ifadesiyle- “üzerinde yeniden düşünülen” ve “yeni bir kavranışı”na ulaşılmaya çalışılan sosyal bilimlerin algı evreninde görünmez hale getirilmişti. Öte yandan bu örnek durumdaki suskunluğun, daha geniş ölçekli bir suskunluğun belirgin bir parçasından başka bir şey olmadığı da bilinmekteydi.

Bu durum, hiç şüphesiz çok temel ve insani bir motivasyonla, yani korku ile ilişkilidir. Bilim insanlarının kendi geleceklerinin ya da kariyerlerinin de ötesinde, can güvenliklerini dahi tehlikeye atabilecek bir çabaya, yani “suskunluğu bozma”ya ikna olmaları, Türkiye koşullarında, hele hele 1990’lı yıllar göz önüne alındığında oldukça radikal duruşları gerektirmekteydi. Öte yandan, ne Türkiye’de böylesi duruşları sergileyenlerin hiç olmadığından söz edilebilir, ne de baskı düzeyinin Türkiye ile benzer olduğu başka ülkelerde böylesi karşı çıkışların olmadığından. Bilimsel ahlak ve dürüstlük çabasının bazı evrensel örnekleri, bugün halen çalışmalarımıza ışık tutmaktadır. Toplum ve Kuram dergisinde bir araya gelenler olarak bizleri ilgilendiren ve böyle bir dergiyi yayın hayatına kazandırmak üzere motive eden temel sorun ise, Türkiye’de “düzen”in temel direklerinin, ülkenin zihinsel toprağında inebildiği bu ürkütücü derinliktir. Bu açıdan bizler, sosyal bilimlerin “açılım” sürecinin, bulunulan noktadan daha özgürlükçü bir düzeye yönelik olarak zorlanması gerektiğini ileri sürüyor ve bu çerçevede özellikle artık “Kürtlere yer açılması” gerektiğini vurguluyoruz. Aynı ölçüde artık Kürtlerin de sosyal bilimlere “açılması” gerekliliğinin altını çizerek, yayın hazırlıklarını sürdürdüğümüz dergimizi bu iki esasın üzerinde konumlandırıyoruz.

Toplum ve Kuram dergisi girişimi olarak, Türkiye’de sosyal bilimler alanında son yıllarda belirginleşmeye başlayan farklılaşma, çeşitlilik ve zengin tartışma ortamında Kürtlere ve Kürt meselesine yönelik artan ilgiyi memnuniyetle karşılamakla birlikte, bu ilgi çerçevesinde ortaya konan ürünlerin sağlıklı bir tasnife ve eleştiriye tabi tutulmadığı inancını taşıyoruz. Niyet ya da saklı amaçların okunması gibi anlamsız çabaları dışlayarak, önemli olanın, ortaya konan çalışmalarda Kürt toplumuna yönelik geliştirilen analizlerin, belirlemelerin ve kuramsal çalışmaların özgür bir ortamda, bilimsel kıstaslar gözetilerek tartışılması ve daha sağlıklı vargılara ulaşılması olduğunu düşünüyoruz. Kürtlerin, geleneksel olarak “kendilerini ifade edemeyen, ancak ifade edilebilenler” olarak gördüğü kabulün, her platformda reddedilmesi gerektiğini savunuyoruz.

Kısacası bizleri bir araya getiren temel motivasyon, Türkiye’de Kürtleri dışarıda tutarak sürdürülmeye çalışılan sosyal bilimler alanındaki bilgi üretiminin, örgütlenmiş bir yalan üretimi faaliyeti olduğu inancıdır. Dolayısıyla bizler, bu örgütlü ve sistematik yalan üretimine karşı, yine örgütlü ve sistemli bir karşı koyuşu, Toplum ve Kuram dergisi ile birlikte harekete geçirmeyi hedeflemekteyiz. Bu çabayı ise ancak ve ancak bu sorunun farkında olan ve bununla bir biçimde mücadele etmeyi arzu edenlerle gerçekleştirebileceğimize inanmaktayız. Bizler, ancak böylesi bir çabanın Türkiye’de sosyal bi-

limleri mümkün kılabilceğini öne sürüyoruz.

MAVERAÜNNEHİR'DE BİRİKENLERİN İZİNDE

Ece Ayhan'ın *Meçhul Öğrenci Anıtı* adlı şiirinde “devlet”e ve “tabiat”a sordurduğu “yanlış soru”, halen birçoğumuzun belleğinde canlıdır: “Maveraün-nehir nereye dökülür?” diye sorar Ayhan ve şiir şu dizelerle devam eder:

En arka sırada bir parmağın tek ve doğru karşılığı:

-Solgun bir halk çocukları ayaklanmasının kalbinedir.

“*Solgun bir halk çocukları ayaklanması*” imgesinin Türkiye’de 1980 sonrası kuşağının zihninde çağrıştırdıkları, bu dergi girişimine ilhamını veren temel motivasyon olarak da görülebilir. “Kürt meselesi” olarak adlandırılan ve aslında mekansal ve zamansal uzamda çatışan modernleşme / uluslaşma süreçlerinin bir ürünü olarak da ele alınabilecek olan bu tarihsel olgu, bugün halen çözümlenmesi gereken bir yığın sorunla birlikte varlığını sürdürmektedir. Öte yandan, bu “ayaklanma”yla yan yana büyüyen, her yönüyle bu sürecin izlerini üzerinde taşıyan çocuklar, sessiz sedasız içine giriverdikleri üniversitelerde edindikleri birikim, deneyim ve mesleki becerileriyle birlikte, çözüm sürecinin büyük ölçüde dışına itilmiş vaziyette, çeşitli ölçeklerdeki bilimsel-akademik çalışmalarını dağınık bir biçimde sürdürmektedirler. Dergi projesi ile amaçlanan, işte bu konuda söyleyecek sözü olan, bu konuya kafa yoran ve bilimsel bir çaba vermek isteyen, sosyal bilimlerin tüm disiplinlerinden –statüleri ya da konumları gözetilmeksizin- bilim insanlarını ve adaylarını bir araya getirmektir. Dergi, kendisini böylesi bir iletişim ağında bir köprü olarak konumlandırmakta ve ortaya çıkacak metinler ile ürünlerin dolaşıma sokulduğu bir mecra haline gelmeyi hedeflemektedir.

YÖNTEM VE BİÇİM

Toplum ve Kuram dergisi ile amaçlananları özetlemek gerekirse, parçalanmışlık realitesini göz önünde tutarak Kürt toplumunu sosyolojik, ekonomik, demografik, antropolojik, kültürel, politik ve tarihsel açılarından incelemek ve bu alanlarda derinlemesine, tutarlı ve bilimsel bilgiye ulaşmak; çeşitli toplumsal sorunlara ışık tutmak ve çözüm yollarını araştırmak; sosyal bilimlerin alanında çalışmayı hedefleyen yeni kuşağı bu yönde yüreklendirmek ve Kürtler üzerine parçalı olarak çalışma yürüten bilim insanları arasında bir köprü oluşturarak koordinasyonu sağlamaktır.

Bu açıdan dergi, her sayısında farklı bir başlığı dosya konusu olarak belirleyerek, ilgili başlık altındaki çalışmaları derli toplu bir biçimde bir araya getiren ve bu şekilde *büyük başlıklar altında zayıf metinlerdense, ayrıntıya inen başlıklar altında güçlü metinleri* teşvik eden bir biçimi tercih etmektedir. Bu şekilde, uygun dosya konuları çerçevesinde Kürt toplumunun bütünlüklü ve genel bir tasviri ile toplumsal değişim dinamiklerinin oynadıkları rolün ve sonuçlarının bilgisinin elde edilmesi; Kürt toplumunda tabakalaşma, sınıfların konumları, aralarındaki ilişkiler ile güncel siyasal süreçlerle toplumsal dinamiklerin etkileşiminin incelenmesi; göç, nüfus, yoksulluk, bölgeler arası gelişmişlik farkları, yerel yönetimler, kentleşme, dil, kalkınma, eğitim ve sağlık

gibi alanlara dair tabloların belirginleştirilmesi; Kürt toplumunda yaşanan ideolojik ve siyasal dönüşüm dinamikleri ile toplumun siyasal iktidarla ve siyasetle kurduğu ilişkilerin araştırılması amaçlanmaktadır. Elbette her sayıda, belirli bir başlığa sahip dosyanın yanı sıra, kitap eleştirileri, çeviri metinler ve çeşitli disiplinlerden, yeni yeni araştırma konularını, tartışmaları teşvik eden ve önemli girdiler sağlayan bağımsız makalelere de yer verilecektir.

Toplum ve Kuram'ın ilk sayısı için düşünülen dosya konusu "**Kürt toplumunda değişim dinamikleri ve sınıflar**"dır. Bu dosya başlığı altında, yukarıda açıklanmaya çalışılan temalar ve alt başlıklar çerçevesinde değerlendirilebilecek nitelikte, bilimsel yayın yazım kriterlerini gözeten makalelere yer verilecektir. İlk sayı için belirlenen bu ana başlık ve altında yer alacak diğer başlıklar, bütünüyle tartışılmaya ve geliştirilmeye açıktır.

SON SÖZ

F. Bacon'ın da belirttiği gibi, "gerçek, hata yapana karmaşaya düşenden daha yakındır". *Toplum ve Kuram* dergisi girişimi olarak bizler de hataya düşmekten çekinmeksizin, bugünün karmaşasını dağıtmak adına, açıkça görünür hale gelmiş, ancak henüz dile getirilmemiş olanları sosyal bilimlerin sağladığı olanaklar çerçevesinde tartışmaya açmak istiyoruz. Elbette, kolektif çabamızın sadece bununla sınırlı kalmayarak, sosyal bilimlerde kuramsal açılımlara katkıda bulunmayı da içerecek şekilde genişlemesini arzu ediyoruz. Yeni kuramların ortaya çıkışının ön koşulunun bunalım olduğu bilgisini aklımızdan çıkarmayarak, toplumsal eşitlik ve özgürlük yolunda elimizden gelen katkıyı, umudun büyütülmesi ve bunalımın aşılması yolunda sarf edeceğimizi belirtmek istiyoruz. Bu bağlamda çağrımız, davetimiz, bu metin boyunca açıklamaya çalıştığımız inceleme başlıklarını sahiplenen, araştıran, merak eden ve kendi problematiğinin izinden giden tüm sosyal bilimcilere yöneliktir. Bu başlıkları çoğaltmak ve zenginleştirmek üzere sizleri aramıza katılmaya; görüşlerinizi, önerilerinizi ve çalışmalarınızı paylaşmaya davet ediyoruz.

Selam ve saygılarımızla,
Toplum ve Kuram Dergisi

Bi Destpêkê

Ji kovara
'Toplum ve
Kuram'ê
vexwendineke
ji bo zanyarên
civakî

*“Nîfşeke din hat,
rewşa pîrsgirêkê guherand.”*

J. P. Sartre (ji pêşgotina 'Nîfirlêbûyîyên Serzemînê' ya Fanon)

Me bi nêrîn û destpêkeke nû û angaşteke teze heşt meh berê nivîsareke bi sernavê “Ji Zanyarên Civakî Re Dewet” şandibû. Armanca pêngava me yê bi navê “Kovara Civak û Dozîne” li Tirkîyeyê, xebatên li ser gelê Kurd û pîrsgirêka Kurd, di hêla zanistîya civakî de tînin kirin; di qadekî de berhev bike û peywira koordînasyonê hilbigre li ser milê xwe. Di van rojên dawî de xebatên me berhem didin û “Bîrên Mirinê” û pîrsgirêka Kurd; bi rastiyeke dîrokî, civakî, û rojane ve, li benda xebatên dîsîplînên cûda bi cûda yê zanistîya civakî ne. Rewşa şerê ku didome û li hemberî bêçareseriyê; Akademiya Tirkîyeyê pîrsgirêka Kurd di qada “Zanistîya Civakî” de nîqaş nakê û ev yek zanyarên civakî û endaman yê ku bi dil û can girêdayî rastiya civakê û bîhîstiyara xwe wenda nekirine; hewcedariya ciwandina wan derdixe holê.

Bi vê perspektîf û nêrînê, xebata ku me heşt meh berê dabu destpê kirin; bêtir bal kişand, hat rexne kirin û nirxandin. Em bawer dikin ku ev bertekên ku li me hatin kirin ji bo me pirr girîng e û di vê rêwîtiya me de dê ji me re bibe alîkar. Me, bi vî esasî ji bo reng û dengê xebatên me bêtir werin fêm kirin; çekûya “Lêkolîn û Xebatên Kurdî” jî hilgirt naveroka kovara xwe. her çî qas di vê hejmarê de nebe jî, di hejmarên kovara me yê din de, xebatên bi Kurdî hatine nivîsandin jî dê werin weşandin. Em bi coşa ku destpêkên nû rengîn û zindî dike; û bi xiroşa li pey rastiye ve hejmara xwe yê yekem berpêşî bala we dikin û dixwazin “nivîsara bangê” ku ê çarçoveya xebatên me kifş kiriye ji nû ve biweşînin.

Ev nivîsa ku hûn dixwînin dawetnameyek e ji bo nivîskar û xwendevanên kovareke nû ya teorîk a sêmhane. Kovara ku amadekariyên wê dewam di-kin hewl dide ku cih bide hemû dezgeh û disîplînen zanistên civakî. Ev dawetnameya ku daxwaz, çarçoveya weşan û armancên derketina vê kovara bi navê *Toplum ve Kuram* (Civak û Teorî) diyar dike ji aliyê yekemîn lîneya weşanê hatiye nivîsandin. Dawetname li gel hemû pêşniyazên xwe benda nîqas û pêşvebirinê ye û bi vê şiklê bangî we dike.

GELO LI TIRKIYÊ ZANISTÊN CIVAKÎ GENGAZ E?

Nivîsareke asovekir bi sernivîsa “*Zanistên Civakî Vekin: li ser veavabûna zanistên civakî rapor*” ji aliyê komîsyona ku di bin banê Weqfa Gulbenkian’ê ku navenda wê Lîzbon e, hate amade kirin. Ev nivîsara ku piştî nîvê salên 1990’an de hatibû weşandin, pêşniyarên gelek nûjenîxwaz û pêşverû dida hemu kesên ku li welatên cûda cûda li qada zanistên civakî dixebitîn. Gelek peyanên ku ji vê raporê îlham girtin, bi awayekî erênî bandor dan hilberîna zanistên civakî li welatên cûda, hê jî bandordayîna xwe berdewam dikan. Di heman demê de li Tirkîyê jî ev nîqas zêde bûn û bi navê sempozyûmeke “*Ji nû ve fikirîna Zanistên Civakî*” gihaşt dîmenekî bikeys. Di sempozyûmê de, li Tirkîyê avakirin û pêşvebirina zanistên civakî, şert û mercên wê demê û perspektîfên pêşerojê hatin destgirtin û beşdarên ji beşên pisporiyên cûda li ser bingehekê ji danûstendina ramanê re vekirî pirsgirêk nîqas kiribûn.

Di wê pêvajoyê de an li dû wê pêvajoyê tiştê ku ji me bala gelean kişandibû, li Tirkîyê di platformeke wisa ku zanistên civakî hatibûn nîqas kiribûn de jî, di warê pirsgirêka welêt ya herî ciddî û bişewat ango pirsgirêka kurd û rewşa şer ya ku berdewam dikir de hendazetî hatibû nîşandan û li derveyî pêwendî û xebata zanistî hatibû hiştin. Bêdengiya ku di warê “pirsgirêk” ê de dihat pêşandan, li Tirkîyê tixubdarbûna akademiye ya mêjveyî jî nîşan dikir: gelê ku heya behsa wî neyê kirin “nedîtbar” be, jixwe ne gengaz e ku di gerdûna analîz û têgehên zanistên civakî de jî cîh bigire. Lewma, di sempozyûmeke wisa de jî (bi gotina sempozyûmê bixwe) têgehên wek “nasnameya kurd”, “kurd” an jî herî hêsan “Kurdistan” ku têgîneke erdnîgariyê ye, di gerdûna têgihaştina zanistên civakî yên ku ji bo “serwextbûneke nû” û “ji nû ve li ser fikirîn” ê , ketibû rewşeke nedîtbar. Ji aliyê din, ev bêdengiya di rewşa minakê de, dihat zanîn ku ji bilî bêdengiyê berferehtir ne tiştêkî din e.

Ev rewş bê şik bi motîvasiyoneke însanî û bingeîn re, ango bi tirsê re têkil-dar e. Ji bo pisporên zanistê, qanihkirina dayîna keda ku ji pêşeroj û kariyera wan jî zêtir, ewlehiya canên wan têxe xeterê ango “xerakirina bêdengiye” hela hela di şert û mercên salên 90’î de helwesteke gelek radîkal dixwest. Li aliyê din, ne kes dikare bêje li Tirkîyê tu kesên ku helwesteke wisa dane pêşandan qet tunebûne, ne jî li welatên din yên ku asta zextê weka Tirkîyê bûne tu helwesteke wisa nehatiye pêşandan. Hinek mînakên keda rastiyê û sinca (exlaq) zanistî, îro hê jî şewqê dide xebatên me.

Em yên ku li dora kovara *Toplum ve Kuramê* hatine ba hev, pirsgirêka me

ya bingehîn ya ku me têkildar dike û ji bo weşandina vê kovarê me motive dike ev e ku li Tirkîyê diрегên bingehîn yê “pergalê”, dikarin xwe berdin kûrahiya bi xof ya erdê vî welatî yê zîhnî. Di vê çarçoveyê de em dibêjin divê pêvajoya “vebûn” ê ya zanistên civakî ji vê astê bilindî asteke bêtir azadîxwaz bibe û di vê çarçoveyê de bi taybetî divê êdî “cihek ji kurdan re were weqetandin”. Di heman pîvanê de divê êdî kurd jî berê xwe bidin zanistên civakî “vebûnan” pêk bînin. Em vê kovara ku amadekariya weşana wê dikin li ser du bingehan radiwestin.

Peyana me ya *Toplum ve Kuramê*, van salên dawiyê cudatî, cûrbicûrî û derdora nîqaşê ya dewlemend û têkildariya ku li Tirkîyê di warê kurdan û pîrs-girêka kurd de zêde bûye bi kêfxweşî dibersivîne, lê li gorî baweriya me berhemên ku di çarçoveya vê têkildariyê de hatine afirandin di rexne û tesnîfê-ke rêk û pêk de derbas nebûye. Li gorî me divê em dev ji mebest an jî xwendina armancan berdin, ya girîng ew e ku, di xebatên me de analîz û diyarkirinên xebatên me yê teorîk yê di derbarê civaka kurd de bînin derdoreke azad, nîqaşên xwe li gorî krîterên zanistî pêk bînin û bigihîjin encamên serkeftî. Divê êdî qewla gerdîşî ya ku “Kurd nikarin xwe bînin ziman, encax ji aliyê hinekî din ve werin ziman” di her platformê de were red kirin.

Bi kurtasî motîvasiyona bingehîn a ku em anîn ba hev, ev bawerî bû ku, li Tirkîyê, bi lidervahiştina kurdan, hilberîna zanîne ya di warê zanistên civakî de, hilberîna derewan ya bi rêxistinî ye. Lewma jî armanca me ew e ku, em li hember vê hilberîna derewan a sistematîk, bi arava kovara Toplum ve Kuramê, hewl bidin ku rapêrîneke sistematîk û rêxistinî pêk bînin. Em di wê baweriyê de ne ku, ev ked, tenê bi kesên ku ji pîrs-girêkê haydar in û dixwazin di der barê vê pîrs-girêkê de berxwe bidin tê dayîn. Em îddîa dikin ku li Tirkîyê encax wisa zanistên civakî gengaz dibe.

LÎ SER ŞOPA KESÊN LÎ MAVERAUNNEHÎRÊ KOMBÛYÎ

“Pîrsa xelet” ya ku Ece Ayhan di helbesta xwe ya *Bîrdariya xwendekarê meçhûl* de ji “dewlet” û “xweza”yê daye pîrsîn, hêj jî di bîra me gelean de zindî ye: “Maveraunnehîr bi ku ve dirije?” dipirse Ayhan û bi van rêzikan berdewam dike:

*Bersîva rast û tenê ya bêçiyekê ji rûnişteka paşîn:
-bi dilê serhildaneke çilmisî ya zarokên gelekî ve!*

Hêmaya “serhildaneke çilmisî ya zarokên gelekî” li Tirkîyê tiştên ku haniye bîra nîfşa dawîya 1980’yî, di heman demê de dikare bê dîtin ku motîvasiyona ku best daye peyana vê kovarê ye jî. Ev bûyera dîrokî ya ku bi navê “pîrs-girêka kurd” tê nav kirin bi rastî berhema pêvajoya modernbûn / netewebûnê ye, ku di wusata mekan û demê de pozberî hev in. Ev bûyera îro hêj jî tevli komeke pîrs-girêk, li benda dahûrandinê ye. Ji aliyekî din, ev zarokên ku li kêleka vê “serhildan”ê mezin bûne û bi her awayî şopên vê pêvajoyê bi xwe re digerin, îro bi awayekî bédeng ketin nava zanîngehan û tevli danehevî, ceribîn û hunerweriyên xwe yê pîşeyî li derveyî pêvajoya çareseriyê hatin hiştin xebatên xwe yê zanistî / akademîk bi awayekî belawela dimeşînin. Bi projeya vê kovarê armanca me ew e ku em kesên ku li ser van

mijaran radiwestin û serê xwe pê diêşînin û di van mijaran de xwedî gotin in bînin ba hev. Em dixwazin kesên ku di vî warî de kedeke zanistî didin, ji her beşên zanistên civakî –bêyî ku asûn û statuya wan bînin nihêrtin- werin ba hev. Kovar, di tora ragihandineke wisa de, armanc dike ku peywira pirekê bigre û ji bo nivîsarên ku derkevin holê û dewerana berhemana ji bi-be rêaveke.

AZÎNE Û TEŞE

Heke em armanca xwe ya bi derxistina kovara *Toplum ve Kuramê* bi kurtasî bêjin, armanca me nîqaşkirina realîteya perçebûna civaka kurd bi nihêrînekî sosyolojîk, ekonomîk, demografîk, antropolojîk, çandî, politîk û dîrokî û li ser van qadan bi kûrahî gihastina zanîneke hevgirtî û zanistî ye. Di heman demê de, ji bo çareseriyê pîrsgirêkên cûr bi cûr yê civakî rêvekirin û pêkaniyê lêkolîna riyên çareseriyê; ji bo nîfşa nû ya ku dixwaze di warê zanistên civakî de bixebite cesaret dan û di nav kesên pîşpor ên ku dixwazin li ser kurdan lêkolînan bikin avakirina pirekê di nav armancên vê kovarê de ne.

Ji vî nihêrînê kovar, di her hejmara xwe de sernivîseke cûda dê nîqaş bike. Li şûna nivîsarên bêserûber, nivîsarên bi kitekit ên hêzdar tercîh bike. Bi vî awayî, di çarçoveya mijarên dosyayên levhatî de tesvîreke giştî û bi tevahî ya civaka kurd û zanîna encam û rolên dînamîkên guherînê yê civakî bide bixê. Bandorên dînamîkên civakî û pêvajoyên siyasî û di nav civaka kurd de tebeqebûn, asûna polan, têkiliyên nava wan, dê bê lêkolîn. Diyar kirina tabloyên qadên weka koç, gelhe (nufûs), hejarî, cûdatiyên nava herêman a pêşveçûyî, rêvebirinên cîgayî, bajarbûn, ziman, pêşketin, perwerdehî û tenduristî yê, lêkolînên têkiliyên ku civakê bi desthilatdarî û siyaseta re daniye û guherînên ku di civaka kurd de pêk hatine, dînamîkên veguherînê, li ser van mijaran xebatê armancê kirin. Helbet di her hejmarê de, ji bilî dosyeya ku xwediyê sernivîsekê ye, dê ji rexneyên pirtûkan re, werger, rêzkariyên cûr bi cûr re, ji mijarên lêkolînan ên nû û gotarên ku nîqaşan teşwîq dikin re cîhê qetandin.

Ji bo hejmara yekemîn ya kovara *Toplum ve Kuramê* mijara ku tê nîqaşkirin **“di civaka kurd de dînamîkên guherînê û pol”** e. Di bin sernivîsa vê dosyayê û dosyayên wekî din de nirxandinên di derbarê tema û bin sernivîsên ku me li jor diyar kirine de, dê gotarên li gorî nivîsa weşanê zanistî werin weşandin. Ev sernivîsa ku ji bo hejmara yekemîn hatiye diyarkirin û bin sernivîsê din, bi her awayî ji nîqaş û pêşvebirinê re vekirî ye.

PAŞGOTÎN

Wekî ku F. Bacon jî diyar kiriye, “rastî, ji kesên ku nava gengeşiyê de ne bêtir nêzî yê ku xeletiyê dikin e.” Li ser navê peyana kovara *Toplum ve Kuramê* em jî beyî ku ji xeletiyên xwe vekişînin, ji bo belavkirina gengeşiya îroyîn, ên ku li ber çavan in, lê hêj nehatine zimên, dixwazin li gorî çarçoveya zanistên civakî ji nîqaşê re vekin. Helbet keda me ya kolektîf dê tenê bi vî ve tixubdar nemîne. Em dixwazin vê xebata me bi vebûnê birdozî tevlikeriyê bide zanistên civakî û berfirehtir bibe. Em dizanin ku şertên pêşîn yê birdozê nû qeyranin û em dixwazin diyar bikin ku, ji bo wekheviya ci-

vakî û azadiyê çî tevlîkarî ji destê me bê, ji bo mezinkirina hêviyan û derbaskirina qeyranan çî ji destê me bê em dê bikin.

Di vî warî de banga me, vexwendina me, wekî ku me xwest di vê nivîsarê de jî diyar bikin, ji kesên ku li van sernivîsên lêkolînê xwedî derdikevin, lêdikolin, meraq dikin û zanyarê civakî yên ku li şopa pirsgerêka xwe dimeşin re ye. Ji bo dewlemendkirin û zêdekirina van sernivîsan em we jî li nava xwe dixwazin. Nêrînên xwe, pêşniyariyên xwe û xebatên xwe ji par kirinê re li nava me dixwazin.

Bi silav û rêzên me,
Kovara Toplum ve Kuramê

İçindekiler

Teşekkür: 17

Bu Sayıda: 19

Dosya

Türkiye’de Ulus-Devlet Oluşumu, Kürt Direnişi ve Dönüşüm Dinamikleri

Harun Ercan: 23

Demografik açmazdan demokratik açmaza: Türkiye’nin Kürt meselesi

Nilay Özok: 55

Türkiye Kürdistan’ında Kontrgerilla Stratejisi Olarak Çevre Tahribatı

Joost Jongerden: 71

Annelik ve Politika: Barış Anneleri’nin Öğrettikleri

Gözde Orhan: 97

Türkiye’de 1980’li ve 1990’lı Yıllarda Yaşanan Zorunlu Göç ve Toplumsal Sonuçları

Betül Altuntaş: 103

Türkiye’de Neoliberalizm, Kürt Meselesi ve Tuzla Tersaneler Bölgesi

Tuzla Araştırma Grubu: 119

Akademi Üzerine

Abbas Vali ile Akademi Üzerine

Röportaj: 189

Türkiye’de Sosyal Bilimler Mümkün müdür?

İsmail Beşikçi: 205

Dosya Dışı

20.Yüzyıl Kürt Göç Hareketlerinde Birinci Dalga:

Kürtlerin Yeniden İskânı ve Kürt Mülteciler Meselesi

Namık Kemal Dinç: 211

Erken Modern Dönem Etno-Politikası:

Şerefhan’ın *Şerefname*’si ve Kürt Beyleri

Djene Bajalan: 239

Siyasal İktidar Kapsamında Edebiyat ve ‘Ulusal Alıntılar’: Genesis

Derviş Aydın Akkoç: 251

Kitap Eleştirileri

Türkiye’de İskân Sorunu ve Kürtler

Namık Kemal Dinç: 267

İki Kitap-İki Dönem

Alişan Akpınar: 273

Doğu’nun Sorunları

Harun Ercan: 281

İlk Pratik Kürtçe Öğrenme Kitabı “Hîinkerê Zımanê Kurdî”

Zeki Gürür: 284

Abstracts: 291

Kurtasî: 298

Toplum ve Kuram Dergisi girişimi olarak yaklaşık bir yıl önce dergi tartışmalarına başladık. Geçen yılın Eylül ayında ise Sosyal Bilimcilere ve bu alanla ilgilenen araştırmacılar ile okuyuculara amacımızı ve sosyal bilimlere yaklaşımımızı içeren bir çağrı metni gönderdik. Bu süre zarfında desteklerini bizlerden esirgemeyen, derginin yayına hazır hale gelmesinde katkılarını sunan aşağıda isimlerini yazdığımız dostlarımıza teşekkür ederiz.

Dergimizin ana yazısı olan Tuzla çalışması hakkında, dergi büromuza gelerek bizlerle düşüncelerini ve deneyimlerini paylaşan İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü araştırma görevlisi Aslı Odman'a, hem çağrı metnimizde hem de kimi makalelerin İngilizce'den çevrilmesinde ve yaptığımız mülakatların transkribe edilmesinde büyük emekleri olan Pınar Şenoğuz, Şerif Derrince, Alp Kanzık, Gülseren Duman, Cihat Dursun, Alev Güneş ve Diren Heval Taş'a, Tuzla'da yaptığımız mülakatlara bizlerle birlikte gelerek görüşmeler yapan Ercan Aktaş'a, yine Tuzla'da mülakatları yapmamızda ciddi emekleri olan Limter-İş yetkililerinden Kamber Saygılı ve Mustafa Karaoğlu ile Tuzla tersanesinde işçi olan Hamza Karaağaç'a, isimlerini yazamadığımız, bizim görüşme isteğimizi geri çevirmeyip, düşüncelerini bizimle paylaşan Tuzla tersanelerindeki işçi arkadaşlara, ayrıca çağrı metnimizi ve dergimizin çalışmalarının daha geniş kesimlere ulaşmasını sağlayan ve farklı iletişim kanalları açan ODTÜ öğretim üyesi Doç. Dr. Mesut Yeğen'e, Vate yayınlarından Deniz Gündüz'e, dergimizin web sitesini hazırlayan Ömer Ensari'ye ve adını burada anamadığımız, bizden manevi desteklerini esirgemeyen düşünce ve önerileriyle katkıda bulunan onlarca dostumuza en içten teşekkürlerimizi iletiyoruz. Dergimizin yayın hayatına başlamasında bu dostlarımızın emekleri yadsınamayacak derecede büyüktür.

Toplum ve Kuram'ın ilk sayısı okuyucularıyla buluşuyor. Türkiye'de Kürt çalışmalarını, sosyal bilimlerin ışığı altında ama aynı zamanda Türkiye'de ve genel olarak akademi dünyasında sosyal bilimlerin sınırlarını, açmazlarını, sıkıntılarını aklında tutarak yürütmeye çalışacak olan dergimiz, bu sayıda yer alan yazılar ve çalışmalar ile beraber bu çetrefilli ve daha önce denenmemiş yola “ilk taşları”nı döküyor. Önceden de duyurduğumuz gibi dosya konusunu “Kürt Toplumunda Değişim Dinamikleri ve Sınıflar” olarak belirlediğimiz ilk sayımızda, dosya konusu içinde yer alan altı farklı çalışmayı okuyucularımızın ilgisine sunmuş bulunmaktayız. Bu çalışmalar dışında, “Akademi Üzerine” isimli bölümümüz, dosya dışı yazılarımız ve kitap tanıtımlarımız da dergimizin sayfalarında yer almakta.

Dosya yazılarımızın ilki, Harun Ercan'a ait. Türkiye'de ulus devletin kurulma aşamasında, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ile Kürtler ve Kürt bölgesi arasındaki ilişkilere, çatışmalara yoğunlaşan Ercan, tarihsel olarak 1960'lara kadar getirdiği çalışmasında, hem resmi tarihin hem de bu anlatıya alternatif olarak çıkan Kürt tarih yazımının bildik kalıplarına karşı çıkıyor. Bu kalıpları tekrarlamak yerine, meseleyi devlet teorileri ekseninde, daha farklı bir zemine taşıyan Ercan, göz ardı edilmiş ya da üzerinde çok fazla durulmamış soruları ve problemleri tartışmaya açıyor, bunlara cevaplar ve çözümler arıyor.

Nilay Özok ise Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) hakkındaki çalışmasıyla bu sayıda yer alıyor. 1970'lerde, Güneydoğu Anadolu bölgesinde aslen büyük çaplı bir altyapı yatırımı olarak doğan GAP'ın, 1990'lar ve 2000'ler boyunca değişen konjonktür, savaş koşulları ve devlet zihniyeti ile beraber edindiği yeni biçimleri ve işlevleri, kalkınma literatürü ve neo-liberal dönüşüm hakkındaki yeni dönem eleştirilerinin ışığında tartışmaya açan Özok,

GAP'ın Türkiye kamuoyunun zihninde yer alan görüntüsünün aksine, çok daha farklı boyutlara ve yansımalarla sahip bir proje olduğuna dikkat çekiyor ve GAP İdaresi'nin kendi yayınlarında yer alan belgeler ve veriler ile dönemin basınında yer alan haberler yardımıyla bu tezini destekliyor.

Hollandalı beş akademisyenin (Jacob van Etten, Joost Jongerden, Hugo J. de Vos, Annemarie Klaasse, Esther C.E. van Hoeve) ortak çalışmasında ise 1990'lar boyunca süre giden savaşın genelde göz ardı edilen bir yönü ortaya konuyor. 1990'lar boyunca bölgede Türk ordusu tarafından kontrgerilla stratejisi olarak yürütülen çevre tahribatının boyutlarına odaklanan bu çalışma, çatışma bölgelerini daha yakından mercek altına almak için sosyal bilimlerde son zamanlarda kullanılmaya başlanan jeo-uzamsal (geospatial) araştırma tekniklerinden faydalıyor ve elde edilen verileri Tunceli özelinde yapılan bir saha araştırmasındaki bulgularla birleştirip, 90'lar boyunca yaşanmış çevre tahribatının net bir resmini önümüze seriyor. Jeo-uzamsal yöntemlerin sosyal bilimlerdeki uygulanabilirliğini ve kullanışlılığını da tartışmaya açan makale, aynı zamanda yaşanan silahlı çatışmanın boyutlarının jeo-uzamsal yöntemlerle incelendiği ilk akademik çalışma olma özelliğini de taşıyor.

Türkiye'de son 25 yıllık silahlı çatışma döneminde ön plana çıkmış olan Kürt "Barış Anneleri" hareketi dosyamızda yer alan beşinci makalenin merkezinde yer alıyor. Gözde Orhan bu makalesinde, toplumsal olarak kurgulanmış olan annelik kimliği ile politika arasındaki ilişki üzerine yoğunlaşarak, cezaevine konan ya da hayatını kaybeden çocukları için, 1980'lerden itibaren, Kürt anneleri tarafından ortaya konan direnişin ve mücadelenin tarihçesini bizlere aktarıyor ve bu mobilizasyonun, kadın hareketlerindeki ve yakın zamanlı siyasal tarihteki konumunu tartışıyor.

Betül Altuntaş ise, Türkiye'de 1980'ler ve 1990'lar boyunca gerçekleşmiş olan zorunlu göçün toplumsal sonuçları üstüne bir çalışmasıyla dergimize katkıda bulunuyor. Genelde etno-politik bir mesele olarak algılanan Kürt Meselesinin, geniş Kürt kitlelerinin Batı illerine zorunlu ya da gönülsüz göçü sonrası, toplumsal bir mesele olarak da ele alınması gerektiğini savunan Altuntaş, çalışmasında bu durumun nedenlerini, göstergelerini ortaya koyuyor. Zorunlu göç ile ortaya çıkmış olan kentsel yoksulluk; kadınların, gençlerin ve çocukların sosyo-ekonomik mağduriyetleri; ayrımcılık ve şiddet; sosyal dışlanma; kimlik sorunu konularını çalışmasının merkezine alan Altuntaş, 1990'lar boyunca Türkiye'de kamuoyu ve medya kuruluşları tarafından görmezden gelinmiş olan zorunlu göçün, artık yadsınamayacak hale gelmiş geri yansımalarını gözler önüne seriyor.

Türkiye gündemine, iş cinayetleri ile giren Tuzla Tersaneler Bölgesi hakkında, araştırma grubumuz tarafından hazırlanan hacimli çalışmamız, dosya yazılarımızın sonuncusunu oluşturuyor. Tuzla özelinde Kürt işçiler üzerine yoğunlaşan bu çalışma, çoğunlukla yoksulluk halleri ile özdeşleştirilmek istenen Kürtlerin, Türkiye genelindeki sınıfsal pozisyonlarını ve bir özne olarak oynadıkları rolleri önplana çıkartmayı amaçlıyor. Çalışmada, Tuzla tersanelerinde çalışan Kürt işçilerle yapılan derinlemesine mülakatlara dayanarak, PKK ile Türk Devleti arasındaki silahlı çatışma yüzünden Batı illerine göç et-

mek durumunda kalmış ya da zorla göç ettirilmiş Kürtlerin proleterleşme süreçleri geniş bir teorik çerçeveye inceleniyor. Dünya çapındaki neo-liberal dönüşümün, Türk Devletinin hegemonik projesini ve Türkiye'deki iktidar ilişkilerini nasıl dönüştürdüğü ve Kürtlerin bu dönüşüm sürecinden nasıl etkilendikleri ve kendilerini bu süreçte nasıl konumlandıkları gibi konuları tartışmaya açan bu çalışma, vardığı sonuçlar kadar ortaya koyduğu sorular ve problematikler ile Türkiye'deki sınıf ve toplum araştırmalarına daha geniş bir perspektif kazandırmayı hedefliyor.

“Akademi Üzerine” isimli bölümümüzün ilk kısmında ise İranlı Kürt akademisyen Abbas Vali bulunuyor. Bizlere karşı gösterdiği olumlu ve yapıcı tavıyla Vali, kendisiyle yaptığımız röportajda, Kürt Çalışmaları, Kürt Akademisi ve bu çalışmaların metodolojisi ve dili üstüne görüşlerini dile getirdi. Uzun yıllar İngiltere’de Wales Üniversitesi’nde profesörlük yapmış, yakın dönemde Erbil’de kurulan “University of Kurdistan Hawler”in kuruluşunda yer almış, son bir yıldır da Boğaziçi Üniversitesi’nde ders vermekte olan Vali, bir Kürt akademisyen olarak uzun ve derin hayat tecrübesinin ışığında, siyasi yapılar ile entelektüel üretim arasındaki ilişkiye ve çelişiklere dair tespitlerini ortaya koyuyor, Kürt çalışmalarının geleceğine dair önerilerini ve fikirlerini belirtiyor.

Türkiye akademisinde karşılaştığı tüm güçlüklerle ve engellere karşın, Kürt çalışmalarının ilk örneklerini sunmuş olan bilim insanı İsmail Beşikçi de “Akademi Üzerine” bölümünün ikinci kısmında yer alarak bu sayıda bize katkıda bulunuyor. Türkiye’de Kürt çalışmalarının öncülüğünü yapmış olan “Mamoste”, duyurusunu yaptığımız çağrı metninden hemen sonra bizleri kırmayıp, kısa bir sürede yazısını göndererek, dergimizde çıkan yazılar için de benzer bir rolü üstlendi. Türkiye’de sosyal bilimlerin olanaklılığını konu edinen “Mamoste”, Türkiye’de resmi ideolojinin ve devlet müdahaleciliğinin sosyal bilimlere olan etkilerini tartışıyor, bu konuda yaşanan sıkıntıları dile getiriyor.

Dosya dışı yazılarımızın ilki N. Kemal Dinç tarafından kaleme alındı. İttihat ve Terakki örgütünün, 1. Paylaşım Savaşı sırasında Kürtlere yönelik yeniden iskân politikalarını, belgelerin yanı sıra dönemin yayınlarındaki haberler ile birlikte ortaya koyan Dinç, genellikle sadece Ermeni tehciri ile anılan bu dönem iskân politikalarının, sayıları bir milyonu bulacak şekilde Kürtleri de kapsadığını net biçimde gösteriyor. O dönemin iskân politikalarına dair daha önceden gün yüzüne çıkartılmamış belgeleri de kullanan bu önemli çalışma, 20.yüzyılın son çeyreği boyunca isimleri hep göç, iskân ve yerinden edilme ile birlikte anılan Kürt Halkının bu makûs tarihinin çok daha gerilere götürülerek anlaşılması gerektiğini gözler önüne seriyor.

Djene Bajalan, Kürt tarih yazımı üstüne olan bir araştırmasıyla bu sayıda bizlere katkıda bulunuyor. 16. yüzyılda Kürt Beyi Şerefhan Bitlisi tarafından yazılmış olan Şerefname üzerine odaklanan Bajalan, Kürt tarihinde çoğunlukla milliyetçi bir eser ve milliyetçi bir figür olarak ele alınan Şerefname’nin ve Şerefhan’ın, o dönemin Osmanlı siyaseti bağlamı içerisine yerleştirilerek anlaşılması gerektiğini savunuyor. Bajalan bu tarihsel araştırmasıyla Kürt ta-

rihyazımına farklı bir eleştirel boyut kazandırdığı gibi ufuk açıcı tartışmaların da önünü açmış bulunuyor.

Dosya dışı yazılarımızın sonuncusu ise Murat Belge'nin 2008'in Kasım ayında çıkan "GENESIS 'Büyük Ulusal Anlatı' ve Türklerin Kökeni" kitabına odaklanmaktadır. Derviş Aydın Akkoç, kitabın genel bir tanıtımını yapmakla kalmıyor, aynı zamanda Belge'nin bu çalışması bağlamında "köken", "ulusal anlatı", "geleneksel", "modern" gibi kavramları, Nietzsche, Foucault, Marx gibi müstesna düşünürlerin fikirleri doğrultusunda tartışmaya açıyor ve bu kavramların ve bu isimlerin birbirleriyle olan ilişkilerine eğilerek, modern çağın ulusal anlatılarına ve mitlerine farklı bir bakış açısı getiriyor.

Dergimizin bu sayısında toplam beş kitabın tanıtımı yapılmaktadır. N. Kemal Dinç, Hollandalı akademisyen Joost Jongerden'in 2008 yılında Vate yayınevi tarafından basılan ve Türkiye'de zorunlu göç/yeniden iskân konuları hakkında kapsamlı bir çalışma olan "Türkiye'de İskân Sorunu ve Kürtler: Modernite Savaş ve Mekân Politikaları Üzerine Bir Çözümleme" kitabını tanıtıyor. Alişan Akpınar, 1918 ve 1928 yıllarında çıkmış ve Kürt çalışmaları için önem arz eden iki kitabın tanıtımlarını yapmaktadır. "Kürdler -Tarihi ve İçtima-i Tetkikat" ve "Van Tarihi- Kürdler Hakkında Tettebbu'ât" isimli bu kitaplar, Türkiye tarihinin erken dönemine dair merkezi otoritenin Kürt algısı üstüne iki önemli kaynak olarak, Akpınar'ın tanıtım yazısıyla okuyucularımızın dikkatine sunuluyor. Harun Ercan ise, Mehmet Emin Bozarslan'ın ilk baskısı 1966 yılında yapılmış "Doğu'nun Sorunları" isimli kitabını tanıtıyor ve bu kitabın Kürt çalışmaları için önemine ve özgüllüğüne değiniyor. Son kitap tanıtımımız ise Kürt diliyle ilgili tarihi bir nitelik taşıyan kitaptır. Kürt Talebe Hêvî Cemiyetî'nin 1921 yılında çıkarttığı ve ilk pratik Kürtçe öğrenme kitabı olarak gösterilen "Hîkerê Zimanê Kurdî"nin 2008 yılında BGST yayınlarından çıkan güncelleştirilmiş halinin tanıtımını Zeki Gürür yapıyor.

Türkiye’de Ulus-Devlet Oluşumu, Kürt Direnişi ve Dönüşüm Dinamikleri

Harun Ercan¹

Giriş

Bu yazının amacı, Türkiye’de ulus-devlet oluşumunun 1920’lerden 1960’lara kadarki dönemini Kürt meselesini merkeze alacak bir şekilde tartışmaktır. Türkiye üzerine yapılan tarihsel-sosyolojik çalışmaların buluşma noktalarından bir tanesi, belirtilen süreç içerisinde Kürtlüğün mesele olma hallerine dair çok az söz söylüyor olmalarıdır. Bu odak kaymasının akademik-politik sebepleri bir köşede dursun; merkezileşme, bürokratikleşme, militarizm ve temsiliyet politikaları üzerinden yürüyen modern-kapitalist-ulus-devlet inşası karşısında bölgesel-yerel meydan okumaların ulus-devlet yapılarına etki etmelerinden dolayı, malum odak kaymalarının sosyal bilimler açısından sağlıklı bir yere tekabül ettikleri söylenemez. Tarihsel bağlamda, Türkiye’de Kürt meselesini yerli yerine oturtmanın güncellikle olan bağlantısı ise, hala bir ulus-devlet kristalleşmesi gerçekleştirememiş olan Türkiye Devleti’nin (TD)², “Kürt Meselesi” ile imtihanının tarihsel kökenleriyle ilişkisini sorgulamayı gerektirmektedir.

Teorik Çerçeve: Toplumsal Gücün Kökenleri Üzerine

Tarihsel sosyoloji alanında yapılan çalışmalar arasından, ulus-devletlerin inşa edilme dinamiklerinin ve bunun ürünü olan merkezileşme çabalarını hedef alarak geliştirilen direniş mücadelelerinin etrafıca ele alınmasına olanak tanıyan Michael Mann’ın çalışmalarına odaklanılabilir. Mann’ın önermiş olduğu teorik çerçevenin açıklayıcı gücünü Türkiye’de ulus-devletin oluşum süreci içerisinde Kürt Meselesi odaklı bir şekilde okumaya çalışmadan önce, bu çerçeveyi gözden geçirmek faydalı olacaktır.

1- Koç Üniversitesi, Karşılaştırmalı Tarih ve Toplum Çalışmaları, Yüksek Lisans öğrencisi.

2- TD kısaltması yazı boyunca Türkiye Devleti’nin kısaltması olarak kullanılacaktır.

Mann'in güç biçimleri ile devlet arasında kurmuş olduğu bağı incelemeyen evvel, "güç" kavramını nasıl ele aldığına bakmak elzemdir. Mann, "IMEP modeli" olarak adlandırdığı bir çerçevede "ideolojik güç", "askeri güç", "ekonomik güç" ve "politik güç" ayrımını yapmaktadır. Bu dört farklı güç kaynağının bilardo topları gibi kendi farklı yönlerini izlemekten ziyade, birbirlerini saracak ve etkileyecek şekilde toplumsal değişime sebebiyet verdiklerini söylemek mümkündür. Daha farklı bir ifadeyle, bu güç kaynakları, güç ilişkileri ağlarında -üst üste gelecek ve birbirleriyle kesişecek şekillerde- farklı toplumsal sınırlar ve dinamikler bağlamında tahmin edilemeyen ve aniden ortaya çıkan sonuçlar yaratırlar (Mann, 1993: 9-10). Örnek vermek gerekirse, "sınıf" ve "ulus" gibi güç aktörleri ilk olarak askeri ve ekonomik güç ilişkilerine karşıt olarak ortaya çıktıktan sonra politik ve ekonomik güç ilişkilerinde kurumsallaşmışlardır (Mann, 1993: 3). Bu minvalde, "kristalleşme" olarak kullanılan kavram ise bu güç kaynaklarının ulus-devlet yapısı içerisinde konsolide edilmesi manasına gelmektedir.

Michael Mann'in güç kavramını devlet özelinde inceleme biçimi esasen iki kavram üzerinden şekillenir. Birincisi, "despotik güç" (*despotic power*) olarak devlet elitlerinin sivil toplumla, herhangi bir anlaşma veya uzlaşma girişimine kurumsallaşmış düzeyde ihtiyaç duymadan bir takım aktivitelere girişebilmesine tekabül eder. Tarih sahnesinde izine bolca rastlanan imparatorluk yapıları, kurumsallaşmış uzlaşıya ve anlaşmaya gerek duymadan yaslanan despotik güç olgusunun varlığı belirlemektedir. Buradaki güç kavramı bağlamında, güç mücadelesi içinde bulunan aktörlerden biri bu mücadeleden daha güçlenmiş olarak çıkarken, diğer aktörün sahip olduğu despotik gücün azaldığı söylenebilir. Devlet ile alakalı ikinci kavram daha çok modern kapitalist toplumlar için açıklayıcı güce sahip olan "altyapısal güç" (*infrastructural power*) şeklinde kavramsallaştırılmıştır ve merkezi devletin aldığı politik kararları, kurumsal kapasitesi çerçevesinde, lojistik olarak uygulama kapasitesine denk düşmektedir (1993: 59, 1984: 113). Diğer bir deyişle, merkezi devletin toplumsal yaşama ne kadar müdahale edip şekillendirici olabildiğini "altyapısal güç" kavramı üzerinden anlamaya çalışmak mümkündür. Modern kapitalist devletlerin despotik güce yaslanma durumları düşük kalırken, sahip oldukları altyapısal güç yani topluma müdahil olarak dönüştürücü olma kapasitesi yüksektir. Bu kavramla alakalı vurgulanması elzem olan diğer bir nokta ise "despotik güç" bağlamında ortaya konulanan aksine, altyapısal gücün yerel-bölgesel güç aktörleri tarafından da ikame edilebiliyor olmasıdır. Bu sebepten ötürü, altyapısal güç iki şekilde anlaşılmalıdır; bir yandan devletin toplumu belirli kurumları aracılığıyla dönüştürmesi mevzubahis iken, diğer yandan sivil toplumun da devleti etkileyip dönüştürmesinden bahsetmek mümkündür (Mann, 2007: 356). Tablo I'e bakıldığında güç çeşitleri ile devlet biçimi arasındaki ilişkinin anlaşılması kolaylaşabilir.

Tablo I. Devlet Gücünün İki Boyutu, Revize Edilmiş Haliyle

	Altyapısal Güç	
Despotik Güç	<i>Düşük</i>	<i>Yüksek</i>
<i>Düşük</i>	Feodal	<i>Demokrasi</i>
<i>Yüksek</i>	Emperyal	<i>Tek-Parti</i>

Kaynak: Mann, Michael. “*Infrastructural Power Revisited*”.

Tablodaki değişkenler hakkında kısaca analiz yapılırsa, Tek-Parti iktidarının istikrarlı bir şekilde varlığını sürdürebilmesi için hem despotik gücün hem de altyapısal gücün yüksek seviyede olması gerektiği söylenebilir. Türkiye’nin devlet oluşum sürecinde bu kategorilerden hangisine dahil olduğunun analizini yapmak gerekirse, TD’nin yerel-bölgesel Kürt unsurlarla herhangi bir anlaşma veya uzlaşma zeminine ihtiyaç duymadan, Kürt direnişinin gücünü kırmak ve kendi sınırları içerisinde şiddet aygıtlarını tekelleştirmek adına despotik güç kullanmakta herhangi bir beis görmediğini söylemek mümkündür. Diğer bir taraftan, tek parti rejimi süresince TD’nin Kürtlerin toplumsal yaşamına müdahil olması ve bu yaşamı ulus-devlet anlayışının Türkleştirme gayeleri doğrultusunda dönüştür(eme)me meselesi doğrultusunda altyapısal güç eksikliği çektiği yönünde bir tespitte bulunulabilir. Bu iki değişken ekseninde bakıldığında, Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren sürdürülmeye çalışılan tek parti rejiminin ayakta kalma koşullarının altyapısal güç eksikliği yüzünden tartışmaya açık bir konu arz ettiğini belirtebiliriz. Türkiye’de ulus-devlet oluşumunu, özellikle Kürt Bölgesi özelinde yapılacak bir tartışma ekseninde ele almadan önce; ekonomik, politik, askeri ve ideolojik güç çerçevesinde bu süreci yerli yerine oturtmak faydalı olacaktır.

Bu makale çerçevesinde temel olarak amaçlanan, literatürde Türkiye’de Kürt muhalefetinin sessizlik dönemi olarak algılanan 1930-1960 arası döneme eğilerek, 1960 ortalarında yeniden filizlenen ve 1990’larda tepe noktasına ulaşan Kürt hareketinin toplumsal zeminini anlamak için tarihsel-sosyolojik bir bağlam oluşturmaktır. Bu niyetin ilk aşamasını yerine getirmeden önce, tek parti rejimi’nin Kürt meselesi merkezli bir okumasını yapmak elzemdir.

Birinci Cumhuriyet Dönemi’nde Kemalizm, Kapitalizm ve Kürt Meselesi

Tek parti rejimi dönemini devlet ve sınıflar ekseninde bir anlama çabasına girmeden önce, TD’nin belirtilen dönem içerisindeki ideolojik harcını temsil eden “Kemalizm” kavramının bir çözümlemesini yaparak başlamak faydalı olacaktır. Mesut Yeğen, Kemalizm’in çekirdeğini oluşturan üç temel etmeni “radikal bir sekülerizm”, “etnisist bir milliyetçilik” ve “otoriter-merkeziyetçilik” olarak adlandırmıştır (Yeğen, 2001: 61-62). Bu ideolojik bağlamda bir ulus-devlet kurulması sürecini deneyimleyen Türkiye, seküler karakteriyle politik İslamı, Türk etnisitesini merkeze koyduğundan ötürü Kürtlüğü, merkezi ve otoriter karakteriyle de yerel-bölgesel güçler ile uzlaşmayan bir çizgiyi temsil etmiştir. Bu niyetin Kürtler özelinde ifade ettiği anlamı ayrıntılı bir

şekilde asimilasyon bağlamında incelemeyi daha faydalı görmekle beraber, şimdilik, arzulanmasına rağmen Kemalizm tarafından gerçekleştirilemeyen toplumsal dönüşümün en berraklaştığı coğrafyanın Türkiye'nin Kürt coğrafyası olduğu söylenebilir. "Kemalist Devrim" olarak kavramsallaştırılan olgunun "tepeden inme" olduğunun toplumsal yapıları değiştirmeye yönelik olmaktan ziyade politik ve kültürel değişimi esas alarak merkezle sınırlı kaldığının ve bu şekilde toplumsal yaşamın büyük bir kısmını devletin ortaya koyduğu otoriter değerlerden bağımsız bıraktığının altını çizmek gerekmektedir (Sunar ve Sayarı, 2004: 70-73). Michael Mann'ın devletin altyapısal güç eksikliği olarak kavramsallaştırdığı toplumsal yaşamı dönüştürememesi durumunun, tek parti rejimi süresince baki kaldığını söylemek mümkündür.

Bu çalışma ekseninde cevap aranan temel soruyu netleştirmek amacıyla, Birinci Umumi Müfettişlik görevini yapan Abidin Özmen'in 1936 yılında TD başkanlığına sormuş olduğu bir suali gündemleştirmek faydalı olacaktır.

"16 doğu vilayetinde 1927 nüfus sayımı istatistiklerimizin gösterdiğine göre bir milyona yakın Kürt vardır. Bu Kürtler tamamen asimile edilerek cennet kadar güzel olan oturdukları ülke, Türk vatanının ayrılmaz; bir parçası haline mi getirilecektir. Yoksa her hangi bir aksülâmelden³ doğacak ufak tefek vakaiya bile meydan vermemek üzere Hükûmet kuvvetlerinin kontrolü altında bir çok senelerden beri sürünüp gelmekte olan halin devamını kabul etmek tarafına mı gidilecektir. Bu halde ileri gelenlere hürmet gösterip, bahşış vererek bu gün için nisbî sükûn tesis etmek yarın gelecek hadiseleri o anın müsadeseine göre halletmek." (Öztürk, 2007. 119).

Raporun devamında birinci seçeneğin uygulanmasını daha doğru bulduğunu söyleyen Abidin Özmen'in belirttiği noktayı, kullanmakta olduğumuz kavramlar ekseninde yeniden formüle etmeyi gerekli görüyoruz: TD'nin Kürtlerle alakalı politikası, Kürt Bölgesi'nde toplumsal yaşamı Türk kimliği ekseninde dönüştürmek için kayda değer bir boyutta altyapısal güç edinme seferberliğine mi yönelecektir? Yoksa, yerel-bölgesel güçlerle işbirliğine girilerek asimilasyon meselesi daha tedrici yollarla mı çözülmeye çalışılacaktır? Bu seçimin, devletin sahip olduğu ve/veya edinmeye çalıştığı politik, ekonomik, ideolojik ve askeri güçler gibi etkenlerle sınırlandırıldığının altını çizmek gerekmektedir. Bu noktada, çekirdeğinde Kemalist ideoloji bulunan ulus-devlet kurma projesinin toplumsallaşma gayretlerini, bu çabanın 'kısmı' olarak ulaşabildiği amaçları sorgulamak faydalı olacaktır. Mesut Yeğen'in Kemalizm'in toplumsal dönüşümü sağlama yönündeki niyetlerine dair geliştirmiş olduğu argümanın aydınlatıcı olduğu söylenebilir.

"Kemalizm ya da Kemalizmin taşıyıcısı olarak devlet-bürokrasi, kendi ufkuyla sivil toplum arasındaki uçurumdan bihaber olmadığı gibi, bu uçuruma kayıtsız da değildir. Diğer bir deyişle, Kemalizmin organik bir ideoloji olma yolunda ciddi bir niyet taşımadığını düşünmek olanaksızdır. Aksine, görünen odur ki, Kemalizm radikal sekülerizm, etnisist milliyetçilik ve otoriter merkeziyetçilik üçlemesinden mürekkep program-ideolojisini sivil toplum alanında karşılık bulacak ve ondan beslenecek bir biçimde tercüme etmeyi hep önemse-

miştir. Nitekim, Kemalizmin halkçılığı ve köycülüğü bu çerçevede değerlendirilebilir. Bu tercüme faaliyetinin önemsendiğinin belirgin bir işareti, bu uğurda profesyonel-kurumsal birimlerin oluşturulmasıdır. Halkevleri, Köy Enstitülerini, devletin toplumu görme biçimine ve onu ıslah etme fikrine sivil toplumun katılmasını sağlama amacı taşıyan kurumlar olarak değerlendirmek pek de abartılı olmasa gerektir” (Yeğen, 2001: 61-62).

Mesut Yeğen’in ortaya koymuş olduğu çizgiyi takip ederek, Kürtlerin dönüştürülmesi ve asimile edilmesi konusunda TD ricalinde net bir programın ve çabanın olduğunu söylemek mümkündür. Bu çalışmanın savunacağı pozisyon, TD’nin Kürtleri asimile ederek dönüştürmek için net bir çabasının/programının olmasına rağmen bunu gerçekleştirecek ideolojik, ekonomik, askeri ve politik gücün tek parti rejimi boyunca ikame edilemediği ve sonraki Demokrat Parti döneminde ise yerel-bölgesel güçlerle Kürtlüğün politik ve kültürel olarak tercüme edilmemesi üzerinden bir işbirliği kurulduğuna yöneliktir. Abidin Özmen’in yöneltmiş olduğu soruya dönerek yeniden formüle edilecek olursa, Kürt Bölgesi’nde geleneksel toplumsal ağların sahip olduğu altyapısal gücün aktığı yatağı değiştirecek bir asimilasyon hattı kurma projesi gerçekleştirilememiştir. Lakin, Türkiye’nin hiçbir döneminde ulusal kristalleşmeyi yaratacak seviyeye erişememiş olduğunu düşünecek olursak, bu dile getirdiğimizin çok da yeni bir argüman olmadığını hakını vermek gerekmektedir. Bu çalışmanın üzerinde durduğu esas nokta ise bu dönüştürmemeye gerginliğinin, TD’nin Kürt Bölgesi’ne yönelik uyguladığı politik, ekonomik ve toplumsal siyasaları külliyen etkileyecek bir şekilde vücuda geldiğidir. Diğer bir deyişle, Kürt Bölgesi’ne yapılan sosyal veya ekonomik çizgideki TD yatırımlarının rengini belirleyen olgu olarak asimilasyon gayretleri bir üst belirleyen olmuştur. TD’nin tek parti rejimi boyunca altyapısal gücü elde etme çabalarının yetersiz kalmasının sebeplerinden biri, güvenliğinin tesis edilmesi konusunda diğer bölgelere kıyasla -despotik güç kullanımına paralel olarak- yetersiz ve geç kalınmasıdır. Ulus-devleti konsolide edecek siyasi-ekonomik-toplumsal kaynakların öncelikli olarak Kürt Bölgesi’nin dışındaki bölgelere kanalize edilmesi altyapısal güç eksikliğinin diğer sebebi olarak konumlandırılabilir. Örnekleme gerekirse, ilerleyen bölümlerde ayrıntılı bir şekilde incelenecek olan Tek Parti Rejimi eğitim politikaları sarmalında düşünülecek olursa, sınırlı kaynaklar ve 1930’ların sonuna kadar süren savaş iklimi yüzünden Kürt Bölgesi’nde TD’nin programladığı şekilde toplumsal dönüşümü sağlayacak önemli ayaklardan bir tanesi havada kalmış ve esasen Türkiye’nin batı bölgelerine yönlendirilmiştir. Asimilasyon çabalarının yerel-bölgesel güçlerle anlaşmalı bir şekilde vuku bulduğu Demokrat Parti döneminde ise ekonomik-politik-toplumsal kaynak dağılımı TD’nin öngördüğü ulus-devlet ideolojisine tabi olmak üzerinden seçici bir şekilde yapılmıştır. Yeniden örnekleyecek olursak, ağalık ve şeyhlik gibi geleneksel toplumsal kurumlarla Kürtlüğün kültürel-politik olarak dolaşıma sokulmaması üzerinden işbirliğine giren TD, seçici bir şekilde ekonomik, toplumsal ve

3- Bu kelime, Türk Dil Kurumu sözlüğünde “tepki, reaksiyon” olarak tanımlanmıştır.

politik alanları paylaşarak feodal ve dini toplumsal kurumların yerinden üretilmesine sebebiyet vermiştir.

Kürt meselesinin asimilasyon sarmalında bir üst belirleyen olduğu bağlamını tartışmak amacıyla, Birinci Cumhuriyet Dönemi'ni, Türkiye'de devleti ve diğer güç odağı oluşturan sınıfları ve zümreleri kapsayacak bir şekilde Kürt meselesini odak noktası yaparak anlamak gerekmektedir. Cumhuriyet Dönemi'nde uygulanan ekonomi politikalarını düşünecek olursak, birikim stratejisinin temelinde devletçi ile liberal (Lozan Antlaşması'nın bir gereği olarak 1929 yılına kadar) anlayışın bir karışımının yattığına ve sanayi teşekküllerinin kurulmasının ağırlıklı olarak devletin üstlendiği bir görev olduğuna işaret edilebilir (Zürcher, 1997: 205-09). TD'nin kuruluşundan tek parti rejimi'nin son demlerine kadar devlet ile burjuvazi arasındaki ilişkinin bir ittifak üzerinden kurulduğu söylenebilir. Çağlar Keyder bu ittifakın çözümlemesini şöyle yapar: "Bürokrasi, toplumsal yapının dönüşümünü kontrol etmeye giriştiğinde, kendi seçtiği ve geliştirdiği bir burjuvaziyle ittifak kurmuştu... Burjuvazinin, ancak bürokrasiyle kurduğu ittifakın kurallarına riayet ettiği sürece, ekonominin bazı bölümlerine hâkim olmasına izin verilmişti. Ayrıca, bürokrasi, sadece devlet gelirlerinin harcanması yoluyla değil, aynı zamanda üretim araçlarını doğrudan doğruya kontrol ederek, ekonominin önemli bir bölümü üzerinde denetim kurmuştu" (1989: 156). Kürtler ekseninde bu noktayı düşünmemiz durumunda, Kürtlerin kimliklerini politik, ekonomik veya kültürel olarak muhafaza ederek bürokrasi öncülüğünde yeşertilen burjuvaziye dahil olması Türk ulus-devletinin kendine biçtiği varlık nedeni (raison d'être) dolayısıyla imkansızlığa mahkumdu. Burjuvazinin karakterini belirleyen bir ulus-devlet yapılanmasına şahitlik eden Türkiye'de, Kürtlerin burjuvazi içerisinde bir segment oluşturmaları mümkün değildi. Diğer bir deyişle, Kemalizmin modern ulus-devlet projesi kapsamında Kürtlerin konumu Kemalist rejimin bütünlüğünü bozabilecek gerici ve modernite karşıtı potansiyel bir tehdit olarak kalmaya devam edecekti (Barkey & Fuller, 1998: 10).

TD'nin kuruluşundan hemen sonra, 1925 yılında tarımsal ürünler üzerindeki vergilerin azaltılmasına binaen Kemalist devletin büyük toprak sahiplerini merkeze alacak şekilde köylülerle işbirliği kurma gayreti olduğu söylenebilir (Başkaya, 2005: 201-211). Hatırı sayılır bir oranda yapılan vergi indirimi Türkiye genelinde bir işbirliği zemini kurarken, bu indirimin feodalitenin en sert şekilde hüküm sürdüğü Kürt Bölgesi'nde aynı sonucu vermediğinin bilinmesi gerekiyor. Çünkü, Kürtlüğün belirtilen konjonktür içerisinde bir mesele arz ettiği ve arz etmeye devam edeceği gerçeği, Cumhuriyet kurulduktan hemen sonra gelişen Kürt direnişi ile TD'nin şiddet tekeline hedef alan yerel-bölgesel bir unsurun varlığı dolayısıyla netlik kazanmıştı. 1929'da yaşanan ekonomik buhran sonrasında konsolide edilen devlet kapitalizmi esnasında Kemalist bürokrasinin teklici uygulamalarının sanayi burjuvazisini ve büyük toprak sahiplerini karşısına aldığı söylenebilir (Timur, 1997: 138). Devletin müdahaleciliğinin had safhaya ulaştığı bu dönemde yapılan ekonomik planların II. Dünya Savaşı'nın etkilerini göstermeye başladığı 1930 sonlarıyla kesintiye uğradığını da not düşmek gerekmektedir.

Cumhuriyet dönemi ekonomik yatırımlarının Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgeye neden ve nasıl yansı(ma)dığı üzerine tartışmak zihin açıcı olabilir. TD'nin mezkûr dönem içerisinde Kürt Bölgesi'ne yapmış olduğu yatırımlara bütüncül-sektörel bakacak olursak, devletin elinin değdiği alanları şu şekilde işaret edebiliriz: demiryolu yapımı, madenlerin çıkarılmasını sağlayan altyapının kurulması, karayollarının kısmi ve seçici olarak yapılması, ağırlıklı olarak madenlerin işletilmesine yönelik sanayi teşekküllerinin yapılması ve tarım-hayvancılık amaçlı bir elin parmağını geçmeyecek sayıda çiftliklerin kurulmasıdır. Pazar ekonomisinin neredeyse olmaması ve üretilen tarımsal ürünlerin ulaşım zorluklarından dolayı ticari bir meta olarak dolaşıma giremediğinden ötürü Kürt Bölgesi içerisinde tüketildiği bir ekonomik yapının olduğunu söylemek mümkündür. TD, hem piyasa ile ilişkin amaçlarında mesafe kat etmek hem de güvenlik kaygılarını gidermek amacıyla, Kürt Bölgesi'nde 1950 yılına kadar demiryolu yapımının büyük bir kısmını tamamlamıştır⁴ (Sönmez, 1990: 99-118). Bu noktada, Kürt Bölgesi'ndeki yeraltı kaynaklarının transfer edilebilmesini sağlayan bu demiryolu ve endüstriyel yatırım paketinin dışında, TD'nin yaptığı endüstriyel yatırımları yerli yerine oturtmak oldukça önemlidir. Bu sorunun TD ile olan ilişkisini daha net bir bağlamda gösteriyor olması nedeniyle, devletçilik politikalarının vücuda geldiği ve parti-devlet ayrımının fiili olarak ortadan kalktığı 1930'lar ekseninde bir tartışma yapmanın verimli olacağı söylenebilir. Çünkü devletçilik, 1930'lu yıllarda, sanayi yatırımlarında yıllık yüzde 10'luk büyüme hızı yakalayarak Korkut Boratav'ın deyimiyle parlak bir dönem yaşamıştır demek mümkündür (Boratav, 2006: 70).

Peki, Kürt Bölgesi'ni Türkiye geneliyle ilişkisel olarak inceleyecek olursak, bölgenin bu yatırımlardan mahrum kalmasının sebebinin nasıl anlamak gerekir? Kürt Bölgesi'nde ortaya konan direnişin sosyo-ekonomik etkileri üzerine yapılan analizlerden biri, yatırım için risk düzeyinin yüksek olmasına binaen özel teşebbüsün 1920'lerde ve 1930'larda Kürt Bölgesi'ne yatırım yapmaktan imtina ettiğine vurgu yapmaktadır (Mutlu, 2002: 462). 1930'ların devletçilik rüzgârını hesaba dahi katmayan bu argümanın açıklayıcı gücünün pek fazla olmadığını söylemek -Türkiye burjuvazisinin devlet bürokrasisinden bağımsız bir şekilde hareket ettiğini varsaydığından ötürü- mümkündür. Bu noktada, Kürt Bölgesi'ne yönelik Cumhuriyet dönemi sosyo-ekonomik yatırımlarının niteliğinin ve niceliğinin belirlenmesinde önemli bir rol oynayan Celal Bayar'ın "doğu gezisi" sonrasında 1936 yılında başbakanlığa ilettiği rapora odaklanmak aydınlatıcı olacaktır. Bu raporun kısa bir analizi yapılacak olursa, planlanan yatırımların öncelikle hayvancılık sektörü üzerinden şekillendiği; hayvan ticareti için devlet destekli bir şirket kurulmasını ve hayvancılık kombinasına duyulan ihtiyaca yapılan vurguya rastlanacaktır (2006:

4- Cumhuriyet Dönemi'nde yürütülen demiryolu siyaseti ile alakalı hangi faktörlerin öncelik olarak gözetildiği noktasına ışık tutmak amacıyla Taner Timur'a müracaat edilebilir: "Demiryolları yapımı, o zamanlar ulaştırma şebekesi çok cılız olan Türkiye'de iç pazarın gelişmesi açısından çok önemlidir. Ancak güzergâhların tayininde milli savunma ihtiyaçları çoğu kez pazarlama ihtiyaçlarından önce geliyor ve İsmet Paşa'nın bu işe verdiği öneme rağmen son sözü Genelkurmay söylüyordu" (1997: 101).

77-80). Sonrasında, tarım sektörüne odaklanan rapor, pamukçuluk üzerinden devam ederek Erzurum'da iplik fabrikasının kurulması önerisinde bulunmaktadır. Endüstriyel yatırım olarak, Kürt Bölgesi'nde yapılması planlanan yatırımların büyük bir kısmı maden sektörüne aitken (2006: 100-111), el sanayinin geliştirilmesi gerektiğine dair raporun sonunda bir takım notlar düşülmüştür (2006: 130-132). Dolayısıyla, Kürt Bölgesi'nin öncelikle hayvancılık ve tarım sektörleri üzerinden, endüstriyel yatırımlar için de seçici bir şekilde konumlandırıldığına dair izler bulunabilir.

Bu raporda geçen yatırım planlarına ek olarak, Diyarbakır'da, Elazığ'da ve Bitlis'te kurulan içki ve tütün fabrikalarıyla beraber (Sönmez, 1990: 102), Malatya'da kurulan lakin kalifiye eleman yetersizliğinden ötürü kapatılan dokuma fabrikasını saymak mümkündür (Ahmad, 1975). Sonuç olarak, devlet kapitalizmini şekillendiren dinamiklerin özel yatırımcının kabaca kârlılık hesabına dayanan muhakemesinden ciddi manada bir farklılık içerdiğini söylemek mümkün değildir. Nitekim, Kürt Bölgesi'nde içsavaştan gölgesinde yapılmaya çalışılan yatırımların oldukça seçici bir şekilde, güvenlik ve ekonomik fayda ekseninde şekillendiğini iddia etmek mümkündür. Sonuç olarak, Türkiye'nin ekonomik büyüme rekorları kırdığı 1930'lar döneminde bile Kürt Bölgesi'nde devletin ekonomik gücünü artırabilecek kapsamlı yatırımlardan uzak kaldığı söylenebilir. Bu iddiayı destekleyen verilerden bir diğeri ise, Kürt Bölgesi'nde bulunan ve Teşviki Sanayi Kanunu'ndan yararlanan görece büyük işyerlerinin sayısının 13 iken, Türkiye genelinde bu sayının 1417 olmasıdır (Sönmez, 1990: 102). Toparlanacak olursa, bölgelerin geri kalmışlık durumları gözetiilmeden ve kaynakların seçici bir şekilde geri kullanılması esasında vücuda gelen bir devlet kapitalizminden söz etmek mümkündür. Bu yüzden, Kürt Bölgesi'nde TD'nin sahip olduğu toplumsal gücün ayaklarından birini oluşturabilecek ve siyasi, ideolojik ve askeri güçle birlikte dönüşümü sağlayabilecek potansiyelde bir ekonomik güç ikamesinden söz etmek pek mümkün değildir. Nitekim, TD'nin bölgede güvenlik tesis etme konusunda yetersiz kalmasıyla birlikte düşünüldüğünde, Kürtlerin kimliklerini dışlayan bir ulus-devlet oluşumuna karşı direnişe geçmelerinin sonucu olan güvenliğin tesis edilememesi gibi faktörler, Kürt Bölgesi'ne yapılmayan sosyo-ekonomik yatırımlar konusunda şekillendirici olmuştur.

Tek parti dönemi ile alakalı yürüttüğümüz tartışmayı sadece Cumhuriyet'in kuruluş yıllarıyla sınırlamaktan ziyade, devlet ve güç odağı oluşturan sınıflar ve zümreler arasındaki ilişkilerin dönüşümler geçirdiği İkinci Dünya Savaşı (1938-1945) döneminin de incelenmesi gerekmektedir. 1930'lar boyunca istikrarlı bir şekilde devletçilik politikasını yürütmüş ve ekonomik açıdan başarılı olmuş dönemin sonrasında iktisadi merkezileşme çabalarının savaş döneminde sekteye uğradığını söylemek mümkündür. Bu yüzden, hem Kürt Bölgesi'nde hem de Türkiye'nin diğer bölgelerine yapılması planlanan yatırımların gecikmesi veya inşa edilememesi durumundan bahsedilebilir. Askere alımların yanısıra dünya ekonomisinin savaş nizamına girmesi sonrasında ciddi oranlarda düşen tarım gelirleri ve artan milli savunma giderleri çerçevesinde "Milli Koruma Kanunu" ve "Toprak Mahsulleri Vergisi" ile savaşın yükünün işçilerin ve köylülerin omuzlarına yüklendiği söylenebilir.

(Metinsoy, 2007). Savaş dönemi süresince tüccarların karaborsa üzerinden yapmış oldukları birikim, bürokrasi ile sanayi burjuvazisi arasındaki gerginliğin artmasına yol açan sebeplerden biriydi (Keyder, 1989: 143). Sınıfsal ilişkileri “halkçılık” perdesiyle örtmeye çalışan bürokrasinin yoksul sınıflarla işbirliği yapma çabalarının sonuçsuz kalması sonrasında yapılan 1946 seçimleri ile Tek-Parti rejiminin sona ermesi, yeni dönemin başlangıcı manasına geliyordu.

Ulus-devlet inşa sürecini Kürt meselesi bağlamında ele almak adına, öncelikle yerel-bölgesel Kürt direnişi’nin nasıl bir şekilde geliştiğini TD’nin Kürtlere yönelik despotik güç kullanmasının amaçlarını ve uyguladığı pratiklerin niteliğini netleştirmek açısından önem arz etmektedir. Bu tartışmanın sonrasında, TD’nin Kürt toplumunu dönüştürmek amacıyla niyetlendiği altyapısal güç edinimi ile alakalı bir tartışma çerçevesinde, Kürt meselesinin 1960 sonrası dönemde tüm yakıcılığıyla yeniden ortaya çıkmasına olanak tanıyan sosyo-politik zemin ortaya konacaktır.

Despotik Güç ve Ulus-Devlet Oluşumunda Kürt Direnişi

Türkiye’de ulus-devlet oluşumu üzerine konuşurken 1924 yılından başlamak, Cumhuriyet öncesi dönem ile sonrası arasındaki süreklilikleri kavramayı zorlaştıracaktır. Bu yüzden, TD’nin despotik gücünün amacını, yöneldiği doğrultuyu ve nasıl vücuda geldiğini anlaşılır kılmak amacıyla, “Kemalist Devrim” olarak kavramsallaştırılan olgunun etnik homojenleştirme sürecinin başladığı önceki dönemlerle nasıl alakalı olduğunu yerli yerine oturtmak gerekmektedir. Kemalist projenin, devlet söyleminde kurulanın aksine anti-empyrist bir mücadele olmadığına dair analizler hâlihazırda mevcuttur (Başkaya, 2005; Akçam, 1999). Bu hâkim söylemin ötesine düşen bir anlama çabasıyla, Taner Akçam, Kurtuluş Savaşı öncesi süreçte başlayan Müslüman-Hristiyan çatışmaları ekseninde, Ermenilerin ve Rumların tasfiye edilerek Anadolu’yu homojenleştirme projesinin hayata geçirildiğinin altını çizer (1999: 509-523). Bu haliyle, ulus-devletin üzerine bina edileceği coğrafyanın gayri-Müslim unsurlardan arındırılması amacıyla, despotik gücün ulaşabileceği son nokta olan insani kırım uygulamalarına dahi şahitlik etmiştir. Haldun Gülalp, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu ideolojisi olan “Kemalist Milliyetçiliği” sosyolojik bir kavrayışla anlamak için iki noktanın incelenmesi gerektiğini dile getirir. Bunlardan birincisi Taner Akçam’ın da belirttiği gibi, Türklerden veya Müslümanlardan yana sonuçlanan dini temelli “etnik çatışma” olarak değerlendirilmesine, ikinci nokta ise ulus-devlet kurma sürecini merkeze alarak anlaşılabilmesine ilişkindir (1994: 155-156). Bu nokta özelinde, TD kurulduktan sonra ulus-devlet projesi önünde önemli bir engel teşkil eden Kürt direnişinin örgütlülük durumu, direnişin yapısı ve de sebepleri ekseninde incelenecektir.

Bu minvalde, çok net bir soruyla başlanabilir: Türkiye Cumhuriyeti’nin erken döneminde meydana gelen Kürt direnişi neden ortaya çıkmıştır? Kürtlerin İslamcı vurgular üzerinden Kurtuluş Savaşı’na katılmaya ikna edilmiş olmalarına rağmen, cumhuriyetin kurulmasından sonra Kürtlüğün politik, kültürel ve toplumsal alana tercüme edilmesinin engellenmesi bu direnişin önemli sebeplerindendir (Yeğen, 2003: 11-13). Bu isyanların sebebi olarak devlet

söyleminde kurulan ve hala yaygın bir şekilde kullanımda olan yabancı kışkırtması, modernite karşıtlığı ve dinci-gerici tepkiselliği olarak kodlanan yaklaşımlar, TD'nin meseleyi okuma ve okutma biçimi olarak kabul edilmelidir. Bu argümanların somut temeline yönelik ciddi eleştirilerin varlığını göz önünde bulundurarak, yazının odak noktasından kaymamak amacıyla Kürt direnişinin emperyalist güçlerin kışkırtmasıyla dinci-gerici ve karşı-devrimci bir çizgiye havale edilmesine yönelik çürütmeleri bir köşeye bırakabiliriz.⁵ Lakin, TD'nin neden böyle bir söyleme doğru yöneldiği sorusu cevaplamaya değerdir. Şeyh Said Direnişi'nden hemen sonra yürürlüğe konan Takrir-i Sükûn Kanunu ile dini duyguların siyasal amaçlar için sömürülmesi sebep gösterilerek muhalefetin sesi olabilecek gazetelerin veya basın/yayın organlarının birçoğunu ortadan kaldıran, meclisteki muhalefeti 20 yıl boyunca susturan ve sosyalist örgütlenmenin önünü 1960'lara kadar tıkayan şiddetli bir siyasi tekçilik sistemi empoze edilmiştir (Jacoby, 2004: 80). Şeyh Said Direnişi'nin sonrasında Takrir-i Sükûn Kanunu üzerinden geliştirilen genel sindirme hareketi kapsamında mecliste bulunan yegane muhalefet partisi olan Terrakiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatıldığını ve üyelerinin bazılarının İstiklal Mahkemeleri'nde yargıldığını hatırlatmakta fayda var (Tunçay, 1999: 152-53). Şeyh Said Direnişi üzerinden şekillenen devlet söyleminin Kürtleri aşan bir noktaya tekabül ettiğini dile getirmek mümkündür. Bu durumda, "Kürt Direnişi"nin yol açtığı sonuçların sadece Kürtlere yönelik bir bastırma ve sindirme politikasıyla sınırlı kalmayıp Türkiye'deki ulus-devlet kurma sürecinde ortaya çıkan otoriter rejimin karakterini belirleyen bir unsur olarak ortaya çıktığı da söylenebilir.

Şeyh Said, Ağrı ve Dersim İsyanları hakkında devlet ricalinde üretilmiş olan gericilik-dincilik ve eşkıyalık söylemlerinin ötesine geçmek adına bu isyanların arkasındaki direnişin örgütlenme biçiminin sıhhatli bir şekilde incelenmesi gerekmektedir. Şeyh Said İsyanı, TD söyleminde yer aldığı aksine İslamcı bir karaktere sahip olmaktan ziyade Kürt milliyetçisi Azadi örgütü tarafından altyapısı kurulan bir isyandı (Entessar, 1992: 83-84, McDowall, 1996: 192-93). 1924 yılında, Beytüşşebap İsyanı'nı da gerçekleştiren bu örgütün üyeleri çoğunlukla Osmanlı ordusu içerisindeki Kürt subaylardan oluşmaktaydı. Azadi örgütünün isyana gerekçe olarak nitelendirilebilecek bir metinde dillendirildiği hususlar üzerinden bu direnişin örgütlenmesini anlamak kolaylaşacaktır. İsyanın gerekçeleri arasında, Kürtçe eğitimin yasaklanması, Kürdistan kelimesinin kitaplarda kullanılmasının kısıtlanması, Kürt subaylarının ordu içerisinde yükselmelerinin engellenmesi, devlet kurumlarındaki görevlere Türklerin atanması, seçimlerde manipülasyonların yapılması ve hatta Kürtlerin yeraltı kaynaklarının Alman sermayesi ile işbirliği yapılarak sömürülmesi gibi nedenler öne sürülmüştür (Olson, 1992: 74-75). İsyanı, bu gerekçelerin tekabül ettiği yer itibarıyla milliyetçi karakterli, Şeyh Said İsyanı'na kitlesel katılımını sağlamak için toplumsal önderliğin karakterinin belirlenmesi açısından da İslamcı örtüye sahip bir isyan olarak nitelendirmek mümkündür.⁶

Kürt Direnişi'nin Şeyh Said İsyanı sırasında nasıl örgütlendiğine ek olarak, TD'nin uygulamış olduğu despotik gücün kapsamını göstermek adına isyanın sonuçlarına odaklanmak fayda getirecektir. Direnişi kırmak için TD'nin

başlatmış olduğu harekât hem ciddi bir yıkım hem de sonrasında alınan sürgün kararlarıyla sonuçlanmıştır.⁷ Lucien Rambout, isyan süresince 206 köyün tahrip edildiğini, 8758 evin yıkıldığını ve 15.205 insanın öldürüldüğünü iddia etmiştir (1978: 37). Bu yasa çerçevesinde Tunceli, Erzincan, Bitlis, Siirt, Van, Bingöl, Diyarbakır, Ağrı, Muş, Erzurum, Elazığ, Kars, Malatya, Mardin ve Çoruh illerinden 5.074 hanede yaşayan 25.831 kişi Batı Anadolu'ya "sürgün" olarak yollanmıştır (Yeğen, 2006: 65). Ek olarak, çok sayıda Kürdün Suriye ve Irak sınırını aşarak çizilen sınırların öte tarafına geçtiği de göz önünde tutulacak olursa, malum coğrafyada yaşanan nüfus değişiminin niceliği de berraklaşmaktadır. Direnişin kırılması için yapılan hem fiziki hem de insani boyutları olan bu yıkımın, TD'nin ulus-devlet inşa etmesi sürecinde kolaylıkla içinden çıkılamayacak bir dehliz yaratmış olduğu söylenebilir. Şeyh Said İsyanı'nın bastırılması ile sona ermeyen direniş hareketinin ardıllarından olan Ağrı ayaklanmasının niteliğini netleştirmek adına Mete Tunçay'a müracaat edilebilir: "Şeyh Said Ayaklanmasının yenilgiyle sonuçlanması üzerine, Kürtler mücadelelerini nizami-olmayan savaş (gerilla) yöntemiyle sürdürmeye çalışmışlar, hatta 1927 güzünde Ağrı'yı başkent sayarak kendi kendilerine bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir" (1999: 135).

Tunçay'ın işaret ettiği bağımsızlık ilanının vuku bulduğu, 1927 yılından 1930 yılına kadar süren Ağrı İsyanı'nın arkasında Hoybun/Xoybûn isimli örgütün olması ise Kürt direnişlerinin isyan kategorisine sokulacak kadar süreksiz ve örgütsüz bir şekilde vuku bulmadığına dair bir işaret olarak düşünülebilir. Bu örgütün amacının ne olduğunu "Hoybun Nizamnamesi" isimli örgütün adeta tüzüğü sayılacak metindeki "maksat" kısmından anlayabiliriz. Bu metinde belirtilen amaç şudur: "Cemiyetin maksadı, Türkiye boyunduruğu altında bulunan Kürdistan ve Kürtler'in tahlisi ve hudud-u tabiiye ve millîyesi dahilinde bir Kürdistan devlet-i müstakillesinin teşkilidir" (Bayrak, 2004: 338). Türkiye sınırları dâhilindeki Kürt Bölgesi'nde bir Kürt Devleti kurma gayesi etrafında Ağrı İsyanı'nı politik ve askeri açılardan örgütlemenin karşılığı, "Kürtlük" meselesinin çok ötesine düşme gerektir. Buna ek olarak, Şeyh Said İsyanı'ndan sonra arda kalabilenlerin Ağrı İsyanı'nda öncü rol oynamış olmalarının da ayrıca not düşülmesi gerekmektedir (Çamlıbel, 2005: 80-129). Bu sebeple, Şeyh Said İsyanı ile Ağrı İsyanı arasındaki örgütsel devamlılık üzerinden Kürt direnişinin kıvılcımlarla ortaya çıkan, birbirinden bağımsız direniş dışavurumları olmadığına kanaat getirilebilir. Daha da önemlisi, Kürt meselesine dair yapılan çalışmalarda birbirinden kopuk olarak işlenegelen bu mu-

-
- 5- Bu çürütmelerle alakalı ayrıntılı bir şekilde fikir edinmek için Mete Tunçay'ın "Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması" isimli kitabına bakılabilir (1999: 134-140).
 - 6- Şeyh Said İsyanı'nın Kürt milliyetçiliği ile ilişkisini tartışmak adına, 28 Haziran 1925'te, Vakıf Gazetesi'nde yayınlanan bir habere göre, Şeyh Said'i ve diğer Kürt direnişçilerinin karşısında mahkeme reisinin dile getirdiklerine bakmak faydalı olabilir: "Aranızdan bazıları, hükümetin idari yolsuzluklarını isyan bahanesi yaptılar, diğerleri hilafetin müdafaasını sebep gösterdiler, fakat hepiniz bir noktada birleştiniz: Bağımsız bir Kürdistan yaratmak. Yıkılan ocakların ve dökülen kanın bahasını darağacında ödeyeceksiniz" (Rambout, 1978: 36).
 - 7- Şeyh Said İsyanı'nın Türkiye Devleti üzerinde yaratmış olduğu askeri-ekonomik etki üzerine düşünmek gerekirse, Mete Tunçay, Şeyh Said karşısında bütün Kurtuluş Savaşı'ndakinden daha çok insani kayıp verildiğini ve maliyetinin de 60 milyon lirayı aştuğu yolunda iddialardan söz etmektedir (Tunçay, 1999: 143).

halefet örneklerini “Kürt İsyanları” olarak ayrı ayrı vak’alar olarak kavramak yerine, bir süreklilik vurgusu taşıyan “Kürt Direnişi” kavramının örnekleri olarak ele almanın daha doğru olacağı ifade edilebilir. Bu kavramsallaştırmayı destekleyen önemli bir nokta ise, 1924 ile 1938 arasında 17 adet direniş örneğinin (isyanın) ortaya çıkmış olmasıdır (Taşpınar, 2005: 64).

Türkiye’de Kürtlüğün sosyo-politik alana tercüme edilmesini engelleyen ulus-devlet oluşumuna yönelik geliştirilen Kürt direnişini bir “süreç” ekseninde değil de “kırılma noktaları” bağlamında ele almak ne gibi analitik sıkıntılar doğurabilir? Bu eksiklikler arasından en önemli olanı, Kürt direnişinin, etkileri Kürt Bölgesi’nin dışına çıkmayan ve Türkiye’nin ulus-devlet oluşumunu şekillendirmeyen yerel-bölgesel bir mücadele olarak konumlandırılmasıdır. “İsyandır, bastırılmıştır ve mesele bitmiştir” gibi bir hattın örülmüş olması dolayısıyla malum süreçte aktörlerin etkileşim içerisinde olduğuna dair analizlerden yoksun kalmaktadır. Tam da bu noktada, Kürt direnişi, TD’nin ideolojik ve politik dönüşümlerine nasıl etki etmiştir sorusuna cevap bulmaya çalışmak gerekmektedir.

Ömer Taşpınar, Türk milliyetçiliğinin 1920 sonlarından 1930 ortalarına kadar, asimilasyoncu çabalarının Kürt direnişi dolayısıyla meydan okumalara maruz kalması yüzünden “etnik” tabanlı milliyetçiliğe yöneldiğini; bunun sebebinin ise Kürt isyanlarının yeni oluşan ulus-devletin temeline yönelik varoluşsal bir tehdit oluşturması olduğunu vurgulamıştır (2005: 65). Tim Jacoby, bu durumun sadece ideolojik bir yapı değişikliği olarak kalmadığını, TD’nin Güneydoğu Bölgesi gibi çevrede (merkezden uzak) kalan bölgelerde altyapısal gücünü artırma girişimlerinin sonuçsuz kalmasının, şovenist etkilerinden biri olarak geleceğin milli idarecilerini yetiştirecek olan “ulusal eğitim” sisteminin oluşturulmasındaki rolüne vurgu yapar. Eğitim politikalarını da aşacak bir analiz çerçevesinde, TD’nin merkezileşmeyi perçinleyen etatizme yönelmesinin amaçlarından birinin merkeze uzak kompradorların gücünü kırmak olduğunu iddia etmektedir (2004: 102). Diğer bir deyişle, Kürt karakterli yerel-bölgesel güçlerin varlığı ve bu varlığın direniş pratikleriyle vücutta gelmesi, merkezileşme meselesinin yakıcılığını ortaya koyarken Türk milliyetçiliğinin etnisist bir zeminde kurulmasını etkileyen faktörlerden olmuştur. Bu noktada, merkezileşme gayretlerinin yükselişe geçtiği 1930’lar döneminde, TD’nin önünde ciddi yerel-bölgesel engellerden birini teşkil eden Dersim Bölgesi’ne yönelik bir askeri harekâtın gerçekleştirilmesine şaşırma-mak gerekir.

1930 başlarında, Türkiye sınırları içerisinde Kürtlerin yaşadıkları coğrafyada, Şeyh Said İsyanı ve Ağrı İsyanı sonrasında devletin şiddet tekeline henüz konsolide edemediği tek bölge Dersim bölgesiydi. 1934 yılında çıkartılan 2510 sayılı “İskân Kanunu”, pek muhtemeldir ki, isyandan arta kalan direniş kuvvetlerinin ve henüz devletin tam manasıyla tahakküm altına alınmamış olan Dersim halkının Kürt Bölgesi’nden Batı Anadolu’ya sürgün edilmesini sağlama amacını taşıyordu.⁸ Kanunun önemli bir kısmına bakacak olursak bu iddianın nasıl temellendirildiği anlaşılabilir: “Türk kültürüne bağlı olanlar veya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçe’den başka bir dil konuşan-

lar hakkında, harsi, askeri, siyasi, içtimai ve inzibati sebeplerle, icra vekilleri heyeti kararı ile, Dahiliye Vekil, gerekli tedbirleri almaya mecburdur. Toplanmamak şartı ile, başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan ıskat etmek de bu tedbirler içindedir" (Rambout, 1978: 43). Dersim Bölgesi'nde, bu kanunun çıkmasından beş yıl sonra olacakların tasvirini yapan bu yasanın eksik kalan tek kısmı "gerekirse, önce katliam ondan sonra sürgün" minvalinde bir kısım olsa gerektir.

Koçgiri isyanına benzer bir şekilde, Dersim Direnişi diğer Kürt isyanlarına nazaran göreceli olarak bağımsız, diğer isyanlara kıyasla örgütlülük zemini geleneksel toplumsal ağlara yaslanan bir direniş örneği idi. 1930'lardan itibaren Dersim'deki asker sayısını tedricen arttıran TD; zorunlu göç, silahsızlandırma ve zorla iskân politikalarına başlarken Dersim'deki direnişe yapılacak bir baskın artık an meselesiydi denebilir⁹ (McDowall: 1996: 208). Ama Dersim ısrarla direnmekteydi: "1937 başlarında, Dersimliler hükümete bir ultimatoma vererek bütün jandarma ve ordu mensuplarının bölgeden çekilmesini, her türlü imar çalışmalarının durdurulmasını isteyip, silahlarını koruma hakkı ve vergilerin hafifletilmesi konusunda ısrar etmekte çekinmediler" (Rambout, 1978: 47). Türk ordusunun despotik gücünün sınırlarını zorladığı bu direniş kırma pratiği esnasında onbinlerce insanın öldürülmesi sonrasında boşaltılan Dersim bölgesinde, "yıkım" sonrası bir "yapım" aşaması başlatılması kapsamında bölgede hem yollar yapılmış hem de karakollar inşa edilmiştir. 1947 yılında, TD artık Dersim'de varlığını ilan etmişken olağanüstü hal durumu kaldırıldı ve bölgeye geri dönüşlere izin verildi (McDowall, 1996: 209). Yine aynı yıl içerisinde, tek parti rejimi boyunca Batı Anadolu'ya gönderilen sürgünler içerisinde 4.128 aileden 22.516 kişinin, sürgün edildikleri yerde meskûn etme zorunluluğu kalktığından geri döndüğüne dair bilgiler de mevcuttur (Yeğen, 2006: 66).

İşyan dönemi esnasında ve sonrasında devletin Kürt Bölgesi'nde iktidar olma biçimini incelemeye başlamadan önce, aşama aşama sindirilen Kürt direnişi sonrasında TD'nin ulus-devlet projesinin önemli ayaklarından biri olan "şiddetin aygıtlarının tekelleştirilmesi" konusunda ne kadar başarılı olduğunu anlamak önemlidir. Şu ana kadar bu dönemi konu alan akademik çalışmalar isyanlar sürecine bakmak konusunda zayıf kalmışlardır. Bu sorun, ta-

8- Bu iskân kanunu çerçevesinde, Türkiye üç bölgeye ayrılmıştır. Birincisi Türk költürlü nüfus yoğunluğunun artırılması istenilen yörelerdir. Bu bölgeler Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da anadili Kürtçe olan nüfusun bulunduğu alanlar olacaktır. İkinci bölge, Türk költürünü benimsemesi istenilen grupların iskân edileceği bölgeler olacaktır. Üçüncü tür bölgeler sağlık, ekonomik, güvenlik, költürel ve askeri nedenlerle boşaltılması ve yerleşmenin yasaklanması gereken alanlardır (Tekeli, 2008: 161-162).

9- Bu sürecin nasıl gerçekleştiğinin detayına fazlaca girmeden, devlet ricalinde Dersim meselesinin bir tehdit olarak algılanma düzeyine dair bir örnek sunmak faydalı olacaktır. İsmet İnönü, Mustafa Kemal'e yazmış olduğu Kürt Raporu'nda şunları dile getirmiştir: "Erzincan yanındaki boş köyler, Dersim'in semiz halkı ile süratle dolmaktadır. Erzincan beyleri arazileri de işlemek için Dersimlileri maraba adıyla kullanmaktadır. Bu beylerin bir nevi Dersimli himayesine sığınmasıdır. Bu köyler ve yollar Dersim çapulcu kollarının içeri yayılması için bir menzil ve yatak rolü yapmaktadır. Az zamanda Erzincan'ın Kürt merkezi olmasıyla asıl korkunç Kürdistan'ın meydana gelmesinden ciddi olarak kaygılanmak yerindedir" (Öztürk, 2007: 51).

rihsel akışa süreç olarak değil de sadece kırılma noktalarına odaklanma za-fiyetinden ileri gelmektedir. Bu yazının kapsamında isyanların ve direnişin kontrolsüz bir patlama, fevri bir ayaklanma olarak çizilmesine karşıt bir po-zisyon geliştirilecektir.

Bu sürecin nasıl geliştiği de ancak TD ile Kürt direnişi arasındaki etkileşim-lere bakılarak anlaşılabilir. Bu dönem üzerine dile getirilmiş kişisel anılara baktığımızda devletle işbirliği kuran Kürtlerin yanı sıra direnişin yerel ve ör-gütsüz bir şekilde yer yer eşkıyalık üzerinden vücuda geldiği çıkarımını ya-pabiliriz.¹⁰ Ek olarak, Canip Yıldırım, malum tarihsel periyot içerisinde Kürt elitlerinin kendi eşkıyaları aracılığıyla TD'ye güç gösterisinde bulunduklarını belirtirken “Karaköprü Hadisesi” olarak bilinen, Diyarbakır merkezine sekiz kilometre mesafede vuku bulan 17 kamyonun soyulduğu ve bir jandarma-nın öldürüldüğü bir olay üzerinde durur (Miroğlu, 2005: 23-25). Politik ve ekonomik baği içiçe geçmiş olan bu “eşkıyalık” meselesi hakkında İsmet İnönü'nün 1935 yılında yazmış olduğu Kürt Raporu, Suriye sınırını kolaylık-la aşan Abdurrahman Mihi hadisesi üzerinden şu önemli tespiti yapmaktadır: “Bu hadiseyi ilerdeki misallerde tasvit edeceğim veçhile, idaremizin Arap ve Kürt mıntıkasında köylere ve halka nüfuz etmediğine, biz kabuğun üstünde ve halktan ayrı olarak yalnız kuvvetle idare etmeye çalıştığımızı delillerden biri olarak zikrediyorum” (Öztürk, 2007: 22). TD'nin altyapısal güç yerine despotik güce dayanan bir iktidar algısının ilk ağızdan zikredilmesinin bu bağlamda altı çizilmelidir. Buna benzer olayların önceki örgütlü direnişlere kıyasla devlet nazarında ciddi bir tehdit unsuru olarak görülmediğini ve art-ık Kürt meselesinin Türkiye sınırları dışından yürütüldüğü uyarısını 1936 yı-lında yapan Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen şunu nakletmiştir: “Bu gün memleket içerisinde ufak tefek ve bazan da iki üç taburu senelerce iş-gal edecek şekavetlerden başka alâmetini zahirde az hissettiğimiz bu cere-yanların hariçteki çalışmalarını artırmakta olduğunu görüyoruz” (Öztürk, 2007: 115). Kürtçe alfabenin Latin harfleriyle çıkarılmış olması, 1934 yılında Erivan'da yapılan Kürdoloji Kongresi ve buna benzer çalışmalar üzerinden şekillenen Kürt meselesinin uluslararası arenada boy göstermesinin ve bu ça-lışmaların Kürt Bölgesi'ndeki yansımalarının ciddi bir tehdit olarak algılandı-ğın söylemek mümkündür.¹¹ Tüm bu örgütsüz direniş çabalarıyla alakalı ya-pılabilecek bir çıkarım, örgütlü Kürt direnişinin olmadığı dönemleri görmez-den gelen ve Kürt direnişini sadece kırılma noktalarına indirgeyen tarih ya-zımının gözden geçirilmesinin gerekliliği üzerinedir.

1930'larda ve hemen sonrasında Kürtlüğün mesele olma hallerine ilişkin tar-tışmaya devam ederken, direnişin sürdüğü argümanını desteklemek adına çı-karılan sürgün kararlarının incelenmesi faydalı olacaktır. Şeyh Said Direni-ş'i'nden sonra, 1928 yılında TD'nin çıkarmış olduğu “af” kapsamında strate-jik noktalarda güvenlik tesis edebilmek için “yıkıtmı” ihtiyacı doğrultusun-da yeniden yapma programının eşzamanlı olduğuna dikkat çekmek gerek-mektedir. Bu çabaların kısa vadede Kürtçülüğü kırıp geçmek manasında yer yer sonuçsuz kaldığını, 1934 yılında revize edilen ve kapsamı genişletilen 2510 nolu sürgün kanununa gerek duyulmasıyla anlamak mümkündür.¹² Kürt direnişinin lokal ve örgütsüz bir şekilde devam ettiğine dair argümanı

desteklemek adına Umumi Müfettişlik raporlarına bakmak faydalı olacaktır.

1937 yılında Birinci Umumi Müfettiş olarak görev yapan Abidin Özmen, “Kürtlük Meselesi” kavramıyla başladığı ve direkt başbakanlık mevkiine iletilen talep ve tespit listesinde şunu dile getirmiştir: “Şark halkından ele başı olanların, propagandacılarla münasebetleri hissedilenlerin, köyleri tahrip edilip etrafa dağılanların, herhangi bir suretle gayri memnun hale gelmiş bulunanların, silahla hükümete karşı gelmiş, adli cezasını çekmiş ve kurtulmuş olanların, ceza mahiyetinde olmamak, Doğu vilayetlerinde ilgisi kalmamak üzere, Batı vilayetlerimize nakli..” (2003: 101). Birinci Umumi Müfettişliğin 1930’ların sonlarında bile güvenlik tesis etme noktasında hala yeniden iskân etme stratejisine mecbur kalması, bireysel anlatılarla da ortaya konduğu gibi hala Kürtlüğün ciddi bir mesele teşkil ettiğinin altını çizdir.¹³

Tek parti rejimi boyunca TD’nin askeri gücüne dayanarak karşı koyduğu direnişlerin, ulus-devlet kurma bağlamında merkezileşmeye ve şiddet aygıtlarını tekelleştirmeye yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Kürt direnişinin örgütlü olmasından da anlaşılabilceği üzere altyapısal gücü elinde tutan yerel-bölgesel Kurdi karaktere sahip toplumsal kurumlar ile Kemalist kadroların Kurtuluş Savaşı’ndan önce söz verdiği gibi bir “özerklik” çizgisinde anlaşma veya işbirliği içerisine girmedikleri ortadadır. Lakin ileri seviyede despotik gücüne yaslanan bir ulus-devletin, Kürt toplumuna müdahale edip Kürtleri kendi istediği ideolojik çerçeveye katmasının sadece “zor” kullanımı ile olamayacağını göz önünde tutarsak, TD’nin altyapısal gücünün, tek parti rejimi boyunca nereye yaslandığına bakmak elzem hale gelir.

Altyapısal Güç; Tek Parti Dönemi’nde TD ve Türkiye’de Kürt Toplumu

Ulus-devlet projelerinin merkezileşme gayretlerine koşut bir şekilde yerel ve bölgesel güçlerin direnişi ile karşılaşmalarının evrensel bir mesele olduğunu, aynı zamanda “temsiliyet” ile “ulusal sorun” gibi meseleler ile aynı sarmalda olduğunu söylemek mümkündür (Mann, 1993: 5). Bu noktada, Michael Mann, yerel-bölgesel güçlerin altyapısal güçlerinin devletin oluşum şeklini nasıl etkilediği üzerine şunu dile getirir: “Bütün devletler merkezi ile yerel-bölgesel güç mücadelesi yüzünden ayrışmıştı. Bunun temel sebebi despotizm ile mücadele etmenin iki tarihsel yolu olmasıydı: demokratik temsi-

10- Ayrıntılar için Serbestî Dergisi’nde yayınlanmış olan “Büyüklerle Söyle ‘Şéx Evdirehîm Asla Teslim Olmaz’” başlıklı röportaja bakılabilir. Bu röportaj Şeyh Said’in kardeşinin oğlu (yeğeni) olan Fexredînî Şéx Tahîrî ile yapılmıştır.

11- Türkiye sınırları dışında Kürtler için örgütlü mücadele veren güç odaklarını teker teker sıralayan Abidin Özmen, durumun ciddiyetini anlatmak için şöyle bir uyarıda bulunmaktadır: “Bu hadiseleri kaydetmekten maksadım, içeride ve dışarıda olan Kürtlük cereyanlarının Türkiye Cumhuriyeti için yapabileceği zararın önüne geçmek çaresini aramak zamanının gelmiş, çatmış ve hatta geçmekte olduğunu arz etmektir” (Öztürk, 2007: 118).

12- Fexredînî Şéx Tahîrî’nin aktardığına göre 1928 yılında çıkan yasa sonrasında ailesine evvelinde Ermeniler’e ait olan bir köyde toprak verildiği fakat amcasının Kürtçülük faaliyetleri dolayısıyla sürgün edilmek istendiğini ama amcasının teslim olmadığını dile getirmiştir (Malmisanij, 2006: 39-56).

13- Abidin Özmen’in ilettiği olduğu bu raporun tarihinin Dersim Direnişi’yle yakın tarihlere denk gelmesi kafa karışıklığı yaratmamalıdır. Çünkü, Abidin Özmen Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesi için bu raporu kaleme almıştır. Bu bölge kapsamına giren iller Bitlis, Diyarbakir, Van, Hakkâri, Muş, Mardin, Urfa ve Siirt gibi illerdir.

liyeti merkezileştirmek veya tüm merkezi devlet güçlerini kuvvetten düşürmek ve yerel-bölgesel parti demokrasisini desteklemek” (1993: 473). Birinci seçeneğin en ilksel hali ile ancak tek parti rejiminden sonra Türkiye’de “kısmen” yürürlüğe sokulduğunu düşünecek olursak, malum tarihsel aralıkta ancak ikinci seçenek üzerinde tartışılabilir. Bu noktada, Kurtuluş Savaşı’na dâhil olması için Kürtler ile İslamcılık üzerinden işbirliği kurmuş olan Kemalist kadronun, ittifakın gerektirdiğinin aksine TD’yi etnisist bir şekilde Türk kimliğine yaslanarak ulus-devlet olarak bina etme gayretleri bekleneneği üzere, demokratik temsiliyeti içermeyen bir siyasal yapıyı dayatmıştır. Peki, bu gayretin Micheal Mann’ın dünyadaki devlet oluşum örnekleri üzerinden oluşturduğu ideal kategoriler ekseninde oturduğu yer neresidir? Bu soruyu cevaplamak için merkezi ve yerel hükümetlerin ellerinde tuttıkları güç itibarıyla oluşturdukları ulus-devlet modellerine aşağıdaki tabloda bakabiliriz.

Tablo 2. Ulusal Sorun: Merkezi ve Yerel Hükümetlerin Altyapısal Güç Karşılaştırması

	Merkezi Hükümet		
	Altyapısal Güç	Yüksek	Yüksek
Yerel Hükümet	Düşük	Demokrasi	Federal Ulus-Devlet
	Yüksek	Tek-Parti	Merkezi Devlet

Kürt Bölgesi’nde Osmanlı dönemi boyunca hüküm sürmüş olan yarı-otonom hükümetlerin altyapısal gücünü anlamak için Cumhuriyet dönemine gelene kadar Kürt toplumunun Osmanlı Devleti ile kurmuş olduğu ilişkiye bakmak gerekmektedir. Kürt toplumu üzerinde Kemalist projenin Osmanlı’dan devraldığı bir altyapısal güç mekanizmasının varlığı fazlasıyla tartışmalıdır. Tam da bu noktada, toplumsal yaşama müdahil olup ona yön vermenin yerel-bölgesel güçler tarafından yürütüldüğü ve de Mann’ın “yerel hükümetler” olarak önerdiği kavramın Kürt coğrafyasında tekabül ettiği noktada, bu yerel-bölgesel güçlerin altyapısal güç hanesinin “yüksek” olması gerektiğine işaret edilebilir. Despotizmle mücadele etmek için silahlı direnişe geçen Kürtlerin bu konuda başarılı olması durumunda “konfederatif devlet” kurulabilirdi. Bu varsayımsal önermeleri bir kenara bırakacak olursak, Kürt Bölgesi’nde altyapısal gücü zayıf olan TD’nin “merkezi devlet” kurma çabalarının ağırlıklı olarak despotik güce dayanarak icra etme gayretinin “teorik olarak” mümkün olmadığı tespiti oldukça yakıcıdır. Tek parti rejiminde ve sonrasında, TD’nin Kürt Bölgesi’nde altyapısal güç elde etmesini sağlayabilecek eğitim, bürokrasi, askeri ve ekonomi gibi alanlarda bütünsel bir şekilde var olabilmesi ve Kürtleri istediği doğrultuda dönüştürmesi demek ileriki dönemlerde karşı-hegemonya unsuru haline gelen Kürt hareketinin zemininin aşındırılması manasına gelebilirdi. Bu yüzden, TD’nin Kürt meselesini deneyimleme halleri, bir ulus-devlet olarak yapamadıklarının ve Kürtlerin direniş mücadelesiyle korumaya çalıştıklarının tarihsel toplamından ibarettir demek mümkündür.

Cumhuriyet dönemi boyunca süregelen Kürt direnişine sahne olan Türkiye’de ulus-devlet oluşumunun, Kürt meselesi özelinde somutlaştığı gibi, ne-

den bu kadar çetrefilli olduğu sorusunu etraflıca cevaplamak nasıl mümkündür? Bu dönem içerisinde TD’nin despotik güç kullanmak konusunda herhangi bir beis görmediğini hatırlayacak olursak, TD’nin Kürt Bölgesi’nde sahip olduğu veya olmadığı altyapısal gücü somut halleriyle görmek nasıl mümkün olabilir? Başka bir deyişle, TD’nin tek parti rejimi boyunca Kürtlerin toplumsal yaşamına ne kadar müdahil olup dönüştürücü rol üstlenebildiği ortaya konabilir mi? Kürt Bölgesi’nde ulus-devletin var olma hallerine odaklanarak, bu sorulara ucu kapalı cevap bulmak yerine bu soruları tartışmaya açmak amacıyla bir çerçeve oluşturma gayretinin bile kayda değer olacağına kuşku yoktur.

Michael Mann, Avrupa’daki devlet oluşumunu 18. yüzyıl ekseninde incelerken devletin altyapısal güçlerinin; adalet, kamu düzeninin asgari düzeyde sağlanması, vergi toplanması ve askere alım gibi amaçlarını kararsız ve istikrarsız bir şekilde yerine getirebildiğini not düşer (1993: 107). Bu kararsızlığın ve istikrarsızlığın modern ulus-devletlerin ortaya çıkmasına paralel bir şekilde yerini daha etkin mekanizmalara bıraktığı söylenebilir. Altyapısal güç meselesini daha ayrıntılı bir şekilde ve ulus-devletler bağlamında anlamaya çalışacak olursak, “Devletin altyapısal gücü, yaygın bir şekilde, birtakım kurumlar aracılığıyla idare, eğitim, ulaşım ve iletişim kanallarıyla merkezden çevreye doğru müdahil olması esasına dayanır” (vom Hou, 2007: 1) demek mümkündür. Türkiye’de ulus-devlet oluşumu ve Kürt Bölgesi özelinde bu tanımları somutlaştıracak olursak, TD’nin vergi toplama, kendi ideolojik gücünü artırabileceği bir alan olan eğitim sağlama, ulaşım ve iletişim araçlarını geliştirme gibi devletin bürokratik aygıtlarının ne derecede toplumsal yaşamı arzuladığı doğrultuda değiştirebildiğine bakmak aydınlatıcı olacaktır. Bu minvalde yapılacak analizlerin ve örneklemelerin dillendirdiği esas argüman şudur: Tek parti rejimi süresince TD’nin Kürt Bölgesi özelinde sahip olduğu altyapısal güç, bürokrasinin istediği şekilde “ulusal kristalleşme” yaratmak için kafi değildi. TD’nin kullandığı toplumsal kontrol teknolojileri Kürtlerin arzulandığı şekilde bireylere dönüştürülmesine yeterli gelecek düzeyde değildi. Türkiye Devleti’nin Kürt Bölgesi ile despotik güç üzerinden kurduğu ilişki tek parti döneminde de sürerken, Kürtlerin asimile edilmesine zemin hazırlayacak bir biçimde yerel-bölgesel güçlerle işbirliğine girilmediğini de akılda tutmak gerekmektedir.

Cumhuriyet dönemi bağlamında devletin ideolojik niteliğine dair yapılan analizlerle kısıtlı kalan çalışmaların, devletin belli başlı kurumları aracılığıyla ideolojik gücünü toplumsal yaşamı dönüştürmek için ne ölçüde uygulayabildiği konusunda yeterli olup olmadığı tartışmalıdır. Altyapısal güç mekanizmalarının Kürt Bölgesi’nde ne kadar konsolide edilebildiği sorusuyla anlamaya çalıştığımız esas nokta; ideolojik, askeri, ekonomik ve politik güçlerin birbirleriyle etkileşimi sayesinde gerçekleşen toplumsal dönüşümün izlerini Kürt Bölgesi’nde aramaktır. Bu noktada, Mete Tunçay’ın Kürt direnişi ile alakalı olarak TD’nin anti-feodal karakterine dair dillendirmiş olduğu argümana kulak vermek faydalı olacaktır. “Bu dönemde siyasal erki elinde tutan güçler, büyük şehirlerde ve aydın tabakası içerisinde etkili olmayı istemekten öte, kırsal alanlarda bir ekonomik-toplumsal-siyasal yapı değişikliği yaratmakla pek

ilgilenmemişler, hatta merkezdeki düzeltim girişimlerine karşı çıkmamaları koşuluyla, yerel eşrafın ayrıcalıklarını koruma koşullarına göz yumarak onlarla eski bağlarını sürdürmüşlerdir” (1999: 141). Farklı bir deyişle, Türkiye Devleti’nin kurucu ideolojisini direkt olarak feodalite karşıtı olarak kodlamaktan ziyade, öne sürdüğü ideolojik çerçeveyi yerel-bölgesel güçleri dönüştürme işi için kararlı ve istikrarlı bir şekilde icra etmediği/edemediği söylenebilir.

Çağlar Keyder, altyapısal güç olgusunun ideolojik ayağına dair bir vurgu taşımaksızın, Türkiye’de 1930’larda hız kazanmış olan milli kimlik inşası projesi hakkında şunu dile getirir: “Milliyetçilik, kitleleri harekete geçirmekte kullanılan bir platform olmadı; bir kontrol aracı olarak işlev gören, seçkinlere ait bir ideoloji olarak kaldı. Zimnen kabul edilen model, bir üst kadronun, esas itibarıyla isteksiz kitlelere modernizmi yukardan dayatmasını öngörüyordu” (1989: 151). Farklı bir ifadeyle, TD’nin ideolojik gücünün somut karşılığını temsil eden bu dönüştürebilme yetisi için oldukça sınırlı kalmıştır diyebiliriz. Bu noktada, sadece Kürtler için değil Türkiye sınırları içerisinde yaşayan tüm toplulukları kapsayan bu argümanın Kürt Bölgesi’nde nasıl bir yere oturduğu sorusuna cevap bulmak gerekmektedir. Ulus-devletin kuruluş dönemine dair Kürt meselesini de merkeze alan, TD’nin politik ve iktisadi gücüne ilişkin yapılan analizlerden bir diğeri de Tim Jacoby tarafından dile getirilmiştir: “Altyapısal gelişimin Beş Yıllık Planlar aracılığıyla doğu illerine de yayılması istenmişse de, devlet yatırımlarının ve kamu işletmelerinin çoğunluğu, tarımsal varlıklar için pazara dönük yatırımların çoğunda olduğu gibi, Batı Anadolu’da kaldı. Yeniden iskân ve zorunlu asimilasyon gibi askeri önlemler, uluslararası ticaretin merkezi bir şekilde yürütülmesinden uzaklaşmasını engellemek için kalkınma siyasalarına tercih edildi” (2004: 102). Jacoby’nin dikkat çektiği önemli bir nokta, TD’nin Kürtlere yönelik geliştirdiği despotik güç uygulamalarının ekonomik güç ile olan ilişkisi üzerinedir. Kurulan bu ilişki, TD’nin 1930’lar boyunca kurmaya çalıştığı ulusal ekonominin merkeziyetçi ve devletçi yapısıyla beraber düşünüldüğünde daha anlaşılır olmaktadır. Ulaşım ve iletişim altyapısı kurulmamış ve uluslararası pazarlar için çıkış noktası niteliği taşıyan merkezlere de uzaklığı bariz olan Kürt Bölgesi’ni kalkındırmak hatırı sayılır bir ekonomik kaynağı yoğunlaştırmayı gerektiriyordu. Osmanlı Dönemi boyunca kurulmuş olan ticaret ağlarına ket vuran ulus-devlet sınırlarının tıkadığı legal ticaret kanallarını da düşünecek olursak, Kürt Bölgesi’nin ekonomik yoksunluğa çift taraflı bir şekilde maruz kaldığını söylemek mümkündür.

TD’nin Kürt Bölgesi’nde toplumsal dönüşümü sağlayarak altyapısal gücünü artırma kanalları olan ve temsiliyet-meşruiyet sorununu çözebilecek bürokratikleşme, eğitim, sağlık, ekonomik yatırımlar gibi alanlarda nasıl bir performans sergilediğini incelemeyen önce, TD’nin asimilasyon konusundaki niyetlerini net bir şekilde ortaya koymak gerekmektedir. Bu çalışmanın önceki bölümlerinde Kürtleri hedef alan net bir asimilasyon programı olduğu, lakin TD’nin ekonomik, politik ve ideolojik güç yetersizliğinin seçici bir şekilde Türkiye’nin batı bölgelerine kanalize edildiği belirtilmişti. Bu asimilasyon projesinin bariz olduğu metinlerden biri, Birinci Umumi Müfettişlik Bölgesi’nin idaresinden sorumlu olan Abidin Özmen’in T.D. Başbakanlığı’na 1936

yılında yazmış olduğu rapordur. Bu rapor kapsamında ayrıntılı bir şekilde altı adet başlık altında: Kürtler'e yönelik iskân politikalarının nasıl icra edilmesi gerektiği, hudutların geçirgen olmasını engelleyecek önlemler alınmasının ne kadar zaruri olduğu, yargı mekanizmasını işler hale getirecek olan kaza hakimliklerinin kurulmasının faydalı olacağı, yağışlı zamanlarda yolculuk yapmayı imkansız kılan karayollarının yapılması gerektiği, memurlar için Kürt Bölgesi'ni çekici hale getirecek sağlık ve ikinci basamak eğitim olanaklarının sağlanmasının önemi, lisan sorunu başlığı altında Kürtçe'nin konuşulmasını engellemek için yatılı bölge okullarının açılması, günlük iktisadi ilişkilerde de Türkçe'nin yaygınlaşması için ticari merkezlerin oluşturulması, halkla Kürtçe konuşmakta olan memurların Kürtçe yasağına uymaları için gerekirse cezai tedbirlere yaslanılması, "temsil sorunu" olarak adlandırılan meselenin halledilmesi için halkevlerinin ve okuma odalarının etkin bir şekilde kullanılması gibi telkinlere ek olarak, Türk kültürünün ne kadar köklü olduğunu göstermek adına müzelerin açılması, memur ve idareci konusunda seçici davranılması gibi birçok konu işlenmiştir (Öztürk, 2007: 118-128). Bu raporun ne kadar uygulanabildiği bir yana dursun, ulus-devletin Kürt Bölgesi'nde inşa edilmesi ve devletin altyapısal güç kanallarını kendi lehine çevirmesi için TD'nin net bir programının 1936 yılında dahi olduğunu söylemek mümkündür.

Lakin bu ideolojik-programın uygulanması noktasında TD'nin yetersiz kaldığı uyarısını da hemen arkasından yapmak elzemdir. Bu yüzden, TD'nin Kürt Bölgesi'ndeki temsiliyet-meşruiyet meselesine dair yaklaşımını, eğitim politikaları çerçevesinde Türk Ocaklarını, Halkevlerini ve Köy Enstitülerini ne kadar yaygınlaştırabildiğini, bürokrasi ile toplum arasındaki ayrımın ne kadar keskin ve iktisadi-toplumsal yatırımların işler hale getirilmesinin ne derece etkili olduğu tartışmasını yapmak amacıyla bu yetersizliklerin görünür olduğu noktaları açıklığa kavuşturmak gerekmektedir.

TD'nin, kendi ulus-devlet projesini temsiliyet-meşruiyet ekseninde Kürt toplumu nezdinde yaymak için gerekli politik kurumları ne ölçüde sürekli kılabilirdiğine bakmak verimli olacaktır. Tek parti rejimi boyunca "memnu mıntıka"¹⁴ olarak adlandırılan Kürt Bölgesi'ne giriş ve çıkışların yasaklanması bir yana dursun, CHP'nin doğudaki birçok teşkilatını kapatmış olduğu ve bu illeri temsil eden milletvekillerinin bazılarının ilgili illerde dahi ikamet etmediği söylenebilir (Aktürk, 2008: 64). Yani, tek parti rejiminin otoriter karakterinin göz önünde tutulmaması durumunda bile, Kürtlerin legal politik kanallara dâhil olmasına imkan tanıyacak kurumlardan yoksun olduğu söylenebilir.

Kürtlerin asimilasyonunu hedefleyen kurumlardan bir tanesi olan, Kürt illelerinde ve ilçelerinde 1931 yılına kadar faaliyetler yürüten daha sonra Halkev-

14- Men edilmiş, yasaklanmış.

15- Bu ocakların Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde sayılarının diğer bölgelere nazaran az olmasına rağmen yaygın bir şekilde il ve ilçe merkezlerinde kurulmuş ve etkin olmaya çalışmışlardır. Bu yerleşim birimlerinin 1931 yılında ulaştıkları alanların ayrıntılı bir dökümü için Füsun Üstel'in "İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları" isimli eserin 387-390 nolu sayfalarına bakılabilir.

lerine devşirilen Türk Ocakları incelemeye değerdir.¹⁵ Bu ocakların Kürt illerindeki temsilcileri, bu ocaklarda tüm çabalara rağmen Türkçe yerine Kürtçe konuşulmasından, Kürtleşen Türk aşiretlerinden ve Kürtçe plakların sınırdan sokulmasının engellenmesi gerektiğinden şikâyetçi olmuşlardır (Üstel, 1997). Bu ocakların temel amacı olan Türk harsını yayma çalışmalarının nasıl sonuç verdiğini anlamak için, Türk Ocakları'nın Doğu Bölgesi Müfettişi olan Hasan Reşit Tankut'un 1930 yılında yapılan kurultayda "doğu illeri" bağlamında dile getirdiği sözlerine kulak vermek faydalı olacaktır:

"Ancak yüz hane barındıran herhangi bir kasabada beş on mefkûre-ci memur bir araya gelerek hemen bir Türk Ocağı kuruvermişler ve bu Ocaklar bir demet ot alevi gibi parlayarak sönünce meydanda bir levha ile defterden başka bir şey kalmamıştır. Vilayet merkezindeki-ler resmî müessesattan yardım gördükleri için biraz tutunabilmişse-ler de vazifelerinin çokluğu ve kısmen de bu işteki acemilikleri yüzünden bir hayat eseri gösterememişlerdir" (Üstel, 1997: 332).

TD'nin kuruluş dönemindeki en faşizan kadro tarafından idare edilen bu ocakların başarısızlıkları, içinde bulundukları Kürt illerinde yürütülen Türklük gayelerinin pek bir sonuç vermediğini göstermektedir. Bu ocakların faaliyet alanlarını kabaca tarif edecek olursak; Türkçe üzerine çalışmak, okuma çalışmaları yürütmek, konferanslar düzenlemek, çeşitli modern dans çalışmaları yapmak ve spor etkinlikleri organize etmek gibi etkinlikleri saymak mümkündür. Daha sonra, Halkevleri'ne dönüştürülen bu yapıların Kürt toplumunu TD'nin istediği ulusal kimlik doğrultusunda dönüştürebilecek mekanizmalardan biri olarak anılması olasılığının gayet düşük olduğu söylenebilir. Ayrıca, TD'nin tek parti rejimi süresince Kürt Bölgesi'nde altyapısal güç edinme çabalarının nereye tekabül ettiğini anlamak amacıyla, Umumi Müfettişlik Raporları'nın tartışılan konuya açılımlar getirebileceğini belirtmek gerekmektedir.

Kürt Bölgesi'nin "yönetilebilmesi" için Osmanlı Dönemi'nde öncül biçimleriyle başlamış olan bir yönetim stratejisi olarak Umumi Müfettişlikler, 1927'de sona eren sıkıyönetimin yerini dolduracak bir yetke yaratmak amacıyla (Tunçay, 1999: 179), güvenliğin tesis edilmesi ve sıkı bir teftiş politikası yürütme hedeflerini gütmekteydi (Koçak, 2003). Uygulanan bu mekanizmanın kapsamının politik düzleme indirgenemeyeceğini belirtmek açısından, bu müfettişliklerin otellerin ve su kanallarının nereye ve nasıl inşa edileceğine dahi karar verdiklerini not düşmek gerekiyor. (Koçak, 2003: 53-56). Toparlayacak olursak, 1940'ların sonuna kadar yürürlükte olan ve başbakanlığa direkt olarak bağlı çalışan müfettişliklerin Kürt Bölgesi'ndeki neredeyse politik, ekonomik ve toplumsal olan her icraat için söz sahibi olduğu söylenebilir.

Cemil Koçak, Diyarbakır ve Urfa özelinde yazılmış olan bir takım raporları inceleyerek; vergi gelirlerinin düşük olduğunu, tahakkuk edilmiş olan vergilerin zamanında ödenmediğini, geçmiş yıllardan kalan gecikmelerin neredeyse hiç tahsil edilemediğini not düşmüştür (2003: 118-119). Buna dair gerekçelendirme olarak memur sayısının azlığı ile vergi kayıtlarının düzensizliği ve içinden çıkılamazlığı sunulduğundan, TD'nin Kürt Bölgesi'nde bürok-

ratikleşme ve rasyonalizasyon konusunda 1932 yılında bile ciddi eksiklikleri olduğu barizdir. Ulus-devlet inşa sürecinin önemli ayaklarından birini oluşturan istikrarlı bir şekilde vergi toplanmasının, 1930 başlarında Kürt Bölgesi'nde önemli bir mesele teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Michael Mann, bürokrasinin sivil toplumla olan ilişkisine dair şu vurguyu yapar: "Bürokrasiler, kendi rasyonalitesinin uzağına düşme olasılığında bile profesyonel bir birliktelik ruhu yaratarak kendini sivil toplumdan uzak tutar" (1993: 422). 1930 yılında Birinci Umumi Müfettişlik tarafından iletilmiş raporda jandarmaların yerel halktan kızlarla evlendiklerine, üç ila on yıl arası aynı yerde görev yaptıklarından ötürü yıprandıklarına, hatta bazılarının görevlerini dâhil oldukları yerel ailelerin hususi işleri için kullandıklarından dolayı aynı yerde azami görev süresinin üç sene olmasına dair bir talep vardır (Koçak, 2003: 98). Bu durum tespiti TD'nin askeri güçlerinin malum dönem içerisinde yeteri düzeyde bürokratikleşmediğini, sivil toplum ile arasında gerekli kırmızı çizgileri çekemediğini ve kimi zaman yerel güçlerin etkisinde kaldıklarını göstermek açısından bir örnek teşkil edebilir.

Devletin ekonomik gücünün Kürt Bölgesi'nde bürokratikleşerek toplumsal yapıyı dönüştürücü etki yaratmasının önünde çok temel ekonomik engeller olduğunu söylemek de mümkündür. Bu noktada, TD'nin bölgedeki gerekli inşaat harcamaları, asker ve memur maaşları için gerekli meblağ bulma konusunda sıkıntı çektiğine dair birçok rapor bulunmaktadır (bkz. Koçak, 2003: 242-243). Maaş alma sıkıntısının sadece bürokratik işler yapanlarda değil, 1930 başlarında TD'nin Kürt Bölgesi'ndeki temsiliyet iddiasını temellendirecek öğretmenlerin içinde bulunduğu eğitim kurumlarında da görüldüğü söylenebilir¹⁶ (Başgöz, 1995: 151). Bu konuyu daha geniş bir çerçevede ele almak gerekirse, 1932 yılında, Umumi Müfettiş İbrahim Tali Öngören tarafından yazılmış olan raporda, devletin hem kendi bürokratik işleri için hem de toplumsal yaşamı yönlendirebilmek için giriştiği inşaat girişimlerinin ne tür sıkıntılara gebe olduğunu şu şekilde örneklendirmiştir: "...Diyarbakir'de evvelce inşasına başlanıp ikmal olunamayan ve hiçbir ihtiyaca kifayet edemeyecek olan hükümet dairesi, yine Urfa'da beş sene evvel belideyece başlatılıp bitirelemeyen otel ve sinema binası ve Umumi Müfettişlik mıntıkası haricinde yarım bırakılan birçok binalar ve tesisat..." (2003: 117). Anlaşılabacağı üzere, tamamlanan inşaatların birçoğunun plansız ve programsız bir şekilde yapıldığını, ayrıca, devletin altyapısal gücünü artırmaya yönelik yapıların da çeşitli sebeplerden ötürü tamamlanamamış olduğunu gözlemek mümkündür.

TD'nin Kürt Bölgesi özelinde altyapısal güç edinimi ile alakalı yürüttüğü çabalara dair tartışmayı eğitim alanına kaydıracak olursak, Köy Enstitüleri'nin Kürt Bölgesi'ndeki varlığı üzerine yoğunlaşmak fikir açıcı olabilir. Bundan evvel, Köy Enstitüleri'nin ortaya çıkma sebepleri üzerine kafa yoracak olursak, ilk olarak İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan tarımsal üretim eksikliğini artırmayı hedefleyen iktisadi bir tedbirin yürürlüğe konması hattın-

16- 1930 başlarında ekonomik buhranın da etkisiyle TD'nin yaşadığı ekonomik buhranlar sonucu düşen özel idare gelirleri yüzünden öğretmenlere maaş verilememesi dolayısıyla birçok okul kapatılmıştır (Timur, 1997: 150-151)

da, ikinci olarak da köylü yığınlarının şehirlere akmasını önleyecek olan “halkçılık” perdesiyle örtülmüş olan TD’nin sınıf karşıtı ideolojisinin, köylerde yığınları çakılı bırakma siyaseti olarak düşünmek gerekmektedir (Timur, 1997: 207-213). TD’nin Köy Enstitüleri siyasasına dikkatli bir şekilde baktığımızda, Kürt Bölgesi’ne yönelik “hususî” bir çizgi izlenemediğine kani olunabilir. Malatya’da 1940, Erzurum’da 1942, Diyarbakır’da 1944 ve Van’da 1948 yıllarında açılan Köy Enstitüleri’nin Türkiye genelindeki dağılımına bakıldığında, bölgesel olarak homojen bir dağılım gözlenebilir (Güvercin, Aksu, Arda, 2004). 1950’lerin başından itibaren Öğretmen Okulları olarak devam eden Köy Enstitüleri’nin Türkiye genelinde açılan 26’sından 6 tanesi Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı illerde açılmıştır.¹⁷ Buradan çıkarılacak sonuç, TD’nin despotik gücüne dayanarak bastırmaya çalıştığı Kürtlüğün mesele olma hallerini, asimilasyon çarklarını mümkün olan en hızlı şekilde çalıştırarak ortadan kaldıracak altyapısal gücünün malum dönem içerisinde Kürtleri dönüştürmeyi ön plana alamayacak şekilde kısıtlı olduğu yönündedir.

Türk ulusal kimliğini Kürt Bölgesi’nde yaygınlaştıracak kurumları düşündüğümüzde, ulusal eğitimin kaplayabildiği alanı ve Kürtleri amaçlanan doğrultuda dönüştürme potansiyelini özellikle incelemek gerekmektedir. Cumhuriyetin kurulmasından hemen sonraki durumu inceleyecek olursak, 1927 yılında mecliste eğitim üzerine Kürt direnişini merkeze alarak yapılan bir konuşma esnasında sarf edilen sözlerle kulak vermek aydınlatıcı olacaktır. “İsyan sahası olan 13 Doğu ilindeki bütün okulların sayısı 215’tir. Yetmiş iki ilimizde mevcut 4875 okuldan ancak bu kadarı doğuya düşmektedir. Okul çağındaki 382.182 öğrenciden, 13 ilimize ancak 8376’sı düşmüştür. Efendiler bu zavallı halkı okutmalıdır. Yoksa falan beyin veya şeyhin peşine gider” (Başgöz, 1995: 148). Kürt Bölgesi’nde eğitim meselesinin asimilasyon bağlamında nasıl işlenmesi gerektiğini bu kadar düz bir okuma üzerinden anlamak fazlasıyla indirgemecilik olur. Bu yüzden, İsmet İnönü’nün Kürt Bölgesi’ni gezdikten sonra 1935 yılında Mustafa Kemal’e sunduğu raporda bu konunun nasıl ele alındığına dikkat kesilmek gerekmektedir:

Kürtlere okutma yapıp yapılmayacağı şimdiye kadar bir politika olarak mütalaa edilmiştir. Bu politikayı halk biliyor. Biz bundan hiç istifade edemediğimiz halde yalnız mahzurunı çekiyoruz. Daha Türk köylerindeki mektepleri yapamamışken ve en nihayet yüzde ona varmayan okutmada bir hususî siyasayı halkın diline düşürmekte hiçbir fayda yoktur. Sonra ilk tahsil için okutmakta faydamızın daha siyasi olduğu görüşündeyim. Kürtleşmiş ve kolayca Türklüğe dönecek yerleri okutmak, hatta Kürtlere Türkçe öğretmek Türklüğe çekmek için ilk tahsil ve onun iyi hocası çok iyi vasıta. Zaten sınırlı olan vasıtalarımızı daha çok Türk köylerinde kullanmak elimizdedir. (Öztürk, 2007: 62-63)

İsmet İnönü’nün eldeki sınırlı kaynakların Türk köyleri için kullanılması gerektiğini ve ileriki dönemlerde Kürtler için ilkökul düzeyinde eğitim sağlanmasını salık verdiğini bu alıntıdan görmek oldukça nettir. Diğer bir ifadeyle, kaynak eksikliğinden ötürü Kürtlere yönelik uygulanması önerilen bir ayrımcılık

olgusundan bahsetmek mümkündür. Kürtlerin eğitim bağlamında devlet elitlerinin gözünde konduğu yeri yansıtan İsmet İnönü’nün belirttiklerine ek olarak, Kürtlerin ayrımcılığa maruz bırakılmalarıyla alakalı yapılan uygulamalar konusunda farklı birincil kaynaklardan destekleyici ifadeler bulmak mümkündür. Celal Bayar, 1936 yılında “Şark Raporu” başlığıyla devlet ricaline yaptığı gezi sonrası ilettiği metinde şunu belirtir: “Bugün, Kürt diye, bir kısım vatandaşlar okutturulmamak ve devlet işlerine karıştırılmamak isteniliyor” (2006: 64). Kürtlerin okutturulmaması ve devlet işlerine karıştırılmaması hakkındaki gerçekliği ortaya koyan Celal Bayar’ın işaret ettiği nokta, İsmet İnönü’nün işaret ettiği ayrımcılık olgusunun uygulamadaki varlığını onaylar niteliktedir. Daha farklı bir açıdan İsmet İnönü’nün raporunda salık verdiğinin uygulamaya geçip geçmediğini anlamak için 1940-1941 eğitim yılına ait istatistiklerin incelenmesi yol gösterici olacaktır. “Aydın, Balıkesir, Manisa, İstanbul, Bursa, gibi 6 kentte 2980 ilkokul varken, doğunun altı kentinde, (Ağrı, Hakkâri, Kars, Tunceli, Muş) ilkokul adedi 1090’dır” (Başgöz, 1995: 148). Görüldüğü üzere, Kürt direnişinin Türkiye Devleti’nin şiddet tekeline yönelik bir tehdit oluşturmaktan uzaklaştığı 1940’ların başında, okul sayısında artışlar olmasına rağmen Türkiye’nin batı bölgelerine kıyasla geride kaldığı açıkça görülmektedir.¹⁸

Toparlamak gerekirse, TD’nin Kürtlerin asimilasyonu konusunda net bir siyasa çerçevesi olmasına rağmen uygulama noktasında çekilen politik, ekonomik ve ideolojik güç eksikleri yüzünden, Türkiye Devleti Kürtleri politik güç ilişkileri çerçevesinde dönüştürememiştir. Bu yüzden, tek parti dönemini bir geçiş dönemi olarak konumlandırmak yanlış olmayacaktır. Despotik güç kullanımının had safhada olduğu ama altyapısal güç edinimi konusunda yapılan planların istikrarlı ve kararlı bir şekilde uygulanamadığı söylenebilir.

Yazının bu bölümüne kadar Türkiye’deki Kürtler odaklı yapılan analizleri Türkiye’deki sınıf ve devlet bağlamındaki güç ilişkileri sarmalında daha geniş düşündüğümüzde, tek parti rejimine damgasını vuran korumacı politik ekonominin burjuvazi ve küçük ölçekli toprak sahipleriyle çıkar ittifakını 1950’lerde de sürdürmesinin imkânsızlığını hesaba katmış oluruz. 1946’ya kadar Türkiye’de çıkar ittifaklarına dâhil olamayan ve 1940’lara kadar direndikten sonra sindirilen Kürt toplumu, yeni düzende “politik temsiliyet” politikalarına geçiş yüzünden kaale alınması gereken bir aktör olarak sahneye çıktı. Özgürlükler temelli bir takım söylemsel atılımlarla ortaya çıkan Demokrat Parti’nin orta ve büyük ölçekli toprak sahipleri ile burjuvaziyi liberal piyasa ekonomisinin bayraktarlığında yeni bir ittifaklar bloğuna çağırması Kürtler de yedekleneceklerdi.

17- Erzurum-Pulur ve Malatya-Akçadağ gibi yerleşim birimleri de Kürtler’in yoğun olarak yaşadığı bölgelerden biri olarak değerlendirilmiştir. Eğer belirtilen dönem içerisindeki etnik konfigürasyon Türklerin çoğunluk olduğuna işaret ediyorsa Kürt Bölgesi’ndeki köy enstitüsü sayısı 4’e düşecektir.

18- Bu tablonun ortaya çıkmasında 1930’ların başlarında ortaya çıkan eğitim sistemindeki ekonomik kaynak eksikliği dolayısıyla yaşanan gerilemenin rolü olduğu yönünde fikir yürütülebilir. Lakin, bu durumun Türkiye’nin batısı ile Kürt illeri arasındaki eğitim kurumları sayısı arasındaki uçuruma yapmış olduğu etkinin seçici bir kaynak aktarımı mantalitesi yüzünden, ilişkisel olarak Türkiye’nin batısına yoğunlaşması olasılığını ortaya çıkarmaktadır.

Demokrat Parti Dönemi

Tek parti rejiminin sonra ermesine binaen, modern bir ulus-devlet inşasına niyetlenmiş Kemalist elitlerin dönem sonu karnelerine kısaca bakmak faydalı olacaktır. Modern devletlerin oluşumlarında Michael Mann iki dalga gözlemlediğini belirtir. Bunlardan birinci dalga esnasında gerçekleşenler, devletin vergi toplayan ve vatandaş ilan ettiği kişileri askere alan bir organizasyon olmasından çok az fazlaydı demek mümkündür. Lakin ikinci dalgada, “devletin sivil fonksiyonlarının genişlemesi” safhasında, devletler hem bürokratikleşme konusunda hem de politik temsiliyet konusunda ilerleyip parti-demokrasi ve ideolojik- ahlaki kristalleşmeler yaratarak kendi sınırları içerisinde sivil alana yönelik bir “kafese alma” (caging) icra edebilmişlerdi (1993: 504-506). Kemalist projenin Kürt Bölgesi’ndeki karnesine bakacak olursak; henüz kapitalist ekonomik ilişkilerin tam olarak konsolide edilemediğini, ulusal merkezleşmenin sivil cenahta ağır aksak ve ağırlıklı olarak askeri çizgide kaldığını ve temsiliyet politikalarının Demokrat Parti dönemine geçişle başladığını belirtebiliriz.

II. Dünya Savaşı süresince diğer toplumsal sınıfların ve zümrelerin desteğini iyiden iyiye yitiren devlet bürokrasisinin, köylü yoksullarla toprak reformu üzerinden bir işbirliği kurma çabasının başarısızlıkla sonuçlanması sonrasında tek parti rejimine son vermek zorunda kaldığını söylemek mümkündür (Keyder, 1989). Bu yüzden, büyük toprak sahipleri ile yoksul köylüler arasında yer alan Kürt toplumunun, Kemalist bürokrasinin kurmuş olduğu ittifakın parçalanması sonucunda toplumsal bir güç olarak yeni şekillenen ittifaklar ağında yer alacağı belirlenmişti.

Bu noktada geliştirilecek olan temel argüman, TD’nin Kürt elitleri ile “Kürtçülüğün mesele edilmemesi” üzerinden yaptıkları işbirliği sonucu yerel-bölgesel bir kristalleşmenin ortaya çıktığı üzerinedir. Diğer bir deyişle, feodaliyenin yeniden üretilmesi bizzat TD’nin Demokrat Parti döneminde uyguladığı sosyo-ekonomik siyasalar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bu işbirliği, TD’nin Tek-Parti rejimi boyunca despotik gücüne dayanarak başarabildiğinin, Kürtlüğün mesele olma hallerinin dışavurumlarını engellemekten öteye geçemediğinin ilanı da sayılabilir. Farklı bir ifadeyle, kısmi liberalizm ve temsiliyet politikaları sonucu ortaya çıkan işbirliği, Türk harsını bürokratik kurumları aracılığıyla Kürt toplumuna zerk edilecek bir dönüşümü sağlayacak mekanizmalar üretememiş olmasına bir kanıt sayılabilir. Lakin Kürt kimliğinin inkarına dayanan bu işbirliğinin ortaya çıkmasını asimilasyon çabalarından vazgeçilmesi veya bu gayretlerin gevşetilmesi olarak okumamak gerekmektedir. Micheal Mann’ın öne sürmüş olduğu altyapısal güç kavramının önemi, aynı mücadele alanı içerisinde bulunan devletin ve yerel-bölgesel aktörlerin paralel bir şekilde güçlerini artırabildiğine işaret etmesidir. Bu savların oturduğu zemini anlamak adına öncelikle çok partili geçişin Kürt Bölgesi’ne olan etkilerini, sonrasında ise yerel-bölgesel aktörlerin Türkiye Devleti ile kurmuş olduğu ilişkiler çerçevesinde Kürt toplumu içerisinde yeniden kurumsallaştığını tartışmak gerekmektedir.

Tek parti rejiminin sona ermesinin politik düzlemde ne ifade ettiği sorusuna

karşılık olarak Çağlar Keyder'in önerdiği cevaplardan biri şudur: "O zamana kadar siyaset seçkinlerin işiydi; iktidar ya da bürokrasi içinde devredilir ya da sayıları yüzyüze pazarlığa elverecek kadar az olan burjuvalarla paylaşıldı... Meclisler idarenin bir uzantısıydı. Ancak, 1946'da çok partili bir meclis oluşturma kararından sonra, genel oy hakkı ve seçmene dönük siyaset biraraya gelerek iktidardaki ittifakın bölünmesine yol açtı" (1989: 147). Bu minvalde, Kürtlerin -Kürt kimliğini mesele etmeyecekleri şekilde- ilk defa politik bir özne yerine konmuş olmaları tek parti rejiminin sona ermesine denk düşmektedir. Demokrat Parti dönemini Kürt toplumu özelinde anlamaya çalışırken, ekonomik manada Türkiye'nin hem burjuvazisinin hem de köylüsünün Demokrat Parti yönelimini daha geniş bir çerçevede incelemeye çalışmak aydınlatıcı olacaktır.

1947 yılında ortaya atılan "Türkiye Kalkınma Planı" üzerinden, devletçi-korumacı anlayışın artık terk olduğunu ve bunun yerine liberal bir çizgide görece serbest ticarete ve açık ekonomi anlayışına doğru yönelme olduğu söylenebilir (Boratav, 2006: 98-99). Lakin, burada cevaplanması gereken soru şudur: Liberal ve popülist olduğu su götürmeyen Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi sürecinde oy oranlarına net bir şekilde yansıyan ittifaklar nasıl bir çerçevede kuruldu? Geniş bir bağlamda cevaplamaya çalışacak olursak, Keyder'e kulak vermemiz durumunda, pazarın ilk dönemlerde sağlayacağı somut yararların olduğuna dair kanının hasıl olması ve bilinmeyen bir geleceğin Tek Parti Rejimi boyunca yaşananlara tercih edildiği yolundaki tespiti baş vurabiliriz (Keyder, 1989). Lakin, daha özelden, 1950'lerin sonlarına kadar süren burjuvazi ile DP ittifakına ek olarak DP'nin büyük ve orta ölçekli toprak sahibi köylüler ile kurduğu ittifakı hatırlamakta fayda var. Bu noktada, 1950 seçimlerinde, Kürt illerinden çıkabilecek 44 milletvekilinden 36 tanesinin Demokrat Parti'den çıkmış olduğunu hatırlamak icap etmektedir (Şentürk, 1990: 140). Kürtlerin Demokrat Parti yönelimi Kemalizme olan tepkisel dışavurum olarak değerlendirilmesi yaygın olarak paylaşılan bir noktadır (McDowall, 2005; Kendal, 1993). Ayrıca, 1957 yılındaki genel seçimlere de yansıyan düşen oy oranlarının sebepleri arasında Demokrat Parti'nin muhalif ve özgürlükçü ruhunu kaybetmesini de bu bağlam içerisinde anmak gerekmektedir (Şentürk, 2008: 65). Lakin Türkiye'nin genelinde de gözlemlenen ekonomik göstergelerin kötüye gitmesinin de oy verme davranışlarını etkilediği belirtilmelidir.

Bu yönelim üzerine konuşurken Kürtleri tek bir homojen kategori olarak kavrama yanlışının yaygın olduğunu göz önünde tutarak; köylü Kürt yığınlarının, Kürt elitlerinin ve Aleviler'in DP'ye yönel(me)me sebepleri açısından aynı kefedeyi değerlendirmemek gerektiğini not düşmek gerekmektedir. Çünkü, Aleviler'in DP ile kurdukları ittifak yalnızca bir seçim sürerken, Sünni Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgedeki desteğin 1954 seçimlerinde de devam ettiği gözlemleniliyordu (Şentürk, 2008). Kürt elitlerinin Demokrat Parti'ye yönelme sebepleri arasında popülist ve dini söylemlerin rolünü önemli bir faktör olarak hesaba katmak bir yana dursun, Kürtlerin artık "birtakım mağduriyetleri paylaşan bir topluluk düzeyinde" kaale alınması gerektiğine dair işaretler de verilmeye başlanmıştı. Demokrat Parti'nin Kürtlerin gönlünü

almaya yönelik bir siyaset izlediğini “33 Kurşun” olayından sonra Mustafa Muğlalı’nın mahkûm edilmesinden net bir şekilde anlayabiliriz. Üzerine konuştüğümüz bu dönemi ayrıntılı bir şekilde tartışmak için Kürtlerin Kürt kimliklerini saklı tutma şartıyla dâhil oldukları ittifaklar bloğunun Kürt toplumu nazarında neleri değiştirdiği sorusunu yanıtlamaya çalışalım.

TD’nin, tek parti rejimi boyunca başaramadığı Kürt toplumuna nüfuz etme ve asimilasyon pratikleri aracılığıyla dönüştürme noktasında yaşadığı sıkıntıların 1950’ler boyunca da süregeldiği söylenebilir. Lakin feodalitenin hüküm sürdüğü Sünni Kürt köylerinde; bürokrasi ile ilişkilerinde Kürtçe engeliyle karşılaşan köylünün hem idari işlerini hem de köylerdeki enformatik odağı (köy kahvesinin yokluğunda) kendi mülkünde tekelleştirmiş olan Kürt elitlerinin sahip oldukları altyapısal gücü devam ettirdiklerini Beşikçi ayrıntılı bir şekilde incelemiştir (1970: 176). Kürtlerin yaşadıkları illeri homojen olarak kodlayan indirgemeci yaklaşımdan sıyrılabilmek adına, TD’nin asimilasyon konusunda başarı gösterebildiği, feodal yapılanmanın seyrekleştiği ve ulaşım kolaylığı sayesinde merkezle daha yoğun pazar ilişkileri geliştirebilen Elazığ, Malatya ve Erzurum gibi illerin varlığını da not etmek gerekmektedir. TD’nin bu bölgeler ile alakalı dönüştürme planlarına iskân politikalarının da katkısıyla diğer bölgelere nazaran ulaşabildiğini söylemek mümkündür.¹⁹

TD’nin Kürt toplumuna nüfuz edip kendi kurumları veya piyasa dinamikleri etrafında bir dönüşüm yaratamamış olması, hâlihazırdaki toplumsal ağlara yaslanmasının sonucu olarak Kürt Bölgesi’nden “tulum oy” diye tabir edilen bir mekanizmanın ortaya çıkmasına yol açtı (McDowall, 1996; Beşikçi, 1970; Bozarslan, 2003). Seçimlere katılım oranının Kürt illerinde Türkiye geneline nazaran daha yüksek olması da bu tezi destekleyen bir işaretçi olarak alınabilir. TD ile Kürt elitleri arasındaki patronaj ilişkisinin sadece politik düzlemde kalmayıp tarımsal kredilerin dağıtılması gibi ekonomik ilişkiler vasıtasıyla da kurulduğu not düşülerek devam edilebilir. Kürt toplumunda dini ve sosyo-ekonomik sosyolojik bağlam üzerinden “elit” olarak nitelendirilebilecek toprak sahipleri ile şeyhler veya dini otoriteler; Demokrat Parti döneminde politik, ekonomik ve toplumsal düzlemde kurdukları işbirliği üzerinden feodalitenin yeniden ve de daha sağlam bir şekilde kurumsallaşmasına yol açtılar (Beşikçi, 1967: 53-56). 1946’daki Toprak Reformu girişiminin sonuçsuz kalması, Kürt Bölgesi’ndeki toprak dağılımında eşitsizliğin korunarak devam etmesine yol açmıştı. Beşikçi, feodal ilişkilerin hâkim olduğu Diyarbakır, Urfa, Siirt, Mardin ve Bitlis gibi illerde Türkiye’nin geneliyle karşılaştırmayacak ölçüde düşük olan “kredi alan aile sayısı” istatistiklerine dikkat çekmektedir (1992: 100). Feodal sosyo-ekonomik ilişkilerin sürdüğü Kürt illerinde, TD’nin sağladığı tarım kredilerinden faydalananlar Kürt elitleri olmuştur. Kürt illerinin genelini düşünecek olursak, sadece kredi alan aile sayısının niceliği değil niteliği üzerinden de bakıldığında kayda değer bir dönüşüm oluşturulmadığını M. Emin Bozarslan’a müracaat ederek anlayabiliriz: “Banka kredileri de diğer imkanlar gibi mahdud bir zümrenin tekelindedir. Bundan çoğunlukla toprak ağaları ve büyük yük tüccarları yararlanırlar. Köylüler ve fakir yurttaşlar ancak 200-300 lira gibi gülünç bir miktar alabilirler. Bunu da hiçbir işte kullanamazlar. Çünkü bu miktar ancak harcama işin-

de kullanılabilir” (2002: 61). TD’nin ekonomik gücü hâlihazırdaki toplumsal iklimde köylü yığınları için kredi imkanını sunmazken ittifak halinde olduğu büyük toprak sahipleri için bu krediler seferber edilmişti. Lakin, TD’nin Kürt Bölgesi’nde adaletsiz kredi dağılımıyla birlikte Kürt Bölgesi’nin tarımsal olarak geri kalmışlığını nasıl açıklayabiliriz?

Soruya cevap vermeden önce bir durum tespiti yapacak olursak; ABD üzerinden sağlanan Marshall yardımları ile toprak sahiplerine sağlanan krediler tarımda makineleşmeyi çok hızlı bir şekilde sağlayabilmişti demek mümkündür. Türkiye geneli ile Kürt Bölgesi’ni kıyasladığımızda ise makineleşmenin ilişkisel olarak Kürt Bölgesi aleyhine olduğu dile getirilebilir. Çünkü, 1950’li yıllarında sonunda, Türkiye genelindeki traktörlerin yüzde 3’ü, biçerdöverlerin yüzde 4.7’si ve motorlu taşıtların yüzde 6.7’si Kürt Bölgesi’nde yerleşik olarak bulunmaktaydı (Avcıoğlu, 1960: 658). Diğer bir taraftan, ekilen alanların yüzölçümündeki artışın ekonomik büyümeye yansması 1950’lerin ortasına kadar rayında giden bir ekonomi olduğunu düşündürebilir. Bu bilgiler ışığında yukarıda dile getirdiğimiz soruya cevap, feodal ilişkilerden tarımsal alanda kapitalist üretim ilişkilerine geçilmemesi olarak verilebilir. Detaylandırarak olursak,

“Faiz ve borçlanma ilişkilerinin Batı’da çok belirgin olması, Batı’da kendine yeter üretimden pazar için üretime geçildiği halde Doğu’da bütün üretim fazlasının doğrudan doğruya köydeki ağalarda toplanması ve ağa tarafından değerlendirilmesi, fakat bu birikimin hiçbir zaman elverişli olmayıp kapitalist bir eğilim göstermemesi, ağa ile köylüler arasında daha ziyade toprağın işletilmesi esnasında oluşan ve emeğe dayanan ilişkiler, Batı’da pazar için üretimi teşvik eden ve elverişli kılan faktörler yanında Doğu’da bunun olmaması, Batı’daki tüccar ve toprak ağası ile Doğu’daki toprak ağasına sosyal yapı, farklı farklı yerlere oturup farklı roller vermektedir” (1992: 43-44).

Kapitalist tarımsal ilişkilere geçilmesinin önünde engel teşkil eden feodal üretim ilişkilerinin bölgenin sosyo-ekonomik geri kalmasında payını yadsımak imkânsızdır. Bu engelin 1950’lerde yaşanan tarımda makineleşme ile “tedricen” bir ücretli emeğe geçiş olduğu söylenebilir (Beşikçi, 1970). Toprak dağılımı adaletsizliğinin Urfa’dan sonra en sert şekilde yaşandığı Diyarbakır’daki topraksız köylü oranının 1950-60 arası yüzde 38.1, 1962-68 arasında ise yüzde 47.0 olması tarımda makineleşmenin etkilerinin aşamalı bir bağlamda ortaya çıktığına işaret eder (Sönmez, 1990: 144). Buna ek olarak, makineleşme ile ortaya çıkan göç dalgasının Kürt elitlerinin “tulum oy” için kullandıkları insan kaynaklarının erimesinden de bahsedilebilir (McDowall, 1996: 399). Kürt illerinde piyasanın gelişmesine paralel olarak, bölgede sermaye sahibi olan Kürt elitlerinin 1950’lerde ortaya çıkan ticaret burjuvazisini oluşturmaya başlamaları ile oluşturdıkları artı değeri Batı metropollerine taşıyıp yatırım yapmaları da ortaya çıkan iki sonuçtur (Beşikçi, 1970: 267;

19- İskân planları ile alakalı ayrıntılar için Mehmet Bayrak’ın Kürdoloji Belgeleri II isimli kitabına bakılabilir (2004: 457- 483).

Özer, 1998: 330). Bu durumla ilişkili olarak, tarımda kapitalist ilişkilere geçişin Türkiye geneline göre fazlasıyla geç olması, Kürtlerin hem Kürt şehirlerine hem de Türkiye metropollerine göç etmesini geciktirdi denilebilir. Bu göçün bölge içinde kaldığını anlamak için Diyarbakır'ın nüfusunun 1950'nin ilk yarısında yüzde 6.25 artarken ikinci çeyrekte de yüzde 4.66 artmış olmasına bakılabilir (Sönmez, 1990: 145). Topraksızlaşan köylülerin Kürt illerinin endüstri fakiri merkezlerinde şehir yoksulları olarak konumlanmaları kredi mekanizmalarından faydalanamamış olan zümrenin varlığını da doğrular niteliktedir.

Köylü Kürt yığınlarının kentleşmesi demek, Kürt elitlerinin ve aşiretsel-ailevi bağların TD ile yapmış oldukları işbirliği çerçevesinde "taşeron" kontrol mekanizmaları olarak kullanılmasının sona ermesi demektir. Kürt elitleri ile yapılan ittifakın -1960 darbesi olmasa dahi- kapitalist kristalleşme yolunda emin adımlarla ilerlemek konusunda mütereddit olmayan bir ulus-devlette çözüleceği tahmininde bulunmak çok orijinal bir tespit olmasa gerektir. Nitekim, 1950'leri izleyen yıllarda Kürt yığınları aşama aşama şehirleşecek ve artık TD'nin Kürt elitleri ile kurmuş olduğu ittifak üzerinden ertelediği yüzleşme tedricen gerçekleşmeye başlayacaktı. Burada önemli olan nokta, TD'nin Kürt Bölgesi'ndeki politik-bürokratik ve ekonomik varlığının bu yığınları kontrol edebilmesini ve Kürt yığınlarını "müstakbel Türk'ten istenen Türk'e" dönüştürülmesini sağlayacak olan mekanizmaları yaratıp yaratamıyacağıydı.

Sonuç ve 1960'lar ile Bağlantıyı Kurmak

1950'li yıllarda; Demokrat Parti, Anadolu'nun ticaret burjuvazisi ve toprak sahipleri ekseninde kurulmuş olan birikim modeli, 1960 darbesinden sonra endüstriyel burjuvazisinin, devlete bağlı memuriyetlerin ve entelijansiyanın hizmetinde olan bir birikim modeline doğru evrildi (Keyder, 1989). Her ne kadar Keyder sorunsallaştırmamış olsa da, bu dönüşümleri Kürtlerin nasıl deneyimlediklerine bakma çabamız anlamlı olacaktır. Demokrat Parti'yi alaşağı etmekten daha da beter eden darbe sonrasında, Milli Birlik Komitesi'nin oklarını Kürt elitlerine çevirmiş olması bu elitlerin oluşturdukları yerel-bölgesel güçten merkezin ne kadar rahatsız olduğunu gösterir. Milli Birlik Komitesi'nin Kürt elitlerinin sahip oldukları toprakları dağıtacaklarını ima etmeleri ve daha da önemlisi çoğunluğu Demokrat Parti üyesi olan 55 Kürt elitini aylarca bir kampta mahpus konumda tutmalarını da unutmamak gerekiyor (McDowall, 1996: 400). TD'nin askeri güce dayanan, Kürtlere yönelik despotik güç pratikleri artık Kürdi unsurlardan arındırılmış ve Kürt toplumu içinde kurumsallaşmış olan elitlere göz dağı vermekten öteye gitmemiştir. Bu gelişmeler ışığında, 1960'lar ve sonrasında Kürt elitlerinin 1950'lerdeki ittifaka kıyasla Türkiye'de iktidar olan bir blok içinde yer alma olasılıkları zayıflamıştır.

Kurulan yeni ittifak, geç gelişen endüstriyel-kapitalist ulus-devletlerde sıklıkla görüldüğü gibi "kalkınmacılık" meselesine dört elle sarılmıştı. Tarıma ve tarım ürünlerinin işlenmesine dayalı bir birikim stratejisi artık birinci planda değildi. Kalkınmacılık söylemleri ve pratikleri, devlet odaklı rant dağıtma mekanizmalarının siyasallaşması ve iç pazarın Türkiye'de konsolide edilme-

si gibi eksenler dolayımında anlaşılabilir. Kalkınmacılık üzerinden endüstriyel burjuvazinin, devlete bağlı memuriyetlerin ve entelijansiyanın hizmetinde olan bir birikim modeli uygulamaya geçirilecekti (Keyder, 1988). Diğer bir deyişle, Kürtlükten vazgeçmek, Kürt elitlerinin tüketmekte olduğu bir karttı demek mümkündür.

Türkiye’deki Kürtlerin tarihsel analizini yapan çalışmalarda tek parti rejimi süresince dayatılan asimilasyon çarklarının Demokrat Parti döneminde gevşetildiğine dair bir kanı vardır (Aydın, 2002: 94). Bu makale boyunca ortaya atılan karşı argüman, Kemalist elitlerin uyguladıkları stratejinin dönüştürmekten ziyade baskı ve yasaklamalar ile bir Kürtlük karşıtı kristalleşme yaratmaya çalıştıkları yönündedir. Tek parti rejiminin sona ermesi demek baskı ve yasaklar üzerinden şekillenen stratejinin yapılan işbirliği sonucunda kısmi olarak gevşemesiydi aslen. Bu noktada, bu şekilde uygulanan bir asimilasyon stratejisinin doğası gereği uzun erimli bir şekilde sonuç verebileceğini hesaba katmak gerekmektedir. Tek parti dönemi boyunca uygulanan dönüştürme politikalarının verdiği sonuçların kısıtlı ve istikrarsız kalmasının sebepleri, Kürt Bölgesi’nde güvenliği tesis etme kaygılarının ön planda olması, TD’nin bu dönem içerisinde bürokratik ve ekonomik gücünün Kürtlere yönelik toplumsal dönüşümü sağlayacak kadar yeterli olmaması ile alakalıdır. Bu nedenle, tercih edilen yöntemin ziyadesiyle askeri yöntemlere dayanmış olması genellikle gözden kaçırılan bir husustur. Buradan, tek parti rejimi boyunca bir ulus-devlet aklı ile TD’nin Kürt toplumuna yönelik bir altyapısal güç kırma niyeti olmadığı çıkarılmamalıdır. Aksine, temsiliyet politikalarına geçiş, bir nevi kısıtlı dönüştürme çabalarına devam niteliği taşıırken, tek parti rejiminde uygulanan Türk Ocakları, Halkevleri, Köy Enstitüleri ve ulusal eğitim kurumlarının yaygınlaştırılma çabaları TD’nin altyapısal güç ikame etmek konusundaki niyetinin kanıtları sayılabilirler. Sonraki süreçte ise, dönüştürememe halleriyle bütünleşik ilerleyen yerel-bölgesel güçlerle kurulan işbirliği, Kürt elitlerinin yeniden ve daha güçlü bir şekilde kurumsallaşmasını -Kürdi unsurlardan arındırılmış bir şekilde- sağlamıştır.

“49’lar Olayı” olarak bilinen vak’a, Kürtlüğün mesele olma hallerinin TD tarafından hafife alınmadığını ve hukuk mekanizması üzerinden despotik güç kullanımının devam ettiğinin bir göstergesi olarak ele alınabilir. Nitekim, 1958 yılında Molla Mustafa Barzani’nin Sovyetler Birliği’nden Irak’a monarşinin yıkılması sonrasında dönüşü, bu olayın Türkiye’ye olası Kürdi yansımaları yüzünden Kürtlüğün TD için güncel bir mesele teşkil etmesinin önünü açmıştı. 49’lar Olayı karşısında, örgütlülüğü ve gücü fazlasıyla tartışmalı olan bir Kürtlük sinyalinin TD ricalinde belki de gereğinden fazla ciddiye alınması içten ziyade dış dinamiklerle alakalıydı. Kürtlüğün mesele olma hallerinin sadece despotik güce dayanarak sona erdirilemeyeceği de gelecek onyıllarda aşamalı bir şekilde su yüzüne çıkacaktı. TD’nin bu yönde önlemler almak için 1960 darbesi sonrasında Kürt Bölgesi’nde özellikle eğitim alanında yaptıklarını hatırlamakta fayda var.

1961 yılında çıkarılan yasa sonrasında, yatılı okulların sayısı 1972-73 öğretim yılında Türkiye genelinde 55 iken bu okulların 48’i ağırlıklı olarak Kürtlerin

yaşadığı bölgede kurulmuştu. Bu veriyi sadece Kürtlerin yaşadıkları bölgenin kırsal olması üzerinden okumanın yanlışlığını anlamak için 1961 yılında ki Bölge İlkokulları Yönetmeliği'nin ikinci maddesine bakmak faydalı olabilir. Yatılı bölge okulları kurmanın temel amaçlarından bir tanesi şöyle ifade edilmiştir: "Belli köylerde Türk dilini ve kültürünü canlandırma faaliyetlerine yardımcı olmak" (Sönmez, 1990: 174). Bu nokta üzerinde fazla derinleşmeye gerek duymadan, 1960 sonrasında değişen devlet ve sınıf ilişkilerini hesaba katarak, TD'nin Kürtlerin dönüştürülmesine dair izlediği çizgide bir kırılma gerçekleştiğini dillendirmek kafi bulunabilir.

Sonuç olarak, TD'nin kuruluşundan 1960'lı yıllara kadar geçen süreç içerisinde, Kürtlerin sahip oldukları altyapısal gücü kırmaya ve kendi lehine çevirmeye yönelik net bir "hususî" çaba geliştir(e)meyen ve Kürt elitleriyle -Kürtlüğün mesele edilmemesi üzerinden- ittifak yaparak feodal ilişkilerinin yeniden kurumsallaşmasına sebep olan bir Türkiye Devleti analizi yapılabilir. Bu yüzden, TD'nin, Kürtlere mahsus asimilasyon çarklarını işletmeyi 1960 sonrası -yatılı bölge okulları örneğinde somutlaştırılabilen- güncelleştirmelerini TD'nin altyapısal gücünü artırmaya yönelik ilk "hususî" hamleler olarak hesaba katmak yanlış olmayacaktır.

REFERANSLAR

- Ahmad, Feroz. 1993. *The Making of Modern Turkey*. London; New York: Routledge.
- Akçam, Taner. 1999. *İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu: İttihat ve Terakki'den Kurtuluş Savası'na*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Avcıoğlu, Doğan. 1990. *Türkiye'nin Düzeni: Dün, Bugün, Yarın*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aydın, Zülküf. 2002. "Uncompromising Nationalism: The Kurdish Question in Turkey" in Neşecan Balkan and Sungur Savran, eds., *New York: Nova Science Publishers, Inc.*
- Aktürk, Şener. 2008. "Türkiye Siyasetinde Etnik Hareketler: 1920-2007". *Doğu Batı*. Sayı 44: 43-75.
- Barkey, Henri. J. & Fuller, Graham. E. 1998. *Turkey's Kurdish Question*. Rowman & Littlefield: Lanham, Md.
- Başgöz, İlhan. 1995. *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Başkaya, Fikret. 2005. *Paradigmanın İflası*. Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.
- Bayar, Celal. 2006. *Şark Raporları*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bayrak, Mehmet. 2004. *Kürdoloji Belgeleri II*. Ankara: Öz-Ge Yayınları.
- Beşikçi, İsmail. 1970. *Doğu Anadolu'nun Düzeni : Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller*. Ankara: E Yayınları.
- . 1992. *Doğu Mitinglerinin Analizi*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Boratav, Korkut. 2006. *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)*. Ankara: İmge Yayınları.
- Bozarslan, Mehmet Emin. 2003. *Doğunun Sorunları*. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Çamlıbel, Yılmaz. 2005. *Ağır Sahipsiz Değildir: Ağrı Kürt Ulusal Başkaldırısı*. İstanbul: Deng Yayınları.
- Entessar, Nader. 1992. *Kurdish Ethnonationalism*. Boulder & London: Lynne Reinner Publishers.

- Gülalp, Haldun. 1994. "Capitalism and the Modern Nation-State: Rethinking the Creation of Turkish Republic". *Journal of Historical Sociology*. 7(2): 155-176.
- Güvercin, Cemal H., Aksu and Murat, Arda. 2004. "Köy Enstitüleri ve Sağlık Eğitimi". *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*. 57(2): 97-103.
- Jacoby, Tim. 2004. *Social Power and the Turkish State*. London; New York: Frank Cass
- Keyder, Çağlar. 1989. *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, Cemil. 2003. *Umûmî Müfettişlikler (1927-1952)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Malmisanij. 2006. "Büyüklerle Söyle 'Şêx Evdirehîm Asla Teslim Olmaz'". *Serbestî*. 23: 39-56.
- Mann, Michael. 1993. *The Sources of Social Power: Volume II, The Rise of Classes and Nation-States 1760-1914*, Cambridge University Press.
- . 2008. "Infrastructural Power Revisited", *Comparative International Development*. 43: 355-365.
- McDowall, David. 2005. *A Modern History of the Kurds*. London: I.B. Tauris.
- Metinsoy, Murat. 2007. *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Savaş ve Gündelik Yaşam*. İstanbul: Homer Kitabevi.
- Miroğlu, Orhan. 2005. *Hevsel Bahçesinde Bir Dut Ağacı Canip Yıldırım'la Söyleşi*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- Mutlu, Servet. 2002. *Doğu Sorununun Kökenleri: Ekonomik Açıdan*. Ankara: Ötügen Yayınevi.
- Olson, Robert. 1992. *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*. Ankara: Özge Yayınları.
- Özer, Mustafa. 1998. *Modernleşme ve Güneydoğu*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Rambout, Luciene. 1978. *Kürdistan (1918-1946)*. İstanbul: Komal Yayınları.
- Sönmez, Mustafa. 1992. *Doğu Anadolu'nun Hikayesi. Kürtler: Ekonomik ve Sosyal Tarih*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Üstel, Füsün. 1997. *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları*. İstanbul: İletişim.
- Taşpınar, Ömer. 2005. *Kurdish Nationalism and Political Islam in Turkey: Kemalist Identity in Transition*. New York: Routledge.
- Timur, Taner. 1997. *Türk Devrimi ve Sonrası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Vom Hou, Matthias. 2007. "State Infrastructural Power and Nationalism: Comparative Lessons from Mexico and Argentina". *BWPI Working Paper* 11.
- Yeğen, Mesut. 2001. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce içinde "Kemalizm ve Hegemonya"*, eds. Tanıl Bora, Murat Gültekinil. İstanbul: İletişim Yayınları.
- . 2003. *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- . 2006. *Müstakbel Türkten Sözde Vatandaşa*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher, Erik J. 1997. *Turkey: A Modern History*. London: I.B. Tauris.

Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Bir Yönetim Stratejisi olarak “Sosyal Kalkınma”

Nilay Özok*

Giriş

Bu makale, 1990'larda, Güneydoğu Anadolu Projesi(GAP) kapsamında yürütülen “sosyal kalkınma” pratiklerini incelemektedir. GAP ilk kurulduğunda, Güneydoğu Anadolu'da¹, devlet eliyle yürütülen ve büyük altyapı yatırımlarından oluşan bir bölgesel kalkınma projesiydi. Fakat 1980'lerin sonlarından başlayıp, özellikle de 1990'larda GAP'ın kapsamı, bir takım toplumsal projeleri de kapsayacak şekilde genişletildi. Bu çalışmanın esas amacı GAP dâhilinde, “sosyal kalkınma” kavramının ortaya çıkışını ve geçirdiği dönüşümü incelemektir.

Makalede, GAP'ın sosyal kalkınma pratikleri, birbirleriyle ilişkili iki eksenle ele alınmaktadır. Bu pratikler ilk olarak, II. Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan ve 1980'lerde neo-liberal politikalar bağlamında dönüşen küresel kalkınma söylemi içerisinde incelenecektir. Savaş sonrası dönemin, devlet eksenli kalkınma çabaları ile bu modelin yerini alan, 1980'lerin neo-liberalizminin piyasa eksenli pratikleri, farklı “yönetim zihniyeti” biçimlerini ifade etmektedir. Ancak, her iki durumda da, “kalkınma” kavramı ulus devletlerin toprakları üzerindeki nüfusu idare edebilmek için kullandıkları küresel bir hegemonik söylem olma işlevini görmüştür. Bu makalenin ikinci eksenini olarak, GAP'ın kalkınma pratiklerinin küresel kalkınma söyleminin ulus-devletler tarafından benimsenerek belirli bir zaman ve mekânın gereksinimlerine uyarlanmak suretiyle tatbik edilmesini örneklediğini göstermeyi amaçlıyorum. GAP'ın hayata geçirildiği yer; Türk devletiyle gerilimli bir ilişkisi olan Kürt nüfusun çoğunlukta olduğu Güneydoğu Anadolu bölgesiydi. GAP dâhilinde-

* State University of New York, Binghamton Sosyoloji bölümü doktora öğrencisi.

1- GAP, şu dokuz ili kapsamaktadır: Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak.

ki sosyal kalkınma pratiklerinin ortaya çıkışı, 1990'larda Türk ordusu ile Kürdistan İşçi Partisi (Partiye Karkarên Kurdistan ya da PKK) arasındaki savaş ile aynı döneme denk geliyordu. GAP tırmanmakta olan silahlı çatışmanın üstesinden gelebilmenin araçlarından biri olarak yönetici elitlerin gündemine girdi ve böylece bölgede gerçekleştirilecek toplumsal projelerin temel kurumsal mekanizması haline geldi.

Bu makalede geliştirilen görüşler, genel olarak post-kalkınmacı olarak adlandırılan ve kalkınma kavramını bir temsiliyet ya da yönetim(iktidar) rejimi olarak ele alan ve kalkınmayı Foucaultcu manada bir "yönetim zihniyeti" (*governmentality*)² kavramı ışığında inceleyen yeni bir kalkınma eleştirisi okulundan yararlanmaktadır.³ Bu literatüre göre, "kalkınma" genellikle muhayyel bir son noktaya işaret eden soyut bir kavram ya da fikir olarak dünya üzerindeki birçok devlet için kurucu bir role sahip olagelmıştır. Wolfgang Sachs'ın isabetli bir şekilde belirttiği gibi "'kalkınma' savaş sonrası dönemde yeni ortaya çıkmakta olan ülkelere, denizcilerin yollarını bulmasını sağlayan bir deniz feneri misali yol gösteren hayati bir fikir olarak belirmişti" (Sachs, 1992: 2).⁴ Bu dönem, dünyanın "az gelişmiş" kısımları için "gelişmiş" ülkeler tarafından hazırlanan sistematik kalkınma programlarının ortaya çıkışına tanıklık etmişti. Az gelişmiş ülkelerin yoksulluğunun, gelişmiş dünya için bir tehdit oluşturduğu fikri, bu dönemde gelişmiş ülkelerin, özellikle de ABD'nin, az gelişmiş ülkeler için büyük çaplı kalkınma programları başlatmasındaki gerekçeyi oluşturuyordu.

Post-kalkınmacı eleştiriye göre, bu kalkınma projeleri, daha fazla üretimi hedefleyen teknik programlarla sınırlı kalmıyor, tüm toplumsal alanlara nüfuz etme çabasını da içeriyordu. Bu da, daha geniş kapsamlı, bütünleşmiş kalkınma projelerini ortaya çıkarmıştı. Escobar'ın da belirttiği gibi, "bu ülkelerin ekonomik ve toplumsal hayatlarında önemli olan her şey (nüfusları, sermaye birikim süreçleri, doğal kaynakları, tarımları ve ticaretleri, kültürel değerleri, vs.) titiz hesaplamaların birer nesnesi haline geldi" (Escobar, 1988: 430). Bu programlarla, "toplumsal yapı"nın her bir veçhesi doğrudan müdahalelerin hedefi haline geldi. Bu süreç, Üçüncü Dünya'nın artan biçimde "kalkınmalaştırılması"na (*developmentalization*) ve "*düşünce ve pratikler rejimine* dâhil edilmesine" (Escobar, 1995: 25) işaret etmektedir. Bu bağlamda, kalkınma, bir yönetim(iktidar) rejimi ya da başka bir deyişle; kendi halklarını, "yoksullukla savaşma" görüntüsü altında kontrol altına alma çabalarını gizleyen özel bir tür *yönetim zihniyeti* haline gelmiştir (Escobar, 1995: 25).

Bu noktada, dünyanın "az gelişmiş" kısımlarının bu müdahalelerin salt birer nesnesi haline gelmediğini de belirtmek gerekiyor. Kalkınma pratikleri, belirli yerel ve ulusal bağlamlarda yön değiştiren iktidar hedeflerinin de araçları haline gelmişlerdir. Devletler, küresel kalkınma söylemini benimseyerek geniş ölçekli kalkınma projelerine girişmişler ve devlet eksenli kalkınma, dünya ölçeğinde çok daha geçerli hale gelmiştir. Bu programların temel mantığını oluşturan tekno-ekonomik kalkınma, ulus devletlere otoritelerini tesis etmeleri için elverişli araçlar sağlamıştır. Bu makalede, GAP'ı bu kavramsal çerçeve ışığında bir bağlama yerleştirip, büyük ölçüde konunun yö-

netimsel yönü üzerinde duracağım. Buna karşın, GAP kapsamında yürütülen yönetim zihniyeti politikalarının ve pratiklerinin hitap ettiği ve etkilediği kitlelerin tepkileri, yanıtları ve görüşleri bu çalışmada yer almayacaktır; konunun bu yönü halen işlenmeyi beklemektedir.

GAP üzerine yazılan hâkim literatürün genel olarak "kalkınma" kavramı ve özel olarak da GAP'ın kalkınma pratikleri için öne sürdükleri, Ferguson'un kalkınma tanımıyla örtüşmektedir; "yoksulluğa karşı mücadele etmek, yaşam standartlarını yükseltmek ve ilerleme fikrini ya da bunun değişik bir versiyonunu yüceltmek için büyük bir kolektif çaba" (Ferguson, 1994: 9). Bu literatürdeki çalışmalar, devletin GAP söylemini tekrarlayarak, GAP'ı devlet kayıtlarında uzun zamandan beri "geri kalmış," "az gelişmiş" olarak adlandırılan bir bölgenin yani "doğunun makûs talih"ni yenmek için atılmış dev bir adım olarak gördüler.⁵ Bu yaklaşımın aksine, bu çalışma yönetsel kalkınma pratiklerine eleştirel bir bakış getirmekte ve şunu iddia etmektedir: Bu kalkınma pratikleri, yönetici elitlerin bir bölgeyi ve bu bölgenin insanlarını kontrol altına alma ve bunlar üzerinde bir otorite kurma stratejilerinin bir parçası olarak ele alınmalıdır. Bu bağlamda, GAP'ın kalkınma pratiklerini, Türkiye'deki Kürt meselesi ile bağlantılı bir şekilde incelemek bir zorunluluk haline gelmektedir.

Sayı olarak az olsa da, GAP'ın Güneydoğu Anadolu'daki uygulamalarıyla, Türk devletinin Kürtlerle olan ihtilafı arasındaki ilişki üzerine yoğunlaşan bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Mesela, Ali Çarkoğlu ve Mine Eder, GAP'ın Kürt meselesini çözeceği ve bölgedeki PKK isyanını sonlandıracağı beklentisinin, Türk devletinin bu projeyi hayata geçirmesindeki nedenlerden biri olduğunu öne sürerler. "Var olan beklenti GAP sona yaklaştıkça, bünyesindeki yatırımların sağlayacağı refahın, isyancı kitlelerin güdülerini zayıflatacağı" (Çarkoğlu&Eder, 2001: 49) idi. Aynı şekilde, Leila Harris isabetli bir biçimde, GAP politikalarını devletin "Güneydoğu'daki kitleleri ve toprakları yönetebilme" çabasının bir yansıması olarak görmektedir. Harris, GAP'ın "devletin, Güneydoğu'daki kitle hareketleri ve çatışmalar ile başa çıkabilme çabalarında yeni ve de potansiyel olarak daha az şiddet barındıran bir aşamaya işaret

- 2- Foucault'nun "governmentality" terimi bir kelime oyununu barındırır: Fransızca *gouverner* (yönetim) ve *mentalité* (zihniyet). İkisi bir arada yönetim zihniyeti olarak çevrilebilecek bu kavram, Foucault'un iktidar kavramının analizine getirdiği farklı bir boyuta işaret eder. *Governmentality* iktidarın disipline edici, kimi zaman yok edici implikasyonlarının aksine nüfusun yeniden üretilmesi yoluyla kontrol altına alınması anlamlarını içerir. Bu kavramın daha ayrıntılı bir analizi için bkz. Graham Burchell, Colin Gordon, and Peter Miller (eds.). *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*. London: Harvester Wheatsheaf: 1991. Dean Mitchell. *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*. London: Sage Publications, 1999.
- 3- Örnek olarak, bakınız, Arturo Escobar, *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World* (Princeton: Princeton University Press, 1995), Timothy Mitchell, *Rule of Experts: Egypt, Techno-Politics Modernity* (California: University of California Press, 2002), Majid Rahnema and Victoria Bawtree(der.), *The Post-Development Reader* (London: Zed Books, 1996), Wolfgang Sachs(der.), *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power* (London: Zed Books, 1992).
- 4- Orjinal vurgu
- 5- Başka çalışmalar meyânında, bkz, Rifat Dağ ve Atilla Öztürk, *GAP Yeniden Yapılanmadır* (Ankara: Diyarbakır Sanayi ve Ticaret Odası, 1990), *GAP ve Sosyal Değişme*, (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi GAP Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 1994), Ahmet Özer, *Modernleşme ve Güneydoğu* (Ankara: İmge, 1998).

edebileceğini” belirtmektedir. Buna göre, “devletin bölgeye olan yaklaşımındaki tutum değişikliği, son birkaç on yıldaki muazzam askeri çabanın ve harcamaların yerini GAP ile bağlantılı kararlı politikaların alması ile birlikte, devlet kaynaklarında ve yaklaşımında önemli bir dönüşümü yansıtmaktadır” (Harris, 2002: 751-52). Dolayısıyla, Harris için GAP ile tasavvur edilen politikalar ve pratikler devletin bölgeyi yönetme çabasında “yeni bir dönem”in ortaya çıkışına işaret etmektedir. Buna karşın, ben 1990’lardaki savaş boyunca yönetici elitlerin, askeri yöntemler yerine GAP’ın kalkınma politikalarını ika-me ettiklerini düşünmüyorum. Daha ziyade, sosyal ve ekonomik kalkınma hedeflerinin, bölgedeki silahlı çatışmanın üstesinden gelebilmenin ve kitleleri yönetebilmenin (askeri yöntemlerden ayrı olarak) bir diğer yolu olarak görüldüğünü ileri sürüyorum.

PKK’ye Karşı Yürütülen Savaşta Bir Yöntem Olarak “Sosyal Kalkınma”

1990’larda, GAP dâhilindeki sosyal projelerin ortaya çıkışı, bölgedeki toplumsal kalkınmanın savaş bağlamında yükselen önemini işaret etmekteydi. Çatışma derinleşip, tümünden bölgeye yayıldıkça, başlangıçta yönetici elitlerin dillendirdikleri gibi, “bir avuç eşkiya”nın eylemleri olarak gösterilemez ve sunulamaz bir hale geldi. 1990’lar ile beraber, bölgedeki direnişin salt askeri önlemler ile sonlandırılmayacağı şeklindeki bir düşüncenin ortaya çıkışına tanıklık edilmisti. Halkın sosyal ve ekonomik koşullarında iyileştirmeler yapılması artık sorunun çözümü için olmazsa olmaz bir yöntem olarak görülmüyordu.

1989 yılı itibariyle, yönetici elitlerin Kürt meselesi üzerine olan tartışmaları, sosyoekonomik alanda yapılacak yatırımlar etrafında dönmeye başlamıştı. Mesela, bir “Kalkınmada Öncelikli Yörelere” toplantısında, dönemin bakanlarından Kâmrân İnan, hükümetin doğuya yaptığı altyapı yatırımlarıyla bu alandaki farklılığın büyük alanda halledildiğini kaydederek “şimdi sıra sosyal alandaki farklılığın eritilmesine gelmiştir” diyordu (Hürriyet, 28 Nisan 1989).⁶ Açıklamada, “sosyal alan” ile aslında neyin kastedildiği tam olarak açık değildir; fakat burada göze çarpan, “sosyal alan” denen şeyin devlet müdahalesinin açıktan bir nesnesi haline gelmiş olmasıdır. Bürokrasiden askeriye, yönetici elitlerin birbirinden farklı kesimleri, bölge için geliştirilecek uygun toplumsal politikalar üzerine kafa yormaya başlamışlardı. Yine aynı yıl, Devlet Planlama Teşkilatı’ndan (DPT) bir bürokratin açıklamasından öğrendiğimize göre, DPT tarafından Milli Güvenlik Kurulu’na “bölgedeki toplumsal sorunların olası çözümleri” hakkında bir brifing verilmiştir (Hürriyet, 28 Nisan 1989).

1989’da, popüler haftalık dergi Nokta’da, “Doğuya Yatırım Atığı” isimli bir makale yayınlandı (Nokta, 30 Temmuz 1989). Bu makaleye göre, “MGK’da alınan Doğu’daki on üç ilin⁷ bir an önce kalkındırılması kararından sonra harekete geçen hükümet, radikal teklifler içeren bir dizi önlem belirledi” (Nokta, 30 Temmuz 1989). Hazırlanan paket için öne sürülen gerekçe ise şöyleydi: “...geçen zaman içinde, tüm komutanların görüşü netleşmiştir: Doğu’da asker gücü birçok şeye yetiyor ama kalkınmamışlık bölgenin ekonomik koşulları sürekli aleyhimize işliyor” (Nokta, 30 Temmuz 1989). Yapılacak yatırımlar için ekonomik teşvikler, tam teşekküllü hastaneler ile köy sağlık ocak-

larının kurulması ve üniversiteler ile spor faaliyetleri için devlet desteği verilmesi, bu iller için düşünülen önlemler arasında bulunuyordu.

Sosyal politikalara yönetici elitler tarafından artan bir şekilde verilen bu önemin bir diğer nedeni de, PKK'ye verilen yaygın desteği zayıflatmaktır. Bu elitler "PKK'ye belli bir ölçüde halk desteğinin olduğunu zımnen kabul ediyorlardı" (Gunter, 1990: 81). Mesela, dönemin iktidarda bulunan partisi Anavatan Partisi, "Güneydoğu sorunu" için bir dizi önlemler paketi hazırlamıştı. Bu önlemlerden biri şöyleydi: "Bölge halkının PKK'nın avı durumuna gelmemesi için, birinci aşamada ferdi rahatlatma sağlanacak" (Nokta, 10 Haziran 1989). Yani, halkın toplumsal ve ekonomik ihtiyaçları devlet tarafından karşılandıkça, bölge halkının PKK'ye destek vermekten vazgeçeceği düşünülüyordu.

Bütün bunların dışında, sosyal politikaların yönetici elitlerin gündeminin en üst sırasına oturması, PKK ile ilgili tehdit algılarının sadece askeri alanla sınırlı kalmamasıyla, yani PKK'nin yöre halkının toplumsal yaşamında gittikçe daha çok etkin hale geldiğini düşünmeleriyle de ilgiliydi. Michael Gunter'in dikkat çektiği üzere, 1987 yılı itibarıyla, "PKK'nin, kendilerine yardım eden yerleşim yerlerine karşı etkileyici jestler yaptığı" Türk kaynakları tarafından da belirtilmekteydi. Mesela, sağlık hizmetlerinin bulunmadığı ıssız bölgelere, "PKK doktor getiriyor ve köylülerle ilgileniyor[du] –köylülere zaman zaman ücretsiz sağlık hizmeti sağlıyordu". Bu tarz faaliyetler, köylülerin PKK'ye olan sempatisini artırabileceği için devletin belli bir kesiminde endişe yaratıyordu (Gunter, 1990: 82). Böylelikle, devlet tarafından uzun bir süredir "terör örgütü" olarak görülen PKK, bölgede devletin rolüne benzer bir role de sahip çıkıyordu ve hem askeri hem de sosyal anlamda bir tehdit oluşturuyordu.

Devletin sosyal hizmetler çabaları, yönetici elitlerin başka bir amacını daha gizliyordu. Bir takım sosyal politikalarla, bölgedeki temel ihtiyaçların giderilmesi ve yaşam koşullarındaki iyileştirmeler, bölgede büyük bir ölçüde askeri güç ile temsil edilen devletin meşruiyet kazanabilmesi için zorunlu bir uğraştı. Çoğunlukla GAP kapsamında yürütülen sosyal projeler, devletin başka bir biçimde görünürlük kazanacağı bir alan ortaya çıkarabilecekti; devlet, disiplinedici ya da cezalandırıcı bir askeri oluşumdan ziyade, daha şefkatli, iyileştirici ve koruyucu bir yapı olarak tanınacaktı. Ülkenin önde gelen gazetecilerinden olan Hasan Cemal, *Kürtler* isimli kitabında "Güneydoğu sorunu"nun yoğun olarak gündemde olduğu zamanları yeniden hatırlatır. Cemal'e göre, o dönemde, "yöre insanı ile devlet arasında 'sıcak bağlar' kurulması" ciddi bir kaygı idi (Cemal, 2003: 92).⁸ Cemal'in tespitlerinin ortaya koyduğu üzere, bölge halkı, devleti sadece "eli sopa ile giden bir kurum" olarak algıladığı müddetçe, GAP ile gelecek olan refah ve zenginlik bu yabancılığı ortadan kaldırmak için en önemli araç olarak düşünülüyordu.

6- Vurgu eklenmiştir.

7- Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Hakkari, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Van, bu iller arasında bulunuyordu. Bahsi geçen bu illerden, Adıyaman, Diyarbakır, Siirt GAP kapsamında yer almıştı.

8- Vurgu eklendi.

İktidarın, sosyal hizmetlerin sağlanması için artan çabaları, bu bağlamda, GAP'ın örgütsel yapısına da yansımaktaydı. O döneme kadar, GAP dâhilindeki projelerin koordinasyonu Devlet Planlama Teşkilatı tarafından gerçekleştirilmekteydi. 1989'da bu görev, sadece GAP bölgesinin kalkındırılmasından sorumlu olan, Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi (GAP-BKİ) isimli yeni bir kuruma verildi.⁹ GAP-BKİ'nin genel müdürlüğü Ankara'da iken, Şanlıurfa'da da bölgesel bir müdürlük kurulmuştu. Bölge *dâhilinde* konumlanacak olan böyle bir organ, hem bölge hem de bölge halkı hakkında ayrıntılı bilgiler edinilmesini sağlayacaktı. Bu durum, müdürlüğü merkezin politikaları ve pratikleri ile bölgenin asıl koşulları arasında aracılık yapacak kurumsal bir mekanizma haline getirmişti. Kurumsal yapısı, yönetim(iktidar) politikaları ile bölge arasındaki bağlantıyı kolaylaştıracak biçimde değiştirilince, GAP 1990'larda, Güneydoğu Anadolu'ya sunulacak yönetsel hizmetler için önemli bir aygıt haline geldi. Aşağıdaki kısımda GAP'ın içermeye başladığı “sosyal kalkınma” kavramının ve GAP bünyesinde geliştirilen sosyal projeler ve pratikler üzerinde daha detaylı bir biçimde duracağız.

GAP Kapsamında Sosyal Kalkınma: Bir “Siyasetsizleştirme Aygıtı”¹⁰

Yönetici elitlerin, GAP üzerinden sosyal projeleri uygulama çabaları, ilk olarak, 1992-1994 yılları arasında yürütülen bir dizi bölgesel araştırma ile somutlaştırıldı.¹¹ Bu araştırmaların sonuçları, geliştirilecek projeler için genel bir çerçeve çizen Sosyal Eylem Planı'nın hazırlanmasında kullanıldı (T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi, 1995). Bu araştırmalar yürütüldüğü sırada, Kürt meselesi gündemin ana konusuydu. Böylelikle, konunun aciliyetinden kaynaklanan ilgi, Kürt meselesi üzerine düşünmek, konuşmak ve yazmak bakımından toplumsal muhayyilede bir tür normalleşme sürecini ortaya çıkardı.¹² 1990'larda Kürt bölgesi ve halkı, haklarında ayrıntılı bilgiler edinme çabasında olan alışlagelmişin dışındaki bir ilginin odağı haline geldiler. Nokta dergisinde de belirtildiği gibi, dağ Türkleri birdenbire “10 milyon Kürt” oluvermişti (Nokta, 10 Şubat 1991).¹³ İşin yönetim(iktidar) tarafındaysa, bu geniş ilgi bölgenin sosyal karakteristiği ve dinamikleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunan sosyal araştırmaları beraberinde getirdi.

Bu araştırmaların genel amacı, “bölgenin sosyoekonomik ve kültürel mizacının daha iyi anlaşılmasını sağlamak; genel olarak toplumda ve özel olarak belirli toplumsal gruplarda ihtiyaçları, beklentileri ve eğilimleri saptamak ve kalkınma için özellikle dezavantajlı durumdaki özel hedef gruplarını saptamak”¹⁴ şeklindeydi. Bu çalışmalar, yönetici elitlere, bölge halkı ile ilgili tüm konulara dair ayrıntılı bilgiler sunacak bir şekilde hazırlanmıştı. Arturo Escobar'ın deyişiyle, bu “eşi görülmemiş her şeyi bilme isteği” yönetici elitlerin bölgeye “müdahale etme” çabasıyla doğrudan ilişkiliydi (Escobar, 1999: 384). Başka bir deyişle, Kürtler ve Kürt yoğunluklu bölgeler, bu sıra dışı ilginin, gözlemlenebilir, ölçülebilir ve dolayısıyla da kontrol edilebilir nesneleri haline geldiler.

Yapılan bu araştırmalar, nüfus ve toplumsal dönüşüm ile ilgili dinamikleri kapsamlı bir şekilde problematize etmeleri bakımından yeni bir eğilimi yansıtorlardı. Sadece altyapıda, tarım ve sanayi sektörlerinde yapılacak ekono-

mik yatırımlar üstüne odaklanmış daha önceki kalkınma vizyonunun aksine, yerleşim, göç, nüfus artışı, eğitim ve sağlık gibi nüfusun kendisiyle ilgili süreçlerin ayrıntılı bir şekilde problematize edildikleri görülmüyordu. Örneğin, bölgede en sık rastlanan yerleşim biçimi olan dağınık yerleşim, hizmetlerin hızlı bir şekilde sunulmasında bir engel olarak ifade edilmeye başlanmıştı (Escobar, 1999: 2). Bunun için önerilen çözüm ise özellikle mezra gibi kırsal yerleşimlerin zaten bağlantılı oldukları köylere entegre edilmesinin desteklenmesiydi. Bu önerinin, hizmetlerin sağlanmasında maliyeti azaltacağı öne sürülüyordu. Bu noktada, bölgesel seviyedeki idari pratiklerini, en uzak bölgelerde de mümkün olan en az masrafla yürütmek şeklindeki yönetsel istek açıkça görülmektedir. Politikaların ve pratiklerin büyük ölçüde savaş döneminin koşullarıyla belirlendiği bu siyasi konjonktürde, dağınık yerleşim biçiminin problematize edilmesi ve merkezi köyler yaratma çabası aynı zamanda yönetici elitlerin savaş stratejileriyle de ilgiliydi. Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından Başbakan Süleyman Demirel'e yazılmış olup, 1993 yılında *Turkish Daily News*'de yayınlanmış olan bir mektupta görüldüğü üzere, uzak köylerde ve mezralarda yaşayan nüfusun büyük şehirlere taşınmaları için teşvik edilmeleri, PKK'ye olan yerel desteği aşındırmak saikiyle devletin gündeminde yer alan bilinçli bir stratejiydi (Yıldız&Düzgören, 2002: 14).

Nüfus artışının problematize edilişi de, GAP kapsamındaki sosyal kalkınma kavramının nüfus ile ilgili tüm süreçlere nüfuz edecek bir şekilde dönüşmüş yönetim (iktidar) algısını yansıtmaktaydı. Bu araştırmalarda, bölgenin yüksek doğum oranını aşağılara çekmek ve nüfus artışını azaltmak için bölge halkının doğum kontrol yöntemleri hakkında eğitilmesi öneriliyordu. Bu programların hedefiye, kadınlar ve gençler olacaktı (TC Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi, 1993: 4). GAP kapsamında üreme ile ilgili konuların ortaya çıkışı, GAP'ın bölgeye sosyal hizmetlerin sağlanması ve sosyal politikaların sunulması için önemli bir ağıta dönüştüğünü doğrulamaktadır. Bütün bunlar, sosyal bünyenin her alanına nüfuz etme çabalarının birer gösterge-

9- GAP Bölgesel Kalkınma İdaresi'nin kurulması hakkındaki hükümet kararnamesi için, bkz, T.C. Resmi Gazete, 6 Kasım 1989.

10- Ferguson, *The Anti-Politics Machine*.

11- 1992 ve 1994 yılları arasında yürütülen bu araştırmalar arasında şunlar bulunmaktadır: T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi, *GAP Bölgesi Baraj Göl Aynası Altında Kalacak Yörelerde İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları* (1994), T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi, *GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması: Yöneticiler İçin* (1994), T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi, *GAP Bölgesi Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması: Eylem Planı* (1993), T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi, *GAP Bölgesinde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması: Yöneticiler İçin Özet* (1994).

12- Bu dönemde, Kürt meselesinin çözümünün aciliyetinin sonucu olarak, Kürt meselesi ya da Güneydoğu Sorunu hakkında farklı kurumlar tarafından bir dizi raporlar hazırlanmıştı. Örnek olarak, bkz: Sosyal Demokrat Halkçı Parti Merkez Yürütme Kurulu, *Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri* (Ankara: 1990), yayınlanmamış. Ayrıca bkz, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), *Doğu Sorunu: Tespitler ve Teşhisler* (TOBB, 1995), yayınlanmamış, ve Ümit Özdağ, *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Batıya Göç Edenlerde Kültürel Yapı ve Kimlik Sorunu* (Ankara: Türk Metal Sendikası, 1995).

13- Buradaki "Dağ Türkleri" ifadesi, geniş ölçüde kabul edilen bir bakış açısına ya da Kürtlerin aslında dağlarda yaşayan Türkler olduğunu iddia eden resmi milliyetçi söylemdeki bir tür örtmeceye (*euphemism*) gönderme yapmaktadır.

14- Güneydoğu Anadolu Projesi'nin resmi web sitesinde bulunabilir: <http://www.gap.gov.tr>

siydi ve içinde sağlık, göç, yerleşim biçimleri ve üreme gibi konuların olduğu “yaşamın... özellikle de nüfus düzleminde idare edilmesiyle ilgili” bir biyopolitik zorunluluğu beraberinde getirmişti (Dean, 1999: 99).

Araştırmalarda işaret edilen bir başka konu ise dildi. GAP Bölgesi Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması, bölgedeki düşük seviyedeki eğitimin sebebini, nüfusun önemli bir kısmının ana dilinin Türkçe olmamasıyla açıklıyordu (TC Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi, 1993: 10). Araştırma aynı zamanda, bölgedeki yaygın dilin Kürtçe olduğu gerçeğini belirtmemek için özel bir çaba gösteriyordu. Ancak yine de, bölgedeki temel dilin Türkçe olmamasının, çocukların eğitiminin önünde bir engel olduğu ifade edilmişti. Bu sebeple, dil eğitiminde, bölgedeki çocukların yaşadığı yabancılığın azaltılması için okul öncesi eğitime daha fazla önem verilmesi tavsiye ediliyordu (TC Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi, 1993). Dil konusu, GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması'nda da problematize edilmişti (TC Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi, 1994: 23).

Göç konusu da, aynı bir araştırmanın vakfedildiği önemli bir alandı. Bölge içi ve bölge dışına göçün o zamanlarda yaygın olduğu gerçeğinden yola çıkılarak, GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması gerçekleştirilmişti. Bu araştırmaya göre, nüfusun şehir merkezlerine göç etme eğiliminin altında yatan temel sebepler, ekonomik sorunlar ile şehir hayatının imkânlarından yararlanma isteğiydi.¹⁵ Araştırmada, nüfus artışının baskısı, toprağın bölünmesi, tarımın makineleşmesi ve artan işsizlik oranı bölge içi göçün etmenleri olarak sunulmuştu (TC Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi, 1994: 8). Araştırmada, bölge dışına yapılan göçün nedenlerinden bahsedilirken, “siyasi huzursuzluk,” nüfusun, başka bölgelere göç etme eğilimindeki “konjonktürel” nedenlerden biri olarak belirtilmişti. Ancak aslında, 1990'larda, köylerin devlet tarafından zorla boşaltılması, hem bölge içi hem de bölge dışına göçün esas nedeniydi.¹⁶ Bölgenin “objektif” koşullarını tanımlayan “bilimsel” bir çalışma olma iddiasını taşısa da, araştırma, zorla köy boşaltmaları tamamıyla es geçmişti. Araştırmadaki ve Eylem Planı'ndaki, göçün bu boyutuna dair bilinçli suskunluk dikkat çekicidir.

Bu araştırmalarda ve daha geniş bir çalışma olan Sosyal Eylem Planı'nda, bölgenin tüm özellikleri, tüm bunları yönetim (iktidar) müdahalesine tâbi tutacak biçimde problematize edilmişti. Yapılan araştırmalarda çatışmayla ilgili konularda da, bilinçli bir suskunluk göze çarpmaktadır. Sorunların sunumunda, bu sorunların altında yatan siyasi nedenler görmezden gelinmiş ya da bölgenin siyasi konjonktürünün bu sorunlar üzerinde bir etkisi yokmuş gibi davranılmıştır. Timothy Mitchell'in görüşlerini takip ederek, şu fikri öne süreceğim; bu çalışmalarda, bölge, “onu tanımlayan söylemden bağımsız bir şekilde varlığını sürdüren”, “müstakil bir oluşum” olarak tasvir edilmekle kalmamış, ama aynı zamanda, devletin kendisi de “gözlemlenen nesneyle herhangi bir ilişkisi olmayan bir politika geliştiriciliğinin ve uzmanlığının rasyonel merkezi” olarak resmedilmiştir (Mitchell, 2002: 233). Devleti ve bölgeyi bu şekilde tasvir etmek suretiyle, bölgedeki sorunların çözümü, rasyonel hesaplamalar, uzman raporları ve devletin yapacağı planlamalar ile halledile-

cek teknik konulara indirgenmektedir. Böylece GAP, Ferguson'un, "üzerine eğildiği her konuyu depolitize eden" "siyasetleştirme aygıtı" olarak çalışıyordu. İç göç ya da dil sorunu gibi siyaseten hassas konulardaki ısrarlı saskunluk, eldeki sorunlar için, siyaseti bir neden ya da çözüm olarak görmeyen bu kavram ile ilgiliydi.

Söylem düzeyinde her ne kadar bölgenin sorunları, sorunların temelini oluşturan siyasetten ayrıştırılıp, devletin planlı müdahaleleriyle çözülecek teknik konulara indirgenmişse de GAP dahilindeki kalkınma pratiklerinin hayata geçirilmesi, siyasi müdahalelerden hiç de uzak değildi. Başka bir deyişle, var olan söylem, sosyal olguları depolitize edip, GAP'ı, bölgenin tüm sorunlarına çare olarak kurgularken, bölge halkını ilgilendiren tüm toplumsal konuları da, doğrudan müdahalenin hedefi haline getiriyordu. Ferguson'un Lesotho örneğinden yola çıkarak ileri sürdüğü üzere "bir 'kalkınma' projesi, maksatlı 'kalkınma' planlarını bir hayli görünür kılmak suretiyle, kurumsal devlet mekanizmasını kimsenin ruhu duymadan tarafsız ve teknik bir misyon kılıfına yerleştirmek ve yaymak gibi son derece politik operasyonlar gerçekleştirebilir" (Ferguson, 1994: 254). Devletin büyük bir ölçüde güvenlik güçleriyle temsil edildiği bir bölgede, GAP'ın sunacağı sosyal hizmetler, devletin gücünü genişletmesi için bir kurumsal mekanizma işlevini görecek. Bu tam olarak şu anlama geliyordu; GAP'ın sosyal projeleri, yükselen çatışma ortamında, sosyal hizmetlerin sunumunu sağlayacak ve devletin gücünü görünür hale getirecekti.

1990'ların başlarındaki bu yönetim (iktidar) çabalarının pratikteki en somut sonucu "Çok Amaçlı Toplum Merkezleri" (ÇATOM) olmuştur. Bu kurumlar 1995'te kurulmuş olup, kadınlara ve 14 yaş üzeri "genç kızlara" "eğitim programları" ve "sosyal programlar" sunacaktı (TC Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi, 2001: 39). Bu programlar arasında, okuma yazma (Türkçe), doğum kontrolü¹⁷, genel sağlık, ana-çocuk sağlığı, hijyen, beslenme ve ev ekonomisi, dikiş, kilim dokuma, el sanatları gibi gelir getiren işler üzerine eğitim kursları bulunuyordu (GAP Dergisi, 1997: 8). ÇATOM'lar "GAP Bölgesi'ndeki kentlerin daha çok kırdan göç etmiş yoksul hanelerin oluşturduğu gecekondu mahallelerinde ve kadınların marjinalleştiği merkezi nitelikli köy yerleşimlerinde"¹⁸ kurulmuştu. Şu anda GAP bölgesinde 23 tane ÇATOM bulunmaktadır. ÇATOM'un çalışanları bölge halkından seçilmektedir. Saha sorumluları

15- Bkz, TC Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi, *GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması: Yöneticiler İçin*, 1994.

16- Zorunlu köy boşaltmalarına dair yakın tarihli bir çalışma için, bkz, *Zorunlu Göç Raporu*, (2003); <http://www.tmmob.org.tr> adresinde bulunabilir. Ayrıca bkz, Bilgin Ayata ve Deniz Yüksek'in konu hakkında yazdıkları makale.

17- Takip eden yıllarda, Türkçe dersleri konusu ve doğum kontrol programları hakkında ateşli tartışmalar açığa çıktı. Özellikle de Kürtçe feminist yayınlar, doğum kontrol programlarının devletin Kürt nüfus artışını engellemek için kullandığı bir yöntem olduğunu, Türkçe kurslarının da asimilasyoncu politikalar için bir araç olduğunu öne sürüyorlardı. ÇATOM'un faaliyetleri hakkında yürütülen tartışmalara dair bir inceleme için, bkz, Zeynep Kutluata, *The Politics of Difference within the Feminist Movement in Turkey as Manifested in the Case of Kurdish Woman/Feminist Journals* (M.A. Thesis, Boğaziçi Üniversitesi, 2003).

18- <http://www.gap.gov.tr>

denen bu personeli inceleyen tezinde, Sözer şöyle bir gözlemde bulunuyor: "...saha sorumluları yerel dillere (Kürtçe, Arapça gibi) hâkim insanlardır... (bölge kadınları ile) iletişimin sağlanmasını mümkün kılarlar" (Sözer, 2004: 108). ÇATOM'ların idaresini, bölgenin ve bölge halkının karakteristiklerine âşına kadınlara bırakarak, bölge kadınlarının ÇATOM programlarına katılım-
larının sağlanacağı düşünülüyordu. Kısaca, ÇATOM, GAP'ın 1995'ten beri sü-
re giden sosyal kalkınma hedeflerinin en somut göstergesi olmuştur.

Savaş Sonrasında GAP ve Sosyal Politika: Bir Taşla İki Kuş Vurmak mı?

1999'dan sonra, silahlı çatışmanın yoğunluğu gittikçe azaldı ve 1990'lar ile karşılaştırıldığında bölge bir normalleşme sürecine girdi.¹⁹ Benim iddiama göre, GAP için "sürdürülebilir insani kalkınma" adı altında yeni bir söylemin kullanılmaya başlanması bu değişen siyasi koşullara bağlı olarak ortaya çıkmıştı. Gerçekten de bu yeni kalkınma kavramı, 1980'lerden beri tüm dünyada yükselmekte olan neo-liberal kalkınma modeline olan yönelişin üstünü örtmekteydi. Öncelikle, neo-liberal kalkınma modeliyle neyi kastettiğimi kısaca açıklamaya çalışacağım.

1980'ler itibariyle, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde üzerinde uzlaşılan devlet eksenli kalkınma modelinden vazgeçilmeye başlanmıştı. Bu, küresel kapitalizmin yükselişi ve hegemonyasıyla tanımlanan bir dönemin başlangıcıydı. Neo-liberal piyasa küresel ölçekte önde giden güç olarak kutsanıyordu. Böylece, hem kalkınma fikri ve hem de kalkınma pratikleri küresel kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda dönüşmüştü. "Piyasa kalkınma kavramının yüceltilmesi için en uygun görülen araç haline gelmişti" ve bu durum "kalkınma pratiğinde... devlet eksenli yaklaşımlardan piyasa eksenli yaklaşımlara doğru kesin bir dönüş" (Rankin, 2001: 18-19) işaret ediyordu. Kalkınma pratiğindeki bu değişiklik Dünya Bankası gibi uluslararası kalkınma kurumları tarafından desteklenmekte ve empoze edilmekteydi. Uluslararası kalkınma kurumları tarafından "az gelişmiş" ülkelere dayatılan bu kalkınma reçeteleri, piyasa güçlerine çok daha büyük bir rol atfediyor ve devletin rolü artık sadece piyasaların işlemlerini kolaylaştırmakla sınırlı tutulmaya çalışılıyordu.

"Sosyal kalkınma" kavramı bu bağlamda, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde sahip olduğundan farklı bir anlam kazandı. "Sosyal" kavramının neo-liberal bağlamdaki günlüğü, "sosyal hizmetlerin ve uzmanlığın, kamu destekli, kâr amacı gütmeyen ve özel sermayeli örgütler ve organlar tarafından sunulmasında bir dizi 'piyasa benzeri' olarak yeniden şekillendirilmesiydi" (Dean, 1999: 173). Dolayısıyla, Dean'ın de belirttiği gibi, bu kavram "sosyal olanın ölümü"ne değil, onun dönüşümüne atıfta bulunuyordu (Dean, 1999: 207). Sosyal olan öyle bir şekilde yeniden kurgulanmıştı ki, "bunun sunumu, bürokratik yollardan ziyade piyasa tarafından koordine edilen değişik organlar, toplum grupları ve ortaklıklar tarafından gerçekleştirilecekti" (Dean, 1999). Bireyleri hünerli, kendi kendine yeten ve üretken hale getirmek amaçlanıyordu.

1990'ların sonunda, "sürdürülebilir insani kalkınma" kavramı GAP dâhilinde neo-liberal ilkelerin hayata geçirilmesi için gerekli zemini oluşturmaya baş-

ladı. Bu yeni söylemin benimsenmesiyle, GAP'ın gündeminde, "çevre, katılım ve sürdürülebilirlik" gibi bir dizi yeni kavram ortaya çıktı. Resmi GAP belgelerine göre, bu yeni kavramlar benimsenmişti çünkü "dünya ekonomisinde yaşanan yapısal değişime paralel olarak ulus devletlerin kalkınma hedefleri, amaçları ve söylemleri de farklılaşmış; planlama alanında yeni yaklaşımlar ortaya çıkmış [ve] uluslararası camiada kalkınma tanımı ve felsefesine yeni boyutlar eklenmişti" (TC Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi, 2002: 5). Dolayısıyla, GAP'ın dönüşümü, kalkınma kavramının uluslararası boyutuna "sürdürülebilirlik" kavramının eklenmesi ile ilgiliydi. Yine GAP belgelerine göre, "bu yeni kavramın ortaya çıkışıyla, GAP bölgesinde sürdürülebilir kalkınmanın temelini oluşturmak için insan kaynaklarının önceliği açığa çıkmıştı" (TC Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi, 2002).

1990'lardaki bu gelişmelere paralel olarak, GAP İdaresi, 1989'dan beri GAP dâhilindeki kalkınma pratiklerinin çerçevesini çizen Master Planı'nı gözden geçirmeye başladı. Bu çabaların neticesinde, 2002 yılında orijinal Master Planı'nın yerini Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı aldı. Yeni plan, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) finansal yardımıyla hazırlanmıştı. Bu planda, sürdürülebilir kalkınma kavramı ayrıntılı biçimde açıklanıyordu. Projenin "vizyon"u "küresel düşünce ve yerel koşullar ışığında" (TC Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi, 2002) olarak belirtiliyor, planın misyonu ise, "çevre ve insan odaklı değer yaratma" (TC Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi, 2002) olarak ifade ediliyordu. Planda, sürdürülebilir kalkınmanın *insani* boyutu sıklıkla vurgulanıyor ve kalkınma sürecinde devletin rolü, projenin bu yönüyle bağlantılı biçimde açıklanıyordu: "Yeni dünya düzeninde devletin bölgesel düzlemdeki yeni ve temel işlevi insan sermayesini geliştirme, öğrenme ve bilgiyi yaygınlaştırma ve buluşçuluğu geliştirme konularında yoğunlaşması gerektiği"dir (TC Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi, 2002: 2). Bu bağlamda, kalkınma sürecinde devlete biçilen rol, "uluslararası rekabet koşullarında... yerel kapasitenin kullanımı"nın (TC Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi, 2002) yolunu açmak için sosyal kaynakları geliştirmektir. Planda, toplumsal kaynakları geliştirmek yolunda, yerel halkın çeşitli kesimleri (örneğin, gençler, kadınlar, vs.) için sosyal politikalar tasarlanmıştır. Planın, gençliğin geliştirilmesi ile ilgili hedeflerinden biri, "bireyi güçlendiren kültürel ve sosyal altyapıları geliştirmek, bunun için her ilde Gençlik Evi/Gençlik Merkezleri açmak" (TC Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi, 2002: 114) olarak belirtilmişti. Planda, gençlikle ilgili sıklıkla belirtilen bir başka hedef ise, "yaygın eğitim kapsamında gençlere yönelik bilişim teknolojileri ve yabancı dil eğitimi vermek" (TC Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi, 2002) şeklinde ifade ediliyordu. Sonuç olarak, gençlik için hazırlanmış proje ve politikaların hedefi bölgedeki insan kaynağını geliştirmektir.

19- Bu çalışmada, *savaş sonrası* ya da *silahlı çatışma sonrası* terimleri ile 1999 sonrasında silahlı çatışmanın sona erdiğini ya da bölgedeki sorunun (ya da genel bir deyişle Kart meselesinin) çözüldüğünü imâ etmiyorum. Bundan ziyade bu terimlerle asıl keatettiğim, 1990'ların başları ve ortaları ile karşılaştırıldığında, PKK ve Türk ordusu arasındaki çatışmaların göreceli olarak azalmış olduğudur.

Şimdi de 2002 tarihli yeni kalkınma planının, aslında 1990'ların sonuna doğru bölgedeki savaş koşullarının sakinleşmesiyle şekillendiğini örneklerle göstermeye çalışacağım. Mardin valiliği ile Mardin belediyesinin de desteklediği Gençten Gence Sosyal Gelişim Projesi isimli ilk gençlik projesi, GAP İdaresi ile uluslararası bir gençlik örgütü olan AIESEC'in işbirliğiyle 1999 yılında Mardin'de hayata geçirildi. GAP belgelerinde, projenin amacı "gençler arasında iletişimi artırmak, inisiyatif geliştirmek ve örgütlü davranmalarını teşvik etmek yolu ile toplum kalkınmasının aktif üyeleri haline getirmek" şeklinde belirtiliyordu.²⁰ Benzer bir şekilde, gene aynı zamanlarda gençlere yönelik bilgisayar, güzel sanatlar, müzik ve İngilizce kursları sunan Mardin Gençlik Evi kurulmuştu. Bu projeden bir yıl sonra, projenin bölgedeki etkisini genişletmek için yeni planlar ortaya konuldu. 2001 yılında Gençlik İçin Sosyal Gelişim Projesi isimli başka bir proje harekete geçirildi. Bu plan, GAP İdaresinin ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) bünyesinde hazırlanmıştı. Proje için gerekli finansal desteği İsviçre hükümeti sağlamış, Habitat ve Gündem 21 Gençlik Derneği örgütleri de projenin hayata geçirilmesini sağlamıştı (Habitat ve Gündem 21 Gençlik Derneği, Nisan 2002: 4).

Gençlik merkezinde gerçekleştirilen faaliyetler, kapasite geliştirme programları, sosyal-kültürel programlar, istihdam programları ve toplumsal duyarlılık programları olmak üzere dört kategoriye ayrılmıştı.²¹ Gençlik evlerinde sağlanan olanaklar, yaşları 15 ile 25 arasında değişen gençlerin özelliklerine ve ihtiyaçlarına göre sunuluyordu. Gençlik evlerindeki sosyal-kültürel programların içinde, yukarıda da bahsedildiği gibi güzel sanatlar ve tiyatro, müzik, halkoyunları ve spor kursları bulunuyordu. Bunların dışında, mesleki beceri kazandırma kursları ve kendi işini kendin kur programları gibi işsiz gençlere yönelik programlar da bulunmaktaydı. Toplumsal duyarlılık programları çerçevesinde, bir grup Diyarbakırlı genç sergiledikleri oyunun gelirini lösemili bir arkadaşlarının tedavisi için bağışlamışlardı. Ayrıca, Mardin'den bir grup genç, bir okulun duvarlarının boyanması için gönüllü olmuşlardı. Bu programların sonucu olarak şu tespit yapılmıştır: "Gençlerin enerjilerinin insana ve çevreye karşı duyarlı alanlara odaklandırıldığı görülmüştür."²²

Bu pratiklerin gösterdiği üzere, değişen küresel kalkınma söyleminin etkisi altında, sosyal sermayenin geliştirilmesi GAP dâhilinde önemli bir mesele haline gelmiştir. GAP hakkındaki devlet eksenli kalkınma modelinden piyasa eksenli kalkınma modeline geçişin etkisi "sosyal" denilen yeni kavram ile sınırlı değildi. Piyasa eksenli kalkınma modelinin etkisiyle, kalkınma pratiklerinde devletin azalan rolü de gözlemlenebilir. Toplumsal projeleri kamu ve benzeri aygıtların finansal desteğiyle yürüten eski politikaların aksine devlet, özel sektör ve sivil toplum örgütleri arasında artan bir işbirliği söz konusuydu. Yeni GAP planında, kalkınma sürecinde sivil toplum örgütlerinin rolüne özellikle vurgu yapılmıştı.²³ GAP projelerinde sivil toplum örgütlerine düşen rol giderek artmaktadır.²⁴

Bu durumun en bariz örneğiye, ÇATOM'lardı. Yukarıda da tartışıldığı gibi, ilk kuruluş yıllarında, ÇATOM'ların işlevi bölgede kadınlarla ilgili yönetim (iktidar) politikalarının uygulanmasıyla sınırlıydı. Ancak 1990'ların sonları iti-

barıyla, bu merkezler sivil toplum örgütleri ve özel sektör ile işbirliği yapmaya başladılar. Mesela, Batman'daki ÇATOM'lardan biri Türk Eğitim Vakfı'nın desteğiyle açılırken, Siverek'teki bir ÇATOM da, *Procter & Gamble*'in katkılarıyla kurulmuştu.²⁵ Yani aslında, sivil toplum örgütleriyle artan bir işbirliğinden de öte, ÇATOM'lar gittikçe bir sivil toplum örgütü gibi hareket eden kurumsal organlar haline gelmişlerdi. GAP kayıtlarında şöyle denmektedir: "ÇATOM'lar bulundukları kasaba, köy ve mahallelerde, devlet ve sivil toplum kuruluşlarının sunduğu sosyal hizmetlere halkın ulaşabilmesi için *destekleyici aracılık* işlevi üstlenmiştir. ÇATOM'lar, bu bölgelerdeki halkın yeşil kart sahibi olması, sosyal yardım programlarından yararlanması ve ihtiyacı olan başarılı öğrencilerin burs bulabilmesi gibi konularda çalışmalarını sürdürmektedir."²⁶ Bu anlamda, ÇATOM'ların faaliyetleri çeşitlendirilmişti. Mesela, 2003 yılında Mardin ilinin bir ilçesi olan Ömerli'de kurulan bir ÇATOM, Milli Eğitim Müdürlüğü'nün işbirliğiyle "okul öncesi eğitim" diye tanımlanan bir projeye başlamıştı.²⁷ Benzer bir şekilde gene aynı ÇATOM, çocuk felcine karşı bir aşı kampanyası için köy sağlık ocağı ve üyeleriyle gönüllü olarak işbirliği yapmıştı.²⁸ Cizre'deki ÇATOM'da katılımcılar bir ağaçlandırma projesinde gönüllü olarak çalışmışlardı.²⁹ Böylece ÇATOM, devletin sosyal hizmetlerini sağlaması için bir araç olmaktan çıkıp, temel hizmetlere yerel halkın katılımının sağlanması için devlet ile yerel halk arasındaki aracı bir organ haline almıştı.

Bu noktada, bu neo-liberal kalkınma modelinin GAP kapsamında uygulanmasının bölgedeki çatışmaların azalmasıyla mümkün olabildiğini belirtmek gerekir. Aslında, bu durum 2002 tarihli yeni kalkınma planında da doğrulanmıştı: "Master Planı'nın hedeflerini gerçekleştirememesinin bir nedeninin 1990'ların sonuna doğru kontrol altına alınabilen ve marjinalleştirilen terör olayları" (TC Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2002: 5) olduğu söylenmekteydi. Çatışmalar hafifleyince 1990'lar sonunda GAP'ın izlediği yolda, çatışma sonrası durum önemli bir belirleyen haline gelmişti. Başka bir deyişle, Master Planı'nın yeniden gözden geçirilmesi, aslında yönetim(iktidar) politikalarıyla silahlı çatışmanın seyri arasındaki kaçınılmaz ilişkinin bir yansımasıydı.

Çatışmaların azalması, GAP tarafından sunulan hizmetlerin çeşitlerini de etkiledi. 1990'ların başındaki ana fikir, temel sosyal hizmetlerin devlet tarafın-

20- <http://www.gap.gov.tr>, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin resmi sitesi.

21- <http://www.gap.gov.tr>, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin resmi sitesi.

22- <http://www.gap.gov.tr>, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin resmi sitesi.

23- <http://www.gap.gov.tr>, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin resmi sitesi. s.115.

24- Silahlı çatışma sonlanıp güvenlik tedbirleri azaldıkça, sivil toplum örgütleri bölgeye giriş yapmaya başlamıştır. Örnek olarak, silahlı çatışmanın sona ermesinden sonra, Diyarbakır ilindeki sivil toplum örgütleri ve bunların faaliyetleri üstüne yapılmış bir analiz için bakınız, Şeyhmus Diken, Güneydoğu'da Sivil Hayat (İstanbul: Metis, 2001).

25- <http://www.gap.gov.tr>, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin resmi sitesi.

26- <http://www.gap.gov.tr>, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin resmi sitesi. (Vurgu eklenmiştir).

27- <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Sosprj/ch2003> adresinden, 2004 Haziran tarihli alıntıdır.

28- <http://www.gap.gov.tr>, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin resmi sitesi.

29- <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Sosprj/ch2004> adresinden, 2004 Haziran tarihli alıntıdır.

dan halka en kısa sürede ulaştırılmasıydı. Ancak 1990'ların sonu itibarıyla GAP'ın gündeminde yeni sorunlar ortaya çıktı. Mesela, bölgede; köylerde ve mezralarda yaşayan halk çatışmalar sırasında şehir merkezlerine zorla göç ettirilmişti. 1999'da, GAP idaresi, hükümet tarafından Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi'ni koordine etmekle görevlendirilmişti.

Özet olarak, silahlı çatışmanın azalmasıyla GAP çerçevesindeki sosyal kalkınma kavramının dönüşümü ve sürdürülebilir kalkınma söyleminin benimsenmesi arasındaki ilişkiye bağlı olarak üzerinde durulması gereken iki noktada bulunmaktadır. Birincisi, GAP'ın neo-liberal kalkınma modeline göre yeniden düzenlenmesi silahlı çatışmanın sona ermesiyle mümkün olmuştu. İkinci olarak da, GAP'ın politikaları ve pratikleri bölgedeki savaştan doğan toplumsal travmalara yönelik olmuştu. Neo-liberal kalkınma kavramı, kalkınma hizmetlerinin devletten ziyade devlet-dışı kurumlar aracılığıyla sunulmasını vaat etmesi itibarıyla, devlet için güvenilirliğini ve prestijini kaybettiği bir bölgede kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek için çok uygun bir araç haline gelmişti.

Buna dayanarak, neo-liberal kalkınma modelinin benimsenmesinin bir taşla iki kuş vurmak olarak yorumlanabileceğini söyleyebiliriz. Öncelikle, belli hizmetler sivil organlara ve özel sektöre aktararak kalkınma pratiklerinin maliyeti azaltılmaya çalışılmıştır. İkinci olarak da, bu geçiş, bölgede itibarının aşınması ve güvenilirliğinin azalması ile birlikte ciddi bir sorun yaşayan Türk devletinin bölgeye sosyal hizmetler götürecek yeni aktörler getirmesi için bir fırsat yaratmıştır.

Son Söz

1990'ların başlarında, GAP'ın bir altyapı projesinden bütünleşmiş bir sosyal kalkınma programına dönüşmesi, devletin öncelikle bölgedeki silahlı çatışmayla nihai olarak da Kürt meselesiyle başa çıkabilme çabalarının sonucuydu. Bu çalışmada, GAP'ın ciddi anlamda bir sosyal kalkınma projesine dönüşmesinin bu bağlamda gerçekleştiği ileri sürüldü. 1990'lar boyunca, devletin yürürlüğe koyduğu kalkınma çabalarının doğasını belirleyen büyük ölçüde savaşın gidişatı olmuştu. İktidarın bölgede meşruiyetini ve egemenliğini yeniden tahsis etme çabaları, GAP kapsamında yürütülen projeler ve politikalar ile yapısal olarak bağlantılıydı. Yukarıda da öne sürdüğüm gibi, 1990'lı yılların büyük bir kısmında görülen, devletin bölgedeki insanları kontrol altına almayı amaçlayan gözetim (*surveillance*) ve bilgi teknolojilerini geliştirme çabası gittikçe artmıştı.

1990'ların sonuna doğru, bölgedeki silahlı çatışma azalmaya başladıkça, GAP dâhilinde yürütülen kalkınma pratikleri de tekrar bir dönüşüm geçirdi. Proje, neo-liberal dönemin küresel kalkınma ilkelerini ve pratiklerini daha fazla benimsemeye başladı. Dolayısıyla GAP, sürdürülebilir insani kalkınmanın kırmızıçizgilerinin oluşturduğu yolu takip ederek, devlet eksenli bir kalkınma projesinden piyasa eksenli bir kalkınma projesine dönüştü. Sosyal kalkınma kavramı, kendi kendine yeterli ve üretken bireyler oluşturma hedefiyle sermayenin ihtiyaçlarına göre yeniden şekillendi. Buna göre bu bireyler,

piyasa eksenli kalkınma sürecinin pürüzsüz bir şekilde işleyişinde bir risk veya engel yaratmayacak hatta risk alabilen ve üretken bireyler olarak bu süreci kolaylaştıracak, pekiştireceklerdi. Güneydoğu Anadolu Projesi, artık büyük ölçüde sivil toplum örgütleri ve özel sermaye eliyle yürütülen ve çeşitlendirilmiş sosyal programları ile birlikte Türkiye'deki neo-liberal kalkınma modelinin en önemli aygıtı haline geldi.

GAP kapsamındaki kalkınma düşüncesinin değişen anlamlarını ve uygulamalarını Kürt meselesi ile bağlantılı bir şekilde inceleyince, kalkınma kavramının her yerde aynı şekilde, aynı amaçlar için işleyen bir soyut fikir olmaktan ziyade, tarihsel, belirli yönetsel rasyonalitelere göre şekillenen ve yeniden düzenlenen bir süreç olduğu görülebilmektedir. GAP örneğinde de bu durum, bölgede kalkınma politikalarının izlediği yolun esas olarak savaş ve savaş-sonrası koşulları tarafından belirlendiği şeklinde görülmektedir.

Referanslar

- Burchell, Graham, Colin Gordon, and Peter Miller (der). 1991. *The Foucault Effect*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cemal, Hasan. 2003. *Kürtler*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Çarkoğlu, Ali, ve Mine Eder. 2001. "Domestic Concerns and the Water Conflict over the Euphrates-Tigris River Basin", *Middle Eastern Studies* 37 (1).
- Dağ, Rifat, ve Atilla Öztürk. 1990. *GAP Yeniden Yapılanmalıdır*. Ankara: Diyarbakır Sanayi ve Ticaret Odası.
- Dean, Mitchell. 1999. *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*. London: Sage Publications.
- Diken, Şeyhmus. 2001. *Güneydoğu'da Sivil Hayat*. İstanbul: Metis
- Escobar, Arturo. 1995. *Encountering Development: The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton: Princeton University Press.
- 1999. "The Invention of Development", *Current History* 98 (631).
- 1988. "Power and Visibility: Development and the Invention and Management of the Third World", *Cultural Anthropology* 3 (4).
- Ferguson, James. 1994. *The Anti-Politics Machine: "Development," Depoliticization and Bureaucratic Power in Lesotho*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- GAP Dergisi* 5 (8) Yaz 1997.
- GAP ve Sosyal Değişme. 1994. *Dicle Üniversitesi GAP Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını*. Diyarbakır.
- Gunter, Michael M. 1990. *The Kurds in Turkey: A Political Dilemma*. Colorado: Westview Press.
- Habitat ve Gündem 21 Gençlik Derneği. Nisan 2002. Platform.
- Harris, Leila. 2002. "Water and Conflict Geographies of the Southeastern Anatolia Project", *Society and Natural Resources* 15.
- Hürriyet*, 28 Nisan 1989.
- <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Sospri/ch2003>. (Haziran 2004 erişimi).
- <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Sospri/ch2004>. (Haziran 2004 erişimi).
- Kutluata, Zeynep. 2005. *The Politics of Difference within the Feminist Movement in Turkey*

- as Manifested in the Case of Kurdish Woman/Feminist Journals*. M.A. Thesis, Boğaziçi Üniversitesi.
- Rankin, Katherine N. 2001. "Governing Development: Neoliberalism, Microcredit, and Rational Economic Woman." *Economy and Society* 30 (1): 18-37.
- Sachs, Wolfgang. 1992. Wolfgang Sachs tarafından derlenen "*The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*"'ın "Giriş" kısmı. London: Zed Books.
- (der.) 1992. *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*. London: Zed Books.
- Sosyal Demokrat Halkçı Parti Merkez Yürütme Kurulu. 1990. *Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin Doğu ve Güneydoğu Sorunlarına Bakışı ve Çözüm Önerileri*. Ankara, yayınlanmamış.
- Sözer, Hande. 2004. "ÇATOM Project: Field Supervisors in-between 'the State' and 'the Society'". M.A. Thesis, Boğaziçi Üniversitesi.
- T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. 2002. *Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma Planı: Ana Rapor*, Cilt 2. Ankara: T.C.Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.
- Mitchell, Timothy. 2002. *Rule of Experts: Egypt, Techno-Politics Modernity*. California: University of California Press.
- Nokta*, 30 Temmuz 1989.
- Nokta*, 10 Haziran 1990.
- Nokta*, 10 Şubat 1991.
- Özdağ, Ümit. 1995. *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Batıya Göç Edenlerde Kültürel Yapı ve Kimlik Sorunu*. Ankara: Türk Metal Sendikası.
- Özer, Ahmet. 1998. *Modernleşme ve Güneydoğu*. Ankara: İmge.
- Rahnema, Majid, ve Victoria Bawtree (der.). 1996. *The Post-Development Reader*. London: Zed Books.
- T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi. 1994. *GAP Bölgesi Baraj Göl Aynası Altında Kalacak Yörelerde İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları*.
- 1994. *GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması: Yöneticiler İçin*.
- 1993. *GAP Bölgesi Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması: Eylem Planı*.
- 1994. *GAP Bölgesinde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması: Yöneticiler İçin Özet*.
- 1995. *Güneydoğu Anadolu Projesi Sosyal Eylem Planı*. Ankara: T.C. Başbakanlık GAP Bölge Kalkınma İdaresi, yayınlanmamış.
- T.C. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi. 2001. *Güneydoğu Anadolu Projesi: Son Durum*. Ankara.
- T.C. Resmi Gazete, 6 Kasım 1989.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB). 1995. *Doğu Sorunu: Tespitler ve Teşhisler*. TOBB, yayınlanmamış.
- Yıldız, Kerim ve Koray Düzgören (der.). 2002. *Ülke İçinde Göç Ettirilen İnsanlar: Kürt Göçü*. İstanbul: Senfoni.
- Zorunlu Göç Raporu. 2003. *Türk Mühendis ve Mimar Birliği İnsan Hakları Raporu* içinde, <http://www.tmmob.org.tr>.

Türkiye Kürdistan'ında Kontrgerilla¹ Stratejisi Olarak Çevre Tahribatı

Jacob von Etten, Joost Jongerden, Hugo S. de Vos,
Annemarie Klasse, Esther C. E. von Hoeve *

Giriş

Bu makale, Türk güvenlik güçleriyle Kürdistan İşçi Partisi (*Partiya Karkerên Kurdistan* ya da PKK) arasındaki silahlı çatışmanın çevre boyutuna odaklanmaktadır. Türk devletiyle PKK arasındaki savaşa dair çok şey söylenmiştir (İmset, 1995; Barkey ve Fuller, 1998; Yüce, 1999; White, 2000; Özdağ, 2003; Bozarslan, 2004; Jongerden, 2007). Fakat çatışmanın çevresel coğrafyası ihmal edilmiştir. Bu çalışma, savaş ortamının çevresel boyutu üzerinde durarak, çatışmanın daha geniş bir perspektifte anlaşılmasına katkıda bulunmaya çalışacaktır. Orman yakmaların, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin PKK'ye yönelttiği kontrgerilla mücadelesinde bütünsel stratejisinin tamamlayıcı bir parçası olarak sistematik bir şekilde gerçekleştirildiği iddiasını inceleyeceğiz. Bu iddialar sahada yürütülen bir örnek olay incelemesiyle kanıtlanmaktadır.

Türkiye'nin Güneydoğusu'nda süregiden savaşta çevreyle ilgili konuların ihmal, sosyal bilim araştırmalarındaki genel bir eğilimle örtüşmektedir. Günümüz savaşlarının doğal çevreye olan olumsuz etkileri muhtemelen tarih boyunca yaşanmış tahribatların çok ötesine geçmiş görünüyorsa da, Ortadoğu'da sıkça görülen petrol tankerlerinden denizlere olan sızıntılar hariç, savaşın çevreye olan etkileri konusunda çok az sistematik çalışma bulunmaktadır (Dudley ve d., 2002). Silahlı çatışmaların çevreye olan etkileri ve bu etkilerin özel nedenleri hakkında yapılan değerlendirmeler çeşitli metodolojik engeller sebebiyle daha karmaşık bir hale gelmektedir (genel bir açıklama için bkz. Biswas, 2000). Bu güçlüğe rağmen, yakın geçmişte, doğal kaynakların ve geçim kaynaklarının savaş zamanında uğradığı tahribata olan ilgide mütevazı bir artış olmuştur (Baral ve Heinen, 2005; Price, 2003; de Jong ve d., 2007; Richards ve Ruivenkamp, 1997; van Etten, 2004; Sperling, 1997,

* Yazının editörlüğünü Jacob von Etten yapmıştır.

1- Yazarlar burada isyanı bastırma kavramını tercih etmiş. (ç.n.)

2001, ayrıca bu bölümde ilerleyen kısımlara da bakınız). Bu alanda daha gelişkin bir metodolojiye şiddetle ihtiyaç vardır. Bu çalışmada, Türkiye'nin güneydoğusundaki silahlı çatışmanın çevresel coğrafyasını kavrayabilmek için jeo-uzamsal yöntemleri kullanılmaktadır. Çatışma araştırmalarında metodolojik bir ilerleme için jeo-uzamsal yöntemlerinin (uzamsal analiz, uzaktan algılama ve küresel konumlandırma sistemleri dâhil olmak üzere) önemli bir potansiyele sahip olduğunu düşünüyoruz. Yakın geçmişe değin çatışma araştırmalarında kullanılan uzamsal analiz, çoğunlukla bu araştırmalarda yer alan çok sayıda ülkenin ya da çatışmanın ekonometrik karşılaştırmalarıyla ("çok sayıda araştırmaya dayalı incelemeler")² ilgiliydi.³ Birçok akademisyen, coğrafi ölçek ve zaman-uzam bağımlılığı konularını ekonometrik modeller içinde bir araya getirmeye (Gleditsch, 1998; Buhaug ve Lujala, 2005) ve uzamsal olarak birbirinden ayrıtırılmış veri grupları oluşturmaya çalışmışlardır (krş. Korf, 2006). Richards (2005), çok sayıda araştırmaya dayalı incelemelerle silahlı çatışmalara dair başka birtakım yaklaşımların, çatışmaları tarihsel, toplumsal bağlamından soyutlama eğilimi taşıdığını iddia etmektedir. O'Leary de (2005: 300) silahlı çatışmaların coğrafyaları hakkında paralel bir görüş ortaya koyarak şunu iddia eder: "Güç ilişkilerinin, anlamların ya da kaynak özelliklerinin tarihsel bağlamları veya bu özelliklerin başka yerlerle nasıl bir bağlantısı olabileceği yeterince değerlendirmeksizin, çoğu zaman kaynaklar araştırmada kontrol edilecek coğrafi özellikler olarak değerlendirilir ve bu sorgulanmaz".

Bahsettiğimiz yazarlarsa hem bağlama daha duyarlı hem de daha konu eksenli bir yaklaşımı öne sürmektedir. Richards (2005), günümüzdeki çatışmaların özgün köklerini ve dinamiklerini göz önünde bulundurmak için etnografik bir yaklaşımı savunmaktadır. Çatışma araştırmalarında hemen hiçbir şeyi görünürdeki haliyle kabul etmek mümkün olmaz; şiddet eylemlerinin taşıdığı kesin anlamı çekip çıkarabilmek, araştırılan çatışmanın sahip olduğu özelliklere aşinalığı gerektirir. Yine de başkaları buna karşı çıkmış, çatışma bölgesine duyulması gereken aşinalığın, böyle bir yaklaşıma dayanan sürdürülebilir bir araştırma programının gelişmesini engellediğini öne sürmüşlerdir. Çatışma bölgelerindeki saha araştırmaları sadece tehlikeli olmadığı gibi, araştırmacıların çatışmadaki taraflara fazlasıyla içli dışlı olmasının sorunlu bir durum olduğuna inanılır; zira böyle bir yakınlık, araştırma bulgularını taraflı bir şekilde çarpıtmaya yarayabilir (Buhaug, 2007).

Fakat gene de jeo-uzamsal yöntemlerin, gerek çok sayıda araştırmaya dayalı karşılaştırmalı yaklaşımı dışlamadığı gerek incelenen vakaya özel bir yaklaşım geliştirmekle uyumsuzluk sergilemediği ortadadır. Aslında, jeo-uzamsal yöntemler vakaya özel yaklaşımın sahip olduğu varsayılan zayıf noktalara işaret ederek, bu perspektifle yapılmış çalışmaların güvenilirliğini, objektifliğini ve uygulanabilirliğini artırabilir. Az sayıda olsa da, giderek artmakta olan yakın tarihli çalışmalar jeo-uzamsal yöntemlerin tek tek ülkelerde ve ülke içindeki belli bölgelerde nasıl detaylı bir şekilde kullanılabileceğini göstermektedir. Tek tek ülkelerdeki insan hakları ihlalleri hakkındaki veri grupları, uzamsal ve niceliksel analizlerde kullanılmıştır (Ball, 2001; Steinberg ve d., 2006; www.hrdag.org). Álvarez (2003) ile Fjeldså ve d. (2005) Kolombi-

ya'daki ve çevresindeki çatışmalar üstüne çalışıp, değişik kaynaklardan elde edilmiş verileri yan yana koyarak savaşan gruplarla bölgedeki doğal kaynakların birbirlerine olan uzamsal yakınlığına dair fikir edinebilmek için Coğrafi Bilgi Sistemlerini (CBS) kullandılar. Yale Üniversitesi'ndeki Soykırım Çalışmaları Programı (<http://www.yale.edu/gsp> ve AAAS Jeo-uzamsal Teknolojiler ve İnsan Hakları Projesi'nde <http://shr.aaas.org/geotech>; Prins, 2008) olduğu gibi, başkaları da sürdürmekte oldukları çalışmalarda uzaktan algılama ve diğer jeo-uzamsal teknikleri kullanmaktadırlar.

Bu makalede, silahlı çatışma araştırmalarında, uzamsal analiz yöntemlerinin vakaya özel yaklaşımlara olabilecek potansiyel katkısını inceleyeceğiz. Uzamsal bir analiz perspektifinden bakarak, Türkiye'nin güneydoğusundaki doğal kaynakların ve geçim kaynaklarının tahribatını değerlendirmek için birbirinden farklı veri çeşitlerini (insan hakları ihlalleri iddiaları üstüne coğrafi referanslı veriler, uzaktan algılama yoluyla toplanan veriler, niteliksel görüşmelerden edinilmiş veriler ve demografik nüfus sayım verilerini) bir araya getirdik. Amacımız jeo-uzamsal incelemelerin hem savaş ortamında kaynakların tahribatını değerlendirmede geçerli bir yöntem olabileceğini göstermek hem de böyle bir çalışma sayesinde çatışmaya dair içgörü geliştirebileceğimizi gösterebilmektir. Bu çalışmanın göstereceği gibi, çatışma sırasında (kaynakları kontrol edilecek ya da yok edilecek sabit "bölgesel özellikler" olarak kabul etmek yerine) kaynakların akıbetini ve anlamını takip etmek, silahlı çatışmaların toplumsal bağlamına daha da fazla ışık tutacaktır. Yukarıda değindiğimiz üzere jeo-uzamsal incelemenin kazandıracığı içgörü, kaynak tahribatının 1990'ların başında Türk ordusunun uyguladığı savaş stratejisinin bilinçli bir sonucu olduğu iddiamızı doğrulamaya yarayacaktır.

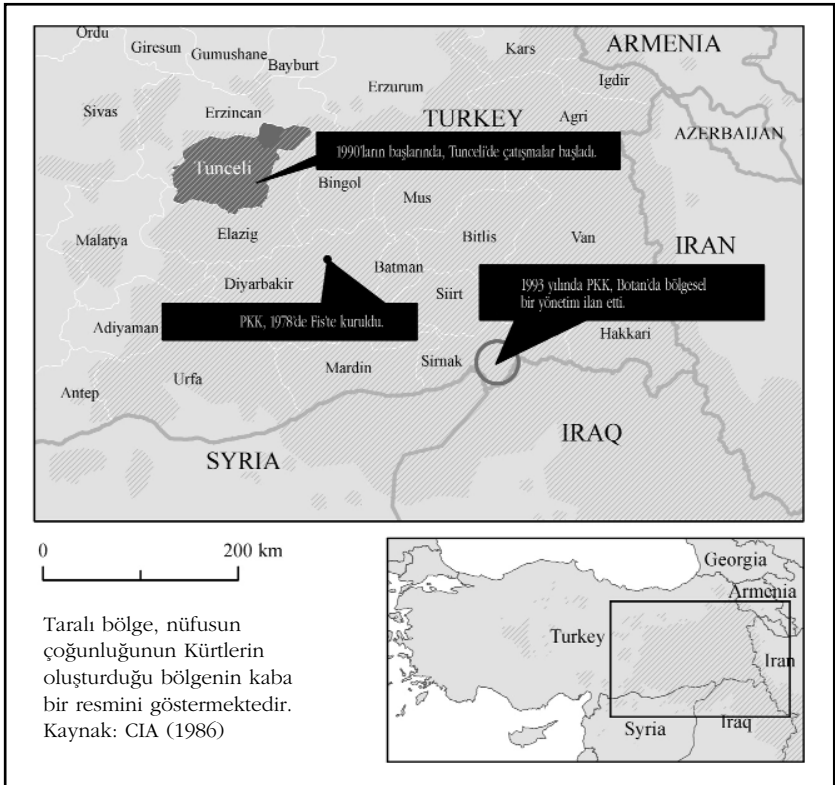
Bir sonraki bölümde, savaş stratejisindeki bu değişikliği tanımlayıp, bunun Türkiye'nin güneydoğusundaki çatışmada nasıl daha geniş bir toplumsal ve tarihsel bağlama oturduğunu açıklayacağız. Sonrasında da, Türkiye Kürdistan'ında bir il olan Tunceli hakkındaki örnek olay incelememizi anlatacak, ardından bu il özelinde kullandığımız metodolojiyi tanımlayıp, bulgularımızı tartışacağız.⁴ Son bölümdeyse, örnek olay incelemesinden çıkardığımız sonuçları ortaya koyup, jeo-uzamsal yöntemlerin çatışma araştırmalarına olan katkısını tartışacağız.

- 2- (İng.) *Large N studies*. Çok sayıda saha araştırmasından yola çıkarak genelleme yapmaya ve istatistiksel modeller çıkarmaya imkân tanıyan, sosyal bilimlerde ağırlıklı karşılaştırmalı siyaset incelemelerinde kullanılan analiz yöntemi. (ç.n.)
- 3- Çok sayıda araştırmaya dayalı analizler *Correlates of War Project* (Savaşın Bağlantıları Projesi) ve Uppsala/PRIO'nun [Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü] Silahlı Çatışma Verileri'nin ısrarlı veri toplama çabaları tarafından teşvik edilmiştir
- 4- Örnek olay incelemesi (uzaktan algılama, uzamsal analiz, odak grup görüşmeleri) Ester van Hoeve ve Annemarie Klaasse tarafından ortak bir tez çalışması olarak yürütülmüştür (van Hoeve ve Klaasse, 2001). Araştırma projesi Chair Group Technology ve Agrarian Development and the Centre for Geo-Information (Tarihsel Kalkınma ve Coğrafi Bilgi Merkezi) tarafından desteklenmiştir. Görüntülerin elde edilmesinde projeye dâhil olan iki grubun mali katkısı olmuştur. Araştırmacılar veri toplamada sivil toplum kuruluşlarının esirgemediği desteği memnuniyetle karşılamıştır. Ayrıca WUR GeoDesk'ten Frans Rip'i bu makalede haritaların değerlendirilmesinde kullanılan verileri sağladığı için anmak isteriz.

2. Tarihsel Bağlam

1980'lerin başından beri, Türkiye'nin doğusundaki birçok bölgede Türk devleti ile PKK arasında silahlı çatışma cereyan etmektedir. 1990'ların başı itibarıyla bu çatışma çok can almaya başladı. Güvenilir rakamlar mevcut olmamakla beraber, bu çatışma muhtemelen 35.000 kadar can kaybına yol açmıştır. Türk güvenlik güçlerinin sistematik olarak 3.000 kadar köyü boşaltması ya da yok etmesiyle tahminen 1 ila 3 milyon kadar insan yerlerinden edilmiştir.⁵ Uluslararası insan hakları örgütleri o dönemde savaşın yeni bir safhaya ulaştığı sonucuna varmıştır. Türkiye'de yaşanan sorunlara verilen cevabın baskı olduğu uzun zamandır bilinen bir gerçektir. Ama Türk güvenlik güçlerinin topyekûn bir 'kirlî savaş' başlattığı 1990'larda kabul edilmiştir (Uluslararası Af Örgütü, 1996). Bu bölümün geri kalan kısmında okuyucuya bu olayların arka planı sunulacaktır.

PKK, Kürt ve Türk sol görüşlü, kentli öğrenci çevrelerinde, bilhassa Ankara'da doğmuş siyasal bir harekettir. Birçok Kürt gencin gözünde şiddet Kürtlüklerinden tamamıyla vazgeçmeden Türkiye'nin toplumsal ve siyasal sistemine entegre olmaları için alternatif imkânların olmamasından ötürü çekici bir seçenektir (Bozarşlan, 2004; Barkey ve Fuller, 1998). PKK'nin (yine o dönemde kurulan diğer örgütlerin de) başvurduğu şiddet, Kürtlerin ve Kürdistan'ın (hem Türkiye Kürdistan'ını hem de Irak Kürdistan'ını ile İran Kürdistan'ını

da içeren daha geniş bir milliyetçi proje anlamında) toplumsal ve siyasal statüsünü değiştirmeyi hedeflediği için rasyonel-araştırıldı.

PKK kent menşeli olmasına karşın 1978'de Diyarbakır ilinin kuzeyindeki Lice ilçesinde küçük bir köy olan Fis'te (Türkçe: Ziyaret), devletin kontrolünün zayıf olduğu dağlık bir bölgede kuruldu (Yüce, 1999). Kuruluş için kırsal bir yerin tercih edilmiş olması, PKK'nin önemli özelliklerinden birini ortaya koymaktadır; zira ortaya çıktıkları kentli öğrenci çevreleriyle sınırlı kalan diğer çoğu Kürt ve Türk illegal partinin aksine, PKK kırsalda tutunmuştur.⁶ Özgün siyasal stratejisi, tek bir büyük değişim anında (çarın kışlık sara-yının, ibret olacak biçimde, Bolşeviklerce 1917'de ele geçirilişinde olduğu gibi) devleti ele geçirmekten ziyade sonunda devletin iktidar ve kurumlarının yerine geçecek (Çin Sovyet Cumhuriyeti'nin 1930'ların başında Mao yönetimindeki Kızıl Ordu tarafından ibret olacak bir şekilde kuruluşunda olduğu gibi) karşı-iktidar ve karşı-kurumları kurma fikrine dayanmaktadır. Bu strateji en iyi devletin zayıf veya namevcut olduğu bölgelerde, yani kırsal alanlarda hayata geçirilecektir (Kocher, 2004 ve Jongerden, 2007).

PKK kırsalda tutunabilmek için 1984'ten itibaren Türkiye'nin güneydoğusuna (Türkiye Kürdistan'ı) yoğunlaşarak uzatmalı bir gerilla mücadelesi ilkelerini uyguladı. Gerilla hücreleri Türk Silahlı Kuvvetleri'ne aralıksız ve yaygın bir şekilde küçük çaplı saldırılar düzenledi. Bu saldırılar silahlı güçleri geniş yerleşim yerlerinde ve haberleşme ve savunma hatları çevresinde savunma konumuna geçmeye zorlamayı hedefliyordu. Bu taktiksel çekilme kırsalın geri kalanını PKK'ye bırakacaktı. Böylelikle gerillalar kırsalda güç tahkim edecek, paralel bir yönetim kurmak istedikleri bölgeleri özgürleştirecek, nihayet kendi savunmaları için konvansiyonel savaş tekniklerine başvuracaklardı.

Türk ordusunun PKK saldırılarına PKK'nin beklediği gibi cevap vermesi sayesinde bu strateji 1990'ların ilk yarısına kadar bir hayli başarıya ulaştı. Türk ordusunun stratejisi merkezi olarak örgütlenmiş ve tanımlanabilir bir düşman, mesela işgalci bir Sovyet ordusu karşısında toprağını sabit bir konumda korumak için hareket etmeyen bir ordu görüşüne yer veren Soğuk Savaş doktrininden besleniyordu. Ordu PKK'nin saldırılarına karşılık küçük köy ve birkaç hanelik yerleşim yerlerini es geçerek, yalnızca kasaba ve büyük köylerde garnizon kurdu. Dolayısıyla PKK bölgeye dağılmış küçük yerleşim yer-

5- Boşaltılıp yıkılan yerleşim yerinin kabaca sayısı (3000 civarında) gerçekte tartışmalı değildir, fakat etkilenen insan sayısı tartışma konusu olmuştur. İnsan hakları örgütleri ve STK'lar Türkiye'nin yerinden etmenin boyutlarını saklamak için sayıları bilerek düşük gösterdiğini iddia etmektedir. Bazı tahminlere göre yerinden edilen kişilerin sayısı 3 milyon, hatta 4 milyon gibi yüksek bir rakama ulaşmaktadır (Kürt İnsan Hakları Projesi, 2002). Bununla birlikte, başka STK'lar, mesela TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı) 3-4 milyonluk yerinden edilen kişi sayısının hayli yüksek hesap edildiğini, bu sayının 1,5 milyonu bulduğunu düşünme eğilimindedir (Aker ve d., 2005: 8). Hacettepe Nüfus Etüdleri Enstitüsü'nün Başbakanlık'a bağlı DPT'nin (Devlet Planlama Teşkilatı) koordinasyonu altında yürüttüğü araştırma, rakamları 950.000 ile 1.200.000 arasında vermektedir (bkz. Jongerden, 2007).

6- Esas olarak Tunceli bölgesinde faal bir komünist örgüt olan TİKKO (Türkiye işçi Köylü Kurtuluş Ordusu) kayda değer bir istisna oluşturmaktadır. Ne var ki Türk ordusu dikkatini Tunceli'ye ancak PKK bu alana taşındıktan sonra odaklamaya başlamıştır. (Bu konuya aşağıda değinilmektedir.)

lerinden oluşan destekleyici bir kırsal ortam yaratabildi. PKK köylüler ve tarım işçileri arasında fazlasıyla destek buldu. Kırsal yerleşim yerleri PKK'ye (vergi yoluyla) mali kaynak, barınak, taraftar, lojistik ve istihbarat sağladı. Arada bir gerçekleşen topçu ateşi gerillayı imha etmeyi amaçlıyordu ama bunların fayda sağlamadığı görüldü: Askeri birlikler pozisyon aldığı anda gerillalar kaçıp gidiyor, ateş sona erip askerler kışlaya döndüğünde fark edilmeden geri dönüyorlardı.

PKK gücünü artırdıkça, kontrol altında tuttuğu bölgeleri genişletmeyi amaçladı, halka ayaklanması çağrısında bulundu ve Türk mevzilerine geniş çaplı saldırılar düzenledi. Son büyük savaş ise Türk ordusu mevzilerini savunamaz hale gelmiş, askerleri sürekli saldırılar karşısında bunalmış ve demoralize olmuş bir halde yenilmeye yüz tuttuğu sırada patlak vermek üzereydi. PKK 1993'te, Botan'da geçici meclisin kurulduğunu ilan edip halk ayaklanması çağrısı yaptı.⁷ Ne var ki, beklenen son savaş hiç gerçekleşmedi. Onun yerine PKK destek aldığı çevrenin keskin, en sonunda geri döndürülemez bir şekilde bozulmasıyla karşı karşıya kaldı.

Savaşın seyrindeki bu sapmanın Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki başlıca stratejik değişimde kökleri vardı. Türk ordusu 1991'de bölgeye hakim olma olarak adlandırılan yeni savaş stratejisini izleyeceğini ilan etti. Asimetrik bir savaş durumunda isyanı bastırmayı hedefleyen bir stratejiydi bu (Tomes, 2004).⁸ Ordu PKK gerillalarının kimlikleri aracılığıyla tanınamayacağını (bi-reyler mücadele içindeki rolden mücadele dışına çıkıp yeniden mücadeledeki yerini alabiliyordu) ya da gerillaları gerek statik (yüksek hareketlilik stratejilerinin parçasıydı) gerekse bir şekilde merkezi (asiler kendine yeten, mekânsal olarak birbirinden ayrı hücrelerde örgütlenme eğilimindeydi) bir yerle sınırlanamayacağını keşfetmişti. Bu sebeple onlara kaşı yürütülen savaşın bölgenin basit bir şekilde işgali, çarpışmakta olan harekete alanın kapatılması ya da isyancı aktivitelerin yok edilmesiyle kazanılamayacağını farkına varıldı. 1991 doktrini 'uzam'ın herhangi bir şeyin az ya da çok sahip olabileceği statik bir şey olmadığını farkına varıldığını ifade ediyor. Türk ordusu uzama yayılımını değiştirmek ve kontrol sağlayabilmek için fiziksel ve sosyal peyzajı dönüştürmek zorunda kaldı.

1991 yeni savaş doktrini her şeyden önce Türk ordusunun yeniden kurulmasını ifade ediyordu. Silahlı güçler bir Sovyet ordusuna karşı bir mevzi savaşı verebilmek için hantal denebilecek tümen ve alay yapısını daha esnek kordü ve tugaylara dönüştürdü. Bu da ona asimetrik bir hareket savaşı için gerekli olan daha hızlı tepki verme ve daha kolay hareket etme yeteneği sağladı. 1993 yılında ordunun yeniden yapılandırılmasının tamamlanmasıyla uygulanmaya başlanan bu doktrin, itinalı bir "alanı temizle ve tut" stratejisinin PKK gerillalarının nüfuz ettiği bölgelerde uygulanacağını haber veriyordu (Özdağ, 2003). Önceki 'bul ve yok et' (ve sonra da karargâha dön) stratejisinden 'bölgeyi temizle ve tut'a geçiş, bölgeye hâkim olma doktrininin temeliydi ve savaşın tüm seyrini değiştirdi. Bu geçiş aynı zamanda burada odaklandığımız çevre tahribatını da sahneye koydu.

Bu yeni stratejinin çok önemli ve kurucu bir parçası, ordunun kontrolünde

paramiliter köy koruculuğunun kurulmasıdır. Hükümet Geçici ve Gönüllü Köy Korucuları istihdam edebilmek için 1985 yılında Köy Kanunu'nu değiştirdi. Bu kanun değişikliği düzensiz paramiliter güç kuruluşunun yasallaşmasını sağladı. Türk Silahlı Kuvvetleri 1987'den sonrasına kadar köy koruculuğu kurumunu etkin bir şekilde çalıştırdı. Köylerden yeteri kadar adamın silahlı, maaşlı, yerel jandarma tarafından yönetilen bir köy korucuları birliği kurması beklendi. Köy korucularından sadece PKK'ye karşı savunma pozisyonu alması değil, aynı zamanda Kuzey Irak'a sınır ötesi baskınları da içeren operasyonlara katılması beklendi. İlk yılında bu paramiliter güce yaklaşık 5.000 kişi katıldı; 1995'le birlikte bu sayı 67.000'e çıktı. Resmi istatistiklere göre 2003'te köy korucularının sayısı 59.000'di (Jorgenden, 2007). Elbette bu programın daha düşük düzeyde uygulandığı alanlar, Tunceli örneğinde olduğu gibi (bkz. makalenin ilerleyen bölümleri) köy boşaltmalarına ve ona eşlik eden tahribata daha açık hale geldi.

Bölgeye hâkim olma doktrininin çıkışı, kontrgerilla ortamıyla ilgili stratejinin değişmesi anlamına geliyordu. Küçük kırsal bölgelerde yaşayan insanlar PKK'ye güç temeli ve güvenli bir sığınak sağladıkları için artık önemli görülüyorlardı. Köyler ve sakinleri PKK'ye (vergi yolu ile artırılan) mali kaynak kadar barınak, insan, lojistik ve bilgi de sağlıyordu. Yerleşim yerlerini çevreleyen ormanlar korunma ve saklanma imkânı veriyordu. 'Alanı temizle ve tut' stratejisi öncelikle bu alanları düşmana yardım ve destek verebilecek kim ve ne varsa temizlenmesini gerektiriyordu. Köyler 1991'den önce boşaltma ve yakılmalara maruz kaldılar. Fakat o zamanlar ordu bu eylemlerini sadece PKK'ye destek verdiği iddia edilen insanlardan intikam almanın aracı olarak düşündü. Bununla birlikte, 1993'te bölgeye hâkim olma doktrininin uygulamaya koyulmasından sonra köylerin boşaltılması, evlerin, mahsulün ve ormanların yakılması, askeri stratejinin yapısal öğelerinden biri olmaya başladı (Özdağ, 2003; Jorgenden, 2007). Köy boşaltmaların ve yakmaların ve Türkiye'nin doğusunda orman yangılarının meydana gelmesi medyanın ilgisini çektiği için 1994'te yeni stratejinin bazı korkunç etkileri kamuoyuna açık hale geldi. Yazar Yaşar Kemal (1995) uluslararası bir dergide yayınlanan yazısında devletin sırf gerillalar içinde saklanabileceği için kendi ormanlarını yakması karşısında duyduğu öfke ve şaşkınlığı ifade etti. Bu yazı Yaşar Kemal'e dava açılmasına yol açtı ve dava kamuoyunun oldukça ilgisini çekti. Aynı zamanda sivil toplum kuruluşları, yerel ve uluslararası insan hakları örgütleri görgü tanıklarının ifadelerini kullanarak güvenlik güçlerinin köyleri sistematik olarak nasıl boşalttığını, tarlaları, ormanları ve diğer kaynakları ya-

7- Botan (Bohtan, Bokhtan) bölge olarak kuzey Irak'ın kesimlerini ile Türkiye'nin Şırnak, Hakkâri, Van ve Siirt illerini kapsamaktadır.

8- Bu yeni doktrinin benimsenmesinde uluslararası askeri tavsiyelerin önemli rol oynamış olması muhtemeldir. Kürt isyancılarla sürdürdükleri çatışmada Türk ordusunun özel kuvvetleri Amerikalı uzmanlarla Vietnam gazileri tarafından eğitilmiş (Şahan ve Balık, 2005), güvenlik güçlerine ise ABD'nin gönderdiği, gerilla literatürünün incelenmesi gibi Amerikan yaklaşımlarını benimseyen (bkz. Pamukoğlu, 2003; karşılaştırma için Halperin, 1974) eğitim materyalleri verilmiştir (Bozarslan, 2004). Geçmişte Türk kontrgerilla birimlerinin Amerikan ordusu ve CIA'yle sıkı bağları olmuştur (İdeğer, 1977) ve [Roth ve Taylan, 1981]). Bu bağlantıların muhtemelen yeni kontrgerilla stratejisini formüle edilmesinde önemli rol üstlenmiş olması, uluslararası planda yapılan karşılaştırmaları özellikle gündeme getirmektedir.

karak kırsal geçim araçlarını nasıl yok ettiğini belgeledi (İnsan Hakları İzleme Örgütü, 1995; Stichting Nederland- Koerdistan, 1995; İnsan Hakları Derneği, 1996). İnsan hakları raporlarından elde edilen sayılara dayanarak 1993 ve 1994'te köy boşaltmalarının ve yakmalarının emsali görülmemiş boyutlara ulaştığı sonucuna varılabilir.

Kamunun Türkiye'nin güneydoğusunda orman yakma ve geçim araçlarına zarar vermenin başka biçimlerine gösterdiği ilgiye rağmen, tahribatın sistematik bir değerlendirmesine girilmedi. Kaynakların tahrip edildiğini belirlemek zordu çünkü şiddetin yaşandığı bölgelere hem tanıklıklara erişmeye çalışan sivil toplum örgütlerinin hem de Türkiye'nin başbakanı da dahil, yüksek düzey siyasetçilerin giriş-çıkışları ordu tarafından engellenmekteydi (Stichting Nederland-Koerdistan, 1995). Üstelik bölgeden zorla gönderilen yerel halk hayatını sil baştan sürdürmek üzere kendi başına yoluna koymaya çalıştığı için farklı coğrafi noktalara dağılma eğilimdeydi, bu daha kapsamlı tespitler yapmaya daha fazla engel oluyordu. Yine de mevcut bilgilerden yangınların kaza olmadığı anlaşılmaktadır. Tanıklardan toplanan anlatımlar (1) orman yangınlarının kasti yönünü, (2) Türkiye devletinin yangınları çıkarmadaki aktif rolünü ve (3) bu tür yangınların ulaştığı muazzam oranı (Kutu 1) açıkça göstermektedir.

Tanık anlatımlarından örnek

"24 yaşındaki C. V. İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne 1994 yılının baharında helikopterlerin 30 hanelik küçük bir köy olan Yazıören çevresindeki ormanları yakmak için sıklıkla kullanıldığını anlatmaktadır. 'Ağaçlara gaz veya bir tür yanıcı madde döküp sonra da ağaçları ateşe verdiler'. C. V. Jandarmanın köylülere serbest yangın bölgesi ilan edilen bu ormanlara girmemelerini emrettiğini söylemiştir (İnsan Hakları İzleme Örgütü, 1995: 97).

"Dersim'den, orada okula devam ediyordum, ara sıra Ovacık'a babama eczanede yardıma gidiyordum. [...] Ormanları yakmışlardı [...] yanan ormanların arasında yürüyorduk. Orman Munzur ırmağının her iki yanında da tutuşmuştu. Bu söylediğim, iki yıl önce 1994'te askerlerin Ovacık'ı bütünüyle yaktığı zamandı. Duman yüzünden Dersim'i [Tunceli] börtü böcek basmıştı. Şehirde her yerde böcekler vardı. Havanın iyi olmasına karşın o günlerde duman yüzünden güneşi göremez olmuştuk. [...] Her yer karanlıktı. (Jongerden ve d., 1997: 53).

3. Örnek Olay İncelemesi: Tunceli İli

Bir örnek olay incelemesi aracılığıyla yaygın, kasti kaynak tahribatına yönelik iddiaları değerlendirip belli bir tahrip etme biçimine Türkiye'nin doğusunda bir bölgede, Tunceli ili özelinde baktık. Bu bölge görgü tanıklarının Tunceli'nin Türk ordusunun 1993 ve 1994 arasında yaptığı geniş ölçekli, sistematik köy boşaltma operasyonlarından ve ormanlarla diğer kaynakların

kasıtlı olarak yakılmasından muzdarip olduğunu gösteren anlatımları yüzünden seçilmiştir (Stichting Nederland-Koerdistan, 1995).

Tunceli ili Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinde bulunmaktadır ve yaklaşık olarak 7600 km² yüzölçümüne sahiptir (Şekil 1). Bu inceleme sahası Fırat nehrinin bir kolu olan Munzur havzasının parçasıdır. Munzur Dağları kayalıktır; derin vadileri, yüksekliği 950 ila 3463 metre arasında değişen yüksek dorukları olan dağlardır. Bölge kurak yazların görüldüğü karasal iklime (yıllık yağış 550/1100 mm/yıl) sahiptir. Ormanlar Tunceli vilayet sınırlarının yüzde 27'sini (yaklaşık 2100 km²) kaplamaktadır; orman alanının %61'i koruma altına alınmıştır.⁹ Koruma altındaki alan Tunceli'nin 8 km. kuzeyinde, 428 km²'lik bitki örtüsüyle birlikte UNESCO Munzur Vadisi Milli Parkı'nı içine almaktadır. Yaprak dökken ağaçlardan oluşan ormanlar çoğunlukla Tunceli, Ovacık, Pülümür, Hozat ve Nazimiye'de bulunmaktadır. Çam ormanları ağırlıkla kuzeyde, 1800 metre rakımın üstündedir.

Tunceli ili 1937'de, Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihindeki en önemli isyan olan ayrılıkçı bir ayaklanmanın kanlı bir şekilde bastırılmasından sonra kurulmuştur. 1937'den önce bölge Dersim (Zazaca: Dêsim, Kürtçe: Dêrsim) vilayetine bağlıydı. Kuzeyde, Dersim'in kimi bölgeleri Erzincan iline bağlandı. Doğuda ve güneyde, Dersim bölgeleri Bingöl ve Elazığ illerine dâhil edildi. Dersim'in (Farsça, Kürtçe, Zazaca: 'gümüş kapı') kalan başlıca toprağına Tunceli (Türkçe: 'tunç eli') adı verildi. Bugün gündelik dilde Dersim adı Tunceli'ye eşanlamlı olarak kullanılıyor. Dersim adının bu kullanışı Türk devletine siyasal muhalefet ifade etmek üzere geçmişte yaşanan bu olaylara çağrışım yapmaktadır.

1990'da Tunceli'nin toplam nüfusu 133.585'di (17,6 kişi/km²); bunun %62'si kırsal alanda yaşamaktaydı. Bölgedeki başlıca tarım faaliyeti besicilik ve çiftçiliktir. Bölgede ve komşu yörelerde konuşulan başlıca dil Zazaca'dır (Dersim). Zazalar kültürel ve etnik olarak Kürtlerle ilişkili, İran kökenli (Hint-Avrupalı) bir etnik gruptur. Yerel halkın çoğu Şii İslam'ın (liberal) bir varyantı olan Alevi dinine bağlıdır. Türkiye'nin Alevi çoğunluğa sahip tek ili olan Tunceli'de, Alevilik denen şeyin çoğunlukla o dinle bağlantısı olmasa da Alevi olmak orada yaşayanların kimliğinin önemli bir parçasını oluşturur. Alevi dini/kimliğinin etnik sınırların (bu dine hem Türklerin hem Kürtlerin/Zazaların bağlı olması) ötesine geçmesinden dolayı, Alevilik karmaşık bir kimlik siyasetinin nesnesidir.

Başlangıçta Tunceli'deki PKK gerilla faaliyeti düşük bir seyre sahipti. Faaliyetler Tunceli'nin (güney)doğusunda yoğunlaşmıştı. Bununla birlikte, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 1990'ların başında yürürlüğe koyduğu çevreyi tahrip etme stratejisine tepki olarak PKK hareket alanını batıya (Tunceli ve Sivas'a) ve kuzeye (Karadeniz kıyılarına doğru) genişletmeye çalıştı. PKK Tunceli'de militanlarına bir habitat yaratmaya çalışırken, ordu da tersine burayı yok etme stratejisi güdüyordu (Jongerden, 2007).

Türk ordusunun gerilla faaliyetini kontrol altında almada kullandığı bir stra-

9- Sayılara www.tunceli.gov.tr adresinden ulaşılmıştır. Sayılara siteden 26 Kasım 2007 tarihinde ulaşıldı.)

teji de sivil nüfusun hareketliliğini sınırlamaktı (Fırat, 1997). Bunlar sokağa çıkma yasağı veya yazın yaylalara girme yasağı biçimlerini alabiliyordu. Alınan önlemler bölgede önemli bir ekonomik faaliyet olan sığır ve koyun sığırtmaçlığına sınırlama getirmeyi dâhil edebiliyordu. Yetkililer açık bir izne sahip olmadıkça gıda ve erzak ticaretine yasak getirmişti (Stichting Nederland-Koerdistan, 1995). İlaç tedariki tamamen ordunun denetimine geçmişti.

**Tablo 1: İnsan Hakları raporlarına göre,
1991-2001 arası boşaltılmış, yakılmış köylerin sayısı**

Yıl	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Sayı	109	295	874	1.531	243	68	23	30	30	0	3

**Tablo 2: 1994 baharında, Tunceli ilinde, ordu operasyonları
sırasında boşaltılmış ya da yakılmış köylerin sayısı**

Bölge	Alt Bölge	Toplam Köy	Boşaltılmış	Yakılmış	Toplam Zarar Görmüş	Etkilenen %
Tunceli	Merkez	15	7	3	8	53
	Çiçekli	11	1	0	1	9
	Kocakoç	11	3	3	4	36
	Sütlüçü	11	8	4	9	82
	Çemişgezek	16	2	1	3	19
	Akçapınar	9	1	1	2	22
	Gedikler	14	0	0	0	0
Hozat	Merkez	29	15	10	18	62
	Çağlarca	7	4	1	4	57
Mazgirt	Merkez	26	3	0	3	12
	Akpazar	21	0	0	0	0
	Dankent	31	6	2	7	23
	Nazimiye	12	4	3	4	33
	Büyüküyük	12	2	2	2	17
	Dallıbahçe	6	4	3	4	67
Ovacık	Merkez	45	26	18	37	82
	Karaoğlan	6	3	5	6	100
	Yeşilyazı	14	5	3	7	50
	Pertek	9	0	0	0	0
	Akdemir	8	0	0	0	0
	Dere	10	0	0	0	0
	Pınarlar	17	0	0	0	0
Pülümür	Merkez	10	0	0	0	0
	Balpayam	7	0	1	1	14
	Dağyolu	12	5	0	5	42
	Kırmızıköprü	25	10	4	11	44
	Üçdam	5	1	0	1	20
Toplam		399	110	64	137	34

Kaynak: Stichting Nederland-Koerdistan (1995:63).

2003'te, devletten maaş alan 60.000'e yakın köy korucusunun olduğu dönemde, Tunceli'de yalnızca 386 korucu vardı (Jongerden, 2007). 1994'te Türk ordusunun PKK'nin potansiyel kırsal kaynaklarını azaltmayı amaçlayan mücadelesinin doruk noktasında bölgeden hemen hiç köy korucusu toplanmamıştır (Stichting Nederland-Koerdistan, 1995). Yukarıda belirtildiği gibi, bu koşullar bölgeyi çevrenin tahribine özellikle maruz bırakmıştır. Tunceli'de köylerin yıkılması, orman yakma ve köy korucularının varlığı hakkında şunlar yazılmaktadır:

“İlin güney bölgesi operasyonlardan daha az zarar görmüştür. Çemişgezek ve Pertek ilçeleri etnik açıdan az çok karmadır ve kültürel olarak tam anlamıyla Dersim'in [Tunceli] parçası sayılmaz. Her iki yerde de korucusu olan en az bir köy mevcuttur; bu bölgede istisnai bir durumdur bu. Muhtemelen Dersimlilerin isyankârlıklarıyla malul ünlerinden ötürü Tunceli'nin başka bir yerinde köy korucusu toplama yönünde herhangi bir çaba bile görülmemiştir” (Stichting Nederland-Koerdistan, 1995: 20). 1994'te ordu Temmuz ve Ağustos aylarında başlayıp birkaç ay devam eden orman yangınlarına ek olarak o sonbahardaki köy boşaltmalarını da içine alan bir operasyon dalgası başlattı (Stichting Nederland-Koerdistan, 1995). Tablo 2'de Tunceli ilinde zarar gören köy ve ormanların dökümü sunulmuştur. 'Bölgeyle yakın ilişkileri' olan 'kulağı delik' bir Türk siyasetçisi bu dönemde ormanların %25'inin yangında yok edildiğini açıklamaktadır (Stichting Nederland-Koerdistan, 1995: 21).

Resmi nüfus verileri (Tablo 3) Tunceli'deki köy boşaltma sorununu ortaya koymada faydalıdır çünkü bu verilerin nüfus değişimini daha az çarpıcı kılma çabası içinde çarpıtıldığını söylemek güçtür. Tablo 3'te 1990 ve 2000 arasında Tunceli kırsalında yaşayan toplam insan sayısının yarıdan biraz fazla kalarak tüm bölgenin kırsal alanlarında nüfusun muazzam ölçüde azaldığı açıkça görülmektedir. Diğer taraftan, kent nüfusu bazı yerlerde önemli ölçüde artarak ortalamanın biraz üstüne çıkmıştır. Bu değişimleri bütününde *zorunlu kentleşme* eğilimi olarak yorumluyoruz. Kırdaki yaşayanlar kentsel alanlarda hayatlarını başlangıçtaki cemaat ilişkilerine görece benzer kurmuştur. Tersini durumda, Tunceli'nin dışındaki şehirlere, ya batıya (mesela Ankara ve İstanbul'a) ya güneye (mesela Adana ve Mersin'e) taşınmaya karar vermişlerdir (Jongerden, 2007).

Tablo 3: 1990-2000 yılları arasında, Tunceli'de nüfus değişikliğinin, köy boşaltmalarıyla karşılaştırılması

	1990 Nüfus verileri			2000 nüfus verileri			Nüfus değişimi %			
BÖLGE	Toplam	Kent	Kırsal	Toplam	Kent	Kırsal	Toplam	Kent	Kırsal	Boşaltılan Köyler %
Tunceli	38.013	24.513	13.500	30.323	25.041	5282	-20	2	-61	31
Çemişgezek	12.559	3397	9162	9773	3685	6088	-22	8	-34	bilinmiyor
Hozat	11.643	4606	7037	9143	6589	2554	-21	43	-64	61
Mazgirt	21.041	3751	17.290	12.957	2707	10.250	-38	-28	-41	19
Nazimiye	7392	2401	4991	5604	2915	2689	-24	21	-46	bilinmiyor
Ovacık	15.316	3647	11.669	8522	5909	2613	-44	62	-78	46
Pertek	18.475	5428	13.047	13.199	5737	7462	-29	6	-43	bilinmiyor
Pülümür	9145	3056	6089	4063	1893	2170	-56	-38	-64	31
Toplam	133.584	50.799	82.785	93.584	54.476	39.108	-30	7	-53	34

Tablo 4: Tunceli'de 1990-95 yılları arasında ekili tahıl alanlarında yıllık azalma (hektar olarak).

Tahıl	1990	1995	Azalma %
Buğday	35.282	28.000	21
Arpa	11.837	9.000	24
Mercimek	21.300	15.000	30
Nohut	4485	2710	40
Fasulye	610	520	15
Toplam	73.514	55.230	25

Kaynak: Tunceli Sendikalar Platformu (1996).

Tunceli şehri ve üçra ilçelerinde yerinden edilenler kendi isteklerine bırakılmıştır. Kırsal nüfusu hem şehir yakınlarında hem de kırsal alanda kentsel tip-te iskân bölgelerine yerleştirme planları yapıldı (Stichting Nederland-Koerdistan, 1995: 21). Ne var ki, bu planların çoğuna hiç kaynak sağlanmadı; ancak köy yıkımları sebebiyle kırsal nüfus kırı terk etmeye ve hayatını kentsel alanlarda yeniden kurmaya mecbur bıraktıktan sonra gerçekleştirildiler (Jongerden 2007). Tunceli ilinde yalnızca 'Afet Evleri-Kandolar Mahallesi' diye adlandırılan, Ovacık ilçe merkezinin dışında kurulan bir proje hayata geçirildi. Bu proje sadece 80 barakayı kapsıyordu; bu sayı yerinden edilen kişilerin toplam sayısına kıyasla son derece önemsiz kalmaktadır. Tunceli ilinde 1990'larda kırsal nüfus yarıya indirildi ve bu indirilen nüfus sayısı 40.000 kişiyi buluyordu, sadece Ovacık'ta bu sayı 9.000 kişi civarındaydı (Tablo 3).

Nüfus sayımı verilerinin, görgü tanıklarından toplanan (insan hakları ihlalleriyle ilgili) veri toplamından elde edilen kayıtlı köy boşaltma rakamlarıyla karşılaştırılması, kırsaldan göçün, kayıtlı boşaltma oranını sistematik biçimde geçtiğini ortaya koymaktadır.¹⁰ Bu sonuç köy boşaltmaların büyük kısmının burada kullanılan veri gruplarına dâhil edilmemiş olabileceğine işaret ediyor. Görgü tanıklarının köy boşaltmalara olduğundan az değinmesi ve bunun her halükarda kaynakların tahribatı konusunda da geçerli olması muhtemeldir, dolayısıyla böyle bir durumun örnek olay incelememiz açısından önemli içermeleri bulunmaktadır.

Tablo 5: Tunceli'de 1990-95 yılları arasında meyve ağaçlarındaki azalma

AĞAÇ	1990	1995	Azalma %
Armut	86.180	66,713	23
Ayva	18.150	5330	71
Erik	16.115	13,830	14
Elma	69.250	56,980	18
Kayısı	25.500	20,470	20
Kiraz	20.620	16,660	18
Şeftali	3640	3190	12
Vişne	14.860	12.060	19
Toplam	253,955	195,233	23

Kaynak: Tunceli Sendikalar Platformu (1996).

İstatistikî veriler açısından yerel kaynakların ordu tarafından tahrip edilmesinin etkisini gösterebilecek başkaca kaynak, Tunceli Sendikalar Platformu tarafından yayımlanan rapordur (Tunceli Sendikalar Platformu, 1996). Bu rapor 1990 ve 1995 arasında yıllık mahsul alınan alanın ve meyve ağaçlarının çeyreği oranında azaldığını (Tablo 4 ve 5), büyükbaş hayvan sürüsünün ise yarıdan çoğunun eksildiğini işaret etmektedir (Tablo 6). Aynı kaynağa göre, izleme, ağaç dikme ve kontrollü ağaç kesimi gibi orman işletme faaliyetleri köy boşaltmalardan dolayı askıya alınmıştır. Yerel nüfusun süregiden operasyonlar yüzünden yanmış ve yanmakta olan alanlara gitmesi yasaklanmıştır. Öte yandan, güvenlik güçleri kaçak ağaç kesimine izin vermekten geri durmamıştır. Üstelik devlet yetkilileri bu bölgede orman yangınlarını durdurmak için herhangi bir adım atmamıştır.

Tablo 6: Tunceli'de, 1990-95 yılları arasında hayvan sayılarındaki azalma

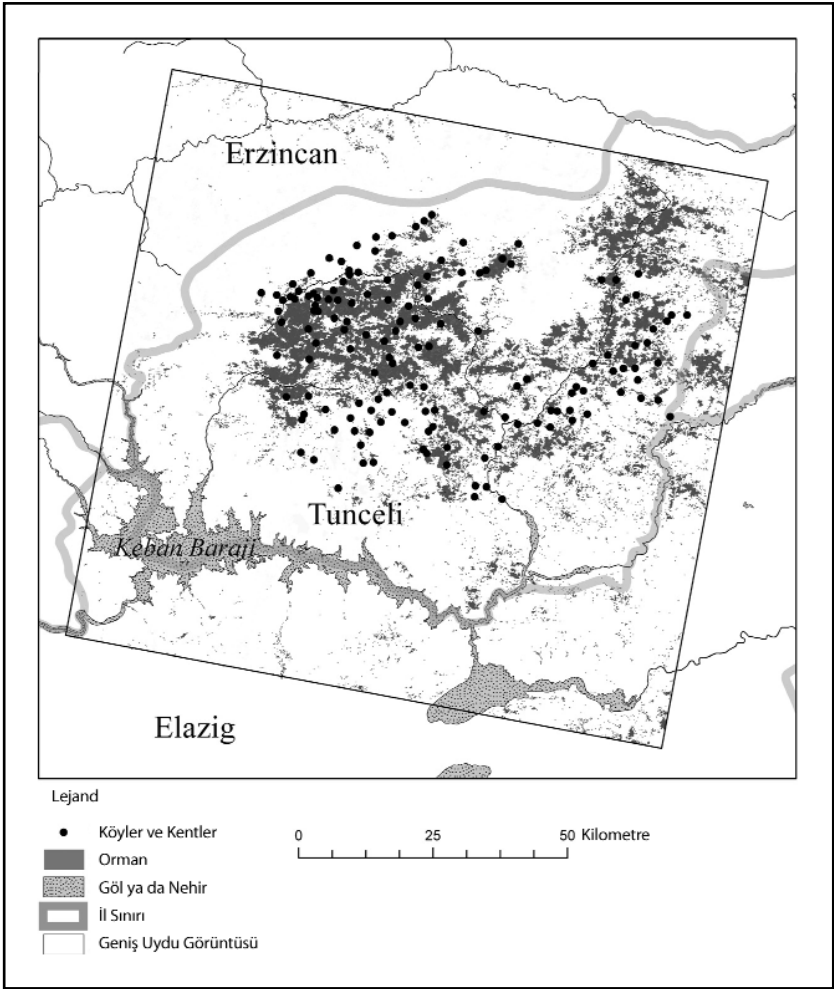
HAYVAN	1990	1995	Azalma %
Koyun	453.500	192.531	58
Keçi	226.236	75.512	67
Sığır	71.871	34.950	51

Kaynak: Tunceli Sendikalar Platformu (1996).

Şimdiye kadar belirtildiği üzere, burada aktarılan olaylar sırasında ve bu olayların hemen ertesine Tunceli'yi ziyaret etmek gücü. Sahada doğrudan gözlem yaparak insan hakları ihlali iddialarını doğrulamaktan acizdik. Bu müşkül bölgede orman ve diğer arazi yangınlarının yarattığı tahribatı genişlemesine güçlendirmek ve incelemek için uzaktan algılamaya dayalı metodolojiyi uygun bir tercih haline getirmektedir. Görgü tanıklarının anlatımları ve yukarıdaki istatistikî kaynaklardan edinilen bilgi uzaktan algılanan görüntülerin kullanılmasına dayanak sağlayabilir. Tahrip edici eylemlerde yangının kullanılması uzaktan algılamayı daha da uygun bir yöntem kılmaktadır. Zira yanmış alanlar uydu görüntülerinde kolayca tespit edilebilmektedir.

Çoğu durumda, uzaktan algılama orman yangınlarının belirli insanlarca belirli maksatlarla başlatıldığını dolaysızca doğrulamakta kullanılamaz. Bizim örneğimizde, yanmış alanların *mevcudiyetini* saptamak Türk ordusunu sorumlu tutmaya yeterli değildir. Bütün Türkiye'de orman yangınları sıklıkla insan kontrolünden kaçan tarım yangınları olarak meydana gelmektedir (Bilgili 2001; Kurtulmuşlu ve Yazıcı, 2003). Bununla beraber, bölgeye aşına iki tarım uzmanının kendileriyle yaptığımız görüşmede belirttiği gibi Tunceli'de yangının nadiren kullanıldığına, hiç şüphesiz standart tarım pratiği olmadığına dikkat etmek önemlidir. Şu halde, 1993-1994 sonrasında uydu görüntülerinde yanmış alanla yaygın bir şekilde karşılaşılsa, kırsal nüfusun ortak toprak işletme pratiğinin sonucu dikkatsizlikle yangına sebep olduğuna ihtimal verilmeyecektir.

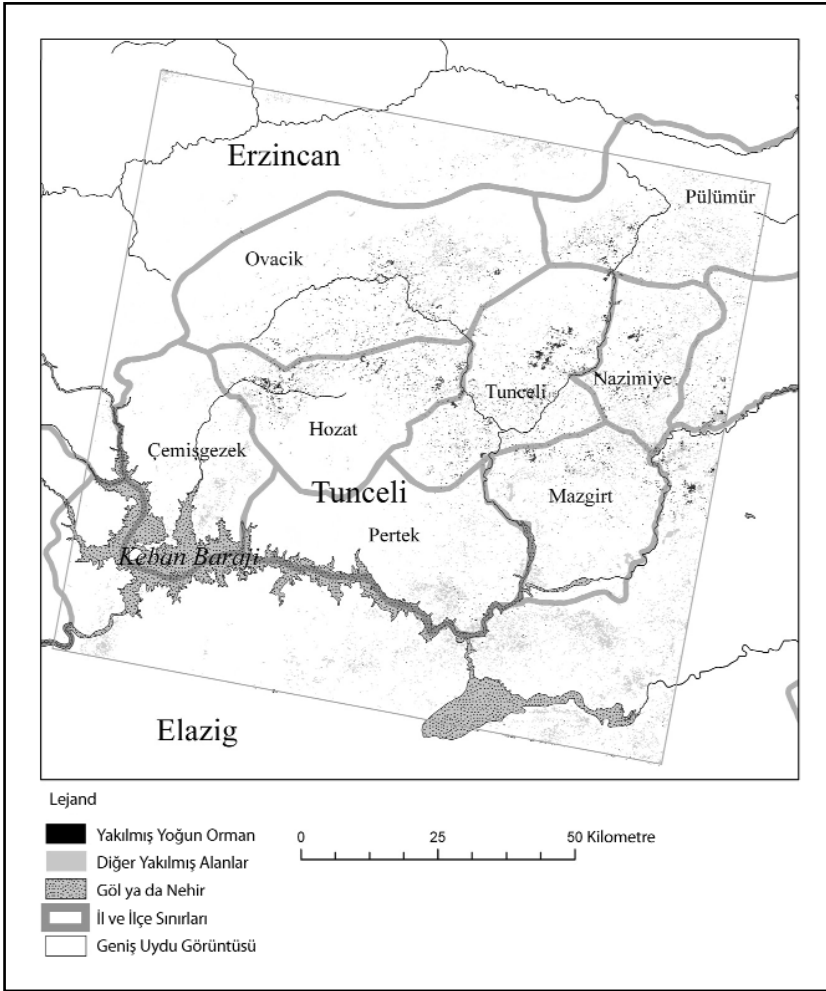
10- Yaptığımız karşılaştırma boşaltılmış ve boşaltılmamış köylerdeki ortalama nüfus büyüklüğünün aşağı yukarı aynı olduğunu varsaymaktadır.

Bu kısımda sunduğumuz bilgiye dayalı olarak, uzaktan algılama teknolojisiyle edinilen verilerle test edeceğimiz birkaç hipotez geliştirmemiz mümkündür. Tanıkların aktarımları yanmış ormanların (ve diğer alanların) varlığı ve yaygınlığını ortaya koyabilecek kadar kesinse, bunun kanıtı uydu görüntülerinde açıkça görülebilecektir. Keza genel gözlem örneklerinin doğrudan gözlemlerle belli ölçüde coğrafi (konumsal) bir uyum sergilemesi gerekir. Ayrıca söylendiği üzere hayvan sürülerindeki azalmanın ve belli otlak alanlara sınırlı erişimin 1993-1994 sonrası meraların tedricen çalılık araziye dönüştüğünü göstermesini umabiliriz. Aynı zamanda çatışmadan kaynaklı olarak bazı bölgelerin kullanılamamasıyla sürülerin belli yerlerde toplaşmasından ötürü aşırı otlatmaya ve toprağın bozulmasına rastlanabilir (Nikaragua'yla karşılaştırma için bkz. Jetten ve de Vos, 1994).

4. Uzaktan Algılama ve Uzamsal Analiz Metodolojisi

Çatışma öncesi ve çatışma sonrası ormanlık alanın kapsamını karşılaştırabil-

mek için 2 Landsat-5 Thematic Mapper görüntüsü seçildi. Bu görüntülerin uzamsal çözünürlüğü 30 x 30 m (piksel boyutu) idi. İlk görüntü Ağustos 1990'da alınmıştı ve ordunun strateji değişikliğinden (1991) hemen önceki durumu yansıtıyordu. İkinci görüntü Ekim 1994'te alınmıştı; 1994 yazında orman yangınlarının bildirilmesinden hemen sonraki durumu gösteriyordu (Stichting Nederland-Koerdistan, 1995). Bu inceleme için her iki görüntünün de Tunceli ilinin yaklaşık %95'ini kapsayan kuzeydoğu kısmı kullanıldı. (Şekil 2 ve 3'de görüntülerin analiz edilen kısımları sergilenmektedir.)

Uydu görüntülerinin yorumlanması, arazi kullanımını tanımlayan kategorilerin¹¹ bu kullanıma işaret eden spektral profiller¹² temelinde görüntüdeki piksellere atanmasını gerektirir. Normal saha çalışması koşulları altında görüntü işleme öncesinde arazi kullanımına ilişkin veriler üzerinde birçok nokta-

11- Coğrafi bilgi sistemlerine ilişkin literatürde "sınıf" olarak geçmektedir. (ç.n.)

12- Bu kullanımları ayırmak için kullanılan renklerin tayf dağılımları. (ç.n.)

da doğrudan gözlem yapılır. Arazi kullanımına ilişkin coğrafi referanslı bu gözlemlerin bir kısmından belirli bir görüntüye referansla sınıflandırma yazılımını 'eğitmek' için faydalanılır. Bu işlem sınıflandırılmış bir görüntünün üretilmesinde kullanılan sınıflandırma algoritmasına parametreler tanımlar. Sonrasında, sahadan edinilen verinin (başka noktalarda arazi kullanımına ilişkin gözlemler) diğer bir kısmı sınıflandırılmış görüntünün kesinliğini değerlendirmek için kullanılır. Uydu görüntü sınıflandırmasında saha referanslı verinin kullanılması 'yer doğrulama' olarak da bilinir. Açıkça söylemek gerekirse, araştırılan alana erişim zorlukları düşünüldüğünde bu yöntem mevcut incelemede kullanılamaz. Bu yüzden, 'yer doğrulama'dan edinilen bilgiye alternatif olarak uydu görüntülerinin yorumlanmasına, yani, başka değişik kaynaklardan elde edilen niteliksel veriye başvurulmuştur. İncelemeyi yanan alanlara odaklamanın avantajı bunların kendilerine özgü, diğer arazi örtüsü türlerinden çok farklı spektral profiller sergilemelerinden ötürü genellikle kolayca tespit edilebilmeleridir.

Ayrıca sürü hareketinin kısıtlanmasına bağlı olarak özellikle köylerin yakınında aynı anda otakların çalılık araziye dönüştüğü ve toprağın bozulduğu hipotezimizi test etmek için diğer arazi örtüsü kategorilerini ayırtırmaya çalıştık. Farklı türlerde verilerin bir araya getirilmesiyle inceleme alanı hakkında bütünlüklü bir izlenim ve peyzajın kesitleri hakkında detaylı bilgi edinilebildi.

Bunun gerçekleştirilmesine bölgeden insanlarla yapılan görüşmeler yardımcı oldu. Bir antropologun yardımıyla Hollanda'daki Dersimlilerin kurduğu bir köy derneğine ulaşıldı.¹³ Derneğin dört üyesiyle üç odak grup görüşmesi yaptık. Görüşme yapılan kişiler Türkiye'den Hollanda'ya 1980'de göçmüştü. Bağlantıya geçilen grubun bilgisi Tunceli içinde ve çevresindeki Dersim cemaatine ilişkin kültürel, tarihsel ve siyasal yönleri de barındırıyordu. Bu grubun Tunceli'yle sıkı bir bağı vardı; bize bilgi verenlerden biri bölgeyi 1996, 1998 ve 2001'de ziyaret etmişti. Bölgedeki arazi kullanımına dair konuşmalara yardımcı olması için topografik haritalar ve burada tasvir edilen uydu görüntülerinin çıktıları kullanıldı. Katılımcılar kendi görsel malzemeleleriyle katkıda bulunarak görüşmeyi daha da zenginleştirdiler. Bölgenin fotoğrafları çıplak toprağı, kayaları, moloz akıntısını, nehir kenarlarını, nehirleri ve dereleri, ormanları göstererek görüntülerin yorumlanmasına fayda sağladı.

Bunların yanı sıra, raporlar ve bölgede yapılan video çekimine ulaşıp bunlar yorumlandı. Bir maden şirketinden alınan bilgi görüntülerdeki (Tunceli ve Kopdağ Projesi) kireçtaşı ve tortul fliš kaya oluşumlarını yorumlamayı kolaylaştırdı. Görüntülerde tanımlanabilir tarım arazisi şekillerinin bulunması bu arazi örtüsünü tasnifini oluşturmaya yardım etti.

Edinilen bilgiye dayanarak seçilen alanların sınıflandırılması, böylelikle arazi kullanımı sınıflarına ilişkin denetlenmiş bir sınıflandırma yöntemini (ERDAS 8.4 kullanarak) benimseyerek tüm görüntüyü sınıflandırmada kullanılabilecek spektral profilleri verdi.¹⁴ Tanımlanan alan her iki görüntüde de tanımlanan belli başlı arazi örtüsü türlerinden, 1994 Ekim'inde alınan ikinci görüntüde görülen bulutlar ve gölgeden, yanmış alandan oluşmaktadır. Yanmış orman olduğu varsayılan alanlarla ormanlık arazi olarak tahsis edilmemiş, yanmış

alan olduğu varsayılan kısımlar arasında da bir ayrıştırma yapıldı. Arazi kullanımı türleri ve yanmış alanlara ilişkin spektral profilleri literatürden edinilenlerle doğrulandı ve bunların neredeyse aynı oldukları, dolayısıyla bizim prosedürlerimizi ve elde ettiğimiz sonuçları geçerli kıldığı ortaya çıktı.

Bu görüntü sınıflandırması yöntemi yalnızca geniş biçimde tanımlanan arazi tahsis tipleri için güvenilir sonuçlar vermiştir. Sözgelimi seyrek ormanlık bitki örtüsü, ağaçlı fundalık ve otlak alandan oluşan karma peyzajlarda güvenilir bir şekilde ayrıştırma yapmak imkânsızdır. Daha iyi bir uzamsal veya zamansal çözünürlüğe sahip görüntülerle ve daha iyi saha verileriyle daha hassas ayrımlar mümkün olurdu. Bununla beraber alışıldageldik incelemelerde çoğunlukla benzer sınıflandırma sorunları görüldüğü belirtilmelidir.

1994'te alınan, sınıflandırılmış görüntü yanmış alanların büyüklüğünü bulgulamak için kullanıldı. Görüntüleri karşılaştırarak 1994'te yanmış görünen alanların 1990'daki görüntüsü üzerinde arazi kullanımına ilişkin tasnif oluşturulmuştur. Bu sayede yanmış orman ve ormanlık olmayan yanmış alanı birbirinden ayırtmak mümkün olacaktır. Tanık anlatımlarında orman yangınlarının öne çıkmasından ötürü böyle bir ayırım kullanışlı olmuştur. Orman yangınına bu incelemede kullanılan verilerde ayrı olarak raporlanıp kodlanmıştır.

Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) yazılımı Arcinfo 7/8, uzaktan algılanan verilerle Stichting Nederland-Koerdistan tarafından hazırlanan rapordan (1995) edinilen verileri karşılaştırmak için kullanıldı. Rapordan alınan veriler atıfta bulunulan köylerin konumlarıyla ilişkilendirilerek coğrafi referansları çıkarıldı. Ne var ki, bu köylerin koordinatlarını edinmenin beklenenden çok daha zor olduğu ortaya çıktı. Kartografik verilerin bulunması için dikkate değer bir çaba sarf edildikten sonra 1:100.000 ölçekli, ayrıntılı bir topografik Rus haritasına ulaşılabildi.¹⁵ Bu haritada kullanılan projeksiyonu belirleyemediğimiz için köyleri doğrudan coğrafi referansları çıkarılmış görüntüler üzerinde dijital verilere dönüştürmeyi tercih ettik. Yerleşimlerin konumları uydu görüntüsünde hem topografik ve jeomorfolojik özellikleri hem de uydu görüntüsünün renk göstergeleri kullanılarak belirlenmiştir. Bu incelemeye 143 köy örneklemini dahil edilmiştir. Bu sayı Stichting Nederland-Koerdistan raporunda bahsedilmeyen ama uydu görüntüsünde açıkça görülen, topografik haritada yer alan 30 köyü de içine almaktadır. Kalan 113 köyden 53'ü raporda hem orman yangınından hem evlerin yıkılmasından kaçanlar olarak listelenmiştir; 40 vakada yangın, 20 vakada evlerin yıkıldığı bildirilmiştir.

Uydu görüntülerinden tespit edilen orman yangınları Stichting Nederland-Koerdistan raporunda tarif edilen olaylarla karşılaştırılmıştır. (1) Kayda geçen

-
- 13- Bir köy derneği aynı yerden gelen (aynı coğrafi kökeni paylaşan) göçmenleri yeniden bir araya getirir, yarıdışlamayı ve kültürel dayanışmayı öngörür (Hersant ve Tourmarkine, 2005; Çelik, 2005). Türk işçilerinin göç etmesini takiben Hollanda'da ve Batı Avrupa'nın diğer ülkelerinde köy dernekleri kurulmuştur.
- 14- Görüntü işlemedeki ön uygulamalar görüntüden görüntüye geometrik düzeltme, radyometrik düzeltme ve görüntüden görüntüye radyometrik normalizasyon işlemlerini kapsamaktadır (van Hoeve ve Klaasse, 2001).
- 15- SK-IMPEX Moscow Anonim Şirketi, *Russia Glavnoe Upraleniye Geodezii i Kartografii pri Sovete Ministrov SSSR*, J-37-18, J-37-19, J-37-20, J-37-30, J-37-31, J-37-32, J-37-42, J-37-43, J-37-44 no.lu sayfalar. 1:100,000 Ölçek. 1970-94.

Tablo 7: İki uydu görüntüsü için üzerinde çalışılan arazi türleri ve büyüklükleri (piksel olarak).

SINIF TANIMI	1990	1994
Orman	67.096	9616
Kalıntılar	33.921	33.921
Su	204.327	204.327
Taş ya da çıplak toprak*	115.925	54.136
Kent arazisi ya da çıplak toprak**	437.547	61.141
Alan tipi (a) (nadasa bırakılmış?)	7.221	5.821
Alan tipi (b) (nadasa bırakılmış?)	2.083	5.151
Alan tipi (c) (mera)	8.034	20.657
Nehir kıyısı	7.590	7.994
Dağınık bitki örtüsü	29.394	30.879
Bulut	-	22.896
Gölge	-	9.444
"Yoğun" şekilde yanmış (muhtemelen orman)	-	2.739
"Hafif" şekilde yanmış (muhtemelen orman olmayan alan)	-	2.153

* Yapay renklendirilmiş(False Color) RGB-473 görüntüsünde mavi olarak görülüyor.

** Yapay renklendirilmiş(False Color) RGB-473 görüntüsünde pembe olarak görülüyor.

orman yangını görülen köylerle (2) evlerin yıkıldığı köyler ayrıştırılarak görgü tanıklarının aktarımları incelenmiştir. Araştırma, bir köyün çevresindeki orman yangınlarının varlığını değerlendirebilmek için uydu görüntüsü köy merkezinden 1,2 km. yarıçap içinde (452 hektarlık bir daire) minimum 4,5 hektar (%1) yanmış orman gözüktüğü durumlarda köyü yanmış orman alanı olarak tanımlamıştır. İnsan hakları ihlallerine ilişkin verilerin yalnızca köylerin doğrudan çevresindeki orman yangınlarını içerdiği düşünülürse, bu yaklaşım makul bir yöntem olarak benimsenmiştir (Stichting Nederland-Koerdistan, 1995).

5. Örnek Olay İncelemesinin Bulguları

Kullanılan prosedür hem 1990'da hem 1994'de tüm inceleme alanının %10,3'lük yüzeyini orman olarak sınıflandırmıştır (Tablo 8).¹⁶ 1990'a ait görüntüde yanmış alan gözlemlenmemiştir. Bu bilgi, normal koşullar altında bölgede yangına ender olarak başvurulduğunu gösteren ek kanıttır. Buna karşın, 1994'te inceleme alanının %0,8'i yanmış orman tarafından kaplı olduğu görülmüştür (1990'da orman, 1994'te 'ağır biçimde' yanmış). Bunun anlamı, 1994 Ekim'inden önceki dönemde tüm ormanların %7,5'inin (yaklaşık 110 km²) yanmış olmasıdır.¹⁷ Bu yazıda daha önce değindiğimiz üzere bir Türk siyasetçinin ormanların %25'inin yandığı tahmini, tüm Tunceli bölgesine atıfta bulunduğu şeklinde yorumlanırsa fazla bulunabilir. Yine de köylerin 1,2 km. yarıçapında yer alan ormanların %26,6'sının yanmış olarak sınıflandırılması ilgi çekicidir. Şu halde, yerel geçim kaynakları açısından en çok kullanılan ormanlar açısından bakıldığında %25 tahmini kayda değer bir kesinliğe sahiptir.

Yanmış ormanlara nazaran daha fazla yanmış, ormanlık olmayan alan bulun-

muştur. Yüzeyleri 520 km²'yi bulmaktadır. Ormanlık olmayan yanmış alan özellikle yanmış orman alanların yakınında görülmektedir; bu açıdan ikisine de ortak bir nedensellik atfedilebilir (Şekil 2 ve 3). Ormanlık olmayan alanlarda yangınların görülmesi harman ve meyve bahçelerine zarar verilmesine bağlanabilir. Şüphesiz tanıklar o dönemde harman ve meyve bahçelerinin yakıldığını bildirmektedir; Tunceli'de bu yıllarda meyve bahçelerindeki azalmaya dair delillere yukarıda değinilmiştir (Tablo 5).

Yangın ve başka tür tahribatların rapor edildiği köylerde bu gibi olayların rapor edilmediği yerlere veya hiçbir bilginin elde edilemediği köylere kıyasla (krş. A ve B kategorisindeki köylerle C ve D kategorisindekiler, Tablo 9) görece daha fazla yanmış orman alanı görülmüştür. Buna dayanarak, görgü tanıklarının anlatımlarında belirtilen kaynak tahribatının aldığı tüm coğrafi biçimin uzaktan algılanan veriyle doğrulandığı sonucuna varabiliriz. Hiç orman yangını bildirilmemiş bölgelerde bu kadar yanmış alanın bulunması toplanan verinin hayli güvenilmez olduğunu göstermektedir. Şüphesiz bu olayın gözlemlenmemiş olması böyle bir şeyin var olmadığı anlamına gelmez. Kanıt yokluğu olumsuz bir kanıtı delalet etmez; sükûttan ikrar çıkarmanın burada yeri yoktur. Öncelikle, literatürde kaydedilmiş orman yangınları ile uzaktan algılama yoluyla belirlenenler arasındaki uyumsuzluk tam da tanıkların aktarımlarında eksik kalan noktalara değinmektedir. İnsan hakları raporlarındaki köy boşaltmaya ilişkin veriler ile yukarıdaki resmi nüfus sayım verileri arasındaki karşılaştırma da insan haklarına ilişkin veri gruplarının eksik kalabildiğini göstermektedir.¹⁶ Verilerin güvenilir olmayışıyla ilgili ikinci muhtemel sebep, insan haklarına ilişkin veri gruplarındaki noksanlığın dışında, bölgedeki köyleri adlandırmadaki muğlâklığa bağlı olarak coğrafi referansların hatalar barındırabilmesidir. Pek çok yer aynı ada sahiptir, tüm köyler modern bir ada ve Ermeni, Türk, Kürt veya Zaza kökenli gelenek bir ada sahip olmak üzere en az iki ada sahiptir (Stichting Nederland-Koerdistan, 1995).

Aslına bakılırsa, her ne kadar üç ilçe (Çemişgezek, Nazımiye ve Pertek) dışarıya yoğun bir göç vermişse de, buradaki insan hakları ihlallerine ilişkin hiç veri yoktur (Tablo 3). Uzaktan algılama yoluyla edinilen veriler Nazımiye'deki kontrgerilla faaliyetinin sonuçlarının ilin kuzey yarısında güneyde konumlanan diğer iki ilçede gerçekleşenlerden çok daha ağır olduğunu habercisidir. Bu durum Stichting Koerdistan-Nederland'ın (yukarıda alıntılanan) kuzeydeki ilçelerin güneydeki ilçelerden daha fazla etkilendiği yönündeki açıklamasını desteklemektedir. Gerçi birçok ilçe için görgü tanıklığının yokluğundan ötürü bu açıklama tüm yönleriyle doğrulanmaya muhtaçtır. Kuzey-güney fark-

16- Sayılar iki görüntünün tüm kesişim alanı için verilmiştir.

17- Görüntünün çok küçük bir oranı (%0,04'ü) "hafif" yanmış *ormanlıdır*. 1994 yılına ait görüntünün spektral profillerine dayanarak, bu oranın 1990'da alınan görüntüde ormanlık olmayan alan olduğu sanılmaktadır (Tablo 6). Bu alan bir sonraki analizde ormanlık olarak kullanılmayan yanmış alanın bir bölüme dâhil edilmiştir.

18- İnsan hakları ihlallerinin ve/veya gözlem kapsamında veri olmadığının (mesela, gözlemcilerin varlığı/yokluğu/zaman ve uzamda tek tek konumlanışlarının) gözlemlenmesi, gelecekte bu sorunun bertaraf edilmesine yarar sağlayıp bu çalışma alanında bütünüyle jeo-uzamsal yaklaşımların kullanılmasına destek olabilir.

lılığı dış göç oranlarında da aşikârdır: Güney ilçeler en düşük orana sahiptir.¹⁹ Bir bütün olarak alındığında bu bulgu toplam şiddet ve tahribat seviyelerinin ilin kuzeyi ve güneyi arasında farklılık sergilediğini ortaya koymaktadır. Kuzey ilçeleri daha ayrıksı bir Alevi-Kürt kimliğine sahipken, güneydekilerde (Çemişgezek ve Pertek) nüfusun bir oranı Sünni olup kendini Türk addeder. Kuzeyde geniş ormanlar bulunmasının rol oynamış olması da mümkündür.

Görgü tanıklarının anlatımlarına dayanarak kaydedilen yangın vakalarının kuşkusuz hepsi olmasa da, çoğu (%60'ı; Tablo 9'da A kategorisi) uydu görüntüsüyle doğrulanmıştır. Anlatımlarda belirtilmesine rağmen doğrulanamayan şaşırtıcı ölçüde yüksek sayıda orman yangını, yangından bahsedilen köyün 1,2 km. yarıçapının dışındaki ormanlara ya da 4,5 hektardan az alanı etkileyen orman yangınlarına atıfta bulunuyor olabilir. Görgü tanıklarından edinilen verilerdeki yangınlardan yalnızca köyün civarındaki yangınların kast edilmesine karşın, uzaktan gözlem yapıldığında, bilhassa da sırf duman gözlemlendiğinde ve yangın gözden ırak kaldığında (Tunceli'nin dağlık coğrafyası buna elverişli bir ortam sunar) belirtilen yangın yeri isabetsiz olabilir. Çok sayıda yangının merkezi köy yakınlarında görülmeyp, bunların sınırları içinde kalan küçük köylerin yöresinde görülmesidir.²⁰ Aynı şekilde, bölgede orman yangını görülen köy olarak sayılması için civarında en az 4,5 hektar alanın yanmış olması kıstasının tanık gözlemlerinden beklenebilecek bir koşul olmadığı açıktır. Sözgelimi, bu tür bir değerlendirme başarısız olmuş bir yakma girişimi veya erken hız kesmiş bir yangın için geçerli olabilirdi.

Burada sunulan sonuçlara bakıldığında, tahrip edildiğini ama orman yakmaya uğramadığını söyleyen köylerden %85 kadarı aslında orman yangınına maruz kalmıştır (Tablo 9'daki B kategorisi). Bu bilgi, köy çevresinde evleri yıkmanın, orman (aynı zamanda fundalıkları ve tarlaları) yakmayla neredeyse el ele gittiğini göstermektedir. Kaldı ki bu yangınlar rapor edilmemiştir. Bu oranın tek başına orman yangınlarına ilişkin kesin gözlemlerle ortaya çıkarılardan (Tablo 9'daki A kategorisi) daha bile fazla olması dikkat çekicidir. İşin doğrusu, kullanılan metodolojiye bakıldığında, orman yangınlarına ilişkin müspet ifadelerden evlerin yıkıldığı (orman yangını gözlemlenmemesinin) bilgisinin, yangının varlığı hakkında daha güvenilir bir kanıt olduğu görülmüştür. Köylerin yıkılması her zaman muntazaman çevrelenmiş bir uza-

Tablo 8: Uydu görüntüsünün analiz edilmiş kısmının arazi örtüsü sonuçları

Arazi örtüsü	1000 hektarda	%
Hem 1990 hem 1994 yıllarında orman olarak kalan alanlar	141	10,3
1990'da orman olup, 1994'de yoğun bir şekilde yakılmış alanlar	11	0,8
1990'daki diğer araziler olup 1994'te hafif ya da yoğun şekilde yakılmış alanlar	52	3,8
1994'teki bulutlar ve gölgeler	77	5,6
Diğer	1087	79,4
Toplam	1369	100

Tablo 9: Uydu görüntüsünün sınıflandırma sonuçlarıyla görgü tanıklığı raporlarının karşılaştırılması

Köy kategorisi	Bu kategoride yer alan toplam köy*	Uydu görüntüsüne göre her köy kategorisinde yakılmış ormanların bulunduğu köylerin sayısı**
A. Yakın çevresi civarında orman yangını (diğer türlü köy tahribatları dâhil ya da değil) rapor edilen köy	40	24 (%60)
B. Evlerin yıkıldığı rapor edilmiş olup, orman yangını rapor edilmemiş köy	20	17 (%85)
C. Görgü tanıklığı bilgilerine göre köyün boşaltıldığı fakat bir yangın ya da başka türlü bir tahribat bilginin olmadığı köy	53	22 (%42)
D. Köy hakkında herhangi bir görgü tanıklığı yok, bu yüzden yangını ya da tahribatı onaylayan ya da yalanlayan veri yok	30	8 (%27)

* Stichting Nederland-Koerdistan'dan (1995), toplam 143 köy.

** Köy merkezinin 1,2 km civarında, 4,5 hektardan büyük olup yakılmış orman alanı olarak tanımlanmıştır.

ma atıfta bulunmaktadır ama orman yangınlarını tespit eden saha gözlemleri yukarıda belirttiğimiz gibi daha az uzamsal doğruluğa veya kesinliğe sahip olabilir.

Gelgelelim, boşaltılan köylerde başka şiddet eylemlerinin varlığı ileri sürüldüğü halde, orman yangınlarının bu köylerin çoğunda (Tablo 9'daki B ve C kategorileri birlikte ele alındığında köylerin %54'ünde) neden dile getirilmediğini (uydu görüntülerine dayalı deliller yangınların en fazla boşaltılan köylerde gerçekleştiğini göstermektedir) açıklamaya hâlâ ihtiyaç vardır. Bir açıklama, ormanların boşaltma tamamlandıktan sonra ateşe verilmesi olabilir. Köylüler sırf orada olmadıkları için yangını görmediler; yakma aşamasında olanları gözlemlemesi için arazide az sayıda kişi veya yalnızca güvenlik görevlileri bırakılmıştır. Bu durum bilerek gözleme stratejisinin planlı bir sonucu olabilir. Zira ordu pirojenik²¹ faaliyetlerinin gerçek kapsamını saklamayı tercih edecektir.

19- Köy düzeyinde etnik kompozisyonun gelecekte mevcut olması halinde bu konu daha detaylı olarak analiz edilebilir. (Türkiye'de nüfus kayıtları ve pasaport/kimlik kartı detayları gibi resmi kayıtlarda etnisite bilgisi yoktur.)

20- Gelecekte insan hakları örgütlerinin bu iddiaları kaydetmekle kalmayıp belirli bir iddianın dile getirilmesi sağlayan gözlemlere dair verileri de (gözlem türü, yeri ve konumu) kayıt altına alması tavsiye edilebilir. Bunun yapılması gözlem türüne (yalnızca duman görülmesi, vb.) ve gözlem yapılan konumdan gözlemlenen alanın görülebilirliğine bağlı olarak gözlemin doğruluğunu değerlendirmede CBS metodlarının kullanılmasına imkân tanıyabilir.

21- İngilizce pyrogenic, ateşe sebep olan, ateş oluşturuca. (ç.n.)

Son olarak, iki görüntünün niteliksel karşılaştırması otlak, seyrek bitki örtüsü ve fundalık alanlarda artışa işaret etmektedir. Bu artış ya toprağın incelediğimiz dönemin başında tahribattan etkilenip şimdi yenilendiğini ya da bunun otlak kullanımının azalmasıyla (belki toprağı kullananların göç etmesinden ya da bölgeye erişimin güvenlik güçlerince engellenmesinden dolayı) geliştiğini göstermektedir. Bu incelemede benimsenen yöntemler aracılığıyla köylerin yanındaki toprak bozulmasını (sürü hareketlerindeki sınırlamaların başka bir varsayımsal sonucu) net bir şekilde tespit edebilmemiz mümkün olmamıştır.

6. Tartışma ve Sonuçlar

Analizimiz görgü tanıklarına ait anlatımların ve uzaktan algılama yoluyla edinilen verilerin aynı genel uzamsal modeli sergilediğini göstermiş ama aynı zamanda arazide yapılan gözlemlerin uzam ve zaman açısından belirli sınırlamalara maruz kaldığını ortaya çıkarmıştır. Bölgede yerleşim yerleri yakınında daha yoğun olarak yapılan gözlem, orman yangınından etkilenen toplam alanın olduğundan fazla tahmin edilmesine yol açmış, bununla birlikte köy boşaltmalar sonrasındaki gözlem eksikliği orman yangınından etkilenen köy sayısının olduğundan az ifade edilmesini getirmiştir. Keza insan hakları raporundaki verilerin resmi nüfus verileriyle karşılaştırılması, görgü tanıklarından toplanan verilerde geçen köy boşaltmaların azımsandığını göstermiştir. Nüfus verileri ile uzaktan algılama yoluyla edinilen veriler sahada gözlem bilgisinin yetersiz kaldığı belirli bölgelerde ek kanıt sağlamış, inceleme bölgesinin kuzey ve güney kısımları arasında tahribat yoğunluğundaki farklılıkları doğrulamaya imkân tanımıştır. Değişik tiplerde verinin bir uzam çerçevesinde yan yana getirilmesi şiddet ve tahribatın etkisini daha gelişkin bir şekilde değerlendirmeye izin vermiştir.

Şu halde, Tunceli özelindeki örnek olay incelemesi önemli ölçüde kaynak tahrip edildiği iddiasını doğrulamaya inandırıcı kanıt sağlamıştır. Bu incelemede belgelenen tahribat bölgede uluslararası koruma altına alınmış ormanın da dahil olduğu ekolojik değerde kayda değer kayba yol açmış, insanları terke zorlayarak geniş bir nüfusu önemli geçim kaynaklarından mahrum bırakmıştır. Böyle keskin değişimlerin ekonomik etkisi muhtemelen kırsal alanlarla sınırlı kalmayıp, kendisini besleyen ekonomik bir iç bölgenin önemli kısmından yoksun olan, bazı durumlarda yoksullaşmış kırsal nüfusu absorbe etmek zorunda kalan kent bölgelerine de uzanmıştır.

İki bulgu 1990'ların başında ordunun gittiği strateji değişikliği hakkındaki yorumumuza ek kanıt sağlamıştır: (1) Yerleşim yerlerindeki yanmış orman alanının sahip olduğu oranın iskân edilmeyen alanlardakilerden daha yüksek olması, (2) köy boşaltmanın çoğunlukla orman yakmayı da beraberinde getirmesi. Ordunun kırsal nüfusla PKK savaşçıları arasındaki alanı ayırıp açarak savaşın cereyan ettiği uzamı aktif bir şekilde dönüştürmeye çabaladığını ileri sürdük. 1990'ların başında ve bundan önce, PKK savaşçıları yerleşim yerleri yakınında, köylerden çeşitli ihtiyaçlarını karşılayabildikleri, aynı zamanda bitki örtüsünün sunduğu korumadan yararlanabildikleri ormanlarda saklandılar. Geçmişe dönüp bakıldığında, yeni askeri stratejinin gerçekte istenen sonuca ulaştığı açıktır. 1990'ların ilk yarısında köy boşaltmalarından ve kaynak tahri-

batından sonra gerilla hücreleri meskûn yerlerde yaşamaya ve daha çok hayatta kalabilecekleri bir hayat mücadelesi geliştirmeye mecbur kaldılar (Pamukoğlu, 2003). Bu yüzden, kırsal yerleşim yakınlarında yanan ormanlar, sosyal alanların bu şekilde ayrışmasının son derece açık, somut ifadesi olmuştur.

Bu inceleme jeo-uzamsal veri ve araçların silahlı çatışma hakkında vaka özelindeki incelemelerin nesnellliğini arttırabildiğine örnektir. Uydu görüntüleri bölgedeki askeri müdahalenin görünür etkisini belirlemede nesnel ve kesin bir yol sunmuştur. CBS kullanarak uzamsal bir çerçevede farklı veri grupları arasında hassas bir şekilde ilişki kurup karşılaştırmak mümkün olmuştur. Takip edilen yaklaşım insan hakları aktivistlerine tanık anlatımlarının doğrulayacak yeni araçlar sağlamanın yanı sıra, savaş zamanı kaynak tahribatına yönelik değerlendirme yapmada akademik araştırma yürüten kişilerle ortaklık geliştirme fırsatı sunabilir (de Vos ve d., 2008, ayrıca bkz. <http://shr.aas.org/geotech>). Çatışma araştırmalarında takip edilen jeo-uzamsal yaklaşımın etnografik saha araştırmasını tamamlayan hakiki bir değere sahip olabilir. Kaynak tahribatı hakkında arazide mümkün olandan daha kesin bir sayısal bilgi üretmekle kalmadık, çatışmaya ilişkin yorumumuzun spesifik yönlerine daha fazla destek de sağlayabildik. Arazi kullanımındaki değişim hakkındaki bir araştırmada, uzaktan algılama yoluyla edinilen verinin belli bir bölgeyle uzun süreli ilişki içindeki etnografaları dahi şaşırtabildiği görülmüştür (Guyer ve Lambin, 1993). Jeo-uzamsal analizle ayrıntılı saha araştırmasının bileşimi savaş zamanında olup biten (netameli) olaylar hakkındaki bilgi arayışında daha güçlü sonuçlar üretebilmesinden ötürü bu mümkün olduğu her yerde ve her zaman denenmelidir (krş. için Turner, 2003). Ne var ki bu inceleme bunun mümkün olmadığı durumlarda, inceleme altındaki bölgede fiziksel olarak bulunmadan da silahlı çatışma sırasındaki eylemlerin sonuçları hakkındaki ayrıntılı veri üretilip analiz edilebileceğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla, jeo-uzamsal veri ve araçlar çatışma araştırmalarında uygulanabilir bir yol olarak vakaya özgü bir yaklaşım benimsenmesini desteklemektedir.

İngilizceden çeviren: Pınar Şenoğuz

Kaynaklar

- Aker, A. T., Çelik, B., Kurban, D., Ünal, T. and Yüksek, D. 2005. *Türkiye'de Ülke İçinde Yerinden Edilme Sorunu: Tespitler ve Çözüm Önerileri*. İstanbul: TESEV.
- Álvarez, M. D. 2003. "Forests in the time of violence: conservation implications of the Colombian war", *Journal of Sustainable Forestry* 16 (3/4): 47–68.
- Ball, P. 2001. "Making the case: The role of statistics in human rights reporting", *Statistical Journal of the United Nations Economic Commission for Europe* 18 (2–3): 163–173.
- Baral, N ve Heinen, J. J. 2005. "The Maoist people's war and conservation in Nepal", *Politics and the Life Sciences* 24 (1–2): 2–11.

- Barkey, H. ve Fuller, G. E. 1998. *Turkey's Kurdish Question*. Boston: Rowman & Littlefield Publishers.
- Bilgili, E. 2001. "Fire situation in Turkey". *FAO, Global Forest Fire Assessment 1990-2000*, Forest Resources Assessment Working Paper 055. URL: www.fao.org/docrep/006/ad653e/ad653e69.htm
- Biswas, A. K. 2000. "Scientific assessment of the long-term environmental consequences of war", J.E. Austin ve C.E. Bruch (der), *The Environmental Consequences of War: Legal, Economic and Scientific Perspectives*. Cambridge: Cambridge University Press, 303-315.
- Bozarslan, H. 2004. *Violence in the Middle East: From Political Struggle to Self-sacrifice*. Princeton: Markus Wiener Publishers.
- Buhaug, H. 2007. "The future is more than scale: a reply to Diehl and O'Leary", *Geopolitics* 12 (1): 192-199.
- Buhaug, H. ve Lujala, P. 2005. "Accounting for scale: measuring geography in quantitative studies of civil war", *Political Geography* 24 (4): 399-418.
- Chuvieco, E. 1999. *Remote Sensing of Large Wildfires in the European Mediterranean Basin*. Berlin: Springer. URL: Chuvieco, 1999
- CIA. 1986. *Kurdish Areas in the Middle East and the Soviet Union*. Haritaya şu adresten ulaşılabilir: <www.lib.utexas.edu/maps/middle_east_and_asia/kurdish_86.jpg>.de Jong, W., Donovan, D. ve Abe, K. 2007. *Extreme Conflict and Tropical Forests*. Heidelberg: Springer.
- de Vos, H., Jongerden, J. ve van Etten, J. 2008. *Images of War: Using Satellite Images for Human Rights Monitoring*. Disasters (EarlyOnline).
- Değer, M. E. 1977. *CLA, Kontregerilla ve Türkiye*. Ankara: İmge.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. 1990. Nüfus Genel Sayımı, Ankara.
- Devlet İstatistik Enstitüsü. 2000. Nüfus Genel Sayımı, Ankara.
- Dudley, P., Ginsberg, J. R., Plumptre, A. J., Hart, J. A. ve Campos, L. C. 2002. "Effects of War and Civil Strife on Wildlife and Wildlife Habitats", *Conservation Biology* 16 (2): 319-329.
- Fırat, G. 1997. "Sozioökonomischer Wandel und Etnische Identität in der Kurdisch-Alevitischen Region Dersim". *Bielefelder Studien zur Entwicklungssoziologie Band 65*, Saarbrücken: Verlag für Entwicklungspolitik Saarbrücken.
- Fjeldså, J., Álvarez, M. D., Lazcano, J. M. ve León, B. 2005. "Illicit Crops and Armed Conflict as Constraints on Biodiversity Conservation in the Andes Region", *AMBIO: A Journal of the Human Environment* 34 (3): 205-211.
- Gleditsch, N. P. 1998. "Armed Conflict and the Environment: a Critique of the Literature", *Journal of Peace Research* 35 (3): 381-400.
- Guyer, J. I. ve Lambin, E. F. 1993. "Land Use in an Urban Hinterland: Ethnography and Remote Sensing in the Study of African Intensification", *American Anthropologist* 95 (4): 839-859.
- Halperin, M. 1974. *Bureaucratic Politics and Foreign Policy*. Washington, DC: The Brookings Institution.
- İnsan Hakları İzleme Örgütü. 1995. *Weapons Transfer and Violations of the Laws of War in Turkey*. Washington, DC: Human Rights Watch İmset, İ.G. 1995. *The PKK: Freedom Fighters or Terrorists? American Kurdish Information Network*. Washington, DC. URL: <http://kurdistan.org/Articles/ismet.html>.
- İnsan Hakları Derneği. 1996. *Yakılan / Boşaltılan Köyler ve Göç*. İstanbul.
- Jetten, A. ve de Vos, H.J. 1994. "Bomen Voor de Vogels, Land Voor de Mensen: Het Landbouwfront, Agro-ecologische Zonering en Agrarische Ontwikkeling in Zuid-oost Nicaragua. H. J. de Vos ve S. Vellema (der), *Tot op de Bodem içinde. Vijf Opstellen over Landdegradatie, Ontbossing en Sociale Verhoudingen*. Wageningen, Leerstoelgroep Technologie en Agrarische Ontwikkeling, Studium Generale.
- Jongerden, J. 2007. *The Settlement Issue in Turkey and the Kurds: An Analysis of Spatial Politics, Modernity and War*. Leiden; Boston: Brill Academic Publishers.
- Jongerden, J., Oudshoorn, R., Laloli, H., 1997. Het Verwoeste Land, Berichten van de Oorlog in Turks-Koerdistan. Breda, Uitgeverij Papieren Tijger.
- Kemal, Y. 1995. "Campaign of Lies". *Der Spiegel* 2. URL: www.xs4all.nl/~tank/kurdish/htdocs/lib/yasar_kemal.html.
- Kocher, M. 2004. *Human Ecology and Civil War*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Siyaset Bilimleri Şikago Üniversitesi.

- Korf, B. 2006. "Cargo cult science, armchair empiricism and the idea of violent conflict", *Third World Quarterly* 27 (3): 459-476.
- Kurtuluşmuşlu, M. ve Yazıcı, E. 2003. "Management of forest fires through the involvement of local communities in Turkey". *FAO, Community-Based Fire Management: Case Studies from China, The Gambia, Honduras, India, the Lao People's Democratic Republic and Turkey* içinde. Rome: FAO. URL: www.fao.org/docrep/006/ad352t/AD352T08.htm#P0_3.
- Kürt İnsan Hakları Projesi. 2002. *Internally Displaced Persons: The Kurds in Turkey*. Londra: Kürt İnsan Hakları Projesi. (bkz. (Türkçesi) Kürt Göçü: Ülke İçinde Göç Ettirilen İnsanlar, Kürt İnsan Hakları Projesi, İstanbul: Senfoni, 2003).
- O'Leary, 2005. "S. Resource Concerns for Territorial Conflict", *Geojournal* 64 (4): 297-306.
- Özdağ, Ü. 2003. *The PKK and Low Intensity Conflict in Turkey*. Ankara: Frank Cass. (bkz. Türkiye'de Düşük Yoğunluklu Çatışma ve PKK, İstanbul: 30k, 2005).
- Pamukoğlu, O. 2003. *Unutulanlar Dışında Yeni Bir Şey Yok, Hakkari ve Kuzey Irak Dağlarındaki Askerler*. Ankara: Harmoni.
- Price, S. V. 2003. *War and Tropical Forests: Conservation in Areas of Armed Conflict*. New York: Food Products Press (Haworth Press).
- Prins, E. 2008. "Use of Low Cost Landsat ETM+ to Spot Burnt Villages in Darfur, Sudan", *International Journal of Remote Sensing*. 29 (4): 1207-1214.
- Raleigh, C. ve Hegre, H. 7-8 Mart 2005. *Introducing ACLED: an Armed Conflict Location and Event Dataset*. Paper presented to the Conference on "Disaggregating the Study of Civil War and Transnational Violence," University of California Institute of Global Conflict and Cooperation, San Diego, CA.
- Richards, P. 2005. "New War: an Ethnographic Approach". P. Richards (der.), *No Peace No War, An Anthropology of Contemporary Armed Conflicts* içinde, Oxford: James Curry and Ohio University Press, 1-21.
- Richards, P. and Ruivenkamp, G. 1997. *Seeds and Survival: Crop Genetic Resources in War and Reconstruction in Africa*, Roma: IPGRI.
- Roth, J. and Taylan. 1981. *K.Die Türkei - Republik Unter Wolfen*. Bornheim: Verlag Lamuv.
- Sperling, L. 1997. "The Effects of the Rwandan War on Crop Production and Varietal Diversity: a Comparison of Two Crops", *AgREN Network Paper* 75: 19-30.
- Sperling, L. 2001. "The Effect of Civil War on Rwanda's Bean Seed Systems and Unusual Bean Diversity", *Biodiversity and Conservation* 10 (6): 989-1009.
- Steinberg, M. K., Height, C., Mosher, R. ve Bampton, M. 2006. "Mapping Massacres GIS and State Terror in Guatemala", *Geoforum* 37 (1): 62-68.
- Stichting Nederland-Koerdistan. 1995. *Forced Evictions and Destruction of Villages in Dersim (Tunceli) and the Western part of Bingöl, Turkish-Kurdistan, September-November 1994*. Stichting Nederland-Koerdistan, Amsterdam. URL: www.let.uu.nl/~martin.van-bruinessen/personal/publications/Forced_evacuations.pdf.
- Şahan, T. ve Balık, U. 2005. *İtirafçı: Bir JİTEM'ci Anlattı*. İstanbul: Aram.
- Tomes, R. R. 2004. "Relearning Counterinsurgency Warfare", *Parameters* 34: 16-28.
- Tunceli ve Kopdağ Projesi, tarihsiz. URL: www.mmaj.go.jp/mmaj_e/project/mece/tunceli.html (İnternet sitesi yayından kaldırılmıştır).
- Tunceli Sendikalar Platformu. Ekim 1996. "Tunceli Sendikalar Platformun Raporu, İlimizin sorunları: Dersim", *Tunceli Kültür ve Dayanışma Derneği Yayın Organı*, 2 (4): 17-26.
- Turner, M. D. 2003. "Methodological Reflections on the Use of Remote Sensing and Geographic Information Science in Human Ecological Research", *Human Ecology* 31 (2): 255-279.
- Uluslararası Af Örgütü. 1996. *No Security without Human Rights*. Londra: Uluslararası Af Örgütü.
- van Etten, J. 2004. "Changes in Farmers' Knowledge of Maize Diversity in Highland Guatemala, 1927/37-2004", *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 2 (12).
- van Hoeve, E. and Klaasse, A. 2001. *Images of War: an Analysis of War-related Land Use Changes by Integrating Expert Knowledge and Remote Sensing*. Thesis Report GIRS-2001-30, Wageningen University.
- White, P. 2000. *Primitive Rebels or Revolutionary Modernizers? The Kurdish National Movement in Turkey*, London; New York: Zed.
- Yüce, M. C. 1999. *Doğu'da Yükselen Güneş*. Ankara: Zela.

Annelik ve Politika: Barış Anneleri'nin Öğrettikleri

Gözde Orhan*

Kadın aktivizmi üzerine yapılan çalışmalar, kadınların yalnızca kadınlık kimliği üzerinden değil, başka kimlikler üzerinden de mobilize olduklarını ve olabileceklerini göstermiştir. Bunlar içinde “annelik”, kadınların politizasyonunu ve direniş pratiklerini tetikleyen en önemli kimliklerden birisidir.

İlk olarak söze, “anneliği” tanımlayıp kavramsallaştırarak başlayalım. Feminist literatürde, sosyal inşa olarak annelik kurumu (*motherhood*) ve anneliğe değgin her türlü pratiği içine alan annelik edimi (*mothering*) son derece tartışmalı kavramlardır. Annelik edimi, hayatta kalmak için başka birinin bakım ve ilgisine bağımlı olan insan için yapılan tüm dinamik etkinlikler ve ilişkiler ağı olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla, çocuk doğurmaktan eğitmeye, hatta engelli ve yaşlıların bakımına kadar birçok etkinlik annelik edimi içerisine dâhil edilebilir. Ancak annelik edimi evrensel olarak kadınlıkla özdeşleştirildiğinden, her türlü bakım işi de kadınlıkla ilişkilendirilmiş ve sonucunda da annelik, kadınların toplumsal cinsiyet rollerini güçlendirmiştir (Arendell, 2000: 1192).

Birçok kültürde kadınlar, gelecekte anne olacakları öngörüsüyle yetiştirilir. Annelik, kadının birincil görevi, toplumsal cinsiyet rolünün temel belirleyicisidir. Sosyolog Ann Oakley, kadınların yaşamlarının başlangıcından itibaren üç prensiple yetiştirildiklerini savunur: bütün kadınlar anne olma ihtiyacı duyar, çocuk anneye ihtiyaç duyar, anne de çocuğuna ihtiyaç duyar (Oakley, 1975: 186-190). Böylesi bir bakış açısı, çocuk istememenin anormal ve kadınlık-dışı bir davranış biçimi olduğunu kabul etmektedir. Anne olmayı reddetmek, kadınlığı da reddetmek anlamına gelir. Diğer taraftan anne olmayı, kendini başka bir canlı için feda etmek olarak yorumlayan yerleşik anlayış, anneliği sosyal ve kültürel olarak bir tür “erdem” haline getirmiştir. Anne olmama tercihi, bencillik olarak algılanmıştır.

* Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü doktora öğrencisi.

Anneliğin; başkasını düşünmek, başkasının ihtiyaçlarını karşılamak, başkasının yararına eylemde bulunmak gibi yönleri, kadının çocuğuyla beraber özel alana kapatılmasını da meşrulaştıran bir anlayışın yolunu açmıştır (Gieve, 1987: 38). Bu anlamda annelik, Simone de Beauvoir ve Betty Friedan gibi ünlü feministlerin de vurguladığı gibi kadının toplumsal ezilmişliğini sürdür- ren ve güçlendiren bir kurum olarak işlemiştir.¹

Linda Rennie Forcey, kadının annelikle ilişkisini sorunsallaştıran üç temel yaklaşım ortaya koyar (Forcey, 1994: 357). 1970'lere kadar egemen olan ilk yaklaşım, kadın ile erkeğin eşit olduğu temel prensibini merkeze koyarak, kadının erkekle eşit hukuk, eşit iş ve eşit eğitim olanaklarına ulaşabilmesi için farklılıkların minimize edilmesi gerektiğini savunur. 1970'lerin ortala- rından itibaren eşitlik perspektifi yerini yeni bir yaklaşıma bırakır. Kadın ile erkeğin öz itibariyle farklı olduğunu kabul eden bu yaklaşım, kadının doğur- gan olması dolayısıyla daha duygusal, şefkatli ve barışsever olduğunu iddia eder. Kadınlığı annelik vasıflarıyla birlikte yücelten bu bakış açısı, özsel nok- taları ön plana çıkarması ve kadınlığı biyolojik özelliklere indirgemesi nede- niyle oldukça eleştirildi. Buna tepki olarak doğan üçüncü akım, kadınlığın doğal kategorilerle açıklanamayacağını, kadınlığın ve anneliğin toplumsal in- şa şeklinde incelenmesi gerektiğini dile getirdi.

Farklılıkları vurgulayan ikinci anlayış özcü (essentialist) bir analiz sunsa da, toplumsal cinsiyet ve barış çalışmaları alanlarında önemli katkılar sağlamış- tır. Ünlü makalesi *Maternal Thinking*'de Sara Ruddick, anne olmanın farklı bir düşünce evreni sağladığını ortaya koymuş, anneliğin kadını hem güçlü hem de güçsüz kıldığını iddia etmiştir (Ruddick, 1980). Ruddick'e göre ka- dın güçsüzdür, çünkü çocuğunu erkek egemen dünyanın savaş, katliam ve kriz koşullarında büyütme zorundadır. Ancak diğer yandan kadın güçlüdür, çünkü bir çocuk için annesi başlıca yaşam kaynağıdır ve annenin çocuğu üzerinde, bakım ve besleme yeteneğinden doğan önemli bir etkisi vardır. Anne, çocuğunun ve dolayısıyla toplumun geleceğini elinde tutan kişi ola- rak görülür; ama diğer yanıla toplumdaki ikincil rolü devam eder.

Demokrasi ve insan hakları alanından bakıldığında, kadının doğası gereği üretmeye, hayat vermeye, koruyup kollamaya, dolayısıyla barışı tesis etme- ye daha yatkın olduğunu savunan özcü yaklaşım, kadınlara büyük değer at- fetmiş, daha iyi bir toplumsal düzen inşasında kadınları cesaretlendirmiştir. Erkeklikle ilişkilendirilen savaş, istila gibi dünyayı tehdit eden olguların kar- şısında kadınlar, annelikten aldıkları güçle dünyayı koruyup kollamaya da- vet edilmişlerdir.² Şüphesiz böylesi bir yaklaşım, toplumsal cinsiyet ilişkileri- ni ikilikler üzerinden tanımlayan; kadını pasif, duygusal, güdülerıyla hareket eden, "doğayla ilintili"; erkekleri aktif, akılcı, mantığıyla hareket eden, "kül- türel" canlılar olarak kuran ve böylelikle kadının erkekçe yönetilmesini meş- ru kılan geleneksel anlatımı pekiştirmektedir (Ortner, 1972: 12). Kadın, an- nelik dışında başka kimliklere de sahiptir ve eğer bir "kadın doğasından" söz edilecekse dahi, birçok toplumsal ve kültürel öge de anneliğin ve kadınlığın kurulmasında etkilidir.

Evelyn Nakano Glenn anneliğin tarihsel, kültürel olarak değişen ve toplum-

sal cinsiyet ilişkilerince şekillenen bir ilişki olduğunu savunur (Glenn, 1994: 11). Diğer bir deyişle, anneliği tanımlamak için biyolojik değil, toplumsal rol ve pratiklerden yola çıkan bir analizin ihtiyacını vurgular. Tek bir ideal annelik durumundan bahsedilemeyeceği gibi, anneliği biçimlendiren sınıfsal, ulusal, kültürel farklılıklar ve çelişkiler de göz ardı edilemez.

Annelik kurumunun kendisi böyle tartışmalıyken, kadınların annelik rolleriyle politikleşmesi ve birer siyasi aktör haline gelmesi çok daha karmaşık bir alanın kapılarını aralar. Kadınlar içerisindeki belki de en geleneksel kesimi ifade eden anneler, ikincilleşmelerinde rol oynayan annelik kimlikleriyle nasıl politikleşebildiler?

Bu sorunun cevabını ararken, ülkemizden ve dünyadan örnekler bakalım. En iyi bilinen anne hareketi şüphesiz, Arjantin'deki Plaza de Mayo Anneleri'dir. 1976'dan 1983'e dek süren askeri diktatörlük rejimi sırasında "kaybedilen" 30,000 kişiyi arayan annelerin oluşturduğu bu grup, ülkede her türlü sesin susturulduğu bir dönemde doğdu. Çocukları için tüm yasaklamalara rağmen şehrin en büyük meydanında her perşembe, başlarında beyaz başörtüleriyle eylem yaptılar. Çocuklarının uğradığı felaketten önce sıradan kadınlar, ortak acılarla bir araya gelerek örgütlü bir toplumsal harekete can verdiler.

Benzer hareketler, askeri rejimlerin, darbelerin yaşandığı birçok ülkede tekrarlandı. 1977'de El-Salvador'da kurulan CO-MADRES, Sri Lankalı kadınların Tamil halkına uygulanan zulme engel olmak için oluşturduğu *Anneler Cephesi* bunlardan yalnızca birkaçı (Hensman, 1996: 55-65). İçinde yaşadığımız coğrafyada da yıllardan beri çeşitli nedenlerle anneler örgütleniyor. 70'lerde çocukları faşist saldırılarda öldüğünde, 80'lerde 12 Eylül ve hapisane koşullarına karşı çıkmak için, 90'larda gözaltında kaybedilmeleri önlemek için, açlık grevi ve ölüm orucuna giren çocuklarına destek olmak için ve son olarak Kürt halkına yönelik baskı ve şiddetin sona ermesi için anneler bir araya geldi. 1995'te 15 kadın tarafından temelleri atılan bu son anne hareketi, Kürt sorununun çözülmesi ve barışın sağlanmasını umut ederek kendisine *Barış Anneleri* adını verdi.

1990'larda Kürt hareketinin yükselmesiyle, Kürt kadını hem mücadelenin hem de akademik çalışmaların öznesi haline geldi. Handan Çağlayan'a göre Kürt kadını iki şekilde tanımlanmıştı: "savaşçı kadın" ve Kürt kimliğini ileri ki nesillere taşıyan Kürt annesi olarak (Çağlayan, 2007: 25). 1993'te PKK'nin dağılmasından önce kadınların politikaya ve toplumsal cinsiyet ilişkilerine yaklaşımlarının, diğer yandan Kürt hareketinin kadına yaklaşımının ve nihayetinde bunlar çerçevesinde şekillenen Kürt kadını imajının büyük oranda değiştiği söy-

- 1- Bkz. Betty Friedan, *The Feminine Mystique* (New York: Dell, 1963); Simone de Beauvoir, *The Second Sex* (New York: Random House, 1974).
- 2- Bkz. Sara Ruddick, *Maternal Thinking: Toward a Politics of Peace* (New York: Ballantine Books, 1989); Robin Morgan, *The Anatomy of Freedom: Feminism, Physics, and Global Politics* (Oxford: Martin Robertson, 1982)

lenebilir. Handan Çağlayan'ın Kürt kadın dergilerinden gözlemlediği gibi, artık zavallı, kurtarılmayı bekleyen kadın değil; kendiyile birlikte halkını da öz-
gürleştiren, değişip dönüşen, değiştirip dönüştüren bir kadın imajı karşımıza çıkar (Çağlayan, 2007: 101, 107, 109).

Ulusal mücadeleyle birlikte değişen kadınların bir kısmı da annelerdi. Çocukları çatışmada ölen, tutsak olan ya da dağa çıkan Kürt anneleri, anne olmanın uluslarüstü bir kategori olduğunu varsayarak Türk annelerine barış çağrısında bulundular. Tıpkı Cumartesi Anneleri gibi, Galatasaray'da toplanıp oturma eylemleri düzenlediler, İstanbul ve Ankara'da gösteriler yaptılar, meclise barış talebiyle dilekçe verdiler (Milliyet, 31 Aralık 2004). Hilmi Özkök'le görüşmek için Ankara'ya geldiklerinde içeri alınmadılar; onlar da beyaz çiçeklerini, asker ve gerilla cenaze törenlerinden görüntüler içeren bir CD'yi ve artık sembolleri haline gelmiş bir beyaz tülbendi Özkök'e gönderdiler (Sabah, 31 Aralık 2004).

Kürt kadınlarının geleneksel giysisi olagelmiş beyaz tülbendin annelerce sahiplenilmesinin bir nedeni vardı. Kürt annesi Müyesser Güneş'in anlatımıyla, Kürt adetlerine göre, eğer bir anne bir kavga esnasında tülbendini yere atarsa, taraflar kavgayı bırakmak zorundadır (Sabah, 31 Aralık 2004). Bu tarihsel anlayış hem anneleri barışın tesisinde rol oynamaları gerektiği konusunda yüreklendirmiş, hem de eylemlerine biçimsel bir zenginlik katmıştır. Barış Anneleri, anne olmanın toplumda yarattığı "saygınlıktan" faydalanamadılar. Arjantin'deki Plaza de Mayo annelerinin ya da Cumartesi Anneleri'nin yakaladığı kitle desteğini yakalayamadılar. Dünyanın çeşitli yerlerindeki hareketlerde yer alan annelerin, "Neden babalar değil de anneler?" sorusuna verdiği yanıtlardan birisi de, annelerin erkeklere nazaran daha az şiddet göreceği varsayımdır. Anneliğin cinsellikten arınmış, "kutsallaşmış" hali, birçok toplumda anneye korunaklı bir yer sağlamıştır. Ama defalarca şiddet ve tacize uğrayan Barış Anneleri için böyle bir yer hiçbir zaman olmadı. 10 Mayıs 2007 Anneler Günü'nde Barış Anneleri Galatasaray toplanmalarını bir basın toplantısıyla, "Annelere en güzel hediye barıştır" diyerek bitirdiler. 10 haftalık eylemler süresince 16 Barış Annesi gözaltına alındı (Evrensel, 10 Mayıs 2007).

Barış Annelerinin başlıca amacı, gözyaşları kendilerinkinden farklı olmayan asker anneleriyle bir araya gelmekti. Politikacıların ve bürokratların çocuklarının savaşta ölmediğine, yalnız yoksulların çocuklarının öldüğüne işaret eden, tüm annelerin "kız kardeşliği"ni ve dayanışmasını vurgulayan bir diskur kursalar da bunu hayata geçiremediler. Yalnızca birkaç asker annesi oluşuma destek verdi. Barış Anneleri örneğinde anneliğin diğer toplumlarda ve diğer dönemlerde olduğu gibi birleştirici olamamasının temel nedeni, ulusal çelişkilerin kadınlık, annelik gibi kimliklerden çok daha belirleyici bir şekilde rol oynamasıydı.

Barış Anneleri, eylemleri boyunca çocuklarının "ölü ele geçirilen teröristler" olmadığını vurguladılar. Bir çocuk devlete karşı suç işleyebilirdi ama bu bir annenin gözünde, çocuğunu daha az değerli kılmazdı. Başka bir deyişle, anne ile çocuk arasında kurulan ilişkinin resmi devlet politikasıyla belirleneme-

yeceğini gösterdiler. Bu örgütlü karşı çıkışın özneleri kadınlar, hele hele isyan edecekleri hiç düşünülmeyen anneler olunca, bu kadınlara yönelik politika da keskinleşti. Resmi söylemde hareket, “örgüt tarafından yönetilen kuklalardan” ibaretti. Hürriyet Gazetesi’nde yayınlanan bir yazıda, annelerin örgütlenmesi “stratejik bir planın parçası” olarak tanımlanıyordu:

Bir süre önce gelen bilgilere göre PKK yeni bir strateji geliştiriyordu. “Şehit yakınlarıyla ortak duygu illüzyonu sağlanması.” Yani: Bir şehit annesi Vatan sağ olsun demiyorum” diyorsa bunu desteklemek. Bu sesleri artırmak. Savaş karşıtlığı adı altındaki bu tür çıkışları sistemli olarak yükseltmek. Barış anneleri savaş karşıtı olan şehit yakınlarıyla “Ancak acılı anneler birbirini anlar” yaklaşımıyla bir araya gelmeli. Böylece halkla güvenlik güçleri arasındaki moral bağ çöktürülebilir. Evladını askere gönderen annenin kafasına bu endişeyi koymak. Sonra da en duygulu anı olan cenaze sırasında bu tepkileri yükseltmek. Böylece devletle, hükümetle, TSK ile vatandaşlar arasındaki “vatanseverlik bağı”nı kopartmak. Oğullarımız boşuna ölüyor fikri yerleştirilmeli. Askere göndermeme ve savaş karşıtlığı duygusu körüklenmeli (Çekirge, 2006).

Çocukları Kürt hareketiyle ilişkilendirilmiş kadınların kendilerinin de, organik ya da inorganik olarak hareketle ilişkili olabilecekleri düşünülebilir. Barış Anneleri’nin basın yayın organlarındaki temsili, annelik kurumuna duyulan sempatiyi ortadan kaldırmaya yönelik, eril yapılarla ilişkilendirme şeklindedir. Ancak eleştirel bakılması gereken nokta, annelerin kurumlarla ilişkilerinin olup olmadığı konusundan ziyade, kadınların kendiliğinden harekete geçemeyecekleri, kendi iradeleriyle mücadele edemeyecekleri varsayımını içeren genel yaklaşımdır. Anne olmayı, “doğası gereği” edilgen ve sabit sayan erkek egemen anlayış, kadınların illa ki başka bir yapı tarafından “kandırıldığını” varsaymaktadır. Sosyal bilimlerin en çok “özne”ye vurgu yaptığı bir dönemde, bir toplumsal hareketin eyleyenlerinin yok sayılması düşünülemez. Politik uzantıların ve yapıların etkisi bir yana, kendilerini “anneler” olarak tanımlayan ve kolektif bir kimlik etrafında toplanan öznelerin eylemleri esas alınmalıdır.

Diğer yandan anneye geleneksel olarak biçilen “fedakârlık” hali, onun alanlara çıkmasını meşrulaştıran bir boyut kazanmıştır. Her sınıf ve ulustan anneye göre, bir anne çocuğu tehlikedeysse yavrusunu kurtarmak için savaşır, bu son derece basit bir mantıktır. Böyle bir tespit gene ister istemez “kadın doğasına” gönderme yapsa da, politik alanda kolektif kimliğin inşasında azımsanamaz bir etki yaratmıştır. Dolayısıyla Barış Anneleri örneği annelik, öznellik ve politika ilişkisinin bir kez daha düşünülmesi noktasında önemli bir yerde durmaktadır.

Kaynakça

- Arendell, Terry. Kasım 2000. "Conceiving and Investigating Motherhood: The Decade's Scholarship". *Journal of Marriage and the Family*, 62 (4).
- Çağlayan, Handan. 2007. *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar: Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*. İstanbul: İletişim.
- Çekirge, Fatih. 11 Eylül 2006. "Erdoğan Tepkileri Bile Bile Çekmiş," *Hürriyet*.
- Evelyn Nakano Glenn. 1994. "Social Constructions of Mothering: A Thematic Overview". *Mothering: Ideology, Experience, and Agency*. (der) Evelyn Nakano Glenn, Grace Chang, and Linda Rennie Forcey içinde, New York: Routledge.
- Forcey, Linda Rennie. 1994. "Feminist Perspectives on Mothering and Peace". *Mothering: Ideology, Experience, and Agency*. (der) Evelyn Nakano Glenn, Grace Chang, and Linda Rennie Forcey. New York: Routledge.
- Gieve, Katherine. Mart 1987. "Rethinking Feminist Attitudes towards Motherhood". *Feminist Review* 25.
- Hensman, Rohini. 1996. "The Role of Women in the Resistance to Political Authoritarianism in Latin America and South Asia". *Women and Politics in the Third World*, (der) Haleh Afshar. London; New York: Routledge içinde.
- Oakley, Ann. 1975. *Women's Work: The Housewife, Past, and Present*. New York: Pantheon Books.
- Ortner, Sherry B. Sonbahar 1972. "Is Female to Male as Nature Is to Culture?" *Feminist Studies* 1 (2).
- Ruddick, Sara. Yaz 1980. "Maternal Thinking". *Feminist Studies* 6 (2).

Türkiye’de 1980’li ve 1990’lı Yıllarda Yaşanan Zorunlu Göç ve Toplumsal Sonuçları*

Betül Altuntaş**

Giriş

Ülke içinde yerinden edilenlere ilişkin uluslararası kamuoyunca kabul edilen tanım, Birleşmiş Milletler tarafından 1998 yılında kabul edilen ve insan hakları hukuku ile uluslararası insancıl hukuk ilkelerini yansıtan Ülke İçinde Yerinden Olmaya İlişkin ‘Yol Gösterici İlkeler’de yer alan tanımdır. Buna göre, “zorla ya da zorunda kalarak evlerinden veya sürekli yaşamakta oldukları yerlerden özellikle silahlı çatışmaların, yaygın şiddet hareketlerinin, insan hakları ihlallerinin veya doğal ya da insan kaynaklı felaketlerin sonucunda veya bunların etkilerinden kaçınmak için, uluslararası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin kaçan ya da bu yerleri terk eden kişiler ya da kişi grupları” ülke içinde yerinden olmuş kişiler olarak tanımlanmaktadır. Bu konuda, Türkiye’de yaygın olarak zorunlu göç kavramsallaştırması kullanılagelmiş olup, son yıllarda ‘yerinden etme’, ‘yerinden edilme’ de tanımlayıcı kavramlar olarak kullanılmaktadır.

1990’lı yılların en önemli toplumsal olgularından biri olan ve Türkiye açısından kuşkusuz çok önemli sosyo-politik değişimleri beraberinde getiren zorunlu göç, siyasi değerlendirmelerin ve pek çok araştırmanın konusu olmuştur. Derinleşen ve artık eskisine göre daha görünür ve kalıcı olan yoksulluk, çocukların işgücü piyasasına dahil olması (artan oranlarda sokakta çalıştırılmaları), çöpten geçinme gibi enformel çalışma biçimlerinin kentlere tutunamayan zorunlu göç mağdurlarının temel geçim biçimlerinden birisi olması, kadınların güvencesiz biçimde çalıştırılmaları, yerinden etme siyasetinin kentsel alandaki görünümleridir. Kuşkusuz, zorunlu göçün nasıl ve hangi

* 28-30 Kasım 2007 tarihleri arasında ODTÜ Kültür ve Kongre Merkezi’nde düzenlenen 10. Sosyal Bilimler Kongresi’nde ‘2000’li Yıllarda Emek, Sermaye ve Siyaset: Kazananlar, Kaybedenler’ Oturumunda Sunulan Bildiri.

** Yrd. Doç. Dr. Muğla Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü.

koşullarda gerçekleştiği önemlidir. Ancak bu yazıda zorunlu göçün kendisini tartışmak yerine, yerinden etme siyasetinin toplumsal sonuçları ele alınmıştır. Gerek bölgenin illerinde ve ilçelerinde, gerekse Ankara gibi metropollerde, zorunlu göç mağdurları ile yapılan görüşme ve incelemeler böylece bir analiz çerçevesi oluşturmaya zemin oluşturmuştur.

Zorunlu Göç ve Kentsel Yoksulluk

Zorunlu göç ve kentsel yoksulluk arasında nasıl bir ilişki olduğunu tartışmaya başlamadan önce 1980'li yılların ardından Türkiye'nin iktisadi ve sosyal yaşamındaki dönüşümüne bakmak gerekecek. Sözü edilen yıllar, Türkiye'de yapısal uyum ve istikrar politikalarının hızla hayata geçirildiği yıllar olmuştur. Bu iktisadi politikaların sonucunda patlayan ekonomik krizlerin yarattığı sarsıntının etkileri, kısa zamanda kendisini sosyal alanda da hissettirmiş ve bu alanı tahrip etmiştir. Yoksulluk sınırı ve açlık sınırı gibi kavramlar literatüre girmiş ve bu politikalar, işsizlik, sosyo-ekonomik eşitsizlik ve yoksulluk ile sonuçlanmıştır. Yapısal uyum ve istikrar politikalarının hayata geçirildiği yıllarda devletin sosyal yönü küçültülmeye çalışılırken, gelir dağılımında daha keskin bir kutuplaşma ortaya çıkmıştır.

Yoksulluk, az gelişmiş veya gelişmiş ülke ayrımı tanımayan küresel bir olgu olmakla beraber, zaman ve mekâna bağlı olarak farklı özellikler göstermektedir. Özellikle 1980'li yıllar, Türkiye kentleşmesine farklılaşma, çeşitlenme ve ayrışma dinamiklerinin hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Kentsel ranttan pay alma kentte tutunabilmenin ön koşulu haline geldiği gibi, bu rantın paylaşımı daha çetin bir hal almaya başlamıştır. Kentin en prestijli mekânlarında, özel güvenlik sistemleri ile korunan yüksek duvarların ardına üst sınıflar; kooperatifler yoluyla kentin çeperindeki geniş arazilere orta sınıflar konumlanırken, marjinde, kentin görünmeyen alanlarında ise nitelsiz ve sağlıksız alt yapı ve konutların bulunduğu mahalleler kent yoksullarının kullanımına açılmıştır. Nöbetleşe Yoksulluk (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001) koşullarında kazanan olmanın yolu, mevcut iletişim ve ilişki ağlarına yakın olmaktan geçmekte olduğundan, bu kanalların ve ağların parçası olmayı başaramayanlar ve kırsal kesimden hazırlıksız, birdenbire ve zorunlu olarak göç eden yüz binler ise kaybetmeye mahkûmlardır.

Özellikle de son dönemde telaffuz edilmeye başlanan 'yeni yoksulluk' veya 'toplumsal dışlanmışlık' olarak adlandırılan yeni gerçeklik, şimdiye kadar geçerli olduğu kabul edilen birtakım çözüm yollarının etkisiz kalmasına yol açmaktadır. Yoksulların mekânları şimdilerde tekensiz bir varoş kavramı ile açıklanmakta ve yoksul mahallelerinin, farklı yörelerden gelmiş, farklı kültür ve inançları beraberinde getirmiş, farklı siyasal görüşlere sahip, kendi içlerinde çekişen, çatışan gruplardan oluştuğu kabul edilmeye başlamıştır. Alevi Kürt/Türk, Sünni Kürt/Türk, Şafi Kürt, İslamcı/dinci kimlikler kullanılır olmuştur (Güneş Ayata 1990/ 1991; Gökçe 1993; Wedel 2001). Erman'a (2004) göre bu kimliklerin toplumdaki kutuplaşmalara, kırıma noktalarına denk düşüyor olmaları onları kolayca 'Sakıncalı Öteki'ne dönüştürme olasılığını ortaya çıkarmaktadır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan, gerek Diyarbakır ve Batman gibi bölge kentlerine gerekse Mersin, İstanbul, İzmir gibi metropollere yönelen kitlesel zorunlu göç, kentle hiçbir irtibatı olmayan kırsal kökenli kitlenin kentlere adeta savrulmasına neden olmuştur. Göçün planlı, programlı yapılması ile bir gecede ansızın, plansız, öncesi ve sonrası düşünülmeyen birdenbire yerleşim birimlerinin bırakılması ya da terke zorlanması arasında fark vardır. Bu nedenle, Türkiye'de 1980'ler ve 1990'lı yıllarda yaşanan göçün geçmişte yaşanan göçlerden temel farkının, göç eden insanların kendi iradeleri dışında ve herhangi bir ön hazırlık olmaksızın göçe zorlanmaları olduğunu söyleyebiliriz. Göç eden insanlar, göç edecekleri yerleri seçme şansları olmaksızın ve göç ettikleri yerlerde kendilerine yeni bir yaşam alanı hazırlanmaksızın yaşam alanlarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Çatışma ortamı kaynaklı ve güvenlik nedeniyle köylerin boşaltılmasının¹ ardından kopuş niteliğinde yaşanan travmatik göçle² birlikte eğitimsiz, kentin gereklerine uygun bilgi ve beceriden yoksun, kentte karşılaşacaklarına hazırlıksız büyük bir kitle istemleri dışında yeni yerleşim yerlerine göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu insanlar, arazilerini, evlerini, bahçelerini, hayvanlarını, alışkın oldukları yaşam alanlarını ve tüm geçimliklerini bir gecede ya da birkaç gün içinde terke zorlanmışlar, bulundukları illerin kent merkezlerine ve metropollere tutunmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla zorunlu göç mağdurları, topraksızlık, evsizlik, iş-

- 1- Söz konusu döneme ilişkin göç nedenleri konusunda kimi sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarına baktığımızda şu bulgularla karşılaşırız. Örneğin; TMMOB'un, Diyarbakır'da yapılan ve zorunlu göçün kentsel sonuçlarına ilişkin bulgularını içeren çalışmasında (1996), 1990-1996 tarihleri arasında zorunlu göç edenler, en önemli göç nedeni olarak köylerinin yakılmasını, ikinci neden olarak da bölgedeki çatışmalardan kaynaklı olayları göstermiştir. Diyarbakır Tabipler Odası'nın 'Güneydoğu'da İç Göç Tartışmaları ve Sağlık Bolyutu' konulu araştırmasında (1996) göç gerekçeleri şöyle sunulmuştur: Köylerin korunamaması, köylülerin koruculuğu kabul etmemesi ya da PKK'ya yardım etmesi; komşu köylerin korucu olma nedeniyle iki ateş arasında kalma korkusu; faili meçhul cinayetler, kaçırma olayları, yargısız infazlar; meçhul kişilerin tehditle para toplaması, sürekli askeri operasyonların olması; işkence korkusu, gözaltına alınma ve tutuklanma korkusu; yaylaların yasak ve korku nedeniyle kullanılmaz hale gelmesi; can güvenliği nedeniyle eğitim, sağlık ve ulaşım gibi temel hizmetlerin olmaması veya sağlanamaması; PKK'ya gideceği iddiası ile gıda ambargosu uygulanması. Bu veriler aynı zamanda İnsan Hakları Şube ve Temsilcilikleri, Olağanüstü Bölge Raporu (1991) ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı, Türkiye İnsan Hakları Raporları (1993- 1998) ile de uyumludur. Gerek bölgede gerekse metropollerde zorunlu göç mağdurları ile yapılan çalışmalarda (Karatay, 1999; Barut, 2001; Altuntaş, 2003; Kurban, Yüksek, Çelik, Ünal, 2006) yukarıdaki bulgular doğrulanmakta ve mağdurların köylerinin genellikle güvenlik güçlerince bir neden gösterilmeksizin ya da koruculuğu kabul etmemeleri nedeniyle boşaltıldığını; çoğu durumda PKK ve güvenlik güçleri arasında kaldıkları ve çatışmalar yüzünden yaşadıkları güvenlik kaygısı ile köylerini terk ettikleri tespit edilmiştir. TBMM Araştırma Komisyonunun 1998 tarihli raporuna göre, göçün nedenleri şöyle sıralanmaktadır: 1- Mera yasağı ve operasyon, çatışma ortamı yüzünden hayvancılık ve tarımın çökmesi; korucu olan köylere PKK tarafından baskı uygulanması; güvenlik güçlerinin koruculuğu kabul etmeyen köylere kuşkuyla yaklaşarak askeri operasyonları bu köylerde yoğunlaştırması ve insanların bu nedenlerle köylerini terk etmesi. 2- PKK'nın, koruculuğu kabul eden bazı köy ve mezraları boşaltması. 3-Koruculuğu reddeden güvenliği sağlanamayan veya PKK'ya yardım ettikleri düşünülen köylerin güvenlik birimlerince boşaltılması. TBMM raporunda, köylerin boşaltılmasından söz edilmekle birlikte örneğin, ilçe ve il merkezlerinden güvenlik güçlerinin operasyonları ve çatışmalar yüzünden yaşanan zorunlu göçten söz edilmemektedir. Oysa Yol Gösterici İlkelerde, sürekli yaşamakta oldukları yerleri terk etmek zorunda kalan insanlardan söz edilmektedir. Gerek TBMM Raporunda gerekse İçişleri Bakanlığı'nın yaptığı açıklamalarda birinci grup ihmal edilmekte, bu ise 2004 yılında kabul edilen Tazminat Yasası'nda yer alan 'terör eylemleri ve terörle mücadele kapsamında yürütülen faaliyetler nedeniyle' ifadesi ile birinci grupta yer alan kişileri uygulamada kapsam dışında bırakma tehlikesi taşımaktadır.
- 2- Sürekli şiddet dayalı bir ortamda olmak, köylerin boşaltılması, göç ettikleri kentlerde yaşanan yoksulluk, işsizlik, potansiyel suçlu olarak görülme.

sizlik, marjinalleşme, besin güvencesizliği gibi boyutlarda yoksunlaşmayla karşı karşıya kalmışlardır.

Göç edenlerin sayısı ile ilgili resmi kurumların ve sivil toplum örgütlerinin rakamları farklılaşsa³ da, bu süreçten yüz binlerce insanın olumsuz etkilendiği ve etkilenmeye devam ettiği tartışmasızdır. Büyük bir kısmı ilk defa kent ortamında bulunan bu insanlar, kentlerde ciddi uyum sorunları yaşarlarken, bulundukları mekânları da zorlamışlardır. Zorunlu göç, siyasal, kültürel, psikolojik, sosyal, ekonomik, çevresel ve altyapı açısından tahribata neden olmuş, yoğun göç alan kentler, bu sorunla başa çıkmakta yetersiz kalmıştır.

Sözü edilen yıllarda yaşanan göçler herhangi bir yasal zemin üzerine gerçekleştirilmediğinden göç ettiren merciler yeni gelinen yerde hiçbir yaşam alanı hazırlamamış, olayın siyasi boyutları nedeniyle de kamusal otorite göçün sosyal maliyetini karşılamaya yanaşmamıştır. Göçün yaşandığı dönemin tam da devletin sosyal koruma önlemlerinden vazgeçmiş olduğu, neo-liberal politikaların hayata geçirildiği yıllara tekabül etmesi, yerel yönetimler ve sivil toplum örgütlerinin de bu süreçte gelişen sorunlara zamanında müdahale edememesi, ihtiyaçların zamanında tespit edilememesine ve mağdurlara destek sunulamamasına neden olmuştur. Ne yazık ki tazminat süreci oldukça geç başlamış ve yetersiz kalmıştır. 5233 sayılı ‘Terör ve Terörle Mücadelenin Doğan Zararların Karşılansın Hakkında Kanun’⁴ ancak 2004 yılının Ekim ayında uygulanmaya başlanmıştır.

Kent içindeki yalnızlıkları, onların aynı mahallelerde toplanmalarına neden olmuş ve ‘dayanışma ve etnik aidiyet hissi veren kimlik söylemi’ bu grup üzerinde etkin olmuştur. Kentlere gelen binlerce insanın en temel sorunu, yaşayacak kadar aş bulabilmek ve asgari ihtiyaçlarını karşılayabilmek olmuştur. Kentin gereklerine uygun donanım noksanlığı ve her türlü sermaye ve birikiminin göç edilen yerlerde kalması iş olanaklarını yetersiz kılmıştır. Bu ise yoksulluğu derinleştirmiştir. Köylerinde vasıflı olan bu insanlar, kent merkezlerinde vasıfsız konuma itilmişlerdir. Göç mağdurları, ağırlıklı olarak ucuz iş gücüne dayalı geçici işlerde güvencesiz çalışmak zorunda kalmışlardır. Ebeveynlerinin işsizliğine koşut, yoksulluğun çaresi olarak çocuklar işgücü piyasasının içine girmiştir.

Yeni kentsel sınıfların ya da tabakaların ortaya çıkması ‘kentsel yeni yoksulluk’ bağlamında ele alınmaktadır. Kentsel yeni yoksulluk kavramı gerek zorunlu göç kapsamındaki büyük yer değiştirmelerin gerekse küreselleşmenin ortaya çıkardığı düşük nitelikli işgücünün kentlere akışının bir çıktısı olarak yeni göç ve yeni kentli analizlerinde anahtar bir kavram olarak kullanılmaya başlanmıştır (Güvenç, 2000; Kaygalak, 2001; Buğra ve Keyder, 2003). Birçok araştırma (Barut, 1999- 2001; Erder, 1995; Ersoy ve Şengül, 2000; Işık ve Pınarcıoğlu 2001; Erdoğan, 2002) yeni yoksullar ya da kentlerdeki en alt sosyal kategori olarak zorunlu göç mağdurlarını işaret etmektedir. Yeni yoksulluğun, eski yoksulluktan en temel farkı ise yoksulluğun geçici bir durum olmaktan çıkıp kalıcı hale gelmeye başlaması ve kuşaktan kuşağa aktarılmasıdır. Yıllardır süren çatışma ortamından kaynaklı maddi ve manevi tahribat ve küreselleşmenin de derinleştirdiği eşitsizlik ile birlikte yerinden etme siyase-

tinin yerinden edilen Kürtlerin yoksulluğunu ve yoksunluğunu derinleştirdiğini söyleyebiliriz. Örneğin, yerinden edilen önemli bir nüfus grubunun, gerek bölge kentlerinde, gerekse metropollerde katı atık madde toplayıcılığı yaparak geçinmeye çalışmaları önemli bir veri ve anlaşılır bir durumdur (Altıntaş, 2003; 2004; 2008). Atık madde toplamak, herhangi bir sermaye birikimi ve becerisi olmaksızın kentlere savrulan bu grubun acil ihtiyaçlarına yanıt vermiş, metropollere gelen yığınların önce yaşama tutunmalarını sağlamış ve sonrasında da giderek kalıcı bir çalışma ve yaşama alanına dönüşmüştür.

Kentlerde yoksullaşmanın, işsizliğin, sokaklarda bu kadar fazla çocuk bulunmasının, bölge illerindeki kadın intiharlarının, madde kullanımının, fuhuşun ve kentlerdeki birçok sosyal problemin bir biçimde yerinden etme siyasetinin sonuçları olduğunu söylemek mümkün. 1990'larla birlikte, bölgesel bir sorun olmaktan çıkarak kentte bir sorun ve Türkiye sorunu haline gelene Kürt sorunu, daha etno-politik bir düzlemde ele alınırken aynı zamanda toplumsal bir sorun olarak da tartışılmaya başlanmıştır.

Bölgeler Arası Gelir Dağılımı Eşitsizliği

Türkiye'de yoksulluğun artmış olması, ekonomik istikrarsızlıkların ortaya çıkardığı, makroekonomik gelişmelerin etkisiyle daha da dengesiz hale gelen gelir dağılımı faktörü ile açıklanmaktadır. Türkiye'de gelir dağılımının 1980 yılı öncesi ve sonrasında izlediği seyre göz atıldığında, özellikle 1980'li yıllarda giderek daha eşitsiz bir duruma gelinmiş olması dikkat çekicidir. Gelir

- 3- Yerinden edilmiş kişilerin sayısına ilişkin kesin veriler bulunmamakla birlikte, bu konuda resmi makamlarca ve sivil toplum kuruluşlarınca açıklanan rakamlar farklılık göstermektedir. Olağanüstü Hal (OHAL) Bölge Valiliği'nin verdiği rakamlara dayanılarak hazırlanan 1998 tarihli TBMM raporunda, OHAL kapsamında ve mücavir alanlardaki iller ile bazı çevre illerde 1997 yılı itibarıyla 905 köy ve 2523 mezranın boşaltıldığı ve göç edenlerin sayısının 378.335 olduğu belirtilmektedir. İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDPR) kapsamında açıklanan verilere göre ise Ocak 2006 tarihi itibarıyla boşalan 945 köy ve 2021 mezrada 358.335 kişi yer değiştirmiş ve 1998 yılından bu yana bunlardan 137.636'sı geri dönmüştür. Birleşmiş Milletler Özel Temsilcisi'nin isteği üzerine, Devlet Planlama Teşkilatı'nın koordinatörlüğü ve sponsorluğu altında, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE) tarafından "Türkiye Göç ve Yerinden Olma Nüfus Araştırması" adlı bir çalışma yapılmıştır. Türkiye genelinde yapılan ve niteliksel ve niceliksel olarak iki ayağı bulunan bu çalışmanın önemi, zorunlu göç konusunda bugüne kadar yapılmış en önemli, kapsamlı ve istatistikî temsil niteliği olan çalışma olmasıdır. Haziran 2006'da tamamlanmış olan araştırmanın raporu, zorunlu göçün nedenleri, sonuçları, sayısal boyutu ve mağdurların beklentileri ve ihtiyaçları hakkında çok önemli bulgular içermektedir. Örneğin, bu rapora göre, Türkiye'de son 20 yılda, "güvenlik nedeniyle" yerinden edilen nüfusun sayısal boyutu, 950.000 ile 1.200.000 arasındadır. Raporda ayrıca, yerinden edilmiş nüfusun sadece yarısının Tazminat Yasası'ndan ve Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi'nden haberdar olduğu, % 37'sinin Tazminat Yasası'na başvurduğu belirtilmektedir. Ancak İnsan Hakları Derneği (İHD), İnsan Hakları Vakfı (TİHV) ve Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Göç-Der)'in verilerine (2001) göre ise bu sayının 3 ila 4 milyon arasında olduğu tahmin edilmektedir. Kürt İnsan Hakları Projesi (KİHP) 'Ülke İçinde Göç Ettirilen İnsanlar: Türkiye'deki Kürtler' başlıklı raporunda (2004), aynı zamanda kimliği de vurgu yaparak 4 milyon Kürt vatandaşın yerinden edildiğini kaydetmektedir. İnsan Hakları İzleme Örgütü tarafından açıklanan rakam ise 2 milyon kişidir (2002).
- 4 Tazminat Yasası sadece AB'nin taleplerine cevaben çıkarıldığı için değil aynı zamanda hakların iadesini yalnızca maddi bir dille formüle ettiği ve devletin bu konudaki sorumluluğunu örtbas etme sürecine katkı sunması nedeniyle kayda değer. Yasanın gerekçesinde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuruların önüne geçilmesinin hedeflendiği belirtilmektedir. İçişleri Bakanlığı verilerine göre, Mayıs 2006 itibarı ile ülke genelinde tazminat yasasına başvuranları toplam sayısı 195.463 kişidir. Başvuruları alınmaya karar verilenler 27.011 kişi olup bunlardan 11.899 kişinin zararlarının karşılanmasına karar verilmiştir. Vatandaşlara ödenen miktar ise 69.606.961 TL'dir.

bölüşümü eşitsizliği 1980'li yıllara kadar temelde köy kent ayrımı içinde kalmıştır. 1987 yılından sonra ise yeni bir aşamaya geçilerek, tarımda emek ve küçük sermaye ile çalışanlarla, salt emekle çalışanlar yani işçiler ve memurlar aleyhine gelir bölüşümünün giderek bozulduğu bir sürece girilmiştir (Boratav, 2005).

2000'li yıllar Türkiye'si sosyal sınıflar arasındaki gelir dağılımı eşitsizliğinin büyüdüğü yıllar olduğu kadar bölgesel farklılıkların da büyüdüğü yıllar olmuştur. Yıllardır süren çatışma ortamından kaynaklı tahribat, bölgesel düzeyde de görünür bir yoksulluk yaratmıştır. Sönmez'in (2007) de ifade ettiği üzere 1980'li yıllardan günümüze devlet, bölgeden elini çekmiştir. 2006 Merkezi bütçesinden Doğu ve Güneydoğu illerine yapılan harcamaların yüzde 18'i 'kamu düzeni ve güvenlik', yüzde 11'i 'savunma' olmak üzere yüzde 29'u 'asker-polis harcaması'dır. Oysa Türkiye geneli için bu oran yüzde 13'dür. 21 ilden oluşan bölgenin 2002- 2006 dönemdeki yatırımlardan aldığı pay yüzde 4,5'dir (Sönmez, 2007).

Bölge kentleri sosyo- ekonomik göstergelerde en alttadır. Örneğin; bölgede kişi başına düşen Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) Türkiye ortalamasına göre düşüktür. Kişi başına düşen GSYH, ülke ortalamasının üçte biri kadardır. Bu fark bölge içinde de mevcuttur. En düşük kişi başına GSYH'ye sahip Hakkari ile en yüksek GSYH seviyesindeki Diyarbakır arasında saptanan fark yaklaşık dört kattır. Türkiye'nin İnsani Gelişmişlik Endeksine göre endeks değeri 750'dir. Bu değerle 177 ülke arasında Sri Lanka'nın hemen altında ve Dominik Cumhuriyeti'nin hemen üstünde 94. sırada yer almaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri illerinin diğer ülkelerle karşılaştırılması ise ilginç sonuçlara ulaşmamıza neden olmaktadır. Örneğin, Botswana 565 endeks değeriyle Şırnak'ın biraz üzerinde ve 131. sıradadır. Keza Ekvator Ginesi 655 ile Ardahan ile aynı sırada ve 12. sıradadır. Bölgedeki 21 (Türkiye nüfusunun % 15' ini oluşturan) ilin ortalama endeksi değeri 631'dir. Bu da 121. sıradaki Fas'a denk gelmektedir.

En büyük sorun kuşkusuz işsizliktir. Türkiye İşçi Kurumu (TÜİK), Türkiye genelinde işsizlik oranını yüzde 10'a yakın açıklamaktadır. Kentlerde bu oran yüzde 12-15 dolayında seyretmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ise bu oranlar daha da büyümektedir. Diyarbakır'da özellikle göç edenler arasındaki işsizlik oranının % 60-70 dolaylarında olduğu belirtilmektedir (Ersoy ve Şengül, 2000; Dağ, 1998). Türkiye genelinde izlenen devlet desteklerini azaltıcı, tarımsal üretimi daraltıcı IMF –Dünya Bankası destekli politikalar, ülke genelinde olduğu gibi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da da tarımsal üretimde gerilemelere yol açmıştır. Bunların yanı sıra, bölgede hâkim olan şiddet ortamı, köylerin boşaltılması gibi uygulamalar, tarımsal üretimde ve tarımla geçinen işgücünde önemli bir aşınmaya yol açmıştır. Zorunlu göç sonrası kentlere tutunmaya çalışan bu grup, kentlerde de kentin gereklerine uygun bilgi ve beceri noksanlığı, sermaye yetersizliği nedeniyle vasıfsız işlerde çalışmış ya da büyük ölçüde işsizlikle karşı karşıya kalmıştır.

Toplu ekonomik göstergelerin işaret ettiğinden daha vahim olanı da bölge halkının yaklaşık % 60'ının yoksulluk sınırının altında yaşaması ve son 20 yıl-

dır yoksulluğun kuşaklar arasında miras bırakılır hale gelmesidir. Nitekim bölgede 3.9 milyon kişinin yeşil kartı bulunmaktadır. Ancak yoksulluk sınırının altında bulunan kişi sayısı 6 milyon civarındadır (bölge nüfusu 10 milyon) (UNDP ve TESEV 2006).

Zorunlu Göçün Ardından Kadınlar, Çocuklar ve Gençler:

-Kadın ve Sosyo-Ekonomik Mağduriyet

Toprağa dayalı yaşam biçiminin kendine özgü yaşam kuralları ve normları içerisinde erkekler hiyerarşik yapının en tepesinde geniş bir iktidar alanına sahiptir. Zorunlu göçle birlikte bu hiyerarşik yapıları üreten toprağa dayalı maddi koşullar ortadan kalkmış ve erkeklik konumu derinden sarsılmıştır. Az sayıda da olsa yapılan zorunlu göç çalışmalarında, göç sonrası değişen toplumsal roller pek az ele alına gelmiştir. Kadınların göç yaşantısı ise daha arka planda kalmış, kadınlar gerek göç dinamiği, gerekse göçün getirdiği sorunlar karşısında görünmez bir kitleyi oluşturmuştur.

Zorunlu göçün kadın ve erkekler tarafından deneyimlenme biçimleri farklı olmakla birlikte süreçten, kadınların ve çocukların ziyadesiyle zarar gördüklerini söylemek mümkündür. Diyarbakır Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (DİKASUM, 2001) verilerine göre, göç mağduru kadınların en önemli sıkıntı olarak gündemlerine aldıkları ve paylaştıkları sorun yoksulluk ve işsizliktir. Sağlık sorunlarının çözümü, kendileri ya da eşleri için sigortalı bir iş, yeşil kartlarının çıkarılması, çocuklarının okul masraflarının karşılanması, konut sağlanması hemen hepsinin talebidir. Ayrıca Kürtçe ile kendilerini ifade eden kadınlar gittikleri resmi kurumlarda aşağılandıklarını ifade etmişler, bu kurumlarda Kürtçe bilen kişilerin çalıştırılmasını istemişlerdir. Berdel, beşik kертmesi, kan bedeli ve küçük yaşta evlendirilmelerin durdurulması, aile içi şiddetin önüne geçilmesi, namus adına işlenmesi olası cinayetlerin önlenmesi gibi taleplerde de bulunmuşlardır (Coşkun 2006). Zorunlu göç sonrasında özellikle Batman'da ve Diyarbakır'da kadın intiharlarındaki ciddi artışlar, sürecin ne denli ağır yaşandığını göstermektedir.

Göç sonrasında aile ve akraba çevresinden uzak kalan kadınların birçoğu, ana dilleri dışında dil bilmemeleri nedeniyle de kent ortamına uyum sağlayamamışlar, dış dünyadan tamamen koparak içlerine kapanmışlardır. Çoğunun, hane dışında hiç kimse ile iletişimi bulunmamaktadır. Kuşkusuz bu iç kapanma durumunda geldikleri kentlerdeki yerli nüfusun ayrımcı tutumlarına maruz kalmaları da etken olmuştur. Artan yoksulluk karşısında ailenin günlük yaşamını sürdürmeye çalışmak, kalabalık ailelerin yükünü taşımak, çocuklarını 'besleyememek'in ve 'bakamamak'ın acısını yüreklerinde taşımaktalar. Kuşkusuz kadınların yaşamları, geldikleri yerlerde de hiç kolay değildi. Ancak zorunlu göç sonrası yeni geline mekânlarda problemlerinin derinleştiğini, çeşitlendiğini ve kısmen de farklılaştığını söylemek mümkün. Hukuki, psikolojik, sağlık, eğitim gibi konularda bilgiye ve sosyal hizmetlere erişimleri konusunda ciddi sıkıntıları bulunmaktadır.

Zorunlu göçle yaşadıkları yerleşim birimlerinden kentlerin varoşlarına savrulan kadınlar, sahip oldukları her şeyi yitirmişlerdir. Yalnızca evlerini, tarlala-

rını, bahçelerini, yerleşik hayatlarını ya da sağlıklarını değil, aynı zamanda umutlarını, varoluşlarının anlamını da yitirmişlerdir. Değer sistemleri zedelenmiş, kentin yeni yaşam biçimine de yeni değerlerine de uyum sağlayamamışlardır. Yitirdiklerinin yerine yenisini koyamamışlar, geldikleri yeni kentlerde kimlikleri, ürettikleri, bilgileri, becerileri hatta dilleri hükümsüz kalmıştır. Derme çatma yapılar, naylon çadırlar, izbe apartmanların rutubetli bodrum katları çoğu için yaşam alanı olmuştur.

Hemen bütün kadınlar, İstanbul'a geldikten sonra psikolojik sorunlarının arttığını, daha gergin olduklarını ve sıklıkla baş ağrılarının olduğunu, köylerine dönmeyi istediklerini belirtmiştir (Aker, 2002). Kuşkusuz bunda zorunlu göçün travmatik yaşantısının rolü büyüktür (Sürekli şiddete dayalı bir ortamda olmak, köylerin boşaltılması, göç ettikleri kentlerde yaşanan yoksulluk, işsizlik vb. ile potansiyel suçlu olarak görülme). Köylerin boşaltılma sürecinde tacize, tecavüze uğrayan kadınların büyük bir kısmı yaşadıklarını ikinci bir insana aktaramamanın verdiği yük ile ağır psikolojik sorunlar yaşamaya devam etmektedir. Bölge illerinde yıllarca OHAL gerçeği ile yaşayan bu kadınlar, kent merkezlerinde ve mahallelerinde yaşanan ve hâlâ faillerinin bulunmadığı iddia edilen binlerce faili meçhul cinayetin sorgusunun, cezaevlerinde işkencede öldürülenlerin yakınlarının, toplu mezarların hâlâ gündeme geliyor olmasının, kırsala gidenlerden alınamayan haberlerin ve ölüm haberlerine rağmen cesetlerinin nerede olduğu bilinmeyen binlerce insanın ağır yükünü omuzlarında taşımaktadır (Coşkun, 2006).

Genç kızların tutumu ise annelerinin tutumundan farklıdır. Genç yaşta çalışma hayatına girdikleri için daha güçlü bir sosyal statüye ve geniş sosyal çevreye sahip olmalarından dolayı daha özgür ve daha rahat hareket edebilmektedirler. Bu yüzden de köyüne geri dönmeyi isteyen genç kadınların sayısı daha azdır. Kadınlar bulundukları yeni kentlerde 'öteki' olmanın acısını yaşamaktadırlar. Zorunlu göç sonrası tıpkı çocuklar ve gençler kadar, kadınların da daha radikal aktörler olarak kamusal alanda (gerek sokakta gerekse kurumsal düzlemde) sıklıkla görünmeleri mağduriyetin kolektif ifadesi olarak okunmalıdır.

-Çocuklar ve Gençler

2000'li yıllar Türkiye'sinde çocuklarımız; hep korunaklı sitelerde yaşayacak ve özel okullarda eğitim görecektir sonsuz çocukluk (Balta, 2005) durumunda olanlar ile çok küçük yaşlardan itibaren kendilerini işgücü piyasasının içerisinde bulan ve çalışmak zorunda olduklarından eğitimden büyük ölçüde kopacak sonsuz yetişkinlik durumunda olanlar arasındaki kutuplaşmayı yaşamaktadır. Bu çocuklar, dünyaya gözlerini 'yoksulluk sınırının altında/ etrafında yaşayan aileler'de açmakta, onlar için dünya daha doğdukları günden itibaren bir mücadele alanı ve kendilerini içlerinde buldukları durumda sonsuz bir yetişkinlik halidir.

Dislayan terminolojinin en çok da çocuklar üzerinden ifade edilmesi, yeni bir 'çocukluk algısı' yaratmaktadır. En az varoşlar terimi kadar tehlikeli olan bu söylemde çocuklar 'sokak çocuğu' 'tinerci' 'balıcı' ya da 'kapkaççı' ola-

rak adeta yeniden kodlanmaktadır. Birçok çalışma (Altuntaş, 2003; Atauz 1997; Karatay, 1999a ve 1999b) sokakta çalışan çocukların, zorunlu göç mağduru ailelerinin çocukları olduklarını göstermektedir. Bu çocuklar adeta kente tutunabilmenin dinamik bir gücü olmuş, işsiz, vasıfsız haneler için çocukların çalışması, çaresizliğin çaresi olmuştur. Kaldı ki, çocuk emeğinin yoğun olarak kullanıldığı yegâne alan sokak olmayıp, kapalı mekânlar, küçük atölyeler, hizmet sektörü de bu çocukların çalışma alanları olmuştur. Maden ocaklarında, Çukurova’nın büyük plantasyonlarında çalıştırılmak üzere ‘kiralanan çocuklar’ gerçeği can yakıcıdır. Kuşkusuz Türkiye’de çocukların çalıştırılması sorunsalının yegâne nedeni zorunlu göç olmayıp sorun oldukça karmaşıktır. Ancak şunu söylemek mümkün ki zorunlu göç sonrasında yoksullaşan ailelerin, hayatta kalabilmek için, çocuklarının emeğini de seferber etmeleri çocuk çalıştırılmasının yegâne nedeni olmuştur. Nitekim TBMM’nin sokak çocuklarıyla ilgili olarak oluşturduğu araştırma komisyonunun raporunda (2004) da çocukları sokağa iten nedenler arasında iç göç, yoksulluk ve işsizlik sayılmaktadır ve “terör” göçün nedenlerinden birisi olarak gösterilmektedir.

Zorunlu göç sonrası, gerek göç alan metropollerde gerekse bölge kentlerinde, işsizlik, yoksulluk, barınma sorunu, çocuk emeğinin yaygınlığı, çocuk suçlarının artması, çocukların ticari cinsel sömürüye maruz kalmaları, madde kullanımında artış, yanı sıra aile içi şiddet, kadın intiharları, fuhuş oranlarındaki artış başlıca sorunlardır. Diyarbakır’da 2006 Mart ayında süren eylemlerde ve protesto gösterilerinde göstericilerin arasında çocukların çoğunlukta bulunması kamuoyunda ‘Filistinleşme’ süreci olarak değerlendirilmiş ve infiale yol açmıştı. Bu ve benzeri protesto gösterilerinde şiddetin varsıllığın simgelerine (otomobiller, banka ATM’leri, büyük alışveriş merkezleri vb.) yönelimi dikkat çekicidir.

Bölge illerinin ve ilçelerinin yoksul mahalleleri, yerinden olmuş önemli bir nüfus barındırmaktadır ve bu mahallelerde yoksulluk gözle görülmektedir. Zorunlu göçün çocukları şimdilerde gençler. Metropollerde, kayıt dışı da olsa kente tutunmaya çalışırken, bölgede geçmişleri kadar gelecekleri de çalınmıştır. İşsizler, eğitimsizler ve de herhangi bir meslekleri yoktur. Bu mahallelerde çeteler büyümektedir. Bu gençler artık kentlerde inşaat işçiliği de yapmak istemiyor. Doğubayazıt’ta (2006 yılı inceleme ve gözlemleri) görüştüklerimiz içinde önemli bir bölümü kolay para kazanmak ve zengin olmak istediklerini söylemişlerdir. Üstelik bunun örnekleri de çok uzaklarında değildi.

Damgalayan ve dışlayan terminoloji son dönemde bir takım devlet organlarıncı da kullanılmaya başlamıştır. Radikal Gazetesi’nin (30.12.2005) haberinde; Milli Güvenlik Kurulu’nun (MGK) 2005’in son toplantısında MGK Genel Sekreterliği’nin kurul üyelerine sunduğu raporda, ‘terörün kolay destek bulduğu yerlerin başında büyük kentlerdeki varoşların geldiğine’ dikkat çekilmektedir. Raporda son 5 yılda 5 milyona yakın kişinin göç ettiği, büyük kentlerdeki düşük gelirli nüfusun ciddi gerginlik potansiyeli oluşturduğu ve bu nüfusun terör örgütleri için kolay hedef haline geldiği vurgulanmakta, ko-

nu toplantı bildirisine “İç göçün yol açtığı ekonomik, sosyal ve kamu düzeyine ilişkin sorunların çözümüne yönelik önlemler gözden geçirilmiştir” diye yansıtılmıştır.

Adı konulmamakla birlikte kentlerdeki suç oranlarındaki artış ile yerinden edilen nüfus arasında doğrudan bağlantı kurulmakta, göç mağdurları adeta ‘tehlikeli’ ve ‘potansiyel suçlular’ olarak algılanmaktadır. Yine siyasi bir tercih olarak, ‘suçun ve terörün artmaması’ için yerinden edilmiş ailelerin geri dönüşünün teşvik edilmeye çalışıldığını da söylemek mümkündür. Ancak yerlerinden edilenlerin mağduriyetini giderici acil önlemler alınmamış, zorunlu göçün yarattığı travma üzerinde çalışılmamış, olayın siyasi boyutları nedeni ile sosyal maliyet üstlenilmemiştir. Kaldı ki şiddetin büyüttüğü bir ortamda da olsalar, kimileri suça bulaşmış dahi olsalar da, yerinden edilmiş kişilerin hepsinin suça yatkın oldukları söylenemez ve söylenememelidir. Tehlikeli olan da budur. Ve bu terminoloji dahi dışlayıcı ve damgalayıcıdır.

Zorunlu Göç ve Kimlik

Neo-liberal ekonomi politikalarının sosyal devleti aşındırması, tarımsal alandan kopan geniş kitlelerin kentlere geldiklerinde istihdam olanaklarından yoksun kalması ve kente entegrasyonlarını sağlayacak olanaklarının bulunmaması, kimlik arayışını güçlendirici etkide bulunmuştur. Kırsal alandan kopuş geleneksel yaşam tarzını ortadan kaldırırken, kentlerde yaşanan marjinalleşme, yaşanan insan hakları ihlalleri, etnik kimlik söyleminin bu kesimler üzerinde etkili olmasına neden olmuştur. Örneğin; Çağlayan’ın (2007) çalışması kimliğin inşasındaki temel unsurların belirlenmesi açısından oldukça dikkate değerdir. Kürt kadınları ile yapılan derinlemesine çalışmada, görüşülen kadınların ayrı bir kimlik inşasındaki en önemli unsurları, yasaklanan ve kamusal alanda değersiz olan bir dil ve sosyo-ekonomik farklılık, yoksulluk algısı oluşturmaktadır. Altuntaş’ın (2003) sokakta çalışan çocuklarla yaptığı niteliksel çalışmada da çocukların kendilerini ‘doğulu’ ve ‘yoksul’ olarak tanımladıkları görülmüştür. Hatta ‘doğudan geldikleri için kendilerine canavar gözüyle bakıldığını, kimliklerine el konulduğunu, göz altına alındıklarını’ belirtmişlerdir. Sosyo-ekonomik farklılığın kodlanma tarzı ‘onlar zengin biz yoksuluz’ örneğinde görüldüğü gibi yer yer etnik kimlik ile sınıfsal konumu kesen bir özellik göstermektedir.

Bu da bizi Ahıska’nın (1996) ‘ezilme sonucunda oluşan toplumsal bir ifade ve direnç nesnesi’ şeklinde ifade ettiği bir kimlik inşasına götürmektedir. Çağlayan’a (2007) göre, farklılığın bu şekilde etnik kökene dair özellikler yerine sosyo-ekonomik ve kültürel etkenlere dayandırılmasının sonuçlarından birisi, böylesi bir farklılığın çizeceği sınırların değişmez olmayacağıdır. Başka bir ifade ile bu şekilde tanımlanan bir kimliğin dışı kapalı olmayacağıdır.

Kürtlerin yoksulluklarının son dönemde daha da yüksek sesle dillendirilmesi, Kürt muhalefeti açısından demokrasi, yurttaşlık ve insan hakları talebi kadar sosyo-ekonomik eşitsizliğin ve mağduriyetin giderilmesi talebinin de öne çıkartılmasında etken olacağı düşünülmektedir.

Ayrımcılık ve Şiddet

Yerinden etme sonrasında, göç alan kentlerde yerli nüfus ile yerinden edilen nüfus arasında artan temasın yarattığı gerilim, dışlayan bir algı kalıbının hâkim kılındığını işaret etmektedir. Bunun bir yansıması olarak, yerli halkın işsizliğin, gecekondu bölgelerinin, suç oranlarının artmasından Kürtleri sorumlu tuttıkları görülmektedir (Türkyılmaz, 1997). Kürtleri kiracı olarak kabul etmemek, Kürtlere iş vermemek, , bazı durumlarda, Kürtleri yaşadıkları yerleşim birimlerinden ayrılmaya zorlamak (İzmir-Bağyurdu Beldesi’nde, İzmir-Dikili İlçesi Uzunburun Köyü’nde, İzmir-Seferihisar İlçesi’nde, Balıkesir-Ayvalık İlçesi, Cunda Adası’nda, Sakarya-Akyazı İlçesi’nde, Konya-Bozkır İlçesi)⁵ ve de Kürtlerin, yerleştikleri yerlerde baskı görmeleri, kimliklerinden dolayı gözüaltına alınmaları (İHD, 1993-1994) gibi örnekler sayılabilir. Sembolik şiddetin, son dönemde ciddi boyutta bir linç histerisine dönüştüğünü söylemek mümkündür. Dilsel pratiklerden, sınıfsal ve kültürel ayrımcılık boyutlarına varana değin ‘sıradan ırkçılık’ın farklı görünümünün yanı sıra bugünlerde marjinal olmakla birlikte kendilerini bilinçli biçimde ırkçı olarak adlandıran kimi örgütlerin ‘farkında ırkçılığa’ soyundukları görülmektedir (Esin, 2007, 59).

Esin (2007, 59), yeni ırkçılığın en temel özelliklerinden birisinin, bu oluşumların (Türk İntikam Birliği Teşkilatı, Türkçü Toplumcu Budun Derneği, Türk Nazi Grupları) genel olarak büyük şehirlerde gruplaşmaları veya örgütlenmeleri olduğunu belirtmektedir. Kendi meşruluklarını şehirlerdeki adi suçların Kürtler tarafından gerçekleştirildiği savı üzerinden temellendiren bu hareketlerin çıkış noktasını zorunlu göçle büyük kentlere gelmiş olan Kürt nüfus ile temas oluşturmıştır. 2000’li yıllarla birlikte Türkiye’de bugüne değin görülmedik yeni bir ırkçılık ortaya çıkmıştır. Bu ırkçılığın varoluş nedeni neredeyse tamamen Kürt düşmanlığına dayandırılmıştır. Belki de en belirleyici olan yanları, hepsinin de Türk ırkından olmayan ötekilere karşı gizli ve açık şiddeti benimsemiş olmalarıdır.

Örneklerini verdiğimiz türden olayların yaşanması, farklı etnik ve kültürel yapılardan gelen toplumsal kesimlerin bir arada yaşama geleneğine zarar vermektedir. Her türlü ayrımcılık ise, toplumsal barışı, uzlaşma ve diyalog kültürünü aşındıran, çatışma zeminini körükleyen bir davranış biçimidir ve herkes böylesi davranışlardan şiddetle kaçınmak zorundadır.

Sosyal Dışlanma ve Sosyal Politikalar

Yerinden edilenlerin, sosyal haklardan, sağlık hizmetlerinden ve sosyal güvenlik yasalarından yoksun bırakıldıkları için sürekli risk altında olduklarını, siyasal, toplumsal ve kültürel açıdan dışlandıklarını söyleyebiliriz. İçinde bulundukları makro sistemleri onların ihtiyaç ve taleplerini karşılayamamakta-

5- Konu hakkında o döneme ait yayınlar için bkz. 24.11.2006 Tarihli Radikal Gazetesi’nin Haberi, 11.09.2006 Tarihli Savaş Karşıtları İnternet Sitesi’nin Haberine Göre Mazlum Der’in Raporu, 23.08.2005 tarihli Radikal Gazetesi’nin Haberi, 26.08.2005 Tarihli Savaş Karşıtları İnternet Sitesi’nin Haberi, 22.05.2006 Tarihli Milliyet Gazetesi’nin Haberi.

dır. Davranışsal değişiklik ya da kültürel öğrenme gibi değişimleri gerçekleştiremedikleri ya da çatışma yaşadıkları zaman, kültür şoku (culture shock) ya da kültürlenme stresi (acculturative stress) yaşamaktadırlar. Bunu bir anlamda eski değerlerin yitirilip yerine yeni değerlerin konulamaması durumu olarak açıklayabiliriz (kültürel boşluk, apathy). Özellikle kültürel çevredeki değişimlerin büyüklüğü ve hızı gibi faktörler bireyin baş etme kapasitesini aşmaktadır.

Kültürlenme ile ilgili yapılan çalışmalar sonucunda marjinalleşme, toplumsal kopukluk, entegrasyon ve asimilasyon farklı kültürlenme süreçleri olarak ortaya konulmuştur. Yerinden edilenlerin bu dört tip davranış biçiminden birini geliştirecekleri beklenen bir sonuçtur. Yaklaşık 15 senedir gerek sosyal gerekse siyasal politikaların, soruna ilişkin yetersizliği ve çözümsüzlüğü, sürecin yerinden edilenler açısından dışlanmaya ve marjinalleşmeye dönüşmesine neden olmaktadır. Oysa araştırmalar göstermektedir ki, kendi kültürlerini özgürce yaşayanlar açısından kültürlenme daha kolay olmaktadır. Dolayısıyla yeniden toplumsallaşma, eşitlik ve sosyal adaleti merkezine alan bir toplumsal ve kültürel dönüşüm ile söz konusu olabilir.

Sosyal politikalar alanında devlet bu mağduriyeti kolektif bir mağduriyet olarak değerlendirmemekte, yerlerinden edilen Kürtleri bu mağduriyetin öznesi olarak görmemekte ve neo-liberal politikalarla sürece müdahale etmektedir. Dolayısıyla çözümleri de kapsayıcı ve 'sosyal yurttaşlık' temelinde eşitlikçi olmamaktadır. Mağduriyeti bireysel olarak değerlendirmekte ve bireyler üzerinden geliştirdiği siyasetler ile de daha geçici çözümler üretmektedir. Hükümetin mevcut düzenleme uygulamaları; yeşil kartın ve sosyal yardımların (örneğin; Diyarbakır'da seçim öncesinde yakacak ve gıda yardımlarının artması) bölgede yaygınlaştırılması, mikro-finans projeleri gibi yeni sosyal politika araçları aracılığıyla yürütülmektedir. Dahası aynı mağduriyet hikâyelerine sahip insanlar bir takım kriterler yoluyla birbirlerinden ayrılmaktadır. Örneğin, yeşil kart alım sürecinde, mal varlığınızın, sosyal güvenceniz vb. olmadığını kanıtlamanız gerekmektedir. Köyleri boşaltılan, göçe zorlanan insanlar, tapu kayıtlarında arazileri gerekçe gösterilerek yeşil kart alamamaktadır. Oysa onların köylerine girmeleri hâlâ yasaktır. Keza sosyal yardım sürecinde de yardım talebi ile başvuran insanlardan yoksulluklarını kanıtlamaları beklenmekte kimisi sosyal yardım alırken kimisi alamamaktadır. Ya da sokakta çalışan çocukların ağırlıklı olarak bölge illerinden zorunlu göçle gelen ailelerin çocukları oldukları verisi mevcut iken onlar 'rehabilitasyona muhtaç' çocuklar olarak görülmekte, çözüm de onların sokaktan çekilmeleleri ve 'rehabillite edilmeleri' üzerine geliştirilmektedir. Bu türden gündelik ve mağduriyeti bir kitlenin mağduriyeti üzerinden tanımlamayan politikaların ise eşit yurttaşlık temelinde olmayıp, devletin Kürt vatandaşlar üzerindeki iktidar konumunun iane ilişkileri üzerinden yeniden yaratılmasına neden olan politikalar olduğunu söylemek mümkündür. Bölgede yoksulluğun azaltılması ve istihdamın yaratılmasına ilişkin politikalar ise 'kalkınma söylemi' ekseninde tartışılmaktadır. Bu tartışmalar, 'teknik' meseleler ekseninde yapıldığından sorunları siyasi niteliklerinden soyutlama eğilimindedir.

Varoluşlarının imkânsızlaştığı, başka bir varoluşun onlara zorla kabul ettirildiği bir noktada bulunan bu insanlar, acılarının tanınmasını, yaşadıklarının bilinmesini istemektedirler. Üstündağ'ın (2006) aktarımıyla, Van'da kendileriyle görüşme talep eden zorunlu göç mağdurlarının, "*Burada siz bizim hikâyelerimizi topluyormuşsunuz. Benim hikâyemi de anlatın. Benim hikâyemi eğer devlete anlatmıyorsan, git babana anlat hiç olmazsa baban bilsin*", diyen insanların olduğuna işaret etmektedir. Bu insanlar, başlarına gelenlerin, kolektif bir kimlik nedeniyle olduğunun ve kimliklerinin sadece siyaset alanında değil, eğitimden sağlığa varana kadar sosyal politikalar alanında da tanınmasını ve yoksulluklarına da çare bulunmasını istemektedir.

Sonuç Yerine

Zorunlu göç mağdurlarını kimin temsil edeceği, önemli bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Kuşkusuz bunu zorla göç ettirilenlerin kendi tercihleri belirleyecektir. AKP hükümeti 2004- 2007 yılları arasında önemli faaliyetler yapmış olmasına ve son seçimlerde bölge illerinden aldığı oy oranına paralel daha cesur adımlar atması beklenmesine rağmen, attığı adımları kamuoyunda siyasi olarak üstlenmemektedir. Dolayısıyla resmi açıklamalar hep bürokratik ve idari bir dille yapılmıştır.⁶ Öte yandan genel seçimler sonrası bölge illerinde ciddi oy kaybı yaşayan DTP'nin genel parti politikasında bu sorunun öncelik taşımaması çok ciddi açmazlarından birisidir. DTP, uzun süre daha üstten bir söylemle Kürt sorununa ilişkin siyasi açıklamalarda bulunmuş, ancak yerinden edilen Kürt vatandaşların gündelik sorunlarına, sosyo-ekonomik mağduriyetlerine ilişkin taleplerin gerisinde kalmıştır. Bazı DTP'li yerel yönetimlerin zorunlu göçle ilgili duyarlılıkları ve faaliyetleri genel parti politikasına yansımamıştır. Belediyeler ve sivil toplum örgütleri Kürt sorununda yeni aktörler olarak görünmektedir. Ancak sivil toplum kuruluşlarının bölgedeki rollerinde bir kırılma yaşanmaktadır. Şöyle ki, İHD ve Mazlum-Der gibi solcu, Kürt veya İslami siyaset geleneğinden gelen muhalif örgütler çatışmalı dönemde bölgedeki insan hakları savunuculuğu faaliyetlerini ağır baskılara rağmen sürdürmeye çalışmışlar ve yerinden edilenlere ilişkin önemli raporları kamuoyuna duyurmuşlardır. Oysa günümüzde devlet, AB'nin ve BM'nin de desteği ve onayı ile sivil toplumu teşvik etmektedir. Bölge illeri adeta sivil toplum örgütleri ve projelerinin 'laboratuvar'ına dönüşmüştür. Bu aynı zamanda sivil toplumun rolünün, mağdurları temsil alanından çıkıp, proje rekabetine dönüşmesine ve günlük, tekil, kısa zamanlı projelerle çok boyutlu bir sorunun gerçek içeriğinden uzaklaştırılmasına neden olmaktadır. Bu arada çok zor zamanlarda ve koşullarda faaliyetlerini sürdüren muhalif STK'lar ise mevcut resmi söyleme uygun liberal batı standartlarında savunuculuk yapmaya uyum sağlayamadıkları takdirde zorunlu göçle ilgili uluslararası işbirliği sürecinin dışında kalacaklardır (Ayata ve Deniz, 2007).

6- "İdare Etme", Bilgin Ayata 'nın ve Deniz Yüksek'ın bu soruna hükümet tarafının bakışı konusundaki terminolojik katkısıdır.

Mevcut politikalar genellikle 'köye geri dönüş'ü teşvik etmektedir. Bu anlamda devletin söylemi ile AB ve BM'nin söylemleri arasında bir benzerlik vardır. Ancak mevcut durum çok farklı olup hâlâ güvenlik gerekçesi ile bazı köylere dönüş engellenmektedir. Koruculuk sisteminin devam ediyor olması ve kara mayınlarının varlığı yerinden edilen kişilerin evlerine dönüşü önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Keza geri dönenler için de boşaltılan köylerin, yakılan evlerin yeniden inşasından tutunda mağdurların yeniden toplumsallaşmalarına değin çok faklı boyutlarda sorunlar yaşanmaktadır.

Resmi beyanlarda dönüş sürecinin iyi işlediği söylene de bu konuda "Sivil Toplum Kuruluşlarının ve Türkiye Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması"nın (TGYONA) raporları, geri dönüşün hükümetin iddia ettiği oranın altında olduğu yönündedir.⁷ Yerinden edilenler açısından geri dönüş; 'yurtları'na, 'toprakları'na geri dönüşü ifade ettiği için yaygın bir siyasi taleptir. Köye dönüş konusunda, kadınların ve erkeklerin tutumları birbirinden farklılık göstermektedir. Kentte kalmak ne kadar zor olsa da, yoksulluk en dipte yaşansa da, yeni ve daha iyi bir yaşam umudunun hâlâ var olması nedeniyle, genç erkekler, genç kızlar ve evli kadınlar geri dönmek istememektedir. Dönmeyi daha ziyade yaşlılar ve yetişkin erkekler istemektedir. Bu sonuçlar, bize salt geri dönüş temelli tek yönlü bir politikanın yerinden edilmiş kişilerin ihtiyaçlarını ve taleplerini karşılayamayacağını göstermektedir. Kuşkusuz, yıkılan kırsal alanların yeniden inşa edilmeleri ve köylerin geri dönüşe açılmaları çok önemlidir ancak sadece geri dönüş üzerine odaklanmak, şu anda kentlerde yaşayan ve köye dönmek istemeyen kimi yerinden edilmiş kişilerin sorunlarının görmezden gelinmesine neden olmaktadır. Üstelik siyasi bir tercih olarak dönmelerinin teşvik edilmesi, yerinden edilen önemli bir nüfus grubuna yönelik sosyal politikalar üretme konusundaki isteksizliği de göstermektedir. Oysaki bölgesel bir nitelik taşıyan Kürt sorunu, zorunlu göçün ardından kente ait bir sorun ve aynı zamanda toplumsal bir soruna dönüşmüştür.

Sonuç olarak, Hükümet'in yerinden edilmiş kişilere yönelik girişimlerinin sorumluluğunu siyaseten üstlenmediğini söyleyebiliriz. Tazmin süreci salt maddi zararların giderilmesine dönüktür. Oysa OHAL dönemi, bölgede devlet ve vatandaş ilişkilerinde ciddi hasarlara yol açmıştır. Toplumsal barışın ve uzlaşmanın sağlanabilmesi için, devlet kurumları ile vatandaşlar arasındaki güvensizliğin aşılması, ezilmişliğin ve mağduriyetin giderilmesi gerekmektedir. Kuşku yok ki, bu dönemde yaşanan insan hakları ihlallerinin sorumlularının tespiti ve cezalandırılması, devlet ile vatandaş arasındaki güvensizliğin aşılmasında önemli bir etken olacaktır.

7- İçişleri Bakanlığı Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi'nin (KDRP)'nin uygulandığı 14 ilde, proje kapsamında 130.000'den fazla kişinin köylerine döndüğünü belirtmektedir. Bununla birlikte STK'lar kalıcı olarak köylerine dönenlerin sayısının çok daha az olduğunu iddia etmektedir.

Yararlanılan Kaynaklar:

- Ahıska, M. 1996. “Kimlik Üzerine Fragmanlar”. *Defter* 26.
- Altuntaş, B. 2003. *Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe: Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Altuntaş, B. 2004. “Bir Geçinme Biçimi Olarak Çöp Toplayıcılık”. *3. Ulusal Sokak Çocukları Konferansı* 1-5 Ekim, İzmir (yayınlanmamış bildiri metni).
- Altuntaş, B. 2008. “Enformel Bir Emek Biçimi Olarak Sokak Toplayıcılığı”. *Toplum ve Bilim* 112.
- Atauz, S. 1997. *Diyarbakır Sokak Çocukları Araştırması*. Uluslararası Lions MD-118 U Yönetim Çevresi.
- Ayata, B., Yükseksek D. Ocak 2007. “Kürtlerin Yerinden Edilmesine Ulusal ve Uluslararası Tepkiler”. *Birikim* 213.
- Balta, E. Nisan 2005. “Bitmeyen Çocukluk, Erken Yetişkinlik ve Yeni Kapitalizm”. *Birikim* 192.
- Barut, M. 1999-2001. *Zorunlu Göçe Maruz Kalan Kürt Kökenli T.C Vatandaşlarının Göç Öncesi ve Göç Sonrası Sosyo- Ekonomik, Sosyo- Kültürel Durumları, Askeri Çatışma ve Gerginlik Politikaları Sonucu Meydana Göçün Ortaya Çıkardığı Sorunlar ve Göç Mağduru Ailelerin Geriye Dönüş eğilimlerinin Araştırılması ve Çözüm Önerileri*. (Yayınlanmamış Rapor). İstanbul: Göç Der.
- Boratav, K. 2005. *1980’li Yıllarda Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*. 2. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi Yayıncılık.
- Buğra, A. ve Keyder Ç. 2003. “Yeni Yoksulluk ve Türkiye’nin Değişen Refah Rejimi”. *Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İçin Hazırlanan Proje Raporu*.
- Coşkun, H. 4-5 Aralık, 2006. “Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi: Dikası Deneyimi- Göç İle Yok Sayılan Hayatlar”. *Türkiye’de ve Dünya’da Yerinden Edilme: Uluslararası İlkeler, Deneyimler ve Çözüm Önerileri*. İstanbul: TESEV.
- Çağlayan, H. 2007. *Analar, Yoldaşlar, Tanrıçalar-Kürt Hareketinde Kadınlar ve Kadın Kimliğinin Oluşumu*. Ankara: İletişim Yayınları.
- Dağ, R., Göktürk A., ve Türksöy E. C. (der). 1998. *Bölge İçi Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Sorunların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması*. Genişletilmiş 2. Baskı. Ankara: TMMOB Yayınları.
- Erder, S. B. 1995. “Yeni Kentliler ve Kentin Yeni Yoksulları”. *Toplum ve Bilim* 66.
- Erdoğan, N. (der). 2002. *Yoksulluk Halleri- Türkiye’de Kent Yoksulluğunun Toplumsal Görünümleri*. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Erman, T. 2004. “Gecekondu Çalışmalarında ‘Öteki’ Olarak Gecekondu Kurguları”. *European Journal of Turkish Studies*. Thematic Issue 1. <<http://www.ejts.org/document85.html>>
- Ersoy, M. ve Şengül, H. T. 2000. *Kente Göç ve Yoksulluk: Diyarbakır Örneği*. Ankara: OD-TÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler ABD Yayınları.
- Esen, A. K. 2007. “2000’li Yıllar Türkiye’si yeni Irkçılığına Dair Bir Analiz Denemesi”. *Birikim* 224.
- Gökçe, B. 1993. (der). *Gecekondu Aileleri arası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü*. Ankara: Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı.
- Güneş A. A. 1990- 1991. “Gecekondu Kimlik Sorunu, Dayanışma Örüntüleri ve Hemşehrilik”. *Toplum ve Bilim* 51/52: 89-101.
- Güvenç, M. 2000. “İstanbul’da İşyeri Statü Temelinde Segregasyon, 1999 Sayımı Üzerinde İlişkisel Çözümlemeler”. *Kent Yoksulluğu Semineri* içinde, İstanbul: TESEV.
- Hartigan, J. S. 1997. “Green Gettos and White Underclass”. *Social Research* 64 (2): 339-365.
- İşık, O. ve Pınarcıoğlu M. 2001. *Nöbetleşe Yoksulluk-Sultanbeyli Örneği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karatay, A. 1999a. “Beyoğlu Bölgesinde Sokakta Çalışan Çocuklar ve Aileleri”. *1. İstanbul Çocuk Kurultayı Araştırmalar Kitabı*. İstanbul Çocukları Vakfı.
- Karatay, A. 1999b. “İstanbul’ un Sokakları ve Çalışan Çocuklar”. *1. İstanbul Çocuk Kurultayı Araştırmalar Kitabı*. İstanbul Çocukları Vakfı.
- Kaygalk, S. 2001. “Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması: Mersin/Demirtaş Mahallesi Örneği”. *Praksis* 2.

- Kurban, D.ve Yüksek, D., Çelik, A. B. ve A. T. Aker. 2006. *Zorunlu Göç İle Yüzleşmek: Türkiye' de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası*. İstanbul: TESEV.
- Radikal Gazetesi, 30 Aralık 2005. "MGK: İç Göç ve Varoşlara Dikkat!".
- Sönmez, M. 2 Ekim 2007. "Doğu ve Güneydoğu'da Yoksullaştırma". <www.sendika.org>
- Şengül, T. Ekim-Kasım 2001. "Kent Yoksulluğu ve Kentlerin Parçalanması". *TES-İŞ Dergisi* 5.
- UNDP ve TESEV Araştırması. 2006. *Doğu ve Güneydoğu Anadolu' da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler*.
- Üstündağ, N. 4-5 Aralık 2006. "Köydeki Şiddetten Kentteki Dışlanmışlığa Yerinden Edilmişlerin Anlatıları". *Türkiye'de ve Dünya'da Yerinden Edilme: Uluslararası İlkeler, Deneyimler ve Çözüm Önerileri*, İstanbul: TESEV.
- Türkyılmaz, A., Çay A., Avşar Z. ve Aksoy M. 1997. "Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Terör Nedeniyle Göç Eden Ailelerin Sorunları". *Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları*. Ankara.
- Wedel, H. 2001. *Siyaset ve Cinsiyet: İstanbul Gecekondularında Kadınların Siyasal Katılımı*, İstanbul: Metis.

Türkiye’de Neoliberalizm, Kürt Meselesi ve Tuzla Tersaneler Bölgesi

Tuzla Araştırma Grubu*

Terry Eagleton “Kapitalizm, henüz hiç var olmamış bir insan türüne ihtiyaç duyar” (2004: 28) dediği vakit Tuzla Tersaneleri meselesini biliyor olsaydı, muhtemelen şu şekilde devam ederdi: Artık kapitalizm, -iş güvenliğine har-cama yapılmadığından ötürü- işçi arkadaşı yanında öldüğünde dahi susup işine devam etmesi gereken bir insan türüne ihtiyaç duymaktadır. Kayıt altına geçenler ve geçmeyenlerle beraber 1990 başlarından bu yana Tuzla’da iş cinayetleriyle ölüme yollanan işçilerin sayısının 120 civarında olduğu düşü-nülecek olursa, kapitalizmin, “henüz hiç var olmamış bir insan” türüne ulaş-ma iddiasında ne kadar ısrarcı olduğu görülecektir.

Bu ısrarın arkadasında yatan dinamikleri kavramanın yolunun Türkiye’nin ve Kürtlerin yakın tarihini kavramaktan geçtiği düşüncesinden yola çıkılacak olursa; neoliberalizm, Türkiye’de devlet ve Kürt meselesi gibi olguları bir arada ele almanın ne kadar yakıcı bir ihtiyaç olduğu ortaya çıkacaktır. *Birin-ci* bölüm, Tuzla’yı anlamamıza imkân tanınması hasebiyle *bu noktaya nasıl gelindi* sorusuna etraflıca cevap arayan bir zeminde yürütülecek olan tartış-ma çerçevesinde, Türkiye’de neoliberal hegemonyanın kurulması sürecini tarihsel açıdan inceleyen ve aynı bağlam içerisinde Kürt meselesini sorunsal-laştırma amacı taşıyan mütevazı bir çaba olarak okunmalıdır. *İkinci* bölüm-de ise Türkiye’deki Kürt toplumunun neoliberal öncesi dönemden yakın za-mana kadar deneyimlediği sosyo-ekonomik ve politik dönüşümlerin bir mu-hasebesi yapılacaktır. Zorunlu Kürt göçünün *neden ve nasıl* ortaya çıktığı so-rusuna cevap aramanın yanısıra, göçün niteliği itibarıyla neoliberalizm ile -göç sonrası süreçte- sert bir şekilde yüzleşen Kürtlerin iş hiyerarşisinin alt ba-samaklarında yer almalarının sebepleri tartışılacaktır. *Üçüncü* bölümde ise, Tuzla Tersaneler Bölgesi meselesi kapsamında; iş cinayetlerinin ve kazaları-

* Tuzla çalışmasını gerçekleştiren ekip şu isimlerden oluşmaktadır: Serap Altun, Harun Ercan, Ayhan Işık, Onur Öztürk ve Mehmet Polatel. Yazının editörlüğünü Harun Ercan yapmıştır.

nın sebepleri, taşeronlaşma olgusu, Tuzla'daki Kürtlerin toplumsal yaşamlarında karşılaştıkları ayrımcılıklar ve işçi sınıfı mücadelesinin kazanımları gibi başlıklar ekseninde bir tartışma yürütülecektir. Bu başlıklar işlenirken, *Toplum ve Kuram* bünyesindeki *Tuzla Araştırma Grubu*'nun Tuzla tersanelerindeki Kürt işçilerle gerçekleştirmiş olduğu derinlemesine görüşmelerin analizinden çıkan veriler ile konu hakkında ortaya konan ikincil kaynaklar ele alınmaktadır. Bu üç bölüm ile amaçlanan esas nokta, neoliberal dönem içerisinde gerçekleşen hegemonik dönüşümlerin izdüşümlerini görmeye olanak tanıyan Tuzla Tersaneleri meselesini bir vaka çalışması olarak analiz çerçevesine oturtmaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. Hegemonik Projeler ve Kapitalist Devlet

Birbirinin içinde çoğalmakta olan Tuzla tersaneleri, Kürt meselesi ve sınıf mücadelesi gibi olguları ilişkisel bir şekilde kavramak amacıyla, Antonio Gramsci'nin öne sürmüş olduğu "hegemonya" kavramı etrafında şekillenmiş olan teorik tartışmalar üzerinden klasik Marksist literatür içerisinde karşılığını bulmakta zorlandığımız kimi noktalara ışık tutmak mümkün olabilir.¹ Doğrudan üretim ilişkileri üzerinden şekillenmeyen ve etnik/ulusal kimliğe dayanarak ortaya konan toplumsal hareketlerin sınıf mücadelesi ekseninde nasıl konumlandırılması gerektiği meselesi, hâlâ Marksist yaklaşımlar için en girift alanlardan birini oluşturmaktadır. Gramsci'nin sunduğu teorik çerçeveye göre, kendine has özellikleri olan ve sınıf mücadelesiyle farklı kanallardan bağlantılı olsa da, sınıf mücadelesine indirgenmesi mümkün olmayan çeşitli demokratik halk mücadeleleri hegemonya mücadelesinin önemli bir parçası olarak ele alınmalıdır (Simon, 2001: 50-55). Sadece Gramsci külliyatına bağlı kalmak, bir ulus-devlet içerisinde kapsayıcı hegemonyanın kurulamadığı politik rejimleri anlamak konusunda yeterli olmayabilir. Bu noktada, Türkiye özelinde örnekleyecek olursak, Kürt hareketinin Türkiye'deki ulus-devlet hegemonyasına karşı geliştirdiği mücadeleyi sadece devlet ile kurmuş olduğu ilişkiye endekslemeden, sınıf mücadelesi bağlamında da yerli yerine oturtmak nasıl mümkün olabilir?

Bu soruyu tartmadan önce, etraflıca bir cevabın ortaya konmasını kolaylaştıracak olan ve Bob Jessop tarafından önerilen kavramsal ve nedensel araçların tespitini yapmak gerekmektedir. Kapitalist devletin biçimini belirleyen etkenler sermaye ile kurmuş olduğu ilişkilerle derinden bir şekilde alakalıdır.² Ek olarak, devlete karşı geliştirilen direnişin/muhalefetin toplumsal temeli ve devletin gücünü oturttuğu merkezdeki hegemonik projenin mizacı, kapitalist devletin biçimini belirleyen diğer faktörlerdir. (Jessop, 1990: 206-07). Türkiye'nin son 30 yılını düşündüğümüzde, kapitalist devletin yürürlüğe sokmaya çalıştığı hegemonik projeye karşı muhalefetin toplumsal ayakları olarak Türkiye'deki işçi sınıfı mücadelesini ve ulus-devlet projesini hedef alan Kürt hareketini işaret etmek gerekmektedir. Bu karşı-hegemonya oluşturma gayretleri, etkileşim içerisinde hegemonik projeye etki edip onu bi-

çimlendiren dinamikleri oluştururlar. Marksist devlet teorilerinde sıklıkla görülen yalnızca birikim stratejisine odaklanan bakış açısı, öncelikli olarak üretim ilişkileri ve böylece sınıf güçleri arasındaki dengeye odaklanırken, “hegemonik proje” kavramı, devlet ve sivil toplum arasındaki alanda iktisadi temelde kurulmuş olan ilişkiler toplamından daha geniş bir kapsama sahiptir³. Netleştirmek gerekirse, bu hegemonik projeler askeri olarak başarı kazanarak üstünlük sağlamaktan birtakım toplumsal reformları gerçekleştirmeye kadar, siyasi istikrar için sürekliliği sağlamaktan ahlâki kategorilere denk düşen yeniliklere ihtiyaç duyulduğu vakit müdahalelerde bulunmaya kadar uzanan geniş bir yelpazeye sahiptir (Jessop, 1990). Farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse, Jessop’ın hegemonik proje kavramı ile önerdiği sadece ekonomik alanı değil; siyasi, toplumsal ve askeri alana denk düşen dinamikleri de içermektedir.

Hegemonik proje kavramını birtakım tanımsal analizlerin ötesine taşımak ve dinamik bir çerçevede bu olgunun nereye takabül ettiğini anlaşılır kılmak için net bir soru ile başlamak faydalı olabilir: Hegemonyanın başarılı bir şekilde gerçekleşmesi ne gibi faktörlere bağlıdır? Bob Jessop’ın bu soru için önerdiği cevabın *birinci* ayağında stratejik olarak önem arzeden güçlerin hegemonik projeye entegre edilmesi ve hegemonik projenin aksi şekilde ortaya konan politik iddiaların yadsınabilmesi için gereken bir zeminin yaratılması vardır. Örnekleme gerekirse, Türkiye’de Kürtlüğün bir mesele olduğu gerçeğinin pratik ve ideolojik zeminini on yıllarca reddeden ve Kürtlerin asimile edilmesini öngören hegemonik proje, bir yandan bu meseleyi 1950’li yıllardan itibaren sosyo-ekonomik azgelişmişlik sorunu olarak tanımlamışken (Yeğen, 1999), bunun aksini iddia eden politik girişimleri pasifize etmek konusunda başarısız olmuştur. Tersten okuma yapacak olursak, Türkiye’de ulus-devlet projesi, Kürt hareketinin 1970’lerde “Kürdistan bir sömürge” şiarıyla başlayan ve 1990’larda tavan yapan karşı-hegemonya kurma girişimlerinin üzerinde filizlendiği toplumsal tabanı ortadan kaldıracak hegemonik bir performans gösterememiştir. Bob Jessop’ın önemle üzerinde durduğu *ikinci* faktör ise, hegemonik güçlerin uzun dönemli çıkarlarını koruyan ve tâbi sınıfları kendisine bağlayan ulusal-popüler (*national-popular*) yapının ge-

- 1- *Hegemonya* kavramı hakkında genel bir bağlamda netleştirme yapacak olursak: “Hegemonya, bir sınıfın ve bu sınıfın temsilcilerinin, tabiyeti altındakilere zor ile rızanın kombinasyonun aracılığıyla güç uygulamasına tekabül etmektedir” (Simon, c2003: 24).
- 2- Kapitalist devlet bir kurum veya organizasyon olarak kendisini sermayeden ayırtırken, “temsiliyet” (representation), “müdahale” (intervention) ve “ekleme” (articulation) biçimleriyle, sermaye ile kendisi arasındaki arabalucu-uzlaştırıcı çizgisini görünür kılmaktadır. Bu yöntemlere kapitalist devlet tarafından başvurulmasının esas amacı, özgül bir ekonomik büyüme modelini tanımlayan birikim stratejisinin uygulanabilmesi için gerekli koşulları sermaye için devlet tarafından sağlanıyor olmasıdır (Jessop, 1990: 207). Bu noktada, Türkiye’de, 12 Eylül Darbesi sonrası uygulamalar aracılığıyla neoliberal birikim stratejisinin konsolidasyonu için askeri müdahalede bulunanların ve sermayenin temsilcisi olarak serbest pazar ekonomisini yeniden ve istikrarlı bir şekilde kurarken emekçilerin gelirlerini düşürenlerin kapitalist devletin kurumları olan ordu ve Özal Hükümeti gibi aktörler olduğu hatırlanmalıdır.
- 3- *Hegemonik proje* kavramını açıklığa kavuşturmak gerekirse: “Hegemonik proje, belirli çıkarları olan tâbi toplumsal güçlerin, hegemonik gücün uzun erimli çıkarlarını güden ulusal-popüler programa yedeklenmesini başarılı bir şekilde gerçekleştirmeye denk düşmektedir. Bu projenin esas amacı politik, entelektüel ve ahlâki önderliğin ele geçirilmesidir (Jessop, 1990: 209).

rekliğidir (Jessop, 1990: 209-210). Türkiye bağlamında ulusal-popüler projenin öğelerini örneklemek adına Türkiye Devleti'nin kurucu ideolojisi olan lâkin Cumhuriyet kurulduğundan bu yana hegemonik bir konsolidasyon gerçekleştiremeyen Kemalizm projesi ele alınabilir (Yeğen, 2001: 56-60).

Bu noktada vurgulanması gereken nokta şudur ki, hegemonik projeler yukarıda belirtilen gereksinimleri sağlayamadığı durumlarda politik ve ekonomik krizlere gebe kalır.⁴ *Tek-Uluslu* hegemonik proje, bir takım “sembolik ödüller” ve “materyal ayrıcalıklar” sağlayarak kendisine karşı geliştirilen muhalefeti tabiiyeti altına almaya çalışırken buna direnenlerin taleplerini, ortaya koyduğu ulusal-popüler iradeye yedeklemeye çalışır. Örnek olarak, yüksek maaşlar gibi materyal ayrıcalıkları sağlayarak işçi sınıfı mücadelesini ulusal-popüler iradeye dâhil edebilen ABD'nin Keynesçi dönemini düşünebiliriz. Bu noktada, Tek-Uluslu hegemonik projenin Türkiye’de yaratmak istediği dönüşüm için ortaya konan ideolojik çerçeveyi tartışmak gerekmektedir.

Türkiye’de, Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana öngörülen ulusal-kimlik kavramının sınırları, sınıfsal tanımlamaları reddetmesine ek olarak seküler bir bağlama tekabül ettiğinden dolayı, Kürt kimliği ve İslami kimliğin tahakküm altına alınmasını gerektirmekteydi denilebilir (Keyman, 2005: 277). Bu noktada, Türk kimliği etrafında şekillenen ulusal-popüler iradenin karşı-hegemonya mücadeleleri ile tehdit edilmesi demek, politik krizlerin baş göstermesi manasına gelmektedir. Bu yüzden, Kürt meselesinin (etnik) dil farklılığıyla ve kimlik politikalarıyla ortaya çıkması demek, moderniteyi, toplumu devlet aracılığıyla dönüştürerek devlet ve toplum birlikteliğinin sağlanması olarak kuran Türk modernleşmesinin, devlet-merkezci söyleminin temsiliyet ve meşruiyet krizlerine girmesine sebep olmaktaydı (Keyman, 2005: 278). Esasen, yalnızca Kürt hareketinin yarattığı karşı-hegemonyanın sebep olduğu ideolojik meşruiyet krizlerine odaklanan bu tespitin daha kapsamlı bir şekilde ortaya konabilmesi için, sosyo-ekonomik dinamiklerle olan ilişkisinin de göz önünde tutulması gerekmektedir.

Tek-Uluslu hegemonya düzleminde kurulmaya çalışılan ulus-devlet projelerinin politik ve ekonomik krizler yüzünden başarısız olma durumu ortaya çıktığında, uzun erimli hegemonyanın devamı için “İki-Uluslu”⁵ hegemonik projelere yönelme zorunluluğu ortaya çıkar. Tek-Uluslu hegemonik proje, egemen sınıflara ek olarak, işçi sınıfını ve stratejik önem arzeden tüm toplumsal güçleri hedef aldığından ötürü kapsayıcıdır. Diğer bir deyişle, Tek-Uluslu hegemonik projeler, yayılcı ve kapsayıcı bir şekilde tabiiyetinde olan sınıfları/toplulukları sembolik ödüller ve materyal ayrıcalıklar sağlayarak ulusal-popüler mücadeleye katmaya çalışır. İki-Uluslu hegemonik proje ise “seçici” bir şekilde kapsadığı sınıfları veya stratejik toplumsal güçleri hedef alan yayılcı bir çizgi izler. Bob Jessop, İki-Uluslu hegemonik proje kavramını şu şekilde açıklığa kavuşturur: İki-Uluslu hegemonik projeler, avantajlı ulusun seçici bir şekilde ödüllendirilmesini ve kaynaklara erişimini kapsarken, diğer ulusun gücüne ket vurulmasını ve baskı altında tutulmasını gerektirmektedir (1990: 210-12). Materyal ayrıcalıklar dağıtma kapasitesinin kısıldığı ekonomik kriz gibi dönemlerde ve/veya demokratik haklar ek-

seninde ortaya çıkan mücadelelerin politik krizler yaratması durumunda, Tek-Üslu projeden İki-Üslu hegemonik projelere geçişler olmaktadır.

Türkiye’nin Özal dönemiyle beraber “İki-Üslu” hegemonik projeye yöneldiğini söylemek mümkündür (Öngen, 2002: 60). Tam da bu noktada, “diğer” olarak kodlanan ulusun/toplumun Türkiye’deki karşılığının sadece Kürtleri kapsayamayacağını not düşmek gerekmektedir. Çünkü bu veçhede teorik ve ampirik analiz seviyeleri arasında bir uyum arama çabası, Jessop’ın önerdiği kavramı indirgemeci bir yaklaşım ile sınıf mücadelesi ekseninden koparmak manasına gelir. Bu yüzden, “diğer” ulusun Türkiye karşılığında emekçi ve işsiz yığınlardan oluşan Kürtlerin büyük bir çoğunluğunu yer alırken, Türkiye’nin Kürt olmayan proleter unsurların da aynı kategoride dâhil edilmesi gerektiğini görmek gerekmektedir.

Kürtlerin dezavantajlı ikinci ulus kategorisine dâhil edilmesine gerekçe oluşturan tarihsel sebepleri kavrayabilmek adına, Tuzla Tersaneler Bölgesi özelinde net bir şekilde görünür olan, “kültürel iş bölümü” (*cultural division of labor*) kavramı etrafında biçimlenen tartışmaları hatırlamakta fayda var.⁶ Michael Hechter, kültürel iş bölümü kavramını anlaşılır kılmak için şu şekilde bir tanım önermiştir: Kaynakların, iş pozisyonlarının ve ücretlerin-ödüllerin dağıtımına baktığımızda kültürel farklılığın ayırt edici bir rol oynayarak genel toplumsal katmanlaşma sistemi içerisinde görünür olmasıdır (1974: 1155-77). Bu meseleyi kapitalizmin eşitsiz gelişme mantığı içerisinde ele aldığımızda; eşitsiz kaynak ve güç dağılımının kristalleşmesi, kaynakların merkeze dağıtılması, yüksek statüye sahip işlerin merkez tarafından muhafaza edilmesi ve çevresel grupların sisteme girişinin reddedilmesi gibi sonuçların doğacağına işaret edilebilir (Hechter, 1973). Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bu yana, Kürtlerin çoğunluğunun hem ekonomik olarak dezavantajlı statüsünde bulunduğunu, hem de etnik olarak dominant olan Türk kimliğine tabi kılınmaya çalışıldığını söylemek mümkündür⁷. Neoliberal dönem öncesinde de gözlenebilen, lakin neoliberal süreçte katmerleşen kültürel iş bölümü, Kürtlerin etnik olarak bastırılmasına ek olarak sosyo-ekonomik açıdan da az gelir getiren ve düşük statüye sahip işlere kanalize edilmelerini öngörmüştür.⁸

Toparlayacak olursak, bu çalışmanın Türkiye’de Kürt meselesinin neoliberal süreçte etrafıca anlaşılması için önerdiği çerçeve, Jessop’ın ve Hechter’in

4- Gramsci’nin hegemonya krizlerin ortaya çıkma koşullarına açıklık getirecek olursak: “Bu kriz, ya yönetilen sınıfın, uğruna geniş kitlelerin rızasını talep ederek veya zorla alarak giriştiği siyasi bir olayda (örneğin savaşta) başarısız olması sonucunda gerçekleşir (Tünay, 2002: 182-3).

5- Bob Jessop’ın ulus (nation) kavramını sadece yaygın manadaki kullanımına indirgemediğine dair bir uyarıda bulunmak şarttır. Jessop’ın faşist rejimleri “İki-Üslu” hegemonya projelerine örnek olarak göstermesinden bu kavramın kullandığı bağlam anlaşılabilir (1990).

6- Buradaki “kültürel” kelimesiyle tanımlanan kategorinin, etnik kimliği içerecek bir şekilde kullandığı uyarısını belirtmek gerekmektedir.

7- Hechter, kapitalist rejimlerde etnik politik hareketlerin ve etnik dayanışmanın, neden ve nasıl oluştuğu sorularına cevap ararken iki temel parametre kullanmıştır. Birincisi, belirli bir etnik grubun içinde yaşamakta olduğu ulus-devlet içerisindeki hâkim ulusla olan ilişkisi çerçevesinde, ekonomik olarak “avantajlı” mı yoksa “dezavantajlı” bir konumda durduğuna bakmayı önermiştir. İkinci olarak, çevresel kalan bölgenin hâkim etnik/kültürel yapı karşısında “dominant” veya “tâbi” olup olmadığına bakılması gerektiğine işaret etmiştir (1974: 1167).

önerdiği argümanların bir sentezidir. Tuzla Tersaneler Bölgesi örneğinde daha berrak bir şekilde görülebileceği üzere, etnik-kültürel iş bölümünü, Cumhuriyet döneminden bu yana ortaya çıkan ve neoliberal döneme devrolunan dinamiklerin bir sonucu olarak ele alınırken Kürtlerin çoğunluğunu İki-Uluslu hegemonik proje çerçevesinde “diğer” ulusun kapsam alanına, yani gücüne ket vurularak baskı altında tutulan ve materyal kaynaklara erişimi zorlaştıran tarafa dâhil etmek gerekmektedir.

II. Neo-Liberalizm, Post-Fordist Dönem, Esnek Üretim

Neoliberalizmin dönüştürücü etkileriyle birlikte, uluslararası sermayenin ucuz emek gücüne bağlı olarak üretim mekânını çevre ülkelere kaydırıldığını ve işçi sınıfı mücadelesinin zemininin geleneksel toplumsal ağların yeniden üretilmesiyle değiştiğini söylenebilir (Harvey, 1996). Neoliberalizm ile liberal dönem arasındaki farkların nasıl ortaya çıktığını anlamak için şu soruyu yanıtlamaya çalışabiliriz: Bu geçiş süreci boyunca üretim ilişkilerinde, kapitalist devletin müdahil olduğu mekanizmalarda, sermayenin ve emeğin örgütlenmesinde ne gibi değişiklikler meydana gelmiştir?

Geçişle beraber gelen dönüşümlerin emek ve sınıf mücadelesi ekseninde yaratmış olduğu sonuçları David Harvey şu şekilde açıklamıştır: “Sınıf bilinci artık sermaye ile emek arasındaki düz ilişkisinden türemez; hiyerarşik olarak düzenlenmiş toplumsal ilişkilere dayalı akrabalık ya da klan benzeri sistem çerçevesinde, aileler arasında çatışmaların ve güç mücadelelerinin karışık alanında genişlemek zorundadır” (2006: 177). Başka bir ifade şekliyle, post-Fordist üretim tarzı işçi sınıfı mücadelesinin nesnel temelini dönüştürmüştür. Türkiye’de üretim ilişkilerinin ve istihdam biçimlerinin *esneklik*e geçişini bir takım göstergeler üzerinden takip etmek mümkündür. Bu noktada, 1980 sonrası dönemde, emek piyasasının “esneklik” doğrultusunda yeniden düzenlenmesi kapsamında formel sektördeki sanayi işçilerinin hakları ve işçilerin emeğinin piyasa karşılığı en aza indirilirken, artan taşeronluk, sözleşmeli ve geçici işçilik ile emek piyasası enformelleştirilmiştir denilebilir (Yücesan-Özdemir, 2003). Resmi kayıtlara göre, 1985 yılında 20.000 olan sözleşmeli olarak çalışan kişi sayısı 1996 yılında 500.000 gibi bir sayıya ulaşmıştır (Cam, 2006: 95). Bu patlamanın arkasında yatan sebep, David Harvey’in, çirkekle işgücünün azalması olarak tarif ettiği ve sermayenin iş güvenirliği gibi konularda daha serbest bir şekilde hareket etmesine olanak sağlayan bu düzen, sistemin *katılık*lardan arındırılması manasına gelmektedir.

Tuzla Tersaneler Bölgesi özelinde bu dönüşümün izleri net bir şekilde gözlenebilir. Emeğin örgütlenme şeklinin, iş hiyerarşisinin ve sınıf mücadelesinin doğrudan etkilendiği post-Fordist üretim ilişkilerinde artık belirleyici olan geleneksel toplumsal ilişkilerdir. Hemşehrilik, etnik/bölgesel/ulusal kimlikler ve ailevi bağların Tuzla Tersaneler Bölgesi özelinde istihdam biçimleri üzerinde bu kadar etkili olmasını da aynı düzlemde anlamak gerekmektedir.

III. Türkiye’de Neoliberalizm, Devlet ve Kürt Meselesi

Bu bölüm içerisinde; kapitalist devlet, Kürt hareketi, burjuvazi ve sınıf mücadelesi etrafında şekillenen bir bağlamda, Türkiye’de neoliberalizmin kon-

solide edilmesi sürecini tartışmayı gerekli görmekteyiz. Bu çizgide, Türkiye’nin girdiği neoliberal süreçte, kapitalist devletin Kürt hareketi başta olmak üzere işçi sınıfı mücadelesi ve Siyasal İslam’ın yükselişiyle ortaya çıkan kronik hegemonya krizleriyle imtihanını ele almayı elzem görüyoruz.

Neoliberal geçişin öncesi döneme bakılırsa, artı değer üretimine ket vuran 1970’lerdeki işçi sınıfı mücadelesi ve politik krizlerin habercisi olan henüz fizizlenmeye başlamış olan ulusal Kürt hareketinin varlığında, Türkiye’deki pazar ekonomisinin kapitalist ilişkiler üzerinden bugünkü biçimiyle dünyaya entegre olması pek mümkün görünmemektedir. Bu yüzden, 1980 öncesinde içe dönük birikim modelinin kronikleşen krizlerinin etkisi sürerken Türkiye burjuvazisi, ordu ve uluslararası kapitalist aktörlerin ittifakıyla, Türkiye’nin neoliberalizm ile ilişkisi 12 Eylül Askeri Darbesi aracılığıyla kurulabilirdi. Bu askeri darbenin, örgütlü toplumu adeta ezilip geçtiği, devrimci işçi sınıfı mücadelesini kırıma uğrattığı ve 1970’lerde “Kürdistan bir sömürge” teziyle ivmelenmiş Kürt hareketini daha da radikal bir çizgiye ittiği söylenebilir. 12 Eylül sonrası dönemde yeniden kurulan ulus-popüler iradenin öngördüğü ideolojik çerçeveyi, 12 Eylül öncesi dönem boyunca biriktirilen meşruiyet korkularının izdüşümü olarak, Özal dönemine damgasını vuran muhafazakârlıktan ve milliyetçilikten mamul olduğu (Öngen, 2002) şekliyle konumlandırmak mümkündür.

Türkiye’de neoliberalizmin dönemselleştirmesini yapmak gerekirse, zincirlerinden kopmuş olan serbest piyasacılığının ve özelleştirme çabalarının ilk aşamasını Özal dönemi boyunca, ikinci dönemini ise 1990 sonlarında gelişen süreçte AKP’nin öncülüğünde tesis edildiğini söyleyebiliriz. 1980’lerde vücuda gelen bu ilk aşama, 12 Eylül darbesinden hemen sonra, uygulamaya konan sosyo-ekonomik politikalar ile emeğin piyasa değerini düşürerek stabiliteyi sağlayabilmiştir. 12 Eylül öncesinde, emeğin piyasadaki değerini düşürmeye yönelik hamleler, işçi sınıfı mücadelesi ile karşılaşmakta, politik ve ekonomik istikrarsızlık rejiminde sermayenin istediği doğrultuda ekonomik süreklilik sağlanamamaktaydı. Bununla beraber, neoliberalizmin olmazsa olmazı olan, finansal kapitalizme doğru Türkiye’nin ilk ciddi yönelimleri 1980’lerin son demlerinde görülmüştür. Bu yönelimleri ekonomi literatürünün dili üzerinden anlamaya çalışacak olursak, kamu harcamalarını karşılamak için sermaye hesabının (*capital account*) deregülasyonu ile ivmelenen finansal liberalleşme süreci işaret edilebilir (Akyüz ve Boratav, 2003). Sermayenin serbestçe dolaşabilmesini sağlayacak olan sermaye üzerinden sermaye

8- Bu noktada önemli bir uyarı yapmayı gerekli görüyoruz. Kürtlerin etnik kimliklerinin kamusal olarak ifade edilmesinin yasaklanması dolayısıyla, kültürel iş bölümünden azade olmanın etnik/ulusal kimliğin siyasi ve kültürel tercümelerine girmekten uzak durulması sonucunda mümkün olmuştur. Buna paralel olarak, hegemonik projeye tanınan materyal ayrıcalıklar üzerinden dâhil olan Kürt elitlerini kapsamayan bir sosyolojik analiz yaptığımızı belirtmek gerekmektedir. Nitekim Michael Hechter’in kullanmış olduğu parametreler üzerinden düşünecek olursak, çoğunluğu etnik/kültürel olarak hâkim olan Türk kimliğine tâbi olarak kalan Kürt elitleri, ekonomik olarak avantajlı konumda olmaları yüzünden yapmış olduğumuz analizin öte tarafına düşmektedir. Bu konuda yapılan çalışmaların azlığı dolayısıyla öne sürmüş olduğumuz argümanı destekleyecek tezlerden faydalanmaya çalışmanın zorluğu bir yana dursun, bu konu başlı başına incelenmeye değer bir konudur.

ye kazanmanın çağı, 1980 sonlarından itibaren Türkiye’de hüküm sürmeye başlayacaktı. Türkiye’nin içe kapanık ve korumacı sermaye birikim stratejisinin 1980 sonrasında dışa dönük ve ihracat merkezli bir yola çevrilmesinin ideal kapitalist gelişmelere nazaran fazlasıyla dengesiz bir şekilde ve hızlı gerçekleştiğine ilişkin değerlendirmeler mevcuttur (Öniş, 2006). Her ne kadar dengesiz ve hızlı bir şekilde uygulamaya geçilse de, 1980’ler dönemi boyunca neoliberalizmin Türkiye’de ciddi bir direniş veya muhalefet ile karşılaşmadan tedrici bir şekilde tahakkümünü kurmakta olduğu söylenebilir.

1980’ler sonunda, yani Türkiye’nin Kürt Bölgesi’ni kavuran politik şiddet ikliminin etkisini göstermeye başlamasından önceki aralıkta, neoliberalizmin Kürtleri selamlama şekli 1960’lardan bu yana inişte olan sosyo-ekonomik parametrelerin ivmelenecek kötüye gitmesine işaret etmekteydi.⁹ 1979’da, Gayri Safi Milli Hâsıla bazında Türkiye illeri sıralamasının orta kısımlarında bulunan Kürt illerinin 1986 yılına gelindiğinde diplere doğru çekilmesi süreci başlamıştı (Sönmez, 1990: 193). Kapitalist devletin, neoliberal süreçte, bir aktör olarak kapsamlı bir şekilde endüstriyel yatırımlara, sağlık ve eğitim harcamalarına girişmeyeceği aşikâr olan bir dönemde Kürt Bölgesi’nin az gelişmişlik meselesine dair bir çözüm üretebilmesi pek mümkün görünmemekteydi. Bu noktada şu soruyu sormayı elzem buluyoruz: Neoliberal dönüşümün Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgenin sosyo-ekonomik dinamiklerine nasıl bir etkisi oldu? Bu yazının ikinci bölümünde ayrıntılı bir şekilde cevap verilecektir, ancak kısaca cevaplamak gerekirse; tarıma yönelik devlet desteğinin çekilmesi, hayvancılık ekonomisinin et ihracatına yönelmesi yüzünden inişe geçmesi ve devletin sanayi yatırımlarının azalması sonucunda Kürtlerin yaşamlarını idame ettirebilmek adına metropol bölgelere göç etmeye mecbur bırakılması olarak cevap verebiliriz. Görüldüğü üzere, 1980’lerin sonuna gelindiğinde, Kürtlerin, Türkiye’de benzer bir süreci yaşayan diğer halkların emekçi yığınları gibi kapitalist devletin İki-Uluslu hegemonik projesinde dezavantajlı konumda tutulduğuna dair fazlasıyla işaret vardır.

Türkiye’nin neoliberalleşme serüveni üzerinden devam edecek olursak, 1980 sonlarında Bahar Eylemleri’nde somutlaşan örgütlü sınıf mücadelesinin emek ücretleri üzerinde baskılar kurarak başarı elde etmesi ve ihracatı destekleyen siyasaların enerjisini yitirmesi sonrasında neoliberal politikaların ivmesini kaybettiğini kaydetmek gerekmektedir (Ercan ve Oğuz, 2007: 175). Burada önemli olan nokta, 1980 sonlarında canlanma emareleri gösteren sınıf mücadelesini nasıl konumlandırmak gerektiğidir. Bahar eylemlerinin, Türk-İş reformizmini aşan bir militanlaşmaya yönelmesinin sebeplerinden biri olarak 1980 boyunca Özal döneminde yürütülen, kapitalist devletin işçilerle uzlaşmazlık politikasının etkilerini not düşmek önemlidir (Akkaya, 2002). Bahar eylemlerinde işçilerin kazanımlarını, sermayenin ve kapitalist devletin geri adım atmasının arkasında yatan nedenleri anlamak için Jesop’ın hegemonik projelere dair düştüğü notu hatırlamakta fayda var. Kapitalist devlet, uzun vadeli hegemonik projenin salâhiyeti için -kriz zamanlarında- kısa dönemli tavizler vermeye meyillidir ve bu durum kapitalist devletin “yapısal seçiciliği” olarak kavramsallaştırılmıştır (1990: 210). Ücret-maaşların yükseltilmesi, uzun erimli varlık mücadelesi veren hegemonyanın sı-

nıf mücadelesiyle yıpratılmasını engellemek için verilen bir taviz olarak ele alınmalıdır. Nitekim bu tavizin çok fazla vakit geçmeden geri alındığını da hatırlayacak olursak, Jessop’ın hegemonik projenin yapısal-seçici karaktere sahip olduğuna yönelik vurgusundan ne anlaşılması gerektiği kolaylaşacaktır. Bu meseleyi somutlaştırmak için, Korkut Boratav’a müracaat edebiliriz: “1989’u izleyen yıllarda burjuvazi, ücret-maaşlarda meydana gelen ilerlemeleri telafi edecek kimi mekanizmaları da işletebildi. Özel sektörde işten çıkarma ve sendikasılaşma yoğunlaştı. İş yasalarının uygulanamayacağı istihdam biçimleri genişledi... Sendikal harekette gözlenen canlanma iki yıl içinde işsizlik tehdidinin katkısıyla duraladı” (2006: 177). Boratav’ın belirtmiş olduğu kapitalist devlet ile sermayenin işbirliğinde gerçekleşen müdahaleleri sadece işaret etmekle kalmayıp sonuçlar açısından da ele almak gerekiyor. 1994 yılına gelindiğinde, işçi ücret-maaşlarının 1980 seviyelerine gerilediğini göz önünde tuttuğumuzda, işçi sınıfı mücadelesinin mevzi kaybettiği sonucuna ulaşabiliriz (Yücesan-Özdemir, 2003: 190). Sadece ekonomist amaçlar için yürütülmeyen işçi sınıfı mücadelesinin kazanımlarını 1990 ortalarına taşıyamadıklarına dair bir teşhis yapılabilir.

Sunmuş olduğumuz bu analiz çerçevesini ekonomist ve sendikalist göstergelerle kısıtlandırmak yerine, devrimci işçi sınıfı mücadelesinin 1990’lardaki konjonktürel durumunu da hesaba katmanın zaruri olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Nitekim 1995 ve 1996 yıllarında gerçekleşen 1 Mayıs eylemlerinin ele alınması durumunda, zorunlu göç sürecinden sonra kentlere akan Kürtlerin kattıkları enerjiyle birlikte 12 Eylül’den bu yana gerçekleştirilmiş en kitlesel eylemlerin ortaya konduğu söylenebilir (*Köz Gazetesi*, 2004). Daha da önemlisi, sendikaların reformist bir şekilde pozisyon almalarını eleştirel bir çizgiden eyleme dönüştürebilen devrimci işçi sınıfı mücadelesi, çoğunlukla enformel sektörlerde çalışan ve İki-Uluslu hegemonik projenin ezilen ulus tarafında konumlandırılan Türk ve Kürt emekçilerden oluşmaktaydı. Türkiye’de 1990’ların ilk yarısı üzerine fikir yürütmek, hâlihazırda –Kürt meselesi de dâhil olmak üzere- devam eden ve kronik hegemonya krizleri yaratan birçok tartışmalı konuya girme imkânı sağlayabilir. Tim Jacoby’nin Michael Mann’e müracaat ederek, Türkiye’nin yakın dönemini anlaşılır kılma çabası “otokratik militarizm” olarak nitelendirdiği bir kavram çerçevesinde şekillenmiştir. Bu kavramın tanımı kapsamında, militarizmin sivil siyaseti fazlasıyla aşan ajandası dâhilinde; sendikalara, grevlere ve diğer örgütlü mücadelelere kamu düzenini/asa-yışı bozdukları gerekçesiyle, tehdit unsuru olarak bakmak vardır (Jacoby, 2004: 153). Türkiye’de 1980 sonlarında gerçekleşen militarist

9- Kullanmış olduğumuz *Kürt Bölgesi* kavramının tekabül ettiği coğrafyayı tanımlamak adına, Osman Aydın’ın, Türkiye Kürtleri üzerine yaptığı çalışmada yer alan demografik analizlere müracaat etmeyi gerekli görüyoruz. Türkiye’nin Kürt Bölgesini, Kürt nüfusunun yoğunluğu ve il bazındaki yaygınlığı esasında inceleyen bu çalışma, üç farklı başlık altında *Kürt Bölgesi* kavramını netleştirmemize yardımcı olmaktadır. [1] Kürt nüfusunun çoğunlukta olduğu iller: Adıyaman, Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Muş, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak, Tunceli ve Van. [2] Büyük bölümünde Kürt nüfusunun olduğu iller: Erzurum, Iğdır, Malatya ve Kars. [3] Kürt nüfusunun azınlıkta olduğu iller: Ardahan, Erzincan, Sivas, Kahramanmaraş ve Gaziantep (Aydın, 2004). Kendi çalışmamız ekseninde, *Kürt Bölgesi* kavramı, her ne kadar il bazında yapılacak ayrımlar indirgemeci olarak nitelendirilebilecek olsa da bu yönde yapılan sıhhatli çalışmaların azlığına yaslanarak, birinci ve ikinci kategorinin kapsadığı illerin toplamı olarak ele alınacaktır.

dönüşümün etkilerine bakıldığında, 1990'lı yıllar boyunca örgütlü işçi sınıfı mücadelesini ve aynı zamanda Kürt hareketini hedef alan politikaların kaynaklarının birbirinden çok da farklı olmadığı bu aşamada söylenebilir.

“1990'lı yıllarda, Türkiye Devleti, politik şiddet ikliminin Kürt bölgesinde hüküm sürdüğü vakitlerde ne gibi sosyoekonomik ve politik stratejiler yürütülmekteydi?” sorusuna şöyle bir yanıt verilebilir: “Olağanüstü Hal Bölgesi'nin kontrolü bağlamında, PKK ile savaşmak gayesiyle ordu askeri alımlar yaparken, GAP gibi ekonomik kalkınma paketleriyle de bölge özelinde temsiliyet iddiaları devam ettirilip, koruculaştırma politikalarıyla bir yandan Kürt hareketi bölünürken diğer yandan da yaygın bir sınıf mücadelesinin oluşması engellenmiştir” (Jacoby, 2004: 153). Bu tespiti biraz açacak olursak, büyük çoğunluğu elektrik üretimi için gerekli altyapının kurulması için harcanan ve politik şiddet iklimi yüzünden yatırımları mütereddit bir şekilde konumlandırılan GAP projesinin, Kürt hareketinin yükselişine paralel bir şekilde devlet söylemine pelesenk olması, Jacoby'nin belirttiği Kürt Bölgesi'nde devletin uyguladığı temsiliyet politikasının bir örneği olarak anlaşılmasını gerektirir. Diğer taraftan, Jacoby'nin işaret ettiği bir diğer nokta olan koruculuk sistemi ile sadece askeri değil, devlet yanlısı Kürtler yaratılırken kapitalist devletin Kürt coğrafyası bağlamında içinde bulunduğu meşruiyet krizlerini bertaraf etmeyi amaçladığı da söylenebilir. Toparlayacak olursak, Türkiye Devleti'nin savaş döneminde Kürt Bölgesi özelinde uygulamaya koyduğu politik ve sosyo-ekonomik projeler, karşı-hegemonyanın ortaya koyduğu taleplerin (Türkiye sınırları içerisinde bir Kürt Devleti veya Kürt otonomisi) somut tabanını ortadan kaldırmayı amaçlarken temsiliyet politikalarıyla bölgedeki varlığını sosyo-ekonomik kanallardan sürdürme gayretleri olarak anlaşılmalıdır.

Tam da bu noktada işlenmesi gereken, Kürt hareketi ile Türkiye Devleti arasında yaşanan politik şiddet sürecinde milyonları arkasından sürükleyen bir toplumsal hareketin, Türkiye'nin neoliberal süreçteki hegemonik projeyi nasıl şekillendirdiği üzerinedir. Türkiye'de Kürt hareketinin en zirve noktasını yaşadığı 1990'lara, sadece politik ekonomi prizmasından bakan gözler genellikle çatışmaların yol açtığı askeri harcamaların devlet bütçesine verdiği yüzlerce milyar dolara varan zarardan dem vururlar (Bkz. Mutlu: 2002: 463-474). Bu meseleyi farklı bir düzlemde işlemekle beraber, bizim önereceğimiz çerçeveye, Kürt hareketinin yarattığı karşı-hegemonyanın Türkiye'deki devlet ve sınıf yapılarını nasıl dönüştürdüğü üzerinedir. Bu noktada, 1980'lerin sonundan itibaren (Jessop'ın yapısal seçicilik olarak adlandırdığı kavram ekseninde) hegemonya krizlerinin atlatılabilmesi için - İslami burjuvaziyi bir yana bırakacak olursak- sermaye ile devlet arasındaki bağımlılık ilişkisinin arttığı ve uzun dönemli bir ittifak ile sonuçlandığı üzerinedir. Her ittifak gibi bünyesinde çatışmaları da barındıran bu ilişkinin etraflıca anlaşılmasını sağlamak amacıyla, “ordu-sanayi kompleksi” (*militray-industrial complex*) olarak kavramsallaştırılan olgunun Türkiye'nin neoliberal sürecinde izlerini sürmek, bu ilişkilerin değişim dinamiklerini anlamak açısından faydalı olacaktır.

Tim Jacoby, Türkiye'nin neoliberal sürecinde yeniden kurumsallaşan “ordu-sanayi kompleksi” kavramını şu şekilde tanımlar: egemen ekonomik sınıfın çı-

karlarını güvence altına almak adına, yüksek seviyedeki askeriye’nin kapitalist çıkarlar için işbirliği yaparak, özellikle de silah üretimi, iletişim kanalları ve donanım gibi alanlara müdahil olmasıdır (2004: 131). 1987 yılında PKK’nin vermekte olduğu gerilla mücadelesinin kolay kolay üstesinden gelinemeyeceği anlaşıldıktan sonra, Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı’nın (TSKGV) kurulması Jacoby’nin belirttiği noktayı örnekler niteliktedir. Taha Parla’nın aktardığına göre bu vakfın amaçları; ulusal savaş sanayisini geliştirmek, savaş sanayisinde yeni dallar oluşturmak, silah ve savaş araç gereçleri olarak Türk Silahlı Kuvvetleri’nin savaşma kapasitesinin gelişimine katkıda bulunmak ve ulusun maddi ve manevi desteğini sağlamak olarak belirtilmiştir (2002: 75). 1980’lerde Türkiye’nin en büyük dördüncü, 1990’larda ise en büyük beşinci holdingi olan OYAK’ın (Parla, 2002) türevi olan bu yeni bürokratik yapılanmanın silah üretimine ve ticaretine bir girişimci olarak girmek için 1987 yılını seçmiş olmasını en büyük iç güvenlik tehdidi olan Kürt hareketinden bağımsız düşünmek oldukça zordur. “Sermayenin militaristleşmesi” ve “sermayeli ordular” gibi olguları ortaya çıkaran bu dönemin, siyaset üzerindeki gözlenebilen etkisini Taha Parla’ya müracaat ederek anlayabiliriz: “Yalnız askerin değil, sivil yönetici sınıfların da kültürüne dâhil olan militarizm içinde halk, ulusal eğitim sistemi, tüm siyasal söylemler, Kemalizm’in hegemonik ideolojisi, basın ve şimdilerde görsel-ışitsel medya aracılığıyla sistematik bir biçimde toplumsallaşmaktadır” (2002: 78). Parla’nın işaret ettiği bu çok boyutlu mekanizmanın, MGK gibi resmi yapılanmalar ile sivil toplum örgütü görünümünde olan ASAM (*Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi*) gibi kuruluşlar tarafından temsil edildiğini not düşmek mümkündür (Alim, 2006: 68-73).

Kürt hareketinin karşı-hegemonya mücadelesinin etkisiyle açılan politik-ekonomik alana dâhil olan ordunun, avantajlı ulusu hedef olarak yayılcı hegemonik çizgisini ortaya koyduğunu söylenebilir. Farklı bir deyişle, ordu-sanayi kompleksi etrafında şekillenen hegemonik söylem ve pratikler, “ayrılıkçı” Kürt hareketine karşıt bir noktadan beslenerek Atatürk milliyetçiliğini merkeze alıp pasif devrim girişiminde bulunarak ulusal-popüler kolektif iradeyi yeniden kurmaya niyetlenmiştir. Pasif devrim, toplumsal ilişkilerin yeniden şekillendirilmesini ve toplum içerisinde doğan inisiyatiflerin etkisizleştirilip dominant politik liderliğe kanalize edilmesini kapsamaktadır. Yeniden örgütlenmenin ve yapılanmanın devletleştirildiği bu stratejide, alttan gelen halk mücadelesi tecrit edilip yok edilmeye çalışılırken, yöneten ve yönetilen ayrımı korunarak yeniden empoze edilir (Jessop: 1990, 212). Kürt hareketi ile İslamcı hareketin yaratmış olduğu hegemonik meşruiyet ve temsilîyet krizlerinin hegemonik projeye etkilerini anlamak için Necmi Erdoğan’ın neo-Kemalizm olarak nitelendirdiği girişime odaklanmak faydalı olacaktır. “Kemalizmin tarihinde görece yeni bir olgu olarak ‘sivil’ bir Kemalizm oluşumunun teşvik edilmesi, bu koşullarda gerçekleşmiştir. 1990’larda uygulanan ve 28 şubat sürecinde zirvesine ulaşan resmi Kemalist restorasyon projesi Türkiye toplumsal formasyonundaki hegemonya bunalımına karşı devlet aygıtları içinden geliştirilen özerk bir tepkiyi temsil etmiş ve -Gramscici terimlerle- bir tür “pasif devrim’e yönelmiştir” (2001: 584). Bu yöneliş kapsamında, Kemalizm, kısmen 1930’lardakine benzer bir biçimde, yeniden, an-

çak bu kez hemen hemen tamamıyla Atatürk sembolizmi üzerinden, devletin esas aktör olduğu sistematik bir inşa ve islah programının ideolojik sabitleyenlerinden biri olmuştur (Yeğen, 2001: 69). Bu ideolojik hat daha kapsamlı bir şekilde ele alınacak olursa, bir 'sivil toplum' hareketi olarak 'Atatürk milliyetçiliği', 'laiklik' ve 'çağdaşlık' üzerine bina edilen Kemalist restorasyon projesinin kendisine popüler rıza devşirmesi ve hegemonikleşmesini esas hedef olmuştur (Erdoğan, 2001: 585). Neo-Kemalist projenin bir pasif devrim girişimi olarak ortaya çıkmasına neden oluşturan faktörler, Jessop'ın belirttiği manevra savaşımından sonra yürütülen pasif devrim girişimleri bağlamına oturmaktadır.

Bu noktada, 1990'larda kronikleşen hegemonik krizler sürecinde manevra savaşlarına yönelen Türkiye Devleti ve uzantısı olan kurumlar, Kürt meselesi özelinde iki başat strateji uygulamışlardır. *Birincisi*, Kürt hareketine karşı koymak üzerinden biçimlenen ve devlet içerisindeki kurumsal güç dengelerinin yeniden örgütlenmesiyle sonuçlanan hattır. 1990'larda yaşanan savaş boyunca devletin ve paramiliter uzantılarının (JİTEM ve Hizbullah) işlemleri oldukları siyasi cinayetler, Kürt hareketinin karşı-hegemonyasını aşındırma stratejilerinden biri olarak not düşmek mümkündür (Öngen, 2002: 68). *İkincisi* ise akademik çalışmalarda "zorunlu göç" olarak geçen, milyonlarca Kürdün yerinden edilmesi stratejisi olarak düşünülmelidir (Jongerden, 2007: 151). Aslen, Türkiye Devleti'nin görünen ve görünmeyen yüzleriyle Kürt hareketine yönelik geliştirdiği stratejileri Gramsci'nin belirttiği manevra savaşları kavramı ışığında anlamak mümkündür. Manevra savaşı, işçi sınıfının doğrudan veya dolaylı bağlarının olduğu örgütlenmelerin ve/veya politik ve ideolojik hakimiyeti tehdit etmekle beraber yaygın bir şekilde kitlesel desteği olan demokratik mücadelelerin karşısında geliştirilmektedir (Jessop: 1990, 212-213). Manevra savaşı, İki-Uluslu hegemonik projeye ilişkili olarak, karşı-hegemonya mücadelelerinin karakterine göre şekillenerek ideolojik taarruz ile halk kitlelerinin kurdukları ilişkileri ve sahip oldukları çıkarları yeniden tanımlamak üzerine kurulmuştur. Bu noktada, Kürt hareketi tarafından 1970'lerde başlatılan ve 1990 sonrasında kitleselleşerek bir karşı-hegemonya unsuru haline gelen mücadelenin bugün dahi sürmekte olan manevra savaşına konu olduğu söylenebilir. 1990'ları göz önünde tutacak olursak, hem Kürt hareketine hem de Türkiye devrimci hareketine yönelik devlet ve paramiliter uzantıları tarafından ortaya konan stratejilerin, hem gerilla mücadelesini hem de şehirlerdeki örgütlü yapıları hedef aldığı not düşülmelidir.¹⁰

Gelişen bu sürece sonuç ekseninde bakılması durumunda, Kürtlerin yerinden edilmesinin metropol bölgelerde azımsanamayacak boyutta ucuz emek gücü yığılması yarattığı yönünde bir tespit yapılabilir. Bu noktada, ulusal-popüler iradenin meşru temelini sarsan Kürt meselesinin içerisinden doğan hegemonya krizlerinin ortaya çıkma süreçleri sonraki bölümde ayrıntılı bir şekilde incelenmek üzere bir köşeye bırakılıp, Kürt hareketinin oluşturduğu karşı-hegemonyanın kapitalist devlet ve sermaye bağlamında yarattığı sonuçlara odaklanılacaktır.

Birinci sonucu etrafıca kavramak amacıyla, kronik hegemonik krizlerle ge-

çen 1990’ların ilk yarısında ortaya çıkan ekonomik krizin bahsi geçen konjonktür içerisindeki rolünü tartmak icap etmektedir. Bu krizin ortaya çıkmasının esas sebebini yalnızca finansal değişimlerle değil aynı zamanda Sungur Savran’ın önerdiği gibi ekonominin “fazla ısınması” üzerinden anlamak gerekmektedir (Öngen, 2002: 72). Bu noktada, Türkiye Devleti’nin PKK ile girmiş olduğu silahlı çatışmanın devlet bütçesine getirdiği yükün tüm yakıcılığıyla bu ekonomik krizi derinleştirdiğini söylemek mümkündür (Bozarslan, 2000: 22). PKK’nin ortaya koyduğu silahlı mücadelenin devletin makro yapıları üzerindeki etkisini sadece devlet bütçesine getirdiği yükü anlamaya çalışmak, hem savaş sürecinde tüm iktidar ilişkilerine nüfuz eden devlet yapısı içerisindeki yeniden örgütlenmenin gözden kaçırılmasına, hem de devlet ve ordu içerisinde savaşın ekonomik giderleri üzerinden üretilen sermaye birikimiyle nemalanan kliklerin göz önünde tutulmasını engelleyecektir. Bozarslan’ın bu noktaya dair tespiti şu şekildedir: “Türkiye’de siyasi ağlar ve askeri klikler, iktidar yapıları içerisindeki pozisyonlarını şiddet aracılığıyla meşrulaştırmaya ve ulusal sembolizm oluşturmaya yarayan birbirinin ardı sıra gelen isyan-karşıtı teoriler veya ‘düşük yoğunluklu’ doktrinler tarafından, güç ağları içerisinde yapılandırılır ve yeniden üretilirler” (Bozarslan, 2000: 22). Devletin kendi içerisindeki çıkar grupları üzerinden yeniden örgütlenmesi ve savaş rantı yaratmasına ek olarak, Türkiye Devleti için 1990’lı yılların istikrarsız politik-ekonomi koşulları içerisinde -sermaye birikiminin süreksizliklere mahkûm kaldığı yıllar boyunca- egemen sınıfların çıkarlarını koruma misyonu üzerinden kendisini yeniden kurmuştur demek mümkündür. Ordu-sanayi kompleksi bağlamında yaşanan dönüşümün; sivil siyasetten egemen sermaye sınıfına, devlet bürokrasisi içerisinde oluşturulan kliklerden medyaya ve ulusal eğitim sisteminin yeniden düzenlenmesinden neo-Kemalist karakterli pasif devrim girişiminin dolaşıma sokulmasına kadar uzayan bir düzleme tekabül ettiği belirtilmelidir.

Ajandasında ayrılıkçı/otonomist amaçlar bulunan Kürt hareketinin ortaya koyduğu karşı-hegemonya ile temelinden sarsılan hegemonik projenin bu askeri-politik krizi atlatmak için ürettiği reaksiyon, 1990’larda milyonlarca Kürdün Kürt Bölgesi’nden zorla göç ettirilmesini doğurmuştur. Zorunlu göç ek olarak, zorunlu haller ile iç içe geçmiş bir şekilde vuku bulan gönüllü Kürt göçünü, devlet ve sermaye ilişkisi temelinde incelemeyen evvel yanıtlanması gereken bir soru hâlihazırda beklemektedir: Türkiye Devleti bu stratejiye başvurmamasının altında yatan sebepler nelerdir? Bu soruya cevap vermeden önce, zorunlu göç uygulamasının Türkiye Devleti’nin kırsal alanlardaki Kürtleri koruculuk teklifi üzerinden tabiiyeti altına almaya giriştiğini lakin devletin Kürt Bölgesi’ndeki bu temsiliyet arayışlarının ancak kısmi olarak başarılı olabildiğini akılda tutmak gerekmektedir. Yöneltilen soruya verilecek cevap, zorunlu göç uygulamasının milyonlarca Kürtten müteşekkil

10- 1990’lardan itibaren PKK’nin geliştiği döneme paralel bir şekilde 1995-96 yıllarındaki 1 Mayıs’lara damgasını vuran Türkiye devrimci hareketinin, 1980 öncesindekine benzer bir kitleselleşmeden ziyade, Kürt hareketinin varlığının söz konusu olduğu politik konjonktür içerisinde önemli bir potansiyeli barındırdığını ve devlet tarafından bastırılmaya çalışıldığını söylemek mümkündür.

bir coğrafyada, Kürt köylerinden lojistik ve insani destek olarak silahlı mücadele veren PKK'nin hegemonik yapılara yönelik oluşturduğu tehdit ile ilişkili olduğu yönündedir. Ayrıntılı bir şekilde sonraki bölümde ele alınacak nedenleri kısaca dillendirmek gerekirse, zorunlu göçün ortaya çıkma sebebi, Türkiye Devleti'nin şiddet tekelini hedef alan Kürt hareketiyle girmiş olduğu hegemonik mücadele kapsamında dolaşıma soktuğu reel-politik stratejilerden birisine gerek duymasıdır. Tam da bu noktada incelenmesi gereken diğer bir nokta, zorunlu göç sonrası süreçte Kürtlerin şehir merkezlerinde yığılmasıyla doğabilecek olası yeni sorunları karşısında Türkiye Devleti'nin nasıl bir strateji geliştirdiğine ilişkindir.

Zorunlu Kürt göçü sürecinde ağırlıklı olarak Kürt Bölgesi içindeki şehir merkezlerine göç eden Kürtlerin, göçün niteliği dolayısıyla Kürt hareketi ile kurmuş oldukları ilişkinin güçlenmesi ön kabulünden yola çıkılması, şehirlere taşınan mücadeleye karşı Türkiye Devleti'nin geliştirdiği stratejinin nasıl biçimlendiği sorusuna yanıt verebilir. Hizbullah ve JİTEM gibi paramiliter uzantıların işledikleri faili meçhul cinayetlerin ve baskı politikalarının uygulanan bu stratejiye dair örnekler olarak hatırlanabilir.¹¹ Göçün Kürt Bölgesi'nin dışına taşan uğraklarına bakmak gerekirse, 1990'lar dönemindeki kapitalist piyasa ekonomisinin, zorunlu göç sonrasında büyük şehirlere göç etmek zorunda kalan Kürtleri soğuramamasının, şehre gelenlerin etnik bir dayanışma çerçevesinde devrimci solun en güçlü olduğu bölgelere yerleşmesinin bir endişe kaynağı olduğuna dair argümanlar mevcuttur (Öngen, 2002: 67-68). Türkiye metropollerinde tartışılacak olursa, Gazi Mahallesi ve benzeri olaylardan hatırlanacağı gibi, devletin büyük şehirlerde güçlenmekte olan Kürt hareketini ve devrimci sol hareketi bastırmak için kendi çizdiği hukuki meşruiyetin sınırlarını aşmak konusunda herhangi bir sakınca görmemiş olduğunu söylemek mümkündür. Bu yüzden, zorunlu göçün Türkiye metropollerinde kapitalist devletin güvenliğini esaslı bir biçimde tehdit eden sonuçlar doğurmadığına işaret edilebilir.

Tam da bu noktada, Kürtlerin zorla göç ettirilmelerinin sermaye ile olan bağlantısına dair bir açılım yapmak mümkündür. Sadece sonuç ekseninde bir değerlendirme yapma riskini göze alarak, emekçi Kürt yığınlarının Türkiye Devletinin zorunlu göç uygulamalarıyla ucuz emek pazarına itildiği söylenebilir. Çağlar Keyder, Kürt köylülerin İstanbul'a göç eden diğer etnik ve yerel unsurların aksine geç gelmelerinden ötürü evveliyata dayanan toplumsal mekanizmalardan yoksun bir şekilde (*bridgehead*) göç ettiğini dile getirmiştir (2005: 132). Milyonlarca Kürdün, mülksüzleştirilme sonrasında kentlerde proleterleşerek yaşamak zorunda olması, metropollerdeki emek ücretlerini düşürerek zorunlu göçün sonuçlarını sermayenin hanesine yazmıştır. Tuzla Tersaneler Bölgesi özelinde yapmış olduğumuz çalışmayı aktaracağımız üçüncü bölümde derinlemesine bir şekilde incelenecek olan "kültürel/etnik iş bölümü" kavramı çerçevesinde düşünülecek olursa zorunlu Kürt göçüne maruz bırakılanlar, enformalleşen üretim ve ticaret sektörü içerisinde ve iş güvenliğinden yoksun bir şekilde piyasa ekonomisine dâhil olmak zorunda kalmıştır. Bu yüzden, çatışmalı dönemde metropollere göç eden Kürtler, işçi sınıfının ücretleri en düşük olan iş hiyerarşi-

sinin en alt tabakasına, yani emek-yoğun alanlarına demir atmak durumunda kalmışlardır.

1990’lı yıllar ele alındığında, hegemonik projeyi hedef alan alan Kürt hareketi gibi karşı-hegemonya ataklarıyla birlikte, Siyasal İslam’ın yükselişini ve 28 Şubat 1997’de kısmi bir şekilde tasviye edilmesini konuyla bağlantılı bir şekilde ele almak gerekmektedir. Bu noktada, piyasacı-milliyetçi-muhafazakâr ANAP’ın kitleselliğini yitirmesinden sonra, 1990’ların başında ordunun ve hükümetlerin İslamcı hareketi, Türk milliyetçiliğine teşne olmuş haliyle desteklediği bir gerçektir (Yıldırım, Naç ve Özler: 2007: 7). Bu bağlantının su yüzüne net bir şekilde çıktığı Kürt Bölgesi çerçevesinde düşündüğümüzde, Hizbullah gibi İslamcı örgütlerle devlet arasındaki bağlantıyı hatırlamak kâfi gelebilir. 1990’ların ortasında ivme kazanan İslamcı hareketin kapsamı dâhilinde Anadolu burjuvazisinin, metropole yeni göç etmiş işçi sınıfının ve kısmen de Kürtlerin olduğunu söylemek mümkündür. İslamcı hareketin Milli Güvenlik Kurulu’nun 1997 yılında post-modern bir darbeye imza atmasıyla kuvvetten düşürülmesi de, önceki sayfalarda ayrıntılı bir şekilde sözünü ettiğimiz laik burjuvazi ile ordu işbirliğinin ulaştığı düzeyin bir göstergesi olarak not düşülebilir. Bu hareketin sermaye grupları ile olan ilişkisi üzerinde tartışmak gerekirse, 28 Şubat’tan bu yana ziyadesiyle neoliberalizmin hamurunda yoğrulmakta olan Siyasal İslam’ın, esasen Anadolu sermayesinin (örn: *MÜSLAD*) desteğinden mahrum olmadığını belirtmek gerekmektedir (Buğra, 2002: 126). Daha geniş bir bağlamda, 1990’ların başlarından itibaren MGK’nın gölgesinde “düşük yoğunluklu demokrasi rejimi” (Öngen, 2002) altında hiçleşen ve bir yandan TSK’nın diğer yandan da burjuvazinin hükümlerinde oluşturulan koalisyon hükümetlerinin kronikleşen politik hegemonya krizlerini atlama becerisi 1990’lar boyunca gösterilememiştir.

Ekonomik krizler hattı üzerinden devam edilecek olursa, 1990’lı yıllar boyunca tekerrür eden kısa dönemli ekonomik krizlerin, Türkiye’yi neoliberal sisteme daha da göbeğinden bağladığına dair en iyi kanıt, kuşkusuz ki IMF ile 1999 yılından önce ve sonra yapılan anlaşmalar çerçevesinde ortaya çıkan yeniden borçlanmalar, devalüasyonlar ve özelleştirme politikalarıdır. 1999 yılında, üç yıllık planlama çerçevesinde, 22,6 milyar dolarlık net bir borçlanma anlaşmasıyla kısa dönemli sıcak sermaye akışından medet ummanın biçareliğinin 2001 krizinde ayyuka çıktığı söylenebilir (Yeldan, 2005). Bu krize devlet ricali tarafından gösterilen teknik sebeplere cevaben; sığ, kırılğan ve yerli aktiflere sahip olan Türkiye gibi bir ülkenin yabancı sermaye ile rekabetinin malum konjonktür içerisinde mümkün olmadığına dair karşıt tezin altı çizilmelidir (Yeldan ve Cizre, 2005: 388-390). Türkiye’de hiç görülmemiş bir hızla gerçekleşen devletin iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesine ek olarak, sağlık ve eğitim alanlarındaki hak gasplarının AKP hükümetleri dönemi boyunca en şiddetli haliyle vücuda gelmesinden dolayı 2000’den sonraki süreci ikinci önemli neoliberal dalga olarak nitelendirmek isabet olacaktır.

11- Hizbullah ile devlet arasındaki ilişkinin emekli kuvvet komutanları tarafından bile itiraf edildiğini düşündüğü vakit, bu ilişkinin varlığına dair sorgulamalar üzerinden şekillenecek algıları soğurmak mümkündür (*Milliyet*, 01.09.2005).

Finans kapitalin, gelişmemekte olan ülkeleri “ekonomik liberalizm, daha fazla liberalizm” düsturu ile hizaya çekme politikalarının ekonomik kriz sonrası zamanlarda ne kadar etkili olduğunun en bariz kanıtı, kuşkusuz ki 2002 sonrası AKP hükümeti ekonomi politikanın analiziyle netleşebilir. Hizaya çekilmenin yükünü, işsizlikle ve emek ücretlerinin düşmesiyle taşıyan Türk ve Kürt işçi sınıflarının bu dönüşümü tersine çevirebilecek bir iradeyi ortaya koymadığı da aşikârdır. Bu noktada, emek ve sınıf eksenli bir siyaset gütmekten ziyade ulusal-kalkınmacılık söylemi üzerinden kapitalist devletin ulusal-popüler iradesine yedeklenen Türk emek siyasetinin önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

1990’lar üzerine tartışırken, Türkiye’nin Avrupa Birliği üyeliğine dair değişimleri, Kürt meselesi ve neoliberalizm özelinde sorunsallaştırmak zihin açıcı olabilir. David Harvey’in belirttiği gibi, neoliberalizmin konsolide olabilmesi için zaruri olarak ihtiyaç duyduğu koşullardan bir tanesi politik istikrarın sağlanmasıdır (Harvey, 2005). Türkiye’nin, Avrupa Birliği üyeliğine doğru yönelmesini, Türkiye burjuvazisinin neoliberal çerçevede gerekli gördüğü atılımlardan bağımsız düşünmek neredeyse imkânsızdır (Öngen, 2002). Bu minvalde, küresel finans kapitalin Türkiye’ye akışını sağlayan politik ve ekonomik istikrar rejimi taleplerinin burjuvazinin de desteğiyle kısmi olarak liberal açılımlara sebebiyet verdiği söylenebilir. Bu çizgide, esasen Kürt meselesinin varlığı üzerinden şekillenen düşük yoğunluklu demokrasi rejiminin antidemokratik yasalarının 2000’lerin ilk yarısında esnekleştirilmesi, PKK’nin çatışmaların başından bu yana en uzun süren ateşkes sürecini kurmaya çalışmasından da anlaşılacağı gibi meselenin çözümüne dair olası bir uzlaşma beklentisi doğurmuştur.

Bu sürecin Kürt meselesine dair neden çözüm üretme dinamikleri yaratamadığına dair bir sorgulama yapılacak olursa, Gülistan Gürbey’in dile getirdiği argümanı ele almak faydalı olacaktır: Avrupa Birliği’nin Kürt meselesini kavrayış şekli insan hakları ve demokratikleşme eksenine kilitli kaldığından ve öncelikli olarak Kürtlerin politik haklarının sağlanmasına yönelmemesinden ötürü, Kürtlerin bir grup olarak kültürel bağımsızlıklarının reformlar aracılığıyla açılması olası görünmemektedir (2005, Uslu: 105). Bu tespitin haklılığına PKK’nin silahlı eylemlere 2005 yılında yeniden organize bir şekilde başlamış olması ampirik olarak göstermiştir denilebilir.

Kürt meselesi ve Türk milliyetçiliği özelinde sadece milliyetçilik literatürü üzerinden yapılan çalışmaları tekerrür etmek yerine, milliyetçiliği David Harvey’in önerdiği şekliyle neoliberalizm içerisinden okumayı ayakları yere basan bir tartışma yürütmek amacıyla elzem olarak görüyoruz. Bu noktada, bir sonraki aşamada yanıt arayacağımız soruları şimdiden formüle edebiliriz: Türkiye’de 1980 sonrasında milliyetçiliğin yeniden ve daha yaygın bir biçimde vücuda gelmesinin sebepleri nelerdir? Tek-Uluslu hegemonya projesinin başarısızlığının su yüzüne çıkmasıyla birlikte, özellikle Kürt hareketi karşılığı üzerinden şekillenen Türk milliyetçiliğini, İki-Uluslu hegemonya projesi bağlamında anlamak nasıl mümkün olabilir?

IV. Neoliberalizm ve Milliyetçilik

Bu sorulara dair cevaplar geliştirmeden önce, neoliberalizm ile milliyetçilik arasındaki ilişkinin çözümlemesini yapmak aydınlatıcı olacaktır. Liberalizmden neoliberal paradigmaya geçişin olumlu bir şekilde kurulması için, devlet ile ulus arasındaki göbekbağının kopması gerektiğine dair genel bir kanıdan söz etmek mümkündür. Bu kanıyla alakalı eleştirel bir pozisyon geliştirmek için sorulması gereken sorulardan biri şudur: Türkiye başta olmak üzere, neoliberalleşme sürecini deneyimleyen hangi ülke için devletin piyasalardan el etek çekmesiyle beraber milliyetçiliğin de aynı çizgide kan kaybettiğini söyleyebiliriz? David Harvey, bu soruya cevaben, neoliberalizmin çözmekte olduğu toplumsal dayanışma ağlarına panzehir olarak milliyetçiliğin yeniden kurulduğuna dair bir argüman geliştirmiştir (2004: 32). Farklı bir şekilde ifade edilecek olursa, neoliberal devlet ayakta kalmak için milliyetçiliklere muhtaçtır demek mümkündür (Harvey, 2005: 95). Ulus-devlet bazında rekabetçiliğin tırmandığı bir dünya bölüşüm arenasında, piyasaların arzuladığı “uygun iş ve yatırım ortamı” için milliyetçiliğin araçsallaştırıldığını Harvey net bir şekilde orta koymaktadır (2005: 85). Çıkar grupları ve devlet destekli milliyetçilik, hem çözülmekte olan dayanışma ağlarını muhayyel cemaatler üzerinden yeniden üreten, hem de bu şekilde piyasaların arzuladığı işçi sınıfı mücadelesinin en aza indirgenmesini sağlayan mekanizmalarla ideal iş ve yatırım ortamını yaratmanın bir aracı haline gelmiştir.

Peki neoliberalizm ile milliyetçilik arasındaki bu bağlantıyı Türkiye özelinde nasıl bir bağlama oturtmak mümkündür? Korkut Boratav, neoliberal sürecin emek-sermaye düzleminde yaratmış olduğu etki için: “Emek-sermaye arasındaki bölüşüm sürecini *tamamen* piyasa mekanizmasına teslim etmeyi, farklı bir deyişle iş gücü piyasasını ve tarımı etkileyen iktisat politikası araçlarını *tamamen* tasfiye ederek popülizmin ekonomik tabanını ortadan kaldırma-yı hedeflemekte idi” demiştir (2006: 174). İşçi sınıfına tanınan “materyal ayrıcalıklar” kategorisiyle ilişkili olan popülist dağıtım mekanizmaları, neoliberal süreçle birlikte Boratav’ın işaret etmiş olduğu gibi birer birer tükenmeye yüz tutmuştur. Neoliberalizm öncesinde olduğu gibi devletin materyal kaynaklar dağıtan bir kurum olma misyonunu yitirmeye başlamasıyla, hegemonik projeyi başarıya ulaştırma ayaklarının birinin aksadığı söylenebilir. Bu duruma paralel olarak, kapitalist devletin temsili demokrasi üzerinden yürüdüğü çizgi ile emekçi halk sınıflarının bu mekanizmalardan beklentileri arasındaki uçurum derinleşmeye başlamıştır (Boratav, 2006). Örnekleyecek olursak, emek ücretlerinin artık eski dönemlere nazaran daha düşük tutulacak, patronaj üzerinden kurulan ilişkilerin kapsamı daralacak, sağlık ve eğitim gibi devletin toplum ile bağını doğrudan kuran mekanizmalar tedricen eritilecektir. Ulusal-popüler iradeye işçi sınıfını yedeklenmenin materyal bir zeminde yürümesinin sıkıntıya girmesi, devleti ve burjuvaziyi hegemonik projeye toplumsal rıza devşirmenin farklı yollarına başvurmaya zorlamıştır.

Bu noktada, hegemonik projelerin başarıya ulaşmasını sağlayan rıza kurma yollarından materyal ayrıcalıklar dağıtma kapasitesinin tıkanması ne gibi farklı stratejiler uygulanmasına yol açmıştır? Jessop’ın “sembolik ödüller” ola-

rak işaret ettiği çizgide kurulan rıza devşirme mekanizmaları, Türkiye’de, PKK karşıtlığını araçsallaştırarak “milli birlik ve bütünlüğün korunması” söylemleriyle vücuda gelmiştir. Ulusal-popüler iradenin yeniden tanımlanması manasına gelen bu strateji, İki-Uluslu hegemonik projenin gerektirdiği gibi seçici bir biçimde belirlenen avantajlı ulusu hedef alarak kapsayıcı bir şekilde hegemonya kurmaya girişmiştir. İşçi sınıfı mücadelesinin Türk milliyetçiliğine yedeklenmeye çalışılması ve bu girişimin hatırı sayılır bir etkiye mazhar olması ise girişimlerin sonuçsuz kalmadığına işaret etmektedir. Tersten okuma yapılacak olursa, İki-Uluslu hegemonik projenin ideolojik taarruzu sayılabilecek bu atılım, 1980 sonlarından itibaren hem avantajlı zümrenin çıkarlarını koruyabilmek için hem de karşı-Kürt hegemonyasının Türk toplumu sathında ideolojik mevzi kazanma olasılığını bertaraf etmek için, Türk milliyetçiliğine daha fazla ihtiyaç duyulmasıyla sonuçlanmıştır.

Türk milliyetçiliğinin Kürt hareketi karşıtlığı üzerinden ve gündelik yaşamın hemen her veçhesine sızacak bir şekilde yeniden kurulduğunu örneklemek amacıyla, Yeal Navaro-Yashin’in Türkiye üzerine yapmış olduğu antropolojik çalışmaya başvurmak faydalı olacaktır. Türkiye’de gerçekleşen asker uğurlamaları, futbol maçları ve 1996’daki HADEP Kongresi sonrasında başlayan Türk bayrağı asma kampanyaları ile ulusal bayramların kutlanış biçimindeki değişimler üzerinden şekillenen bu çalışma, bireylerin Türk milliyetçiliği üzerinden devlet/güç ile kurduğu ilişkiyi ortaya koymaktadır (bkz. 2002: 120-139). Neo-Kemalizmin toplumsallaşma gayretlerini Siyasal İslam ve Kürt hareketi ile girdiği rekabet çerçevesinde ele alan bu çalışmanın verilerini sınıfsal bir bağlamda ele almamız durumunda, metropollerdeki emek ücretlerini düşüren zorunlu Kürt göçünün Türk işçileri milliyetçiliğe iten diğer bir faktör olarak not düşmek mümkün olabilir. Ek olarak, 2005’te yeniden başlayan PKK’nin geliştirmiş olduğu silahlı mücadele ile alınan sonuçlara paralel bir şekilde gelişen, Türkiye’nin Batı illerinde Kürtleri hedef alan ayrımcı pratikler ve linç kampanyaları da bu içselleştirme ile ilişkili olduğu düşünülebilir.¹²

2000’ler sonrasında Türkiye’nin neoliberalleşme süreci zirve yaparken, AKP ve Türkiye’de emek siyaseti ile ilişkili görünen politik yapıların milliyetçilik bağlamında nereye oturduğunun analizini yapmak faydalı olacaktır. Türkiye’nin son dönem siyasetini inceleyen sosyal bilimcilerin uzlaşa halinde göründükleri tespit, AKP’nin adeta bir koalisyon hükümeti gibi içinde heterojen unsurlar barındığı üzerinedir (Kardas, 2008: 180). Bu yüzden, AKP’nin neoliberal politikaları hayata geçirmek konusunda değişmeyen çizgisini akıld tutarken, AKP’yi net bir şekilde milliyetçi bir parti olarak kodlamak yerine, içinde hatırı sayılır etkiye sahip Türk milliyetçisi bir klik barındıran ve konjoktürel olarak, pragmatist bir çizgide farklı yüzlerini söylem ve pratiklerine yansıtan bir parti olarak düşünmek yerinde olacaktır. Diğer bir ifadeyle, AKP, geleneksel milliyetçi-muhafazakar refleksler ile liberal pozisyonlar arasında salınan bir parti olarak konumlandırılmalıdır (Yıldırım, Naç ve Özler, 2007: 23). Bu tespit, Harvey’in neoliberalizm ile milliyetçilik arasında kurmuş olduğu bağlamda ele alınacak olursa, AKP’ye ek olarak parlamento-ya girebilen diğer tüm partilerin (DTP hariç) Türk milliyetçiliği konusunda

aşağı yukarı benzer bir çizgide durmalarının esasen neoliberalizm ile olan bağlantısı da kurulmuş olur.

İktidar talebinde bulunan politik yapıların Türk milliyetçiliği ile ilişkisi bir yana dursun, emek merkezli siyaset yaptığını iddia eden politik girişimlerin, neoliberalizme yönelik muhalefetin “ulusal-kalkınmacılık” düsturu üzerinden formüle edildiği söylenebilir (Ercan ve Oğuz, 2007). İşçi sınıfı mücadelesini emek siyaseti temelinde ele almak yerine, ulusal-kalkınmacılık vurgusu ile siyaset yapmanın ulusal-popüler proje kapsamında Türk milliyetçiliği üzerinden kurulan tahakküme yönelik açık bir muhalefet oluşturmadığı tespiti yapılabilir. Daha da önemlisi, anti-emperyalizm ve yurtseverlik gibi siyasi değerler üzerinden şekillenen neoliberalizm karşıtı muhalefetin, Kürt işçi sınıfını Kürt hareketi karşıtlığı üzerinden biçimlenen hegemonik yapıların etkisinde kalarak dışladığı söylenebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

Giriş

Bu bölümün esas amacı ilk bölümde makro düzeyde tartışılan konu başlıklarını detaylı bir şekilde ele almanın yanı sıra, Türkiye’nin geneli bağlamında incelenen neoliberal dönüşümü Kürt toplumuna odaklanarak incelemektir. İlk bölümde tartışılan kültürel/etnik iş bölümünün nasıl ortaya çıktığını anlamak amacıyla neoliberal dönemin öncesine kadar uzanarak, Kürt meselesinin tüm yakıcılığıyla görünür olduğu 1990 sonrası dönemde dönüşen toplumsal, siyasal ve ekonomik dinamikleri merkeze alan bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır. 1980 sonrasında Türkiye’de kurulan hegemonik projenin ekonomik krizlere gebe kaldığı bir dönemde, askeri ve toplumsal olarak güç kazanan Kürt hareketinin bir karşı-hegemonya girişiminde bulunmasının makro politik ve sosyo-ekonomik dinamikleri nasıl etkilediği sorusuna cevap aranacaktır. Esasen Kürt Bölgesi’nde başlayan ama zorunlu Kürt göçü yoluyla Türkiye metropollerine de taşınan Kürtlüğün mesele olma hallerinin; kentlerdeki iş hiyerarşisini belirleme, Kürtlere yönelik ayrımcı pratiklerinin ortaya çıkması ve son durakta Kürtleri çevrelemiş olan yoksulluk gibi olgular üzerinden izleri sürülecektir.

Bu bölüm temel olarak üç paralel çizgi üzerinden şekillenecektir. Birinci bölümde, neoliberal dönüşümün Türkiye’nin Kürt Bölgesi’nin sosyo-ekonomik yapısını nasıl değiştirdiğini tartışmak amacıyla neoliberalizm öncesi yakın dönemle karşılaştırmalı bir çerçeve çizilecektir. İkinci bölümde ise 1990’ların ikinci yarısına kadar yükselişte olan Kürt hareketine paralel bir zamansallıkta Türkiye’yi tahakkümü altına alan yeni birikim stratejisinin “zorunlu göçün

12- Kürtlerin maruz kaldıkları ayrımcı pratikler sonraki bölümlerde genişçe ele alınacağından ve Tuzla Tersaneler Bölgesi’nde Kürt işçilerle yapılan derinlemesine görüşmelerin analiziyle de ayrımcı söylem ve pratikler konusu ampirik bir düzlemde berraklaşacağından ötürü, şimdilik milliyetçilik olgusunun makro analiz seviyeleri arasındaki ilişkiler üzerine tartışmayı daha faydalı görmekteyiz.

sebepleri" bağlamında nereye oturduğunun muhasebesi yapılacaktır. Üçüncü kısımda ise zorunlu ve gönülsüz Kürt göçünün 1990'lar boyunca Türkiye metropollerine taşıdığı proleter Kürt yığınlarının, etnik/ulusal kimliklerinin mesele olma halleri ile neoliberalizmin yoksulluk cenderesinde sıkışma hallerini neden ve nasıl deneyimledikleri üzerinde durulacaktır.

Kürt Bölgesi: Neoliberalizm Öncesi ve Sonrası Sosyo-Ekonomik Durum

Neoliberalizmin, Türkiye'nin Kürt Bölgesi'nde sebep olduğu sosyo-ekonomik dönüşümleri etrafıca kavrayabilmek amacıyla, 1980 öncesi dönemi, neoliberal tahakküm süreciyle karşılaştırmalı bir çerçevede tartışmak faydalı olacaktır. 1980 öncesinde ve sonrasında, Türkiye'nin Kürt Bölgesi'nde ekonomik geçim kaynaklarının esas olarak tarım, hayvancılık, ticaret ve kısıtlı olarak sanayi sektörlerine yaslandığı söylenebilir. Bu minvalde, Devlet Planlama Teşkilatı'nın 1972 yılında yayınlamış olduğu bilgiler ışığında; Kürt Bölgesi'ndeki illerde yaşayanların yüzde 65'inin tarımda, yüzde 11'inin sanayide ve de geriye kalan yüzde 24'ünün de hizmet sektöründe istihdam edildiği dile getirilebilir (Kendal, 1993: 92). Bu bilgiden çıkaracağımız sonuç -geçim yolları arasında bu kadar net bir ayırım çizgisinin gerçekçi olmadığını da akıllarda tutarak- 1970'lerde Kürtlerin çoğunluğunun tarım-hayvancılık sektörü üzerinden geçimlerini sağladıkları üzerinedir. 1970'lerde 50 dönümden daha az genişlikte toprak sahibi olanların oranının tarımla geçimini sağlayanlar arasında yaklaşık olarak yüzde 73'e tekabül ediyor olması, toprağın adil bir şekilde dağıtılmadığına işaret etmektedir (Kendal, 1993: 42).

Bu noktada, Kürt Bölgesi'nin sosyo-ekonomik yapısıyla, 1970'lerin ortasında ivmelenen Kürt hareketinin kitleselleşme çerçevesi-ideolojisi arasındaki ilişkiye odaklanmak gerekmektedir. 1979 yılında, DDKD'nin (*Devrimci Demokratik Kültür Derneği*) Bismil/Diyarbakır ve Siverek/Urfa illerinde yapmış olduğu feodalite karşıtı eylemlerin kitleselliği, adaletsiz toprak dağıtımına karşı geliştirilen kolektif bir tavır olarak ele alınabilir (*Devrimci Demokratik Gençlik*, 1979: 10-15). Ek olarak, PKK tarafından Batman'da, Siverek'te ve Hilvan'da büyük toprak sahiplerine yönelik silahlı eylemler gerçekleştirilmesinden de anlaşılacağı üzere, 1970'lerdeki Kürt hareketinin ajandasında statükodaki adil olmayan toplumsal yapılara karşı mücadele etmek edimi önemli bir yer kaplamaktaydı. Bu durum, meselenin yakıcılığına dair örgütsel ve kitlesel bağlamlarda duyulan rahatsızlığın bir dışavurumu olarak ele alınabilir.¹³

1950'ler sonrasında, Türkiye Devleti ile Kürt elitlerinin politik ve iktisadi temeller üzerinden kurulan işbirliğinin, bu rahatsızlığı sonraki on yıllar boyunca aşama aşama ördüğü söylenebilir. Tarımda makineleşme sonucu ortaya çıkan emek fazlası sonucu topraksız köylü sayısının artmasıyla ve Kürt köylülerinin köyden kent yoksulluğuna terfi etmek sonrasında bu rahatsızlığın yeni bir karaktere bürünmeye başladığı söylenebilir. Bu noktada, adaletsiz toprak dağılımının 1960'larda netleştiği haliyle ve sonraki yıllarda neoliberal saldırılarla hırpalanmadan önceki halini ortaya koymak faydalı olacaktır. İsmail Beşikçi'nin belirttiği üzere, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki 17 il nüfusunun %38'ini topraksız köylüler meydana getirirken, bu illerdeki

tarım arazisinin %33'ü tarımla geçinen ailelerin % 2,4'ünün elinde tekelleşmişti. Güneydoğu Anadolu bölgesinde, tarım arazisinin bölgenin bütününe oranla daha önemli yer teşkil ettiği dört ilde, topraksız köylü sayısı bu illerdeki toplam nüfusun %45'ine ulaşırken, ekilebilir toprakların %56'sı, çiftçi ailelerinin %3,6'sının elinde olduğu yakıcı bir eşitsizliğe işaret etmektedir (Beşikçi, 1970). 1980'lerden itibaren, Kürt Bölgesi'ndeki toprak dağılımında daha eşitlikçi yönde ciddi bir dönüşüm yaratacak kapsamlı bir toprak reformu veya benzer sonuçlar doğuracak mekanizmalar olmadığı hatırlanırsa, 1960'lardaki toprak adaletsizliğinin 1980'lere kadar ciddi bir dönüşüme uğramadığı yönünde bir çıkarım yapılabilir.

1980'li yıllara kadar gelen süreçte, Türkiye'deki Kürt toplumunun sosyo-ekonomik yapısını anlamaya olanak tanıyan tarım sektörü ile alakalı verilerin, neoliberal dönem ile karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesi durumunda neoliberalizmle birlikte çözölen ve yeniden üretilen toplumsal mekanizmaları görmek kolaylaşacaktır. Bu noktada, 1980 sonrasında neoliberal birikim stratejisi temelinde ihracatı teşvik dönemi ilan olunurken, tarıma yönelik destekleme politikalarının tedrici olarak azaldığına dikkat etmek gerekmektedir (Ecevit, 1999: 25). Lakin bu durum aynı zamanda Kürt elitlerinin bölgedeki varlıklarının kabuk değıştirmesinin ilanı da sayılabilir. Adaletsiz toprak dağılımıyla elde edilen artı değerin 1980'lerde gelişen piyasa ekonomisiyle ticaret kanallarına yöneltildiğı göz önünde tutulursa (Sönmez, 1990), Kürt elitleri, devletin tarıma yönelik desteğinin erimesine rağmen kendilerini ticaret ekonomisi üzerinden kurarak, ekonomik güçlerini yeniden üretme imkânına sahip olmuştur denilebilir. Bu noktada, 1980 sonrasında, tarım sektörü bağlamında Kürt Bölgesi'nde ortaya çıkan üretim ve verim düşüklüğünü hesaba kattığımızda (Sönmez, 1990), toprak dağılımı adaletsizliğinden payını almış olan Kürtlerin elindeki kısıtlı sayıdaki seçeneğın "yaşamak için göç etmek" noktasında düğömlenmiştir. Bu noktada sıhhatli tespitlerde bulunmak için nüfus hareketlerini de hesaba katmak gerektiğinden, şu soruyu yöneltmeyi zarurı görölebilir: Politik şiddet ikliminin etkisini henüz tam olarak göstermediğı 1980'lerin ortasına kadarki süreçte, Kürtler nasıl bir göç grafiğı çizmişlerdi? Bu soruya, 1980-85 yılları arasında bölge dışına göç oranlarının Doğu Anadolu'da yüzde -5,0, Güneydoğu Anadolu'da yüzde -2,3 olması cevap olabilir (Kirişçi, Winrow, 2002: 138). Sonraki beş yıl içinde Doğu Anadolu'da yüzde -9'lara varan ama Güneydoğu'da yüzde -2 civarında seyreden bölge dışı göç oranları, neoliberalizmin Kürt Bölgesi'nde etkilerini göstermeye başladığı yönündeki tezi destekler niteliktedir. 1980 öncesi dönemde gerçekleşen düşük göç oranlarını da hesaba katarsak, Kürt hareketi organize bir şekilde silahlı mücadeleye henüz başladığında, Türkiye'deki Kürt nüfusunun hatırı sayılır bir kısmı hâlâ Kürt Bölgesi'nde ikamet etmekteydi.

13- Toplumsal hareketler literatüründe ideolojik çerçevenin (*framing*), ne tamamıyla kurgulanmış ne de sadece toplumsal gerçekliğe tekaböl eden bir yapı olmadığını ve bu iki farklı değışken ekseninde interaktif bir şekilde meydana geldiğı söylenebilir (Tarrow, 1998). 1970'lerdeki Kürt hareketinin ideolojik çerçevesini sosyolojik bir veri olarak ele almaktansa ideolojik çerçevenin interaktif oluşumu bağlamında bir işaret edici olarak ele almayı uygun görüyoruz.

1980'lere gelene kadar Türkiye'deki Kürt toplumunun sosyo-ekonomik hallerine ilişkin verilen istatistiksel bilgilerdeki durgunluğun nasıl bir biçimde politik ve toplumsal hareketliliğe evrilebildiğine dair yol gösterici aranıyorsa, Kürt hareketinin sınıfsal tabanının yapısını ve zamanla dönüşümünü anlamak gerekmektedir. 12 Eylül sonrasında, hem izlenen strateji gereği hem de devletin uyguladığı yoğun baskı ve denetimden ötürü Kürt Hareketi'nin örgütlenme sahasının kentlerden kırlara doğru kaymıştı. Diğer bir yandan, bu zemin değişikliği sonucunda birtakım dönüşümler geçiren ideolojik çerçevenin Kürt toplumunun toplumsal dinamiklerinden bağımsız bir şekilde ortaya çıkmadığının altını çizmek gerekmektedir. Bu veçhede, PKK'nin 1986 yılında gerçekleştirdiği III. Kongresi'nde almış olduğu "Köylüler İktidara" başlıklı kararının (Çelik, 2000: 138), Kürt toplumunun konjonktürel yapısıyla oldukça uyumlu olduğu söylenebilir. Neoliberal süreç içerisinde, tarım sektörüne yönelik devlet desteğinin inişe geçtiği bir dönemde, sömürgecilik tezini hâlâ gündeminde tutarak PKK'nin köylüleri mobilize etme gayretlerinin sonuç verdiğini, PKK'nin 1980 sonrası devşirilen kadrolarının kırsal-köylü karakterine dayanarak (Çelik, 2000) söylemek mümkündür.¹⁴

Kürt hareketinin köylüler üzerinden kitleselleşme çabalarının sonuç vermesini tetikleyen, ama yalnız başına belirleyici olmayan sosyo-ekonomik dinamiklerin incelenmesini sıhhatli bir şekilde yapmak için, Kürt Bölgesi'ndeki sanayi ve hayvancılık sektörlerinde neoliberalizmin nasıl yankılandığının analizini yapmak aydınlatıcı olacaktır. Neoliberal dönem içerisinde devletin ekonomik sahalarda bir aktör olmaktan aşama aşama vazgeçmesi Kürt Bölgesi'ndeki endüstriyel yatırımlarla ilişkili bir biçimde ele alındığında, tarım sektöründe benzer bir tablo ile karşılaşılmasına şaşırmamak gerekir. Mustafa Sönmez'e müracaat ederek Kürt illerine yapılan devlet yatırımlarını dönemselleştirecek olursak, ilk olarak, Demokrat Parti döneminde (1950'ler) gerçekleşen endüstriyel yatırımların mecralarını petrol çıkarılması, hidroelektrik santral yapımı ve bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıda kurulan şeker ve çimento fabrikaları sayılabilir. 1960'larda, planlı ekonomi döneminde tahıl ambarı olarak konumlanan Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri, aynı zamanda Türkiye'nin gelişen sanayisine enerji sağlamak gibi bir misyon ile donatılmıştır. 1970'lerin ortasında, Milli Selamet Partisi'nin Kürt Bölgesi özelinde "sanayi hamlesi" adı altındaki sonuç vermekten uzak ve temel atma seviyesinde kalan popülist girişimlerin olduğunu hatırlatmakta fayda var (Sönmez, 1990). 1980 sonrasında neredeyse sıfıra yakını tamamlanan 1970'lerin temel atma projelerini düşündüğümüzde, neoliberalizmin Kürtleri selamlama şeklinin, ödenek eksikliğinden ötürü sahipsiz kalan 1970'ler dönemi temel atışlarının bir kısmının özel şirketlere devredilmesi olarak vuku bulduğu söylenebilir (Sönmez, 1990: 198). Sonuç olarak, her ne kadar bu konu hakkında bilgi eksikliği yadsınamayacak seviyede olsa da, politik şiddet ikliminin Kürt Bölgesi'ni etkisi altına aldığı döneme gelene kadar, Türkiye Devleti'nin sanayi yatırımlarının sosyo-ekonomik açıdan pozitif yönde bir toplumsal dönüşüm yaratabilecek seviyeye ulaşmadığını söylemek mümkündür.

Kürt Bölgesi'nde başat rol oynayan bir diğer ekonomik mecranın hayvancılık olduğundan yola çıkarak, bütüncül bir analiz yapabilmek adına neolibe-

ralizmin hayvancılık sektörüne olan etkisini tartmak gerekmektedir. Sürhan Cam'ın aktardığı üzere, neoliberal süreçte uygulanan ekonomi politikalarıyla Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri'ndeki et ve hayvani gıda endüstrilerinin özelleştirilmesi ve et ithalatının serbestleştirilmesi, bölgenin hatırı sayılır bir ekonomik alanına darbe indirmiştir. Kürt Bölgesi'nde ağırlıklı olarak koyun yetiştiriciliğinin ağır bastığı bilgisini hatırlamakla beraber, 1980 ile 1997 yılları arasında yetiştirilen koyun popülasyonunun 49 milyondan 32 milyona düşmesine işaret etmek gerekmektedir (Cam, 2006: 99). Bu süreç içerisinde, PKK ile Türkiye Devleti arasında zirve yapan politik şiddet iklimi sonucunda yaylaların ve meraların boşaltılması dolayısıyla zorunlu göç faktörünün önemli rol oynadığını hatırlatmak gerekmektedir. Toparlamak gerekirse, hayvancılık sektörünün inişe geçmesinin nedenlerini neoliberal uygulamalarla dolaşıma giren faktörlerle politik şiddet sarmalında ortaya çıkan koşullardan bağımsız bir şekilde anlamak mümkün görünmemektedir.

1980 sonrası süreçte gelişen piyasa ekonomisi Kürt Bölgesi'ne ticari pazarın genişlemesi/yaygınlaşması şeklinde yansırken, diğer bir yandan bölgenin Türkiye'nin merkez sayılabilecek noktaları arasında ekonomik bağımlılığı pekiştiren bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Diğer bir yandan, 1980'lere kadar özellikle sınır bölgesindeki Kürt illerinin önemli bir geçim kaynağı olan kaçakçılık ekonomisinin, neoliberal süreçte açılan pazar ekonomisi yüzünden sönümlenmesi de göz ardı edilmemelidir. Kaçakçılık ekonomisinin inişe geçmesi demek, tüketim mallarının satın alındığı odağın kaymasının ötesinde, tarım sektöründeki dalgalı yapıya ve ekonomik açıdan gerikalmışlığın yükünü hafifletme mekanizmalarından birisinin erimesi manasına geliyordu (Cam, 2006: 99). Bu yüzden, Kürt Bölgesi'ndeki iç ticaret hadlerinin Türkiye metropollerine lehine gelişmesi demek özellikle sınır boylarındaki Kürt illerinde yaşayanlar için aşama aşama çözülen bağların başka bir boyutunu temsil etmektedir.

Neoliberal sürecin Kürt Bölgesi'ne tarım, hayvancılık ve endüstri sektörleri üzerinden nüfuz etme şiddetini arttırmasının sonuçları, politik şiddet ikliminin başlamasından önce de Kürt Bölgesi'ni kavurmaya başlamıştı demek mümkündür. 1979 yılından 1986 yılına kadar aralığa dair istatistikler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kişi başına düşen gayri safi milli hâsıla hem reel olarak hem de Marmara ve Ege Bölgeleri'ne göre ilişkisel olarak azaldığını göstermektedir (Sönmez, 1990: 193; Kirişçi, Winrow, 2002: 126). Bu azalmanın, büyük çoğunluğu hidroelektrik santrallerin yapımına harcanan GAP yatırımlarına rağmen istatistiklere yansıdığını düşünecek olursak, pek muhtemeldir ki neoliberalizmin yüzü, Kürtlere istatistikî verilerin yansıttığından daha da sert bir şekilde görünmüştü.

14-Sömürgecilik tezi olarak bilinen kavram, 1970'lerin başından itibaren Kürt hareketi içerisinde bulunan örgütlerin geneli tarafından kabul gören ve malum dönem itibarıyla Marksist ulusal kurtuluş mücadelelerinin yaslandığı bir ideolojik çerçevedir. Kürt ulusunun, ulusal demokratik haklarının baskı ve sömürü mekanizmalarıyla Kürtlerin ellerinden alınması olarak, genel bir şekilde tarif edilebilir (*Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*, 1988: 2312).

Neoliberal süreç öncesi ve sonrası dönemin karşılaştırmasına ek olarak, Kürt Bölgesi'nin sosyo-ekonomik az gelişmişliği üzerine yapılan tartışmaların nasıl şekillendiğini incelemek faydalı olacaktır. Devlet Planlama Teşkilatı'nın ve benzer çizgide yapılan akademik çalışmaların sosyo-ekonomik geri kalmışlık için öne sürdükleri argümanlar çeşitlidir. Genellikle kalkınmacılık söylemi etrafında şekillenen bu çalışmalarda, Türkiye Devleti ile PKK arasındaki çatışmalı sürecin Kürt Bölgesi'nin sosyo-ekonomik yapısında yaratmış olduğu tahribatın altı çizilirken, daha uzun erimli analizlerde aleni bir şekilde bölgenin coğrafi koşullarının gelişime ket vurduğu üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, yine benzer çizgideki çalışmalarda kapitalizmin eşitsiz gelişmesine yönelik bir vurgu söz konusudur.¹⁵ Bu bakış açılarını tartışmaya açmadan önce, Kürt Bölgesi'nde kapitalist ekonomik ilişkilerin konsolide edilmesi sürecini Türkiye'nin diğer bölgelerinden farklı kılan "sermaye göçü" olgusuna değinmeyi gerekli görmekteyiz.

Kürt Bölgesi'nde aşama aşama konsolide olan kapitalist üretim ilişkilerinin Türkiye'nin diğer bölgelerine kıyasla nasıl bir farklılık bağlamında geliştiğini anlamak için Kürt toplumunda üretilen artı değerın nasıl bir yol izlediğine bakmak gerekmektedir. 1950'lerden bu yana, aşamalı bir şekilde Kürt Bölgesi'ni etkisi altına alan kapitalist ilişkiler bağlamında, artı değerın ağırlıklı olarak tarım-hayvancılık sektörü üzerinden ortaya çıktığı söylenebilir. Bu noktayla ilişkili olan birkaç soru yönelmek zihin açıcı olacaktır: Kürt Bölgesi'nde, sermayenin tarım ve ticaret dışındaki sanayi alanında yatırımlara dönüştürülmesinin sebepleri nelerdir? Neden Kürt Bölgesi'nde hüküm süren "Kürdi" karakterli veya Türkleşmiş bir endüstriyel burjuvaziden bahsetmek mümkün değildir? Bu sorulara verilecek olası yanıtlardan bir tanesi, kapitalist girişimleri karlı kılacak olan altyapısal yatırımların kapitalist devlet tarafından yapılmamış olması üzerinden kurulabilir. Bu argümanı geliştirmek için, tarımsal ekonomik ilişkiler üzerinden üretilen artı değerın nereye ve nasıl kanallize olduğuna bakmak resmin tamamını görmek konusunda aydınlatıcı olabilir.¹⁶

Kürt Bölgesi'nde, kapitalist gelişime ket vuran dinamiklerden biri olarak üretilen sermayenin bölge dışına akması ve bölgeye yeni artı değer yarabilecek mekanizmaları üretmek için geri dönmemiş olması göz önünde tutulmalıdır. Bu tezi, "sermaye göçü" ile ilişkili olarak destekleyen istatistiksel verilere işaret edilebilir. Servet Mutlu, "Bir bölgede, belli bir dönem içinde banka sistemindeki mevduatın kredilerden fazla olması o bölgeden dışarıya parasal kaynak transferi yapıldığı anlamını taşır" demiştir (2002: 350). 1963 ile 2000 yılları arasındaki dönemde malum bölgedeki mevduat ve kredi oranlarına baktığımızda on yıllardır değişmeyen bir sermaye göçüne işaret etmek mümkündür¹⁷ (Mutlu, 2002: 354). Sermaye göçü olgusunun Kürt Bölgesi'nde fazlasıyla görünür olması, bölgede gerçekleşmesi muhtemel özel teşebbüslere en başından ket vurduğu söylenebilir.

Kürt Bölgesi'nin sosyo-ekonomik az gelişmişliğine dair hâlihazırdaki yaklaşımların tahlil edilmesini merkeze alarak eleştirel bir çerçeve geliştirme çabası, gerikalmışlığın dinamiklerini teşhis etmek için faydalı olacaktır. Ağırlık-

lı olarak Kürtlerin yaşadıkları illerin son dönemki sosyo-ekonomik az gelişmişliğinin öne çıkarılan sebebi olarak PKK ile Türkiye Devleti arasındaki silahlı çatışma ikliminin gösterilmesi meselenin tarihselliğini ve neoliberalizmin etkilerini fazlasıyla hafife alındığı göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından itibaren Türkiye'nin sosyo-ekonomik ve insani geri kalmışlık indekslerini içeren listelerde "sıklıkla" en alttaki ile kontenjanlarını doldurmuş olan Kürt illerinin yoksulluğunu tarihsel bağlamından koparıp, Kürtler hareketi ile ilişkilendirilmesi söz konusudur. Kürt Bölgesi'nin sosyo-ekonomik geri kalmışlığıyla alakalı hâlihazırda tartıştığımız tarihsel bağlamı akılda tutarak, Türkiye Devleti ile PKK arasındaki çatışmaların henüz ivme kazanmadığı dönemle, çatışmaların had safhada olduğu periyoda ait verileri karşılaştırmak açıklayıcı olabilir. 1987 ile 1995 yılları arasındaki, çatışmaların en yoğun olduğu dönemi kapsayan bu süreçte, Kürt illerinde kişi başına düşen gayri safi milli hâsılanın artış hızları için Tablo I'e bakılabilir.

Tablo I. 1987-1995 Yılları Arası, Fert Başına Gayri Safi Milli Hâsıla Artış Hızı:

Ağrı	4,18	Kars	39,34
Bingöl	9,62	Mardin	2,49
Bitlis	-4,09	Muş	16,83
Diyarbakır	-1,75	Siirt	-16,00
Elazığ	4,77	Tunceli	18,97
Erzincan	-1,21	Şanlıurfa	26,92
Erzurum	3,62	Van	-4,19
Hakkâri	-12,42	Batman	-19,01
<i>Türkiye Geneli</i>	11,70	Şırnak	39,86

İller İtibariyle Çeşitli Göstergeler, 1997

Tabloda görüldüğü üzere, Türkiye genelinde 11,70 gibi bir artış olurken, birkaç tane Kürt ili dışında diğer tüm Kürt illerinde kişi başına düşen milli hâsıla azaldığı veya artışın sıfır değerinin biraz üzerinde seyrettiği yönündedir. Tunceli, Şırnak, Kars, Urfa ve Muş gibi illerde bu değerlerin yüksek çıkma nedenlerinden biri, bölge dışına hatırı sayılır nicelikte göç vermiş olmaları-

- 15- Devlet Planlama Teşkilatı tarafından gerçekleştirilen sayısız çalışmaların örnek teşkil eden bir çalışma için: "Doğu Anadolu Projesi Ana Planı: Mevcut Durum ve Analizi" (DPT, 2000). Ayrıca, Servet Mutlu'nun *Doğu Sorunu'nun Kökenleri* (2002) isimli çalışması, konuyu Kürt meselesi bağlamında tartıştığından ötürü incelenmeye değerdir.
- 16- Sermaye göçüne odaklanmayı önerirken; kapitalizmin eşitsiz bir şekilde gelişmesi olgusu, devletin bir aktör olarak Kürt Bölgesi'ne yaptığı/yapmadığı yatırımları, geleneksel-yerel toplumsal bağların etkileri, kapitalist girişimlerin esas olarak kar/zarar bağlamında kurulması, altyapısal yetersizlikleri ve benzeri değişkenleri dışlamadan Kürt Bölgesi'ndeki nevi şahsına münhasır kapitalist dönüşümü anlama çabası içerisinde olduğumuza dair bir uyarı yapmak gerekmektedir.
- 17- Her daim kayıt altında gerçekleşen banka kredilerinin aksine, resmi olarak ölçülebilen mevduat miktarının bölgedeki sermaye miktarının çok azını yansıtır olması kayıt dışı ekonominin hüküm sürdüğü Kürt Bölgesi'nin akıllarda tutulması gereken gerçeklerinden bir tanesidir.

dır. Bu minvalde, Kürt bölgesindeki ekonomik yapının, PKK ile Türkiye Devleti arasındaki çatışmalardan olumsuz bir biçimde etkilendiği asla yadsınamayacak olsa da, Kürt Bölgesi'nin geri kalmışlığını esas belirleyen etken olmadığı yönünde bir çıkarım yapmam mümkündür.¹⁸ Bu veriyi destekleyen başka bir istatistikî bilgi ise 1990 ile 2000 yılları arasında, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde kişi başına düşen Gayri Safi Milli Hâsıla'nın, Türkiye'deki genel ortalamaya oranındaki gözlenebilen değişiklik üzerinedir. 1990 yılında bu oran yüzde 41,41 iken, 2000 yılında yüzde 36,09 olmuştur (Keyder ve Üstündağ, 2006: 102). Bu argüman, önceki sayfalarda çatışmasız dönemi kapsayan ve tarım, hayvancılık, ticaret ve sanayi sektörleri üzerinden yapılan analizlerle birlikte düşünüldüğünde daha anlamlı olmaktadır. Bu yüzden, 1980'den sonra, Kürt Bölgesi'ni yoksullaştıran ve yoksullaştırmaya devam edeceği su götürmez bir gerçek olan neoliberal sürecin üstünü politik şiddet ikliminin negatif sonuçlarına yaslanarak örtmek demek, bu dönemi anlaşılır kılacak olan dinamiklerin sadece bir kısmını analiz etmek demektir. Bu noktada, çatışmalı süreç içerisinde Kürtlerin kurmuş oldukları sosyo-ekonomik ağları parçalayan zorunlu ve gönülsüz göç gibi olguları incelemek, tahribatın esasen neden kaynaklandığı ve nasıl gerçekleştiği hakkında aydınlatıcı olacaktır.

III. Zorunlu Kürt Göçü: Neden ve Nasıl?

Son yıllarda *zorunlu Kürt göçü* üzerine yapılan akademik çalışmaların çoğunluğu, bu göçün neden ortaya çıktığına dair bir cevap geliştirmekten ziyade bu göçün sonuçlarına odaklanmıştır. Bu bölüm çerçevesinde zorunlu göçün neden vuku bulduğunu sorgulamaya ek olarak, zorunlu göç meselesi ile iç içe geçmiş olan göçe maruz bırakılanların mülksüzleştirilmesi ve kentlerde iş hiyerarşisinin en dibine yerleşmeleri gibi hem göç sürecinin niteliğini ele alan hem de göç sonrası dönemin yarattığı etkenleri ele alan bir hat izlenecektir.

Zorunlu göç olgusunun tanımı hakkında bir tartışma yapmak, zorunlu Kürt göçünün bu tanım içerisinde incelenmesinin ne kadar açıklayıcı olduğunu ve zorunlu Kürt göçünün nitelik açısından nasıl bir farklılık arzettiği konusunda aydınlatıcı olacaktır. Zorunlu göçe maruz kalan kişiler ile alakalı genel kabul görmüş olan tanım şudur: "Ülke içinde yerinden edilmiş insanlar veya gruplar, hususi olarak silahlı çatışmanın, yaygınlaşmış şiddetin, insan hakları ihlallerinin ve doğal veya insanlar tarafından sebep olunmuş felaketlerin etkilerinden sakınma çabasının bir sonucu olarak, evlerinden veya muttat olarak ikamet ettikleri yerlerden ayrılmaya-kaçmaya zorlanmış veya mecbur bırakılmış ve uluslararası kabul gören devlet sınırlarını geçmemiş kişilerdir" (Sert, 2008: 14). Aslen hukuki bir açıdan yerinden edilen insanlar hakkında önerilen bu tanıma getirilebilecek temel eleştirinin çıkış noktası, bu tanımın ulus-devlet sınırlarını merkeze alıyor olması üzerinden şekillenebilir.¹⁹ Esasen ulus-devletin politik, ekonomik ve toplumsal yapılarından kaynaklanabilecek yerinden edilme süreçlerini ele almak, belirtilen hukuki tanım çerçevesinde kısıtlayıcı olacaktır. Zorunlu göçe sebep olan faktörlerin etnik/ulusal çatışma ekseninde olması durumunu göz önünde tutarak şu soru-

yu yöneltmek yararlı olacaktır: Bir ulus-devlet tarafından göçe zorlanmaya sebep teşkil eden kültürel ve politik farklılıklara sahip insanların, etnik olarak “farklı” olacakları bir coğrafyaya zorla göç ettirilme vakaları için “ülke içinde yer değiştirme” tanımı ve kavramı ne kadar açıklayıcı olabilir? Bu soruyla ilişkili olarak, Türkiye’de yaşanan zorunlu göç vakasının niteliğine vurgu yapmak amacıyla, “zorunlu Kürt göçü” kavramını kullanmanın daha açıklayıcı olduğu ve bu kavramın kısmi olarak da yöneltilen soruya cevap teşkil ettiği söylenebilir.

“Zorunlu Kürt göçü” kavramındaki etnik/ulusal vurgunun göç sürecinin niteliği ile olan ilişkisini kurmak amacıyla, genel olarak kabul gören “yerinden edilmiş kişiler” tanımını Kürt meselesi özelinde genişletmenin faydalı olacağını söyleyebiliriz. Bu genişletme çabasının sınırlarını çizmek gerekirse, zorunlu Kürt göçü kavramı, savaş sürecinde gerçekleşen köy/mezra boşaltma/yakma uygulamalarından veya sistematik asker-korucu baskısından kaynaklanan zorunlu göç ettirilmenin yanı sıra, uygulamalara/baskılara maruz kalmamakla birlikte savaş koşullarının yaşamı imkânsız kılması ve birtakım sosyo-ekonomik nedenlerden kaynaklanan göç hareketliliğini de kapsamaktadır. Bu nedenlerden bazılarını somutlaştırmak gerekirse; yayla kullanımının yasaklanması, uygulanan yiyecek ambargoları, ekonomik faaliyetlerin durmaya yüz tutması, eğitim ve sağlık imkânlarının daralması gibi örnekler sayılabilir.

Bu kavramsal netleştirme ışığında, zorunlu Kürt göçünün *neden ve nasıl* gerçekleştiğine dair hem niceliksel hem de niteliksel olarak bir tartışma yapılabilir. Zorunlu Kürt göçünün nedenlerini yerli yerine oturtmak için, Kürt meselesini biçimlendirme açısından önemli bir rol oynayan silahlı çatışma sürecini dikkatli bir şekilde analiz etmek gerekmektedir. 1984 yılında PKK’nin organize bir şekilde silahlı mücadeleye başlamasından hemen sonra, 1985 baharından itibaren bu silahlı mücadeleyi hedef alan karşı atak, TSK Genelkurmaylığı tarafından Özel Harp Dairesi’nin (ÖHD) “özel savaş” stratejisinin vücuda getirilmesiyle başlamış oldu. Hem askeri hem de siyasi boyutları olan bu bütünleşik stratejinin pratikte ne anlam ifade ettiğine dair Selahattin Çelik şunu dile getirmiştir: “Uygulama, ‘balığı yakalamak için suyun mecrasını değiştirme, bu yapılamıyorsa suyu kurutma’ şeklinde tanımlanmaktadır. Başta köylerle sınırlı bu taktik, 1990’la birlikte şehirlere de uygulandı” (Çelik,

18- İl bazında yapılan bu analizin, PKK ile Türkiye Devleti arasındaki çatışmalar dolayısıyla Kürt Bölgesi’ne gelen azımsanamayacak sayıda asker, polis ve “muhtelif” memurları da kapsadığını hatırlatmakta fayda var. Lakin, bu istatistiksel etkisi eldeki kaynaklar itibarıyla öngörülemez olan değişkenin şehirlerin tüketim ekonomisine dâhil olduğuna, pozitif yönde katkı yaptığına ve ticaret ekonomisini canlandırdığına şüphe yoktur. Diğer bir yandan, kayıt dışılık olgusunun meselenin tüm boyutlarıyla ele alınmasını perdelediği yönünde bir uyarı yapmak gerekmektedir.

19- Zorunlu Kürt göçü sürecinde, Türkiye sınırları içerisinde göç etmek zorunda kalan Kürtlerin yanı sıra, Türkiye sınırlarını da aşarak Irak’ın sınırlarına geçmiş olan Kürtlerin varlığını hatırlatmak gerekmektedir. 2004 yılı itibarıyla, 9.000’i Mahmur mülteci kampında olmak üzere 3.000’i de Duhok’ta ve Erbil’de dağınık olarak yaşamakta olan zorla göç ettirilmiş Kürt vardır (Gökalp, 2007: 118). Sayıları bilinmeyen ama Avrupa’ya kaçak yollarla gitmek zorunda kalan zorla göç ettirilmiş Kürtleri de hesaba kattığımız vakit, genel olarak kabul görmüş “yerinden edilmiş insanlar” kavramının zorunlu Kürt göçünü açıklamak konusunda yetersiz kaldığını söylemek mümkündür.

2000: 107). Bu yönüyle, zorunlu Kürt göçünün ortaya çıkmasına temel hazırlayan etmenler, Türkiye Devleti'nin PKK ile mücadele ederken başvurduğu askeri stratejilerden bir tanesiydi denilebilir. Çelik'in vurgusunda önemli olan bir diğer nokta, uygulanan savaş konseptinin sonucunda ortaya çıkan zorunlu Kürt göçünün sadece köylerle sınırlı kalmadığı aynı zamanda şehir ve ilçe merkezlerinde de benzer uygulamaların görülmüş olmasıdır. Lice'de, Silopi'de ve Güçlükönak'ta yaşananlardan da hatırlanabileceği üzere (Başlangıç, 2001) uygulanan savaş stratejisi çok yönlü olmakla beraber, köylerle kısıtlı değildi. Daha da önemlisi, birinci bölümde incelenmiş olan askeri-endüstriyel kompleks bağlamında ortaya çıkan "özel savaş" doktrinleriyle beraber, ordunun yeniden yapılandırılması da gerçekleştirildi, altyapı, donanım ve personel eksiklikleri bölgede yürütülen savaşa uygun biçimde giderildi ve kara birliklerine eklemeler yapıldı. İki yıllık bir hazırlık aşaması sonrası 1993 yılı itibarıyla bu doktrin sistematik biçimde uygulanmaya başlanarak, PKK'nin bulunduğu mekân yani kırsal alan kontrol altına alınıp, PKK için pozitif olduğu düşünülen koşulların yok edilmesi amaçlandı. Köy koruculuğu ve zorla köy boşaltmalar da bu kontrgerilla mücadelesinin özsel birer parçaları olarak ortaya çıktı (Jongerden, 2007: 151).²⁰

Zorla köy boşaltmalarıyla ilgili olarak, tahliye edilmiş ya da yakılıp yıkılarak tahrip edilmiş yerleşim birimlerinin (köy ve mezralar) sayısı hakkında farklı kaynakların verdikleri rakamlar 3000 civarında seyretmektedir. Bir yandan, konuya dair en yetkili devlet kurumu olan İçişleri Bakanlığı'nın rakamları ciddi bir tutarsızlık göstermektedir. İçişleri bakanlığının 2006 yılında zorunlu göç ile yerlerinden edilmiş insanlara dair verdiği rakam, önceki yıllarda verdiği rakamların bile altında kalarak, 385.335 gibi çok düşük bir sayıyla ifade edilirken, yine bir resmi kurum olan Devlet Planlama Teşkilatı denetimindeki Hacettepe Üniversitesi Nüfus İncelemeleri Enstitüsü, 950.000 ile 1.200.000 arasında insanın yerlerinden edildiğini söylemektedir (Jongerden, 2007). Diğer yandan ise, kimi sivil toplum kuruluşları ve insan hakları örgütleri ise bu rakamı üç-dört milyon civarı olduğunu iddia etmişlerdir (Çelik, Kurban ve Yüksek, 2006: 12-13). Bölgedeki şehir nüfusunda gözlenebilen yüksek artışlar, zorunlu Kürt göçünün öncelikle kırsaldan kente olacak biçimde bölge içinde gerçekleşmiş olduğunu göstermektedir. Zorunlu göç ile köylerini boşaltmak zorunda kalan köylülerin en yoğun şekilde yerleştikleri bölge illerinin Diyarbakır ve Van oldukları belirtilir (Yükseker ve Ayata, 2005). Göçün izlediği güzergâhı ortaya koyan çalışmalardan biri olan TESEV'in 2006 tarihli çalışmasında ise, zorunlu göçe maruz kalanların bölge içi göç sonrası bölgedeki kent merkezlerinden Türkiye metropollerine doğru yoğun bir nüfus hareketliliği olduğu belirtilmektedir. Raporda bir harita ile gösterildiği üzere, güneyde Adana, Mersin, Antalya; batıda İzmir, Manisa; kuzeyde İstanbul, Bursa, Kocaeli ve ayrıca başkent Ankara illeri bölgeden gelen Kürt göçünün vardığı ana merkezler olmuştur (Kurban, Çelik ve Yüksek, 2006).

Zorunlu Kürt göçünün ortaya çıkma nedenlerine işaret eden faktörlerden ikincisi ise koruculuğun reddedilmesi sonrasında köylerin yakılıp boşaltılması uygulamalarının hayata geçirilmesidir. Köy boşaltmaları, öncelikle PKK

karşısında yürütülecek mücadele için askeri açıdan taktiksel ve stratejik anlamlar taşıyordu. Savaşacak uygun çevreden yoksun bırakılmış; yiyecek, istihbarat, barınma ve yeni eleman bulma olanakları tahrip edilmiş gerillalar daha ıssız ve dağlık yerlere çekilmek durumunda kalacak ya da kentsel bölgelerde alelacele planlanan veya istenmeyen eylemlere girmek zorunda kalacaktı. Ayrıca, kırsal alandaki milyonları bulan bir nüfusun yeniden iskân edilmesini sağlayarak, bu nüfusun kontrol edilmesi ve denetim altında tutulması zorluğu da ortadan kaldırılacaktı, zira bu zorunlu göç ya da kısmen gönülsüz göç ile beraber, devlet kontrolünün ve devletin güvenlik-istihbarat ağlarının daha organize olduğu kent ve şehir merkezlerinde ikamet etmesi sonucu da ortaya çıkıyordu (Jongerden, 2007: 135-6). Zorunlu Kürt göçünün niteliğine bakılacak olursa, koruculuk uygulamalarını kabul etmeyen Kürtler için öngörülen uygulama geri dönüş ihtimalini de ortadan kaldırıyordu: “Zorunlu göçün gerçekleşmesi esnasında ve sonrasında, jandarmaların veya köy korucuları tarafından köylülerin geri dönme ihtimalini ortadan kaldırmak için evlerinin, tarlalarının, ağaçlarının, hayvan barınaklarının ve tahıl ambarlarının yakılması söz konusu olmuştur” (Yükseker ve Ayata, 2005: 16). Bu durumda, hem PKK’nin köylüler ile olan ilişkisini doğrudan ortadan kaldıran hem de geri dönüş ihtimalini köylülerin mülkiyetlerini ateşe vererek ortadan kaldıran bir göç ettirme pratiği uygulandığını söylemek mümkündür. Mülksüzleşmenin temelini atan bu strateji, zorunlu köy boşaltmalarıyla kırsalda ölü-bölgeler yaratırken, kırdan kente göç hızlandırılarak yeni bir yerleşim örüntüsü yaratılmıştır.

Zorunlu göç uygulamasına maruz bırakılan Kürtlerin mülksüzleşmesi olgusunu neoliberal bağlamda anlaşılır kılmak amacıyla, David Harvey’in kullandığı “mülksüzleştirerek gerçekleşen birikim” (*accumulation by dispossession*) kavramını incelemek aydınlatıcı olabilir. Harvey, bu kavramı Karl Marx’ın kapitalizmin yükseliş dönemi için kullandığı “ilkel sermaye birikimi” terimine müracaat ederek, birikim pratiklerinin çoğalma ve devam ettirilme biçimlerini açıklamak için kullanmıştır (2004: 21). Bu yönüyle, zorunlu Kürt göçüyle birlikte Türkiye Devleti’nin tabiiyeti altına girmeyi kabul etmiş korucuların göç ettirilenlerin mülklerini ele geçirerek veya kullanım hakkını gasp ederek mülksüzleştirme sürecinde önemli roller oynadıkları söylenebilir.²¹ Daha net bir şekilde ifade edilecek olursa, silahlı köy korucuları zorun-

20- İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün 1995 tarihli raporuna göre Köy Korucularının sayısı 1995 yılında 67.000’i bulmuştu, yürütülen savaş stratejisinin diğer bir parçası olan ve aslen 1980’lerin sonu itibariyle de kısmen başlamış köy boşaltmaları ise 1993 yılı itibariyle daha da sistematik bir hale getirilerek Kürt Bölgesi kırsalında yaygın biçimde uygulanmaya başlandı. İnsan Hakları Derneği’nin 2001 tarihli raporuna göre, sadece 1993 ve 1994 yıllarında boşaltılan ya da yıkılıp yakılan yerleşim birimlerinin sayıları sırasıyla 874 ve 1531 olmak üzere toplam 2405 idi. Kürt Bölgesi’nde süre giden savaş boyunca boşaltılan köylerin ve mezraların büyük bir çoğunluğu 1992-94 yılları arasında gerçekleşmişti (Yükseker ve Ayata, 2005: 17).

21- Bu kavramı zorunlu Kürt göçü özelinde açıklayıcı kıldığı nokta, Harvey’in mülksüzleştirerek gerçekleşen kapital birikimine verdiği örneklerden anlaşılabilir. Meksika’da ve Hindistan’da vuku bulan, köylü popülasyonlarının “zor kullanılarak” topraklarından çıkarılması meselesi, Harvey’in bu kavramı açıklamak için kullandığı örneklerdendir (2004: 21).

lu göçe maruz bırakılan Kürtlerin topraklarına ve meralarını işgal etmişlerdir (Yükseker ve Ayata, 2005: 16-37). Farklı bir deyişle, yerinden edilmiş Kürtlerin mülksüzleştirilerek kentlere akın etmek zorunda bırakılması, göç ettirmenin niteliğini belirleyen askeri stratejinin açtığı siyasi alanı köy korucularının ilkel sermaye birikimi gayretleri için kullanmasından ileri gelmiştir. Bu noktada, göç hareketliliğin geri dönüşü imkânsız kılacak nitelikte yürütülmüş olması nedeniyle, göç eden Kürtlerin beraberlerinde kentlere taşıyabileceği maddi ve maddi olmayan sermayenin ya çok az ya da hiç olmaması meselesi ortaya çıkmıştır.

IV. Zorunlu Kürt Göçünün Sonuçları, Kentleşme ve Ayrımcılık

Zorunlu göç sonrası sürecin; bir yandan göçün ortaya çıkma biçiminin mülksüzleştirici niteliğiyle, bir yandan göç eden Kürtlerin kentlerde dâhil oldukları sosyo-ekonomik ağların neoliberalizmle parçalanmaya yüz tutmuş halleriyle, diğer yandan da Kürt hareketinin kendini farklı mekânsallıklarda yeniden kurma çabalarıyla iç içe geçmiş bir şekilde belirlendiği söylenebilir. Tuzla Tersaneler Bölgesi özelinde daha berrak bir şekilde inceleneceği gibi, bu faktörlerin sonuçları olarak Kürtlerin Türkiye metropollerinde proleterleşmesi, iş hiyerarşisinde en alt basamaklara yerleşmeleri ve bu durumlara bağlı olarak ortaya çıkan yoksulluk olarak kabaca tanımlanabilir.

Bu noktada, şu soruyu sormak zorunlu göç sonrası sürecin kentlerde gelişme şekli üzerine ısk tutabilir: Kürtlerin batıdaki büyük şehirlere göç etmeleri nasıl bir ekonomik, toplumsal ve siyasi bağlama denk düşmüştür? Bu soruya şöyle bir cevap geliştirmek mümkündür: “Yerinden edilme süreci; küreselleşme, piyasa ekonomisi, sosyal devletin inişe geçişinin belirginleşmesi ve geleneksel toplumsal güvenlik ağlarının zayıflaması gibi sosyal ve ekonomik dönüşüm biçimleriyle kesişerek meydana gelmiştir” (Gökalp, 2007: 120). Bu çakışmanın sonucu olarak, zorunlu göç olgusu, göç edenleri hedef alan kendine has toplumsal dışlanma mekanizmalarını ve yoksullaşmayı barındırıyordu demek mümkündür. Bu durumun ortaya çıkma koşullarını derinlemesine tartışmak için Kürtlerin ne koşullarda kentleşme olgusunu deneyimlediklerine bakmak icap eder.

Kürtler, Türkiye’nin metropollerine on yıllardır göç dalgalarıyla dâhil olan diğer köylü yığınlarından farklı bir durumda kentleşmeyle yüz yüze kalmışlardır. Bu yüzleşmeyi biçimlendiren faktörler neoliberalizmden türeyen çeşitli sosyo-ekonomik dinamiklerden çok daha fazlasıydı. Türkçeden farklı bir dil konuşan, kültürel olarak kayda değer farklılıklar barındıran ve zorunlu Kürt göçünün niteliği yüzünden Türkiye Devleti ile kurmuş olduğu ilişki itibarıyla politik olarak yüklü bir şekilde metropollere gelen Kürtlerin kentleşme deneyimlerini farklılaştıran dinamiklerin yarattığı sonuçlar tartışılmalıdır. Bu bağlamda, Tahire Erman, Kürtlüğün mesele olma hallerine ilişkin şunu dile getirmiştir: “1990 sonrası büyük şehirlere göç eden Kürtlerin şehirdeki toplumsal ağlara kabul edilmesinin zorluğuna ek olarak, Kürtler, toplumsal ve politik ayrımcılıklara maruz kalmışlardır. Bunun sonucu olarak da genellikle en dezavantajlı bölgelerde, radikal eylemlere ve sosyal parçalanmaya müsait olan kendi komünitelerini yaratmışlardır (Erman, 2001: 988)”. Erman’ın

işaret ettiğine ek olarak, zorunlu göç sonrası dönem içinde Kürtlüğün mesele olma biçimlerini belirleyen etkenlerin sadece makro sosyo-ekonomik değişkenler olmadığını ve Kürt hareketinin bir aktör olarak etnik dayanışma örgüsünün sürekliliğini sağlayan politik zemin olarak kaldığını hatırlamakta fayda var. Erman’ın belirtmiş olduğu toplumsal ve politik ayrımcılıklar konusu hakkında tartışmak, Türklerin kafasındaki Kürt algılama biçimlerini görmek açısından faydalı olacaktır.

Cenk Saraçoğlu’nun, zorunlu Kürt göçü sonrasında İzmir’e göç eden Kürtlere yönelik *İzmirli* orta-sınıf tarafından geliştirilen ırkçı söylemler üzerine yapmış olduğu çalışmada kullanılan “dışlayarak tanıma” (*exclusive recognition*) kavramını ödünç alıyoruz. Günlük yaşamı içerisindeki sosyal etkileşimler üzerinden Kürtleri “tanıyan” *İzmirli* orta-sınıfların geliştirmiş olduğu söylemsel ortaklıklar beş etiketleme/stereotip üzerinden şekillenmiştir. Kürtler, fakirliklerinin sebebi olarak görülen eğitimsizlikleri ve adabımuâşeret kurallarından bihaber olmaları yüzünden “cahil-kültürsüz”, enformel sektörlerde çalışarak vergi vermezken kaçak elektrik ve su kullandıkları üzerinden kısa yoldan zenginleştikleri üzerinden “haksız kazanç sağlayan”, *İzmirli*lerin yaşamlarını artıran suç oranlarıyla daha güvensiz hale getiren apartman hırsızlıkları ve tecavüz gibi vak’alara karıştıkları üzerinden “şehir yaşamını mahveden”, sayılarının kentte hızla artmasından ve çok çocuk sahibi olmaları üzerinden “işgalci” ve 1990’lar boyunca PKK ile Kürtler arasındaki bağı inkâr eden devlet söyleminin tedrici bir şekilde erimesiyle de “bölücü” olmaları üzerinden kavranmışlardır (Saraçoğlu, 2008: 44-72). Saraçoğlu’nun Kürtler ile alakalı yapmış olduğu bu çalışmanın orta-sınıf Türkler ile İzmir’deki Kürtler arasındaki toplumsal etkileşimler üzerinden şekillendiğini düşünecek olursak, Tuzla Tersaneler Bölgesi’ndeki Kürt ve Türk işçilerin arasındaki etkileşimlerinin Saraçoğlu’nun seması ile hem farklılıklar hem de benzerlikler taşıması şaşırtıcı olmamalıdır.

Süregelen silahlı çatışmanın Türkiye’nin en önemli gündem maddelerinden birini oluşturduğu bir aralıkta gerçekleşen zorunlu Kürt göçünün, etnik ve kültürel tabanda ayrımcı karaktere sahip söylem ve pratiklerden azade bir şekilde gerçekleşmediğini söylemek mümkündür. Kürtlerin gündelik yaşamının neredeyse her veçhesinde karşılarına çıkan ayrımcılık örneklerinin nasıl bir etnik/ulusal reaksiyon yarattığı konusuna şimdilik girmeyerek, bu konuyu tüm ayrıntıları ve örnekleriyle Tuzla Tersaneler Bölgesi özelinde tartışmayı gerekli görüyoruz.

V. Kürt Yoksulluğunu Tartmak

Bugün sosyal bilimler literatüründe yoksulluğun üzerinde bütünüyle uzlaşılabilmiş, eksiksiz bir tanımı bulunmamaktadır (Şenses, 2001: 62). Daha da önemlisi, yoksulluğun ölçümüne ilişkin öne sürülen kıstaslar, analiz metotları vb. araçlar, olguyu analiz edenin içinden konuştuğu ideolojik ve sınıfsal bağlamların uzantısıdır. Başka herhangi bir konuda geçerli olabileceği gibi, yoksulluk ve bilhassa kent yoksulluğu araştırmalarında da gözlemcinin bakışı, gözleneni değiştirmeye devam etmektedir diyebiliriz. Kürtler ve yoksulluk gibi bir araştırma başlığında ise tarif edilen bu gözlemci-gözlenen ilişkisi fazlasıyla belirleyicidir.

Tüm bu sözü edilen engeller nedeniyle bu alanda sürdürülecek araştırmaların, sayısal verilerden çok araştırmacının, öznel olarak nitelendirilmesi gereken kendi gözlemlerine dayanması bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin İstanbul'da ikamet eden Kürt nüfusun yüzdelik dilimler halinde bölümlenmiş gelir dağılımı tablolarını bir takım saha araştırmaları ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan ve etnik köken farkı gözetmeyen hanehalkı anket verilerinden yararlanarak elde etmek mümkün olsa da, bu bilgi kümesi de eninde sonunda nesnel gerçekliği yeterince sağlıklı bir biçimde yansıtamayacaktır. Dolayısıyla, Fikret Şenses'in yoksulluk çizgisi uygulamasından kaynaklanan sakıncaları ortadan kaldırmak amacıyla geliştirilen yaklaşımlar arasında altını çizdiği çıkış yolu önerileri, Kürtler ve yoksulluk başlığında da işlevsel hale gelebilir:

“Bazı çalışmalar, yoksulluğun görünür olduğu yaklaşımını benimseyerek yoksulluk çizgisi belirlemenin gereksiz olduğuna işaret etmektedir. Bu yaklaşıma göre, hiçbir ek araştırma ve ölçme çabasına gerek kalmaksızın kimi toplum kesimlerinin salt yaşam konum ve biçimlerini gözlemleyerek yoksul oldukları sonucuna varılabilir. Örneğin Kenya için yapılan bir çalışmada başkent Nairobi'de nüfusun yarısının temel altyapıdan, kamu hizmetlerinden ve yasal dayanaktan yoksun kalmış 'yoksul alanlar'da yaşadığı ve bazı kentsel alanlarda yoksulluğun 'fazlasıyla görünür' olduğu sonucuna varılmaktadır.” (Şenses, 2001: 87)

Yine aynı başlık altında Şenses'in bizi daha çok ilgilendiren uyarısı, “metodolojik saplantılar”ın yoksulluk konusunda bilgi öteleyici bir potansiyele sahip olabileceği yolundadır.

“Yoksulluk, birçok ülkede belirli bölge ve yerleşim yerlerinde ayrıntılı ölçüm çabalarını gerektirmeyecek düzeyde gözler önündedir. [Ölçüm konusundaki] çabaların bizi, özellikle az gelişmiş ülkelerde her zaman daha kesin bulgulara ulaştıramaması bir yana, ilginin yoksulluğun nedenleri ve çözüm yollarından giderek teknik ölçüm yöntemlerine kayması tehlikesiyle karşı karşıya bıraktığı söylenebilir.” (Şenses, 2001: 107)

Şenses'in yapmış olduğu bu uyarıyı dikkate alarak, Türkiye'de yaşayan Kürt nüfusa ilişkin elimizdeki az sayıdaki bilgi kaynağına yönelik eleştirel bir perspektif geliştirilecektir.

Özellikle son yıllarda sayısı artan ve çeşitlenen bu araştırmalar arasında KONDA tarafından 2006 yılında Milliyet Gazetecilik A.Ş. için Türkiye çapında seçilen örneklem üzerinden gerçekleştirilen “Biz Kimiz?/Toplumsal Yapı Araştırması” (KONDA, 2006) başlıklı çalışma ile 2008 yılında gerçekleştirilen “Biz Kimiz?/Hayat Tarzları Araştırması” (KONDA, 2008) başlıklı çalışmaların adını anmakta yarar var. Araştırmaların sonuçlarının ve araştırmacıların olguya dair analizlerinin günlük gazetelerde yayınlanarak kamuoyunda tartışılmaya açılması, bu iki araştırmayı önemli kılan özelliklerinden biridir. Biz de bu yazı çerçevesinde, Türkiye'deki Kürt nüfusa ilişkin bütünlüklü bir resim

ortaya koyabilmek amacıyla KONDA’nın sağlamış olduğu veriler üzerinden Kürt nüfusun Türkiye’de toplumsal hiyerarşide yer aldığı konuma dair aktarılanların eleştirisini yapmayı elzem görüyoruz.

KONDA tarafından gerçekleştirilen her iki araştırmanın, Türkiye’de yaşayan Kürt toplumuyla ilgili bize sağladığı demografik verilerin kesin olmaktan uzak olduklarını, ancak diğer yandan sahaya ilişkin resmi veriler elde edilmeye kadar, yapacağımız gözlemler için öyle ya da böyle nesnele yakın bir zemin oluşturabileceğini düşünüyoruz. Dolayısıyla bu verilerin kullanımı ve yine bu verilerden yararlanarak farklı veri setlerinin oluşturulmasından doğan sorunları, Türkiye’de Kürtlerle ilgili araştırma yapma konusunda karşılaşılan engeller hanesine kaydediyoruz.

KONDA tarafından gerçekleştirilen her iki çalışmada da Türkiye’deki Kürt nüfusun “gerçekte ne kadar” olduğu sorusuna yanıt aranarak, 2006 için yıl ortası tahmini 11 milyon 445 bin (Kürt + Zaza nüfusu - Türkiye nüfusunun %15,68’i) rakamına ulaşılmıştır (KONDA, 2006: 17). Türkiye’de yaşayan Kürtlerin hanehalkı gelirleri bazında hangi gelir dilimine dâhil oldukları ve nüfuslarını gösteren yukarıdaki tabloda, Kürtlere ilişkin ortaya konan oranların dikkat çekici yanı, Kürt nüfusun hâlihazırda %68’inin orta gelir grubunun altında bulunuyor oluşudur. Aynı çalışmada Türkiye’de yaşayan toplam tahmini Kürt nüfusa ilişkin verilen 11.445.000 rakamını temel alarak oluşturduğumuz aşağıdaki tablo ise, her bir gelir dilimine denk düşen Kürt nüfusu vermektedir.

Gelir dağılımına göre bölümlenmiş Kürt nüfusu

Kürtler (Türkiye)	En yoksul dilim	2. gelir Dilimi	Orta gelir Dilimi	4. gelir dilimi	En yüksek gelir dilimi	Toplam
Oran	23,8	44,1	22,7	8,2	1,2	100
Nüfus	2.723.910	5.047.245	2.598.015	938.490	137.340	11.445.000

Kaynak: KONDA, 2006: Tablo 14.

Tabloya yansıyan verilerden en alt iki gelir dilimine denk gelen nüfusun toplamını hesapladığımızda, Türkiye’de yaşayan Kürtler arasında 7.771.155 kişinin orta gelir diliminin altında bir gelir sahip olduğunu, dolayısıyla formel olarak yoksul kabul edilebileceklerini belirtmemiz gerekir.

“Biz Kimiz? – Kürtler” (KONDA, 2008) başlıklı çalışmada ise Kürtlerin Türkiye’deki yerleşim bölgelerine göre dağılımına yer veriliyor. Buna göre Türkiye’de Kürt nüfusun %17,5’i İstanbul’da ikamet ederken, İstanbul nüfusunun %14,8’ini Kürtlerin oluşturduğu vurgulanıyor. Araştırmanın sonuçlarına göre verilen bu oran, İstanbul’da ikamet eden Kürt nüfusun sayısının 1,9 milyon rakamına tekabül ettiğini öne sürmektedir. Biz bu makale bağlamında bu rakamın 2 milyon olarak kabul edilmesinin metodolojik bakımından büyük bir sorun yaratmayacağını düşünmekteyiz. Dolayısıyla, KONDA’nın 2006 yılında yayınlanan çalışmasında verilen Kürt nüfusun gelir dağılımı oranlarını temel alarak, İstanbul’daki Kürtlerin gelir dağılımına oranlı nüfuslarına

ilişkin aşağıdaki tabloyu elde etmiş olduk. Tüm verilerinin tahmini olmakla beraber, şimdilik elimizdeki “nesnel” olana en yakın veriler olduklarını kabul ettiğimiz koşulda, bu tablodan elde ettiğimiz en önemli sonuç, orta gelir diliminin altında yer alan İstanbullu Kürt nüfusun sayısının 1,5 milyona yaklaştığıdır (net 1.358.000).

Gelir dağılımına göre bölünmüş İstanbul’da yaşayan Kürt nüfus

Kürtler (İstanbul)	En yoksul dilim	2. gelir Dilimi	Orta gelir Dilimi	4. gelir dilimi	En yüksek gelir dilimi	Toplam
Oran	23,8	44,1	22,7	8,2	1,2	100
Nüfus	476.000	882.000	454.000	938.490	164.000	2.000.000

Sonuç olarak bütüncü bir gözlem düzeyinde, 1990’lar ve sonrasında göç etmiş olan Kürt nüfusun her nerede olurlarsa olsunlar, yerleştikleri kentlerin yoksul kesimlerine eklemlediklerini ve burada, oldukça az sayıdaki seçenekler dâhilinde kurulan kente tutunum stratejileri içinde en kısa yoldan enformel sektörlere yöneldikleri yolunda fikir yürütülebilir. Kürt yoksulluğu yapılaşmıştır derken yaslanılan zemin, Kürtlerin savaş sürecinde çok hızlı ve savunmasız bir biçimde dâhil oldukları yapının, eşitsiz gelişme yasalarının geçerli olduğu kapitalist üretim ilişkilerinin neo-liberal aşamasyken zorunlu Kürt göçünün gerçekleşmiş olmasıdır.

VII. Sonuç

Türkiye Kürtlerinin neoliberalizmi deneyimleme serüvenlerinin, Kürt hareketinin yükselmesi sonrasında ortaya çıkan zorunlu Kürt göçüne paralel bir şekilde ortaya çıkması, Kürt emekçi yığınlarının Türkiye metropollerinde hızlı bir şekilde akın etmesiyle sonuçlanmıştır. Ortaya çıkma sebepleri itibariyle hegemonik mücadeleyle alakalı olan bu göç süreci, göçün niteliği itibariyle zorla göç ettirilen Kürtlerin politik konumlanma açısından Türkiye Devleti karşıtlığı üzerinden şekillenmesine sebep olmuştur. Bu göç dalgasının niteliğinde bulunan mülksüzleşme gibi olgular ile neoliberalizmin toplumsal dayanışma ağlarını neredeyse tükettiği bir dönemde bu göçün gerçekleşmiş olması, önceki göç dalgalarına benzemeyen bir göç biçimini Türkiye metropollerine ve Kürt Bölgesi’ndeki illere yoksulluk sarmalına taşımıştır. Tüm bu gelişmelerin yarattığı önemli sonuçlardan bir tanesi, milyonlarca Kürdün Türkiye metropollerinde işçi sınıfının en fazla ezilen kesimleri arasında yer almaya başlamış olmasıdır. Tuzla Tersaneler Bölgesi’ni inceleme amacımız, şu ana kadar yapılan teorik ve ampirik tartışmaları bir vaka analizi üzerinden değerlendirmektir. Bu yüzden, Kürt tersane işçileri ile yapmış olduğumuz derinlemesine görüşmeler üzerinden, ikincil kaynakların pek değinmedikleri ve Kürtlere dair ciddi önem arzeden toplumsal olgulara Tuzla Tersaneler Bölgesi merceğinden bakmanın verimli olacağına kuşku yoktur.

Giriş: Neden Tuzla Tersaneler Bölgesi?

Tuzla Tersaneler Bölgesi, neoliberalizmin ortaya çıkardığı taşeronlaşma, esnek üretim, kayıt dışı üretim, sınıf mücadelesinin engellenme halleri, zorunlu Kürt göçünün sermaye açısından sonuçları bağlamında etnik iş bölümü gibi Türkiye metropollerindeki iş sahalarında sıklıkla rastlanan olguların bütünleşik bir şekilde incelenmesine fırsat vermektedir. Tuzla'daki mekânsal durum yüzünden, işçiler arasındaki etkileşimlerin had safhada olması ve işçi sınıfının en ezilen kesimlerini temsili açısından diğer iş alanlarına kıyasla daha net fotoğraflar çekilmesini mümkün kılmaktadır. Ek olarak, Tuzla'da devletin ve sermaye gruplarının var olma şekillerinin de, hegemonik mücadelenin nasıl evrildiğini görmek açısından bir zemin oluşturduğu söylenebilir.

I. Tuzla Tersaneler Bölgesi'ni Tanımak

Tuzla Tersaneler Bölgesi'ni tanımaya ve anlamaya yardımcı olabilecek birkaç soru ile başlamak gerekirse şu soruları yöneltmek zihin açıcı olacaktır: Tuzla'nın tarihçesine baktığımızda, bu coğrafi alanın şekillenmesinde rol oynayan ve kırılma noktaları olarak adlandırılacak uygulamalar nasıl ortaya çıkmıştır? Tuzla'nın bugünkü gemi inşa sektörünün merkezi haline gelmesinin sebeplerini anlamaya çalışırken, bu alanın bina edilmesinde kapitalist devletin rolü nedir? İş cinayetlerinin esas kaynağı olduğunu iddia ettiğimiz zamansal ve mekânsal darlık meselesinin Tuzla Tersaneler Bölgesi'ne ne çeşit etkilerinden bahsedilebilir? Post-fordist üretim ilişkileri ve neoliberalizm, hem Tuzla sermayesinin hem de tersaneler bölgesindeki emek örgütlenmesinin çehrelerini nasıl belirlemektedir? Ve son olarak, Tuzla'nın güncel durumunda sermaye ve devlet ilişkilerinin net bir şekilde ortaya konabildiği durumu nasıl sorunsallaştırmak gerekmektedir? Bu soruları aklımızda tutarken, bu bölümün esas amacının, sonrasında detaylı bir şekilde tartışacağımız taşeronlaşma, iş cinayetleri, Tuzla'da sınıf mücadelesi ve Kürtlüğün Tuzla'da mesele olma halleri gibi konuları daha anlaşılır kılacak bir zemin yaratmak olduğunu belirtmeliyiz.

Tuzla'nın, İstanbul'un nüfusu en hızlı büyüyen ilçelerinden biri olmasının arkasında yatan esas faktör, tersanelere ek olarak, deri ve demir çelik gibi farklı sanayi kollarının bu bölgede yer almasıdır. Tüm bu farklı iş kollarını bünyesinde barındıran Tuzla İlçesi'nin, bu haliyle büyük bir sanayi havzası teş-

22- Çalışmamızın bu bölümünün hazırlanması için oluşturulan araştırma grubu, Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde ağırlıklı olarak Kürt işçilerden oluşan 20 tersane işçisiyle derinlemesine görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmeler 16 Ekim - 9 Eylül 2008 tarihleri arasında, görüşülen işçilerin tercihlerine göre Kürtçe veya Türkçe yapılmıştır. Örneklemimiz içerisinde yer alan işçilerden yansı, Tuzla'da sendikal faaliyetler yürüten ve/veya politik kurumlarla doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bağlı olan işçilerden oluşmaktadır. Görüşme mekanı ise görüşülen işçinin tercihiyle göre belirlenmiş olup; ağırlıklı olarak bekar evlerinde ve kahvehanelerde, kalan görüşmeler ise sendikalarda gerçekleşmiştir. Çalışmamız esasında işçilerin gerçek isimleri saklı tutulacağından ötürü, görüşme kayıtlarından alınan alıntılar için görüşme sırası esasında yapmış olduğumuz isimlendirmeye göre referans verilecektir (örn: Görüşme, IV).

kil ettiği söylenebilir. Tuzla tersanesinin havzadaki en önemli sanayi kolu olmasının arkasında yatan neden, 22 Eylül 1969 tarihinde Bakanlar Kurulu'nun 6/12421 sayılı kararı sonrasında gelişen süreçte, Türkiye gemi inşa sanayinin %90 gibi yüksek bir oranla Tuzla'da yoğunlaşmasıdır. Bu kararın pratikte etkisini göstermeye başlamasından önce; gemi inşa, tamir ve bakımı daha çok Haliç, Tophane, İstinye, Beykoz ve diğer yerlerde gerçekleşmekteydi. Eylül 1969 tarihli karar, 1980'lerde tam olarak uygulanmaya konduğunda bahsi geçen Tuzla dışındaki tersaneler de Tuzla'ya taşınmaya başladı (Akdemir, 2008). Devletin planladığı ve uygulamaya soktuğu Doğu Marmara Bölgesi Planı kapsamında, tersanelerin taşınmasının amacı İstanbul'un doğusunda büyük bir endüstri bölgesinin kurulması, bununla da belirtilen sanayi kolunun daha hızlı ve verimli hale getirilmesidir.

Bu yazının ilk bölümünde sıklıkla kullanılan "kapitalist devlet" tabirinin Tuzla özelinde ifade ettiği anlam, Tuzla'nın kurulmasında ve regülasyonunda devletin sahip olduğu rolün ortaya konmuş olmasından da anlaşılacağı gibi oldukça somuttur. Bu iddiayı Tuzla'nın tarihçesine eğilerek desteklemek mümkündür. Bu noktada, Tuzla 1980'lere kadar sadece bir sayfiye alanı iken zamanla İstanbul'un merkezinden çıkarılan üretim birimlerinin toplandığı bir sanayi bölgesi haline gelirken devletin rolünü azımsamak mümkün değildir. Tahmin edilebileceği üzere, bu durum Tuzla'da yaşayan nüfusun demografik ve sınıfsal yapısının değişmesine de neden olmuştur. Sadece gemi inşa sanayi değil, bu üretim alanı için gerekli olan yan sanayi ve diğer organize sanayi işletmelerinin de eklenmesiyle, Tuzla, devasa bir üretim tesisine dönüşmüştür. Tahmin edilebileceği üzere, Tuzla'nın kaderi esas olarak Türkiye'deki gemi inşa sanayinin geçirdiği dönüşüme paralel bir şekilde değişmiştir. Bu dönüşümleri anlayabilmek için, kapitalist devletin -Jessop'ın belirttiği çizgide- müdahil olduğu üç önemli kırılma noktasına odaklanmak, Tuzla'nın hikâyesini anlamak için faydalı olacaktır.

Bu kırılma noktalarından birincisi, evvelen Tuzla'da yerleşik olmayan tersanelerin Tuzla'ya kendi iradeleri dışında taşınmaları, yan sanayisi ve işçileri de kapsayacak şekilde tek bir bölgede toplanmalarını sağlayan düzenlemelerdir. İkinci kırılma noktası, çıkarılan Bakanlar Kurulu kararıyla armatörlerle her yıl kullanılmak üzere bir miktar fon sağlanmasıyla alakalı karardır.²³ 1970'lerin ikinci yarısında uygulanmaya başlayan bu devlet desteği, neoliberal dönemde de sürmüştür (Akdemir, 2008: 143). Devletin sermaye grupları ile yapmış olduğu işbirliğinin en bariz bir şekilde görülebildiği alanlardan birini Tuzla Tersaneleri oluşturmaktadır.

Üçüncü kırılma noktası ise, neoliberalizm aracılığıyla uluslararası hale gelen sermaye ve emek bölüşümünün Türkiye'deki yansımalarından biridir. Birleşmiş Milletlere bağlı bir kurum olan Uluslararası Denizcilik Örgütü'nün (*International Maritime Organization*) uluslararası gemi dolaşımını standartlaştırmak amacıyla aldığı karar çerçevesinde ortaya çıkan yeni gemi inşası pazarıyla, emek-yoğun olan bu sektörün üçüncü dünya ülkelerine devşirilmesi sonrasında, Tuzla'ya da hatırı sayılır oranda bir pazar payı düşmüştür. Ayrıntılı olacak olursak, 2005 yılı içerisinde 15 yaş üstünde olan gemilerin sefer-

ler yapması yasaklanmış ve bu düzenleme tek cidarlı olan gemilerin 2015 yılında aynı yasak kapsamına alınacak olmasıyla da daha da iştah kabartıcı bir hale bürünmüştür (Odman, 2008). Bu noktada, Türkiye’nin payına düşen gemi inşa pastasını belirleyen parametre, Avrupa’da işçi ücretlerinin pahalı olması ve aksine Türkiye’de ucuz işgücünün bulunmasıdır. Bu minvalde, sermayenin Kuzey Amerika ve Batı Avrupa bölgelerinden emeğin ucuz olduğu ülkelere aktarılması manasına gelen ve David Harvey tarafından öne sürmüş olan “esnek birikim” kavramının en bariz örneklerinden birine şahitlik ettiğimizi söyleyebiliriz.

Tuzla burjuvazisinin açılan bu pazardan pay kapmak noktasında ne kadar açgözlü olduğunu anlamak için, Türkiye’de gemi inşa sanayisinin dünya geneline göre büyüme hızlarına bakmak kâfi olacaktır. 2003 yılından bu yana dünya gemi inşa sanayi yüzde 89 büyüme gösterirken, Türkiye’de bu oran yüzde 360’dır. Türkiye’deki tersaneler 2002 yılında dünya sıralamasında 23. sırada iken, 2007 yılında 4. sıraya yükselmiştir (ÇSGB, 2008: 9). İstatistiksel olarak ifade ettiğinden çok daha fazla soruya cevap verme potansiyeli olan bu aşırı hızlı büyüme grafiğinin üzerinde dikkatle durmak gerekiyor. Tuzla’da 1992 yılından bu yana yaşanan 100’ü aşan sayıda iş cinayetini tetikleyen en önemli faktörler; iş güvenliğine yatırım yapmayan, taşeronluk sistemiyle işçi ücretlerini minimum düzeye indiren, parça başı çalışma sistemi yüzünden sürekli bir zaman sıkışmasını işçilere dayatan, artı değer hırsından müteşekkil kapitalist büyüme itkisinin Tuzla’daki yansımalarıyla şekillenmiştir. Bu noktada, kapitalist devletin girişimleri sonucunda onlarca yıl önce Tuzla’da yoğunlaştırılan gemi inşa sektörünün maddi kapasitesinin son büyüme dalgalarına karşı ne kadar kırılgan ve yetersiz olduğunu incelemeye bu faktörleri analiz ederek başlanabilir.

Tuzla Tersaneler Bölgesi’ndeki mekân sıkışmasını anlamak amacıyla Tuzla tersanelerinin mekânsal yapısını dünyadaki diğer benzer örnekleriyle karşılaştırmak zihin açıcı olacaktır. Tuzla Tersaneler Bölgesi’nde tersanecilik faaliyeti gösterilen tersanelerin alanları 2126m² ile 196.376m² arasında değişirken, dünya gemi inşa sanayisi sıralamasında ilk üçte yer alan Güney Kore’de sadece bir tersanenin kapladığı alan 500 bin metrekare olduğu altı çizilmesi gereken bir gerçektir (ÇSGB, 2008).²⁴ Bu karşılaştırmanın Tuzla özelinde ortaya koyduğu çok net bir sonuç vardır: *Üretimin dar alanda yoğunlaşması*. Farklı bir ifadeyle, alınan siparişlerin boyutları dikkate alındığında, Tuzla Tersaneler Bölgesi’nin kapasitesi haddinden oldukça fazla bir şekilde aşılarak, bariz bir şekilde üretim için mekân sıkışmasının yaşanmasına yol açmaktadır. Bu durumun ne kadar yakıcı olduğunu, Gemi İnşa Sanayicileri Birliği²⁵ Başkanı Murat Bayrak’ın, Meclis Araştırma Komisyonu’na aktardıkları üzerinden anlamaya çalışacak olursak; 1980’li yıllarda hazırlanan proje-

23- Bu karar, 7/9245 sayılı olup, Gemi İnşa, Gemi Satın Alma, Tersane Kurma ve Geliştirme Fonu (GİSAT) olarak resmileşmiştir.

24- Bu karşılaştırma, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2008) *Tersaneler ve Tuzla Gerçeği*, Haziran 2008 Ankara, raporundan alınmıştır.

25- GİSBİR, Tuzla’daki tersane sahibi sermayedarların kurmuş olduğu bir organizasyondur.

lerin şimdiki kapasiteyi taşımak konusunda bariz bir şekilde yetersiz kaldığı ve mekânsal darlığın ciddi bir sorun teşkil ettiği bizzat Tuzla burjuvazisi tarafından dile getirilmektedir²⁶ (TBMM, 2008: 5). Yani Tuzla Tersaneler Bölgesi'ndeki iş cinayetlerine sebep olan mekanizmaların bir bölümü, ancak mekânsal açıdan Tuzla'nın oluşum sürecindeki çarpıklıklara bakılarak anlaşılabılır.

Tuzla'daki tersane sahipleri ile Türkiye Devleti arasındaki ilişkiye bakıldığında, iş hukukunun an be an çiğnendiği Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde hukuksuzluğun korunabilmesini sağlayan faktörleri görmek daha da kolaylaşacaktır. Yardımcı ve Türkter tersanelerinin sahibi olan Yardımcı Ailesi AKP'den bir milletvekili çıkarmışken, Desan Tersanesi'nin sahibi olan Cengiz Kaptanoğlu ise bir önceki dönemde AKP milletvekilliğiyle Milli Savunma Komisyonu Başkanlığı yapmıştır (Akdemir ve Odman, 2008). Diğer yandan, MHP'den milletvekili seçilen Ali Torlak'ın da tersane sahibi olduğunu not düşmek gerekmektedir. Tuzla sermayedarlarının devlet ile kurmuş olduğu dolaylı bağlar bir yana bırakılsa bile, Tuzla sermayesinin devlet ricalinde temsil edildiğine dair bir iddiada bulunmak mümkündür. Bütün kayıt dışılığı ve hukuksuzluğu ile Tuzla'da süregelen rejimin, birtakım tersanelerin kısa süreli kapatılması dışında bir müdahale olmadan sürebilmesinin ardında yatan sebepleri sermaye ile devlet arasındaki ilişkilerden bağımsız bir şekilde anlamak çok zordur.

Tuzla özelinde hükümet ile burjuvazinin bu kadar iç içe geçmişliğinin yol açtığı sonuçları tartışmak amacıyla; devlet, sınıf mücadelesi ve burjuvazinin etkileşimlerini gözlemlene fırsatı veren iş cinayetleri sonrası bazı tersanelerin kapatılması meselesini ayrıntılı bir şekilde tartışmak faydalı olacaktır. Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde, art arda yaşanan ve ana akım medyanın da gündeme taşıdığı iş cinayetleri meselesinde, devletin bazı tersaneleri belli bir süreliğine kapatma hamlesini konumlandırmak gerekmektedir? Nitekim Mayıs 2008'den itibaren sırasıyla Selah Tersanesi, Selahattin Aslan ve Nuh İstanbul tersaneleri İstanbul Valiliği tarafından 5 gün süreliğine kapatıldığını hatırlamakta fayda var.²⁷ Düz bir okuma yapılacak olursa, bu kapatma cezaları gerekli iş koşullarının sağlanmaması yüzünden yaşanan hukuksuzluğun giderilmesi için devletin uyguladığı cezai bir tedbirdir. Lakin bu düz okumayı yapmak yerine, bu meselenin sınıf mücadelesi dinamikleriyle birlikte okunması durumunda, bu kapatmaların hiç de ilk bakışta görüldüğü kadar hukuki bir süreç ile sonuç almaya yönelik olmadığını anlamak mümkündür. Bu yeniden okumayı yapmadan önce, iş cinayetlerinin nedenlerini anlamak gerekirse; meselenin kaynağı, yapısal-mekânsal yetersizlikler yumağı içerisinde, kapitalist üretim ilişkilerinin içinden türeyen rekabet olgusuna paralel bir şekilde ortaya çıkan *hızlı üretim yapma zorunluluğuyla* yine kapitalizmin özünde var olan artı değer üretimine ket vurmamak için *iş güvenliğine yatırım yapmama* tercihindan ileri gelmektedir.

Daha geniş bir bağlamda anlamaya çalışacak olursak: "Kapitalizmin liberal uğraşında, devlet, dolaşım alanındaki ve değişim ilişkileri bağlamındaki bütün çatışmaları çözümler, kapitalist üretimden türeyen çelişkilerin üstesinden

gelmeye çalışır. Liberal kapitalist devlet, bu nedenle, bir yanda eşitlik ve özgürlük ilkelerini desteklemeye çalışırken; bir yanda bu ilkelerin pratikte uygulanmasını hiç durmadan sekteye uğratar; burada amaç, üretim ilişkilerinin özündeki ana çelişkinin durmaksızın yarattığı çelişkilerin üstesinden gelmektir” (Yılmaz, 2008: 166). Bu tespitin Tuzla meselesi özelinde nasıl haklılık kazandığını anlamak için, devletin tersane kapatma hamlesiyle Tuzla’da yürütülen sınıf mücadelesine nasıl ket vurulduğuna, diğer yandan da kapitalist ilişkilerin doğurduğu çelişkilerini görünmez kıldığına bakmak gerekmektedir.

Kapitalist devletin tersane kapatma hamlesinin birinci sonucu, Tuzla Tersaneler Bölgesi’nde işçi sınıfı mücadelesi veren *Liman Tersane Gemi Yapım ve Onarım İşçileri Sendikası* (Limer-İş), *Tersane İşçileri Birliği Derneği* (TİB-DER) ve diğer örgütlü yapıların yürütmüş olduğu mücadelenin Tuzla sermayesinin etkin saldırılarına hedef olduklarıdır. Öyle ki, Selah Tersanesinin 5 gün süreliğine kapatılması dolayısıyla işveren örgütü GİSBİR, Gemi Mühendisleri Odası ve Dok Gemi-iş ortaklaşa bir eylem yaparak, tersanelerin kapatılmasını protesto eden bir eylem düzenlemekte herhangi bir beis görmemişlerdir. Ancak eylemdeki önemli detay, eyleme katılanların açtıkları pankartta ve sürekli dillendirdikleri sloganlarda görünür olmaktadır: “Limer-İş sana Tuzla’da mama yok” (Ntmsnbc, 2008). Bu eylemin amacı, tersane kapatmalarını, sınıf mücadelesi yüzünden ortaya çıkan ve işçilerin yevmiyelerinin kesilmesiyle sonuçlanan bir süreç olarak kavratma ve sınıf mücadelesine işçilerin verdiği desteği asgariye indirme çabasıdır.

Devletin tersane kapatmaları ile sınıf mücadelesine verdiği zararı daha geniş bir bağlamda ele almak için, Micheal Burawoy’un “yeni despotizm” olarak tanımladığı ve gelişmiş kapitalist sisteme özgü bu tahakküm biçiminin emek süreçleri üzerine etkisini incelediği “fabrika rejimleri” ile alakalı kavramsal-laştırmasını incelemekte fayda var. Tersane kapatmalarına ve Tuzla Tersaneler Bölgesi’nin Yalova’ya taşınma durumlarına binaen, işçileri sınıf mücadelesine dâhil olmaktan alıkoyabilecek bir işsizlik tehdidi dolaşıma sokulmasının “hegemonik despotizm” ile olan bağlantısını kurmak mümkündür. Burawoy’un “despotizm” olarak tanımladığı erken dönem kapitalist sistemde, işçiler işten atılma korkusuyla kolektif hareket edemeyip bireysel çıkarlarına yönelirken, “hegemonik despotizm” olarak adlandırdığı gelişmiş kapitalist sistem dâhilinde yeniden ve farklı biçimde tahakküm sistemi sermayenin farklı alanlara kaçışı, iş alanının kapatılması ve yatırımsızlık gibi kanallar üzerinden kurulmaktadır (Burawoy, 1983). İş cinayetleri konusunda savunma pozisyonuna geçen Tuzla sermayedarlarının, işçiler üzerinde kurdukları he-

26- Daha ayrıntılı bir şekilde belirtmek gerekirse, Murat Bayrak: “Tersane projelerinin 1980’li yıllarda hazırlandığını, o zamanın şartlarına göre onaylanan projelerin bugünkü şartlara uymasının zor olduğunu, zamanında tersane alanları planlanırken 3000-5000 DWT’lik (deadweight tonnage) gemiler yapılacak şekilde planlandığını, şimdi ise 180.000 DWT’ye kadar gemiler yapıldığını, 2000’li yıllardan önce yılda sadece 1-2 gemi suya indirilirken şimdi 150 gemi indirildiğini, son 6 yıllık süreçte Türkiye’nin gemi inşa sanayinde büyük bir patlama yaşandığını, bu duruma iş sahipleri, çalışanlar ve müfettişlerin şaşırdığını, tüm tersanelerin şu anda %80 kapasite ile çalıştığını” dile getirmiştir (TBMM, 2008: 5).

27- Limer-İş tersanelerin kapatılmasının hem ölümleri gizlediğini hem de işçileri işsizlikle tehdit etmek amacıyla kullanıldığı için karşı çıkmaktadır: http://www.limeris.com/haber/haber_detay.asp?haberID=311

gemonik despotizm, “ekonomik büyüme ve istihdam sağlama” söylemi üzerinden vücuda gelerek bir tehdit algısı yaratmaktadır. Sermaye ile devlet arasındaki ilişkinin berraklaştığı bu noktada, Meclis Tuzla Komisyonu Sözcüsü, AKP’li Fuat Bol’un yapmış olduğu açıklamada, Tuzla tersanelerindeki mekân sıkışması üzerinden yeni tersanelerin başka bölgelere kaydırılması gerektiği yolunda söylediği sözlerini (*Sendika.org*, 22.05.2008), Burawoy’un işaret ettiği sermaye kaçışı tehdidinin bir örneği olarak görmek zor olmasa gerektir. Bu ve benzeri açıklamaların Limter-İş’in eylem kararları almasından hemen sonra gelmesi ise sermaye kaçışı tehdidi ile yani işçileri işsiz kalma korkusuyla terbiye etme gayretleri olarak okunmalıdır. Son dönemde kapitalizmin yeni bir küresel kriz dalgasına girmiş olduğu düşünüldüğü vakit bu tehdidin etki düzeyi hakkında da fikir sahibi olmak kolaylaşacaktır.

Tuzla Tersaneler Bölgesi meselesini, kapitalist devletin rolü bağlamında tartıştıktan sonra, 2002 sonrası tersanelerde oluşan iş yoğunluğunun getirdiği diğer bir sonuç olan istihdam edilen işçi sayısındaki artış konusunu ele alınabilir. Mayıs 2008 tarihi temel alındığında, Tuzla Tersaneler Bölgesi’nde resmi olarak 34.500 işçi bulunmaktadır ve yan sanayi ile fason üretimi de eklediğimizde 100.000 sayısına ulaşabiliriz (ÇSGB, 2008: 6). Tuzla Tersaneler Bölgesi’nde artan işlere paralel bir şekilde büyüyen işçi sayısı sonrasında ortaya nasıl bir iş örgütlenmesi ve iş hiyerarşisi çıktığı konusunu incelemek gerekmektedir. Bir soruyla başlanacak olursa, Tuzla Tersaneler Bölgesi, *esneklik* olgusunu emeğin örgütlenmesi bağlamında nasıl deneyimlemektedir? David Harvey, post-Fordist dönemde ortaya çıkan yeni iş organizasyonunu anlayabilmek için “çekirdek işgücü” ile “çevresel işgücü” kavramlarını önermektedir. Çekirdek işgücü, “tam zamanlı çalışan, sürekli statüye sahip ve kurumun uzun vadeli geleceği için merkezi önem taşıyan” işçileri kapsarken, çevresel işgücü nosyonu ise “...ihtiyaç oldukça istihdam edilenleri, sabit süreli sözleşmeyle çalışanları, geçici işçileri, taşeron işçilerini...” kapsamaktadır (Harvey, 1996: 173-74). Tuzla Tersaneler Bölgesi’nde istihdam edilen çekirdek işgücü, mühendisleri, birçoğu da taşeronluk yapan sigortalı çalışan ustabaşları kapsarken, geriye kalan işçilerin neredeyse hepsi herhangi bir iş güvenliğinden yoksun, kayıt dışı çalışan taşeron işçilerini içermektedir. Farklı bir deyişle, Tuzla Tersaneler Bölgesi, istihdam biçimi açısından kayıtsız ve sigortasız bir şekilde çalışan, iş cinayetlerine kurban gittiklerinde iş hukuku çerçevesinde hesap sorulmasına imkân dahi tanımayan on binlerce işçinin “çevresel işgücü” olarak bulunduğu bir havzadır.²⁸

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın hazırlamış olduğu raporda Tuzla’daki sorunların genel hatlarıyla ortaya çıkma sebepleri şu şekilde formüle edilmiştir: Alan darlığı, fazla çalışma, iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin yeterli olmayışı, kayıt dışılık, alt işverenlik sistemindeki problemler, işçilerin mesleki eğitimlerinin yetersizliği ve korunma kültüründeki eksiklikler (ÇSGB, 2008: 3). Tuzla Tersaneler Bölgesi meselesiyle ilgili yapılan bu tespitlerin bir kısmını açıklamak, bir kısmını da çürütmek maksadıyla, bir sonraki bölümde taşeronluk sisteminin Tuzla meselesinde kapladığını alanı ölçmeye çalışarak, daha sonraki bölümde ise detaylı bir şekilde iş cinayetlerinin sebeplerini analiz etmeyi gerekli görmekteyiz.

Şimdilik, kısaca iş cinayetlerinin neden ortaya çıktığı sorusuna bir cevap geliştirmek amacıyla, öncelikle “yapısal” faktörleri ve bu faktörlerin tersane işçisine yansımaları bakımından da “bireysel” nedenleri ayırt etmeyi öneriyoruz. Yapısal etkenlerin, kapitalist üretim ilişkilerin içinden doğan *hızlı üretim yapma zorunluluğu ile iş güvenliğine yatırım yapmama* gibi dinamikler etrafında şekillendiği söylenebilir. Bu yapısal nedenlerin bireysel yansımalarını örneklemek gerekirse: uzun süre ve yoğun olarak çalışmaktan kaynaklanan, insan biyolojisinin ve mekânın son sınırına kadar zorlanmasından doğan uykusuzluk, dikkatsizlik ve yorgunluk gibi psikolojik haller sayılabilir (Akdemir ve Odman, 2008). Bu noktada, taşeronluk sisteminin iş cinayetlerini tetiklediği argümanını netleştirecek olursak, taşeron firmaların kâr maksimizasyonu amacıyla en kalitesiz ekipmanları aldıklarının, bizzat bu ekipmanları satan firmalar tarafından dile getirilmesine kanıt olarak sayabiliriz (Radikal, 23.06.2008). İşçilerle yapmış olduğumuz derinlemesine görüşmeler esnasında, taşeron firmanın bireysel tedbirler için sağladığı ekipmanların çok çabuk kullanılmaz hale gelmesinden dolayı Tuzla merkezinden şahsi harcamalar yaparak bu sorunu gidermeye çalıştıklarını öğrendiğimizi belirtmek, taşeronluk sisteminin iş güvenliğini etkileme biçimini anlamaya yardımcı olabilir. Sonuç olarak, hem yapısal hem de bireysel faktörler ekseninde ortaya çıkan iş cinayetleri ve iş kazalarını da kapsayan Tuzla Tersaneler Bölgesi meselesini etrafıca ele almak adına, önce taşeronlaşma olgusunu daha sonra da iş cinayetlerinin işçiler üzerinde yarattığı sosyo-politik sonuçları tartışmayı gerekli görmekteyiz.

II. Taşeronlaşma

Neoliberal tahakküm ile birlikte üretim ilişkilerinin organizasyonunda meydana gelen dönüşümlerden en önemlisi, taşeronluk sistemi olarak bilinen ve iş bölüşümünü azami düzeye çıkaran, David Harvey’in kavramsallaştırdığı üzere *katlıktan esnekliğe* geçiştir. Tuzla bağlamında taşeronluğun oturduğu zemin oldukça yaygın ve çeşitlidir: “Tuzla Tersaneler Bölgesi’nde taşeronlar, işçilerin vasıf, ücret ve güvence açısından da farklılaştıran montaj taşeronu, kaynak taşeronu, boru taşeronu, boya/raspa taşeronu, temizlikçi taşeronu, elektrik taşeronu, taşlama taşeronu vb. iş tanımlarıyla/ alt-dallarıyla anılırlar” (Akdemir ve Odman, 2008). Herhangi bir ku-

28- İş güvenliği meselesi için önemli gördüğümüz bir detay sigorta şirketlerinin tersaneleri fazla talep olmasına rağmen sigortalamamasıdır. En büyük sigorta şirketlerinden biri olan Aviva Sigorta Genel Müdürü Ertan Fırat’ın açıklaması Tuzla’daki durumu özetlemesi dolayısıyla aynen aktarıyoruz: “Bildiğiniz gibi şu anda Tuzla tersaneler bölgesi tarihinin en yoğun dönemini yaşıyor. Bu sebeple bize yoğun bir şekilde birkaç yıl önce sigorta talepleri geldi. Ancak en temel nokta, bölgedeki iş güvenliği konusuydu. Tersanelerde çalışan işçilerin çok büyük kısmı tersanelerin çalışanları değil, tersanelere taşeron olarak iş yapan kurumların personeliydi. Kurumsal kimliği olmayan, usta-işçi mantığı ile ucuz yolla tersanelere iş yapmaya çalışan kişilerden oluşan bu gruplar, iş güvenliğinden tamamen uzaktırlar. Bugün o bölgede çalışan işçilerin sayısını herhangi bir resmi kurumdan tespit ettirmeye kalksanız eminim her kurumdan başka başka rakamlar elde edersiniz. Bu da görüntüde büyük yatırımların olduğu tersanelerin arkasında kurumsal kimlikten uzak grupların olduğunun bir kanıtıdır. Bu sebeple biz bölgede işveren mali mesuliyet veya ferdi kaza sigortası teminatlarını verebilmek için karşımızda iş güvenliğine inanan, bu konuda risklerini yönetmek adına aksiyon alan bir kurum görmek isteriz.” (Hürriyet Gazetesi, 26.05.2008)

rumda asıl olan işi taşeronlara yaptırmak hukuki manada bir suç iken oldukça dallanıp budaklanmış olan Tuzla Tersaneler Bölgesi'ndeki taşeronluk sistemi için bu kanun uygulanma manasında bir geçerlik taşımamaktadır. İş Kanunu, alt işveren ilişkisini tanımlarken, ikinci maddede şunu dile getirmektedir:

“Bir işverenden, işyerinde yürüttüğü mal veya hizmet üretimine ilişkin **yardımcı işlerinde** veya asıl işin bir bölümünde işletmenin ve işin gereği ile **teknolojik nedenlerle uzmanlık gerektiren** işlerde iş alan ve bu iş için görevlendirdiği işçilerini sadece bu işyerinde aldığı işte çalıştıran diğer işveren ile iş aldığı işveren arasında kurulan ilişkiye asıl işveren-altişveren ilişkisi denir” (Akdemir, 2008: 92, *vurgular yazarı aittir*).

Bu yasaya bağlı kalarak ve bu yasanın uygulanmadığının altını çizerek, Tuzla Tersaneler Bölgesi meselesini anlamak neredeyse imkânsız olduğundan, Tuzla özelinde yapacağımız “taşeronluk” tartışmasını, ilki sermayenin taşeronluk sisteminden nasıl faydalandığı bakımından, ikincisi de taşeronluk olgusunun sınıf mücadelesine olan etkileri bağlamında iki veçhe üzerinden şekillendirmek faydalı olacaktır. *Birincisi*, işçi ücretlerinin düşürülmesinin sağlanması ve diğer bir deyişle sermayedarların artı değer üretimini maksimize etmek için taşeronluk sisteminin “fonksiyonel” olarak kullanmasıdır. Örnekleyecek olursak, Tuzla'da taşeronluk sisteminin ihale usulü işlemesi sayesinde taşeronlar arasında yaratılan rekabet üzerinden sermaye sahipleri emek maliyetlerini ciddi oranda düşürmektedir. Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde 1000 ila 1500 arasında, 3 ila 300 işçi çalıştıran taşeron firmaların varlığını düşündüğümüzde sermayenin maliyetleri düşürmek konusunda ne kadar başarılı olduğu düşünülebilir (Akdemir ve Odman, 2008). Bu rekabette avantajlı konuma geçmenin temel şartı, net bir şekilde, işçilerin omuzları üzerinde yükselerek daha kısa sürede daha düşük maliyetlerde gemi inşa etmek olarak tanımlanabilir. Taşeronluk sisteminin, işçi maliyetlerinin düşürülmesine ek olarak iş güvenliğine yatırım yapmama lüksünü de sermayedarlara vermesi dolayısıyla ve bu şekilde iş güvenliği maliyetlerini de düşürmesinden ötürü tercih sebebi olduğu söylenebilir.²⁹

İkincisi ise, taşeronluğun emek tabanlı örgütlenmeyi yani işçi sınıfı mücadelesini rekabet unsuruyla aşındırması; hemşehrilik, etnisite ve ailevi bağlar üzerinden bir iş örgütlenmesi kurarak, işçi sınıfını dikey bir şekilde bölmesidir. Örneklemek gerekirse, Karadenizli veya Kürt bir taşeron, hemşerilik bağları üzerinden kendi ekibini kurarak hem istihdam edilme biçimini hem de işte süreklilik kazanma koşullarını belirleyerek patron-işçi ilişkisini ters düz edip hemşerilik veya ailevi bağlar üzerinden emeğin örgütlenmesinin zeminini kaydırmaktadır. Bu şekilde, üretim ilişkileri üzerinden tanımlanan “sınıf” kavramını, toplumun geleneksel bağlarını yeniden üreterek emek örgütlenmesinin zeminini değiştirmesi olarak düşünülebilir. Ek olarak, rekabet olgusunun yalnızca sermayedarlar ve taşeronlar arasında değil, taşeronluk sistemi aracılığıyla işçilerin de içine düştüğü bir durum olarak ele alınması gerekmektedir.

Mesela ben dikkat ediyorum, adam taş çalıyor. Taşeron işçi. Mesela o da işçi. Ama yanındaki işçinin taşını çalıp, götürüyor, o diğer taşeronun gözüne girmek için. Bu, taş motoruna takılan taş. Böylesi şeyler de oluyor, dikkat ediyorum. Yani taşeronundan taş istememek için, ya işte ben falan yerden taş getirdim gibi. Yani patronun gözüne girmek için, ya falankes çalışmıyor, ya bu iyi çalışıyor [manasın-da].. (III. Görüşme)

Görüldüğü üzere, taşeronluk sisteminin emeğin örgütlenmesine olan etkisi, bir yandan rekabet olgusunu işçilerin günlük çalışma pratiklerine sirayet ettirmiş olması bağlamında, diğer yandan da hemşerilik gibi geleneksel toplumsal ağlara yaslanan ilişkilerin “bağımlılık” dolayımında yeniden üretilmesinde yatar.

Bu noktada, şu soruyu sormak faydalı olacaktır: Taşeronluk sistemini Tuzla özelinde bu kadar yakıcı hale getiren nedir? Sorunun cevabı taşeronlarla Tuzla sermayesi arasındaki bağımlılık ilişkisinde yatmakla beraber, taşeronların tersane sahiplerinden aldıkları işlerin net bir son teslim tarihinin olması yüzünden zaman sıkışmasının ortaya çıkmasıdır. Siparişin bir gün bile gecikmesi büyük maliyetlere neden olduğu için, tersane sahibiyle yapılan sözleşmede süre konusunda anlaşılması en önemli maddelerden biridir. Bağımlılık kavramı kapsamlı bir şekilde ifade edilecek olursa, tersanenin aldığı siparişin yetiştirilme hızına, işin kalitesine, ayrıca işi bizzatı elde etmeye (ihaleyi almaya) dair bir ilişkiyi ifade etmektedir (Akdemir ve Odman, 2008). Bu bağımlılık ilişkisine dayalı olarak dış taşeronluk, yerleşik taşeronluk ve çözüm ortaklığı olarak sınıflandırılabilen taşeronluk sistemi içerisinde bu adlandırmalar tersaneye olan bağımlılık derecesini belirlemektedir.³⁰

Net bir son tarihle ve kısa süre içinde bitirilmesi gereken işleri tanımlamak için kullandığımız “parça başı” kavramını netleştirmek için, bu üretim şeklinin işçiler üzerinde yaratmış olduğu etkiyi iş cinayetlerine yol açması bakımından incelemeyi önemli buluyoruz.

Taşeron işi acele iş. Götürü alıyor. Götürü aldığı için işi hızlandırıyor. İş güvenliği kalmıyor. Baskı işçilere oluyor. Diyecek bir hafta içinde bu geminin boyasını bitir. Adam mecburen bitirecek. Burada da iyi para kazanacak. Olan işçiye olacak (XIII. Görüşme).

Hakkârili Kürt emekçinin açık bir şekilde belirttiği gibi, iş yetiştirmek adına işçilerin omuzlarına yük bindirildiği söylenebilir. Bu yükün, önceki bölümlerde iş cinayetlerine ve iş kazalarına sebep olan yapısal faktörler arasında kayda değer bir yer tuttuğunun altı çizilmelidir.

29- İş güvenliği ile alakalı ekipmanların RMK gibi bazı büyük gemi inşaat şirketlerinde taşeronlar üzerinden değil bilakis işçinin bulunduğu şirket tarafından karşılandığına dair bir bilgiyi işçilerle yapmış olduğumuz derinlemesine görüşmeler esnasında edindiğimizi söyleyebiliriz.

30- Dış taşeronluk; tersanenin üretim organizasyonunda sürekli bir yeri olmayan ve iflas, işçileşme, işçi sirkülasyonunun daha hızlı gerçekleştiği firmalardır. Yerleşik ya da iç taşeronluk; tersanenin üretim organizasyonunda sürekli yeri olan ve tersane ile arasında güven ve alışkanlık gibi faktörlere dayalı ilişkilerin olduğu taşeron firmalardır. (Akdemir ve Odman, 2008; Akdemir, 2008).

Etnik, ailevi ve hemşehrilik bağlarının iş alanına taşınarak sosyo-ekonomik temelde yeniden üretilmesinin esas sebeplerinden biri de, kesin bir son teslim tarihi olan “parça başı” siparişleri yetiştirmek için verimliliğin artırılması noktasında geleneksel toplumsal bağların araçsallaştırılmasıdır. Örneğin, Kürt işçi, Karadenizli bir taşeronla çalışırken istenen verimi yakalamakta zorlanmaktadır. Görüşme yaptığımız işçilerden biri, Kürt taşeronların ortaya çıkışını ve bunun tersane sahiplerinin tarafından nasıl değerlendirildiğini ve iş bulma sürecinde etnik dayanışmanın rolünü şöyle dile getirmiştir:

“Kolaylık sağlanıyor tabi, bunun üzerine bağlar kurulmuş. Bir ihtiyaç varsa, muhtemelen orada sohbet edersen birbirinizi tanıma şansına olsa imkân olur, yönlendirir. Yabancıysan zaten bitti, ihtiyaç yok. Ama işte Doğuluysa devreye girer yani. Yardımcı olmak ister. Çünkü yaşamıştır kendisi o süreci, az çok destek çıkmak istiyor. Dedik ya o göçün olması, orda bir Kürt potansiyel oluşması, şimdi patronlar da bunu fark etti. Şimdi bir Kürt grubunun tepesine bir Karadenizli koysa hiç olmaz, haliyle onun içinden birini koyması gerekti. Baktı ki işi yapıyor, hani kar kazanacak ya, ondan sonra götürü başladı, şu işi sana veriyorum grubunla bitir. Patronun da istediği bir şey. Ve taşeronlaşma bu şekilde oluştu. Zaten şöyle başladı, direkt taşeronlaşma değil, götürücü olarak başladı. Sen tersanede iş almışsın, bana vermişsin, ben de diğerine veriyorum, götürücüye veriyorum, dördüncü el taşerona kadar çıkmıştı.” (VII. Görüşme).

Buradan çıkaracağımız sonuç, kapitalizmin neoliberal çağında yaygınlaşan taşeronluk olgusu aracılığıyla hâlihazırdaki toplumsal dayanışma ağlarına yaslanarak iş verimini ve dolayısıyla da işten elde ettiği kârı artırmaya yöneldiğidir. Bu durumun emeğin örgütlenme şekline yansımaları ise hem taşeronların hem de işçilerin, iş bulma ve bulunan işte süreklilik kazanma noktasında geleneksel toplumsal ilişkilerin dolayımında kalma zorunluluğunu ortaya çıkarmasıdır.

Toparlamak gerekirse, bu bölüm içerisinde iki temel nokta üzerinde durulduğunu not düşebiliriz. Birinci nokta, Tuzla Tersaneleri’nde esnek üretimin vücuda gelmiş hallerinden biri olan taşeronlaşmanın, işçi ücretlerini düşürmek ve iş güvenliği masraflarını taşeronların üzerine yıkmak üzerinden kârlarını maksimize ederek taşeronluk sistemini fonksiyonel olarak kullandıklarına ilişkindir. İkinci nokta ise emeğin örgütlenmesini dikey olarak hemşehrilik gibi geleneksel toplumsal ağlar aracılığıyla kesen ve bunları sosyo-ekonomik zeminde yeniden kuran hattır. Bu iki önemli faktörün üretim ilişkilerini şekillendirdiği Tuzla Tersaneleri’nde, net bir son tarih usulü çalışan tersanelerde emeğin son raddeye kadar sömürülmesi, iş kazalarının ve cinayetlerinin oluştuğu bağlamın bahsi edilen bu iki hat içinden şekillendiğini göstermektedir.

Tam da bu noktada, taşeronluk sisteminin etnik/ulusal kimlik ile kurmuş olduğu ilişkiye dair bir soru yönelterek meselenin yalnızca neoliberal dönüşümün etkisinden ibaret olmadığını ortaya koymak gerekmektedir. Neden Kürt işçiler ile Türk taşeronlar arasında iş verimsizliğiyle somutlanabilen bir

uyumsuzluk söz konusudur? Bu soruya verilecek cevap iki veçhe üzerinden şekillenebilir. İlkini yerli yerine oturtmak için Tuzla Tersaneler Bölgesi'ndeki işçilerin Tuzla'ya geldiklerinde beraberinde getirdikleri ve Tuzla'da yeniden şekillenen etnik/ulusal kimlik algılamalarını göz önünde tutmak gerekmektedir. Nitekim neoliberalizmin Türkiye'yi kasıp kavurduğu tarihsel aralıkta, Kürt hareketi ve zorunlu göç gibi mekanizmalarla ilişkili bir şekilde belirli bir etnik kimlik ile donanmış olarak Tuzla'ya gelen, kültürel ve dil farklılıklarını beraberinde getiren Kürt işçi yığınlarından bahsedilebilir. Diğer taraftan, Kürt hareketini bastırmak için üretilen Kürt karşıtı söyleme devletin ideolojik aygıtları üzerinden maruz kalmış ve kalmakta olan Türk işçilerinden söz etmek gerekmektedir. Bu yüzden, iş alanındaki uyumsuzluğu temelsiz ve sadece sermayenin faydalandığı bir olgu olarak görmektense, Kürt hareketinin karşı-hegemonya mücadelesi ve Türkiye Devleti'nin bu hareketi bastırma sarmalında oluşan sosyo-politik bağlamda ele alınması gerektiği akıllarda tutulmalıdır.

Yukarda yöneltlen soruya ikinci olarak verilecek cevap, bizzat Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde çalışan Kürt işçilerin gündelik yaşamlarında belirginleşen, Kürtlere yönelik ayrımcı pratik ve söylemleri konu edinen bir hat üzerinde şekillenebilir. Lakin bu konuya odaklanmadan önce, Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde 1992 yılından bu yana yaşanmakta olan ve sayısı 120'ye ulaşmış olan iş cinayetlerinin, işçiler üzerinde yarattığı etkiler bağlamında tartışmayı uygun görüyoruz.

III. İş Cinayetleri ve Ölümün Normalleşmesi

İş kazalarının, direkt olarak kapitalist üretim ilişkilerine içkin olan, sermayedarların elde ettikleri kârı maksimize etmek suretiyle zeminini hazırladıkları taşeronluk sisteminin sonucu oluşan güvensiz çalışma koşullarıyla olan ilişkisi bir önceki bölümde detaylı bir şekilde incelenmiştir. Eksik kalan nokta ise, sebepleri ortaya konan iş cinayetleri fenomeninin işçiler üzerindeki etkilerin ve işçi dayanışması ekseninde yarattığı sonuçların henüz tartışılmamış olmasıdır. Bu bölümde yanıtlanmak üzere birkaç kilit soru yönelterek başlamak zihin açıcı olacaktır: İş cinayetlerinin sebepleri işçiler tarafından nasıl kavranmaktadır? Şahit oldukları veya duydukları iş cinayetlerine ve iş kazalarına karşı geliştirilen tavırlar hakkında ne söylenebilir? Ölüm olgusu Tuzla Tersanelerinde ne kadar normalleşmiştir?

Hatırlıyorum, Türkter tersanesinde bir kaza oldu, arkadaşımızın cesedi yanı başımızda, beş metre kadar yanımızda çalışıyorlardı... Ölümüne sebebiyet veren onun amcasıydı. Ama bu ciddi anlamda

33- İş güvenliği ile alakalı ekipmanların RMK gibi bazı büyük gemi inşa şirketlerinde taşeronlar üzerinden değil bilakis işçinin bulunduğu şirket tarafından karşılandığına dair bir bilgiyi işçilerle yapmış olduğumuz derinlemesine görüşmeler esnasında edindiğimizi söyleyebiliriz.

34- Dış taşeronluk; tersanenin üretim organizasyonunda sürekli bir yeri olmayan ve iflas, işçileşme, işçi sirkülasyonun daha hızlı gerçekleştiği firmalardır. Yerleşik ya da iç taşeronluk; tersanenin üretim organizasyonunda sürekli yeri olan ve tersane ile arasında güven ve alışkanlık gibi faktörlere dayalı ilişkilerin olduğu taşeron firmalardır. (Akdemir ve Odman, 2008; Akdemir, 2008).

tersanenin altyapısından kaynaklı bir şeydi, vincin fren sistemi bozuktu, durduğun halde vinç üç metre daha yürüyor, orada duruyor. Bu ayarlanmamış olduğu için, vinç durmuyor üç metre ötede ki kişinin üstüne düştü sac. Yetiştığımızde bitmişti zaten... Şunu gördük ama ciddi anlamda insanlarda yozlaşma var. Yani düşünebiliyor musun, bir hayvan bile can çekişirse, yani orada iş arkadaşın ve sen yanı başında çalışabiliyorsun. Böyle bir baskı olabilir mi, nedir sana o baskıyı yapan, o çekici orada hâlâ sallattıran? Ekmek korkusu, bu kadar mı korku, en basitinden işinden olursun, canın cehenneme, işinden olmasan yarın senin başına gelecek aynı şey. (V. Görüşme)

İş cinayetleri konusunda işçilerin bu konuya duyarsızlaştıklarının yanı sıra, kazaların ortaya çıkmasının sebeplerinden biri olarak yapısal eksiklerin işçiler tarafından da görülebildiğini bu örnek üzerinden anlamak mümkündür. Ayrıca, genellemek mümkün olmasa da, bize aktarılan deneyimlere yaslanacak olursa, Tuzla'da iş cinayetlerine şahit olan işçilerin genelinde "sinik" bir halet-i ruhiyenin söz konusu olduğu söylenebilir. İşçilerin ölümler gerçekleştikten sonra sessiz kalabilmeleri veya işlerine devam edebilmeleri ancak Tuzla'da adaletsiz çalışma koşulların işçiler tarafından da doğallaştırıldığı yolunda bir iddia ile anlaşılır olabilmektedir. Genellikle, gerekli iş güvenliği tedbirleri için yatırım yapılmamasından kaynaklanan bu iş kazalarından bir diğerini, yakın arkadaşının yaralanmasıyla deneyimleyen başka bir işçiye kulak kabartmak, işçilerin iş kazasını algılama biçimleri hakkında fikir verici olabilir.

Geçen sene zaten özel tekne yapıyordu. RMK'da büyük bi tekne yapıyorlardı herhalde. Çelik bir tekne yapıyordu. Orda elektrige çarptı. Ordaydı zaten. Adamı ben görmeye gitmedim hiç bir zaman zaten.. Gördüğüm zaman fenalık geçiriyorum. Bu yüzden hiç bakmadım ama çok etkiledi. Baya etkiledi beni. Arkadaş gene iskeleden düştü. Ama Allaktan bir şey olmadı yani. Bir kaburgaları kırıldı. (III. Görüşme)

Tuzla Tersanelerinde iş kazalarıyla oluşan kaburga kırıkları, sıyrıklar, çizikler, işçiler için olağan dışı vaka kategorisine girmemektedir. Kaburgaların kırılmasının ölüme yeğlendiği bir iş güvensizliği ortamında, arkadaşının ölümü sonrasında olay yerinden ayrıldığını söyleyen bu işçi, bu ölüm karşısında işçilerin üzerindeki sinik ve umursamaz ruh halini şu şekilde dile getirmiştir: "*Başka hiç bir insan işten ne çekilir ne iş durdurulur. İş devam eder*". (III. Görüşme)

Tam da bu noktada, insan hayatının değerini sıfıra indirebilen bir üretim ilişkisine dâhil olan sermayedar ve taşeronların bu ölümler karşısında takındığı tavrı da kesinlikle tartmak gerekiyor. Bu tavır, ölümler üzerinden gerçekleşebilecek cezai tedbirlerin veya olası protestoların önüne geçmek için ölen kişi üzerinde yapılan değişikliklerden, iş cinayetlerini saklamak için bulunan türlü tekniklere kadar uzanan bir yelpazede değişkenlik arz etmektedir. Sermayedarların işledikleri cinayetlerin üstünü örtmek için kullandıkları

rı yöntemlerden bir tanesini Tuzla emekçilerinin dilinden ortaya koymak gerekirse:

Birini elektrik çarptı, yani elektrik çarptı öldürdü. Gittiğimde üstünü değiştiriyorlardı. Tulum, ayakkabı, baret, emniyet şeyi.. cesede giydireyorlardı. İşte olay yeri inceleme polis geldi. Böyle yazıyor, dedim “abi” dedim. Dedi “ne var, ne oldu hemşehrim” dedi. Dedim “sen neyi yazıyon”. Dedi “bunları yazıyorum” dedi. Ölünün şeyini yazıyor ya oraya. Dedim “sana hiç inandırıcı geliyor mu”. “Yani bu kablo hiç yere sürülmüş mü, o baret hiç yere sürülmüş mü” dedim. “Bana ne gösteriyorlarsa onu yazıyorum” dedi. (XIV. Görüşme)

Bu olay özelinde ayyuka çıktığı gibi, tersanecilik işletmesinin iş cinayetlerinde herhangi bir rolü olmadığını kayda geçirmek amacıyla ölen emekçilerin cesetleri üzerinde dahi değişiklik yapmaları, zaten kayıt dışılığın hüküm sürdüğü Tuzla coğrafyasına yasa dışılığı da katkı etmektedir. Aslında, bu ve benzeri olaylar ortaya çıktıktan hemen sonra kapitalist devlet, tabiiyeti altında olan polisleri aracılığıyla tersanede her daim vardır. Lakin devletin bu varlığı, iş cinayetlerinin üstünün örtülmesi için görmezden gelmekle eşdeğerdir. Ek olarak, iş cinayetlerinin sınıf mücadelesi ve medya gibi alanlarda yankı bulmasından sonra geliştirilen bir diğer sermaye tekniğini de anlatan işçilerin dile getirdikleri varılan noktayı gözler önüne sermektedir:

[iş cinayetlerini] Saklıyorlardı abi genelde. Kimse duymasın, medya falan duymasın diye. Hemen anında haber almıyorduk. Mesela medyaya karşı herhangi bir cevabı olsun diye. İşin ilginç tarafı, kazalar falan yoğunlaştığında, ambulanslar mesela kaza geçiren işçiyi almaya geldiğinde siren çalmıyorlar. Bunu fark ettik yani. (VII. Görüşme)

Ambulansların sessizliği ile sermayenin vicdani sessizliğinin eşzamanlı vuku bulduğu Tuzla Tersaneler Bölgesi’ndeki iş cinayetleri hakkında Tuzla sermayesinin bir yandan savunma bir yandan da saldırı pozisyonu aldığını söylemek mümkündür. Sermaye cenahlarında iş cinayetlerine dair kurulan söyleme bakıldığında ilk karşılaşılan zemin işçilerin eğitimsiz-cahil olduklarına üzerinden biçimlenmektedir. Eğitimsizlik vurgusu Tuzla’da yapılan işin niteliği konusunda eğitim almamış olmaya denk düşerken, aynı çizgide ifade edilen bir başka vurgu ise “cahillik” sarmalında bina edilmiştir. İkinci söylem ise kapitalist ağızlardan duyulmasına fazlasıyla alışık olunan ve Tuzla meselesinde bir savunma refleksi olarak kendisini gösteren “ekonomik kalkınma ve istihdam etme/yaratma” söylemidir. Tuzla burjuvazisi, bu iki zemin üzerinden bir yandan işçilerin eğitimsizliğine vurgu yaparak iş cinayetlerinin ve kazaların sorumluluğundan kendisini azade kılarken diğer yandan da zımnî bir tehdit biçimiyle Tuzla’da istihdam edilen kişi sayısının altını çizmektedirler.

“Eğitimsizlik” söylemine odaklanmak amacıyla, hem hükümet hem de sermaye adına konuştuğu varsayılabilir tersane sahibi AKP İstanbul Milletvekili Hasan Kemal Yardımcı’nın dile getirdiklerine bakılabilir. Bir televizyon

programında sarfettiği sözlerde eğitimsiz işçilerin tersanelere sokulmaması gerektiğini söylerken, bu konuşma ile alakalı yapılan haber şudur: "Milli Savunma Komisyonu Başkanı ve AKP İstanbul Milletvekili Hasan Kemal Yardımcı tersanelerde meydana gelen ölümlü kazaların en büyük sebebinin okuma-yazma bilmeyen eğitimsiz kişilerin çalıştırılması olduğunu söyledi" (*Deniz Haber*, 13.02.2008). Bu açıklamanın ikna edicilik açısından cılızlığına cevaben Aslı Odman'ın değerlendirmesi göz önünde tutulabilir.

Mesele "baret takmaya üşenen eğitimsiz işçiler" meselesi değil: Gemi inşa sektöründe ağırlıklar tonla değil, grosston ile verilir. İşçilerin üzerine düşen saç parçaları 3, 5 tonluk parçalardır. Bu parçalar, "koştura koştura" büyüyen bu "başarılı" sektörde, olması gerektiği gibi vinç yerine, forkliftlerle, daracık tersane mekanında, acele acele bir yerden bir yere taşınırsa, forkliftten işçinin üstüne düşüp işçiyi, teknikeri, mühendisi ikiye bölebilirler (Bianet, 2008).

Diğer bir yandan, bir dönem AKP milletvekili de olan Desan Tersanesi sahibi Cengiz Kaptanoğlu, ekonomik kalkınma söyleminin en bariz örneklerinden birini gözler önüne sermiştir: "Tersanelerde işçilerin ölmesini tabii ki istemeyiz, ama altın yumurtlayan tavuk da kesilmemeli. Gemi inşa gibi Türkiye'nin parlayan bir yıldızını söndürmek isteyenler var" (Milliyet Gazetesi, 27.02.2008). Bu söylemin en belirginleşip, eğitimsizlik meselesi ile iç içe geçtiği başka bir örnek ise, Denizcilik Ticaret Odası Başkanı, aynı zamanda birçok tersanenin sahibi Metin Kalkavan tarafından dile getirilmiştir:

"Bu olaylar gündeme gelene kadar, sektörün Güneydoğu Anadolu'dan bu kadar insan çalıştırdığını bilmiyordum. Şu anda gemi inşa sektörü GAP'ın en büyük istihdam deposu ve destekleyicisi. GAP bölgesine en büyük para bizden gidiyor. Son yıllarda çok yoğun istihdam aldık. İstihdam alırken gemi sektörünü bilmeyen bir dünya insan alındı. Bu kişilerin sektöre girmesi ölüm oranlarını arttırdı. Bundan sonra yapılması gereken bu sektöre sertifikasız insan girmemesi. Dünyada yüzde 90 büyüyen sektör Türkiye'de yüzde 360 büyüdü. Böyle bir hızda meslek adamı yetiştiremedik" (Akdemir ve Odman, 2008).

Bu tür açıklamaların temel amacı ortalama Tuzla işçisinin hâlen köylü Kürt ve Arap işçi olduğu, iş kazalarına maruz kalan Tuzla işçisini karikatürize etmek, sahadaki işçilik vasfını küçümsemek, "kendi ölümünden sorumlu olan eğitimsiz köylü işçi" ve hatta "sorunlu Kürt işçi" imajını doğurma sonucunu taşıyacak şekilde ideolojik olarak çarpıtmaktır (Akdemir ve Odman, 2008). Hem iş eğitimi hem de cehalet düzleminde kurulan sermaye söylemine niceliksel yöntemler üzerinden bir cevap geliştirmenin imkânsızlığını da akıldan tutarak, bir kişi hariç 6 kişinin lise mezunu olduğu Hakkârililerin yaşadığı bekâr evinde mülakat yaptığımız Anadolu Lisesi mezunu Hakkârilili bir işçinin dile getirdiği ile yetinmeyi kâfi buluyoruz.

"İlk başta o niyetle [bir dershaneye gitmek ve ÖSS'yi kazanma niyetiyle] gelmiştim buraya. Burada İstanbul Üniversitesi'nde arkadaşım

vardı. Yer ayarlayacaktı. Oradan yola çıktım geldim buraya. Dershanenin kontenjanı doldu dedi. Ben de dersane yerine tersaneye gittim.” (II. Görüşme)

İş cinayetlerinin ve kazalarının sonucu olan güvenliksizliğin olağanlaşması konusu ile iş cinayetlerinin sebeplerine dair geliştirilmiş devlet ve sermaye söyleminin bir arada ele alınmasının temel sebebi, sermayenin sustuğu ve konuştuğu iki farklı anın fotoğrafını gözler önünde sermektedir. Ölümün gerçekleştiği anlarda susan lakin sonrasında üretim ilişkilerinin çelişkilerinden doğan nedenler bütünüünün zeminini eğitimsizlik-cehalet söylemi ile kaydıran Tuzla burjuvazisinin yaslandığı farklı bir zemin olan “ekonomik büyüme ve istihdam sağlama” söyleminin hegemonik despotizm için yerinde bir örnek teşkil ettiğinin altı çizilmelidir.

IV. Sınıf Mücadelesi, Eylemlere Katılım ve Sendikal Faaliyetler:

Tuzla Tersaneler Bölgesi özelinde sınıf mücadelesini konu edinirken üzerinde durulması gereken üç nokta sayılabilir. Bunlardan *birincisi*, neoliberalizmin ve esnek üretim modelinin uzantısı olarak ele alınması gereken üretim ilişkilerinin içinden şekillenen ve sınıf mücadelesinin kitleselleşmesini engelleyen etkenlerin bütünlüklü bir şekilde ele alınması üzerinedir. *İkinci* olarak da, Tuzla’da verilen sınıf mücadelesinin, sermaye ve devlet aracılığıyla kurulmuş olan hegemonyaya karşı geliştirmiş olduğu eylemlerin yeşerttiği “kısmi” sonuçlara odaklanmaya duyulan gereksinimdir. *Üçüncü* olarak da ulusal-popüler projeyi hedef alan Kürt hareketini ve sosyalist hareketi engellemek için, sermaye ve kapitalist devlet tarafından kullanılan yöntemleri incelemenin önemidir. Bu bağlamda, hak arama mücadelesinin bastırılması ve kitleselleşmesinin engellenmesi hangi söylem ve pratikler çerçevesinde kurulmaktadır, bunun muhasebesini yapmayı amaçlamaktayız.

İlk hattı anlaşılır kılma çabası içerisinde, Tuzla’da verilen sınıf mücadelesini bizzat üretim ilişkileri ve emeğin örgütlenme şekli üzerinden zayıflatan faktörlere baktığımızda, David Harvey’in *esnek birikim* rejimine dair dile getirdiklerinin örneğini görmek mümkün olabilir. Bu faktörlerden birincisi, işçilerin büyük bir çoğunluğunun sigortasız ve kayıt dışı bir şekilde taşeron firmalarda çalıştırılıyor olmalarıdır. Bu, işten atılmalardan iş cinayetlerine, sendikalara üye olamamasından türlü türlü hak gasplarına (uzun çalışma saatleri gibi) kadar uzanan bir skalada hukuksal mücadele alanının altının oyulmuş olmasına ilişkindir. Somutlaştıracak olursak, yaklaşık otuz beş bin çalışan olan gemi inşa sektöründe, Limter-İş üyesi işçi sayısının yalnızca bin civarında olması bu saydığımız etmenlerin ne kadar etkili olduğuna işaret etmektedir. Eylemlilik konusuna gelinecek olursa, işçilerin yevmiyelerinin günlük olarak hesaplanması, zaten diğer sektörlerde göre nispeten yüksek yevmiyelerin olduğu gemi inşa sektörüne sırf bu yüzden kaymış olan birçok işçiyi, eylemlere katılım konusunda mütereddit bir pozisyona sokmuştur. Bu yüzden, işçilerin eylemlere katılımının sınırlı olmasının sebeplerine dair yöneltmiş olduğumuz soruya, neredeyse görüştüğümüz tüm işçilerden almış olduğumuz “*Günlük yevmiye kaybediyorlar. Başka bir nedeni yok*” vurgusunda bir haklılık payı olduğu söylenebilir.

İkinci hatta bakılacak olursa, Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde, Limter-İş, TİB-DER, Kürt hareketi ve diğer sosyalist partilerin öncülük etmesiyle ortaya konan mücadelenin tüm engellemelere rağmen sınıf mücadelesi açısından olumlu sonuçlar verdiğini söylemek mümkündür. Eylemler öncesinin ve sonrasının fotoğrafını çeken bir emekçiye kulak vermek söylemek istediğimizi daha anlaşılır kılacaktır:

Mesela bu bot, ayakkabı... mesela güvenlikler çoğaldı. Mesela şimdi fan yok diyoruz, bağırıyoruz, gidip hemen getiriyor. Mesela eldiven yok... eldiven yok diye bağırıldığını zaman gidip taşerona ceza kesiyor. Yapıyorlar yani bunları. Böylesi şeyler oluyor yani. Mesela ağ koyuyorlar. İş güvenlikçileri yoğunlaştırdılar, mesela geliyor, "usta bir eksik, bir şey var mı, kablo niye yırtık" diyor. Bu üçlü prizlerin kafasını değiştirdiğinde, elektrikle trafoların 220 ile 24 şeylerini değiştirdiler.. Eldivenlere bakıyorlar, eldivenlerde herhangi bir yırtık var mı, yok mu? Kontrol bu noktada baya şey oldu (XI. Görüşme).

Derinlemesine görüşmelere katılanların çoğunun yapılan eylemlerin iş hayatlarını "daha" güvenli hale getirdiğini dillendirdiklerini söylemek mümkündür. Bu noktada, düzenlenen eylemlerin etki yaratma şeklinin, eylemlerin medya ve devletin kurumsal organları üzerinden yarattığı baskılarla beraber bir toplam olarak vücuda geldiğini belirtmek daha açıklayıcı olacaktır. Buna ek olarak, işçilerin maaşlarını alamadıkları durumlarda sendikalar aracılığıyla emeklerinin karşılıklarını aldıkları söylenebilir. "*Bir taşerondan paranızı alamazsanız ne yapıyorsunuz?*" şeklinde yönelttiğimiz soruya aldığımız cevapların çizgisini belirttiğinden dolayı Hakkârilili Kürt işçilerin vermiş olduğu cevaba müracaat edebiliriz: "*Almak çok kolay oluyor. Sendika alıyor, alabiliyor. Bilmiyorum, arkadaşlar da alamamışlardı aileleriyle. Gitmişlerdi, onlar [sendika] da almışlardı işte*" (Hakkârililer D). İşçi sınıfı mücadelesinin yaratmış olduğu kazanımların sınırlı olduğu uyarısını yapmakla beraber, bu sınırların Tuzla Tersaneler Bölgesi özelinde nasıl mekanizmalarla uygulamaya sokulduğuna bakmak gerekmektedir.

Üçüncü hat kapsamında, işçi sınıfı mücadelesi karşısında sermayenin ve kapitalist devletin repertuarında bulunan söylemleri ve bu çizginin somut olarak işçi sınıfı mücadelesini engellemek için kullanageldiği pratikleri ayrıntılı bir şekilde tartışmak, çalışmamızın ilk bölümünde İki-Uluslu hegemonik proje olarak nitelendirilen neoliberal dönem üzerine yapılan makro analizleri derinleştirme fırsatı sunmaktadır. Bu minvalde, işçi sınıfı mücadelesinin kitleselleşmesini engellemek amacıyla en sıklıkla başvuru alan tekniğin, Türkiye Devleti'nin Kürt hareketi karşısında ideolojik mevzi kazanma amacıyla PKK karşıtı ürettiği ve yayınlattığı "terörizm" ve "bölücülük" eksenli söylemlerin, Türkiye genelinde olduğu gibi Tuzla özelinde de etkili olduğuna kuşku yoktur.

Bu söylemin uzun vadeli kurucusu olan devletin ideolojik aygıtları bir yanda dursun, Tuzla Tersaneler Bölgesi meselesi bağlamında bu söylemi kurup yayma çalışmaları tespit edilebilir. Tersane kapatmalarının gündemde olduğu dönemde Selah Tersanesi'nin sahibi olan Erkan Selah tarafından yapılan açıklamalardan biri şudur:

Gemicilik baba mesleğimiz. 1954 yılından bu yana tersanecilik yapıyoruz. Tersanemizin kapatılmasının nedeni basın yargısız infaz niteliğindeki haberleri ve bölücü örgütün propagandasını yapan sendikadır. (*Deniz Ticaret Gazetesi*, 24.05.2008)

Tuzla sermayesinin üyelerinden biri olan Erkan Selah’ın prizmasından bakıldığında, Tuzla’da sınıf mücadelesi veren sendikalar PKK’nin propagandasını yapmaktadırlar. Bu örnek, Tuzla’da yürütülen sınıf mücadelesinin nasıl Kürt hareketi ile Türkiye Devleti arasındaki çatışmaya sıkıştığını ve bu gerilimden bağımsız bir şekilde hareket alanı açmanın Türkiye’deki sosyalist hareket için zorluğunu göstermektedir. Hak arama mücadelesinin Kürt hareketi karşıtlığıyla bastırılmaya çalışıldığını ve bu stratejinin tekil bir örnekten ibaret olmadığını göstermek açısından, Deniz Ticaret Gazetesi’nde yayınlanan ve yine tersane kapatmaları konusuna değinen bir haberden yapılan bir alıntıyı aktarmak faydalı olacaktır.

İstanbul Valiliği, son bir hafta içinde iki işçinin öldüğü Selah Tersanesi’ni süresiz kapattı. Bu haber ajanslara düştüğü zaman, 5 Kasım 2007 günü Kürt yayın organı Roj TV’nin Tuzla Tersaneler Bölgesi ve tersane işçilerinin başlattığı hareket akıllara geldi. Zira 5 Kasım 2007 günü, Roj TV’nin Roj Aktüel isimli Türkçe yayınlanan programında Tuzla’nın mutlaka ele geçirilmesi, tersanelerin durdurulması, bunun için de; Tuzla’daki PKK elemanlarının yandaş sendikalar, sivil toplum örgütlerini harekete geçirmeleri ve tersaneler bölgesinin mutlaka cehenneme çevrilmesi gerektiği, ancak bu şekilde Tuzla’nın ele geçirilebileceği konuşuluyordu. Bu hareket için emrin bebek katili Apo’dan geldiği açık açık beyan ediliyordu. (*Deniz Ticaret Gazetesi*, 21.05.2008)

Adından da anlaşılacağı üzere Tuzla burjuvazisine yakın duran bu gazete yapılan eylemleri doğrudan PKK ile eşleştirerek, hak arama mücadelesi ile Kürt hareketi arasında organik bir bağ kurmaya çalışmaktadır. Sınıf mücadelesinin üzerinde gölgesi gezinen Kürt hareketine dair bu söylemlerin işçiler üzerindeki etkilerini de mutlaka incelemek gerekmektedir. Tuzla Tersaneler Bölgesi’ndeki Türk işçilerin sendikaya bakış açıları, işçi sınıfı mücadelesi yürüten sendikaları da Kürt hareketinin uzantılarıymış gibi algılamakta mıdır? Bu soruyu sordüğümüz Kürt işçilerden birinin verdiği yanıt şudur:

Burada sendika aleyhine çok acayip propagandalar oluyor. Çok farklı şeyler yapıyorlar. Mesela adam şey diyor, “ya komünistlerin yeri”, “işte oraya teröristler geliyor”, “orda işte, işçi, mişçi hakkı yok işte”, “iş olsun”, “kendi ceplerini düşünüyorlar”, “bunların geneli teröristtir”. “Baksana” diyor mesela, “hepsi sakallı makallı, bıyıklı mıyıklı.” “Bunlar kimdir” diyor, “bunlar hepsi vatan hainidir” gibi söz-cükler kullanıyorlar yani [1. Görüşme].

Bu genel söylemi sınıf mücadelesinin ortaya koyduğu eylemler bağlamında ele aldığımızda, hak aramanın veya eyleme dâhil olma renginin fazlasıyla Kürtleşmiş olarak görüldüğünü, negatif ve aşağılayıcı vurgular taşıyan bir düzlemde pratikleştiği yönünde bir teşhiste bulunulabilir. Tüm bunlara ek

olarak, örgütlü olarak sınıf mücadelesi içerisinde yer alan işçilere iş verilmesi, mimlenen işçilerin belirli tersanelere girişlerinin yasaklanması ve eylemlerde polislerin şiddet kullanmaktan çekinmemesini sayabiliriz.

Limter-İş'in düzenlediği 27-28 Şubat ve 16 Haziran 2008 grevlerine, iş cınayetlerine-kazalarına karşı yapılan eylemlere katılım konusunda Dersimli bir emekçinin aşağıdaki sözleri bir çok soruya cevap vermesi açısından oldukça aydınlatıcıdır:

Ben şu an Gemak Tersanesi ile Tuzla Tersanesi'nde İsmet Yamak olduğu için cezalıyım, girmiyorum. Taşeronlar çağırıyor ama giremiyorum. Cezam nedir benim? Baret mi takmamışım? Sizi askıya mı almışım? Burda greve katılmışım. İnsan mı öldürmüşüm? Greve katılmak işçinin hakkı değil midir? Acaba biz fazlasını mı yaptık nedir? İşçinin hakkı, saati, sigortası, zammı, giysisi, sosyal hakları... Bunları istedik. Bunlar zaten anayasa kanununda var. İkinci gün işe gittik terörist olduk. Sivash bi taşeron sen nerdeydin dedi. Ben grevdeydim dedim. Sen neye teröristlerin içine gidiyorsun sen terörist misin? dedi. Ula ben dedim ben teröristsem sen benim hakkımı yiyorsun sen teröristlerin önde gidenisin. O zaman ismimi içeri verdiler. En son Gemak'ta işbaşı yapmak için gittiğimde aldılar, TV'ye CD'yi taktılar. Kapıyı kapatmışız ya. Bak bu sensin [dediler]. Önceden kırmızı çizgiye koymuşlar, televizyonda dairenin içindeyim ben. Şu anda Tuzla ve Gemak'a giremiyorum süresiz. [III. Görüşme]

Örgütlü sınıf mücadelesi karşısında geliştirilen bu sermaye pratiğinin, yukarıda meramını anlatan Dersimli emekçiye has bir durum olmadığının altını çizmek gerekiyor. Bilakis, işçi sınıfı mücadelesi içerisinde yer almasından dolayı işten atıldığı resmîyet kazanmış işçilerin de olduğunu belirtmek mümkündür. Örgütlü sınıf mücadelesinde yer alan Kürt işçilerden birisinin dile getirdiği adeta malumun ilamı sayılabilir:

16 Haziran'da bir grevimiz vardı, onun ertesi gününde işten çıkarıldık. Gerekece de grev sürecinde örgütlenmede çalışma sürdürmek. Zaten bana özellikle gönderdiği iş akdi feshinde şey diyor, firmamızda işe başladığımızdan beri işçiler arasında örgütlenme yaptığınız tespit edilmiştir, bundan dolayı işte.. Yasadışı eylem örgütlediğiniz ve katıldığınız için.. Şu an davalık ve hatta tüm gazetelerde yer aldı. Evrensel, Milliyet, Sabah, hatta patronla canlı bağlantıya bile katıldık programlarda. O eylemden sonra da dört gün oturma eylemi yaptım tersane kapısında. Ve bir Allah'ın kulu gelip yüzünü döndürüp 'niye bekliyorsun' demedi, özellikle yönetim tayfası falan. Benim patronun da siyasi kimliği vardı... O süreçten sonra, gazeteye çıkma falan, bir ay iş bulamadım. Tanınan biri oldum, işte, telefonla görüşüyorsun, 'evet, ihtiyaç var görüşelim'. Yüz yüze görüşünce 'bir on beş gün sonra haber veririm sana', kibarca da 'almıyorum'. Hâlâ da bu sıkıntıyı yaşıyorum açıkçası. Havzada giremediğim birkaç tersane var. [VII. Görüşme]

Sermayenin doğrudan işçi sınıfı mücadelesine karşı geliştirmiş olduğu pratiklere ek olarak, devletin bu eylemler konusunda nasıl bir tavır takındığını da incelemek gerekmektedir. Kapitalist devletin sermaye adına bulunduğu müdahalelere mikro bir bağlamda şahitlik etmek açısından, 28 Şubat 2008’de iş cinayetlerine karşı gerçekleştirilen bir eylemde yaşadıklarını anlatan tersane işçisine kulak vermek aydınlatıcı olacaktır:

Bir polis var ki, biz orada 80 kişi varız yokuz sabah altıda. 80 işçi, bin ikibin polis anasını satayım. Ama ne vurdular biliyon mu? ... Yaka paça seksen kişiyi tıktılar. Çocuğun kolu kırılmış yerde dayak yiyor. Bacağı kırıldı birinin yerde hâlâ sopa yiyor çocuk [V. Görüşme].

İzinsiz bir şekilde eylem yapılması gerekçe gösterilerek uygulanan bu şiddetin kaynağının, sadece hukuksal bir prosedürü yerine getirmek olmadığını aynı zamanda sınıf mücadelesini sindirme amacı da taşıdığını anlamak için uygulanan şiddetin ne kadar orantısız olduğuna dikkat kesilmek kâfi olabilir. Sermayenin ve kapitalist devletin işçi sınıfı mücadelesi konusunda göstermiş olduğu tutumlara örnek teşkil eden bu halleri tam manasıyla kavrayabilmek için, kullanılan stratejileri işçi sınıfı mücadelesinin getirebildiği “kısmı” sonuçlarla birlikte düşünmek gerekmektedir.

Kürt hareketine karşı devlet söyleminde önemli yer tutan “bölücü” ve “terörist” gibi anahtar kelimeler etrafında şekillenmiş olan söylem ve pratiklerin tam olarak nereye oturduğunu anlamak amacıyla, neoliberal süreçte vuku bulan İki-Uluslu hegemonik projenin hâlihazırdaki Tuzla meselesini üzerinden okunma şekline bakılabilir. Bu noktada, Jessop’ın İki-Uluslu hegemonik projeler için önerdiği tanımı hatırlamakta fayda var: İki-Uluslu hegemonik projeler, avantajlı ulusun seçici bir şekilde ödüllendirilmesini ve kaynaklara erişimini kapsarken, diğer ulusun gücüne ket vurulmasını ve baskı altında tutulmasını gerektirir (1990: 212). Çalışmanın ilk bölümünde, Jessop’ın buradaki “ulus” kavramını hâlihazırda kullanılan daha geniş bir çerçevede kullandığı belirtilmişti. Bu çizgiyi izleyerek, neoliberal süreçte, Kürtlerin çoğunluğu gibi, gibi, Türkiye’de yaşayan diğer proleter unsurların da İki-Uluslu hegemonik proje kapsamında; gücüne ket vurulan, baskı altında tutulan ve materyal kaynaklara erişmesinin kısıtlandığı tarafta olduğunun altı çizilmişti. Sosyalist mücadele veren işçilerin Kürt hareketi ile aynı kefedeyi değerlendirmesinin nedeni, hem Kürtlerin hem de işçi sınıfının en fazla ezilen kesiminin “diğer” ulus kategorisinde yer almalarıdır.

Tuzla’da verilen sınıf mücadelesi bağlamında berraklaşan bu tezin siyaset üzerinden yürütülen ayağını daha geniş bir bağlamda ele almak gerekirse; Türkiye’de emek siyaseti güderken, ulusal-kalkınmacılık, anti-emperyalizm ve yurtseverlik üzerinden şekillenen neoliberal muhalefetin ulusal-popüler projeye yedeklendiği vurgusu hatırlanabilir. Kürt hareketiyle iç içe geçmiş bir şekilde, hatta Kürtlerin vücuda getirdikleri karşı-hegemonyayı basturmak için kullanılan söylem ve pratiklerin aynısına maruz bırakılarak aşındırılmaya çalışılan işçi sınıfı mücadelesini Tuzla’da gözlemlemek mümkündür. Bu dile getirilen olguyu Tuzla özelinde verilen sınıf mücadelesi pratiklerinde de

anlaşılır kılmak için, Kürt işçilerden birine yöneltmiş olduğumuz bir soruya binaen aldığımız cevabı ortaya koymayı gerekli görüyoruz:

TKD: “Peki neden işçiler Tuzladaki eylemlere çok katılmıyor? Güven mi duymuyorlar mesela?”

Kürt İşçi: Güven değil. diyor mesela, sakalı var, terörist, car curt, böylesi. Bayrak... Türk bayrağı yok mesela. Bu son grevde, DTP’nin bayrağı geldi, bir de Kaldıraç bayrağı vardı. Benim dikkatimi çekti. Kaldıraç’a müdahale etmediler. Yani bunu yapan da... görevli olan... yani sosyalist olanlar... partisinin ismini vermeyim de, müdahale etti, benim zoruma gitti yani. Ben de o bayrağı kaldırırdım dedim. “Ya ne oldu abi” dedi. “Kaldır o bayrağı, terbiyesizlik yapma” dedim. Kaldırmasaydı vuracaktım kesinlikle. “Bak sen beni yanlış anladın” dedim. “Arkadaş” dedim, “DTP de, birçok ton, farklı sosyalist grup geldi” dedim, “ama tek müdahale ettiğin bayrak DTP”. [Dedi ki] “Ya işte işçiler gelmiyor”. [II. Görüşme]

Bu kısa anlatıdan da anlaşılacağı üzere, Türkiye’de bulunan kimi sosyalist örgütler kitleleşebilmek adına, Kürt muhalefetine mesafeli durma tercihinin yönelmektedirler. Tuzla Tersaneler Bölgesi’nde gerçekleştirmiş olduğumuz derinlemesine görüşmelere katılan Kürt işçilerin, iş cinayetlerini protesto eylemlerine katılanların ağırlıklı olarak Kürt oldukları yönündeki iddiayı akıllarda tutarak, Kürt hareketi karşıtı söylemin Türk ve Arap tersane işçilerini eylemlere katmamak konusunda başarılı olduğu söylenebilir. Lakin Tuzla Tersaneler Bölgesi’nde yürütülen sosyalist mücadeleyi baskı altında tutma söylemlerinin, Kürt hareketinin gücüne ket vurmak için kullanılan yöntemlerle neredeyse aynı olması, sınıf mücadelesi yürüten sosyalist örgütleri bir tercih yapmak zorunda bıraktığını söylemek mümkündür.

V. Kürtlüğün Tuzla’da Mesele Olma Halleri

Türkiye’de Kürt meselesi olgusunun Tuzla’daki yansımalarını incelemek, bir takım istatistikî parametreler ve ikincil kaynaklar üzerinden kurmuş olduğumuz tarihsel-sosyolojik tartışmanın somut olarak tekabül ettiği yeri göstermesi açısından faydalı olacaktır. Nitekim neoliberal sürecin Türkiye’yi etkisi altına almasına paralel bir şekilde gelişen Kürt hareketinin gücünü kırmak amacıyla yürürlüğe konan zorunlu Kürt göçünün, Kürtlerin kentlerde proletarleşmesi sürecini hızlandırdığını hatırlatarak başlayabiliriz. Tuzla Tersaneler Bölgesi’ndeki Kürt işçileri konu edinirken merkeze alınacak olan üç temel bağlamdan söz edilebilir. *Birinci* olarak, emeğin örgütlenme şeklinin etnik olarak katmanlaştığının çıplak gözlerle görülebileceği mekânlardan biri olması hasebiyle Tuzla’yı bir vaka çalışması olarak incelemenin sebeplerine ilişkindir. *İkinci* olarak, Kürtlerin Türkiye metropollerinde uğradıkları ayrımcılıkların dikkate değer bir biçimde görünür olduğunu yolunda ortaya atılan tezleri Tuzla bağlamında sınamak ve bu ayrımcılıkların Kürt işçilerin toplumsal ilişkilerinde kapladığı yerin bir muhasebesini yapmaktır. Bu konuyu tartışmaya açarken yaslanacağımız başlık şunlardır: Kürt işçilerin bir iş alanı olarak tersanelerde nasıl ayrımcı pratiklere maruz kaldıkları, devletin Tuz-

la’da var olma biçimleriyle Kürtlerin kurmuş olduğu ilişkiler ve Kürtlerin etkileşim halinde bulundukları toplumsal zeminde karşılaştıkları ayrımcılıklar. Üçüncü olarak kayda değer gördüğümüz husus, Tuzla’daki Kürt işçiler özelinde, tüm bu ayrımcı pratiklerin toplamında vücuda geldiğini düşündüğümüz bir “tepkisel/refleksif milliyetçilik” olgusunu tartışmaktır.

Tuzla’da emeğin hiyerarşik olarak biçimlenmesini etkileyen iki faktörden söz edilebilir. Birincisi, farklı etnik/ulusal kimliklere sahip olan işçilerin Tuzla Tersaneler Bölgesi’nde çalışmaya başlama vakitlerinin belirleyici etkenlerden biri olarak ele alınmasıdır. Bu noktaya açıklık getirmek gerekirse, “Nispeten erken bir zamanda Tuzla’ya göç etmiş olan Samsunlular raspa ve boya, Sivas, Tokat ve Kastamonulular montaj ve kaynak, az yevmiyeli ve daha ‘pis işler’ olan taşıma ve gemi temizliğinde ise en son zorunlu/ekonomik göç dalgasıyla kopup gelen, ana dili Arapça olan Urfalılar ve ana dili Kürtçe olan Batmanlılar, Hakkârililer, Diyarbakırlılar ağırlıktadır. Farklı göç dalgalarının yarattığı hiyerarşi, tersanelerdeki iş hiyerarşisiyle bu şekilde ilişkilidir” (Akdemir ve Odman, 2008). Lakin bu noktayı ele alırken, bu hiyerarşiyi şekillendiren ve işçilerin sadece geldikleri zamandan ziyade işe başladıkları andan itibaren iş hiyerarşisindeki yerlerini belirleyen diğer faktörleri de göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Tuzla Tersaneler Bölgesi’nde iş/maaş hiyerarşisinde yükselmenin önemli bir yolu zanaat gerektiren işleri kısa sürede öğrenmekten geçmektedir. Misal, Urfa’dan gelen ve genellikle temizlik işiyle uğraşan Arapları ele alırken, Kürt işçilere kulak vererek dikkat çekilen noktaya netlik kazandırılabilir.

Belki Araplar, Kürtlerden daha acımacak halde. Daha bir geç geldiler, bir de gidip geldiği için şey yapmıyor, Kürt işte üç ay sonra dönmüyor, bir de ilişki kurduğu için, üç ay taş yapıyor, sonra kaynakçı olabiliyor. Arap taşeron yok. Buraya bağlanmayınca da kalifiye eleman olamıyor, sisteme ayak uyduramıyor. Kürtler daha girişken o noktada. Bir Arap’ın kaynakçı olma hevesi yok, Kürt işçi geliyor ikinci gün hemen ‘abi yardım etsene bir şey öğreneyim kaynakçı olayım’ [diyor]. [IX. Görüşme]

Bu alıntıyla ilişkili olarak, tekil örnekler üzerinden Kürtlerin daha girişimci/kalıcı oldukları ve Arapların bu konuda daha pasif kaldıkları yönünde bir çıkarımda bulunmanın imkânsız olduğu uyarısını yapmak gerekmektedir. Buradan ulaşılabilecek noktalardan bir tanesi, işçilerin Tuzla Tersaneler Bölgesi’ne geliş zamanlarına koşut bir şekilde, işçilerin Tuzla’da kendilerini geçici-dönemsel veya kalıcı-yerleşik olarak konumlandırmasının da iş hiyerarşisinin şekillenmesinde rol oynayan faktörler arasında sayılması gerektiğine ilişkindir.

Kürtlüğün Tuzla Tersaneler Bölgesi’nde mesele olduğu hallere ilişkin ele alınması zaruri olan diğer bir olgu, tüm yakıcılığıyla tartışmaya açılması gereken ayrımcılık meselesidir. Kürt tersane işçilerinin iş alanında uğradıkları ayrımcılıkların bir muhasebesini yaparken, bu ayrımcı pratiklerin hem işe alınma sürecinde hem de işe girdikten sonra, özellikle de Kürt olmayan taşeronlarla çalışılması durumunda -yer yer Kürt olmayan işçileri de yer yer kapsayacak bir şekilde- vuku bulduğunu belirtmek mümkündür:

Eğer patron Karadenizliyse bir Kürt işçi, bir Karadenizli kapıda bekliyorsa, ibre Karadenizliden döner. Kürt taşeron da böyledir. Niye çünkü az çok biliyordur, ortak bir bağı vardır, kültürel anlamda olsun. İşte Karadenizli taşeronla Karadenizli işçi çoktur, uyumu kolay olur. Bir grup Karadenizli varsa iki de Kürt, uyum sorunu olur. Kendi aralarında sohbet ederler, bir sıcaklık yoktur. [XII. Görüşme]

Aynı konu ile ilintili başka bir görüşmeden alıntı yapmak, işe alınma sürecinde karşılaşılan ayrımcı pratiklerin netleşmesine yardımcı olacaktır.

Birinci İşçi: *İşte öyle oluyor, mesela bizim taşeron dedi. Ben birkaç tersaneye gittim, Hakkârililere bir de Şırnaklılara iş vermem. Bu adamlar burada çalışmazlar.*

TKD: *Sebebi ne, sordunuz mu hiç?*

Birinci İşçi: *Sorsa bile adam bir şey demez ki*

İkinci İşçi: *yani çoğu yerde de gerçekten Kürtleri işe almıyorlar. Karşılaştık yani karşılaştığımız oldu. Adam Kürt olduğunu biliyor. Ya herhalde bilmiyorum. Hakkâri çok medya yüzünden göze çarptığı için. [XV. Görüşme]*

Bu iki anlatıyı bir arada düşündüğümüzde, ayrımcılığın sebeplerinin hem uyumlu çalışma olgusu üzerinden hem de etnik dışlama dinamiklerini oluşturan kompleks mekanizmalar üzerinden vücuda geldiğini söyleyebiliriz. Diğer bir Kürt işçi, Karadenizli taşeronla çalışırken işten atılmasının Kürt olmasıyla ilişkisini şu şekilde aktarmıştır:

“Karadenizli Karadenizliyi tutar. Acil olmadığı zaman bir güneydoğulu insanı tutamaz. Tanıdık ustabaşılar sayesinde iş buluyoruz (...) Biz altı yedi tane yabancı vardık, onları çıkardı. Ustabaşı Kastamonulu olduğu için yakınlarını Ordulu, Rizeli olanları çıkarmadı, bizi çıkardı” [VI. Görüşme].

Tuzla Tersaneler Bölgesi’nde, iş sahasında Kürtlerin maruz kaldıkları ayrımcılığın sosyo-ekonomik temellerden bağımsız bir şekilde ortaya çıktığı söylenemez. Bilakis, Tuzla’ya sonradan gelen ve taşeronluk gibi pozisyonlara kadar yükselen Kürtlerden duyulan rahatsızlığın dışavurumu da söz konusudur. Bu noktada, işçiler arasında “*işi bilmeyen Kürtler, Araplar geldi, yevmiyeler düştü*” sözü, kendisi de çok uzun zamandır Tuzla’da yerleşik olmayan, fakat bu işçilerle arasında belirgin bir fark koyma ihtiyacı duyacak kadar “daha da aşağıya düşme korkusu” yaşayan ‘Türk’ işçiler tarafından sık sık telaffuz ediliyor” (Akdemir ve Odman, 2008). Bu yüzden, Tuzla’da Kürtlerin maruz kaldıkları ayrımcı söylem ve pratikler, tamamıyla makro düzeyde kurulmaya çalışılan Kürt karşıtı hegemonyanın söylemsel üstünlüğü olarak ele almak yanlış olacaktır. Nitekim ayrımcılık olgusu, günlük yaşam pratikleri içerisindeki etkileşimler üzerinden kurulan dinamik bir olgudur.

Bu noktada, işe alım sürecinde uygulanan ayrımcılığın iş verimini artırmak

temelli kurulduğunun evvelki bölümlerde incelenmiş olması dolayısıyla, iş sahasının bizzat içinde meydana gelen durumlara eğilerek, Kürt bir işçinin deneyimlerine yaslanmanın Tuzla’yı anlamayı kolaylaştıracığı söylenebilir.

Diğer bir işçiyle senin aranda olan mesafe eşit değildir. İş kayırma meselesinde bile böyle oluyor mesela. Zor bir iş vardır. Geminin, ne bileyim, çok tenha bir yerindedir, oraya girmek, işi yapmak zordur. Bir şekilde karıştırır, şey yapar, ya gelmedi ya, seni sokar. Kendi adamını kayırır. [XI. Görüşme]

Bu örneği önemli kılan nokta, bir taşeronluk birimi içerisinde en baştan itibaren herhangi bir işçinin “öteki” olarak konumlandırılması durumunda meydana gelebilecek ayrımcı pratiklere bir örnek teşkil etmesidir. Kürt taşeronun Karadenizli işçiye de aynı muameleyi yapma olumsallığını akılda tutularak sadece Kürt kimliğine sahip olmaya indirgenemeyecek, ama Kürt olma meselesi merkeze alınmadan anlaşılması zor olan ayrımcı pratikleri, Kürt karşıtı geliştirilen ve toplumun farklı veçhelerine uzun bir zamandır sirayet etmiş toplumsal önyargılardan soyutlayabilmek imkânsız gibi görünüyor. İş alanı içerisinde yenden dolaşıma sokulan ve aşağılayıcı olarak nitelendirilebilecek söylemlerden bir tanesini de yukarıdakinden farklı bir Kürt işçinin anlatımıyla aktaralım:

Mesela ben bugün bir olaya şahit oldum, işçiler konuşuyor. Diyor ki, “Kürtlerin kuyruğu vardır” Üç tane işçi konuşuyor. “Kürtlerin kuyruğu vardır, ben öyle bir şey duymuşum” dedi. Türk kökenli, ben Türkleri şey etme noktasında değilim] yani... çünkü onlar da benim gibi işçi yani. Bu sistemin ona aşıladığı biçim o. Dedim ki; “kalk soyunalım, bakalım” dedim. “Hani bir de kuyruğa falan merakın varsa, bakalım birbirimize” dedim. Bana söylediği; “ya abi, dayı niye kızıyor” dedi. [II. Görüşme]

İçeriğinden ziyade vuku bulmuş olması daha bir önem arzeden bu gibi etiketlemelerden çıkarsanabilecek hipotez bir önceki aktarım için dile getirilen argümanı destekler niteliktedir. Yukarıda aktarılan aşağılayıcı sözlerin bir Türk işçi tarafından sarf edilmesinin sebebi (bireysel veya ekonomik) her ne olursa olsun, bu ve benzeri olayların işaret ettiği nokta, işçi sınıfının üyeleri arasında etnik kimlik meselesinin bir çatışma alanı haline gelmiş olmasıdır. İleriki sayfalarda detaylı bir şekilde incelenecek olan etnik gruplar arasındaki ilişkiler ve etkileşimler aracılığıyla yeniden üretilen milliyetçiliğin dışavurumları olan ayrımcı pratiklerce tetiklendiğini söylemek mümkündür.

Ayrımcı pratiklerin Kürtlerin yaşamlarını birçok alanda çevrelediğini göstermek açısından, Hakkâri işçilerin kalacak ev bulmaya çalışırken karşılaştıkları zorluklara dair dile getirdiklerini dikkate almak gerekmektedir.

Birinci İşçi: Geçen sen Aydıntepe’den bir ev alacaktık, kiraladık, Hakkâri’li olduğumuz bildikten sonra reddetti, evi vermedi yani. Biraz aşağıda da yine ev bakmaya gittik, bir odaydı da anlaşlık gene Kürt olduğumuz öğrendiğinde vermedi. Evet evin sahibi vermedi.

İkinci İşçi: Bir zengin kadın muhatap bile olmadı. [XV. Görüşme]

Bu örnek, yapısal olarak dolaşıma sokulan ayrımcı pratiklerin günlük yaşam içerisindeki yansımalarının Kürtlerin barınma koşullarına etki etme biçimi hakkında fikir vericidir. Kürtlerin karşılaştıkları ayrımcı pratiklerin alanını iş sahasında ve günlük ilişkilerinde somutlanan etnik/ulusal gruplar arası ilişkilerden Kürtler ve devlet eksenine kaydırığımız zaman, resmin büyük parçasını görme imkânına kavuşmak mümkündür. Bu noktada, Kürtlerin Türkiye Devleti'nin emniyet teşkilatı ile yüz yüze kaldıkları, kimlik kontrolleri ve sudan sebeplerden ötürü karakola götürülmek gibi durumları kapsayan ayrımcı pratikleri incelemek açısından başka bir Kürt işçiye kulak kabartmak aydınlatıcı olacaktır:

Polisler geldi. Yaptığı hareket bu bana... [polisin, üstünü nasıl kokladığını gösteriyor] "Hayırdır" dedim, "Bir şey mi var" dedim. Dedi "Kimliğini ver" dedi. Kimliğimi aldı, baktı kimliğime, o birine dedi ki "Bunun GBT'sine bak dedi" Dedim "Amir bey, neden üstümü kokladın, bir şey mi var?" dedim. "Yok yok, bir şey yok" dedi, "Keyfine bak" dedi. Söylediği söz şu; "Bingöllüsün ya, gene bir bakalım." Belki bir şeyin vardır, bir şeyin yoktur gibi böylesi bir soruyu sordu. Dedim "Amir bey biz bunlara alıştık yani, biz Kürt olduğumuz için". "Kürt müsün" dedi, "evet" dedim, "Kürdüm" dedim. O GBT'yle uğraşan polis... yani gaye süreyi uzatmak. Dedim "amir bey, ne oldu, yarım saat oldu, yani bir şey varsa, götürüyorsanız götürün, yoksa kimliğimi ver eve gideceğim" dedim. "Eve mi gidecen" dedi, "evet" dedim, "eve gideceğim, nereye gideceğim". "Evin var mı burada?" dedi, "Var tabi, evim var" dedim. "Oooo oralı oralı dedi.. "İyi iyi bayağı işemişsin" dedi. Söylediği sözcük yani. "Tamam tamam" dedi, "Sen çok konuşun" dedi. Kimliğimi aldım elinden, çay parasını vermeye giderken, çıkarken omuz vurmaya çalıştı, yani... [X. Görüşme].

Kürt hareketinin güncel eylemlilikleriyle yakından ilintili olan kimlik kontrollerinin neden yapıldığı sorusuna dair bir cevap geliştirmeksizin, yukarıda anlatılanların içinde olduğu bağlamı anlamak çok daha girift bir hal alacaktır. Türkiye Devleti ile PKK arasındaki silahlı çatışmaların son dönemde yeniden başlaması sonrasında, özellikle de Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı metropol semtlerinde, -PKK'nin eylemlerini şehirlere kaydırmış olması önkabulünden yola çıkılarak- kimlik kontrolleri uygulamasına hız kazandırılmıştır. Bu bağlam içerisinde kavramaya çalışacak olursak, rutin bir kimlik kontrolü esnasında karşılaşılan ayrımcı pratiklere indirgenemeyecek kadar yapısal faktörlerle belirlenen bu uygulamaların Kürt meselesinin yakıcılığını korumasıyla ilişkili olduğu söylenebilir. Bu şekilde ayrımcılığın kaynak bulduğu damarları daha geniş bir perspektifte kavramak mümkün olabilir. Lakin sadece güncel politik dinamiklerle şekillenmeyen, hegemonik proje kapsamında onyıllardır süregelen bir zeminde kurulan PKK ve Kürt karşıtlığını güncel siyasi dönüşümlere indirgemenin mümkün olamayacağı yönünde bir uyarı yapmak gerekmektedir.

Güncel gelişmelerle alakalı örneklerden birisini ele alacak olursak, PKK'nin 3 Ekim 2008 tarihinde Bezele/Aktütün Karakolu'na yapmış olduğu baskın

sonrasında metropollerde ortaya çıkan Kürt karşıtlığını, Tuzla özelinde görmek için diğer bir Kürt tersane işçisinin konuyla alakalı aktarmış olduğu bir deneyimi aktarmayı gerekli görüyoruz:

Bizim karşı komşumuz var Türk, yani Laz, Trabzonlu. Böyle yürürken merhaba diyorduk birbirimize ama mesela o olaydan sonra bize soğuk baktı, dedim “komşu valla benim bundan sonraki en büyük düşmanım sensin”. Dedi “ne diyon abi” dedi. Dedim “ulan ne oldu oğlum” dedim, “niye içeri kaçıyor” dedim. “Nedir yani, sebep nedir, sen bana yüzünü çevirip gittin”? “Ya bir şey yok abi” dedi, “Benim babamın oğlu mu?”, “Ama” dedim, “Bayrağı asmışsın tam bizim evin karşısına”. Bir şey demedi, sustu. [XI. Görüşme]

Türkiye metropollerinde yaşayan Kürtlerin, Kürt hareketinin verdiği mücadeleye karşı geliştirilen Türk milliyetçisi ulusal-popüler konsensüs kapsamında; ordu, medya, sivil toplum kuruluşları gibi aktörlerce yürürlüğe konan bayrak kampanyalarıyla çevrenmesinin 1996 yılından bu yana icra edildiği ilk bölümde dile getirmiştii. Bu minvalde, ayrımcılığa ve kutuplaşmaya sebebiyet veren bayrak kampanyalarının aktörleriyle birlikte düşünüldüğü vakit, ayrımcılık çizgisinin hegemonik bir strateji olduğunu görmek mümkün olabilir. Her ne kadar PKK’nin Türkiye Kürtleri üzerindeki temsiliyet gücünü boşa çıkarma amacıyla devlet söyleminde Kürtler ve PKK ayrı kategoriler olarak algılatılmaya çalışılsa da, bu söylemin gücünün tedricen eridiğine dair analizler İzmir’de yapılan araştırmalar özelinde mevcuttur (Saraçoğlu, 2007).³¹ Daha kapsamlı bir şekilde ifade edecek olursak, Kürtlerin karşılaş-tıkları, temeli makro yapılar tarafından atılan ayrımcılıkların biçimlendiği tabanın bizatihi Kürt hareketine karşı yürütölen hegemonik etkisizleştirme politikalarından beslendiği söylenebilir. Hegemonya mücadelesinin mikro toplumsal alan içerisine nasıl yansıdığı sorusuna bir cevap oluşturan yukarıdaki anlatının, Türk işçi sınıfının milliyetçilik gibi sembolik ödöller ile ikame edilmesinin Tuzla Tersaneler Bölgesi’nde gözlenebilen örneklerinden biri olduğunu söylemek mümkündür.

İş sahasında, komşuluk ilişkilerinde, devletin müdahil olduğu durumları incelediğimiz ayrımcılık meselesinin, Kürtler ile Türkler arasındaki toplumsal ilişkilere nüfuz etme şekillerine dair örnekleri çoğaltmanın amacı, açık bir şekilde PKK üzerinden ve zımnı olarak da Kürt kimliğine karşı geliştirilen

31- Türkiye Devleti’nin PKK ile Kürtler arasında organik bir bağ olmadığı yolunda kamusal mecralarda yapmış olduğu ayrımın gün be gün etkisini yitirdiğine dair güncel örnekler bulunabilir. PKK’li oldukları gerekçeyle linç edilmeye çalışılan Kürtlere dair örneklerden birkaçını aktarmak gerekirse: Konya’da elektrik kullanımı sırası yüzünden başlayan kavga sonrasında 1000 kişinin toplanıp PKK ve Kürtler aleyhinde slogan atarak linç girişiminde bulunması (*Radikal*, 31/08/2006), Balıkesir’de minibüste Kürtçe konuşan inşaat işçilerinin terörist olarak nitelendirilmesi sonrası hastanelik edilmesi (*Haber Diyarbakır*, 29/05/2008), Sakarya’da çay bahçesinde çıkan bir tartışma sonucu “PKK’lılar bir genci dövdü” gerekçesiyle Diyarbakırlı 4 fin-dık işçisinin linç edilmeye çalışılması (*Milliyet*, 08/09/2006). Bu bağlamda, PKK ile Kürtler arasında Türkiye Devleti’nin yaratmış olduğu ayrımın gün be gün eridiğine dair onlarca örnek bulmak mümkündür. Bu konunun bizatihi kendisi henüz kapsamlı-akademik bir çalışmaya konu olmadığından ötürü ayakları yere basan analizler yapmak mümkün görünmese de, şimdilik belirtilen ayrımın etkisini yitirmekte olduğu yönünde bir çıkarımda bulunulabilir.

hegemonik stratejinin toplumsal izdüşümleri üzerinden daha anlaşılır kılınmasına yardımcı olmaktır. Bu noktada, derinlemesine görüşme yaptığımız Kürt tersane işçilerinden birinin kendi hayat deneyimleri üzerinden ifade ettiklerine bakmak fikir verici olacaktır:

Benim bir bayan arkadaşım vardı, Tokath. Böyle daha açık bir şey anlatayım. İki yıl kadar bir arkadaşlığımız oldu. (...) İsmi de Yasemin. Dedim "Yasemin, ne düşünüyorsun?". Ya benim babam diyor ki, "Ben Kürtlere kız vermem". Dedim "Sen babanla evlenmeyecen, benle ... yani hayatı beraber paylaşacak" dedim. Dedi ki, "Düşünmem gerek". "İyi" dedim o zaman, "Düşün". Aradan süreç geçti, bunun abisi bir gün yürürken yolumu kesti. "Kardeşim" dedi, "Kızkardeşimin peşini bırak". Dedim "Kızkardeşine bir şey yaptığım yok, benim arkadaşım sadece". "Kürtlere verecek kızımız yok" dedi, aynen söylediği sözcük bu. Herhalde zaman geçti, bir gün beni aradı, dedim, "Sevim kusura bakma, benim Türkler ile sorunum var, Türkler ile bir araya gelme şansım sıfır oldu" dedim. Ben öyle diyince, bunun zoruna gitti. Dedim "Siz yapınca iyi de, biz yapınca kötü mü oluyor". Bu süreçten sonra... mesela... benim... kin oldu içimde. Yani şöyle kin. Yani o bayan noktasında değil. O gariban Türk kızından değil yani. Böyle Türklerle karşı çok farklı yaşam biçimi bende oluştu." [XIII. Görüşme]

Kürt kimliği yüzünden karşılaşılan dışlanma ve ötekileştirme hallerine maruz kalan Kürtlerin tepkisel bir şekilde hoşnutsuzluklarını dışa vurduklarını söylemek mümkündür. Bu noktada, hem Kürt işçinin yukarıdaki anlatısının sonuna doğru açığa vurduğu reaksiyonu, hem de diğer görüşmecilerin karşılaştıkları ayrımcılıkların kendileri üzerinde yarattığı sonuçları incelemek faydalı olacaktır. Etnik/milliyetçi bilincin oluşum aşamasının sadece zorunlu Kürt göçü sonrasında ortaya çıkmadığını belirterek Kürt tepkiselliğini çözümlemeye başlayabiliriz. Etnik bilincin oluşumunu anlayabilmek için, tarihsel olarak belirlenmiş dinamikler ile güncelde farklı etnik gruplar arasında yaşanan etkileşimlere ek olarak, etnik grup içi ilişkilerin de göz önünde tutulması gerekmektedir (Çelik, 2005: 148). Farklı bir ifadeyle, etnik kimlik oluşumu ilişkisel bir süreç olarak ele alınmalıdır. Tuzla özelinde esas olarak odaklanmaya değer gördüğümüz nokta, Kürtlerin diğer etnik gruplarla olan ilişkileri bağlamında nasıl bir etnik/milliyetçi bilinç geliştirdikleri üzerinedir.

Öne sürmüş olduğumuz "refleksif milliyetçilik" kavramını tanımlarken getirdiğimiz kısıtlama, Kürtlerin Tuzla Tersaneler Bölgesi özelinde Türklerle kurmuş oldukları toplumsal ilişkiler sarmalında çakılı kalacağına ilişkindir. Son tahlilde, tepkisel olarak gelişen Kürt milliyetçiliğini tanımlama şeklimiz şudur: kimlik oluşum sürecinde farklı bir etnik grup ve/veya devlet tarafından ayrımcı söylem ve pratiklere maruz kalmanın etkisiyle grup aidiyetinin gelişmesi ve pekişmesidir.

Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde vuku bulan ayrımcı pratiklerin Kürtler üzerine yansıma şeklini belirleyen faktörlerden biri olan, Kürtlerin Türkiye Devleti ile kurmuş olduğu etkileşimler sonucu Kürtler cenahında ortaya çıkan tepkisel

yaklaşımların hangi dinamikler ekseninde kurulduğunu anlamak faydalı olacaktır. PKK'nin gerçekleştirmiş olduğu Bezele/Aktütün baskını sonrası dönemde, Tuzla'da Kürtlerin içinde bulunduğu hallere bir örnek teşkil etmesi açısından Bingöllü bir tersane işçisinin deneyimlediklerine kulak vermemiz yerinde olur.

TKD: *Son zamanda arttı mı kimlik kontrolleri?*

Kürt İşçi: *Çok korkunç derecede şey oldu...*

TKD: *Ne zamandan beri böyle?*

Kürt İşçi: *Ya bu son karakol baskınından sonra...Bayağı şey oldu yani... Böyle psikolojik bir savaş mı diyeyim, nasıl yani... Korkutma, ürkütme politikası yani, 12 Eylül faşist darbesi gibi. Öyle bir şeyle karşılaştık.*

TKD: *Alırken kimlikleri bir şey diyorlar mı, yani herhangi bir diyalog oluyor mu orada?*

Kürt İşçi: *Ya kimliği alıyor, oyalıyor seni yani. Aslında kimliğini alıp, GBT'ne bakması en fazla sürsün diyeyim 20 dakika. Seni yarım saat bekletiyor. Genelde böyle şeyler. Yani psikolojik baskı var ya, aynı öyle bir sürüklenme şeyi var. İnsanları ürkütme, korkutma politikaları var. Ben mesela bunları çok yaşıyorum. Minibüsten indiriyor, kimlik kontrolü, yolda yürüyon kimlik kontrolü, yani böyle-si baskıcı bir sistem biçimi... Genelde böyle, ne bileyim... Yani son süreçte gidişat iyi değil yani harbiden. Yani insan belirli bir noktaya kadar, bir kendini bir köşeye sıkıştırırsan, belirli bir noktaya kadar. Yani insanlar bireysel eylem yapabilir yani. Yolda giderken, adamın beyni döner, yoldan geçen... Yani ne bileyim böyle... Irkçılık ya... Irkçılık çok kötü bir şeydir. Harbiden ırkçılık çok tehlikeli bir şeydir yani. Yani mesela seni zorluyor, seni de ırkçılığa zorluyor, sana dayatmalarıyla sana ırkçılığı zorluyor yani. Türklere karşı tepki duymaya. [XI. Görüşme]*

Kürt tersane işçisinin biraz da sıkılarak ifade ettiği son cümleye odaklanacak olursak, tepkisel bir şekilde gelişen Kürt hoşnutsuzluğunun izlerini görmek hiç de zor olmasa gerektir. Evvelden incelemiş olduğumuz ayrımcılık tezahürlerini derli toplu bir şekilde düşünecek olursak, Kürt olduğundan dolayı Türk taşeronla çalıştığında daha çetrefilli işlere koşulan, yine aynı sebepten ötürü istediği kişi ile hayatını birleştiremeyen, kimlik kontrollerinde potansiyel bir tehlike olarak görüldüğünden ötürü farklı muameleye maruz bırakılan ve bayrak kampanyaları üzerinden düşük frekanslı zımnı tehdit algılarıyla çevrelenmiş Kürtleri Tuzla özelinde gözlemlemek mümkündür. Tüm bu saydıklarımızın amacının akademik bir jargonda ilmek ilmek mağduriyet edebiyatı örmek olmadığı uyarısını yapmak, bu noktada fazlasıyla önem arz etmektedir. Sadece Kürt bireylerin grup aidiyetlerinin tepkisel olarak nasıl oluştuğu üzerine odaklanmanın, mağduriyetliğe koşut bir savrulma yaratacağı aşikârdır. Bu yüzden, resmin tamamını görmek amacıyla, etnik bilincin

kentli yoksulluk sarmalında Kürt olmakla iç içe geçmişlik hallerini, ayrımcı pratiklerle birlikte düşünmek gerektiğinin altını çizmekteyiz. Bu minvalde, Kürt tepkiselliğinin sadece toplumsal etkileşimler yumağı üzerinden değil, bilakis bu tepkiselliğin zeminini kuran sosyo-ekonomik dinamikler etrafında tartışılması gerekmektedir.

Kürt yoksulluğunun Kürtler tarafından algılanma biçiminde ortaya çıkan kırılmayı Mesut Yeğen şöyle özetlemiştir: “Bu her zaman olan bir mahrumiyetti, ama son zamanlarda ‘mahrumiyet var, çünkü biz Kürdüz’ fikri güçlendi” (2006, *Post Express*). Bu noktayı derinleştirmek amacıyla zorunlu göçe maruz kalmış Kürtleri etnik kimlikleri bağlamında inceleyen çalışmalara müracaat edebiliriz. Bu noktada, zorunlu göçe maruz kalan, mülksüzleşen ve göç ettikleri kentlerde ayrımcılıkla karşılaşan Kürtler için, Betül Çelik’in dile getirdiği argüman şudur: “Kendilerini, 1987’de Olağanüstü Hal dönemi başlamadan önceki (duygusal ve materyal) hallerinden nispeten daha kötü bir yerde gören Kürtler; yoksunluk, mahrumiyet, güçsüzlük ve maddi olarak kaybetme hissiyatı üzerinden etnik bilinçlerini güçlendirirlerken, yaşadıkları travmaların sebebi olarak ise etnisitelerine ilişkin geçmişlerini görmektedirler. Bu yüzden, birçokları etnik komünitelerini ve kimliklerini hem bir sığınak hem de bir emniyet ağı olarak görmüşlerdir” (Çelik, 2005: 149). Bekâr evlerinde yaptığımız görüşmelerde, Kürt işçilerinin kazandıkları paranın ancak üçte birini kendilerine ayırdıklarını, büyük bir kısmını ailelerine gönderdiklerini ve gerektiğinde birbirlerinden ya da hemşerileri olan taşeronlarından bile borç aldıklarını öğrendik. Diğer bir yandan, ailesiyle birlikte Tuzla’da yerleşik olanların da Tuzla Tersaneler Bölgesi’ndeki yevmiyelerin diğer emek-yoğun sektörlerde uygulananandan daha yüksek olmasına rağmen sürekli ekonomik sıkıntılarla boğuştuklarına dair noktalar kaydettik. Lakin Tuzla özelinde yoksulluğun Kürt işçilerin etnik/ulusal kimlik algılamalara doğrudan veya dolaylı olarak nasıl etki ettiği üzerine net bir çıkarımda bulunmanın mümkün olmadığını belirtmek gerekmektedir.

Tam bu noktada yapılması gereken ikaz, Kürt hareketinin veya Kürtlerin politik bir irade olarak vücuda gelmelerinin Kürt kimliği bağlamında dönüştürmüş olduğu dinamikleri hesaba katmaksızın, kapsayıcı bir kavrayış çerçevesi geliştirilmesinin “kesinlikle” eksik kalacağına ilişkindir.³² Bununla birlikte, Kürt işçilerin politik meseleler üzerine dikkat çektikleri birkaç noktayı tartışmak zihin açıcı olacaktır. Emek Parti’li (EMEP) bir işçiyle yapılan mülakatta, kendisi işyerinde neden politik konuları özellikle de Kürt meselesini konuşmadığını şu şekilde ifade etmiştir:

Kürt sorununu tartışamazsın. Karadenizli olduğu için başka şeylere götürüyor. Hem tepki gösteriyor, hem gözdağı veriyorlar. Konuşamıyorsun öyle şeyleri. Bir arkadaşımız sendikayla ilgili konuştu, iki üç kişi katıldı, diğerleri katılmadı. 60 kişinin içinde 2-3 kişinin, ses çıkartamıyorsun, çoğu milliyetçi ve şoven. [V. Görüşme]

Tuzla’daki kimi Kürt işçilerin politik yönelimlerinde gözlenebilen bu grup içinde sınırlı kalma halinin Tuzla’nın politik atmosferinde sıklıkla rastlanan bir durum olduğu söylenebilir. Nitekim hatırı sayılır bir çoğunluğu tepkisel

veya proaktif bir şekilde milliyetçilik ile ilişkili olan Tuzla Tersaneler Bölgesi'ndeki Türkler ile Kürtlerin, kitleler halinde ortaklaşmalarını sağlayan mekanizmalar kısıtlı olduğunu hatırlatmakta fayda var. Kürt hareketinin politik ajandasının içeriğinden bağımsız bir şekilde değerlendirmeyeceğimiz bu ayrıklık, Kürt işçilerinin sınıf mücadelesine bakış açısını Tuzla özelinde yansıması açısından kayda değerdir. Kürt işçilerdeki bu tansiyonu ölçmek amacıyla yöneltilmiş olduğumuz sorular vesilesiyle, örgütlü bir politik mücadele içinde aktif olarak yer almayan Hakkârîli bekâr evi sakinleri ile girmiş olduğumuz diyalogu paylaşmak aydınlatıcı olacaktır:

TKD: *Newroza gidiyor musunuz?*

Kürt Tersane İşçisi: *Kesinlikle kaçırmıyorum. Kürt bayramı olduğu için.*

TKD: *1 Mayıs'a gidiyor musunuz?*

Kürt Tersane İşçisi: *İşi olmayan gider yani. Boşta kalsak gidiyoruz. [XV. Görüşme]*

Kürt işçiler tarafından Newroz'a katılım etnik/ulusal kimliğin bir parçası olarak görülürken, 1 Mayıs'a katılım için ekstra bir çaba serf etmeyen Kürt işçilerden bahsedilebilir.³³ Bu noktada, sınıf mücadelesi ile kurduğu ilişki ağırlıklı olarak kimi sosyalist partilerle dönemsel işbirlikleri düzeyinde kalan Kürt hareketinin yukarıdaki Kürt işçinin dile getirdiğinden çok da farklı bir çizgide olduğu söylenemez. Tuzla'da faaliyet yürüten sol/sosyalist yapılanmalarda örgütlü bir şekilde bulunmayan Kürt işçilerin, ortaklaşma zeminleri konusunda aldıkları pozisyon hakkında fikir verici olduğunu düşündüğümüz, seçimlerde oy kullanma davranışları üzerine de kısaca değinmek gerekmektedir. Ailesi içerisinde köy koruculuğu yapanların da, zorunlu göçe maruz kalmış olanların da olduğu bir bekâr evinde yapmış olduğumuz derinlemesine görüşme esnasında, 2009 yerel seçimlerinde yer alacak adayların etnik kimliklerinin işçiler için ne kadar önem arzettiğini anlamaya yönelik sorular soruldu. DTP'nin yerel seçimlerde Kürt olmayan bir aday göstermesi durumunda oy verip vermeyeceklerine dair dile getirdiğimiz soru sonrasında gelişen diyaloglara bakacak olursak:

Birinci ve İkinci İşçi: *Ben şahsen vermem. Yok.*

Birinci İşçi: *Çünkü öyle düşünemez. Bir Kürt kadar düşünemez. Ben kendi şahsıma vermem. DTP bile olsa.*

32- Etnik kimlik oluşumunda sadece makro politik ve sosyo-ekonomik parametreler üzerinden çıkarımlar yapma çabası, etnik bilinç oluşumuna doğrudan etki eden ara mekanizmaları gözlerden ırak tutacaktır. Kürt hareketinin metropollerde yaşayan Kürtlerin etnik kimlik oluşumunda oynadığı rolü hesaba katmadan yapılan analizlerin önemli bir faktörü gözden kaçırılmış olacakları söylenebilir. Lakin bu konu hakkında etrafıca bir tartışma yürütmeyi sağlayacak olan ikincil kaynakların neredeyse sıfıra yakın olması yüzünden, şimdilik Kürt hareketinin Kürt kimliğinin oluşumu konusunda önemli bir aktör olduğunu hatırlatmakla yetiniyoruz.

33- Kürt hareketinin karşı-hegemonya tesis etme sürecinde Kürt kimliğinin temsiliyeti ve süreklilik arz etmesinin bir ifadesi olması açısından Newroz eylemliliklerinin hatırı sayılır bir yerde durduğunu akılda tutmak gerekmektedir (bkz. Aydın, 2005).

TKD: *Sen de mi vermezsin?*

İkinci İşçi: *Hayır vermem.*

Birinci İşçi: *Ben neden oyumu ona veriyorum? Bir çözüm için. O kesinlikle savunamaz.*

TKD: *Mesela Akın Birdal gibi bir adam. Akın Birdal, Türk'tür.*

Birinci İşçi: *Akın Birdal gibi bir adam artık çıkamaz.*

Üçüncü İşçi: *Bizimkiler yapamıyorsa onlar nasıl yapsınlar?*

İkinci İşçi: *Daha önce bir şey yapmışsa, tanıyorsak bir şeyler yaparız ama yeni katılan birisi ise...[XV. Görüşme]*

“Birinci İşçi” olarak geçen Kürt tersane işçisinin, önceki seçimlerde Kürt meselesinin çözülmesi için AKP’ye oy verdiğini pişmanlıkla dile getirmiş olması göz önünde tutulması gereken başka bir noktadır. Bu işçiden de anlaşıldığı üzere, fazlasıyla politik konjonktürel değişimlere açık olabilecek oy verme davranışlarını doğrudan Kürtlerin etnik bilinçlerine dair bir kriter olarak ele almaktan ziyade, Kürt olmayan adaylara karşı bir güven bunalımının varlığına dikkat çeken bir işaretçi olması hasebiyle vurgulamaya ihtiyaç duyulmaktadır. Etnik bilincin politizasyonu çerçevesinde ele alınacak olursa, ortak zemin yokluğunda ve ayrımcı pratiklerin varlığında grup içine dönük eğilimlerin belirginleştiği yönünde bir teşhis yapılabilir.

Son tahlilde, Kürtlerin göç dalgaları sonucunda kentlere yerleşmeleriyle keşilen olgular bütünü derli toplu bir çizgide düşünmekte fayda var. Tuzla Tersaneler Bölgesi’ne zorunlu Kürt göçü sonrasında gelen Kürtlerin neoliberal dönemde ücretler, emek-yoğunluk, enformelleşme, iş güvencesi yoksunluğu gibi kriterler esasında iş hiyerarşisinin en alt katmanlarına yerleşmiş olması önemle vurgulanması gereken konulardır. Bu noktada, Kürtlerin ayrımcı pratikler ve söylemlerin varlığında tepkisel milliyetçilikle ivme kazandığı hatırlanmalıdır. Geliştirmiş olduğumuz bu argümanın, herhangi bir niceliksel metot üzerinden incelenmesinin veya test edilmesinin malum koşullar altında imkânsıza yakın olduğu uyarısıyla beraber, Kürtlere yönelik ayrımcılığın hem iş sahasında hem Türkiye Devleti ile kurulan ilişkilerde hem de diğer günlük yaşam pratiklerinde izlerinin sürülebildiğini Tuzla örneğinde görmek mümkündür. İki-Uluslu hegemonik proje kapsamında, gücüne ket vurulan ve baskı altında tutulan tarafta yer alan Kürt ve Türk emekçilerinin ortaklaşabilecekleri bir zeminin eksikliğinin, grup içine dönük yönelimleri derinleştirmiş olduğu Tuzla özelinde gözlemlenebilir.

Sonuç

Tuzla Tersaneler Bölgesi meselesini etraflıca anlamak amacıyla kaleme alınan bu çalışma, Türkiye’nin yaşamış olduğu neoliberal dönüşümün hikâyesini, Kürt meselesini ve Türkiye’deki Kürt toplumunun yaşadığı dönüşümleri merkeze alarak incelemiştir. Bu bağlamda, Türkiye’nin neoliberal tahakküm altına girmesine paralel bir tarihsel aralıkta karşı-hegemonya unsuru haline gelen Kürt hareketinin, İki-Uluslu hegemonik projeye girişi süresince

yaşanan hegemonik krizleri derinleştirdiğini ve dönüştürdüğünü söylenebilir. Kürt hareketi, Türkiye'nin neoliberal dönüşümü süresince yalnızca artan askeri harcama kalemlerine etki eden ve bu şekilde ekonomik krizleri derinleştiren bir faktör olarak değil, bilakis Türkiye Devleti içerisindeki kurumların yeniden örgütlenmesine ve düşük yoğunluklu demokrasi rejiminin katmerlenerek süregelmesine yol açan bir aktör olarak not düşülmelidir.

Bu noktada, önemli bir kısmı 1990'ların ilk yarısında vuku bulan zorunlu Kürt göçü, Türkiye Devleti'nin Kürt hareketini ve dolayısıyla da Kürtleri hedef alan manevra savaşları kapsamında hegemonik mücadele sürecinin bir parçası olarak ele alınmıştır. Bu noktada, zorunlu Kürt göçü sonrasında Kürt emekçi yığınlarının Kürt Bölgesi'ndeki illere ve Türkiye metropollerine akması sonucunda oluşan ucuz emek gücüne sarılan neoliberal piyasalar, Kürtleri iş hiyerarşisinin en diplerine doğru itmiştir. Bununla ilişkili olarak, zorunlu Kürt göçünün gerçekleştiği tarihsel dönemin neoliberal dönüşümün en çetrefilli şekilde yaşandığı ve devletin materyal ayrıcalıklar dağıtan misyonunun eridiği bir dönemle çakışması sonucunda ortaya çıkan Kürt yoksulluğundan bahsedilebilir.

1990'ların ortasında, Kürt hareketi ve İslamcı hareketin meydan okumaları sonrasında etki yüzeyi ciddi manada aşınan ulusal-popüler proje kapsamında yeniden vücuda getirilen ve bir pasif devrim çabası olan neo-Kemalizmin, kısmi olarak kaydettiği başarılarla rağmen külli bir reformist dönüşümü sağlayamadığını söylemek mümkündür. Arkasından, Özal döneminde başlayan ve ikinci önemli kopuşunu 2000'ler sonrasında AKP ile sürdüren neoliberal dönüşümün tüm keskinliğiyle devam etmekte olduğu yakın dönemde, Kürt hareketinin etkin bir aktör olma konumunu koruduğu açıkça görülebilir. Lakin Türkiye'deki neoliberalizm karşıtı siyasetin emek ve sınıf eksenlerinden ulusal-popüler projeye yedeklenmiş olmaktan kurtulamadığı ve devrimci işçi sınıfı mücadelesinin 2000'li yıllara doğru inişe geçtiği göz önünde tutulursa, Kürt hareketinin neoliberal muhalefet ile arasındaki mesafeyi anlamak kolaylaşacaktır.

Yakın dönemden biraz gerilere doğru gidilecek olursa, Kürt bölgesinin sosyo-ekonomik olarak geri kalma sebeplerini neoliberal dönüşüm öncesi dönemle karşılaştırmalı bir çerçevede tartışma sonucunda ortaya atılan tezlerden bir tanesi, çatışmalı politik iklimin geri kalmışlık bağlamında önemli bir yer tutmasına rağmen, geri kalmışlık olgusunun tam manasıyla açıklanabilmesi için yetersiz kaldığı yönündedir. Uzun erimli bir tarihsel analizle cevaplanması mümkün olan ve neoliberal dönüşüm ile katmerleşen geri kalmışlık olgusunun bizzat Kürtlüğün mesele olmasından ileri geldiği ve sadece kapitalizmin eşitsiz gelişim mantığı çerçevesinde kavranmasının oldukça zor olduğu not düşülmektedir.

Tuzla Tersaneleri hakkında işlenen tezler hatırlanacak olursa, tersanelerde yaşanan iş cinayetlerinin ve iş kazalarının sebeplerinin kapitalist üretim sürecinde ortaya çıkan dinamiklerden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Taşeronlaşma sistemi üzerinden emek maliyetlerin düşürülmesiyle tatlı kârlar elde eden Tuzla burjuvazisinin, iş güvenliği konusunu maliyetleri düşür-

mek için taşeronlara havale etmesi ve taşeronlara verilen işlerin net bir son tarihe iş yetiştirmek için işçilerin oldukça yoğun bir şekilde çalışmak zorunda kalması gibi yapısal faktörler ekseninde iş cinayetleri-kazaları vuku bulduğu söylenebilir. Paralel bir çerçevede ele almak gerekirse, geleneksel toplumsal bağların istihdam edilme biçimlerine etki ederek emek örgütlenmesinin zemini kaydırmış olmasından bahsedilebilir. Tuzla'da yürütülen işçi sınıfı mücadelesinin işçilerin lehine "kısmi" sonuçlar doğurmasına rağmen, esnek üretim ilişkileri dolayısıyla kayan örgütlenme zemine koşut bir şekilde kısıtlı kaldığını söylemek mümkündür.

Hemşerilik, ailevi, bölgesel ve etnik/ulusal toplumsal bağlara yaslanan emek süreçlerinin, "uyumlu çalışma" başlığı altında, iş verimliliğini artırmak için sermayenin artı değer üretimine sağladığı katkı dolayısıyla yeniden üretildiğini not düşülmelidir. Bu noktada, etnik/ulusal kimlik farklılıklarına sahip işçilerin uyumlu çalışmamasının altında yatan nedenlerin yalnızca kültürel veya dilsel bir farklılıktan ötürü değil, daha geniş ve politik bir bağlamda Kürt meselesinin içerisinde doğan ayrımcılık gibi olgularla birlikte düşünülmesi gerekmektedir. PKK ile Kürtler arasında devlet tarafından kurulan kategorik ayrıklığın aşındığı bir dönemde, Türkiye Devleti'nin, Kürt hareketine karşı mücadele stratejilerini uygulama sürecinde "ülke birlik ve bütünlüğü" için rıza devşirmek ve bu bağlamda Türk milliyetçiliğini harlandırmak gibi başvurduğu yolların bir sonuç olarak toplumsal zemine yayılmış bir Kürt karşıtlığı potansiyeli ortaya çıkardığına ve toplumsal etkileşimler bağlamında bu potansiyelin vücuda geldiğine -Tuzla özelinde- işaret etmek mümkündür. Bu yüzden, PKK ile Türkiye Devleti arasındaki silahlı mücadelenin gündemine bağlı olarak daha da görünür olan, kimlik kontrolleri ve bayrak kampanyaları benzeri olgular üzerinden hegemonik mücadele alanında şekillenerek toplumsal tabana nüfuz eden bir ayrımcılıktan bahsedilebilir.

Kapitalizmin, henüz var olmamış bir insan türünü Tuzla'da gerçeğe dönüştürme konusunda ısrar edebilmesine olanak tanıyan koşulların ancak Tuzla burjuvazisinin Türkiye Devleti ile kurmuş olduğu ilişkiler bağlamında mümkün olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Kürt olmanın, verimli ve uyumlu çalışarak Tuzla sermayesine tatlı kârlar getirdiği durumlarda kabul gördüğü, işçi olmanın -örgütsüz bir şekilde- her an ölüm ve iş kazası tehdidi ile yaşamayı normalleştirme şartına bağlandığı bir Tuzla'dan söz edilmektedir. Tüm bunlara rağmen Tuzla'nın çılgınlığını duyan; Türk ve Kürt işçilerin, üniversite öğrencilerinin, Kürt hareketinin, örgütlü emek siyasetinin ve milletvekillerin birlikte saf tuttıkları eylemlerin işçilerin yaşamını "daha" güvenli hale getirdiğinin altını çizmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdemir, Nevra. 2008. *Taşeronlu Birikim: Tuzla Tersaneler Bölgesinde Üretim İlişkilerinde Enformelleşme*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Akdemir, Nevra ve Odman, Aslı. 2008. "Tuzla Tersaneler Bölgesi'nde Örülen ve Üstü Örülen Sınıfsallıklar", *Toplum ve Bilim* 113: 49-89
- Akkaya, Yüksel. 2002. "1980'den Günümüze Türkiye İşçi Sınıfı". *Birikim Dergisi*. 90-100.
- Akyüz, Yılmaz, Boratav, Korkut. 2003. "The Making of the Turkish Financial Crisis". *World Development*. 3(9). 1549-1566
- Alim, Ahmet. 2006. "Türk Rejiminde Ordu Sanayi Kompleksi veya Ordu Devlet". *Serbesti Dergisi*. 23: 56-74
- Aydın, Delal. 2005. "Mobilizing the Kurds in Turkey: Newroz as a Myth". Unpublished M.S. Thesis, Political Science and Public Administration, METU.
- Aydın, Osman. 2004. *Kürdistan'ın Demografisi ve Kürdistan'da Nüfus Hareketleri*. Apec Förlag: Spanga.
- Başlangıç, Celal. 2001. *Korku Tapınağı/ Güçlülük- Silopi- Lice- Tunceli*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Beşikçi, İsmail. 1970. *Doğu Anadolu'nun Düzeni: Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller*. Ankara: E Yayınları
- Bianet. 18.07.2008. "Tuzla'da Eğitim Alan İşçiler: Öğrenip İtiraz Edecek Olsak İşten Atarlar" < <http://www.bianet.org/bianet/kategori/bianet/109079/tuzlada-egitim-alan-isciler-ogrenip-itaraz-edecek-olsak-isten-atarlar>>
- Bila, Fikret. 01.09.2005. "Hizbullah İçin Uyarmıştım". *Milliyet Gazetesi*, <http://www.milliyet.com.tr/2005/09/01/yazar/bila.html>
- Boratav, Korkut. 2006. *Türkiye İktisat Tarihi (1908-2005)*. Ankara : İmge
- Bozarslan, Hamit. 2000. 'Why the Armed Struggle? Understanding the Violence in Kurdistan of Turkey'. (eds.) Ferhad Ibrahim and Gülistan Gürbey. *Kurdish Conflict in Turkey*. New York: Saint Martins Press, 17-30.
- Bozarslan, Mehmet Emin. 2003. *Doğunun Sorunları*. İstanbul: Avesta Yayınları
- Buğra, Ayşe. 2002. "Political Islam in Turkey in Historical Context: Strenghts and Weaknesses". (eds.) Neşecan Balkan and Sungur Savran. *The Politics of Permanent Crisis : Class, Ideology and State in Turkey*. New York : Nova Science Publishers, 107-144
- Burawoy, Micheal. 1983. "Between the Labor Process and the State: The Changing Face of Factory Regimes under Advanced Capitalism", *American Sociological Review* 48 (5): 587-605
- Cam, Sürhan. 2006. "Institutional Oppression and Neo-Liberalism in Turkey". *Capital and Class*, 77: 89-114.
- Çelik, Betül, Kurban, Dilek, Yüksek, Deniz. 2006. *Overcoming a Legacy of Mistrust: Towards Reconciliation Between The State and The Displaced*. Geneva: Norwegian Refugee Council Internal Displacement Monitoring Council.
- Çelik, Ayşe Betül. 2005. "I miss my village!: Forced Kurdish Migrants in İstanbul and Their Representation in Associations", *New Perspectives on Turkey*, 32: 137-163.
- Çelik, Selahattin. 2000. *Ağrı Dağını Taşımak: Çağdaş Kürt Halk Direnişi: Siyasi, Askeri, Ekonomik ve Toplumsal Sonuçları*. İtalya: Zambon Verlag
- ÇSGB, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. Haziran 2008. *Tersaneler ve Tuzla Gerçeği*. Ankara. <<http://www.calisma.gov.tr/images/editor/tuzla.pdf>>
- Deniz Haber. 13.02.2008. "Kazaların Sebebi Eğitimsiz İşçiler" <<http://www.denizhaber.com.tr/gemi-insa-san/12216/kazalarin-sebebi-egitimsiz-isciler.html>>
- Deniz Ticaret Gazetesi, 21.05.2008. "Roj TV'den PKK Talimatının Faturası Selah Tersanesine". < <http://www.denizticaretgazetesi.org/index.php?haber=7329>>
- Devrimci Demokrat Gençlik. 1979. "Bismil Köylüleri Ağa Zulmunu Proptesto Ettiler". 4: 10-15.
- Devlet Planlama Teştilatı. 2000. "Doğu Anadolu Projesi Ana Planı: Mevcut Durum ve Analizi". < <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dap/durum3.pdf>>
- Eagleton, Terry. 2004. *Kuramdan Sonra*. İstanbul: Literatür Yayıncılık
- Ecevit, Mehmet. C. (1999). *Kırsal Türkiye'nin Değişim Dinamikleri: Gökçeada Köyü Monografisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı

- Ercan, Fuat, Oğuz, Şebnem. 2007. "Rethinking Anti-Neoliberal Strategies Through the Perspective of Value Theory: Insights from the Turkish Case". *Science & Society*, 71(2) 173-20
- Erdoğan, Necmi. 2001. 'Neo-Kemalizm, Organik Bunalım ve Hegemonya'. (eds.) Tanıl Bora,
- Murat Gültekinil. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erman, Tahire. 2001. "The Politics of Squatter (Gecekondu) Studies in Turkey: The Changing Representations of Rural Migrants in the Academic Discourse". *Urban Studies*, 38(7), 983-1002
- Gökarp, Deniz. 2007. "Beyond Ethnopolitical Contention: The State, Citizenship and Violence in the 'New' Kurdish Question in Turkey". Unpublished Ph.D. Dissertation, Faculty of the Graduate School of the University of Texas at Austin
- Haber Diyarbakır, 29.05.2008. "Kürtçe Linç Sebebi mi?"
<http://www.haberdıyarkir.com/news_detail.php?id=10469&uniq_id=1239538879>
- Harvey, David. 1997. *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- . 2004. "Neo-Liberalism and Restoration of Class Power". Neoliberalism Workshop: Historical Perspectives and Critical Possibilities. 15 Ocak 2008, <http://www.princeton.edu/~sf/workshops/neoliberalism/classstore.pdf>
- . 2005. *Neoliberalism. A Brief History of Neoliberalism*. New York : Oxford University Press.
- Hechter, Michael. 1973. "The Persistence of Regionalism in the British Isles, 1885-1966". *The American Journal of Sociology*, 79(2): 319-342
- . 1974. "The Political Economy of Ethnic Change". *The American Journal of Sociology*, 79(5): 1151-1178
- Hürriyet Gazetesi, 26.05.2008. "Sigortacılar, Riskli Gördükleri Tuzla Tersanelerini Sigortalamıyor" <<http://hursiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=9021532&tarix=2008-05-26>>
- Jacoby , Tim. 2004. *Social Power and the Turkish State*. London ; New York: Frank Cass
- Jessop, Bob. 1990. *State Theory: Putting the Capitalist State in Its Place*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Jongerden, Joost. 2008. *Türkiye'de İskân Sorunu ve Kürtler: Modernite, Savaş ve Mekân Politikaları Üzerine Bir Çözümleme*. İstanbul: Vate Yayınları 2008
- Kardas, Aban. 2008. "Turkey Under the Justice and Development Party: Between Transformation of 'Islamism' and Democratic Consolidation?" *Critique: Critical Middle Eastern Studies*. 17(2): 175-187.
- Kendal. 1993. 'Kurdistan in Turkey' (eds.) Gerard Chailand. *A People Without a Country*. Olive Branch Press: New York.
- Keyder, Çağlar. 2005. "Globalization and Social Exclusion in İstanbul". *International Journal of Urban and Regional Research*. 29(1) : 124-34
- Keyder, Çağlar, Üstündağ, Nazan. 2006. 'Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kalkınmasında Sosyal Politikalar', *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Keyman, Fuat. 2005. "The 'Kurdish Question' " in Ahmet İçduygu and Fuat Keyman eds., *Citizenship in a Global World : European Questions and Turkish Experiences*. London: Routledge.
- Kirişçi, Kemal, Winrow, Gareth. 2002. *Kürt Sorunu: Kökeni ve Gelişimi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- KONDA. 2006. "Biz Kimiz? Toplumsal Yapı Araştırması: Kürtler ve Kürt Sorunu". <<http://www.konda.com.tr/html/dosyalar/kurtler.pdf>>
- . 2008. "Biz Kimiz? Hayat Tarzları Araştırması". <http://www.konda.com.tr/html/dosyalar/KONDA_Hayat_Tarzları_Ozet.pdf>
- Köz Gazetesi. Nisan 2004. "Yaşadığımız Topraklarda 2004'e Kadar 1 Mayısların Tarihçesi" <<http://www.kozonline.info/kzphp/haber.php?makale=116>>
- Milliyet Gazetesi, 08.09.2006. "Sakarya'da Olayları 'Fısıltı Gazetesi' Tırmandırdı!" <<http://www.milliyet.com.tr/2006/09/08/son/sontur25.asp>>

- Mutlu, Servet. 2002. *Doğu Sorununun Kökenleri: Ekonomik Açıdan*. Ankara: Ötügen Yayınevi
- İller İtibariyle Çeşitli Göstergeler. 1997. <ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/gosterge/1997-04>
- Navaro-Yashin, Yael. 2002. *Faces of the State : Secularism and Public Life in Turkey*. Princeton, N.J. : Princeton University Press.
- NTVMSNBC. 23.05.2008. "Sendikalar Tuzla'da Birbirine Düştü" <<http://www.ntvmsnbc.com/news/447545.asp>>
- Odman, Aslı. Nisan 2008. "Tuzla'da İşçiler, Sermaye, Gemiler, Tersaneler: Kaydıra Kaydıra Nereye?", *Sendika.org*, URL: http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=16436
- Öngen, Tülin. 2002. 'Political Crises and Strategies For Crises Management: From 'Low Intensity Conflict' to a Regime of 'Low Intensity Instability'' (eds.) Neşecan Balkan and Sungur Savran. *The Politics of Permanent Crisis: Class, Ideology and State in Turkey*. New York : Nova Science Publishers, 55-84.
- Öniş, Ziya. 2006. "Beyond The 2001 Financial Crisis: The Political Economy of the New Phase ,of Neo-Liberal Restructring in Turkey". Paper presented at the ISA Annual Convention, San Diego, California, USA, March 22-25.
- Parla, Taha. 2002. "Türkiye'de Merkantilist Militarizm:1960-1998". *Birikim Dergisi*. 160/161, 67-80.
- Radikal Gazetesi. 31.08.2006. "Kürt İşçilere Linç Girişimi" <<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=197359>>
- Radikal Gazetesi. 23.06.2008. "Tuzla'da 88 Lira İçin Ölüyorlar". <<http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=884658&Date=23.06.2008&CategoryID=97>>
- Saraçoğlu, Cenk. 2008. "Migration, Neoliberalism and Ethnicization: The Middle-Class Construction of Kurdish Migrants in İzmir, Turkey". Unpublished Ph.D Dissertation, School of Graduate and Post-Doctoral Studies, The University of Western Ontario
- Sendika.Org. 22.05.2008 "Tuzla'da Hükümetten Lokavt Tehdidi" <http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=17171>
- Sert, Deniz. 2008. "Property Rights in return and Resettlement of Internally Displaced Persons (IDPs): A Quantitative and Comparative Study". Unpublished Ph.D. Dissertation, Graduate Faculty in Political Science, The City University of New York.
- Simon, Roger. c2001. *Gramsci's Political Thought: An Introduction*. London: Electric Book Co.
- Sönmez, Mustafa. 1990. *Doğu Anadolu'nun Hikayesi. Kürtler: Ekonomik ve Sosyal Tarih*. Ankara: Arkadaş Yayınevi
- Senses, Fikret. 2001. *Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk*, İletişim: İstanbul.
- Tamer, Meral. 27.02.2008. "Tuzla'da İşçiler Ölmezse, Tersaneler Kâr Edemez!". Milliyet Gazetesi. <<http://www.milliyet.com.tr/2008/02/27/yazar/tamer.html>>
- Tarrow, Sidney. 1998. *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TBMM, İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu. Mart 2008. *Tuzla Tersaneler Bölgesindeki İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Önlemlerinin Yetersizliği ile İlgili İddialar Hakkında Alt Komisyon Raporu*. Ankara, basılmamış. URL: <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhak/insanhaklari.htm>
- Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi*. (1988). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tünay, Mahmut. 2002. "Türk Yeni Sağının Hegemonya Girişimi." *Praksis* (5):177-197
- Uslu, Emrullah. 2008. "The Kurdistan Workers' Party Turns Against the European Union". *Mediterranean Quarterly* 19(2): 99-121
- Yeğen, Mesut. 1999. *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- . 2001. 'Kemalizm ve Hegemonya?' (eds.) Tanıl Bora, Murat Gültekinil. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- . Mayıs 2006. "Mesut Yeğen'le 'Müstakbel Türk' ve 'Sözde Vatandaş' Üzerine: Kürtleri Türkleştirme Operasyonu", *Express*, 36-41
- Yeldan, Erinc. 2005. 'Turkey in 2005 and Beyond: Macroeconomic Policy, Patterns of Growth and Persistent Fragilites'. 12 January 2009. <<http://www.countdownnet.info/archivio/analisi/Europa/289.pdf>>

- Yeldan, Erinç, Cizre, Ümit. 2005. "The Turkish Encounter with Neo-liberalism: Economics and Politics in the 2000/2001 Crises". *Review of International Political Economy* (12)3: 387-408
- Yıldırım, Ergün, Naç, Hüsametdin, Özler, Hayrettin. 2007. "A Sociological Representation of the Justice and Development Party: Is It a Political Design or a Political Becoming?". *Turkish Studies*. 8(1): 5-24.
- Yılmaz, Gamze. 2008. "Kapitalizmde Zaman-Mekan Sıkışması". *Çalışma ve Toplum*, 2: 155-171.
- Yücesan-Özdemir, Gamze. 2003. "Neoliberal Social Policy and Production Politics in Turkey". *Turkish Studies*. 4(3): 178-198.
- Yükseker, Deniz, Ayata Bilgin. 2005. "A Belated Awakening: National and International Responses to the Internal Displacement of Kurds in Turkey". *New Perspectives on Turkey*, 32: 5-42

Abbas Vali ile Akademi Üzerine

Harun Ercan: *Bize biraz kendinizden, yani nerede yaşadığınızdan, hayatınızda nasıl gelişmeler olduğundan ve akademiyle nasıl bir ilişki sürdürdüğünüzden bahseder misiniz? Ayrıca yaşantınızın önemli bulduğunuz sorunları nasıl değiştirdiğini, akademik çalışmalarınızı nasıl etkilediğini bilmek istiyoruz.*

Abbas Vali: Pekâlâ, ben üst-orta sınıf diyebileceğimiz bir ailenin çocuğu olarak Mahabad'da doğdum. İlk ve orta öğrenimimi Tebriz'de tamamladım; Azerice konuşulan bir yerdi; orada okula gittim. Ailem de Mahabad'dan taşınmıştı. Annemle babam, esas aşiretimden akrabalarım, Kürdistan'da kaldılar fakat Mahabad'daki Kürt Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonraki siyasal gelişmelerin ve baskıların sonucu orayı terk ettiler. Ben Cumhuriyet'ten 4-5 yıl sonra, Cumhuriyet'in yıkılışından beş yıl sonra doğdum. Mahabad'da doğdum ama biz Tebriz'e geldik ve babam orada iş tuttu, ben orada okula gittim. Oradaki öğrenciler arasındaki farklılığı ilk tecrübe edişim elbette ailemin arka planı; ailemin arka planındaki linguistik farklılık idi: Evde Kürtçe konuşuyor, Farsça eğitim görüyordum, şehirdeki insanlarsa Azerice konuşuyordu. Yalnız, Kürtçe gibi Azerice de yasaktı. Yazılı değil, sözlü bir dildi. Sonra şüphesiz yabancı dil olarak İngilizce, keza Arapça öğrenmek durumundaydık ve bir şekilde hepsi birbirlerine girdi. Bu bahsettiğim dönem okul zamanıydı. Keza şöyle diyeyim, başkalarından ayrı düştüğümü gördüğüm ilk tecrübeleri hakikaten okulda yaşadım. Birincisi, şu yönden söylemek gerekirse, dinin temellerini ve dini inancı sorgulamaya başladım. Şansıma bu açıdan sanıyorum bizi okumaya teşvik etme konusunda çok etkisi olan son derece iyi bir biyoloji öğretmenine sahip oldum. Darwinci bir öğretmendi; Darwinizmle ilgili gayet basit ama o dönemde son derece etkili metinler okutuyordu. Sonra on beş-on altı yaşlarımda siyasal eğitim başladı diyebilirim. On altı yaşımdayken sol literatürü okumaya başladım. On yedi yaşımdayken *Komünist Manifesto*'yu, *Anti-Dühring*'i ya da ne bileyim *Bir Adım İleri, İki Adım Ge-*

ri'yi okumuştum. İşte *Sol Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı'nı*, *Ne Yapmalı'yı*... Bunların hepsi de üniversite öncesindeydi. Dolayısıyla Tahran'da siyaset bilimi lisansı okumaya üniversiteye gittiğimde bunları biliyordum... Daha yeni kurulmuş, İran Ulusal Üniversitesi adında, Harvard'ın ders programının, bununla ilişkili bir programın okutulduğu bu üniversiteye gittim. Deyim yerindeyse, bir nevi zengin çocuklarının gittiği elit bir üniversiteydi. Elitlere yönelik bir üniversite olduğu için diğer üniversitelerden çok daha liberaldi. Lisansı orada bitirdim. Bununla beraber, o sırada İran'daki siyasal koşullar ve durumun gereği, üniversite giderek siyasallaşmıştı. Üçüncü yıla geldiğimizde açıkça siyasal bir üniversiteydi. Grevler oluyordu, diğer herhangi bir üniversitede olduğu gibi polisin müdahalesi gibi şeyler görölüyordu. Siyasal olarak aktif herhangi bir öğrenciye olduğu gibi, o sıra biz de tutuklanabiliyor veya polislerin ve sivillerin tacizlerine uğrayabiliyorduk.

HE: *Herhangi bir siyasal ya da toplumsal hareketle, Kürt hareketi veya sosyalist bir hareket ile ilişkiniz var mıydı?*

AV: Oraya geliyorum. Sonra elbette gözaltılar, tutuklamalar oluyordu. Bunların ardından üniversiteye geri dönüp sınavlarımı çabucak verdim. Gelgelelim, İran'daki kurallar yüzünden ülkeyi hemen terk edemiyordunuz. Üstelik 45 yaşın altındaysanız, askerliğinizi yerine getirmeden ülkeden çıkmak için pasaporta da başvuramıyordunuz. Önce askerlik görevinizi yapmanız gerekiyordu. Başka yolu yoktu, önce bunu yapmanız şarttı. İran'da 18 ay askerlik hizmeti yaptım, o zamanki görev yerim yukarıda İran, Afganistan ve eski Sovyetler Birliği arasındaki üçlü kuzeydoğu sınırıydı. Oldukça sert bir bölgeydi, askerlik görevimi orada tamamladım.

Üniversite yıllarım ise İran'da siyasal çalkantı zamanına denk geliyor. İran'da radikal solun yeni baş gösterdiği zamandı; radikal sol her zaman, belki burada da, hatta tastamam burada olduğu gibi Sovyetler Birliği Komünist Parti Kongre kararlarının eleştirisiyle başlıyordu ve Latin Amerika, Küba deneyimlerinden, Küba devriminden, Cezayir'deki gelişmelerden ve Filistin hareketinden etkilenmişti. Dolayısıyla tüm bu etkiler, elbette Maocu radikalizmin ve uluslararası komünizmin etkileri de söz konusuydu. Evet, ben ve arkadaşlarım o zaman üniversite ikinci, üçüncü sınıftaydık; deyim yerindeyse bu tür bir Maocu siyasete dahil olmuştuk. Fakat iki gruptuk, bu tür radikal siyasetin iki akımı vardı. Biri şüphesiz Guevaracılar, Che Guevara'nın takipçileriydi. Diğeri ise Maoculardı. Guevara'nın takipçileri daha öznel devrimci eylem yönelimli bir hareketti, devrimi biz başlatacaktık. Maocu olan ise daha aşamacıydı. Önce şunları, bunları gerçekleştirebilecek zemini hazırlayıp kırsala gelecektik, bunları biliyorsunuzdur. Dolayısıyla üniversitede öğrenciler arasında bir çatışma vardı. O zaman üniversite çok farklıydı. İran devriminin gerçekleşmesi beni en çok şaşırtan olaylardan biri olmuştur. Zira İran'da 1960'ların sonunda ve 1970'lerin başında üniversiteye devam ettiğim sırada, üniversitedeki tüm öğrenci siyasetine sol düşünce hakimdi, solun çeşitli akımları mevcuttu. İslamcılar ya yoklardı ya da etki alanları son derece sınırlıydı. Sanırım benim gittiğim üniversitede muhtemelen 20-25 kişiden fazla değillerdi. Buna karşın solcular birkaç yüzü buluyordu, yüzlerceydi. 1974-

75'te İran'dan çıktığımda, hemen ardından, 4-5 yıl sonra 1979'da devrim olduğunda ne kadar çok insanın İslamcı olduğunu görebilirdiniz. Bana inanılmaz gelmişti bu. Son dönemde ortaya çıkan İslam vaizleri önemliydi ama dini kurumlarda siyasal dini örgütlemiyorlardı. Bu o dönemde o kadar belirleyici değildi. Sonra üniversitede tesettüre giren kız öğrenci sayısı herhalde bir avuçtu diyeceğim. O üniversitede yirmiyi geçmezdi, belki daha azdı ve aralarından bazıları üniversitenin kapısına geldiklerinde başlarını açıp çantasına koyarlar, sonra geri başlarını örterlerdi. Mesela burada gördüğünüz gibi türban takma diye bir şey yoktu. Hakikaten benim ayrıldığım 1974-75 yılları kadar yoktu, böyle bir şeyden bahsetmek mümkün değildi. Böyle bir gelişmenin olması bende müthiş bir şaşkınlık uyandırmıştı.

Her neyse, askerlik görevimi yaptıktan sonra ülkeden çıkıp Britanya'ya okumaya gittim. O sıralarda Britanya öğrenim için gidilecek revaçtaki yerlerden değildi. Almanya, Fransa, hatta ABD gibi değildi. Orada (Kürt veya Kürt olmayan) İranlı çok fazla öğrenci yoktu, Kürtler daha azdı. Oraya okumaya gittim. Devrim olduğunda doktora çalışmalarımın ikinci yılına gelmiştim. Diğer herhangi biri, diğer öğrenciler gibi elini çabuk tutup tezimi bitirmeye ve dönmeye çalışıyordum. Aslına bakılırsa, devrim hakkında pek iyimser değildim, oldukça karamsar bakıyordum. Londra Üniversitesi'nde bir panelde, devrimden kısa bir süre sonra bir konuşma yaptım. Sanırım çok sayıda başka İranlı solcuyla birlikte Fred Halliday de o paneldeydi. Bu devrimin geleceği ve sonuçları hakkında derin endişelerimi belirttim. Solcu öğrenciler tarafından ciddi biçimde eleştirildim, hatta eleştiriler beklentilerimin yerine gelmediği çünkü tam anlamıyla mükemmel bir burjuva devrimi gerçekleşmediği, benim bu yüzden hayal kırıklığına uğradığım noktasına vardı. O sıra İran tarihini, kendi çalışmam için de okuyordum ve olup bitenler gerçekten bu okuduklarımla da örtüşmüyordu. Bu yüzden karamsardım. Mart, Nisan, Mayıs aylarıydı ve o sıralar, İslami Devrim Muhafızları'nın son derece acımasız bir şekilde (Şah rejiminde otuz yedi yıl boyunca görülmeyen bir vahşetle) Kürdistan'a saldırması Ağustos'u bulmadı. Yıkma, bombalama, soykırma dönük saldırıları barındıran ilk topyekûn savaştı. Ailem Tahran'a, Kerec'e ve başka yerlere dağıldı. Ben o sıra Britanya'da kalıp öğrenimimi sürdürdüm ve doktora çalışmamı bitirmeden akademide ilk kadromu aldım. 1981'de akademide ilk işime başladım, doktora'mı 1983'te de tamamladım. Wales Üniversitesi'nde sürekli bir iş önerilince oraya gittim. Orada Siyaset Teorisi ve Siyasi Kurumlar bölümünde ders vermeyi sürdürdüm. Benim İran devrimine ilişkin talihsiz yorumum ve bunun sonuçları beni genel İran siyaseti, sol siyasetten uzaklaştırarak Kürt siyasetine daha da yaklaştırdı. İran tarihi üzerine ilk kitabımı tamamladıktan sonra sistematik bir şekilde Kürt sorunu üzerine çalışmaya, bu konu hakkında okuyup yazmaya başladım. Kürt siyasal partilerle her zaman çok yakın aile bağlarım oldu. Ailem üyelerinin çoğu partiliydi. Bununla birlikte, onlar hakkında sürekli olarak yazıp eleştiride bulundum. Ama düşünüyorum da, bir şekilde benimle iyi bir ilişki sürdürdüler. Bana karşı tavırlarını hiçbir zaman sertleştirmediler. Ben de hâlâ böylesi bir tavrı sürdürüyorum. İran'daki Kürt siyaseti hakkında çok sık yazıyorum veya röportaj veriyorum. Bu süre zarfında ek olarak Uppsala'da ve ABD üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak bulundum.

2004'te buraya geldim. Ocak-Şubat aylarıydı. Geldiğim zaman Irak'ta rejim çökmüş ve orada bir Kürt yönetimi kurulmuştu. Irak Kürdistan'ına nice zaman sonra ilk defa gitmiştim. Celal Talabani dâhil olmak üzere, birçok siyasetçiyle tanıştım. Celal Talabani ve arkadaşları yüksek öğrenim alanında reform yapmak istiyorlardı. Benden kalıp bu işi üstlenmemi istediler. Etrafta dolaşıp insanlarla konuştum. Bunun yapabileceğim bir şey olmadığı büsbütün ortaya çıktı, zira orada büyük ölçüde bir tabanım, sosyalliğim yoktu. Tamam, bir Kürt entelektüeli ve yazan ve konuşan biri olarak tanınıyordum. Ama ne Süleymaniye'den ya da Hewler'den idim ne de KYB'ye ya da KDP'ye yakındım. Bu işler alışlageldik temellerde yürür, eğer orada bir dayanışma yoksa böyle şeyleri yapamazsınız. Bu yüzden Talabani'ye bunun aslında benim yüklenebileceğim bir iş olmadığını söyledim. O arada, şimdi başbakan olan ve daha önce de Kürdistan'a gitmemi isteyen Neçirvan Barzani beni davet etti. Elbette o da aynı düşünceye sahipti, herkes yüksek öğretim reformundan bahsediyordu. Ona da aynı şeyi söyledim: Kürdistan gibi bir yerde, bilhassa Irak Kürdistan'ında yüksek öğretim reformu akademik bir iş değildir, politik bir iştir aslında. Bu sebeple siyasal güce, siyasal kabalıklara, özellikle de siyasal bağlantılara sahip olmanız gerekir. Oysa ben bunlara sahip değildim. Neden yeni bir üniversitenin kurulacağı pilot bir projeye işe başlanmasın gibi bir fikir ortaya çıkmıştı. Öneri çok çekiciydi ama siyasetçilere, özellikle de Kürt siyasetçilere uzun zamandır güvensizlik besliyordum. Dolayısıyla bunu akşam yemeğinde gelen basit bir teklif, bir tür mutabakat gibi gördüm, ciddiye almadım. Benden gerçekten bir projeye gelmemi istedi ama bunu yapmadım doğrusu. İstanbul'a geri döndüm ve ders vermeyi sürdürdüm. Geri gittim çünkü yalnızca bir dönemliğine İstanbul'daydım. O sırada, burada, bölümde sömestri tamamlamıştım; muhtemelen ders vermemden, öğrencilerimle ilişkilerimden hoşnutlardı. Dolayısıyla istersem geri gelebileceğimi söylediler. Böylece tamam dedim, başvurumu sonraki yıla uzattılar. Wales'teki üniversiteye geri döndüm ama Neçirvan Barzani, talebini yinelemeye ve birilerini göndermeye devam etti. 2005 Ocak'ında yeniden Türkiye'ye döndüğümde, Kürdistan'a da gittim; Barzani gerçekten son derece somut planlar öne sürüyordu. Kabul edip yapacağımı söyledim ama aynı zamanda bunun için gerekli koşulların neler olacağını da söyledim. Söylediğim her şeyi, hepsini alenen (makamında başkaları da oturuyordu) kabul etti. Buna modern üniversite fikrinin aslında hayranlık verici binalar, zengin devasa kütüphaneler ya da çok sayıda bilgisayar ile ilgisi olmadığını söylemiş olmam da dâhildir. Bunu çok çok iyi hatırlıyorum. Modern bir üniversitenin kurulabileceği temelin konuşma ve ifade özgürlüğü, farklı görüşlere saygı olduğunu belirttim. Öğrencilerin onlardan farklı olacağını, partisinin şeflerini dinlemeyeceğini anlamaları gerektiğini söyledim. O zamanlar bunları kabul ediyordu.

Geri dönüp, çevremde tanıdığım Kürt akademisyenlere çağrıda bulundum. Projelere katılmaları için davet ettim. Kimi hevesli, kimi gönülsüz geldi. Bazıları biraz, bazıları hayli kuşkuyla yaklaştı. Yine de geldiler. Başlangıç olarak başbakanın canı gönülden ve bu açıdan samimiyetle desteklediği projeye başladık. Projenin bu açıdan çok başarılı olduğuna inanıyorum. Üniversitenin

inşası çabucak tamamlandı, başbakan bize istediğimiz fonu sağlamıştı. Ayrıca üniversiteyle ve başka konularda onunla doğrudan temas ve ilişki kurabiliyorduk. 2006'nın Kasım ayıydı, üniversite lisans öğrencilerinden oluşan ilk grupta açıldı. Gerçekten olağanüstüydü. Aslına bakılırsa kendini fazlasıyla adanmış bir grup Kürt akademisyenin ve yöneticinin yoğun çabası bunu mümkün kılmıştı. Çoğu gayet yüksek maaşlı, son derece iyi işleri bırakmışlardı. Mesela burada çalışmaya gelmek için maaşının yüzde altmış azalmasını göze almış bir arkadaşım vardı. Bireysel bir adanmışlıktı bu. Hiçbiri gerçekte mali olarak bundan fazlasını kazanmıyordu. Zira çoğu, uzun zamandan beri akademisyendi, Britanya ve ABD üniversitelerinden, karşılaştırılması bile mümkün olmayan maaşlar alıyorlardı. Şu halde bütün bu insanlar, üniversite ve öğrenciler uğruna kendilerini adanmışlardı. Sonuçta bu öğrenciler geldiler ve kütüphaneye kuruldu. Hepsini başlandı ama ifade özgürlüğü fikrini, yani, neyi öğrettiğin, nasıl öğrettiğin, kütüphanede hangi kitapların olduğu, öğrencilerin ne söylediklerini beraberinde barındırıyordu. Mesela bana kalırsa üniversite Britanya'daki üniversitelerin modelindeydi: Britanya üniversitelerinde öğrenci birlikleri olur, bu birlikler Amerikan üniversitelerindeki gibi değildir; son derece aktif, hatta son derece siyasal bir şekilde örgütlenmiştir. Üniversitede siyasete müdahil olmakla kalmayıp, ülkenin gelişimiyle de sürekli olarak temas halinde dirler. Buna tepki verirler, kendilerini ifade ederler. Kaldı ki bu öğrenciler bunu yapmak istiyorlardı ve yaptılar. İktidardaki parti bundan hoşlanmamıştı. Benim ve benimle gelen Kürt akademisyenlerin iki sebepten ötürü gözden düştüğümüze inanıyorum. Birincisi, üniversitenin (radikal diyemesem de) liberal bir kurum olarak, huzursuzluk kaynağı haline gelmesiydi. Öğrenciler parti baskısından bağımsızlaştıklarında görüşlerini ifade edebildiklerinin farkına vardılar. Mesela bu kurum, geçtiğimiz yıl Türk ordusu Kürdistan'ı bombaladığında gösteri düzenleyen ilk üniversiteydi. O zamanı hatırlayın, Kandil bölgesinde büyük bir çarpışma olmuş, ordu gelmiş, sonra geri çekilmişti. Sonuç olarak diğer üniversitelerde hiçbir şey olmamış gibiydi. Oysa bu küçük üniversitede öğrenciler gösteri düzenlemiş, sokaklara çıkmışlardı; bayrakları, şunları bunları vardı, gazetecilerle konuşuyorlar, düşüncelerini ifade ediyorlar, hükümeti, partiyi eleştiriyorlar idi. Tamam, eğer PKK karşıtıysanız bombalama olayına karşı bir şey yapmamanız anlaşılabilir. Ama bu PKK'den daha geniş bir meseleyse, buna tepki göstermeniz, bununla ilgili pozisyon almanız gerekir. Öğrenciler aynı zamanda hükümetin hayli boş vermiş tutumunu da eleştiriyordu: Hükümet Türkiye ile ilişkisini, o kırılgan ilişkiyi bir nevi sarsmak istemiyordu. Bu işin bir yüzüydü. Öbür yüzü, benim ve meslektaşlarımdan bu üniversiteyi yönetirken ders vermeyi hiç bırakmamış olmamızdı. Üniversitenin idarecisiydim, bununla birlikte başka herhangi bir üniversitede olduğu gibi hâlâ siyaset teorisi dersleri veriyordum. Ders vermeye gönüllü olmuştum çünkü bir yöneticiye dönüşme fikrinden nefret ediyordum. Temasımı sürdürmek için öğrencilerle, kütüphaneyle, öğretmen olmakla, sınıftaki tartışmalarla vb. bağımın olması esastı. Hem siyaset hem de sosyoloji bölümünde ders veriyordum. Yine sosyoloji bölümünde lisans ve lisansüstü seviyede "Modern Devlet" adlı bir ders açmıştım. Siyaset bölümünde Milletler ve Milliyetçilik üzerine, modern siyaset teorisi dersi veriyordum. İktisatçı, petrol mühendisi, istatistikçi olan meslektaşlarım da aynı şekilde ders veriyorlardı.

Bunları yaparken bizim, özellikle de benim, şunu yapmamız önem kazandı. Aynı zamanda, tam anlamıyla olmasa da oldukça düzenli bir şekilde başbakanın yanına çağrılıyor, çeşitli konularda, bilhassa siyasal meselelerde görüşlerime başvuruluyordu. Bir süre için ben ve meslektaşlarım, iktisatçılar, işletmeciler, petrol mühendisleri, hepimiz bir çeşit beyin takımı, danışma kurulu gibi bir şeyi oluşturduk. Mesela meslektaşlarım enflasyon üzerine makaleler yazıyorlardı, ben buradaki siyasal durum üzerine konuşuyordum, namus cinayetlerinden bahsediyorduk. Bu durum iktidar partisi içinde derin bir husumet yarattı. Diğer taraftan, siyasal alanda varlık göstermekten hiç geri durmadık. Sürekli röportaj verdik, fikirlerimizi açıkladık. Bazılarımız bunu sertçe, bazılarımız da kasıtlı olarak, bunu yapıyorduk. Elbette bazıları siyasal ortamı o kadar tanımıyordu. Sanıyorum bir anlamda bütün bunların birleşimi varlığımızı, en azından üstlendiğimiz bu rolü orada istenilmez hale getirdi. Oradan ayrıldıktan sonra başbakanla çok tartışmamız oldu, “evet, büyük bir iş başardığımı ama yarattığım şeyin sorun olduğunu” gayet net bir şekilde açıkladı. Böylelikle bize başka işler önerdi ama kabul etmedik. Daha ziyade bizi orada devam ettirip para ödeyecekler ama hiçbir şey yapmayacağız gibi duruyordu. Biz de ayrıldık.

HE: *Deneyimlerinize ilişkili olarak, Britanya, Galler ve Türkiye’deki akademiyi tanıdığınızı, ayrıca ABD’de de deneyiminiz olduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda bunların karşılaştırmalı bir analizini yapmaya çalışıyorsunuz. Siyaset ve akademiyi birbirinden ayıran ince sınırları düşünerek, sizin bahsettiğiniz ideal tipte, ifade özgürlüğünü barındıran bir Kürt akademisinin kurulması hakkında ne söyleyebiliriz? Irak örneği Kürt yönetiminde gerçekleşen ilk deneyimdi. Türkiye’de ve İran’da da Kürt akademisyenler ve yöneticiler var... Bu akademisyenler herhangi bir Kürt talebine ya da akademik Kürt araştırmalarına karşı çıkan siyasal yönetimler tarafından engellenbiliyorlar. Bu konu hakkında ne söyleyebiliriz?*

AV: Bakın, ikisinin bağlamı farklıdır. Britanya’da otuz sene boyunca siyasal durumla hiç bağ kurmadan iyi bir akademisyen olabildim. Devam edebildim, öyle de övgü alabilir, göze girebilir, kitap ve makale yazabilirsiniz. Britanya’da siyasi akademisyenlerin olmadığını söylemiyorum. Ama siyasetin doğası ve siyasal ilişkiler çok farklıdır. İran’da, Türkiye’de ya da Irak’ta akademisyenlik yapıyorsanız, kanımca özellikle sosyal bilimlerde işiniz temelde siyasal bir iştir. Sosyal bilim eğitimi bu anlamda temelde siyasal bir eğitimidir. Kendinizi bundan ayıramazsınız. Elbette buradaki durumun farklı olduğuna inanıyorum. Bildiğim kadarıyla Türkiye üniversitelerinde öyle Kürt akademisyenleri diye tanınmış bir oluşum hiç olmadı. Sözelimi bu üniversitede on kadar Kürt akademisyen olduğunu söylüyorlar. Bunların çok azı Kürt olduklarını, kimliklerini vb. kabul edecektir. Ama bunun aksine gerçekte Kürt akademisyen ya da akademik Kürt çalışmaları diye bir şeyden bahsedebileceğimiz durumlarda en önemli engeli genel siyasal-entelektüel (veya tam tersi entelektüel-siyasal) koşulların oluşturduğuna inanıyorum. Kürt entelijansiyası, siyasi partilerin gölgesinde yaşıyor. Siyasi partiler yönetimde olmasalar bile yönetiyorlar: Siyasal alandaki muhalefeti yönetiyorlar. Bu ilişki hem akademinin hem özgür entelektüel düşüncenin gelişimi açısından çok

zarar verici, çok olumsuzdur. Başlıca örnek olarak akla Irak Kürdistan'ı geliyor. Irak Kürdistan'ında KYB'den, KDP'den bahsedebiliriz. KYB'nin bir araya getirdiği entelektüelleri vardı, bunların arasında şairler, felsefeciler var. Aklınıza ne gelirse... Kendilerine yetecek her şeye sahipler. Gelgelelim hepsi de parti entelektüeli. Niye? Çünkü geçimlerini partiden kazanıyorlar. Sivrililen bir gazeteci haline geldiyse parti senin üzerine düşüyor. Partinin çatısı altına girmezsen ekonomik açıdan kötü bir duruma düşersin. Bu kadar! Entelektüel alanın bu şekilde parti himayesine sokulmasının genel olarak Kürt entelektüel alanının ve özel olarak akademik çalışmaların az gelişmelerinin sebeplerinden biri olduğuna inanıyorum.

HE: *Türkiye hakkındaki analizi açacak olursanız, aynı konu hakkında ne söylersiniz? Koşullar gerçekten farklı ama burada kutuplaşmış bir siyasal iklim var.*

AV: Kutuplaşmış bir iklim olduğu doğru. Burada bildiğim kadarıyla özellikle kamusal alanda (devlet ve devletin faaliyetleri tarafından tanımlanmış sınırlar içinde) böyle bir şey olduğu söylenebilir. Kürt sorununu PKK'den ayırmanın zor olduğunu düşünüyorum. Bütün bunları biliyorsunuz. Bence bu son derece olumsuz bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma karşıyım, buna her zaman itiraz ettim. Türkiye'de Kürt sorunu PKK ile özdeş değildir ve PKK'den çok daha geniştir. PKK, bu meselenin bazı açılardan ifadesi olmuştur. Şüphesiz hâkim olan ifade odur, çarpışan güç odur. Tabiri caizse bu düzlemde haklarını teslim etmek gerekir. Onların çarpışan bir güç olduğunu, iddiaları olduğunu kabul etmelisiniz. Bana sorarsanız bunlar hayata geçmemiştir. Dolayısıyla bana göre Kürt sorunu bir yanda hükümet, güvenlik aygıtları ve derin devlet ile diğer yanda da PKK arasında sıkışmıştır. Bu baskı, Kürt sorunun ya söylemsel olarak ya da siyasal eylem açısından başka türlü dile getirilebileceği başka bir alanın açılması imkânını devamlı olarak sınırlamaktadır. Bu alan çok ama çok kısıtlıdır. Mesela son zamanlarda görüyoruz ki yeni televizyon; Kürt 1 adıyla yeni bir Kürt televizyonu kurulduğunu söylediler. Kendal Nezan ve ortakları işletiyor. Bu kanal kurulduğunda PKK'nin gayet düşmanca bir tutum aldığını söylediler. (Buna kendim tanık olmadım ama pek çoklarından duydum). Bu kanalı kendilerine rakip çıkıyormuş gibi algılıyorlar; bu bence doğru değil. Şimdi bu kanal kuruldu, ne olduğunu, ne olacağını bilmiyorum. Mevcut durumu, kültürel alanı, entelektüel alanı, genel olarak söylemsel alanı tekeline alma çabası olduğunu görüyoruz. Bunun, Türkiye'de Kürt siyasetinin, kimliğinin ve taleplerinin ifade edilmesine zarar verdiğini düşünüyorum. Bu bakış açısının, Kürt meselesini hep PKK ile ve silahlı mücadeleyle özdeşleştirmek isteyen iktidar yapısının belli bir kesiminin çıkarlarına hizmet ettiğine inanıyorum. Bu söylediğim şey PKK'ye düşüncesizce bir saldırı veya eleştiri olarak alınmamalı, ben bunu söylemiyorum. Söylediğim şey, bence burada onların da hareket etmek durumunda kaldığı ve parçası olduğu koşulların tekrardan yeni bir değerlendirmesine ihtiyaç duyduğumuzdur. PKK'nin parçası olmadığı durumda bu koşulları değerlendiremezsiniz. Durumun yeniden değerlendirilmesinde onların son derece aktif bir şekilde rol alıp yeni gelişmeler, olup biten değişimler çerçevesinde koydukları kuralları tekrar belirlemeleri gerektiğine inanıyorum. Bunca za-

man dağlarda olmak gerçekliğe dair çok başka bir resim sunar. Dağda ol-
duysanız bunu bilirsiniz. Eleştiriyorum ama saldırıda bulunmuyorum. Dola-
yısıyla entelektüel, kültürel alanın açılması ya da yeniden açılması, radikal
bir şekilde tekrar bir durum değerlendirilmesine ve oradaki güçlerin oyna-
yacağı role son derece bağlıdır. Durumun değiştiğinde -ki bana kalırsa de-
ğişmiştir- böyle bir şeyi düşünemezsiniz. Bunu görmeyi kabul etmeyip de-
ğişimi inkâr edemez, ben 20 yıl önceki insanım ve aynı şeyleri, aynı hakları is-
tiyorum diyemezsiniz. Bunun artık böyle olmadığından eminim. Kültürel, si-
yasal alanın ama açıkça kültürel, entelektüel alanın bu şekilde yeniden de-
ğerlendirilmesi gerçekten elzemdir. Türkiye’de Kürtlerin, şimdi olduğundan
çok daha geniş ve güçlü bir kültürel, entelektüel ağırlığı taşıyabileceklerine
inanıyorum. Böyle bir ağırlığın olmaması, Türkiye’deki Kürtlerin eksikliğidir.
Geçtiğimiz yirmi yılda, İran’daki gelişmelerle ilgili bir örnek vereyim. İran
Kürdistan’ında entelektüel alan hiç bu kadar canlı ve yaygın bir şekilde bes-
lenmemiştir. Onların (sizin gibi insanlar ya da yazarlar vb. geçimini kültürel
alandan kazanan insanlar) kültürel alanda çalışanlardan çok daha ileri oldu-
ğuna inanmam için çok sebep var. Onların yeni biçimler, yeni bir siyaset di-
li, iktidarla ya da onlara karşı duran iktidarla diyalog kurmanın yeni dilini ge-
liştirdiklerini, bu özel koşullardan faydalanabildiklerini düşünüyorum. Bunu
söylediğime üzgünüm ama bu, büyük ölçüde İran’daki Kürt siyasal partilerin
zayıflığı sayesinde mümkün olmuştur. Geçmişteki güçlerini iki sebeple sür-
dürmeyi başaramadılar. Birincisi şüphesiz bu partilerin de bağlı oldukları ku-
rumsal Marksizm’in çöküşü, ikincisi de hükümetin çok üstlerine gelmesiyle
uğradıkları askeri yenilgidir. Bu partiler Irak Kürdistan’ında varlık gösteriyor-
lardı; İran’a, hükümete karşı askeri eyleme girişmeyecekleri kuralına uyarak
sadece Irak Kürdistan’ında var olabiliyorlardı. Dolayısıyla aktif değildiler. Sa-
nıyorum bu faaliyetsizlik başka partilerin açılmasına imkân tanıdı. İran’daki
dergilerde, geçtiğimiz on yılda yazılanlara baktığınızda bunu görebilirsiniz.
Reformist İslamcıların iktidarda olduğu bir sırada yanılmıyorsam on beş, on
sekiz kadar Kürtçe yayın vardı. Bunlar sistematik olarak kapandı. Çok değil
iki hafta önce yine kapanan bir tanesini biliyorum. Kapanıp tekrar yayın ha-
yatlarına başladılar, fakat bu arada çok fazla yayın ortaya çıktı. Orada ilginç
olan nokta, siyasal partilerin bilindik söylemlerinin çok uzağında siyasal ve
tarihsel konularda bir tür söylemin geliyor olmasıdır. Çok uzakta, gayet de-
ğişik, gayet yeni bir dille Kürtlerle ilgili konular hakkında konuşuyorlar. He-
men bir sonuç alacaklarını düşünmüyorum ama ifade etmek istediğim şey,
bunun yeni bir başlangıç olduğudur. Bu hâlâ devam ediyor.

Şu halde Türkiye’ye dönersek, bu yeniden değerlendirmenin son derece
önemli olduğunu düşünüyorum. Burada eksik olan yön, kültürel bir gücün
varlığıdır. Bana kalırsa şimdi entelijansiyanın (bu terimi çok geniş kullanıyo-
rum), Kürt ve Kürt yönelimli entelektüellerin (birinin Kürt sorunu hakkında
fikri olması, pozisyon alması için mutlaka Kürt etnik kimliğine sahip olması
gerektiğini söylemiyorum) zamanıdır. İnanıyorum ki bu birikimin siyasal
güçlerin iznini almadan, bir alan açıp kendini bu alanda kurabilecek şekilde
ortaya çıkacağı, gelişeceği zaman gelmiştir. Bu gerçekleştiğinde siyasal gü-
çler de bunu idrak edip tanımak, saygı duymak, işi bu adamlar götürüyor de-

mek zorunda kalacaktır. Buradaki güvenlik kurumlarıyla Kürt silahlı güçleri arasında süre giden savaşın dışında bunu yapabilirlerse son derece büyük bir başarıya ulaşılacağına inanıyorum. Bu boşluk her yönüyle mevcuttur. Kürt entelektüelleri bunu, diyelim ki Türk entelektüellerin iznini almadan ya da cesaretlendirmesini beklemeden, hatta olurunun almadan yapabilirler. Türkçe yayınlar hakkında çok az şey biliyorum ve pek az okudum. Haberleri izliyorum, insanlarla konuşuyorum. Türk entelektüel birikiminin çok da güçlü, yeknesak olduğunu sanmıyorum. Türk entelektüellerine kendi zeminlerinde meydan okunabilir. Bu zeminin dışına çıkmak ya da onları dışına itmek için meydan okumayı kastetmiyorum. Söylemek istediğim nokta, Kürtlere de bir alan verilmesini kabul etmeleri için meydan okumasıdır. Bizim kendi gündemimiz olduğunu, gündeme kendimizin karar verdiğini, kendi gösterimizi yürüttüğümüzü söylemek, bu gündeme sahip olmaya, kendi gösterimizi yürütmemize hakkımız olduğunu göstermek için meydan okunmalı. Şu halde ortaya şöyle bir soru çıkıyor: Etnik sınırlarla belirlenmiş bir siyasal ya da entelektüel ve kültürel bir alanın yaratılmasına karşıyım. Bunun özellikle Türkiye'deki gibi koşullarda iyi bir fikir olmadığına inanıyorum. Bu siyasal ya da kültürel alana içirme, birinin Hakkârî'den veya Diyarbakır'dan gelip gelmediğinden ziyade siyasal ya da kültürel bir yönelim sonucunda gerçekleşecektir. Birinin nereden geldiği tali, hatta önemsizdir. Hakları etnik farklılıklardan ziyade sivil demokratik temeller üzerinde inşa etmenin imkânı olan Türkiye'de katı etnik ayırım çizgilerini tekrar tekrar vurgulamanın anlamsız olduğunu düşünüyorum. Etnik farklılıkların önemli olduğunu söylemiyorum, çok önemliler. Bununla birlikte etnik farklılıkları mutlaklaştırıp tüm ayrımları buna göre belirlemeye kalkmanın uzun vadede kötüye gideceğini, olumsuz sonuçlanacağına inanıyorum.

HE: *Önemli bir sorumuz da şudur: Akademik çalışmalara, bilhassa Türkiye akademisinde Kürt sorununa ilişkin çalışmalara baktığımızda, genel olarak dikkatini sözgelimi Kürt hareketi ile Türk güvenlik güçleri arasındaki silahlı çatışmaların sonucuna odakladığını görüyoruz. Genel olarak bu sonuçlara, mesela Kürtlerin silahlı çatışma sırasında ülke içinde yerinden edilmelerine, Kürt şehirlerinden büyük şehirlere göçün sonucu olarak ortaya çıkan yoksulluğa yoğunlaşıyorlar. Bu noktada, politik şiddet, onun belirlediği iklimin ortaya çıkışının ardındaki sebepleri, nedenselliği sorgulatacak bir tür boşluk olduğu görülmüyor. Türkiye akademilerine ilişkin son birkaç yılda çok gözleminiz vardır, sizce bunu söylemek mümkün mü? Genel yönelim silahlı çatışmanın ortaya çıkıp sebeplerinden ziyade sonuçlara bakmak gibi duruyor. Bununla ilgili ne söyleyebilirsiniz?*

AV: Muhtemelen silahlı çatışmanın ortaya çıkışına dair hepinizin kendi yorumu vardır. Benim de silahlı çatışmanın ortaya çıkışına dair kendi okumam var. Silahlı çatışmaya ilişkin çok sayıda alışageldik tarzda yapılmış analizler var, çoğu da muhtemelen geçerlidir çünkü tarih böyle. Varsayalım ki, Türkiye'de yaşayan bir Kürdüm, yabancı değilim. Böyle bir noktada pozisyon almak son derece zordur. Burada hüküm süren koşulların açık bir eleştirisini yapmak ancak alternatif şeyler gelişirse mümkün olur. Böyle alternatiflerin geliştirilmesini sağlamak için bu tür eleştiriler yapılabilir. Dilerseniz şöyle

söyleyeyim; bu silahlı çatışma sonuçlarıyla birlikte eleştirilebilir, eleştirilme-
lidir de. Bununla birlikte, bunu bugün siyasal yaşamın gerçeği ve etkisini
sürdüren, sonuçları olan bir şey olarak kabul etmeliyiz. Hem silahlı çatışma
hem de sonuçları bu kültürel alanın yaratılma çabasında hesaba katılmalı.
Tanıdığım arkadaşlarım var, onların hedefi Türkiye’de Kürtler arasında bu te-
keli kırmak için bir şeyler yapmak olmalı. Bu tekeli kırmak onları bir yanda
Türk makamlarıyla diğer yanda Kürt siyasal gücüyle karşı karşıya, yüz yüze
getirecektir kuşkusuz. Burada yapılması gereken iş şu olmalı: Bu engele kar-
şın böyle bir siyasal kültürel alan açılmalı ki yaşayabilir bir güç haline gel-
sin. Yalnızca hükümete, hükümetin politikalarına karşı çıkmakla yetindiği-
nizde böyle bir alanın başarıyla açılma şansı olacağını sanmıyorum. Aynı za-
manda Kürt silahlı güçlerinin tekeli politikalarına da karşı çıkmalısınız. Bir
kez buna giriştiğinizde siyasal bir parti kurma çabanızın akıbetini de görür-
sünüz. Bana kalırsa bir siyasal partinin kurulmasında hükümetin ileri sürece-
ği önkoşullar, bu siyasal partinin işleyişinde PKK’nin öne süreceği önkoşul-
lardan farklı değildir. Hükümet partinin PKK’yi kınamasını, karşı durmasını
ister; PKK ancak kendi iradesini tanıyıp çizgisini sürdürürse varlık gösterme-
sine izin verir. Bir anlamda her iki siyasal tutum da benzerdir. İkisi de ba-
ğımsız güçlerin ortaya çıkmasından hoşnut olmaz. Deyim yerindeyse ikisi de
yeni bir siyasal alanın, siyasette yeni bir dilin, yeni hak, mücadele dilinin ta-
nımlanmasını istemez.

HE: *Öyleyse sizce Türkiye’de entelijansiya ya da akademi Kürt sorunuyla il-
gili olarak bu açıdan yeni bir alan açabilecek bir güce ya da kapasiteye sa-
hip midir?*

AV: Entelijansiya canlanırsa, gücü olur. Kürtçede bir deyiş vardır; “öküzün
kulağında uyuyor” (dı guhé ga de radizén) derler. Müthiş bir uykudalar, on-
ları uyandırmanın zamanı geldi. Uyanırlarsa bu çok önemli bir etki doğurur.
Bu kültürel alanın parçası olarak akademiden bahsediyorum, salt sınıflara gi-
dip ders vermekten bahsetmiyorum. Bu özel ilişkinin parçası olarak akade-
miden ve akademisyenlikten bahsediyorum. Bu ilişki, gerektiği gibi hareke-
te geçirilmesi durumunda gerçekten önemli bir güce dönüşebilir. Mesela ba-
na Türk gazetelerinde Kürtlerin esamesinin okunmadığını anlattılar. Kültürel
entelektüeller gündemin tanımlanmasında rol almıyorlar. Bu sınırlar içinde
tanımlanmışlar, bence büyük ölçüde Kürt akademisyenlerin eksikliği bundan
kaynaklanıyor. Dediğim gibi, belli bir konuda siyasi bir duruş edinmek için
etnik kökenlerinizi işaret etmeniz gerekmiyor. Türkiye hakkındaki spesifik
bir konuda siyasal bir duruş edinmek için ben Abbas Vali’yim, Kürdüm de-
mek zorunda değilim. Etnik kimliğini öne sürmeden yaşayan birçok Kürt
akademisyen tanıyorum. Şimdi durum böyle olabilir ama bence bu boşluğun
dolmasının tam zamanı; bu gerçekten büyük bir boşluk. Başka ülkelerle kar-
şılaştırsak, burada Kürtlerin ağırlığı, muazzam potansiyeli etkin değil. Ben
durumu böyle görüyorum.

Sidar Bayram: *Kürt sorunuyla ilişkili olarak konuyu biraz daha akademik
alana, kültürel ve siyasal alanın otonomisine kaydırırsak; Türk ve Kürt en-
telektüelleri ya da diğer bileşenlerce, konuştuğumuz gibi bağımsız bir kültü-*

rel ve siyasal alan açma imkânı var mıdır? Bu sorunla cebelleşen mevcut dil ve metodoloji ile (hem akademik hem siyasal anlamda) bunu yapmak mümkün mü?

AV: Söylediğinizin kesinlikle zorunlu olduğuna inanıyorum. Eğer farklı bir gündeme sahipseniz, bu gündem zorunlu olarak kendi dilini taşıyacaktır. Aklıma iki nokta geliyor. Mesela geleneksel sol dağarcıktan bahsedebiliriz. Geleneksel sol sözcük dağarcığının bu yeni gündeme yararı dokunacağını ya da ona katkı sunacağını sanmıyorum. Öte yandan, geleneksel Kürt milliyetçiliğinin dağarcığı da buna katkı sunmakta ciddi biçimde yetersiz kalmaktadır, yani bunun da yararı olmaz. Açık bir gündem oluşturacaksanız ve bu gündem geleneksel Kürt milliyetçiliğinin söylem ve dağarcığını kullanacaksa bunun, bu alanı genişletmeye faydası dokunmayacaktır. Bu yeni bağımsız kültürel alanın kesinlikle gerekli olduğuna inanıyorum; bu açıdan konuyu oldukça iyi ifade ettiniz. Bu bağımsız kültürel entelektüel alanın kesin olarak yeni bir dile ihtiyacı vardır. İran Kürdistan'ıyla ilgili olarak sınırlı ama görece başarılı örneğe değindiğimde, onların hem siyasal partilerin milliyetçi dilinden hem de geleneksel radikal solla hükümetin dilinden kuşkusuz farklı olan bu yeni dili geliştirmeye çalışmalarından bahsediyordum.

SB: *Sonraki soru Kürt milliyetçiliğinin kökeniyle ilgili. İran ya da Irak'ı bilmiyorum ama Türkiye Kürdistan'ında bu kökenlerden biri kültürel ya da siyasal alana dâhil etmeye çalıştıkları tarihsel anlatılardır. Siz yazılarımızda bu tarihsel anlatının üretildiği dili, bunun gramerini ve geleneksel milliyetçi iddia üzerindeki vurgusunu da eleştiriyorsunuz o halde. Bastırılmış sınıflar, bastırılmış uluslar, etnik grup hakları konularını gündeme taşıyan Maduniyet Çalışmaları'nı olumlayıp olumlamadığınızı da görebiliyoruz. Bu tür tarihsel anlatılar ya da iddialarla ilgili daha çok epistemolojik ve metodolojik bir sorundan bahsettiğimize inanıyorum. Hem içerik açısından hem de zamansal olarak ezenlerin yaptığı gibi ezilenlerin de tarihsel anlatılarını yazmak mümkün mü? Tarihsel Kürt anlatılarının tarihsel Türk anlatılarını büyük ölçüde taklit ettiğini düşünüyorum. Üçüncü dalga ya da Üçüncü Dünya milliyetçiliği olduklarını söylemek istemiyorum fakat bu noktaya düşmemenin bir yolu var mı? Aynı pozisyonu ifade etmeyen, farklılığını aynı dille belirtmeyen etkili tarihler nasıl yazabiliriz?*

AV: Bu dilin ya da isterseniz çalışma yönteminin diyelim, söz hakkı olmayanların, sözü inkâr edilenlerin sözü olduğunu düşünüyorum. Ama söz hakkı olmayanların sözünü söyleyebilmesi için, inkârcı ve ezenlerle bastırma hakkında aynı söz dağarcığıyla ve aynı tonlarda konuşması halinde ise... Mesela Türk solunun oldukça duygusal dilinde bu olabilir. Radikal hareketlerin olduğu dönemde ABD'yi düşünün. Okuduğunuzda çok duygusaldır ama bu dil 1919 ya da 1934'ten beri bu ülkedeki insanların hayat ve mücadele anlatısını yazmada işimize yaramaz. Konuya yeni yaklaşım yöntemi getirmek için yeni bir dil kesinlikle gereklidir. Asıl konu buna nasıl başlayacağımız, bunu nasıl popülerleştireceğimizdir. Bir sürü insan gelip bu dili anlamadıklarını, konuyu niye karmaşıktırdığınızı söyleyecektir. Ezenlerin kim olduğunu bizim kim olduğumuzu biliyoruz. Elbette ezenlerin birçok yüzü,

yönü vardır. Kaldı ki ezilen hem yeknesak bir kategori değildir hem de orada sadece tek bir ilişkiden veya güçten bahsedemeyiz. Şu halde bana bu yöntemi nasıl geliştireceğimizi soruyorsanız, bir yerden başlayıp devamını getirmemiz gerektiğini söylerim. Bu gerçekten gereklidir. Bu yeni kültürel siyasal alan, gerek söz dağarcığını gerekse de bu bastırma, dışlanma, inkâr anlatısını oluşturmada yeni bir yaklaşım biçimini üretmenin zeminidir. Bunun önemli olduğunu düşünüyorum. Orada bir girdinin, bir tür modelin, ilham verecek bir şeyin olması gerektiği muhakkak. Bence geçtiğimiz yirmi beş yılda sosyal bilim ve siyasal teori literatüründeki gelişmeler böyle girdiler sunmaktadır. Ciddi olarak incerseniz sizi bu yönde etkileyecek çok şey bulursunuz. Bunun neden önemli olduğunu da vurgulamalıyım. Yalnızca bindik yolları kullanıp eski söylemi kullanmakla bunu başaramazsınız. Bakın, siyasal partilerin bir misyonu, yandaşları vardır. İnsanların çok fazla akıl yürütmeye değil, inanmaya ihtiyacı var. Size inanmaları için belli bir söyleme gereksiniminiz vardır. Ama insanların akıl yürüteceği (bunun esasen rasyonalist bir söylem olacağını söylemiyorum) bir alanın açılması gerekiyor. Burada kastedilen şey, insanların körü körüne inanan olmaması ya da olmak istememesidir, aklın ve tartışmanın gücünü yeni bir alan açmak için kullanmalarındır. Sosyal bilimler söylemi muhakkak büyük ölçüde siyasal spektrumun solundan geliyor. Solu çok genel anlamıyla tanımlıyorum. Bu söylem siyasal spektrumun solundan gelecektir, fakat spektrumun sağında da incelenebilecek, faydalanabilecek son derece önemli kimi fikirler bulunabileceği düşüncesine açık olunmalıdır. Yirmi yıl önce insanların şimdiki sözcük dağarcığıyla konuştuğunu zannetmiyorum. Öğrencilerimin Türkiye'deki Kürt sorunu hakkında Amerikan üniversitelerinden getirdiği başvuru formlarına bakıyorum. Buradaki dil son derece farklı. Kürt sorunu hakkında özellikle çok güçlü bir sempati besleyen sol görüşlü öğrencilerin (birçoğunun etnik kimliği Kürt olsa da aralarında Kürt olmayanlar da var) kullandığı dil son on beş, yirmi yılın dilidir. Bu dilde siyasal spektrumun sağından gelen sözcükleri görebilirsiniz. Üstelik bu dağarcık gayet iyi kullanılmıştır. Yirmi beş yıl önce olsaydı dolaysızca diyalektik yaklaşım kullanılırdı. Bütün bunları yapmıştık, o zaman bu mevcuttu.

HE: *Bu nosyonları sağdan almaktan bahsederken sağ kavramından ne anlaşılması gerektiğini daha açık tanımlayabilir misiniz? Yirmi-yirmi beş yıl öncesiyle bir ayrım yaptınız...*

AV: Entelektüalizm, politik ve teorik yenilikler yalnızca sol görüşlü entelektüellerin tekelinde değildir. Merkez sağ, hatta sağcı entelektüeller de başka açılardan bu konular hakkında kafa yoruyor. Bazen çalışmaları son derece önemli olabiliyor. Walter Benjamin gibi seçkin bir sol görüşlü entelektüelin ve teorisyenin son derece kolay ve açık biçimde, sıkıntı duymadan, sonradan Nazi Almanyası'nın ideologu sayılabilecek Carl Schmitt'in geliştirdiği bazı fikirleri aldığını gördük. Bugün herkes Carl Schmitt'in siyasal biyografisini biliyor, ama kimse onu bununla ilişkilendirmek istemiyor. Kürdistan gibi koşullarda hali hazırda bu konular üzerinde araştırma yapan çok sayıda insan var, olağanüstü hali, hükümet politikalarını biliyorsunuz. Bu araştırmacılar, onun yazılarında analitik olarak bir hayli güçlü olabilen özel bir siyasal söz

dağarcığı bulabilirler. Onun liberalizme ve liberal hukuk, liberal haklar kavrayışına getirdiği eleştirilerde kullandığı söz dağarcığından faydalaniyorsunuz. Bu verilebilecek örneklerden biri. Siyasal felsefe açısından bildiğiniz başka örnekler de var. Bütününde bu önemlidir çünkü bu yeni siyasal söz dağarcığı, yeni siyasal söylemin cephaneliğinin çoğunlukla Avrupa'daki çağdaş siyasal ve entelektüel gelişmelerden, merkez soldan gelecek. Buradan gelecek ve bunun da yararı dokunacak. Bunu söylemişken, benim zamanımda solun acınası, çok acı ve üzücü karakteristiklerinden birinin de, Avrupa'da olup bitenlere küçümseyici bir gözle bakması olduğuna sözü getirmek istiyorum. Sizin de bildiğiniz gibi; bu bakış açısına göre sanki her şey büyük bir komplonun parçasıdır. Benim kuşağımdan aramızda çok azımız gerçekten İngilizce kitap okurdu. Bu tutum devam ettikçe çok ileri gidemeyiz. Bu söylemin, bu bağımsız kültürel siyasal alan aslında entelektüel olarak kendini besleyecek zemini Türkiye'nin dışında buluyor. Bunun anlamı Türkiye'de düşünce ve yenilik olmaması demek değildir. Elbette var, bunu inkâr etmiyorum. Ama ihtiyacımız olanın çoğu bugün dışarıdadır. Bu ilişkiyi sürekli kıpır çeviri, tartışma açısından, üretkenlikle, yazılarla daha güçlü kılmalıyız. Bu alanı açmanın gerekli olduğuna inanıyorum.

HE: *Kürt öğrencilerin oluşturduğu yeni kuşaktan, daha doğrusu Kürt sorunu hakkında kafa yoran öğrencilere değindiniz. Öyleyse yeni kuşağı yeni bir kültürel ve siyasal alanın açılabilmesi bağlamında nereye yerleştirmeliyiz? Bu kuşakta yeni tanımlar, yeni fikirler getirme kapasitesi ya da potansiyeli görüyor musunuz?*

AV: Evet, öyle düşünüyorum. Bunu gayet ilginç buluyorum, ama istisnalar dışında paradoksal bir durum da oluşturuyor. Çoğu gençle ya derste karşılaşıyorum ya bir barda ya da restoranda denk gelip tanışıyorum. Dışarıdaki bütün bu gelişmelerden haberdar olduklarını görüyorum, bununla siyasal etik açısından ilişkilmiyorlar; eski biçimlere hâlâ bağlılık duyduklarını görüyorsunuz. Herkesi kastetmiyorum ama çoğunluğu böyle. Mesela PKK'yle ilgili tutumlarını görebiliyorsunuz. Bu açıdan siyasal etik gerçekten güçlü. "Bir yere varmayacağını bilsem de, bunun yanlış bir yol olduğunu bilsem de, devletle savaşıyor, kararlı bir tutum alan, fedakârlık yapan vb. bir güç olduğu için onu savunuyorum". Bu paradoksu anlıyorum, ama bu paradoksun ne kadar devam edeceğini bilmiyorum. Şimdi 24-25 yaşında olan bu delikanlının ya da genç kızın 35 yaşında yurtdışında (hatta burada) derece alıp döndüğünde hâlâ böyle düşünüp düşünmeyeceğini bilmiyoruz. Değişimin araçlarının doktora yapmaktan geçtiğini söylemiyorum, yanlış anlamayın. Daha fazla öğrendikçe, ufkunuzu genişlettikçe bu paradoksun, bahsettiğim paradoksal durumun on yıl önceki kadar güçlü olmayacağını düşünüyorum.

SB: *Başka bir paradoksal konu da şu... Yeni bir kolektif öznellik, Kürtlerin ezilmesine karşı çıkarken öte yandan bu dünyada Kürt olmaya (Kürt olmaya indirgenmeye) çeşitli şekillerde karşı çıkıyor. Bir taraftan Kürtlerin ezilmesine karşı çıkarken, devlete karşı tutum almak istiyorsunuz ama diğer taraftan çok yönlülüğünüzün Kürt olmaya indirgenmesine direniyorsunuz. Bu paradoksa değindiğinizde benim aklıma bu geldi, belki bu açıdan da ba-*

kilabilir. Bana bu paradokslarla yüzleşmemiz gereken üretken zeminler var ve muhtemelen doğru çözümleri göremiyoruz gibi geliyor. Yine de, tamamen yeni olmasa da siyasetin ve Kürt sorununun eski kavramsallaştırma, hayata geçirme biçimlerini kırmaya çalışırken bu iki paradoksu aklımızda tutmamız gerektiğini düşünüyorum.

AV: Evet, söylediğiniz gibi kendimize ilişkin algımız, kimliğimiz devlet ve devletin politikaları ile ilişki içinde belirlenir, bunun önemli bir konu olduğunu düşünüyorum. Söylediğiniz paradoksal duruma dönersek, birinin bu bağımsız kültürel alanda geliştirdiği ve hayata geçirdiği yönlerin devlet karşısında biçimlenen kimliğe indirgemenin bu insan açısından sorunsuz bir şekilde uygun, kullanışlı, hatta kabul edilebilir olduğunu söyleyebilir miyiz? Cevabın bu bağımsız kültürel alanın ne kadar bağımsız, ne kadar “demokratik” olduğuna bağlı olarak verilebileceğine inanıyorum. Bu alan bağımsızlaştıkça böyle çok yönlü kimlikleri ifade etme yönünde bir arzu da olacak. Kültürel alan daha kısıtlayıcı, daha ezici ve daha çok kontrol altında oldukça, devletle ilişki içinde biçimlenen yeknesak kimliğin ifadesi de daha çok hâkim olur. Ama umarım birincisi, ilk versiyonu galebe çalar. Bu çok yönlü kimliğin ya da birinin kimliğinin çoklu yönlerinin ifadesi için böyle bir şans vardır. Bunun daha fazla önem kazanacağına, daha etkin ve hakkında konuştuğumuz gelişmelerle siyasal olarak daha fazla koşul olduğuna inanıyorum. Devlete, inkâr ve bastırmaya karşı muhalefet ve direniş bu tekil kimliği de şekillendirir; bu direniş bahsettiğimiz özneliği tanımlamaya temel olarak yeterlidir, bu tür siyasetin sürdürülmesine uygun olacaktır ama bu yeterli değildir. Günümüzdeki teori diliyle konuşacak olursanız, özcü kimlikler ne olursa olsun her zaman kötü değildir derim. Ama bu bir siyaset teorisi dersi değil, dolayısıyla bu dili kullanmıyorum. Ama siyasette ve kültürde yeknesak bir kimliğin sınırlı bir siyasal, kültürel alanda iş görürken etkili olabileceğine inanıyorum. Kültürel bir alan mevcut değilse ve bu kültürel alanı yaratma çabalarımız, başkaları karşısında bir fark yaratma hedefini güdüyorsa, o zaman burada bu çok yönlü kimliğin temelde hayati bir öneme sahip olduğu ve bize de gerekli olduğu bilgisi ve bilinci ile yaklaşmalıyız. Bu bağımsız kültürel siyasal alanda, eğer yapabiliyorsanız farklı hareket edersiniz. Bunu her gün görüyoruz. Her şeyi tek bir boyut temelinde tanımlamak işe yaramayacaktır.

HE: *Son sorum Kürt çalışmalarıyla ilgili olacak. Kürt çalışmalarının içeriği ne baktığımızda, genel olarak Kürtlerin yaşadığı ulus-devletlerin sınırları içinde sabitlenmiş gibi görünüyor. Mesela Kürt milliyetçiliği hakkında bir katabaktığımızda Türkiye'deki ya da Suriye'deki Kürt milliyetçiliğini görüyoruz; metodolojik olarak ve argüman boyutunda iki ayrı vaka olarak alınıyor. Hâlbuki Kürtlerin kendi içinde sosyoekonomik farklılıklar, dilsel farklılaşma olmakla birlikte, paylaşılan bir tarihe ya da kültüre de sahipler. Benzerlikler ve farklılıklar olabilir, ama ayrı kategoriler olarak kabul ediliyorlar, bu ulus-devletin sınırları içinde sabitleniyorlar. Kürt sorununa ilişkin çalışmalarla ilişkili olarak bu problemi nasıl çözebiliriz? Bu örnekleri tek bir büyük platformun, tek bir büyük sorunun parçaları olarak değerlendirebilir ya da karşılaştırmalı bakış açıları geliştirebilir miyiz? Bu problemi nasıl çözebiliriz?*

SB: *Bu soruya bir şey ekleyebilir miyim? Bu Türk ordusuna karşı (Irak Kürdistan'ındaki üniversitede) öğrenci birliklerinin protestolarından bahsettiğiniz... Bunun ulusal sınırların aşılması gerektiğine ilişkin iyi bir örnek olduğunu düşünüyorum. Buraya kadar tüm tartışmamızı dikkate alarak, bu ulusal sınırlardan hem siyasal hem akademik olarak, düşüncede ve pratikte kurtulmanın imkânlarını nasıl bulabiliriz?*

AV: Kürt çalışmaları diye adlandırdığımız şey kendisine siyasal bir misyon biçer. Bana göre önemli olan nokta, bugün –yanlış değilse de– tümüyle hükümü geçmiş bir siyasal misyona sahip olmasıdır. Neden? Çünkü kendine yalnızca belli sınırlar içinde olanı açıklamak, açıklık getirip çözümlemek için kendisine misyon biçer ve bu ya belli bir siyasetin sınırları, yani Kürt milliyetçilik siyaseti çerçevesinde mümkündür ya da bunun içinde yer almıştır. Bu türdeki Kürt çalışmaları gerek bu sınırları sorgulamayı gerekse de onları aşmayı, ötesine geçerek iş görmek gibi bir misyon edinmeyi düşünmez. Kendisi için böyle bir misyon tanımlayarak, Kürt çalışmaları, Kürt kültürel ya da siyasal söylemi kendi hapishanesinde kendini tutsak etmiştir; bu sonucu kendisi yaratmıştır. Ya bu sınırları reddederek, eleştirerek, onları açarak ya da “tamam, burada sınırlar var ve burada kalacak ama ben onların ötesine geçip oradan çalışmaya başlamak istiyorum” deyip bunları aşarak bu sınırları öter. Böylesi Kürt çalışmaları gelişip güçlendiğinde, birincisi bu söylem alanını tek bir sınır çizmek ve ikinci olarak, etnik milliyetçilikle tanımlanmış tek bir sınır çizmek çok zor olacaktır. Böyle bir sınır çok kısıtlayıcıdır; düşünce özgürlüğüne, yazmaya, onun dışında düşünmeye izin vermez. Üstelik akademik yoksunlaşmaya da götürür. Arap milliyetçiliğinin durumunda, bazı durumlarda İran milliyetçiliğiyle ve kesin olarak Türk milliyetçiliğiyle ilgili olarak bu durum geçerlidir. Arap milliyetçiliğinin kurucularının ürettiği söylemin, çizdiği sınırların, tanımladıkları misyonun, takip ettikleri partilerin ya da siyasal güçlerin ötesine geçmeye çabalayan çok az sayıda çalışma vardır. Kürt çalışmaları için söylenebileceklerin bu olduğunu düşünüyorum. Misyonunu, hedeflerini ve işlerlik kazandığı alanı yeniden düşünmek gerekir. Bakın, bir değişim işareti var. Yirmi beş ya da otuz yıl öncesini düşündüğümüzde, Kürdistan ya folklor ya da siyasal parti araştırmalarından ibaretti. Bunun dışında hiçbir şey yoktu. Şimdiyse insanlar Kürt milliyetçiliğinin eski sınırlarına kapatılamayacak, indirgenemeyecek, tahayyül edilemeyecek ya da düşünülemeyecek kadar farklı şeylerden bahsediyor. Yine bunu söylemişken çoğunlukla Kürtlerle ve Kürdistan'la ilgili büyük konferanslar düzenlendiğini hatırlatayım. Mesela 2-3 Nisan tarihlerinde bir tane Exeter'de düzenlenecek. Bu organizasyonlara ve bunlara yapılan katkılara baktığınızda, ağırlıklı çoğunluğu Kürt milliyetçiliğinin taşıdığı misyon tarafından tanımlanmış çizgilere düşer. Doktora tezlerinin başlıklarına bakın. İlk adım Kürt akademik faaliyetinin ya da Kürt akademisinin misyonunu yeniden tanımlamak olmalı. Bu misyonun yeniden tanımlanması elbette akademinin kendisini, hedeflerini yeniden tanımlaması anlamına gelir ve bu işi yapanlar üretilen bilginin nerede işlerlik kazanacağı ve neyi ifade edeceği fikriyle uzlaşmalıdır. Şu parti içinde cereyan eden şu belirli olayın gerçekte öyle değil de böyle olduğunu açıklamaya çalışabilirsiniz. “Şu versiyon doğru değil ama b, c ya

da d versiyonu doğru olabilir". Bunun aynı zamanda siyaseti ele alış biçiminin arkasında yatan oldukça karmaşık bir konunun ifadesi ya da anlatımı olduğuna inanıyorum. Siyaseti sadece onun izin verdiği sınırlı alanda ele alıyoruz, bu siyasetin doğduğu zemini değerlendirmiyoruz. Toplum, onun kültürü ve siyaseti arasında bu şekildeki iç bağlantılar, bütün bu fikir Kürt çalışmalarında noksandır. Bu yüzden büyük öneme sahip meseleler önemlerini kaybediyorlar.

SB: *Bu röportaj Toplum ve Kuram'ın ilk sayısında yayınlanacak. Bütün bu konuları tartıştıktan sonra derginin konumu ya da kendimizi ve ürettiğimiz siyasal pratikler, siyasal tabayyülleri düşünmenin varlık koşullarından bahsedebiliriz; Toplum ve Kuram'ı bunların içinde nereye koyabiliriz? Bu tür çalışmaların imkânını görüyor musunuz, ne kadar etkili olurlar? Etkileri kamuya nasıl yansır?*

AV: Bu projenin ciddiye alınıp ileriye götürülmesi durumunda önemli bir etkisi olacağına inanıyorum. Bu etkinin belli bir kuşak üzerinde görüleceğini, bir şeyi başlatacağını söyleyebilirim; aynı şeyi değişik şekillerde yapmaya çalışan insanlar olacaktır. Bu çok önemli. Ne var ki, misyonu, yönelimi konusunda bu konular hakkında konuşmak bizi bu konuşma sırasında ortaya attığımız çok sayıda önemli meseleye kolayca geri döndürüyor. Bunlardan biri siyasal alanın yaratılmasıydı; diğeri ise ister beğenin ister beğenmeyin ezici çoğunluğu, hatta belki hepsinin etnik kökeni Kürt olan bir grup insan tarafından gerçekleştiriliyor.

İşin önemli yönü, yaptığınız çalışmanın bu kültürel alanın genişlemesine dönük bir başlangıç olmasıdır. Bunun ardında kendini yeniden değerlendirmiş olmak yatıyor. Bu son derece önemlidir. Böyle bir değerlendirme bu tür faaliyetlerin önünü açar ve bugüne kadar kurulmuş söylemin var olan siyasal alanla ilişkisini, söylemin içsel gelişimini değerlendirmeye dönüktür. Ya kendilerini tekrar ediyorlardır ya da bu sınırları iten, bunlara çarpan, bunları eleştiren, yıkan, aşan, bunların üstünden atlayan yeni bir yöne işaret etmiyorlardır. Dolayısıyla evet, önemli bir adım attığınıza inanıyorum. Sizinle daha önce görüştüğümüzde de edindiğim izlenim buydu. En önemli şey, burada bu faaliyetin önünü açan kendine dönük bir değerlendirme ögesi olmasıdır. Şüphesiz bu faaliyet bu kültürel alanın açılıp geliştirilmesine dönük bir inisiyatifdir. Bunun son derece önemli olduğunu ve çok önemli sonuçlar üreteceğini düşünüyorum.

Röportajın İngilizce transkripsiyonunu çeviren: Pmar Şenoğuz

Türkiye’de Sosyal Bilimler Mümkün müdür?

İsmail Beşikçi*

Toplum ve Kuram Dergisi, Ekim 2008’de, sosyal bilimcilere bir davet mektubu gönderiyor. Bu davet mektubunda, “Türkiye’de Sosyal Bilimler Mümkün müdür?” şeklinde, çok önemli bir soru var. Bu konudaki düşüncelerimi açıklamak istiyorum.

Bu konuda irdelenmesi gereken en önemli konu resmi ideoloji konusudur. İdeoloji genel olarak fikirler bilimi diye anılır. Çeşitli alanlardaki fikirlerin toplamı olarak tanımlanmaya çalışılır. Siyasal, toplumsal, kültürel, yönetsel, hukuksal, sanatsal vs. alanlardaki fikirlerin toplamı. Bu, ideolojiyi tanımlamada çok yetersiz kalmaktadır. İdeolojilerde fikir unsuru elbette vardır. Fakat ideolojileri belirleyen fikirden çok inanç unsurudur. Belirli bir fikrin en doğru fikir olduğuna inanmak ve bu fikrin yaşama geçmesi için yoğun bir çaba sarf etmek. İdeoloji fikirden ayrıca eylemi de içermektedir. “Tek doğru vardır, o da bizim partinin görüşüdür” dedikten sonra, öbür partilerin, öbür grupların, öbür kişilerin görüşlerini dinlememektir. Resmi ideoloji ise herhangi bir ideoloji değildir. Devletin idari ve cezai yaptırımlarıyla korunan ve kollanan bir ideolojidir. Resmi ideolojiyi eleştirmek, benimsememek devletin idari ve cezai yaptırımlarıyla engellenmeye gayret edilmektedir. Dinsel görüşlere, dinsel inançlara karşı tutumla, resmi ideolojinin önermelerine karşı tutum birbirine çok benzerdir. Dinsel görüşler eleştirilemez, doğruluğundan kuşku duyulamaz, dokunulamaz görüşlerdir. İnsanlar, kitleler bu görüşlere inanırlar ve bu görüşlerin gereklerini yerine getirmeye çalışırlar. Resmi ideoloji de böyledir. Resmi ideolojinin ileri sürdüğü önermeler de eleştirilemez, dokunulamaz, doğruluğundan kuşku duyulamaz önermelerdir. Bu önermeleri eleştirmek, bu önermeleri benimsememek sizi cezai yaptırımlarla karşı karşıya bırakabilir. Doğruluğu sabit veriler insanların düşüncelerinde ve kararlarında değişiklik yapmaz, doğruluğu sabit olan verilere rağmen

* Araştırmacı, sosyolog.

eski düşünceler, inançlar sürdürülür, kararlarda bir değişiklik olmaz; buna genel olarak tabu diyoruz, dogma diyoruz.

Resmi ideoloji, Türk siyasal siteminin en önemli kurumudur. Sadece siyasal hayatı, iç siyaseti, dış siyaseti değil, düşün hayatını, bilimi, sanatı, hukuku vs. resmi ideoloji belirlemekte ve yönlendirmektedir. Bilimle resmi ideoloji arasında çok büyük fark vardır. Bilim yönteminin, bilimsel düşüncenin özü eleştiriye dayanmaktadır. Özgür eleştiri, bilimin vazgeçilmez bir koşuludur. Bilim anlayışında, elde edilen sonuçların yaşama geçirilmesi için çaba göstermek diye bir sorun yoktur. Elde edilen bilgiler şüphesiz kamuoyuna açıklanır. Bunların yaşama geçirilip geçirilmemesi, siyasetin, siyasetçilerin ilgi alanına girer. Doğruluğu sabit olan veriler araştırmacıların düşüncelerini ve kararlarını gözden geçirmelerine neden olabilir. Özgür eleştiri kurumu dinamik bir şekilde çalıştığı için bilimde, dogmalara, tabulara şüphesiz yer yoktur.

Bugün resmi ideolojinin en önemli ilgi alanı Kürt sorunudur. Kürtleri, Kürtçeyi, Kürdistan'ı inkâr ve imhaya dayalı bir devlet görüşü vardır. Kürtlerin Türklüğe asimilasyonuna dayalı bir politika yürürlükte. Sorunun, sorunların baskı altında tutulması, onların yok olmasını, etkisiz kalmasını getirmektedir. Bilakis, sorun daha da büyümüş, daha da dallanıp budaklanmış, yaygınlaşmış, derinlik kazanmıştır. Bugün, Türkiye'de bütün toplumsal sorunlar Kürt sorunuyla bağlantılı bir hale gelmiştir. Büyükşehirlerdeki çarpık şehirleşmeden, arsa spekülasyonundan, suç örgütlerinin gelişmesine, gelir dağılımındaki büyük dengesizliklerden bölgeler arası dengesizliklere, deniz kirliliğinden işsizlik sorununa, tinerici çocuklardan kapkaççı çocuklara, iç ve dış politikadaki çarpıklıklardan sağlık, eğitim, bayındırlık gibi temel kamu hizmetlerinin gerektiği gibi yerine getirilmemesine kadar bütün sorunların temelinde Kürt sorunu vardır. Bu ifadeleri bir abartma olarak değerlendirmek gerekiyor. Bu sorunların, kişilerin, özellikle araştırmacıların bilincine çarpmaması mümkün değildir. Bilince çarpan bir konu da insanlarda, özellikle araştırmacılar da onu anlama, inceleme merakı uyandırır. Bu durumda sorunların, bilimin kavramlarıyla, bilim yöntemiyle ele alınması kaçınılmaz bir görev olmaktadır.

Devlet ve toplum hayatında, düşün hayatında, bilim ve sanat hayatında, üniversite, yargı organları, basın gibi kurumların rolü çok büyüktür. Bunlar devletin, Türk siyasal hayatının temel kurumlarıdır. Bu bakımdan bu kurumların işlevlerinin incelenmesi önemlidir. "Türkiye'de Sosyal Bilimler Mümkün müdür?" konusunu bu kurumları dikkate alarak irdelemek gerekir. 1950'lerde, 1960'larda, 1970'lerde, 1980'lerde Kürtlerden, Kürtçe'den, Kürdistan'dan söz edildiği zaman şöyle bir uygulama vardı: Herhangi bir kişi veya araştırmacı Kürtlerden, Kürtçe'den söz ettiği zaman, bu konularla ilgili bir kitap, makale vs yayımlandığı zaman hakkında hemen soruşturma açılırdı. İlgili yazıların, kitapların toplatılmasına karar verilirdi. Soruşturma sonunda da genellikle ceza davası açılırdı. Zira, Kürtleri, Kürtçe'yi vs. inkar eden bir resmi görüş, resmi ideoloji vardı. Türkiye'de yaşayan herkesin Türk olduğu, Oğuzlarla birlikte Orta Asya'dan geldiği, kendilerine Kürt denenlerin Orta Asya'dan gelen Oğuzların bir boyu olduğu vurgulanırdı. Kürtçe diye bir dil ol-

madığı, Kürtçe denen dilin, Türkçe’nin ilkel bir şivesi olduğı dile getirilirdi. Bu görüşlerin aksinin ifade edilmesi suç kabul edilirdi. İşte dava bu ilişkiler çerçevesinde sürerken mahkeme suçun dayanağı, kanıtı olduğı belirtilen yazıyı, kitabı veya konuşmayı bilirkişiyeye gönderme kararı alırdı. Suç unsuru kabul edilen yazı, kitap veya konuşma, bilirkişiyeye, ‘bilimsel’ bir rapor almak için gönderilirdi. Ceza hukuku, anayasa hukuku, siyaset bilimleri, tarih, sosyoloji, antropoloji, ekonomi, felsefe, Türkoloji, Fransız filolojisi, İngiliz filolojisi gibi bölümlerden bir veya birkaç profesöre suçun unsuru olduğı belirtilen kitap, yazı veya konuşma gönderilirdi. Onlar da bu yazıları veya kitapları inceleyerek “bilimsel” denen bir rapor hazırlardı. Bu raporlarında, ilgili yazıda veya konuşmada “suç unsuru vardır veya yoktur” şeklinde düşüncelerini bildirirlerdi. Bu raporlarda Kürtlerden, Kürtçe’den söz eden yazılar veya konuşmalar genellikle suç olarak değerlendirilirdi. Mahkemeler de, “bilimsel” denen bu bilirkişi raporlarına dayanarak karar verirdi.

Bilim yöntemi anlayışı açısından “bilirkişi raporları”nın değerlendirilmesi gerekir. Bu raporların içeriğinde ne yazılırsa yazılsın, kitapta, yazıda, bir konferans veya panel konuşmasında suç aramak, bilim yöntemine tamamen aykırı bir tutumdur. Çünkü bilim sınırsız bir düşün özgürlüğü ortamında gelişebilecek, gerçekleşebilecek bir düşün yöntemidir. Başka kişilere hakaret veya ayrımcılık elbette bilim yöntemi anlayışıyla bağdaşmaz. Ayrıca, sorunları bilimin kavramlarıyla açıklayabilen kişiler zaten hakaret etme gereğini duymazlar. Herhangi bir kitabı veya yazıyı “içinde suç var mı yok mu?” saiki ile okuduğunuz zaman, yazıda veya kitapta suç olabileceğini kabul ediyorsunuz demektir. Buysa bilim yöntemi anlayışına, bilimsel düşünceye tamamen aykırı bir tutumdur. Anayasalar düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetiyle bilim ve sanat hürriyetini ayrı ayrı düzenliyor. Örneğin 1982 anayasası 26. maddesinde düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetini, 27. maddesinde bilim ve sanat hürriyetini düzenliyor. 28. maddede de basın hürriyeti düzenleniyor. Düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğüyle ilgili maddede, düşünceyi açıklamanın özgür olduğı dile getirildikten sonra, sınırlama getiren birtakım maddeler de sıralanıyor. Bilim ve sanat hürriyeti ile ilgili maddede bilim ve sanat hürriyetinin daha geniş olduğı açıklanıyor. Bu, kişilerde, kurumlarda, yanlış yaratan bir tutumdur. Çünkü düşünceyi açıklama özgürlüğünün sınırlandığı bir yerde bilimin, sanatın özgürce gelişmesi olası değildir. Anayasasının üniversitelerle ilgili 130. maddesinde bu durum açıkça görülmektedir.

Devletin iki temel kurumunun Kürt olgusuna, Kürtlere, Kürt diline karşı tutumu dikkate değer olmaktadır. Hakikati araştırması gereken üniversite, hakikati inkâr ediyor, gizliyor, çarpıtıyor. Bilim elbette olgusaldır. Bilim olgularından hareket eder. Burada ise üniversitenin, olguları inkâr ettiğini, çarpıttığını, gizlemeye çalıştığını görüyoruz. Kürtleri, Kürt olgusunu görmezlikten gelen bir tarih profesörü, Kürtleri, Kürt toplumunu görmezden gelen, inkâr eden bir sosyoloji veya siyaset bilimleri profesörü. Resmi ideoloji böyle bir şeydir. Doğruluğı kesin olan veriler ortaya konduğı halde araştırmacıların düşüncelerinde, kararlarında ve araştırmalarında bir değişiklik olmaz. Inkârcı tutumunu sürdürür gider. Böyle bir ilişkiler sürecinde sosyal bilim yapılabilir mi? Bir coğrafya profesörü düşünün. Bu profesörün, dünyanın düz ol-

duğunu söylediğini düşünün... Böyle düşünen bir coğrafya profesörü eleştirilir hatta kınanır, çünkü doğruluğu sabit olan bilgilerin inkârının çok yanlış olduğu bilinen bir gerçektir. Olgunun inkârı, olgunun inkârının yanlış olduğu yine bilinen bir gerçektir. Ama Kürt olgusunu, Kürtçeyi inkâr ettikleri halde, tarih profesörlerinin, sosyoloji profesörlerinin tutumları doğal karşılanıyor. Resmi ideoloji böyle bir kategoridir. Nelerin araştırılması gerektiğini, hangi kavramlarla araştırılması gerektiğini, nelere karşı çıkılması gerektiğini resmi ideoloji belirler. Böyle bir resmi ideoloji kurumuyla sosyal bilim mümkün değildir. Sosyal bilim ancak böyle bir kurumun, emir veren, direktif veren bir kurumun eleştirilmesiyle başlar. Bu eleştirinin yapılabilmesi için de, bu kurumun bilincine varmak gerekir. Kanımca Türkiye’de üniversite, özellikle de sosyal bilimler bu kurumun bilincinde değildir.

Resmi ideoloji, Türk siyasal hayatının en önemli kurumudur. Resmi ideoloji, Türk siyasal hayatının önemli kurumlarından biri değildir, en önemli kurumdur. Fakat böylesine önemli bir metin anayasada yer almaz. Örneğin, 1982, 1961 ve 1924 anayasalarında bu kurumu dile getiren bir madde yoktur. Profesörler veya uzmanlar tarafından yazılan anayasa hukuk kitaplarında da resmi ideoloji kurumuna değinilmez. Milli Güvenlik Siyaset Belgesi resmi ideolojiyi belirleyen temel bir metindir. Milli Güvenlik Siyaset Belgesi’nin Türk anayasasının üstünde olan bir metin olduğu, anayasadaki hiçbir hükmün bu belgenin içeriğiyle çelişmeyeceği, anayasa değişikliklerinin bu belgeye aykırı olamayacakları, Türk siyasal hayatının en önemli metni olduğu artık biliniyor.

Bir de, yargı organına bakmak gerekir. Mahkemelerin, Kürtlerden, Kürtçeden söz eden kitaplar, yazılar hakkında toplatma, yasaklama kararları verdiğini, ilgili kişiler hakkında mahkûmiyet kararları verdiğini belirtmiştik. 1960’ları, 1970’leri, 1980’leri düşünelim. Mahkemeler, yargıçlar, Kürtlerden, Kürtçeden, Kürdistan’dan söz eden yazarları, basın mensuplarını çok ağır idari ve cezai yaptırımlarla karşı karşıya bırakmıştır. Mahkemelerin mahkûmiyet kararlarının gerekçesinde herkesin Türk olduğu, Kürtçe diye bir dil olmadığı şeklinde açıklamalar vardır. Burada gerçeği, doğruyu kim söylemektedir? Elbette yazarlar, araştırmacılar söylemektedir. Bu yazılarla, kitaplarla ilgili mahkûmiyet kararlarında ise hakikatı yok saymaya, gizlemeye, çarpıtmaya, inkâra yönelik bir çaba vardır. Türkiye’de Kürtlere ilişkin pozitif hukuk böyle gelişmektedir. Reel hukukun, pozitif hukukun, inkârı, imhayı, katliamları meşrulaştırıcı bir yönü vardır. Hâlbuki Kürtlerin, Kürtçenin varlığının ifade edilmesi doğal bir durumdur. Doğal olan aynı zamanda doğru olanıdır. Doğal olanın, doğru olanın böylesine inkâr edildiği bir ortamda adaletin gerçekleşmesi de mümkün değildir.

Demek ki, olguları inkâr etmek, çarpıtmak, kurumları esas niteliklerinden uzaklaştırmaktadır. Bu süreç kurumları çürütmektedir. Kürtleri, Kürt sorununu inkâr üniversiteyi çürütmüştür, yargı organlarını çürütmüştür. Yazarlara çok ağır cezalar veren yargının, devleti milyarlarca dolar zarara uğratmış, yolsuzluklara bulaşmış bazı siyaset adamlarının yargılanmasındaysa “zamanışımına uğradı” diyerek dosyaları kapattığı bilinen bir gerçektir.

Ahmet Mesut, İngiliz belgelerinde Kürdistan 1918-58 isimli kitabının sunuş yazısında Mesut, (1992: 5-18) inkâr ve ret kavramlarının farklılığına dikkat çekmektedir. Ahmet Mesut, literal bakımdan her iki sözcük arasında bir fark olmadığını belirtmekle beraber Kürt sorununun inkâr edilmediğini reddedildiğini vurgulamaktadır. İnkâr ve yok sayma, ret ve yadsıma sözcüklerini birlikte kullanmaktadır (Mesut, 1992: 6-9). Devletin, çeşitli zamanlarda Kürtlerin ve Kürtçenin yerine ilkel aşiretçilikle mücadele, feodal gericilikle mücadele, irtica ile mücadele, mütegalibenin modern devlete başkaldırısını önleme, geri kalmış bölgeye ilgi gibi kavramları kullandığını belirtmektedir. Bu ilişkiler çerçevesinde inkâr veya yok sayma yerine red veya yadsıma kavramlarının kullanılmasının daha doğru olacağını söylemektedir. Kürtlerin Türk-lüğe asimilasyonunun sağlanması konusunda ilgili olarak raporlar hazırlanması da, devletin Kürtçeyi yok saymadığının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Bu iki kavramı birlikte kullanmanın bir sakınca oluşturmadığı kanısındayım. Devletin Kürtleri Kürt sorununu yok sayması, inkâr etmesi temel bir politikadır. Feodalizmle mücadele diyerek, irtica ile mücadele diyerek, emperyalist işbirlikçileriyle mücadele diyerek Kürt sorununu tanımlamaya çalışması resmi ideolojinin iç çelişkileriyle ilgilidir. Örneğin resmi ideoloji bazı Türk aşiretlerinin Kürtleşmesinden de söz eder. Olmayan, olsa bile zaten ilkel olan Kürtler, Kürt aşiretleri, ileri bir medeniyete sahip olduğu vurgulanan Türkleri nasıl asimile edebilmiştir? Resmi ideoloji böyle iç çelişkileri olan bir kategoridir. Bütün bunların dışında feodalizm de daha çok devlet tarafından, hükümet tarafından desteklenmiştir. Çünkü feodal yapılar aşiretler, şeyhler, kişilerin, kitlelerin özgürleşmesi yönünde, özgür bireyin ortaya çıkması konusunda çok büyük bir engeldir. Bu yapılarla yoğun bir işbirliği içinde olan devlet, Kürt milli hareketini de böylece frenleyebilmektedir.

Kürt sorununu üniversitelere bulaştırmamak devletin temel bir politikası olmuştur. Devlet, bu politikayı özenli bir şekilde sürdürmüştür. Üniversitelerin bu konuya ilgi duymamaları için, ilgi duyanları engellemek, örneğin üniversiteden uzaklaştırmak için her önlemi almıştır. İdari ve cezai yaptırımları sık sık gündeme getirmiştir. Bugün Kürt incelemeleri genel olarak üniversitelerin dışında yapılmaktadır. Bunlar da şu veya bu şekilde soruna devletin gözüyle bakmaktadır. Daha çok devlet politikalarını haklı çıkaran analizler yapılmaktadır. Soruna Kürtlerin gözüyle bakan, Kürtlerin duygularını düşüncelerini anlamaya, kavramaya çalışan, bu duyguları düşünceleri deşmeye çalışan, sorgulayan incelemeler çok azdır. Daha doğrusu Türk düşüncesinde böyle bir bakış açısı yoktur. Hâlbuki bugün, Kürt sorunu çok yakıcı bir sorundur. Türkiye'nin önündeki en önemli sorundur denebilir. İç politikayı, ekonomiyi, yargı sürecini belirleyici ve yönlendirici bir hale gelmiştir. Sorun her haliyle kendini dayatır hale gelmiştir. O zaman, Kürtlerin duygularının düşüncelerinin irdelenmesi de önem kazanmaktadır. Sorunların günlük hayata yansması, bu ilişkilerin araştırmacıların bilincine çarpması daha çok yaşanır hale gelmiştir. Bütün bunları bilimin kavramlarıyla, bilim yöntemiyle incelemek artık kaçınılmazdır. Bu artık ertelenemez bir konudur.

Düşün yasakları, bugün, düşün hayatının, bilimin, sanatın önündeki çok önemli bir engeldir. Düşün yasakları, bazen olgunun adının bile telaffuz edilmesine engel olmaktadır. Olgunun doğru dürüst saptanamadığı bir yerde, olgunun adının bile anılamadığı bir yerde, olgusal ilişkiler konusunda analizler geliştirmek mümkün olur mu? Düşün yasaklarının çok önemli bir sonucu vardır. Düşün yasakları oto sansürün gelişmesine, kurumlaşmasına yol verir. Buysa, düşün hayatının, bilimin, sanatın kuraklaşmasını, çölleşmesini, beyinlerin kötürümleşmesini getirir. Düşün yasakları, olguları, olgusal ilişkileri çarpıtır, yok sayar, içeriklerini boşaltır. Bu bakımlardan bilim yöntemi, bilimsel düşünce, resmi ideolojiyi ve resmi ideolojinin en önemli kurumu olan düşün yasaklarını eleştirmeden yol alamaz. Düşün yasakları, bilimin kavramlarıyla, zengin olgusal dayanaklarla eleştirilmelidir. Bu eleştiriler sürekli kılınmalıdır.

Toplum ve Kuram Dergisi sosyal bilimcilere gönderdiği davet mektubunda Kürt sorununu anlamaya, kavramaya çalışmanın büyük bir gereklilik olduğunu belirtiyor. Kürt sorununun, ilgi duydukları önemli sorunlardan biri olduğunu vurguluyor. Dilerim, bu alanlarda sağlıklı ve kalıcı çalışmalar yapılır.

Kaynakça

Mesut, Ahmet (1992), *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-58*, İstanbul: Doz Yayınları

20.Yüzyıl Kürt Göç Hareketlerinde Birinci Dalga: Kürtlerin Yeniden İskânı ve Kürt Mülteciler Meselesi

Namık Kemal Dinç*

Giriş:

I. Paylaşım Savaşı'nın¹, bugün tarih olan, acı dolu ama karanlıkta kalmış bir sayfasının adıdır Kürt Mülteciler meselesi. Milyonu aşan sayıda bir Kürt kitlesinin, savaşın ve imkânsızlıkların zirvede olduğu bir dönemde “yeniden iskâna” tabi tutulmasının trajik hikâyesidir. Savaş koşullarını, geleceğe dair tahayyül ettikleri toplumu (veya ulusu) şekillendirmek için bulunmaz bir fırsat olarak gören İttihat ve Terakki yönetimi, akıllara durgunluk veren bir “etnisite mühendisliğine” girişmiştir. Başta Ermeniler olmak üzere Anadolu ve Kürdistan'da yaşayan bütün etnik gruplar yerlerinden yurtlarından edilerek, planlı bir yeniden iskân politikasına tabi tutulmuştur.

I. Paylaşım Savaşı'nda Rusya'nın işgaline maruz kalan illerden kaçmak zorunda kalan Kürtler, Anadolu'da “kat'i iskâna” tabi tutulmak suretiyle batıya göç ettirilerek, kendi topraklarından kopartılmış, yaratılmaya çalışılan “yeni ulusun” bir parçası kılınmak istenmiştir. Kürtlerin bu trajik göç hikâyesini işleyeceğimiz bu yazıda, Rus işgalini ve ardı sıra “mülteci” olarak kabul edilen Kürtlerin nasıl bir iskâna tabi tutulduklarını ve devam eden süreçte cumhuriyet rejimine intikal eden Kürt Mülteciler sorununa yaklaşımı ele alacağız. Mülteciler sorununu gün yüzüne çıkarma adına Kürt mültecileri görünmez kılan “tarihçilik” örneklerini analiz edeceğiz.

20. yüzyılda Kürtler, üç defa kapsamlı “yeniden iskân” uygulamasına maruz kalmışlardır. I. Paylaşım Savaşı'na ve savaş koşullarına denk gelen ilk uygulama, genel olarak mülteciler veya daha özelde “Kürt Mültecileri” olarak isimlendirilen ve bu yazıda konu edeceğimiz süreçtir. 1925 ve 1938 yılları

* İstanbul Üniversitesi Tarih bölümü mezunu. Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu üyesi.
1- 1914-1918 yılları arasında süren emperyalist paylaşım savaşı.

arasında yaşanan ve yaygın kullanılan tabirle “Kürt İsyanları” olarak bilinen sürece denk gelen ikinci “yeniden iskân” pratiği, bu dönemde çıkarılan “mecburi iskân kanunları” ile özdeşleşmiş ve 1947 yılına kadar devam etmiştir. Üçüncü “yeniden iskân” uygulaması ise, 1984-1999 yılları arasında gerçekleştirilen ve devam eden savaşla birlikte 21. yüzyıla intikal eden, yol açtığı sonuçlar itibarıyla de hâlâ çözüm bekleyen son trajik göç hikâyesidir.

Osmanlı idaresinde Kürtler birçok kez göç ettirilmiş, sürgüne ve iskân uygulamalarına tabi tutulmuştur. Fakat bunlar hedefledikleri politika, uygulama biçimi ve kapsam açısından bahsi geçen üç dönemde uygulanan iskân politikaları ile aynı mahiyette değildir. Osmanlı kendini “rahatsız eden” durumlarda, “rahatsız edeni” cezalandırmak amacıyla bu uygulamalara yönelmiştir. Yani mevcut otoritesinin aksayan yönlerini giderip yeniden tesis etmek istemiştir. Yeni bir kimliğe büründürme, sürgün ettiği yerde oranın kültürel ortamını zorunlu olarak özümsetme gibi bir dayatması olmamıştır. Bu cezanın kapsamını da münferit tutmuş ya da aşiret düzeyinin ötesine taşımamıştır. Kendisine başkaldıran bir aşiretin ileri gelenlerini ya da aşiretin önemli bir kısmını sürgüne göndermiş veya imparatorluğun ücra bir noktasında yerleşmeye mecbur kılmıştır. Fakat genel olarak Kürtleri hedeflemek gibi bir düşüncesi ve uygulaması olmamıştır.

Kürtler ilk kez I. Paylaşım Savaşı yıllarında, İttihatçıların etnik grupları fütursuzca dağıtıp taksim ederek, demografik yapıyı yeniden düzenlemeye giriştikleri süreçte kapsamlı bir yeniden iskân politikasına tabi tutulmuşlardır. Özelde ise 1916 yılı, İttihat ve Terakki yönetiminin üzerinde çalıştığı Kürt ve Kürdistan politikasını hayata geçirmeye başladığı kritik dönemeç yılı olur. 2 Mayıs 1916’da Talat Paşa’nın vilayetlere geçtiği şifreli telgraf (Kürt Talimatnamesi) İttihatçıların Kürt politikasını ve niyetlerini gayet açık ortaya koyar. Var edilecek “yeni ulus”ta Müslümanlık önemli referans kaynağı kabul edildiğinden Kürtler dışlanmayacak, aksine “medenileştirilecek”, “asimile edilecek” bir unsur olarak değerlendirilecek ve yeniden iskân politikalarıyla insan (Kürt) unsuruyla birlikte mekân (Kürdistan) da Türkleştirilerek, Türk kılınacaktır. Devleti ve hâkimiyet sınırlarını elinde tutabilmenin yolunu mekânı ve nüfusu ulusallaştırmada gören bu zihniyet, ulusallaşmaya gelmeyeceklerini düşündüğü gayri-Müslim unsurlara karşı ise şiddete dayalı dışlayıcı bir üslup takınacaktır.

Bütün bunlar, Tanzimat’tan bu yana süren modernleşme çabalarının, gelinen aşamada kendini halis muhlis milliyetçi bir çizgi olarak dayatmasından başka bir şey değildir. Yaklaşık yüzyıla varan bu çabalar, imparatorluktan ulus devlete dönüşümün, Batı eksenli modernleşmenin farklı merhalelerinin tezahürleridir. Devleti ayakta tutacak ideolojinin Türkçülük olduğuna kanaat getiren İttihat ve Terakki iktidarı, 1913 yılından itibaren devlete ve devlet politikalarına bu eksende yön vermiştir. Bundan sonra küçülen imparatorluk sınırlarında hâkimiyeti sağlamak, coğrafya olarak mekânı ve insanları ulusal kılmak, yani Türkleştirmekte görülmüştür. İslami referansa dayalı yürütülecek bu Türkleştirme politikalarından Kürtler de nasibini alacaktır. Zaten “ilkel ve geri” olan Kürtler, ortak dinin de katkılarıyla, diğer Müslüman etnik

gruplar gibi Türkleşecek, yeni ulus toplumun ve ulus devletin içinde eriyip gidecektir. Konumuzun dışında olsa da, cumhuriyet döneminde de devam eden aynı anlayış ve milliyetçi çizginin, Kürtler özgülünde yukarıda örneğini verdiğimiz iskân uygulamaları takip edildiğinde görülebileceği aşîkârdır.

Özetle; I. Paylaşım Savaşı'nda Kürt Mülteciler sorununu ele alacağımız bu yazıda, öncelikle mevcut uygulamayı tarif için kullandığımız “yeniden iskân” kavramının üzerinde duracağız. Devamında Rusya'nın işgaline müteakip ortaya çıkan mülteciler sorununa genel olarak yaklaşımı ve Kürt Mülteciler sorununu işleyeceğiz.

Yeniden İskân Nedir?

Yaklaşık elli yıl önce siyaset bilimci Robert Koehl (1953), yeniden iskânın mantığına ışık tutmuştu: “*Yeniden iskân kontrol edilemez olduğuna inanılanların hâkim olunan bir bölgeden uzaklaştırılması ve onların yerine kontrol edilebilir bir nüfusun iskân edilmesidir*” (Jongerden, 2008: 35). İlk kez imparatorluklardan ulus devletlere geçiş sürecinde uygulamaya sokulan politikaları tarif etmek için kullanılan yeniden iskân kavramı, devletlerin kendi tabiiyetindeki insanların etnik ve dini farklılıklarını bir problem olarak algılaması üzerine gündeme gelmiştir. Nüfus değişiklikleri (mübadele), etnik temizlik ya da farklılık arz eden kesimlerin matematiksel hesaplarla harita üzerinde yerlerinin değiştirilmesi biçiminde tezahür eden yeniden iskân politikaları, homojen bir toplum yaratmayı hedefleyen yeni ulusçuluk anlayışının ürünüdür. “*Bu yeni ulusçuluk kavramı, politik birliğin (devletin) sınırları ile kültürel birliğin (ulusun) sınırlarının birbiriyle örtüşüklerini, bir devletin gücünün büyük ölçüde ulusu nitelendirdiğine inanılan özel kültürel kimlik idealine bu devlet uyruklarının ne derece uyum sağladıklarıyla belirlendiğini kabul eder*” (Koehl, 1953: 231- Aktaran, Jongerden, 2008:36).

Yani mevcut devlet sınırları ile ulusal, kültürel sınırların uyumlulaştırılması, bu sınırlar içerisinde yaşayan insanların o kültürün, dilin ve ulusun bir parçası haline getirilmesi, modern ulus devletin ve yeni ulusçuluğun temel problematığıdır. Güçlü bir devlet olabilmenin yolunun da ancak bu uyumu sağlamaktan geçtiğine inanıldığından, özcesi farklılıklar hep bir zafiyet olarak algılandığından, yeniden iskân politikaları bu problemi aşmak için bir yöntem olarak devreye sokulur. Farklılık ve problem arz eden toplulukların bulundukları yerlerde, nüfus değişiklikleri yapılarak, ülkenin demografik yapısı uyumlu bir hale getirilmek istenir. Yaratılmak istenen kültürün genele yaygınlığı vazgeçilmez olduğundan, öncelikle sınır bölgeleri gibi stratejik konumdaki alanlar olmak üzere, haritanın tamamında esas alınan kültürün ve ulusun hem yüzeyde hem de derinliğine nüfuz etmesi istenir.

Yeniden iskân kavramı ilk başlarda mübadele olaylarını tanımlamak için kullanılmıştır. 19. yüzyılda sıklıkla gördüğümüz mübadele pratiklerini, 18. yüzyıla kadar takip etmek mümkündür. 20. yüzyılın başında Osmanlıdan bağımsızlığını kazanan devletler de, savaşlar sonunda imzaladıkları anlaşmalarla mübadeleye yönelmiş, yeniden iskân temelinde yeni bir ulus ve ulus devlet inşa etmek istemiştir. Balkan Savaşları sonrası Bulgaristan'la 1913 yılında ya-

pılan mübadele antlaşması gereği on binlerce insan karşılıklı yer değiştirmiştir. Yine Lozan sonrası varılan mutabakat gereği Yunanistan'la yapılan nüfus değişikliği çok bilinen bir diğer örnektir. Ancak mübadelenin yeterli olmadığı ve mevcut sınırlar içinde “devlet ve kültür” arasında uyumun sağlanamadığı durumlarda, daha başka uygulamalar devreye girmiş, yeniden iskân politikaları farklı biçimlerde uygulanmaya başlanmıştır. Hem dikey (devletle) hem de yatay (kültürle) uyum sağlayamayan bölgelerin ve toplulukların yaşadıkları yerlerden çıkarılarak, uyum içindeki başka bölgelere serpiştirilerek yerleştirilmesi yoluyla yeniden iskân icra edilmiştir.

Zorunlu olmamakla birlikte, genelde, bir plan ve şema dâhilinde yürütülür yeniden iskân politikaları. Uygulama sürecinde harita, istatistik, matematik ve mühendislik dallarından ziyadesi ile yararlanır. Hesaplar, rakamlar, nüfus oranları, hareket güzergâhları, koordinasyon merkezleri, yerleşim biçimleri, yerleşim planları vs. ayrıntısıyla, titiz bir mühendis edasıyla hesaplanır. Yerleri değiştirilecek kişiler hakkında bir değerlendirme yapılır, gidecekleri yerlerde belli bir oranın üzerinde yerleşmelerine müsaade edilmez; yol, iâşe, barınma ve iş konularında görevlendirilen kurum ve kişiler tayin edilir. Değerlendirme konusu olan topluluklar, ruhsuz, cansız bir nesne gibi ele alınır. Zamana yayılan, planlı bir eylem olarak yeniden iskân, toplumun dışarıdan müdahalelerle şekillendirilebileceğine inanan bir toplum mühendisliği çalışmasıdır.

“Yeniden iskân, mekânsal bir uygulamadır... Ulus temelli devletin üretilmesi bağlamında mekânın üretilmesi projesi, esas olarak politik otoriteyi bir mekâna bağlı kültürel kimliğe bağlama projesidir. Daha doğrusu bir *ülke/devlet toprağı* (territorium) olarak ulus devletin yaratılmasıdır. Politik-kültürel kimliğin bu biçimde mekâna bağlanması ya da bu kimliğin kendine ait bir ülke toprağı yaratması, ulusçuluğun merkezi özelliklerinden birisidir...” (Jongerden, 2008: 49). Buna göre yeniden iskân uygulamaları ile amaçlanan mekânın üretilmesidir. Yani, mekân olarak toprağın ve üzerinde yaşayan insanların ulusal kılınması, ulusal toprağın ve ulusal insanın yaratılmasıdır. Bu noktada toprakla insan arasında ulusal-kültürel ve hatta siyasal bağı, bütünlüşmeyi sağlamaktır. Ulus devlet mekânı üretemedikçe, yani hâkimiyeti altındaki topraklarda öngördüğü ulusal-kültürel uyumu oluşturamadıkça kâbus görmekten kurtulamayacaktır. Başka kültürlerin bu topraklarda yaşamaya devam etmesi ve insanların o kültürle arasındaki pozitif ilişki, bertaraf edilmesi gereken tehlikeli bir durumdur. Tehlike algısını bunun üzerine kuran modern ulus devlet projesi, yeniden iskân politikaları temelinde gerektiğinde en şiddetli eylemlere hatta etnik temizlik pratiklerine girişmekten de çekinmemiştir.

Rusya'nın Bölgeyi İşgali ve Mülteciler Sorunu:

Kürdistan, coğrafya ve insan kaynakları açısından, I. Paylaşım Savaşı'nda en çok tahribata uğrayan, zarar gören bölgelerin başında gelir. Hem üzerinde cereyan eden savaşlar ve bu savaşların yol açtığı yıkım ve yoksulluk; hem hâlâ tartışma konusu olmaya devam eden ve milyonlarca insanı yerinden yurdundan eden “tehcir” pratikleri; hem de iç çatışma ve karışıklıklar bölgeye büyük zarar verir, yaşamın nabzını neredeyse durma noktasına getirir.

Milyonlarla ifade edilen insan kaybının yanında, üretim durur, ticaret olanakları ortadan kalkar, kültürel-sosyal ortam büyük darbe alır. Açlık, kıtlık ve bulaşıcı hastalıklarla boğuşan insanların, göç yollarında, dağ başlarında donmuş ya da çürümüş kalmış cesetleri, tanıkların anılarında ve dönemin basınında sıklıkla karşılaştığımız haberlerdir.

I. Paylaşım Savaşı'nda Almanya'nın yanında saf tutan Osmanlı Devleti; İngiliz, Fransız, Rus ittifakına karşı Rusya'nın Karadeniz'deki limanlarını bombalamak suretiyle savaşa dâhil olur. Kürdistan coğrafyasında yürütülen savaşta, Osmanlı ordusunun savaş meydanındaki başarısızlıkları üzerine, adım adım Rus işgali gelişir. Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya saldırarak savaş ilan etmesinin ardından Ruslar, 1 Kasım 1914 tarihinde sınırı aşarak Erzurum'a doğru harekete geçer. Ocak 1915'deki Sarıkamış hezimetinin ardından Nisan ayında Ruslar, Osmanlı topraklarını ele geçirmeye başlar. Mayıs 1915'de Van ve çevresini ele geçirirler. Temmuz 1916'ya gelindiğinde ise Ruslar, Erzurum, Bitlis ve Trabzon vilayetleri ile Erzincan sancağını işgal etmiş, Van Gölü'nün güneyinden Doğu Karadeniz kıyılarına kadar geniş bir alanı hâkimiyeti altına almışlardır.²

Rus ordusu karşısında başarısızlığa uğrayan Osmanlı askerlerinin geri çekilmesi ile birlikte, Ruslardan korkan ahali, iç bölgelere akın etmeye başlar. Kendisine en yakın vilayetlere sığınarak canlarını kurtarmak ister. Ordusunda Ermeni birlikleri bulunan ve işgal sürecinde bölgedeki Ermeni çetelerinin de yardımını alan Ruslar, işgal ettikleri yerlerde sivil halka yönelik zalimane yaklaşımlar da sergilerler. Bölgeye dair ikiyüzlü bir siyaset güden Ruslar; Ermenilerden aldıkları desteğe rağmen bölgede bir Ermenistan kurulmasını kendi çıkarlarına ters ve gerçekleşmesi imkânsız bir durum olarak değerlendirirler. Bu yüzden bölgede bir kolonizasyon hareketi geliştirmeye kalkışır ve Rusya'dan getirilecek nüfusu belirledikleri yerlere yerleştirmek suretiyle çalışma başlatırlar. İlk etapta ordunun iâşe vb. ihtiyaçlarını karşılamak üzere Eleşkirt'e beş bin kişi getirip yerleştiren Ruslar (Öğün, 2004: 27), akabinde projelerini gerçekleştirmek için zemin bulamadan geri çekilmişlerdir. Rusya'da Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesinin ardından yeni kurulan Sovyet rejimi, I. Paylaşım Savaşı'ndan çekildiğini ilan edince, 1917 yılının son aylarında Rus ordu birlikleri işgal ettikleri yerleri terk ederek kendi sınırlarına geri çekilirler.

Van, Bitlis, Erzurum ve Trabzon vilayetlerinden Rus işgali sebebiyle kaçarak kendilerine en yakın bölgelere (Diyarbakir, Mamuret'ül Aziz, Sivas, Erzurum, Ordu, Sinop vb) sığınan bu kişilere Osmanlı Devlet bürokrasisi tarafından "mülteci" denilmiş ve mülteci statüsüne tabi tutulmuşlardır. Osmanlı Devleti tarafından yerinden yurdundan kaçmış bu insanlar için kullanılan mülteci kavramı, bugün kullanılan anlamıyla tümüyle ters bir içeriğe sahiptir. Bugün

2- Bu veriler okunurken Osmanlı'nın o zamanki vilayet sisteminin bugünkü il sınırlarıyla örtüşmediğini, daha geniş bir coğrafi alanı içerdiğini dikkate almak gerekir. Örneğin Erzurum vilayeti Erzincan sancağını kapsadığı gibi, Ağrı (Karaköse), Beyazıt (Doğu Beyazıt)'a kadar uzanmaktadır. 1914 yılı Osmanlı Devleti vilayetleri ve vilayet sınırları için bakınız; Dündar, 2008: 23-26.

uluslararası hukuk kapsamında kullanılan bir kavram olarak mültecilik; baskı, şiddet veya zulme uğrama tehlikesi olan ya da uğramış bir kişinin veya grubun, yaşadığı ülkenin sınırlarını aşarak, bir başka ülkeye sığınması durumlarında kullanılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin kendi tabiiyetindeki insanlar için mülteci kavramını kullanmış olmasını anlamak elbette ki zor. Osmanlı bürokrasisinin kavramlara yüklediği anlamın bugünkü değerlerle örtüşmediği ortada. Ancak, bu durum, kendi döneminde ve sonrasında; hem tartışmalara, soruların sorulmasına sebep olmuş, hem de mülteci ve muhacir statülerinin karıştırılmasına, kafa karışıklıklarına yol açabilmiştir. Öyle ki, belirtilen dönemde devlet kurumlarının kendi iç yazışmalarında dahi bölgeden göç eden insan için bazen mülteci bazen muhacir kavramı kullanılabilmektedir. Bu konuda tek istisna, yani mülteci ve muhacir ayrımına hassasiyetle dikkat edilen belgeler Fuat Dündar'ın dile getirdiğine göre "şifreli telgraflar"dır (Dündar, 2001: 227). Yani iskân işlerini koordine eden kurumlar (temelde AMMU teşkilatı) ve bunların bağlı olduğu mercii (İT yönetimi, özelde ise Talat Paşa) arasında geçen yazışmalarda büyük bir hassasiyet göze çarpmaktadır.

Yaşanan kavram kargaşası 3 Ocak 1918'de toplanan Meclis-i Ayan oturumunda dile getirilmiş, bir soru üzerine dönemin Aşair ve Muhacirin Müdür-i Umumisi Hamdi Bey şöyle bir yanıt vermiştir: "*Mülteci, ahval-i harbiye dolayısıyla düşman istilasına uğrayan yerlerden dâhile, yani hududun gerisine iltica eden, bilatefrik ve cins ve mezhep bütün ahaliye diyoruz...Düşman istilasına maruz kalan Memalik-i Osmaniye'den. Yani huduttaki vilayetlerden aksam-ı dahiliyeyi vatana, düşman istilası dolayısıyla gelen ahaliye mülteci diyoruz. Ba ahitname diğer bir devlete terk edilmiş topraklardan gelenlere, mesela bugün Yanya'dan, Toyran'dan, Manastır'dan gelenlere de muhacir diyoruz.*" (MAZC, D.3, İ.4, C.I: 207).

İskân işleriyle görevlendirilen bir numaralı kurumun başındaki yetkilinin açıklamalarından da anlaşıldığı gibi, anlaşma ile başka bir devlete bırakılan topraklardan gelen kimseler muhacir olarak kabul edilmektedir. Fakat işgale uğramış, ancak resmi olarak akıbeti belli olmayan topraklardan kaçarak, iç bölgelere sığınmış kişiler mülteci sayılmaktadır. Mülteci ve muhacir statüleri arasındaki farka sebep olan temel husus; muhacirlerin kalıcı olarak, yani yerleşmek üzere gelmiş olmaları; mültecilerin ise işgalin sona ermesinin ardından geri dönebilecekleri düşünüldüğünden kendilerine geçici bir gözle bakılmasıdır. Mültecilikten muhacirlik statüsüne geçişin yolları tümüyle kapatılmış değildir.

Pratikte, devlet her iki kesime de yardım etmeyi öngörmekle birlikte, statü olarak muhacirler, mültecilere nazaran daha avantajlı koşullara sahiptirler. "*Örneğin, ülkeye geldikleri tarihten itibaren muhacirlere iki yıl süreyle tanınan mali vergi muafiyetinden işgale uğrayan Osmanlı vilayetlerinden gelen mültecilerin yararlanmasına kesinlikle izin verilmiyordu*" (Öğün, 2004: 8). Muhacirlere biraz ahd-i vefa ve başka politik hesaplar gereği zorunlu olarak kucak açan Osmanlı Devleti, kalıcı yerleşime tabi tuttuğu bu kesimin yerleşme, barınma ve yeniden üretici hale gelmesi için hayli olanak sunuyordu.

Aynı yardımların mültecilere de yapılması fuzuli görülüyordu, çünkü geri dönme koşulları oluşursa yapılan yardımlar boşa gitmiş olacaktı.

Osmanlı Devleti, mülteci kavramını ilk kez bu dönemde kullanmamıştır. Yani olmayan bu statüyü, daha önce İran'dan, Cezayir'den, Trablusgarp'tan ve Bingazi'den "işgal" sebebiyle kaçan göçmenler için de kullanmıştır (İpek, 2006). 18. yüzyılın sonundan beri göçmenler sorunuyla meşgul olmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, 1913 yılına kadar kalıcı bir teşkilat ve standart bir yaklaşım, politika uygulamaya koyamamış, göçlerin yaşandığı dönemlerde geçici örgütlenme ve politikalarla göçmenleri "uygun yerlere yerleştirerek" çözüm olmaya çalışmıştır. İlk kez 1913 yılında İttihat ve Terakki yönetimi tarafından çıkarılan, *İskan-ı Muhacirin Nizamnamesi* ve ardından kurulan *İskan-ı Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti* (İAMM) teşkilatı vasıtasıyla genel bir politika belirlenip, iskân işleri planlı bir uygulamaya tabi kılınmıştır. Bu dönemde kurulan İAMM, 1916 yılında yeniden düzenlenerek AMMU (Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi) adını almıştır. Devletin iskân politikalarında yeni bir dönemin başlangıcı olan *İskan-ı Muhacirin Nizamnamesi*'nde muhacir ve mülteci arasındaki ayrım, 2. Madde'de şöyle izah edilmektedir: *"Muhacirin iki kısımdır: Birincisi hükümet-i metbu'alarından istihsal-i mezuniyetle terk-i tabiiyet ederek gelenler; ikincisi mülteci olarak gelip de tabiiyet-i Osmaniye dahil olmak istid'asında bulunanlardan hükümetçe muhacir sıfatıyla kabulüne karar verilenlerdir."*

I. Paylaşım Savaşı'nda mülteci statüsünde değerlendirilen kitle; gizli yazışmalarda açıkça etnik ayrıma tabi tutularak iki farklı grup biçiminde adlandırılır ve bu adlandırma üzerine ayrı politika ve uygulamalara tabi tutulurlar. Bu durum İttihat ve Terakki'nin kamuoyundan gizli yürüttüğü politikaların ve çalışma tarzının dışavurumundan öte bir şey değildir. Kamuoyuna açık yayınlarda mülteciler olarak tanımlanan kitle, gizli yazışmalarda açıkça Kürt mülteciler ve Türk mülteciler diye ikiye ayrılmaktadır. Bu ayrıma istinaden yerleşim bölgeleri de ikiye taksim edilmekte ve her birisi için ayrı bir iskân politikası öngörülmektedir. Burada Kürt mülteciler için öngörülen iskân politikasını ayrıntılı olarak işleyeceğiz. Ancak, savaş koşullarından yararlanarak, Mayıs 1916 yılında uygulamaya konulan bu politikaların önceki yıllara uzanan bir hazırlık döneminin olduğunu biliyoruz. İttihatçıların Kürt algısını şekillendiren çalışmalar, araştırmalar ve uygulamalar başlı başına ayrı bir araştırma ve yazı konusu olduğu için, başka bir çalışmada bunu ele almak üzere şimdilik bu konuya girmeyeceğiz.

Kürtlerin Yeniden İskânı

İttihatçıların; Kürtleri geri, medeniyet dışı, ancak asimile edilip Türkleştirilebilecek Müslüman bir topluluk olarak gördükleri anlaşılıyor. Kürtler savaşın hemen öncesinde ve savaş esnasında, her zamanki gibi geleneksel parçalı bir duruşa sahiptirler. Bu süreçte Bitlis'te, Botan'da ve Musul'da isyanlar vardır. Bir kısım Kürt, Osmanlı ordusu safında Ruslara karşı savaşa katılmıştır. Başka bir grup Kürt ise Ruslarla işbirliği arayışı ve anlaşma içindedir. Bu noktada özellikle Bedirhani Abdurrezzak ve Koçgiri Aşireti reisi Alişer Bey'in isimleri zikredilmelidir. Dersim Kürtlerinin bu dönemde de isyan içinde ol-

dukları ve Osmanlı ordusunun Dersim'e askeri harekât düzenlediği de bilinmektedir. Kürtlerin yaygın isyanlarının ve bir kısım Kürtlerin de Ruslarla ilişkisi içinde olmasının Osmanlı devletini rahatsız ettiği muhakkak.

İttihatçılar I. Paylaşım Savaşını, Anadolu'yu ve Kürdistan'ı Türkleştirmek için bulunmaz bir fırsat olarak görmüşlerdir. Bundan hareketle belirlenen sınırlar içerisinde Türklerin genele yaygınlığını ve çoğunluk haline gelmelerini sağlamak için gayri-Türk etnik gruplara yönelik farklı politikalar uygulamaya sokmuşlardır. 1915 yılının sonlarına doğru neredeyse tamamlanmış olan "Ermeni Tehciri"nin ardından, Erzurum'dan, Bitlis'ten, Van'dan ve Erzincan'dan işgal dolayısıyla göç etmiş olan Kürtleri hedefleyen yeni bir tehcir uygulaması devreye sokulur. O dönem bölgede görev yapmış olan 2. Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa hatıralarında bunu açıkça ifade eder: "*Cepheye vardığımda büyük ölçüde Ermeni göçü bitmişti. Münferit bazı istenmeyen hareketler bilinir ve duyulursa büyük bir içtenlikle engellemeye çalışıyordum. Fakat memleketleri istilaya uğrayıp bu tarafa göç ve iltica etmiş olan Kürt aşiretlerinin Batı vilayetlerine gönderilmesine hükümet tarafından teşebbüs olunmuştu ki, bunun da büyük ölümlere ve başka türlü zararlı olaylara sebebiyet vermesi düşünülebilirdi. Dolayısıyla Kürt aşiretlerinden süvari teşkil edeceğimi öne sürerek bu göçün engellenmesine, elden geldiğince çalıştım. Bu sayede aşiretler civardaki boş arazide yerleştirilerek bir ikisinden de oldukça faydalı ve değerli süvari kotaları teşkil edilebildi.*" (Ahmet İzzet Paşa, 1992: 256-257)

Bahsi geçen Kürt politikası 1916 yılından itibaren adım adım devreye sokulur. İlk yapılan icraat önceki yıllarda batı bölgelerine iskân ettirilmiş Kürtlerin durumları hakkında valilerden ve mutasarrıflardan bilgi istemek olur. Hangi vilayetlerde ve livalarda ne kadar Kürt bulunmaktadır, yerli ahali ile ilişkileri ve intibakları ne düzeydedir, kendi dillerini ve asli (milli) geleneklerini koruyorlar mı vb. soruları hızla araştırarak, ayrıntılı açıklamalar göndermeleri istenir. Talat Paşa imzasıyla 26 Ocak 1916 tarihinde batıdaki bazı vilayetlere ve livalara gönderilen şifreli telgraf aynen şöyle diyor:

"Konya, Kastamonu, Ankara, Sivas, Adana, Aydın ve Trabzon vilayetleriyle

Kayseri, Canik, Eskişehir, Karahisar, Niğde mutasarrıflıklarına

Şifre

Ahval-i harbiye dolayısıyla dâhile iltica eden Kürtlerin Anadolu vilayet-i garbiyesine sevkleriyle müteferrikan iskanları mutassavır ise de evvel emir de dâhil-i vilayet/livada Kürtler ve Kürt köyleri hakkında tafsilatlı malumat alma icab ettiğinden: Nerelerde ne kadar Kürt köyleri vardır? Lisan ve adet-i asliyelerini muhafaza ediyorlar mı? Türk köylüsü ve köyleriyle münasebetleri ne derecededir? Serian tabkikat icrasıyla mufassalan ve ilave-i mütaalatlarıyla birlikte inba- sı." (Dündar, 2001: 140)

Bu telgrafın ardından vilayetler ve merkez arasında bir dizi yazışmanın ve haberleşmenin olduğu anlaşılıyor. Bu yazışmalardan birinde Talat Paşa, 16 Nisan 1916 tarihinde Sivas vilayetine çektiği telgrafta, Kürtlerin kendi aralarında

hangi dili konuştuğunu, Türkçeye aşina olup olmadıklarını sorar (Dündar, 2001: 140). Mayıs ayına doğru geldiğinde Kürtlerin yeniden iskânına dair politika netleşmeye başlar. İşgal sebebiyle yaşadıkları yerlerden kaçarak Diyarbakır, Sivas, Mamuret'ül Aziz gibi vilayetlere sığınan "mültecilerden" Kürt olanlar, müteferrikan (dağınık, ayrı ayrı) batıya, Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelere, Türk mülteciler veya Türkleşmiş olan ahali ise Kürt bölgelerine, sınır boyları ve tren hatları gibi stratejik önemdeki yerlere yerleştirilecektir. Kürtlerin aşiret hayatını, aralarındaki toplumsal dayanışmayı ve milli duygularını korumalarını engellemek için topluluk içinde ileri gelen kişiler topluluktan soyutlanmak suretiyle şehir ve kasaba merkezlerinde tutulacak, alt tabaka ise gittikleri yerlerde köylere dağınık vaziyette yerleştirilecektir. Göç edemeyecek durumda olan hasta, yaşlı, kimsesiz kadın ve çocuklar ise bölgedeki "Türk" köylerine yerleştirilecek ve iâse edilecektir. Mültecilerin kala-balık sayıda bulunduğu, en önemli merkezlerden biri olan Diyarbakır vilayetine Talat Paşa tarafından 1 Mayıs 1916 tarihinde çekilen şifreli telgraf, Kürt mültecilere uygulanacak iskân yöntemlerini açıkça ortaya koyar:

"Diyarbakır Vilayeti'ne Şifre

C. 18 Nisan 332 şifreye Kürt mültecilerini Urfa, Zor gibi haval-i cenubiye göndermek kesinlikle caiz değildir. Bunlar oralarda ya Arablaşmak veyahud milliyetlerini muhafaza itmek suretiyle yine gayri müfid ve muzır bir anasır halinde kalacakları cihetle mathub hasıl olamayacağından mültecilerin ber-vech-i zir sevk ve iskanları lazımdır.

1- Türk mülteciler ile Türkleşmiş kasaba ahalisi Urfa, Maraş, Ayıntab cihetlerine sevk ve oralarda iskan olunmalıdır.

2- Kürt mültecilere gittikleri yerlerde aşair hayatını yaşamamak ve milliyetlerini muhafaza edememe için aşiret reisleri behemahal efraddan ayırmak lazım geldiğinden bunlar arasında ne kadar zi nüfuz eşhas ve rüesa var ise efraddan bilatefrik Konya, Kastamonu vilayetleriyle Niğde ve Kayseri sancaklarına ayrı ayrı sevk edilmelidir.

3- Müşak-ı sefere tahammülü olmayan alil ve ihtiyarlar ile kimsesiz ve fakir kadın ve çocuklar Maden kasabasıyla Ergani ve Behremaz nahiyele gibi Türk köyleri bulunan mahallerde ve Türkler arasında müteferrikan iskan ve iâse edilecektir.

4- Mevadd-ı sabıka haricindeki diğer mültecilerde Amasya, Tokat livalarıyla Malatya'nın münasib mahallerinde müteferrikan iskan edilmek üzere o havalîye müteferrik bir surette sevk edilecektir.

5- Sevk edilen mahallerle muhabere edilmekle beraber oralarca suret-i tevzi ve iskan hakkında olunacak muamelenin tayin ve işarı için ne mikdar mültecinin hangi tarihte nerelere sevk edildikten nezarete de malumat verilecektir." Fi 19 Nisan sene 332 (Dündar, 2008: 500-501).

Mayıs ayı içerisinde benzer içerikli birçok talimatnamenin farklı vilayetlere

ve livalara gönderildiği bugün deşifre olmuştur. Kürt mültecilerin yeniden iskânâ tabi tutulacağı batı vilayetleri yetkililerine gönderilen talimatlarda, Kürtlerin milli varlığını unutmaya hizmet edecek iskân usullerinin uygulanması salık verilirken; Türk mültecilerin yerleştirilecekleri Kürt bölgelerinde nüfus olarak çoğunluğu sağlayabilmeleri için alınması gereken tedbirler belirtilir. Örneğin, Urfa, Maraş ve Ayıntab mutasarrıflıklarına çekilen 4 Mayıs 1916 tarihli telgrafta, Diyarbakır'daki Türk mültecilerin bu livalara geleceğinin kendileri tarafından bilindiği belirtilmekte ve gerekli yardımları (iaşe, kuvvet vb.) yapmaları istenmektedir. Bununla birlikte bu bölgede bulunan Kürtlerin toplu iskânlarının engellenip, rüesânın şehir merkezlerinde tutulmasının yanında, köylülerin kasabanın kuzeyinde bulunan Türk köylerine ikişer-üçer hane dağıtılmalarını istenir (Dündar, 2008: 502-503).

Fazla mesai yapmış olmalı ki aynı gün (4 Mayıs) Talat Paşa Ankara, Konya, Hüdavendigâr, Kastamonu vilayetlerine ve Kayseri, Niğde, Kütahya mutasarrıflıklarına bir telgraf daha gönderir. Diğerleriyle benzer içeriğe sahip olan bu telgrafta Diyarbakır, Sivas Erzurum ve Mamuret'ül Aziz vilayetlerinde bulunan Kürt mültecilerin batıya sevklerinin kararlaştırıldığı bilindiğini, Kürtler o bölgelere vardıklarında yerli ahali arasında yüzde beşi geçmeyecek tarzda köylere dağıtılarak iskân edilmelerini emreder. Dört maddelik talimatın 4. maddesinde ise Kürt mültecilere uygulanacak iskân siyasetinin önemli yönlerinden biri dile getirilir: *“Bütün bu mülteciler bil'ahirede [sonradan] memleketlerine iade idilmeyeceklerinden muhacirin gibi emlak-ı metrukeden ve arazi tefvizi [dağıtım] suretiyle idare idilecek ve hususat-ı salıfeye [geçen] muktezi masarifat muhacirin tahsisat-ı umumiyesinden tesviye idilecektir”* (Dündar, 2008: 505).

Mülteciler konusunu ele alan çeşitli kaynaklarda Diyarbakır gibi bazı vilayetlerde biriken Kürt mültecilerin buralarda barındırılıp iaşe edilmesi yerine batıya sevk edilmesinin nedeni olarak, çoğunlukla, iaşe ihtiyacının altından kalkılamadığı, var olanın ancak ordunun ihtiyaçlarını karşıladığı vb. gerekçeler ileri sürülür. Yüz binlerce insanı barındırmak ve iaşe etmek adına akıbeti belirsiz bir ölüm yolculuğuna çıkarmak yerine ihtiyaçlarını ayağına götürmek daha kolay, daha masrafsız ve daha az risk barındırır iken, bu açıklamalar tatmin edici olmaktan uzaktır. Şifreli telgraflardan da anlaşıldığı gibi iaşe kılığından dolayı sevk edilmiyor insanlar, bir amacı ve hedefi olan sistemli bir iskân politikası yürütülmektedir. Bu amaçla mülteciler Türk ve Kürt diye ikiye ayrılarak, farklı iskân bölgelerine ayrılıp farklı bir usulle iskân edilmeleri öngörülmektedir. Batıya göç ettirilen Kürt mülteciler burada “kati” iskânâ tabi kılınmak suretiyle, bir daha geri dönemeyecek tarzda yerleştirilmektedir.

Bu durumda olan Kürt mülteciler, bundan sonra muhacir statüsünde muameleye tabi tutulurlar. Muhacirin tahsisatından yararlandırılmak suretiyle kendilerine hane ve arazi dağıtımı yapılması öngörülür. Kati iskânâ tabi kılınması istenen Kürtler gittikleri bölgelerde kayıt defterlerine “yerli” olarak yazılırken, Türk mülteciler “yabancı” defterine kaydedilir. “Ancak sevk edilen yerlerde kalıcı olarak yerleştirilmeleri kararlaştırılanlar yerli defterine kaydediliyorlardı. Bu yüzden Niğde ve Adana gibi vilayetlerde bulunan Kürt

mültecileri yerli defterine, Türklerin ise vilayetlerdeki muhacir dairesine gönderilecek yabancı defterine işaret konularak kayıt edilmeleri isteniyordu. Yabancı deftere yazılan mülteciler, ya vatan-ı asliyelerine iade edilecek veya iktidarın gerekli göreceği stratejik bölgelere sevk edilebileceklerdi. Yabancı deftere kayıt edilenlerin hiçbir suretle yerlerini terk etmelerine izin verilmiyordu” (Dündar, 2001: 218).

İT hükümetinin Kürtleri bir tehlike unsuru olarak gördüğü ve Kürtlere güvenmediği anlaşıyor. Osmanlı ordusu ile birlikte savaşan bazı aşiretler dışındaki bütün Kürtler güvenilmez diye kodlandığı için, cepheye yakın yerlerde iskân edilmeleri yasaklanıyor. Buralara Türk mültecilerin yerleştirilmesi istenerek, “hiçbir sebep ve bahane ile başka bir mahalle sevk edilmemesi tamamen tembih” ediliyor (İpek, 2006: 141). Kürtlerin bu iskân politikasından rahatsızlık duydukları ve hatta farklı çare arayışlarına girdiklerine ilişkin de bilgiler var: “1 Kasım 1916 tarihinde AMMU’dan Diyarbakir’e bir şifreli telgraf çekilir. Telgrafta Mardin ve Karacadağ civarında bulunan Kürt mültecilerin içerilere sevk edileceklerini işitip Viranşehir ve Beşiri’deki aşiretlerin arasına karışarak savaştıkları haberlerinin alındığı belirtiliyor ve bu gibi durumların bir daha yaşanmaması ve kaçanların yakalanıp iskân mahallerine gönderilmesi emrediliyordu” (Dündar, 2001: 147).

Kürt mültecilerin sevkini toplu olarak yapılması emredilir. Batı bölgelerine dağıtılmadan önce Kürt mültecilerin temel toplanma yeri Konya olarak belirlenir ve buradan dağıtılması öngörülür. AMMU teşkilatının, bütün bu sevkîyat boyunca gerekli olan ihtiyaçları karşılaması için tedbir alması, iaşesinden barınma koşullarına kadar gereken her şeyi yapması emredilir. İaşenin karşılanmadığı yerde mülteci başına belli bir miktar para verilmesi kararı alınır. Hastalar için seyyar hastaneler, açıkta kalmış yetim çocuklar için yetimhaneler kurulması, acizlerin sorunlarının çözülmesi istenir. İlgili birimler tarafından mültecilerin sorunlarının çözülmesine dair birçok karar ve talimatname çıkarılmışsa da, bunların büyük oranda kâğıt üzerinde kaldığı anlaşıyor. Gerek savaş koşullarının doğurduğu imkânsızlıklar, gerek kararları uygulamakla görevli memurların açgözlülüğü, gerekse de karar alıcıların, mültecilerin sefalet içerisinde ölümleri karşısındaki duyarsızlıkları, belirsizlik içerisindeki bu yolculuğun çok acı sonuçlara yol açmasına sebep olur.

Yeniden iskân edilmek üzere yollara dökülen Kürt mültecilerin birçoğu ihtiyaçları karşılanmadığı için açlıktan, bulaşıcı hastalıklardan ve de soğuktan donarak ölür. Birçoğunun iaşeleri karşılanmadığı gibi, vaat edilen paralar da ödenmez. Dönemi yaşayanların anılarında dağ başlarında kabileler halinde soğuktan donmuş, kentin kenar mahallelerinde ya da istasyon köşelerinde çaresizlik içerisinde öbek öbek bekleyen veya ölmüş mültecilerin resmi tasvir edilir. Mültecilerin toplandığı önemli merkezlerden olan Urfa’da, yaşanan durumun vahametini duyurmak amacıyla bazı kişilerin 16 Şubat 1918 tarihinde Dâhiliye ve Harbiye Nezaretlerine gönderdikleri telgrafta yaşananlar şöyle anlatılır: “Açlık yüzünden insanlar her gün ölmektedir. Canlı cenaze halinde dolaşmakta olanlar da hayattan bıkmışlardır. Pek çok insan bir parça ekmek bulabilmek ümidiyle bütün mahalleleri dolaştığı halde yiyecek bir şey

bulamamaktadır. Açlık yüzünden feryat eden çocuklarını ölümden kurtarmak ümidiyle boğazlanmış davar kanı yemek üzere kasap ve salhanelere koşan zavallı annelerin yüzde 80'i eli boş dönüyor. Bir kısmı da temin edebildikleri hayvan leşleriyle hayatta kalmaya çalışıyor. Taşra halkıysa hayvanlar gibi otlamak sevdasıyla şuraya buraya koştukları halde bu mevsimde bir şey bulmaları mümkün olamıyor” (Öğün, 2004: 50).

Mültecilerin sevkine ilişkin, yeniden iskân politikasının çerçevesini belirleyen bir talimatnameden bahseden, dâhiliye defterine kayıtlı birçok arşiv belgesi, evrak var. 1916 tarihli olduğunu tahmin ettiğimiz bu talimatnamenin kendisini bütün aramalarımıza rağmen bulamadık. Bahsi geçen talimatnameye atıfta bulunan belgelerden birinde talimatnamenin bazı maddelerinin içeriği veriliyor: “... Dâhiliye Nezaret-i Celilesinin 16 Mart 332 tarihli tahrirat-ı umumiyyesiyle irsal buyurulub (gönderilip) muhacirin dairesinde bulunan talimatnamenin dördüncü maddesinde Türk mültecilerin suret-i kat'i de kayd ve tescili netice-i harbde tayin edebilecek bir keyfiyet olduğundan bunların şimdilik ta'yin edilecek menatık da muvakkaten (geçici) iskan edileceği ve sekizinci maddesinde Kürd mültecilerinin muharebeden sonra dahi memleketlerine iade olunmayacağına, bunların ta'yin idilen menatık da iskân olunduklarını müteakib mahalli sicil-i nüfusa kayd edilerek hiçbir vesile ile başka tarafa azimetlerine (gitmelerine) müsaade edilmeyeceği muharrerdir (yazılıdır) ...” (BOA, DH. SN. THR. 77,47).

Aynı talimatnamenin dokuzuncu maddesinde Kürtlerin iskân edileceği mıntıkaların yazıldığını başka bir evraktan öğreniyoruz. Aynı belgede Rusların savaşta Osmanlı ordusu tarafından geri püskürtüldüğünü duyan Kürtlerin vatanlarına geri dönmeye başladıkları ve bunun bahsi geçen talimatname uyarınca engellenmesi gerektiği vurgulanır. “Bitlis ve Muş'un istirdadını [geri alındığını] haber alan Kürtlerin memleketlerine avdet etmeye başladıkları aşair ve muhacir müfettişliği telgrafından anlaşılmakda ve mülteciler hakkındaki talimatnamenin 8. maddesi bunların vaziyetini tayin etmekde olduğu hiçbir suretle avdetlerine müsaade olunmayıp 9. maddedeki menatık-ı iskaniyelerine sevki muktezidir” (Dündar, 2001: 148). Yani Kürtlerin iskân edildikleri mahallerini terk etmelerine müsaade edilmemesini isteyen hükümet, aynı zamanda buna kalkışanların geri gönderilmesini talep eder.

Mültecilerin Sayısı

Mülteci hareketi, daha savaşın başladığı ilk günlere kadar uzanır. İlk mülteci kafilesi Kasım 1914'de İran tarafında yaşayan Kürtlerden oluşur. Urmiye, Hoy ve çevresinde yaşayan Kürtler Osmanlı Devleti ile işbirliği içinde olduğu gerekçesiyle Rus ordusu tarafından yerlerinden çıkmaya zorlanır ve sürülür. Hadisenin evveliyatı vardır ki, bunu da dönemin Nafia Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa, Meclis-i Mebusan'daki sorgusunda, Teşkilat-ı Mahsusa'ya ve İT'nin gizli çete faaliyetlerine bağlar: “Bir hadise daha vaki oldu ki nevahi-i şarkiyede [şark taraflarında], oralara sevk olunan çeteler yüzünden, vukua gelen fecayi'dir (...) Bu asr-ı medeniyette İngiliz, Rus kuvvetlerine karşı çetelerin hiçbir tesiri olamayacağı müsellemdir. Bu çeteler nevahi-i şarkiyeye Hoy ve Selmas ahalisine gitmişler ve orada bir takım mütedeyyin, safdil ve

cesur Kürtleri teşvik ederek Rus askerine karşı kıyam ettirmişler. Bunun üzerine Ruslar da Kuva-yı Külliye ile gelerek bu safdil aşiretlerin köylerini kamilen tahrip ve muteberanını katl ve imha etmişlerdir...” (Kocahanoğlu, 1998: 129). Osmanlı Padişahı'nın 14 Kasım 1914'de Rusya'ya savaş ilan etmesinin hemen ardından Ruslar bu bölgedeki Kürtleri sürgüne başlamış ve göç etmek zorunda kalan Kürtler ağırlıklı olarak Musul eyaletine sığınmıştır.

1915 yılının ilkbaharından itibaren Rus ordusunun ilerleyişi ile paralel, sınır bölgelerinden başlamak üzere Kürtler yaşadıkları yerlerden kaçmaya başlamıştır. Sınır bölgesindeki bir kısım Kürdün İran tarafındaki güvenli bölgelere sığındıkları, uzun bir süre burada kaldıktan sonra geri döndükleri biliniyor (Öğün, 2004; Kaya, 2007). Rusların işgal ettiği Erzurum, Bitlis ve Van vilayetlerinin nüfusunun ağırlıklı bir kısmını Kürtler oluşturmaktadır. Ancak Türk nüfusun da yaşadığı bölgede Laz, Çerkez gibi gayri-Türk, ama dinen Müslüman etnik gruplara mensup insanlar da yaşamaktadır. Fakat mültecileri konu edinen belgelerde bu nevi bir çeşitliliği göz ardı eden, Türk mülteciler ve Kürt mülteciler tarzında, ikili bir ayrıştırma kullanılmıştır. Buna rağmen mültecilerin sayıları hakkında yapılan yazışmalarda ve haberlerde etnik bir sınıflandırma yapılmadığı, toplu olarak yansıtıldığı gözlenmektedir.

Mültecilerin sayıları hakkında net, somut rakamlara ulaşmak neredeyse imkânsızdır. Öncelikle devletin yetkili birimleri tarafından verilen sayılar, kendilerinin bilgisi, desteği ve yönlendirmesi altında olan mültecileri kapsamaktadır. Oysa işgalin başlaması ile birlikte korku içinde yerini yurdunu terk eden, herhangi resmi bir kurumdan bağımsız göç eden binlerce insan, verilen rakamın dışındadır. Yine resmi rakamların göçten sonraki yıllara ait olması bilginin güvenilirliğini olumsuz etkilemektedir. En önemli sorunlardan birisi de hayatını kaybeden insanlar hakkında hiçbir istatistikî verinin bulunmaması, kaydının tutulmamış olmasıdır. Tahmini rakamların Çanakkale Savaşı'nda ölenlerin iki mislini işaret ettiğini düşündüğümüzde yollarda açlıktan, susuzluktan, soğuktan, saldırılardan ölenlerle birlikte mültecilerin sayısı hayli artmaktadır. Dolayısıyla verilen rakamlar okunurken bütün bunlar göz önünde bulundurulmalıdır.

Ekim 1916'da Dâhiliye Nezareti tarafından düzenlenen bir belgede mültecilerin sayısı 659.100 olarak verilmekte ve il il şöyle bir dağılım yapılmaktadır: Trabzon ve Erzurum'un doğusundan Samsun'a 79.100 mülteci göç etmişti. Yine Erzurum mültecilerinden Sivas'a gidenlerin sayısı da 300.000 idi. Erzurum'un doğu ve güney yanı ile Van'dan Mameratülaziz'e gelen mülteci sayısı ise 80.000 idi. Van ve Bitlis'ten Diyarbakır'a 200.000 mülteci gelmişti. Nereden geldiği kesin olarak bilinmeyen mültecilerin yekunu ise 43.800 idi (Kaya, 2007: 22). Meclis-i Ayan da 1917 yılı başında yapılan bir görüşmede mültecilerin sayısı hakkında “belki de 1.200.000'i aşıyor” değerlendirmesi yapılır (MAZC; D;3, İ;3, C;1 : 228). Aynı şekilde 24 Mart 1918 tarihinde Meclis-i Ayan da konuşan Aşair ve Muhacirin Müdür-i Umumisi Hamdi Bey kayıtlara geçen mülteci sayısının 825.991 kişi olduğunu, ancak kayıtlara geçirilemeyenlerin hesaba katıldığında bunun bir buçuk milyonu bulunduğunu açıklar (MAZC; D;3, İ;4, C;2 : 217).

Tasvir-i Efkar Gazetesi 11 Mayıs 1919 tarihli sayısında, resmi bir belgeye (lahiyaya) dayandırmak suretiyle, yaşayan ve ölü mültecilerin toplam sayısını (Trabzon vilayetini de kapsayan tarzda) bir milyon altı yüz bin civarında göstermektedir: “*Mültecilerin hicret eylediği beş vilayetin* [Trabzon, Erzurum, Bitlis, Van ve Erzincan] *kabl-el-harb* [savaş öncesi] *nüfus-ı islamiyesi* (2 623 484) *kişi olmasına nazaran bunlardan* (902 865) *nefer salimen dâhile iltica eylemiş* (300 000) *kadarı memleketlerine gitmiştir. Elyevm* (672 847) *Müslüman memleketine avdete mübeyya* [hazır] *bir halde bulunmaktadır. Umum zayıyat ise tamam* (701 166) *bedbahttan ibarettir.*” Aynı belgede mültecilerin vilayetlere göre dağılımı da yapılmış: Buna göre, Erzurum vilayeti-nin savaş öncesi Müslüman nüfusu 704.573 kişidir. İşgal ve saldırılar dolayısıyla mülteci konumuna düşenlerin sayısı 448.277 kişi olup, 207.105 kişinin öldüğü belirtilmektedir. 282.201 kişinin hükümetin yardımıyla dönmeyi beklediği (rakamlarda tutarsızlık var) söylenirken, Erzurum’un bu süreçte Müslüman nüfusunun %29’unu kaybettiği dile getirilmektedir.

Bitlis’in; 361.610 olan savaş öncesi Müslüman nüfusundan 253.131 kişi mülteci konumuna düşmüş, bunlardan 108.484 kişi hayatını kaybederken, 144.647 geri dönüş için beklediği söylenmektedir. Van vilayetinden göç edenlerin kesin rakamı verilmemekle birlikte, 108.000 kişinin hayatını kaybettiğini, 100.000 kişinin Anadolu’da mülteci konumunda bulunduğunu ve savaş öncesi Müslüman nüfusun da 308.000 kişi olduğunu yazmaktadır. Erzincan sancağının savaş öncesi Müslüman nüfusu 148.672 kişiden oluşmaktadır. Neredeyse nüfusun yarısına tekabül eden 79.238 kişinin mülteci durumuna düştüğü sancakta ölümlere dair verilen rakam 5.434 kişidir. 15.000 kişinin geri dönüş için hazır beklediği söylenmektedir, ancak 50.000’e yakın kişinin durumları hakkında bilgi verilmiyor. Trabzon vilayetine dair ise; savaş öncesinde 1.100.624 kişilik Müslüman nüfusa sahip olduğu, 354.142 kişinin mülteci durumuna düştüğü, bunlardan 223.143 ünün hayatını kaybettiği, 130.999 kişinin de geri dönüş için hazır beklediği söylenmektedir.

Vilayetlerin nüfusları konusunda başka kaynaklarda farklı rakamlar yayınlandığını biliyoruz. Ancak bunlar arasında çok büyük uçurumların olmadığını gözlemlediğimiz için yukarıdaki tabloyu verdik. Elbette ki bu sayılar mutlak olarak okunmamalıdır. Vilayetlerin nüfusu konusunda durum böyle olsa da mülteci konumuna düşenlerin sayıları, ölenler, geri dönenler ya da dönmeyi bekleyen veya dönmeyip yerleşmiş olanlar hakkında verili rakamlar çok daha fazla ve sorundur. Ayrıca vilayet bazında verilen rakamlarda etnik aidiyet gözlemlenmeden Müslüman ahali tarzında toptan yansıtılması göç etmeye zorlanan Kürtlerin gerçek sayısını açığa çıkarmayı da imkansızlaştırıyor. En azından şimdilik sahip olduğumuz belgeler buna elvermiyor. Fakat yukarıda Tasvir-i Efkar Gazetesi’nde verilen rakamları toparlarsak Kürtlerin nüfus olarak ağırlıkta bulunduğu üç vilayet ve bir sancakta savaş öncesinde Müslüman nüfus olarak 1.522. 955 kişinin yaşadığı ve bunun neredeyse üçte ikisinin (988.646 kişi) yerini yurdunu terk ederek mülteci konumuna düştüğünü görüyoruz.

Kürtlerin Kaleminden Yeniden İskânları

Ekim 1918’deki Mondros Mütarekesi’nin ardından İstanbul’da bulunan Kürt

aydınları tekrar basın-yayın faaliyetlerine ve örgütlenme çalışmalarına girişirler. Kürtler adına ilk kez siyasi talepler ileri süren bir örgüt olarak Kürdistan Teali Cemiyeti, mütarekeden kısa bir süre sonra kurulur. Cemiyetin yayın organı olarak Jin Dergisi; yine Bedirhanilerin denetiminde çıkan Kürdistan Gazetesi ve ayrıca Serbesti Gazetesi; bu dönemde Kürtlerin yaşadığı sorunlara ve mülteci konumuna düşen Kürtlerin çektiği sıkıntılara sayfalarında yer verir, seslerini duyurmaya çalışır. Biz de bu başlık altında ismi geçen gazetelerde çıkan haberlere ve yazılara, ayrıca yaşananlara tanık olmuş Kürt aydınlarının yazılarına ve değerlendirmelerine yer vererek, Kürt Mülteciler sorununun, o gün nasıl algılanıp yorumlandığını vb. ortaya koymaya çalışacağız. Kürdistan Gazetesi'nde çıkan bir yazıda Kürtlerin maruz kaldığı durum "tehcir" olarak değerlendirilmektedir:

"Tehcire (zorla göç ettirme) gelince, tehcir Ermenilere mahsus değildir. Bihassa Ermenilerin tehciri bir kere olmuşsa Kürtlerin tehciri birçok defa sürüp gitmiştir. Kürtlerin tehciri konusunda başağrıttmam, fakat muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi (Göçmenler Genel Müdürlüğü) tarafından göçmenlerin yerleştirilmesi (Kürt göçmenlerine mahsustur) hakkında yayınlanmış olan talimatnamenin iki maddesini aşağıda aktarıyorum:

Madde 12- Kürtler ufak tefek kabilelere ayrılıp silahlarından arındırılarak değişik bölgelere gönderilecek ve orada genel nüfusun yüzde beşini geçmeyecektir... vs... ve Kürt reisleriyle, molla ve nüfuz sahibi kişiler diğer kişilerle birlikte sevk olunacak ve orada bunlar diğer kişilerle ilişkide bulunmayacak şekilde ayrılacak ve hükümet gözetimi altında bulundurulacaktır." (Göldaş, 1991: 122)

Jin Dergisi yazarlarından Abdurrahim Rahmi, 'Kürt Göçmenler Ne Durumda' başlıklı yazısında göçün sebep olduğu ölümlere dair ilginç bir orantısallık kuruyor: *"Acaba hangi milletten olursa olsun, 120 haneli bir köyden 10 kişinin kaldığını başka bir milletin felaketli serüveninden okumak mümkün müdür? Bunlar ne oldu, niçin yok oldular?"* (Göldaş, 1991 : 121) diye sormaktadır. Jin'in aynı sayısında "okuyucu mektubu" köşesinde Hakkârîli Ramazan isimli bir Kürt yaşadığı felaketi anlatırken, memlekete dönüş arzusunun dile getirmekte; *"...Akrabalardan yalnız Hurşid, İhsan, Mehmet Beyler sağlıklı olup, özellikle selam ederler. Kardeşim İhsan Bey, ilk bahardan beri memlekete dönmüş ise de nerede olduğundan habersizim. Resul Bey ile Kadir Bey sizlere ömür. Kardeşi Osman Bey, Oromer aşireti reisi Çeto ağanın yanındadır. Sadî Beyin aşiretinden tek kişi kalmamıştır. Ubeydullah Beyin küçük oğlu, siz sağolasınız. Tüm köy halkımızdan 16 kişi kalmıştır. Şimdilik kışın başlaması dolayısıyla memlekete gidemeyeceğimizden zorunlu olarak bahara kadar burada vakit geçireceğiz."*

Bu değerlendirmelerden de anlıyoruz ki, batıya zorla göç ettirilen Kürt mültecilerden birçoğu, herhangi bir yardım ya da yerleştirme işlemi yapılmadığı için ortada kalmış, ya kendi başının çaresine bakmak ya da ölmek seçeneklerinden birine zorlanmıştı. 22 Nisan 1919 tarihli Kürdistan Gazetesi'nde Bedirhani Muhammet Osman "Kürt Mültecileri Ne Olacak" başlıklı yazısında,

Kürt rüesasını öne çıkarsa da temelde bu soruna eğilir: “*Bu baharda mı Musul’un, Sivas’ın, Konya’nın, Ankara’nın hanları, ahırları, içinde taşlar, çamurlar üzerinde inleyecekler? Her gün birkaç yüz, hatta bin kişinin geçimleri kendi sofralarında, istirahatlarını kendi konaklarında, tekellerinde sağlayan ve şimdi muhaceret köşelerinde bir lokma ekmeği en adi bir insandan, beş parayı en hain bir düşmandan bekleyen reisler, hanedan, alimler, şeyhler bu baharda mı dilenecekler? ‘Uygulama isteriz, uygulama isteriz’ diye bağırarak İttihatçıları Divanı Harpler’de, Sultanahmet meydanının darağaçlarında görmek isteyen gazeteci beylerimiz ne vakit Türkcülüğü unutarak Kürt adını, haksızlığa uğramış Kürtleri başmakalelerine geçirecekler?*” (Göldaş, 1991:124)

Serbesti Gazetesi 30 Nisan 1919 tarihli sayısında Burdur ve Isparta sancaklarına getirilen Kürt mültecilere ait bir liste yayınlamıştır. Kürt mültecilerin geldikleri illeri, cemaat ya da aşiret reislerinin adını ve sahip oldukları nüfusu gösteren bu listeye göre bu iki sancakta toplam 4647 Kürt bulunmaktadır. Bütün veriler Anadolu’nun çeşitli yerlerine dağıtılan bu Kürtlerin, savaş sonrası yıllarda da sorunlarının çözülmediğini; geri dönmeyi bekleyen bu insanların sefalet içerisinde çırpındıklarını göstermektedir. Kürt Talebe Hevi Cemiyeti tarafından 1921 yılında hazırlanan “Hinkarê Zimanî Kurdî” isimli pratik Kürtçe öğrenme kitabında, pratik yapmak için kurulan bir diyalogda bu sorunun dile getirilmesi savımızı doğrulamaktadır:

- “- *İsminiz nedir? Nerelesiniz? Ne vakit buraya geldiniz?*
 - *Efendim, ismim Ahmodur, Vanlıyım. Muhacirim, iki senedir buradayım.*
 - *Anan, baban var mı? Ne iş görüyorsun?*
 - *Ne anam, ne babam var, ötede beride çalışmakla geçiniyorum.*
 - *Kaç yaşındasın?*
 - *On iki yaşındayım.*
 - *Nerede yatıp kalkıyorsun?*
 - *Giceleri sokak köşelerinde, bazı kere onun bunun yanında yatıyorum.*
 - *Aferin oğlum boş durma, çalış inşallah para kazanır, memleketে gider, hidmet idersin.”*

(Hinkarê Zimanî Kurdî, 2008:121-122)

Ünlü Kürt tarihçisi Mehmet Emin Zeki, “Kürt ve Kürdistan Tarihi” adlı kitabında o günleri yaşayan bir insan olarak, 700 bin kişinin Kürdistan’dan göç ettirildiğini ve bunların çoğunun yollarda açlıktan ve hastalıktan yok olduğunu söylemektedir. Dönemin önemli Kürt aydınlarından Celadet Ali Bedirhan ise, 1933 yılında Mustafa Kemal’e yazdığı meşhur mektubunda Kürt mültecilerin sorunlarına değinerek, şahit olduğu olayları örnek verir: “*Mütarekeyi takip eden günlerde, İstanbul’a döndüğüm zaman, muhacirlerle ilgilenen müdüriyet kayıtlarında yaptığım incelemeye göre Kürdistan’dan 650 bin kişilik bir nüfus, Batı Anadolu vilayetlerine dağıtılmıştı. Cepbeye giderken, Toros geçitlerinde bu muhacirlerden kitleler görmüştüm. Uzaktan öbek öbek toplanmış insan kitlesine bu kafilelerin yanına gittiğim zaman görüyordum ki, bunlar soğuktan taş kesilmiş insan heykellerinden başka bir şey değiller. Vatanlarından çıkarılan bu insanların bir kısmı bu suretle yollarda hastalıklardan, açlıktan, soğuktan mahvolmuşlardı.*

1918 senesinde Kürdistan'a seyahatim esnasında bu kafilelerden birine rastladım. Memlekete geri dönüyorlardı. Kendilerinden aldığım bilgilere göre, memleketten 485 kişi olarak çıkarılmış, geri döndüklerinde 255 kişi kalmışlardı." (www.bedirhani.com)

İllüzyonist Tarihçilik:

Kürt Mültecileri Görünmez Kılan "Tarihçilik" Çalışmaları

Bu başlık altında, "mülteciler" konusuna eğilen üç çalışmayı değerlendireceğiz. Ancak buna geçmeden önce, kitabında yayınladığı arşiv kayıtları sayesinde "Kürt mülteciler" sorununu akademik platforma çıkaran ve uygulanan iskân politikasını deşifre eden Fuat Dünder'ın çalışmasına değinmek gerekmektedir. "İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)" adlı kitabıyla Fuat Dünder, sadece Kürtlere değil, Osmanlı tabiiyeti altındaki bütün Müslüman "anasıra" yönelik İttihatçıların iskân politikalarını deşifre etmiştir. Bunu yaparken birinci elden arşiv kayıtlarını kullanması, aslında daha önce belki de birçok akademisyenin görüp de ilgilenmediği, görmezlikten geldiği, tahrip ettiği veya yayınlamaktan korkup, uzak durduğu belgeleri deşifre edip yayınlaması, bir dönemin ve uygulamalarının aydınlığa kavuşması açısından oldukça önemli ve değerlidir. Aynı şekilde, "mülteciler", "vilayat-ı şarkiye mültecileri", "şark mültecileri" vb. adlandırmalarla görünmez kılınan Kürt mülteciler ve Kürtleri yeniden iskân politikasını görünür kılarak, böylesi "akademik yalanlara" sağlam bir darbe vurmuştur.

Profesör Nedim İpek, göç konusunda yaptığı çalışmalarla tanınan bir akademisyendir. Daha önce, konferanslara ve sempozyumlara sunduğu tebliğleri ve çeşitli akademik dergilerde yayınladığı makalelerini, 2006 yılında "İmparatorluktan Ulus Devlete GÖÇLER" adıyla bir araya getirerek kitaplaştırmıştır. Kitabının üçüncü bölümü "Şark ve Garp Mültecileri" başlığını taşımaktadır. Aynı bölümde yazar, alt başlık olarak "Şark Mültecileri"ne 57 sayfa yer ayırmıştır. Mültecilerin göç, sevk ve sonrasında iadesine ilişkin teknik bilgilerin, resmi rapor ve talimatnamelere dayanarak ayrıntılarla yer verildiği makalede bir tek Kürt kelimesi geçmemektedir. Yazar bu kelimeden ısrarla uzak dururken, resmi belgeleri de tahrif etmekten, belgelerde geçen Kürt kelimesini gizlemekten çekinmez. Mülteciler sorununa eğilen ilk çalışmalardan biri olan bu makalenin temel hareket noktasının; bu göçe sebep olanların Ermeni çeteler olduğu; iddiaların aksine o dönem çıkan olaylarda Ermenilerden çok Müslümanlar'ın (Türk) katledildiği yönündedir. Hayli milliyetçi bir savunma güdüsüyle, yazar şöyle diyor:

"Bu arada işgal altındaki şark vilayetlerinde Ermeni çeteleri bir milyonu aşkın Müslüman'ı katletti. Katliamdan kurtulmayı başarabilenler ırz, namus ve can güvenliğini sağlamak amacıyla iç bölgelere iltica ettiler" (İpek, 2006:130). Ölen insan sayısına ilişkin verilen rakamların "bilimselliği" bir yana, yazarın "iç bölgeye iltica" konusunda da tutarsız yaklaşımları var. Öncelikle bütün mültecilerin cephe gerisine geçici olarak gönderildiğini iddia eden Nedim İpek, birkaç satır aşağıda mültecilerin sığındığı illerin bu kadar nüfusun iskânı için elverişli ve yeterli yerler olmamasından dolayı iç bölgelere sevk edildiğini söylemektedir. Bütün bunları, Dâhiliye Nezareti Aşair ve Muhacirin Mü-

düriyet-i Umumiyesi'nin yayınladığı "Menatık-ı Harbiyeden vürud eden Mültecilerin Sevk, İskan, İaşe ve İkdarlarını Mübeyyen Talimatnamesi"ne dayanmaktadır. Bizim bütün araştırmalarımıza rağmen bulamadığımız bu talimatname, yazımızın önceki bölümlerinde de belirttiğimiz gibi aslında Kürtlerin nasıl iskân edileceklerine dair de açık ifadelerin geçtiği bilinen talimatname olmalıdır.

Kürdistan Gazetesi'nden yaptığımız alıntıda talimatnamenin 12. maddesinden bahsetmiştik. Yazar 12. maddeyi kitabında şöyle vermektedir: *"Aynı aşirete mensup olanlar ise, müteferrik iskan siyaseti gereği muhtelif yerleşim birimlerine sevk edileceklerdi. Özellikle, aşiret reisi, şeyh, molla ve aşiretin sair nüfuzlu şahsiyetleri bir daha aşiretiyle ilişki kuramayacak bir şekilde birbirinden uzak yerlere sevk edileceklerdi. Bu gibiler kolay bir şekilde kontrol altında tutulabilmek için tercihen şehir ve kasabalara yerleştirileceklerdi"* (İpek. 2006 : 132). Burada bahsi geçen aşiretlerin Kürt aşiretleri olduğu ve talimatnamede bunun açıkça ifade edildiği şüphesiz. Ancak yazar bunu ısrarla gizlemeye çalışmış ve belgeyi, Kürtleri ve Kürtlere uygulanan iskân politikasını gizlemek adına tahrip etmiştir. Benzer yaklaşımlara makalenin birçok yerinde rastlamak mümkündür: *"Cepheye yakın yerlere Türk mülteciler yerleştirildiler. Bunların hiçbir sebep ve bahane ile başka bir mahalle sevk edilmemesi tamamen tembih edildi. Ancak bu bölgede iskan edilmeyenler Kayseri, Yozgat, Ankara ve Canik gibi Anadolu'nun iç kesimlerine çekildiler. Hatta Burdur, Teke ve Menteşe'ye 30.000 mültecinin sevk edilmesi planlandı. Halep ve Musul'a da mülteci sevk ve iskan edildi."* (İpek, 2006 : 141) diyen yazar, cepheye yakın yerlere niçin Türk mültecilerin yerleştirildiği, cepheye yakın yerlere yerleştirilmesi uygun görülmeyen kimselerin kim oldukları ve bunların kimlikleri hakkında her hangi bir açıklama getirmiyor. Bu anlamda yazar, "bilimsel" kodlarından Kürt kelimesini çıkarmış "tarihçiliğe" iyi bir örnek teşkil ediyor.

Halen Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde Tarih bölümü öğretim görevlisi olarak görev yapan Tuncay Öğün'ün kaleme aldığı; "Unutulmuş Bir Göç Trajedisi VİLAYAT-I ŞARKİYE MÜLTECİLERİ (1915-1923)" isimli kitap, konuya eğilen diğer bir çalışma. Kitabın isminden de anlaşılacağı gibi yazarın amacı, unutilan bir göç trajedisini açığa çıkarmak. Ancak yazar bunu yaparken, Ermeni "tehcirinin" gölgesinde kalmış bu olayı ve olayın sebebini, Ermeni çetelerine yüklemek gibi bir dürtüyle hareket ediyor. Kitabın giriş bölümünde Ruslar ile birlikte hareket eden Ermeni çetelerinin saldırıları yüzünden bölgenin Müslüman ahalisinin iç bölgelere kaçtığını söyleyen yazar, ilerleyen sayfalarda ise Diyarbakır, Mamuret'ül Aziz gibi en yakın yerlere sığınan "Müslüman"ların, temelde iaşe yetersizliği nedeniyle iç bölgelere gönderildiğinden bahsetmektedir. Yani bu konuda da çelişkili bir yaklaşım sergilemektedir.

Vilayat-ı Şarkîye Mültecileri adlandırması, Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'e çıkarma yapmasının ardından Küçük Asya'daki Müslüman kitlenin iç bölgelere kaçması üzerine kullanılmaya başlanmıştır. Yazarın da belirttiği gibi bu bölgeden kaçanların da mülteci olarak kabul edilmesi üzerine, batıdan gelenlere garp mültecileri, doğudan gelenlere şark mültecileri veya Vilayat-ı

Şarkıye mültecileri denilmeye başlanmıştır. Öncesinde de mülteciler için “umumi harb sebebiyle dahile iltica edenler” gibi isimlendirmeler kullanılmıştır. Dikkat edilirse resmîyette kullanılan bu isimlendirmelerde etnik ayrım vurgusu yoktur, göçe maruz kalmış olanları homojenleştirme, aynılaştırma vardır. Bu aynılaştırma, aynı sorunları yaşadıkları ve aynı muameleye tabi kıldıkları mesajını içerisinde saklıyor. Gerçek ise bunun aksini, mültecilerin etnik aidiyetlerine göre farklı uygulamalara maruz kaldıklarını söylüyor.

Tuncay Ögün kitabında bu gerçeği tümüyle saklamamış. Ancak, kitabında üç sayfa yer ayırdığı Kürtlerin yeniden iskânını, gizlemek için basite indirgemiş, tahrip etmiş ve yeniden iskân politikasını meşrulaştıran bir tarzla medenileştirme, modernleştirme ve sosyal entegrasyon olarak formüle etmeye çalışmıştır. Öncelikle, bu politika tüm Kürtleri hedeflediği halde T. Ögün sadece Kürt aşiretlerini hedefliyor gibi göstermiştir. Bu şekilde aşiret vurgusunu öne çıkararak, sanki Kürtlere karşı değil, aşiret yapısına karşıyız gibi bir izlenim yaratmaktadır. Aslında bu yaklaşımın sahibi bizzat İT'nin kendisidir. T. Ögün farkında olarak veya olmayarak, İT'nin bu söylem ve politikasını devam ettirmektedir. Tıpkı bugün Kürt Sorunu'nun bir kalkınma sorunu olduğunu söyleyen çevreler gibi, feodal geri kalmışlık, geleneksel yapının ortadan kaldırılması vb. ekseninde değerlendirmektedir. Bakış açısı aynı olduğu için olsa gerek, iskân yöntemi olarak uygulanan; vatanından uzakta zorla yerleşime tabi tutma, nüfus oranının yüzde beşini geçememe, ileri gelen kişileri kitleden soyutlama gibi uygulamalar yazarı pek rahatsız etmemektedir.

Nitekim yazar, İT'nin yeniden iskânla ilgili aldığı bu kararların fiiliyatta hayata geçirilmesinin mümkün olmadığını ileri sürerek, bir bakıma çok da büyütülecek bir şey olmadığını söylüyor. Bu politikaların hayata geçirilememesini ise; (1) mültecilerin %45'inin yetkililerin bilgisi ve kontrolü dışında hareket etmesine, (2) bürokratik engeller ve bazı askeri yetkililerin verilen emre uymamasına, (3) bu iskân politikasının İT'den sonra gelen hükümetler tarafından benimsenmeyip ayrım yapılmaksızın tüm mültecilerin geri dönüşüne izin verilmesine bağlıyor. Nitekim yazar kurduğu bu örgü çerçevesinde, Vilayat-ı Şarkıye mültecileri sorununun 1923 yılı içerisinde son bulduğunu ileri sürüyor. 15 Mayıs 1923'de Muavenet-i İctimaiye ve Sıhhiye Nezareti'nin aldığı bir kararla dönmek isteyenlere yardım edilmek suretiyle son bir şans tanındığı ve kabul edilenlerin geri götürüldüğü ve böylece mülteciler sorununun son bulduğu belirtilmektedir. Yine belirtildiğine göre bu çağrından 23800 kişinin yararlandığı, yaklaşık 50 bin kişinin ise dönmeyerek Anadolu'da kaldığı söylenmektedir.

Oysaki Cumhuriyet Dönemi arşiv kayıtlarına bakıldığında (ki yazarın kendisinin taradığı arşiv defterlerinde bunlar var) ileride göstereceğimiz gibi, 1923'den sonra da mülteciler sorununun devam ettiği sabittir. Üstelik İttihatçıların yeniden iskân politikaları temelinde, aynı politika devam ettirilmek suretiyle sürdürülmüştür. Yani etnik ayrım gözetilerek, Kürt mültecilere ayrı Türk mültecilere ayrı iskân politikaları yürütülmüştür. Türk mültecilerin geri dönüşüne izin verilirken, Kürt mültecilerin geri dönüşlerinin engellenmesi özellikle istenmiştir. Yine mültecilere dair verilen rakamların çok sınırlı olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu rakamın sadece Türk mültecileri

kapsadığı, daha başlangıçta “kati iskâna” tabi tutulması istenen Kürt mültecilerin bunun dışında tutulduğu anlaşılmaktadır.

Son olarak değerlendireceğimiz çalışma, Erzurum Üniversitesi öğretim üyesi Erol Kaya’nın kaleme aldığı “Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de TÜRK MÜLTECİLER, Vilayet-ı Şarkiye ve Aydın Vilayeti Mültecileri (1915-1923)” isimli kitaptır. İki ayrımdan oluşan kitabın birinci kısmı “Vilayet-ı Şarkiye Mültecileri”ne, ikinci kısmı da “Aydın Vilayeti Mültecileri”ne ayrılmış. Aslında Erol Kaya, kitabının ismini “Türk Mülteciler” koyarak, soruna hangi perspektiften yaklaştığını açıkça dışa vurmaktadır. 285 sayfalık kitabında bir tek Kürt kelimesinin geçmiyor olması, yazarın mülteciler sorununa hangi şekilde yaklaştığını göstermektedir. Erol Kaya’nın bütün mültecileri Müslümanlık potasında Türk olarak tanımlaması ve diğer etnik grupları görünmez kılması, resmi ideoloji çerçevesinde bir çalışma yaptığının en açık göstergesidir. Kitabın önsözüne bakıldığında hareket noktasının, yukarıda değerlendirdiğimiz diğer yazarlardan farklı olmadığı anlaşılmaktadır.

“Günümüzde ‘Ermeni Meselesi’, Türk dış politikasının zaman ve enerjisinin önemli bir kısmını alan bir mesele haline gelmiş ve tartışmalar tehcir/soykırım kavramları etrafında kilitlenmişken, Anadolu’nun doğusunda Ermenilerle birlikte yaşayan ve nüfus bakımından da büyük çoğunluğu elinde bulunduran bu Müslüman Türk ahalinin yaşamış oldukları sürekli olarak hep görmezden gelinmektedir. Ermenilerin tehcir esnasında verdikleri kayıpların neredeyse iki katı daha fazla kayıp vermiş olmalarına rağmen adeta unutulmuş veya unutturulan bir facianın kurbanları muamelesi görmekten kurtulmamışlardır.”

Soruna yaklaşımını bu paragrafta ortaya koyan yazar; öncelikle bütün Müslümanları Türk göstererek, mülteci konumuna düşen Kürt, Arap, Çerkez, Çeçen gibi farklı etnik aidiyetleri olan insanları görünmez kılıyor. Aynı zamanda Ermeni iddialarına karşı bir tez olarak mültecilerin yaşadıkları mağduriyeti ve bütün kayıpları Ermeni “saldırganlığına” yükleyerek, savaşın en zor koşullarında bin türlü imkânsızlıklar içinde insanları “yeniden iskâna” tabi tutmak adına belirsiz bir ölüm yolculuğuna sürükleyen İttihatçı politikayı gizliyor, gerçekleri ters yüz ediyor. Mültecilerin yerlerini yurtlarını terk etmeleri Rus ordusunun ve Ermeni çetelerinin saldırılarıyla başlamış olabilir, ancak İttihatçıların ulusal vatan, ulusal toprak, ulusal toplum, ulusal insan yaratmak adına demografik yapıya müdahaleleri ve bu doğrultuda uyguladıkları iskân politikalarının yaşanan trajediye etkisi gizlenmemelidir. Böyle bir gayretle hareket ettiği için yazar, bu iskân politikalarının geçtiği belgeleri ya kitabına almamış ya da tahrip ederek Kürt vb. isimleri çıkarmıştır.

Cumhuriyet Dönemine Kadar Kürt Mülteciler

1918-1923 arası dönem mülteciler sorununun sıklıkla gündeme geldiği; sorunun çözümü için kararnamelerin, nizamnamelerin, talimatnamelerin yayımlandığı; komisyonlar kurulduğu ve giderek mülteciler sorununun İstanbul hükümetinden Ankara hükümetine devredildiği bir dönemdir. Sorunun bu kadar gündemleşmesi; elbette ki mültecilerin içerisinde bulundukları yokluk,

insanlık dışı sefalet koşulları ve sürekli artan ölümlerden dolayıdır. Beş yıllık dönemi birlikte ele almamızın nedeni ise, mütareke süreci ve ardından İstanbul ve Ankara Hükümetleri döneminde mültecilere yaklaşımın fazla bir farklılık arz etmeyip, devamlılık göstermesidir. Savaştan çıkılıp, yeni bir savaşa girildiği bu dönemde, olanakların oldukça sınırlı olduğu ve birçok başka sorunun yaşandığı elbette gözden kaçırılmamalıdır.

18 Aralık 1917’de Ruslarla “Erzincan Mütarekesi”nin imzalanmasının ardından Rus ordusunun işgal ettiği yerlerden çekilmesi sonucunda, mültecilerin geri dönüşü önünde engel kalmaz. Fakat buna rağmen bütün bu dönem boyunca, mültecilerin geri dönüşünün ağırdan alındığı, hatta kendi başına dönmek isteyen insanların özellikle engellenmesi için kararlar alınıp talimatlar çıkarıldığı biliniyor. Yetkililerin bu tutumunu açıklarken “tarihçilerin” ileri sürdüğü gerekçeler; kendi başına dönecek insanların, herhangi bir yardım almadıkları için yollarda dayanamayacağı, açlıktan, soğuktan, hastalıktan telef olacakları veya dönebilseler bile viraneye çevrilmiş eski yurtlarında, barınma dâhil hiçbir ihtiyaçlarını gideremeyecekleri için akıbetlerinin aynı olacağıdır. Dolayısıyla yetkililerin öngördüğü şekilde, belirlenecek zaman ve koşullarda geri dönüşlerin gerçekleştirilebilmesi için beklemek ve verilen izne göre hareket etmek gerekmektedir.

Gerekçeler böyle olsa ve kendi içerisinde “mantıksal” bir bütünlük arz etse de, gerçek bu demek, oldukça zor. Ağırdan alınan ve kontrollü yürütülmek istenen mültecilerin geri dönüşü sorunu, aslında savaş sürecinde başlatılan yeniden iskân siyasetinin devam ettirilmek ve hatta tamamlanmak istenilmesinden kaynaklanmaktadır. Zaten aç ve açıkta kalmış birçok mültecinin geri dönüş yolunda çok da kaybedecek bir şeyi kalmamıştır. Beşer, onar, yüzer salgın hastalıklardan ölen insanlar için bekleyişin kendisi zaten ölüm demektir. Kaldı ki yurtlarına ulaşan insanların, eski olanakları olmasa da bildikleri ve kendine ait topraklarda her şeye rağmen yeni başlangıçlar yapma olasılığı daha fazladır. Ayrıca beklemeleri halinde devlete masraf teşkil edecek bu kitle, geri dönüşle birlikte belki de kısa bir sürede üretici bir konuma geleerek devleti masraftan kurtaracak, hatta katkı sunacaktır. Geri dönüş sürecinin böyle uzamasından dolayı dönemin basınında yetkilileri eleştiren yazılar çıkmıştır.³

İlk kez 1918 yılında mültecilerin geri iadesine dair bir talimatname çıkmıştır. “Ahval ve Zaruret-i Harbiye Neticesiyle Bir Müddet İşgal Altında Kalmış Olan Vilayat Ahalisinden Dâhile Mecbur-ı İltica Olanların Suret-i Sevk ve İadesi Hakkında Talimatname” dört bölüm ve başlıktan meydana gelip, çok ayrıntılı bir plan içermektedir. Yukarıda bahsini yaptığımız “çalışmaların” geniş geniş talimatnameye yer vermeleri bunun hayata geçirildiği anlamına gelmiyor. 41 maddeden oluşan bu uzun talimatnameyi geniş bir şekilde işleyen “çalışmaların”, 24. maddeyi değerlendirmeyerek geçmeleri ise düşündürücü. Çünkü 24. maddede aynen şöyle yazmaktadır: “*Devletçe, bulundukları mahallerde iskan-ı kat’i mu’amelesine tabi’ tutulanlar, hükümetce iskan idile-*

3- Tasvir-i Efkar, 25 Temmuz 1918.

rek emlak ve arazice halen sahib ve bu sene için zer'iyyatı (ziraatı) bulunanlar ...şimdilik i'ade idilmeyecek ve bunlara hiçbir suretle vesika verilmeyecektir." Bu maddeden de anlıyoruz ki, Kürtler gibi sicil defterlerine yerli statüsünde kaydedilen ve daha baştan geri dönmeleri istenmediği için böyle bir muameleye tabi tutulan kimselerin, talimatname ile geri dönüşleri engellenmektedir. Dolayısıyla kontrollü yürütülmek istenen geri dönüşlerin, daha baştan öngörülen plana göre sürdürülmek istendiği ve bu anlamda belli bölgeler ve belli kesimlerle sınırlı tutulduğu anlaşılmaktadır. Özelde, Türk mültecilerin işgalin sona erdiği bölgelere ve stratejik addedilen yerlere yerleştirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

1919 yılına gelindiğinde mülteciler sorunu yine önemli gündem maddelerinden biridir. Sorunun çözümüne yönelik bu dönemde bir "Mülteciler Komisyonu"nun kurulduğunu görüyoruz. Mayıs 1919'da toplantı yapan ve kararlar alan üç kişilik komisyonda Dâhiliye ve Maliye Nazırlarının yanında Şura-yı Devlet Reisi sıfatıyla Seyit Abdülkadir de yer almaktadır.⁴ Fazla uzun ömürlü ve başarılı olmayan komisyonun en çarpıcı kararı, bir milyon civarında olduğunu tespit ettikleri mültecilerin, üç ay gibi bir zaman zarfında yurtlarına iade etmeyi kararlaştırmış olmasıdır. Tahsisat yetersizliğinden ve başkaca gerekçelerden dolayı, komisyonun çabalarının temenniden ileri gitmediği, hatta sevk edilmek için istasyon vb. yerlere yığılan insanların buralarda daha perişan bir duruma düştüğü söylenmektedir.

Ankara'da yeni meclisin açılmasının ardından mülteciler sorununu Ankara hükümeti devralmıştır. Yeni hükümet, Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi adında, eskisinin benzeri bir teşkilatlanmaya gitmiş ve İstanbul hükümetinden devraldığı eski teşkilat yapısını ve kadroları aynen muhafaza ederek çalışmalarını yürütmüştür. Kullandığı kavramlardan teşkilat yapısına, kadrolarına kadar eski kurumun devamı niteliğindeki bu teşkilatın bir anda değişip İttihatçıların yeniden iskân siyasetini çöpe attıklarını düşünmek herhalde gerçekçi olmaz. Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi 3 Ağustos 1920'de çıkarılan bir kanunla lağvedilip, yetkileri belediyelere devredilse de, ortaya çıkan karmaşadan dolayı kırk sekiz gün sonra tekrar kurulmasına karar verilmiştir. Teşkilat 28 Haziran 1921 tarihinde Dâhiliye Vekaletinden alınarak, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaletine bağlanmıştır.

Sıhhiye Vekaletinin mültecilerin geri dönüşü konusunda bu dönemde bir takım çalışmalarda bulunduğu bilinmektedir. Ancak geri dönüşler konusunda verilen rakamların, çok da gerçeği yansıtmadığı, mültecilerin bir anda buharlaştırılarak, sayılarının az gösterilmesine gayret edildiği anlaşılmaktadır (Öğün, 2004: 206). Bu dönemde de müdüriyet yetkililerinin, mültecilerin yerleştirilmesinde İttihatçıların yeniden iskân siyasetini devam ettirdikleri, yaptıkları açıklamalardan anlaşılmaktadır. Ankara Muhacirin Müdürü Ali Suat Bey 30 Mart 1921 tarihinde Yenigün Gazetesi'ne verdiği bir beyanatta mültecilerin yerleştirilmesinde esas aldıkları usulleri şöyle anlatıyor: "*Vilayat-ı Şarkıye muhacirlerinin yerlerine iadelerine başlanmıştır. Bunların arazi ve ticaret sahibi olanları şimdiden gitmek istiyorlar ve gidiyorlar. Bundan sonra bu gibilerin sevkine hararetle bir şekilde başlanacaktır. Mart nihayetine kadar yer-*

lerine erişemez ve ziraat etmezlerse gelecek sene için fena olur. Memlekete dönemeyecek kısımdan olanlara gelince, bunlardan kati iskan isteyecek olanlar için tabi muavenetler yapılır. Muhacirlerin mıntıkalara taksiminde nazarı dikkate alınan esas ise, hava ve arazi gibi esaslara tabidir. **Aynı zamanda daimi iskan edilecekler için etnografya nazar-ı itibara alınır.**”

Aralık 1921’de Sıhhiye Vekilliğine Dr. Rıza Nur getirilir ve cumhuriyetin ila-
nına kadar tüm hükümetlerde görevine devam eder. Burada Kürtlere yakla-
şımına yer vereceğimiz Rıza Nur’un iskân anlayışının farklı olmadığını şu
sözlerinden anlayabilmekteyiz: “...Son zamanlarda Konya’dan İzmir’e bir
akın var gibiydi. En ziyade de Arnavutlar oraları tercih ediyorlardı. Her ta-
raftan gidiyor ve yerleşiyorlardı. Halbuki iskan meselesinde de Devletin bir
siyaseti vardır, içtimai sebepler vardır, siyasi sebepler vardır, sıhhi sebepler
vardır” (Öğün, 2004: 156). Buradan da anlaşıldığı gibi muhacir ve mülteci-
lerin kontrol dışı, kendi başına hareketlerinden rahatsızlık duyan Vekil, bu
hareketlerin öngörülen siyasetin uygulanmasına zarar vermesinden yakını-
yor ve hızla bunun önüne geçilmesini istiyor. Ayrıca Rıza Nur’un Kürtlere
özel bir ilgisinin olduğunu, İttihatçıların başlattığı, Kürtler hakkında bilgi top-
lama çalışmalarını devam ettirdiğini biliyoruz. Şöyle diyor Rıza Nur:

“...Sıhhiye vekili iken, iskanın da o vakit bu vekaletle ait olmasından
istifade ederek Ziya Gökalp’e Kürtleri tetkik ettirdim. Maksadım, bu
gibi malumatı toplayıp vaziyeti ilmi, iktisadi bir surette öğrendikten
sonra, Kürtlere Türk olduklarını anlatmak için teşkilat yapıp faliye-
te geçecektim. Bugün Kürt denilen bu adamların çoğunun Türk ol-
duğunu çoktan bilirim. Yalnız onlara bunu bildirmek, öğretmek la-
zımdı. Türk, zavallıdır. Hadi Mısır’da, Cezayir’de yüz binlerce
Türk’ü kaybetmişiz, Araplaşmışlar. Fakat, Kürdistan henüz elimiz-
den de çıkmamıştır ve anayurtta Türkleri Kürtleşmeye bırakmışız.”
(Gökalp, 1992: 6)

Hatıratında da aynı konuya eğilen Rıza Nur; Kürdistan’ın yeni bir Makedon-
ya olmasından rahatsızlık duyduğunu, bunun içinde meselenin kökünden
halli için vekilliği döneminde çalışmalar yaptığını, asimilasyon yöntemlerine
dair kitaplar getirttiğini söylemektedir: “Kürtler meselesi beni üzüyor. Bir şey
yok ama, bir gün milli davaya kalkacaklar. Bunları temsil (asimile) etmek
lazım. Tetkikata başladım. Temsil (asimilasyon) usullerine dair kitaplar ge-
tirttim. Kürtler hakkında kitaplar buldurdum. Diyarbekir’de olan Ziya Gö-
kalp’a da para yollayıp Kürtlerin coğrafî, lisani, kavmi, ictimai ahvalini tet-
kik ettirdim. Bir rapor gönderdi. Maksadım oranın bir Makedonya olmadan,
kökünden meselenin halli idi.” (Gökalp, 1992:6)

4- Seyit Abdülkadir’in aynı dönemde kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti’nin kurucu başkanı olduğu düşünüldü-
ğünde, dönemin İstanbul Hükümeti ve Kürtler arasındaki ilişkinin mercek altına alınması gerekiyor, ancak
başka bir araştırma konusu olduğu için sadece değinmekle yetiniyoruz.

Cumhuriyet Döneminde Kürt Mülteciler

Yukarıda dile geldiği gibi Kürt mülteciler meselesi 1923 yılında son bulmamıştır. Cumhuriyet döneminde de devam eden Kürt mülteciler meselesi, arşiv kayıtlarına göre 1930'lu yıllara kadar sürmüştür. Üzerinde çalışıldığı takdirde tez konusu olabilecek kapsamdaki bir çalışmayı, bu makalenin sınırları içerisinde aktarabilmek imkânsız. O sebeple, baştan beri izlediğimiz yön-temi takip ederek, iskân uygulamalarını ayrıntılarıyla işlemek yerine, çalışmamızı Kürtlere uygulanan iskân politikaları üzerinde yoğunlaştıracğız. İlk defa bu makalede yayınlacağımız belgelerde de görüleceği gibi, Cumhuriyet rejimi, İttihatçıların mekânı ve insanı ulusallaştırma, ulusal (Türk) kılma projesini devam ettirmiştir. Buna göre Kürt mültecilerin geri dönüşü engellenirken, Vilayat-ı Şarkiye mültecilerinden Türk olanların dönüşüne izin verilmiş veya başka Türk muhacirler gönderilmesi suretiyle belirli bölgelerde Türk kesafeti sağlanmak istenmiştir.

İskân işleri yaşanacak mübadele dikkate alınarak yeniden teşkilatlandırılır ve 13 Ekim 1923'de Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti kurulur. Vilayat-ı Şarkiye mültecilerinin iskânı da bu kurum tarafından yürütölür. Vekalet yayınladığı talimatname uyarınca Vilayat-ı Şarkiye mültecilerinin nasıl iskân edileceğini belirtir. Talimatnamenin kendisini bulamadık, ancak Vekalet'in kendisine bağlı tüm "mıntika müdürlerine" gönderdiği başka bir şifrede, talimatnameyi uygularken dikkat etmeleri gereken husus olarak, Kürtlerin sevk edilmesinin özellikle altının çizilmesi tezimizi doğrular niteliktedir:

Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti

Muhacirin Müdüriyeti

Mıntika Müdiriyyetlerine

Zata Mahsusdur

Şifre

Talimatnamesine tevfikân (uyarak) memleketlerine sevk edilmekte bulunan vilayat-ı şarkiye muhacirlerinden yalnız Kürdlerin sevk edilmemesi ve Kürd olduklarından dolayı sevk edilmediklerinin kendilerine ihsas olunmaması (sezdirilmemesi) ve başka makamata (makamlara) tebliğ edilmemesi ehemmiyetle tavsiye ve temenni olunur.

(BCA, 272.0.0.12/19.93.18, 11 Eylül 1924)

Yine, Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti, Muhacirin Şubesi tarafından Adana Vilayeti'ne gönderilen 18 Eylül 1924 tarihli şifrede; Türk mültecilerin dönüşüne (isteğe bağlı olarak) izin verilirken, Kürt mültecilerin gönderilmemesi ve bunun münasip bir şekilde halledilmesi isteniyor:

Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti

Muhacirin Şubesi

Şifre

Adana

16 Eylül 1340 ve 4022/2195

1- Trabzon, Gümüşhane, Erzurum, Erzincan, Tortum, İspir, Ter-can, Bayburt, Van, Ahlat, Adilcevaz ve Edremit gibi kasabalar aha-

lisinden olan Türklerden arzu edenlerin Eylül...⁵ kadar sevklerine devam olunması.

2- Kürdlerin iş'arı sabık vech ile (önceden yazıyla bildirildiği gibi) sevk edilmemeleri esbabının suret-i münasibede te'mini mütemennadır (istenilmektedir). (BCA, 272.0.0.11/19.94.15)

11 Aralık 1924 tarihinde Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti lağvedilerek, yetkileri Dâhiliye Vekaletine devredilir. Bundan sonra iskân işleri Vekaletle bağlı bir genel müdürlük (İskan Müdüriyet-i Umumiyesi) bünyesinde yürütülmeye başlanır. Dâhiliye Vekaleti merkezli yapılan yazışmalara bakıldığında Kürt mülteciler meselesinde izlenen politikanın devam ettiğine tanık olmaktadır. Öyle ki daha 1916 yılında Türk unsurunun özellikle yerleştirilmesi ve nüfus çoğunluğunu oluşturması istenilen Maraş, Antep, Urfa gibi vilayetlere yönelik siyasetin devam ettiğini görmekteyiz. Maraş vilayetinden genel müdürlüğe gönderilen cevabi yazıda bölgeye Türk muhacirleri gönderilmesi istenmektedir:

İskan Müdüriyet-i Umumiye-i Aliyesine

Aşair şubesi ifadesiyle muharrer 5 Teşrin evvel 341 tarihli ve 121/21 numarolu tezkire-i aliyelerine cevabdır.

Vilayetin iş'arından maksud ahali-i asliyenin dâhile nakilleri olmayub esasen Kürd ve Çerkes ve Çeçen gibi muhtelif anasırdan mürekkeb olan vilayete aynı anasıra mensub muhacir gönderilmeyub, münhasıran Türk muhaciri sevk ve iskanı hususuna mütedair olmasına nazaran ana göre icabının ifası arz olunur efendim. (BCA, 272.0.0.12/46.79.20, 15 Ekim 1925)

Türk nüfusunun Maraş vilayetinde sayısının artırılmasına özel bir dikkat gösterildiği yazışmalardan anlaşılıyor. Sevk sırasında Maraş'ta kalmış Kürt mültecilerin nüfus dengesini bozduğu, Kürt kesafetine yol açtığı belirtiliyor. Bundan dolayı Türk mültecilerin yerlerine iadesi Kürt çoğunluğuna sebep olacağından, eğer Türk mülteciler iade edilecekse Kürt mülteciler içeri vilayetlere gönderilerek oralarda iskân edilmelidir deniyor:

Dâhiliye Vekaletine

17 Teşrin Evvel 341 ve 21672/144 şifreye:

Vilayetimiz dâhilindeki şark mültecilerinin ba'dema memleketlerine iade edilmeyerek bulundukları yerlerde iskanları 9 Ağustos 341 ve 16422/70 şifreli emir telgrafları cümlesinden olmasına ve bunlarında Kürd, Çerkes, Çeçenden ibaret bulunmasına binaen bu sırada iskanları Kürd kesafetlerini badi (sebebi) olacağından iskanları muktezi (gerekli) ise içerü vilayetlerde iskanları vekalet-i celilelerinin 1/9/41 17065/2865 şifre telgrafnamesi 3 Eylül 41 ve iskanın 77 numerosu cevaben arz edilmiştir. İrade-i cevabiyesine muntazırım (beklerim) efendim.

Vali Mehmet

(BCA, 272.0.0.12/46.79.20, 2 Kasım 1925)

5- Burada bir kelime okunamadı, ama "hitamina" (bitimine) olma olasılığı yüksek.

Mültecilerden Türk anasırına mensup olanların kabul ettikleri takdirde hükümet yardımıyla memleketlerine dönebileceklerine dair muhtelif vilayetlerle yapılmış birçok yazışma var (BCA, 272.0.0.12/50.105.18 ve BCA, 272.0.0.12/52.122.18). Bu yazışmalarda dikkat çeken bir diğer şey; Türk mültecilerin gittikleri yerlerde devlet için bir dayanak noktası olarak görülmesi, varlıklarının devletin varlığının ve gücünün temsil edilmesiyle özdeşleştirilmesidir. Yani Kürdistan bölgesine yerleştirilen Türk muhacirlere ve mültecilere belirli bir misyon yüklendiği, aynı zamanda bu toprakları hem fiziki hem de kültürel olarak Türkleştirmek, böylece politik birlikle kültürel birliğin uyumunu mekânda hâkim kılmak istediğini görebilmekteyiz. 7 Haziran 1926 tarihinde Diyarbakır Üçüncü Ordu Müfettişliğinden Dâhiliye Vekaletine gönderilen özel yazıda ifade edilenin de bu olduğu anlaşıyor:

Zata Mahsusdur

Dâhiliye Vekaletine

Harbi umumide memleketi terk etmiş olan vilayat-ı şarkıye ahalişi memleketlerine iade edilmekte iken 9 Ağustos 41 ve 16442/71 iskan numarolu telgrafname-i vekaletpenahileri üzerine sevk idilmeyenler bulundukları mahallerde alıkonulmuşlardır. Bu münasebetle bu havalide kalmış olan birçok Van ve Bitlisliilerin avdetlerine (geri dönmelerine) müsaade edilmektedir. Bunların memleketlerine avdetleri o havalide hükümet istinad-gabının (dayanacak, güvenecek yer) kesb-i kuvvet etmesine (kuvvet kazanmasına) mucib olacağı için başka bir mahzur olmadığı halde bu taraflarda ve Anadolu'da kalmış olan ve Türk anasırına mensub bulunan mültecilerin arzu ettikleri takdirde mu'avenet-i hükümetle memleketlerine avdetlerine müsaade buyurulmasını istirham iderim. Şu'be 1/ 3686 dır.

(BCA, 272.0.0.12/49.98.6)

Mültecilere ilişkin iskân faaliyetlerinin yukarıda izah ettiğimiz tarzda 1924-26 yılları arasında hayli yoğunlaştığı göze çarpmaktadır. Yaptığımız sınırlı çalışma kapsamında arşiv kayıtlarına tümüyle hâkim olmak elbette ki mümkün değil. Ancak devletin bu çalışmaları yaparken ayrıntılı kayıtlar tuttuğunu ve mültecilerin hareketlerini yakinen takip ettiğini görüyoruz. Vilayetler ve merkez arasındaki yazışmalardan bu takibati izlemek mümkün. İllerden merkeze gönderilen raporlarda kaç hanede ne kadar nüfus şark mültecisi bulunduğu, ne kadar arazi ve hane dağıtıldığı kayıt altına alınmış. Yine birçok vilayet ve kasabadan; “vilayetimizde Vilayat-ı Şarkıye mültecilerinden kimse bulunmamaktadır” ibareli raporların gönderildiği görülmektedir.

1927 ve devamındaki yıllarda mülteciler sorununun azalarak da olsa devam ettiği gözlenmektedir. Bu dönemde sorunların, daha şahsi, arazi, hane ve ihtilaf konularında yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Şark mültecileri sorununun uzayıp gitmesi zamanla devleti rahatsız etmiş olmalı ki, Dâhiliye Vekaleti, İskan Umum Müdürlüğü 22.10.1932’de çıkardığı bir genelge ile son noktayı koymak istemiştir. “Şark Mültecileri Hakkında Tamim” başlıklı genelge, bundan sonra şark mültecilerine yardım yapılmayacağının özellikle altını çizmektedir:

“... Ancak bugün harp bitmiş, şark vilayetleri istirdat olunmuş memleketin her tarafından sükunet temin edilmiş olduğundan artık bunların şimdiye kadar yerleşmeyenlerini tekrar yerleştirmeye kalkışılmasına bir sebep kalmamıştır.

Edirne, Bursa veya İzmirli bir yerlinin Konya veya Ankara’da yerleşmesinden bir farkı olmayıp bu muameleye devamla imkân kalmadığından bugüne kadar bir yere yerleştirilmiş, tahsis ve iskan işleri ikmal edilmiş bulunmayanlar hakkında yapılacak bir muamele kalmamıştır.

Binaenaleyh şark mültecisi namı altında vuku bulacak müracaatlara bu yolda cevap verilmesi ve haklarında hiçbir muamele yapılmaması ve yalnız memleketlerine dönecek muhtaçlarına tahsisat mevcut oldukça nakliye masrafları verileceğinden bu gibiler hakkında vekaletten nakliye tahsisatı istenmesi tamimden tebliğ olunur, efendim.” (Kökdemir, 1952: 228-229)

Sonuç

I. Paylaşım Savaşı’ndan Cumhuriyet’e kadar takip etmeye çalıştığımız Kürt Mülteciler meselesi, Kürtlerin ilk kapsamlı sürgün ve yerleştirme, yani yeniden iskâna tabi tutulma pratiğidir. 20. yüzyıldaki birinci büyük Kürt göçü dalgasını, 1920’lerde ve 1930’larda ikinci dalga, 1980’lerde ve 1990’larda üçüncü dalga takip etmiştir. Cumhuriyet rejimi, İttihatçılardan devraldığı “yeniden iskân” politikasını ve birinci dalga uygulamalarını benimseyip devam ettirdiği gibi, ikinci ve üçüncü dalgaları devreye sokarak Kürtler konusunda İttihatçı algıların ve politikaların ne kadar derine nüfuz ettiğini dışa vurmuştur. Mütareke ve Yunanlılarla savaş sürecinde Kürtlerle bir yakınlaşma olsa da, bu sağlam ve stratejik bir temele oturmamış, İttihatçılar tarafından başlatılan Kürtleri asimile etme, Kürtlerin tarihlerini, kültürlerini ve bilinçlerini silme/yok etme çalışmaları, Cumhuriyet Döneminde “Kürt yoktur herkes Türk’tür” biçiminde bir dayatmaya dönüşmüştür. Kürtlerin ve Kürdistan’ın, yani insanın ve mekânın ulusal kılınması, Türkleştirilmesi ile ulusal proje “tamamlanmıştır”.

Türkiye’de resmi tarih ve tarihçiler yıllarca bu “bilimsel” yalanlarla insanları kandırmaya, gerçekleri ters yüz etmeye çalıştılar. Bu sahtekârlık ve yalan üretimi üzerinden devletin Kürt politikasını meşrulaştırmaya, yani Kürtlere Türk olduklarını kabul ettirmeye çalıştılar. Geldiğimiz aşamada bu politikalar iflas etmiş olsa da bahsi geçen çevrelerde ve devlet bünyesinde bir direncin, ayak diremenin olduğu anlaşılıyor. Devletin siyasal kodlarında çok önemli bir yer teşkil eden ulus devletçi, monolitik zihniyet, Kürt gerçekliği konusunda hâlâ patolojik tepkiler göstermekten kendini alıkoyamıyor. İmparatorluktan ulus devlete geçiş sürecinde yaşanan travmanın etkileri bir türlü bertaraf edilemediği için, refleksif bir tarzda Kürtlere karşı haddini bildirmeci bir üslup takınıyor. Gerilimin farklı boyutlara taşınması olasılıklarının çokça tartışıldığı bugünlerde sorunun tarihi perspektiften yalıtılmış olarak ele alınmasının ve ısrarla görmezden gelinmesinin çözüme katkı sunmayacağını belirterek bitiriyoruz.

Yararlanılan Kaynaklar

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA, İstanbul)
Dâhiliye Nezareti (DH)
Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA, Ankara)
Toprak İskan Genel Müdürlüğü Arşivi (TİGMA)

Gazeteler

Tasvir-i Efkar, Yenigün

Resmi Yayınlar

İskan-ı Muhacirin Nizamnamesi, İstanbul, Matbaayı Amire 1329 (1913)
Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi, Ankara 1990

İnternet Sitesi

www.Bedirhani.com

Kıtaplar

- Ahmet İzzet Paşa. 1992. *Feryadım C.1*. İstanbul: Nehir Yayınevi
Dündar, Fuat. 2001. *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
—. 2008. *Modern Türkiye'nin Şifresi, İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
Gökalp, Ziya. 1992. *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*. İstanbul: Sosyal Yayınları
Göldaş, İsmail. 1991. *Kürdistan Teali Cemiyeti*. İstanbul: Doz Yayınları.
İpek, Nedim. 2006. *İmparatorluktan Ulus Devlete GÖÇLER*. Trabzon: Serander Yayınları
Jongerden, Joost. 2008. *Türkiye'de İskân Sorunu ve Kürtler: Modernite, Savaş ve Mekân Politikaları Üzerine Bir Çözümleme*. İstanbul: Vate Yayınevi.
Kaya, Erol. 2007. *Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de TÜRK MÜLTECİLER*. Ankara: Ebabel Yayınları.
Kocahanoğlu, Osman S. 1998. *İttihat ve Terakki'nin Sorgulanması ve Yargılanması (1918-1919)*. İstanbul: Temel Yayınları.
Kökdemir, Naci. 1952. *Eski ve Yeni Toprak, İskan Hükümleri ve Uygulama Klavuzu*. Ankara.
Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti. 2008. *Hinkerê Zimanê Kurdî: İlk Pratik Kürtçe Öğrenme Kitabı*. İstanbul: BGST Yayınları.
Öğün, Tuncay. 2004. *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi VİLAYAT-I ŞARKIYE MÜLTECİLERİ (1915-1923)*. Ankara: Babil Yayıncılık.

Erken Modern Dönem Etno-Politikası: Şerefhan'ın *Şerefname*'si ve Kürt Beyleri

Djene Bajalan*

Giriş

Şerefhan Bitlisi tarafından yazılan ve 1597 yılında tamamlanan *Şerefname*, Ortadoğu'nun Kürt sorunu etrafında dönen siyaseten yüklü tartışmalar sayesinde anlamı belirsizleşmiş, uzun bir süreden beri yanlış anlaşılmış bir metin olmuştur. Kürt milliyetçileri uzun bir süredir *Şerefname*'yi 'milliyetçi tarih' olarak, Şerefhan'ı da milliyetçi bir figür olarak görmüştür. Kürt milliyetçilerinin Şerefhan'ı Kürt bağımsızlığının ve ulusal davasının sembolü olarak kullanmasına bir örnek, Irak Kürdistan Bölgesel Yönetimi başkenti Erbil'de kendisinin ismi ile onurlandırılan bir kültür merkezidir. Benzer bir şekilde, İstanbul'da, şehrin kalbi Beyoğlu semtinde bulunan Mezopotamya Kültür Merkezi'ni ziyaret edenler, *Şerefname*'nin (modern bir Kürtçe çevirisiyle) en görünür ürünlerden biri olduğunu ve PKK'nin cezaevinde bulunan önderi Abdullah Öcalan'ın eserlerinin yanında satıldığını görebilir. Fakat aşağıda görüleceği gibi, Şerefhan'ı milliyetçi bir kahraman olarak gören bu anlayış hatalıdır. *Şerefname*'nin Kürt milliyetçiliği tarafından sembolik bir kaynak haline getirilmesinin ve geneliyle bir 'Kürt' eseri olarak sınıflandırılmasının akademik bir sonucu ise eserin Osmanlı dünyası içinde bir bağlama yerleştirilmiş olmasıdır. Bu makalenin çabası ise *Şerefname*'yi Osmanlı siyasi bağlamına yerleştirmek ve bu önemli metnin arkasındaki siyasi mesajı ortaya çıkarmaya çalışmak olacaktır.

Şerefname'yi Bir Bağlama Yerleştirmek

Şerefname'ye geçmeden önce, Şerefhan'ın kim olduğunu ve içinde yazdığı siyasi durumu saptamak gerekiyor. Görüldüğü kadarıyla, eğitilmiş Osmanlı çevrelerindeki ünü 17. yüzyıl coğrafyacısı Hacı Halife Kâtîp Çelebi'nin biyog-

* İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi.

rafik sözlüğü *Kashf al-zunun*'da kendisine küçük bir yer verilmiş. Ayrıca Kâtip Çelebi, *Şerefname* başlığı altında şöyle yazıyor:

“Mir Sharaf olarak bilinen Sharaf Khan al-Bidlisi'nin tarihi. Kitap Fars dilinde ve Kürt beyleri ve hükümdarlarını bölüm bölüm anlatıyor, sonra ise (Hicri takvimde) 1005 yılında kadar kronolojik sırada, Osmanlı ve Safevi hanedanlıklarından bahsediyor.” (Khalifa,1837)

Bitlis hanedanlığından geliyor olmasına rağmen, Şerefhan, atalarının yurdundan uzakta, sürgünde, batı İran'ın Qara-Rud şehrinde 1543 yılında doğdu (Naficy, 2008). Doğduğunda, babası Mir Şams al-Din Osmanlılar tarafından tahtından edilmiş ve Safevi hükümdarlığında sığınma aramaktaydı. Stratejik açıdan önemli olan itibarlı Bitlis hanedanlığının bir evladı olan Şerefhan, Safevi Şahı Tahmasp'ın (1524-1576) himayesi altında, Şah'ın oğulları ile beraber imparatorluk hanesinde yetişti. On ikinci yaşında kendisine üç yıl boyunca sahip olacağı 'Kürtlerin Amiri' rütbesi verildi (Naficy, 2008). Gençliğinde Safevi ordusunda görev aldı; Ki'i hanedanlığının son prensi, Safevilere karşı isyan eden Han Ahmet Han'a (1536-1611) karşı gerçekleştirilen ve başarılı olan 1568 Gilan seferine katıldı. Şah II. İsmail'in (1576-1578) tahta geçmesinden sonra, 33 yaşındaki Şerefhan yeniden onurlandırıldı ve Kuzeydoğu Anadolu'da bulunan Nahçvan'ın valiliği ve 'amir al-umara al-Akrad' (Kürtlerin yüce komutanı) ünvanıyla ödüllendirildi. Şerefhan daha sonra Safevi hamilerini terk ederek, Hüsrev Paşa'nın muzaffer Osmanlı ordusuna sığındı. Bunun karşılığında 'Han' ünvanı ile ödüllendirildi ve kendisine -içinde *Şerefname*'yi yazacağı- atalarının memleketi Bitlis'in hükümdarlığı verildi.

Bitlis Hanedanlığı'nın Safevi sarayından gördüğü ayrıcalıklı muamele, Doğu Anadolu'nun erişilmez Kürt bölgeleri üzerine gerçekleşen Osmanlı-Safevi çatışmalarında kullanılan taktikler hakkında önemli fikirler sunduğu için oldukça ilginç. Bu iki imparatorluk sadece birbirine savaş açmadılar. Siyasi dengeyi belirlemeye yönelik davrandılar ve sıkça Osmanlı-İran sınırında bulunan -pek çoğu da Kürt beyleri olan- yerel yöneticiler ile uzlaştılar. Rhoads Murphy'nin belirttiği gibi, Kürt müttefikler, Osmanlı ordusuna lojistik ve nakli destek ile keşifler için bilgi sağlayarak dengeyi Osmanlı lehine çevirebiliyorlardı (Murphy, 2003:191). Gerçekten de bu uzlaşma siyaseti (*İstimalet*) Osmanlı-Safevi çatışmasının ilk yıllarında Osmanlılara yaramıştı.

Safevi Şahı İsmail, 16. yüzyıl başında Akkoyunluları Kürdistan'ın hükümdarlığından men edince, Kürt beylerinin yerine Kızılbaş diye bilinen kendi destekçilerini getirdi. Şah'ın bonkörülüğünden faydalanacak kadar şanslı olan yerel liderler ise, Diyarbekir'in Akkoyunlu eski hükümdarı Musullu Emir Bey gibi, tebaiyetlerini ilan ettikten sonra konumlarından edilip uzak vilayetlere gönderiliyorlardı (Bruinessen,1992:140). Fakat bazen tebaiyet bile yeterli olmuyordu. *Şerefname*, -Hoy'da yaz dinlemesine çekilmiş olan- Şah'a bağlılıklarının garantisini vermek için giden on altı Kürt aşiret liderinin bir hikâyesini anlatır. Aşiret liderleri Hoy'a ayak basınca İsmail onları rehin alır ve kendi adamlarını onların yerlerini almaları için yollar (Bruinessen,1992:141).

II. Bayezid'in hükümdarlığının (1481-1512) son zamanlarında Osmanlı-Safe-

vi çatışması patlak verdiğinde, Osmanlılar daha liberal bir siyaset izleyerek Kürt seçkinlerinin memnuniyetsizliğinden faydalandılar. Osmanlı sarayına hizmet eden bir yetkili olan İdris Bitlisi'nin tavsiyeleri burada merkezi bir rol oynamış görünüyor. İdris Bitlisi Akkoyunlular'ın eski Nişancılarından idi ve daha sonra İkinci Bayezid'in sarayında vakanüvislik görevini yaptı (Menage, 2008). I. Selim (1512-1520) döneminde, Kürtlerin durumları hakkında sahip olduğu mahrem bilgiler –tahtlarından indirilmekte olan- Kürt liderleri ile ilişki kurmasını sağladı. Selim Doğu Seferleri'ne başlamadan önce İdris Bitlisi yirmi kadar Kürt liderinin tebaiyetini güvence altına almıştı (Bruinessen, 1992:138-140-143). I. Selim, Kürtlerin desteğini sağlaması için İdris Bitlis'e açıkça sınırsız yetki veriyordu:

“Bu fermanlardan dilediğin kadar alasin. Üzerini de kendin yazıp, bölgenin beylerine, emirlerine, aşiret ağalarına dağıtasın. Din için, devlet için, ülkenin sıhhat ve selameti için kanunlara uyup, bir savaş zamanı asker toplayarak orduya dâhil olmalarını sağlayasın”. (Yıldız, 1996:14)

İdris Bitlisi, Kürdistan'ın büyük bir bölümünü gezdi; Ermi, Esni, Suran, Sasun, Bitlis, İmadiye, Hasankeyf, Hizan, Cezire ve yirmi kadar başka bölgenin beyleri ile temas etti, Kürt liderlerini Osmanlıların tarafını tutmaları yönünde teşvik etti (İlhan, 2000:8). Kürt beylerinin desteklerinin mukabilinde Osmanlılar, beylerin kendi bölgelerindeki –babadan oğula geçen- haklarını tanımayı teklif ediyordu.

Bu şekilde bir *Soft Power*” (ya da Osmanlı siyasetindeki karşılığıyla “İstimale”) kullanımı özellikle askeri alanda somut sonuçlar verdi. 16. yüzyılın başında Safevilere karşı gerçekleştirilen ilk seferlerde, Kürt beylerinin desteği çok önemliydi. İdris Bitlisi'nin sayesinde gerçekleşen bu yayılma, Suran ve Cizre beylerinin sırasıyla Kerkük'ü ve Musul'u Osmanlılar adına almaları sonucunu verecekti (İlhan, 2008).

Kürt beyleri, Bıyıklı Muhammed Paşa'nın bölgedeki seferlerine de destek verdiler ve 1516'ta gerçekleşen, Safevilerin Güneydoğu Anadolu'daki hâkimiyetini kıran Koçhasır” zaferinde merkezi rol oynadılar (Bruinessen, 1992: 144). Aziz Efendi'nin 17. Yüzyıl Kanunnamesi de Osmanlıların İran'a karşı savaşında Kürtlerin önemine işaret eder. Aziz Efendi, Van'ın ele geçirilmesini Kürt gözcülerinin rolüne bağlıyor ve Kanuni Sultan Süleyman'ın 16. yüzyıl sonlarında Tebriz'den geri çekilişinde Kürtlerin askeri bir faciayı önlediklerini öne sürüyordu. Hava Osmanlıların aleyhine dönmüşken;

“Ektrad beyleri Sultaniye yaylağından Bağdad taraflarına doğru çığır-lar açıp, ve asker-i mansurelerine kılavuz olup, Erdilan, Sulan, Derne ve Derteng semtlerine vardıklarında dahi... kendilerine erzak ve

** Türkçe'de tam bir karşılığı olmayan *soft power*, bir iktidarın askeri değil; ekonomik, sosyal, kültürel ve ideolojik anlamda sahip olduğu gücü betimlemek için kullanılan terimdir. (Ç.N.)

*** Koçhasır bugünkü Mardin-Kızıltepe'dir.

mal getiren, asker-i İslam'ın ihtiyaçlarını karşılayan Ekrad ile karşılaştılar... Bağdad'a giren orduya çarhacılık yaptılar." (Aziz, 1985:14)

Bu "İstimalet" siyasetiyle, Kürt beylerine sadakatleri karşılığında belli bir ottonomi sağlayan Osmanlılar (Bruinessen, 1992: 158-159), 1517'den itibaren Kürdistan'ın 2/3'ü kadarını kontrol ederek bölgedeki hâkim pozisyonlarını koruyabildiler.

Safevilerin Bitlis hanedanlığını himaye etmesini bu siyasi bağlam içine yerleştirmek gerekiyor. Öyle görünüyor ki, I. İsmail döneminde Doğu Anadolu'yu elde tutma çabaları kesin bir başarısızlık ile sonuçlandıktan sonra, Safeviler Osmanlıların Kürt beyleriyle arabuluculuk yapma siyasetini taklit etmeye çalıştılar. Genç Şerefhan'ın Safevilerin bu yeni politikasında merkezi bir role sahip olduğu görülüyor. Şerefhan, çok genç bir yaştan beri İranlılar tarafından Safevi yanlısı bir Kürt lider olmak üzere yetiştirilmişti. Kendisine Kürtlerin liderliğini belirten ünvanlar verilmişti; böylece Şerefhan diğer Kürt beylerini Safevi tarafına çekebilecekti. Hakikaten de, gençlik çağındaki Şerefhan'ın Kürtlerin kim olduğuna dair algısı Safevi bürokrasisi ile olan kapsamlı ilişkisine göre şekillenmişti. Kürtlerin ve Kürdistan'ın bu dışarıdan tanımlanışı Şerefhan'ın bir Kürdün kim olduğuna dair algısını açıkça biçimlendirdi. Hakan Özoğlu'nun işaret ettiği gibi, Şerefhan Kürdistan diye tanımladığı bölgenin hepsini gezmemiş ve Kürt diye tanımladığı kabilelerinin 'Kürtlüğü'nü incelemişti. Bunun yerine, büyük ihtimalle Kürt terimini Kürtlerin kim olduğunu çoktan belirlemiş İran imparatorluk idaresinden edinmişti (Özoğlu, 2004: 31). Bu İran siyaseti, İranlılar savaş alanında yenilince tamamen bitecek ve Şerefhan Osmanlılara sığınarak İranlıların hamiyetini terk edecekti.

Şerefname: Erken Milliyetçilik?

Şerefhan'ın kariyerinin ve 16. yüzyıldaki Kürt Anadolu'sunun politik durumunun bu betimlemesinden sonra, *Şerefname*'yi bir bağlama oturtmak ve Şerefhan'ın siyasi niyetlerini ortaya çıkarmaya çalışmak mümkün görünüyor.

Şerefname'nin girişi bölgede daha istilacı bir idare yaratmaya çalışan imparatorluk devletlerine hiç de örtük olmayan bir uyarı içeriyor:

"Ayrıca krallar, sultanlar ve diğer güçlü kuvvetli kimseler, çoğunlukla Kürdlerin ülkesine göz dikmemişler ve bu ülkeyi istila etmemişler, sürekli olarak işgal altında tutmamışlar; yalnız hediyelerini kabul etmekle ve sembolik bağlılıklarını sunmalarıyla yetinmişlerdir. Bunlar yurt sınırlarını savunmak için bir savaşa ya da bir çarpışmaya gittikleri zaman Kürdler de yanlarında hazır olurlar. Kürdistan'ı ve Kürd yurdunun diğer dağlık bölgelerini istila etmek fikri, zaman zaman bazı kralların ve sultanların aklından geçmişse de, bunlar da büyük sıkıntılara, çeşitli meşakkat ve güçlüklerle uğramışlar; sonra, büyük çabalar harcayarak girişmiş oldukları hareketten dolayı adamakıllı pişman olmuşlar... sahibi olan Kürdlere geri vermişlerdir." (Şerefhan, 2006: 24)

Oysa müstakbel fatihlere sert bir uyarı yapan Şerefhan, aynı zamanda derebeyliğin tamamen kabul edilebilir ve normal bir durum olduğunu belirtiyor-

du. Bundan çıkarabilecek sonuç şu: siyasi otonomisini sürdürmeye çalışan Şerefhan, Osmanlı sahiplerini bölgeden tamamen çıkarmaya dair bir niyete sahip değildi.

Yine de tehditler yeterli değildi; Şerefhan, daha ziyade, Kürdistan'ın özel idari rejimini tarihi kullanarak meşrulaştırmaya çalışıyordu. Amir Hassanpour'un belirttiği gibi, Şerefhan Kürtlerin bir yönetim geleneğine sahip olan bir halk olduğunu göstermeye çalışmıştır. (Hassanpour, 2003: 112)

Şerefname'nin başında Şerefhan, Kürtlerin, özelde Kürt hanedanlarının, bölgesine bir tarihini yazmasının gerekçesini sunar. Kürdistan hükümdarlarının tarihinin detaylı bir anlatımının yokluğundan yakınır ve şöyle der: “Bundan amacım, Kürdistan'ın genel hayatında aktif rol oynayan Kürd ailelerinin güzel anılarının perde altında gizli ve saklı kalmamasını sağlamak.” (Şerefhan, 2006: 13)

Kendini bu ‘hanedan’lıkların içinden biri sayan yazarın böyle bir eseri kaleme almasında güçlü siyasi bir niyet olduğu açıktır: şerefli bir yönetim geleneğine sahip bir halkın üyesi olduğunu meşrulaştırmak. Gerçekten de *Şerefname*'nin düzenlenişi bu niyeti ele verir. Metnin ana gövdesi Kürdistan'ın hükümdarlarının tarihini anlatan dört safhaya bölünmüştür. İlk safha “saltanat bayrağını bağımsız olarak yükselten ve tarihçiler tarafından sultanlar ve krallar arasına dâhil edilen” (Şerefhan, 2006: 14) Kürdistan hükümdarlarına adanmıştır. İkinci safha “saltanat ve bağımsızlık iddiasında bulunmamış olmakla birlikte... tek başlarına kendi adlarına hutbe okutmuş ve para bastırmış olan” (Şerefhan, 2006: 14) Kürt hükümdarlarını anlatır. Üçüncü safha “Kürdistan'ın diğer beylerini ve hükümdarlarını” (Şerefhan, 2006: 15) kapsar. Eserin son safhası ise “bu satırların yazarının babaları ve ataları olan Bitlis hükümdarları”nı (Şerefhan, 2006: 16) anlatır.

Kürdistan'ın çeşitli hükümdarlarının hanedanlık mitlerini kendi soyuyla ilişkilendirerek anlatan Şerefhan, ayrıca çeşitli tarihsel ve efsanevi figürlerin Kürt kökenli olduğunu iddia eder. Örneğin, Firdevsî'nin İran'ın tarihini başlangıcından İslami fethiye kadar anlattığı epik şiiri *Şehname*'deki karakterlerden biri olan Rüstem bin Zal'ın Kürt kökenli olduğunu iddia eder:

Anlaşıldığına göre ‘Kürd’ adı, aşırı cesaretlerinden ötürü bir nitelik, bir lakap olarak kendilerine verilmiştir. Bunun kanıtı, geçmişteki ünlü kahramanların ve tanınmış yiğitlerin çoğunun, bu kahraman ulusun arasından çıkmış olmalarıdır.

Örneğin, Keykubad döneminde yaşayan ünlü kahraman Rüstem bin Zal onlardandır. Bu kahraman Sistan (Secistan) bölgesinde doğmuş olduğu için Rüstem-i Zabli diye ün yapmıştır. *Şehname*'nin yazarı şair Firdevsî, onu Rüstem-i Kürd diye tanıtmıştır.” (Şerefhan, 2006: 21)

Izady'nin çevirisinde belirttiğine göre Şerefhan'ın Rüstem'i böyle tarif etmesi, *Şehname*'de kullanılan Fars yazımındaki ‘kurd’ kelimesinin kahraman anlamına gelen ‘gurd’ olarak da okunuyor olmasından kaynaklanan bir yanlış okumanın sonucudur (Izady, 2005: 40). Fakat Özoğlu'nun doğru bir biçim-

de işaret ettiği gibi, Fars edebiyatının en zor eserlerinden biri olan *Şehname*'yi okuyan Şerefhan'ın 'gurd' kelimesini 'kurd' diye yanlış okuması mümkün müdür? Özoğlu'nun vardığı kesin olmayan sonuç ise Şerefhan'ın *Şehname*'nin metnini bilerek, kendi siyasi niyetine uydurmak üzere -yani üyesi olduğu Kürt toplumunu meşrulaştırmak üzere- manipüle ettiğidir (Özoğlu, 2004: 30).

Amir Hassanpour'a göre *Şerefhan*'ın yazıları "Kürtlerin ayrı bir devlete sahip olmaları iddiasına yönelik bilinçli bir çabanın kanıtıdır" (Hassanpour, 2003: 112). Hassanpour, Şerefhan'ın yazılarını padişahlara, Kürtlerin yüksek idari mevkilere sahip olmaması yönünde tavsiyeler veren Mustafa Ali gibi bazı devlet adamlarına yanıt olarak görüyor:

"Gerçekte, varsayalım ki, Tehemten-vari [Rüstem bin Zal-vari] bir kahramanlık ile ün sahibi olmuş ve... cesaret payandası... olan kahpe Kürt'ün yine de seccade-i hükümete geçmesi ve iki zıt taraf ona müracaat ettiğinde hakkı batıldan ayırt etmesi mümkün değildir. Bunun gibileri askeri teçhizat, silah, at bulabiliyorsa bu en iyi kısımdır." (Ali, 1979: 63)

Fakat *Şerefname*'nin Kürt devletliğini [*statehood*] ileri sürdüğünü savunan Hassanpour haklı mıdır? Elbette Şerefhan, Kürtlerin yönetim kapasitesine sahip bir halk olduğunu göstermek istiyordu; fakat Şerefhan'ın bir Kürt devleti fikrini ileri sürdüğünü savunmak zor görünüyor. Hassanpour'un çıkardığı sonuç Şerefhan'ın şu ifadesinin bir yorumundan kaynaklanıyor: "Kürt milletinde, ne kimse birbirini takip eder ve birbiriyle anlaşır ne de aralarında bir dayanışma vardır". Hassanpour'a göre, Şerefhan bu ifadesiyle Kürtlerin birleşme yönündeki yetersizliğinden yakınır (Hassanpour, 2003: 113). Hassanpour'un yorumunda ima edilene göre, Şerefhan Kürtlerin 'bir devlete sahip olma hakkını' savunmamalarından yakınıyor. Fakat bu ifadeyi bir yakınma olarak kabul etsek bile bu yakınma, muhtemelen Kürt emirliklerinin otonomisini zayıflatmaya çalışan belli Osmanlı yetkililerine karşı Kürt bey ve seçkinlerinin birleşme yönündeki yetersizliğinden kaynaklanmaktaydı. Bundan da öte, Osmanlı yöneticilerinin Kürtlerin otonomisini zayıflatma çabaları sadece Kürt beylerinin endişe kaynağı değildi; bu, imparatorluk idaresinin merkezindeki görevliler için de bir endişe kaynağıydı.

Aziz Efendi'nin 17. Yüzyıl'da yazılmış *Nasihatname* eseri bunun iyi bir örneğidir. Aziz Efendi, merkezi Osmanlı idaresini eleştirmekten ziyade, taşra yöneticilerini Kürt beylerinin otoritelerine hukuksuz bir biçimde tecavüz etmekle suçlar:

"Taşra yöneticileri açgözlülüklerinden bazılarını [Kürt beyleri] görevlerinden ettiler, bazılarını da sebepsiz infaz ettiler. Ötekiler memleketlerini terk etmeye zorlandılar ve görevinden edilme ya da infaz edilme korkusuyla yurtlarını terk ettiler; yerleri ahidnameye muhalif bir biçimde ya yöneticilerin yakınlarına verildi ya da muhalif ecnebiye." (Aziz, 1985: 14-15)

Bahsedilen 'ahidname', büyük olasılıkla, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1530'lar-

da tebliğ ettiği, Osmanlıların Kürt beylerine yönelik siyasetini genel olarak çizen bir imparatorluk fermanıydı:

“Kanuni Sultan Süleyman babası Yavuz Sultan Selim zamanında Kızılbaşlara karşı cephe alarak müsbet ve hayırlı hizmetlerde bulunan ve şimdi de Devlete doğrulukla hizmetler ifa eden, bilhassa (Serasker-i Sultan İbrahim Paşanın) bu defaki İran seferine katılarak Kızılbaşların yenilmesinde yararlıklar gösteren Kürt beylerine, gerek Devlete karşı gösterdikleri öz kulluk ve dilâverlikleri karşılığı olarak ve gerek kendilerine vaki müracaat ve istirhamları göz önüne alınarak, her birinin öteden beri ellerinde ve tasarruflarında bulunan eyalet ve kaleler geçmiş zamandan beri yurtları ve ocaklıkları olduğu gibi ayrı ayrı beratlarla ihsan edilen yerleri de kendilerine verilip musarrıf oldukları eyaletleri, kaleleri, şehirleri, köyleri ve mezraları bütün mahsulleriyle, oğuldan oğula intikal etmek şartıyla kendilerine temlik ve ihsan edilmiştir. Bu münasebetle aralarında asla anlaşmazlık ve geçimsizlik çıkmamalı, dışarıdan müdahale ve taarruz edilmemelidir. Bu emr-i celile riayet edilecek, hiçbir suretle üzerinde kalem oynatılmayacak, hiçbir yeri değiştirilmeyecektir. Bey öldüğünde eyaleti kaldırılmayıp bütün hududu ile mülknâme-i Hümayun uyarınca oğlu bir ise ona kalacak, eğer müteaddid ise istekleri üzerine kale ve yerleri aralarında paylaşacaklardır. Uzlaşamazlarsa Kürdistan beyleri nasıl münasip görürlerse öyle yapacak ve mülkiyet yolu ile bunlara ebediyete kadar ila edeb-devran mutasarrıf olacaklardır. Eğer bey, varissiz, akrabasız ölmüşse o zaman eyaleti hariçten ve yabancılardan hiçbir kimseye verilmeyecek, Kürdistan beyleriyle görüşülüp ve ittifak edilip, onlar bölgenin beylerinden veya beyzadelerinden her kimi uygun görürlerse ona tevcih edilecektir.” (Sevgen, 1982: 42-43)

Bu yüzden, eğer Şerefhan'ın diğer Kürt beylerini birlik eksikliği yüzünden eleştirdiğini kabul ediyorsak bu, muhtemelen kanun ve örfi adetler dışında ve imparatorluk merkezinin bilgisi haricinde davranan yerel görevlilerin sistemi feshetmelerine yönelik bir itirazdı. *Şerefname*'ye bu bağlamda bakarsak, bunun aslında Osmanlı sistemi aleyhine bir itham olmadığı açıkça görülür.

Şerefhan, aslında Osmanlılardan ve Osmanlıların bölgeyi fethettikten sonra kurdukları sistemden coşkuyla bahsetmektedir. İlginç olan ise Şerefhan'ın Osmanlı iktidarının kuruluşuna ve İdris Bitlisi'nin buradaki rolüne yönelik yaklaşımıdır:

“Sultan'ın [I. Selim] ordusu, Tebriz'den Rum tarafına dönünce, düşünür İdris, Kürdistan beyleri adına yüce Sultanlık tahtına bir rapor sunarak Sultan'ın merhametinden, irsi görevlerini eskiden olduğu gibi kendilerine vermek lütfünde bulunmasını ve komutası altında hep birlikte Diyarbekir'e gidip Safevi Valisi Kara Han'ı oradan çıkarmak için başlarına Beylerbeyi rütbesinde olacak büyük bir şahsiyeti tayin etmesini dilediklerini bildirdi.

Sultan dileklerini olumlu karşılayarak şu cevabı verdi: “Kendi aralarından Kürdistan beylerinden ve hükümdarlarından, beylerbeyi görevini üzerine alabilecek ve bütün Kürd beylerinin boyun eğecekleri, komutası altında Kızılbaşlarla çarpışmaya ve onları ülkeden kovmaya gidecekleri birini seçsinler.

Bunun üzerine düşünür İdris bir rapor daha sunarak şöyle dedi: “Burada öznel birlikten fazla çokluk vardır; herkes ‘yalnız ben olayım, benden başkası olmasın’ diyor ve kimse kimseye itaat etmiyor. Yüce amaç, Kızılbaşların topluluğunu parçalamaya ve bir birliğini darmadağın etmeye yol açacak tedbirleri almak olduğuna göre, bu durumda, Sultanlık Sarayının adamlarından, bütün Kürd beylerinin itaat edecekleri ve emirlerine boyun eğecekleri birinin tayin edilmesi daha iyi olur; böylece bu iş en hızlı ve en iyi şekilde tamamlanır.

Bunun üzerine, Bıyıklı Mehmed diye tanınan Çavuşbaşı Mehmed Ağa’nın, Diyarbekir Eyaleti Beylerbeyi ve o eyaleti yabancıların elinden geri alıp egemenlik altına almayı amaçlayan Kürdistan Orduları Genel Komutanı olarak tayin edilmesi hakkında bir emirname çıktı.” (Şerefhan, 2006: 320)

Gerçekte olan biten buydu ya da değildi, önemli değil. Kürdistan’da Osmanlı iktidarının kurulmasına ve İdris Bitlisi’nin buradaki rolüne yönelik yaklaşım bu makalenin çerçevesi açısından önemlidir. Burada sunulan çerçeveye göre Kürdistan üzerindeki Osmanlı egemenliğinin Kürt beylerinin rızası ile kurulmuştur. İdris Bitlisi -Kürtlerin düşmanı olarak görülmesi bir kenara- örtük bir biçimde bilgeliği ve soğukkanlılığından dolayı takdir ediliyor.

Bunun da ötesinde, Şerefhan giriş kısmında Osmanlıları kendi memleketine emniyet getirdikleri ve kendisine *Şerefname*’yi yazma fırsatını sundukları için över:

“Derken, yaralı göğüslerin ve gönüllerin üzerine birdenbire, ilahi himmetin yeli esmeye, Tanrı’nın kutsal ışınlarının aydınlığı yayılmaya ve bu göğüsleri, bu gönülleri aydınlatmaya başladı; ve bu yüce şanlı Padişahın uğurlu adalet ve iyiliği sayesinde zulümler ortadan kalktı; arkasından, güçsüzlerin ve zavallıların gönülleri, evlerinde ve yurtlarında sükunete kavuştu; hayatları düzene girdi; reaya ve uyruklar, güvenlik beşikleri içinde, kaygısız olarak, eksiksiz bir mutluluğun zevkine ermeye başladılar.” (Şerefhan, 2006: 13)

Öyle görünüyor ki Hassanpour’un *Şerefname* değerlendirmesindeki en büyük hata eserin en önemli ikinci noktasını vurgulamamasıdır. Kürtler üzerine ve daha da önemlisi Kürtlerin yönetme alanındaki yeteneklerinin altını çizen bir eser olduğu kadar, *Şerefname* aynı zamanda açıkça Osmanlıların tarafını tutan bir çalışmadır.

Fakat *Şerefname* sadece padişahı övmekten de öteye gitmektedir. Kürtleri Osmanlı padişahlarının sadık kulları olarak sunmaktadır. Burada merkezi olan Osmanlı ortodoksisi ile Kürtlerin dini yakınlığıdır. 16. yüzyılda İran ile

olan çatışma büyüyünce Osmanlı Devleti giderek artan bir şekilde Safevi hanedanlığı tarafından temsil edilen sapkın Şiiliğe karşı kendisini ortodoks İslam'ın (Sünniliğin) savunucusu olarak sunmaya çalıştı. Şerefhan Osmanlı padişahını İslam'ın savunucusu ve 'bid'at ve sapıklığın' (Şii İslam) (Şerefhan, 2006: 11) karşısında bir koruyucu olarak görmektedir. Böylece, Şerefhan Kürtleri ideolojik ayrışmadaki doğru yere yerleştirmektedir:

"Kürd topluluklarının çoğunluğu Sünni'dir ve İmam-ı Şafi-i - Allah'ın rahmeti üzerine olsun - mezhebine bağlıdır. İslam şeria-tıyla hareket etmekte, yaradılmışların efendisi olan Hazreti Muham-med'in - onun ve büyük al ve ashabının üzerene salât ve selam ol-sun - sünnetine ve doğru yolu gösterici büyük halifelerin yoluna uy-maya yönelmekte sağlam azimleri vardır. Bundan ötürü, bakarsın onlar, namaz, hac, zekât ve oruç gibi dinin esaslarını kendileri öğ-reten İslam bilginlerinin sözlerine uyar; çünkü onların bu işlere bü-yük tutkusu ve sağlam bağlılığı vardır." (Şerefhan, 2006: 20)

Bununla birlikte, Şerefhan, Kürt ulusal efsanelerini Osmanlı hanedanlığının efsanelerine bağlamaktadır. Örneğin, Kürtlerin bölünmüşlüğü'nün sebebini açıklarken -Osmanlıların kendi soylarından geldiğini iddia ettikleri- efsanevi Türk lider Oğuz Han ile Hz. Muhammed'e giden Han'ın heyetindeki bir Kürt soylusunu birbirine bağlayan bir hikâye anlatmaktadır (Şerefhan, 2006: 22). Muhtemelen daha da önemlisi, ilk yıllarından beri Osmanlı Devletinde bir Kürt varlığının mevcut olduğu iddia edilmektedir:

"Önceleri Bursa şehrinde müderris olan, sonra Osmanlı Sultanı Or-han'ın sadrazamı olup Hayreddin Paşa adıyla ün yapan Mevlana Ta-cedin-i Kürdi de yine Kürd'dü." (Şerefhan, 2006: 2)

Bu ulusal mitler günümüz etno-politiğinin bir biçimi olduğu için özellikle il-ginçtir. Fakat bu etno-politik ayrı bir kimliği öne süren bir milliyetçi mobili-zasyon değildi. Bunun yerine etno-politik, Kürtler ile ortodoks İslam'ın ko-ruyucusu olan Osmanlı hanedanlığı arasındaki ilişkiyi göstermek için kulla-nılıyordu ve bu etno-politik Türkî gelenekle bağlantılıydı

Sonuç

Metnin seçici bir okuması yapılırsa ya da metne günümüz bakış açısının ide-olojik arka planıyla yaklaşılsa, *Şerefname*'nin altında yatan politik misyon çok kolay biçimde yanlış anlaşılabilir. Bunun sonucunda, Amir Hassanpour örneğinde olduğu gibi, *Şerefname*, içinde milliyetçi bir mesaj barındıran pro-to-milliyetçi bir tarih biçimine dönüşür. Hassanpour'a göre, Şerefname, Kürt-lerin bir yönetme geleneğine sahip olduğunu iddia eden bir eser olsa da, metin hiçbir şekilde Kürtlerin bir devlete sahip olması gerektiğini önermez – modern ulus-devlet konsepti ancak Fransız devriminden (Kürt örneğinde ise 1918'den sonra) sonraki milliyetçilik döneminde gerçekleşebildi. Ayır-ca, etnik politikalar, Doğu Anadolu'da Osmanlı iktidarını savunmak ve bir anlamda Şerefhan'ın kendisinin Osmanlı tarafına sığınmasını meşrulaştırmak için seçici bir biçimiyle yürütülüyordu. *Şerefname*, bölge olarak periferide (sınırdaki) kalan fakat kendini Osmanlı siyasal sistemi içinde gören seçkin bir

grubun görüşlerini temsil ediyor. *Şerefname* 1597 yılında tamamlandıktan sonra, kendi saltanatlarının tarihini detaylarıyla ekleyecek olan Kürt beyliklerinin hükümdarları tarafından çok sayıda kopyası sipariş edildi (Soltani, 2006). Bu durum, *Şerefname*'nin Kürt beylerinin grup kimliğinin bir ifadesi olduğunu doğrulasa da; böyle bir iddiada bulunacak kadar tarihe sahip aristokrat bir halkın, aynı zamanda Osmanlı sistemine sadık kalan bir grup olduğu da görülmektedir. Kürt kimliğine yönelik bu yaklaşımın Kürtçe konuşan sıradan köylüleri içermesi ise olasılık dışı gözükmektedir.

İngilizceden çeviren: Alp Kanlık

Kaynakça

- Ali, Mustafa. 1979. *Mustafa Ali's Counsel for sultans of 1581*. Wein: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Aziz. 1985. *Kanun-name-ı Sultanı li 'Aziz Efendi*. Harvard: Harvard University.
- Bitlisi, Prince Sharaf al-Din. 2005. *The Sharafnama Or the History of the Kurdish Nation*. Translated by M.R Izady. California: Mazda, 40.
- Bruinessen, M van. 1992. *Agha, Shaikh and State*. New York: Zed Books.
- Bruinessen, M van. 2003. "Ehemdi Xani's Men u Zin and Its Role in the mergece of Kurdish National Awareness." A Vali. (ed.) *Essays on the Origins of Kurdish Nationalism* Mazda Publishers, 40-57.
- Bruinessen, M van, & H Boeschoten. 1988. *Evliya Çelebi in Diyarbakir*. Leiden: Brill.
- Hassanpour, Amir. Jul-Aug 1994. "The Kurdish Experience ." *Middle East Report*, no. 189. 2-7.
- Hassanpour, Amir. 2003. "The Making of Kurdish Identity: Pre-20th Century Historical and Literary Sources." A Vali. (ed.) *Essays on the Origin of Kurdish Nationalism*. Mazda Publishers, 106-162.
- İlhan, M M. 2000. *Amid (Diyarbakır)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basimevi.
- Imber, C. 2002. *The Ottoman Empire 1300-1650*. London: Palgrave.
- Jwadih, W. 1960. *The Kurdish Nationalist Movement: Its Origins and Development*. Syracuse University.
- Kendal. 1993. "The Kurds Under the Ottoman Empire." G. Chailand. (eds.) *A People without a Country; The Kurds and Kurdistan*. Zed Books Ltd.
- Khalifa, Mustafa ibn Abdullah Katib Chalabi Haji. 1837. *Kashf al-zumun*. G Fluegel. (ed.) Vol. II. Lepizig, . Entry 2230
- MacDowall. 2000. *A Modern History of the Kurds*. London: I.B Tauris.

- Menage, V L. January 15 2008. "Bidlisi, Idris." *Encyclopaedia of Islam*. P Bearman, Th. Bianquis, C E Bosworth, E van Donzel & W P Heinrichs. (eds.) Brill online.
- Murphey, R. 2003. *Ottoman Warfare 1500-1700*. London: Routledge.
- Naficy, Said. January 15 2008. "Bidlisi, Sharaf al-Din Khan, commonly known as Sharaf Khan." *Encyclopaedia of Islam*. P. Bearman, Th. Bianquis, C E Bosworth, E van Donzel & W P Heinrichs. (eds.) Brill Online,
- Özkırımlı, U. 2000. *Theories of Nationalism* London: Palgrave.
- Özoğlu, H. 2004. *Kurdish Notables and the Ottoman State*. Albany: The State University of New York.
- Sevgen, N. 1982. *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri: Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi*. S K Şerefoğlu & H K Türközü. (ed.) Ankara:Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Soltani, Anwar. 2006. "The Sharafname of Bitlisi: manuscript copies, translations and appendixes." *International Journal of Kurdish Studies*.
- Şerefhan. 2006. *Şerefname Kürd Tarihi*. İstanbul: Deng Yayınları.
- Yıldız, H. 1996. *XX. Yüzyıl Başlarında Kürd Siyaseti ve Modernizm*. İstanbul: Nujen Yayınları.

Siyasal İktidar Kapsamında Edebiyat ve ‘Ulusal Alıntılar’: Genesis*

Derviş Aydın Akkoç*

“... Toplumlarımızın ve tarihsel cemaatlerimizin kökleri hakkında şeyler duyuyoruz... Ama insan, ağaç değildir. Kökleri yoktur, ayakları vardır, insan yürür.”

Juan Goytisilo, ‘Metaforas de la migracion’, (2004)

Murat Belge’nin Kasım ayında İletişim’den çıkan *GENESIS ‘Büyük Ulusal Anlatı’ ve Türklerin Kökeni* adlı son kitabını değerlendirmeden önce kitapta sıkça geçen kimi kavramlara –gelenek, anlatı, öz, kök, köken, icat vb.- yönelik bir arka plan oluşturarak ve bu arka planın oluşturacağı bağlamdan hareketle kitabın değerlendirilmesi yapılacaktır. Belge, bu kavramlara kitabının “Giriş” kısmında değiniyor ve bu kavramlara ilişkin analizlerinden sonra ortaya çıkan sonuçları eleştirdiği eserlerde somutluyor. Çalışmasının son bölümünde de bu kavramlara, bu kez daha kapsamlı bir biçimde yeniden dönerek çalışmasını sonlandırıyor. Oldukça hacimli olan bu kitabın omurgasını bahsettiğim kavramların oluşturduğunu düşündüğümünden sağlıklı bir değerlendirmenin yapılabilmesi için kabaca da olsa bir “bağlamsallaştırma”nın gerekli olduğu kanısındayım.

Batı’nın iki bin küsur yıllık siyaset ve felsefe geleneğinin metafizik unsurlarıyla hesaplaşan ve mümkün olduğu ölçüde mevcut metafizikten ‘kopmayı’ hedefleyen siyasi/felsefi karşı argümanlar, on dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde birbirlerinden habersiz olan iki Alman filozof tarafından sistematik denebilecek bir aşamaya getirilip neredeyse zirveleştirilmişlerdir. On

* Bu metnin hazırlanmasında sunduğu kaynakları ve son derece derinlikli eleştirileri ile kendisinden büyük ölçüde istifade ettiğim İstanbul Bilgi Üniversitesi’nden edebiyat hocam Dr. Yalçın Armağan’a teşekkürü bir borç bilmekteyim.

** İstanbul Bilgi Üniversitesi, Tarih Bölümü Öğrencisi.

dokuzuncu yüzyılın ortalarında, K. Marx ve F. Nietzsche, Almanya'da Hegel'in öznelci diyalektik felsefesi ve Yeni-Kantçılığın savları şahsında cisimleşen Batı metafiziğine cepheden savaş açarlarken esasında Antik Yunan'dan modern zamanlara evrilerek gelen ve uzun yıllar insan zihni üzerinde egemenliğini kurmuş olan siyasi/felsefi argümanları ve onların bağlı bulunduğu paradigmayı yapısal diyebileceğimiz değişikliklere uğratmışlardır.

Marx'ın ve Nietzsche'nin Batı'nın değerler hiyerarşisine kısa devre yaptırarak metafizik algının sürekliliğini kesintiye uğratan pratikleri, kendi özgün ve yaratıcı yataklarında, nihayet H. Arendt'in "felsefi sistemleri veya o sırada kabul edilmiş değerleri 'başasağı getirme' hareketi" (Arendt, 2006: 49) olarak niteleneceği 'gelenekten modern kopuş'¹ aşamasına ulaşmıştır.

Bu gelenekten modern anlamda kopuş için metafiziğin kavramlarının neredeyse tamamı eleştiriye tabi tutulur. Marx, Hegel'in 'töz', 'tin', 'bilinç', 'mutlak tin' gibi kavramları ile çarpışırken Nietzsche de algısını 'ahlâk'ın tarihine ve yine ahlâkın güncel siyasi ve toplumsal gelişmeler üzerindeki etkilerine yoğunlaştırmıştır. Kant, Hegel, Schopenhauer gibi filozoflar Nietzsche'nin "sert" eleştirilerinin merkezinde yer alan başlıca isimlerdir.

Hesaplaşılan kavramlardan biri de 'köken' kavramıdır. Bu kavramın eleştirisi Marx'tan ziyade Nietzsche'de önemli bir yer teşkil etmektedir. Köken kavramının içinde yer aldığı metafizik söylem ya da felsefi sistemler, kaçınılmaz bir biçimde 'öz' kavramını da söyleminin içine yerleştirip yürürlüğe sokmaktadır. Bunun sonucu olarak da, kökeni ele alınmaya çalışılan şey'e mevcut metafizik söylemce verili bir geçmiş ve değişmezlik özelliği atfedilmeye başlanır. Zaman içinde değişmeden kalabilen, yapısında herhangi bir dönüşümü yaşamayan bu öz ve kök/köken kavramları, Nietzsche'ye göre ahlâkın mevcut yaşamdaki hemen her şeyi 'idealize' etmesiyle ilintilidir.

Nietzsche'nin köken ve öz kavramlarına yaptığı eleştirilere geçmeden önce onun ahlâkın en büyük ikiyüzlülüğü olarak nitelendirdiği 'ideal' kavramına yaptığı eleştirileri ele almalıyız. Nietzsche'nin 1887'de kaleme aldığı *Ahlâkın Soykütüğü* adlı kitabının ilk bölümünün sonlarına doğru, 'ideal' kavramına ve ideal olan şey'lerin nasıl yaratıldıklarına yönelik uzunca bir aforizma yer alır. İdeallerin nasıl üretildiğine bakmak her şeyden önce cesaret isteyen bir pratiktir ve bu pratik için kişinin yeteri kadar meraklı ve atak olması gerekmektedir. Cesaret ve merak sahibi kişinin bunu yapması için ideallerin imal edildiği 'aşağılarda' (Oysa Platon'dan beri idealler her daim 'en üsttedir' ve bu yukarıda bahsettiğimiz değerler hiyerarşisinin başasağı çevrilmesinin Nietzsche'deki örneklerinden sadece biridir.) yer alan 'karanlık deliğe' bakması gerekir. Bu karanlık delik esasında ideallerin üretildiği, tıka basa intikam, nefret ve hınç gibi duygularla yüklü büyük ve kötü kokular saçan bir mahzen, "biz iyiler-Bizler âdiliz" diye sesler çıkaran öznelere yer aldıkları büyük bir fabrikadır. Aşağıya bakan meraklı ve cesur insan, bu karanlık ve ürkütücü mahzende ideallerin nasıl ve neden üretildiklerinin ahlâki referans unsurlarını yakalar ve fakat en sonunda vardığı sonuç, kötü havasıyla bu büyük fabrikada üretilen şeylerin *yalan*'dan başka bir şey olmadığını fark etmesidir (Nietzsche, 2003:55). İdealler yalan olduklarından temsilini üstlendikleri kav-

ramlar da (doğruluk, erdem, iyilik, kötülük, güzellik vb) büsbütün yalıdır. Nietzsche için ahlâk, değişmez bir öz ve köken ile ilişkisi olmayan, sonradan “icat edilmiş” en büyük yalanlardan biridir.

Anlaşılabacağı üzere ideal’in kökeni yoktur, kökensizdir. Sonradan üretilmiştir. İdealler, ahlâka içkin kimi iktidar mekanizmalarınca, içlerindeki kin ve nefret unsurları manipüle edilip yalanlar silsilesi olarak toplumsal-tarihsel düzlemde dolaşıma sokulur. Dolaşımda olan yalanlar –kökeni olmayan idealler– öznelerince “düşmanlarını boyunduruk altına alma”nın silahlarına dönüştürülür. Buradan sonra da mevcut yalanlar, ahlâkın sınırlarından siyasetin “güç” ile şekillendirilen egemenlik ilişkileri mıntikasına geçiş yapar ve iktidar ‘oyunları’ içindeki yerlerini almaya başlar.

Köken sorunu Nietzsche’de ‘bilgi’ söz konusu olduğunda da gündeme gelmektedir. M. Foucault, *Bilginin Arkeolojisi*’ni yazarken Nietzsche’nin bilgi hakkında yazdığı aforizmaların fazlasıyla etkisi altındadır. Hatta denebilir ki, Foucault’nun ünlü “bilgi-iktidar-söylem” formülasyonundaki ‘bilgi’ ve ‘güç’ kavramları Nietzsche’nin argümanları olmaksızın yaratılamazlardı. Foucault, Mayıs 1973’te verdiği bir konferansta –Hakikat ve Hukuksal Biçimler- bilgi konusuna yeniden döner ve Nietzsche’deki bilgi anlayışından hareketle hakikat ve hukuk arasındaki ilişkiyi yeniden ve bambaşka biçimlerde tanımlamaya kalkışır. İfadelerine Nietzsche’den bir alıntı yaparak başlar. Alıntı şöyledir: “Sayısız güneş sistemlerinin ateşiyle yıkanmış evrenin bir köşesindeki bir kıvrımda bir gün bir gezegen ortaya çıktı, gezegenin üzerinde zeki hayvanlar bilgiyi keşfettiler. Bu, ‘evren tarihi’nin en gurur verici ve en yalancı dakikası oldu” (Foucault, 2005: 168).

Foucault, bu alıntıdaki ‘bilgiyi keşfetme’ ifadesine eğilerek Nietzsche’de keşfetme/icat etme sözcüklerinin nasıl ve neden kullanıldıklarını belirtir. Foucault’ya göre Nietzsche’nin polemik bir muhtevaya sahip olan metinlerinde sıkça geçen “icat” –Almanca *Erfindung*- sözcüğünü kullanmasının nedeni bu sözcüğün karşıtı olan “köken” –*Ursprung*- sözcüğünü kullanmak istememesidir.

Bununla ilgili *Şen Bilim*’den bir örnek sunar. *Şen Bilim*’de Nietzsche, Schopenhauer’i dinin kökenini sözümona tüm insanlarda var olan bir önceleme ile kabul etmesinden ötürü eleştirir. Bu önceleme, yukarıda bahsettiğimiz değişmeksizin kalan bir dinsel ‘öz’ kavramını ‘köken’ sözcüğünden hareketle tek tek tüm insanlarda var olan metafizik bir duygu ya da tasarım haline getirir. Buradan sonra Foucault, Nietzsche adına şöyle konuşur: “Oysa, der Nietzsche, tarih bu değildir, böyle tarih yapılmaz, olaylar bu şekilde cereyan etmemiştir. Çünkü dinin kökeni yoktur, *Ursprung*’u yoktur, icat edilmiştir, dinin bir *Erfindung*’u vardı. Belirli bir anda, dini ortaya çıkaran bir şey meydana geldi. Din imal edildi; önceden yoktu” (Foucault, 2005: 170).

1- Hannah Arendt, geleneksel hiyerarşilerin tersine çevrilmesi sürecinde *Vita Activa* (emek, iş ve eylem) ifadesi bağlamında Marx’ın ve Nietzsche’nin geleneğe yönelik yıkıcı hamlelerine rağmen bu düşünürlerde geleneğin “kavramsal çerçevesinin az çok dokunulmadan bırakılmasından ötürü gelenekten tam teşekküllü bir “kopuşun” gerçekleştirilemediğini yazar. (İnsanlık Durumu, s.49)

Büyük fabrikada imal edilen şey salt din ya da bilgi değildir; esasında toplumsal/bireysel yaşamı bir ucundan öbürüne kat eden tüm bir “değerler silsilesi”dir. İktidar bu değerler silsilesini yaratıp kendine özgü bir paradigma inşa ederken, bir yandan da hakikat oyunlarını oynamaktan geri durmaz. İcat edilen şeyler mahzenlerde yaşamakta olan ve kendilerinin yaşamın gerçek kurucu öznesi olduklarını kimi zaman çıplak şiddet kimi zaman şiddetin biçim değiştirmiş şekilleri olan ahlâki/siyasi buyruklar vasıtasıyla otoriter bir biçimde dayatır. Dayatmanın sürekliliği, etkisi altına aldığı kişinin tam teslimiyeti gerçekleşene değin kesintisiz bir biçimde sürer. İnsanlık –hâkim sınıfların denetiminde, tekil değil çoğul olan- kendi özgün gelişimi esnasında karşılaştığı güçlüklerden sıyrılıp amaçladığı ‘geleceğe’ yönelmek için varoluşunun belirli aşamalarında belirli birtakım kavramları gerçeklikle pek de ilişkisi olmasa dahi ortaya çıkarmış ya da Nietzsche’nin ifadesi ile “icat” etmiştir. Tarihsel/kültürel icatlar, egemenlik ilişkileri mntukasına geçince hızla “siyasallaşarak” iktidar ilişkilerince sarılıp sarmalanır ve sahip olduğu otoriteryan nitelik giderek daha bir belirginleşip keskinleşmeye başlar.

Siyasal iktidarın sürgit kılınmasına aracılık eden tarihsel/kültürel icatlar kendi içinde çeşitliliğe sahiptir; bir icat toplumsal yaşamda kalıcı olabileceği gibi tersine geçici bir süreliğine de var olabilir; önemli olan mevcut icadın toplumsal yaşama –buna dünü ve bugünü ile “toplumsal bellek” demek daha doğru olacak sanırım- yerleştirilmesi ve ondan da önce toplumsalın –artık çoktan siyasallaşmış olan toplumsalın- verili icadı şu ya da bu şekilde bünyesine dahil edebilecek konuma getirilmesidir. Çoğu zaman çeşitli çıkar isteklerinin, iktidar olma arzularının, egemenliğin temel aktörü haline gelme hırslarının tetiklediği, kısıktırıp yaratılmalarına zemin ve olanak hazırladıkları kurguya dayalı, ideal olanı eksen alan büyük ve tantanalı yalanlar olarak icatlar, büyük ölçüde modern çağın yaratımlarıdır. Kuşkusuz yukarıda bahsettiğim bağlam içinde siyasal ilişkilerin teşvik edip görünür kıldıkları yalanların tarihi çok eskilere götürülebilir; fakat kastedilen bu yalan üretiminin modernite ile yoğunlaşıp genelleşmesi ve hatta çoğu zaman yalanlar olarak algılanmaktan dahi azade olup hakikatin ta kendisiymişçesine toplumsal bellek tarafından kanıksanıp içselleştirilmesidir.

Toplumsal yaşamda hemen hemen her gözeneğe sinmiş, gündelik pratiklere değin nüfuz etmiş olan iktidar ilişkilerinin ve bu ilişkilerle işlerlik kazandırmayı ve yeniden kazandırmayı temel strateji olarak belirleyen aktörler –asker, bürokrat, politikacı, baba, köşe yazarı, din ve bilim adamları vb.- bu işlerlik kazandırma arayışlarında neredeyse hemen hemen her vasıtayı kullanmaktadırlar. Bu vasitalardan biri hiç kuşkusuz tarihtir. Gerçekliğin sadık bir araştırmacı olan tarih, iktidarın mntukasında şimdiki zamanının denetimi ve kalıcı istikrarı için işlevselleştirilir ve iktidarın görkemli geleceğe uzanmaya dair genel stratejisinin taktik taşıyıcısı, destek ve dayanakçısı olur. Çünkü tarih de ‘söylem’ üretir; kişiler, durumlar ve olaylara dayanan tarih hâkim sınıfların egemenliğini kurma işlevinin vasıtasına dönüştürüldüğü andan itibaren gürlülüğü, haşın, yırtıcı ve keskin söylemler üretir ve nihayet üretilen –icat edilen- söylemler halihazırdaki öteki söylemlere –hukuki, ahlâki, politik vb.- eklenir ve onların destekçisi olur. Bu bağlamda tarih, öyle ki,

geçmişin bulanık katmanları arasında neredeyse toplumsal belleğin dahi kıyısından köşesinden çekilip unutulmaya yüz tutan en küçük bir jesti, mimiği, sembolü, eylemi, sözcüğü, edimi, etkinliği, bilinç işaretini, şekli dahi elindeki sondaj makinasıyla bulmaya çalışıp bir süre sonra geçmişin mahzeninden çekip çıkarır ve iktidarın mevcut genel söylemine yedekler. Bu söyleme yedeklenmiş tarihi 'gerçeklikler' gerçek olabileceği gibi uydurma da olabilir. Söz konusu olan şey, iktidarın egemenliğinin tesisi olduğunda geçmişin tozlu ve kırık dökük katmanları arasından çekilip çıkarılan şeylerin uydurma ya da hakiki olması değildir; tüm bu çekilip çıkarılan şeylerin toplumsal/bireysel yaşamda kabul görür olması, belirli bir işlerliğe sahip olup var olan bir boşluğu doldurmasıdır.

Siyasal iktidarın gelecek stratejisinin taktik taşıyıcısı olarak tarih bilindiği üzere 'anlatıya' dayanır ya da anlatıyı merkez alır. Tarih sözcükler, cümleler aracılığıyla anlatı yaratımı faaliyetidir; geçmişin şurasında, burasında kalmış bir olayın kaynaklar referans gösterilerek yazıya aktarılması ve nihayet yazının bizatihi kendisinin araçsallaştırılmasıdır. Metinlerin yeniden ve yeniden yaratılması ve yaratılmış söylemlerin dolaşıma sokulması ile iktidar kalıcılığını pekiştirip yoğunlaştırır. Anlatılan bir cinsin, bir sınıfın, bir ırkın tarihi olabilir fakat nesneleştirdiği şey her ne olursa olsun, inşa edilen anlatılar her defasında iktidarın hakikat oyunları içindeki yerlerini alırlar.

Belirli bir dönemde egemen tarihsel anlatının kimi zaman tersi yönde, ona karşıt olarak yaratılmaya başlayan alternatif tarih anlatısı, -kırılma, büzülme ya da kopuş anları- karşı-tarihlerin üretilip icat edildiği anlardır. Egemen tarih anlatısının içinden ona rağmen yükseltilmeye çalışılan karşı-tarih anlatıları aslında mevcut toplumsal-siyasal yaşamdaki güç dengelerinin çalkalanmasının bir neticesi olarak ortaya çıkan söylemsel yer değiştirme halleridir. Başka bir deyişle, çatışan söylemlerin bir tür zemin kaybına uğramasıdır. Alternatif tarih anlatıları çökmekte, yıkılıp dağılmakta olan bir iktidardan ve onun artçı etkilerinden doğan görece yeni anlatılardır; anlamlar önceki iktidar ilişkilerinin sabitlediği koordinatlardan sökülüp başka koordinatlarda yeniden kodlanırlar. Fakat kodlanan her anlam, kadim bir ilke üzerinden hareketine devam eder: "İktidarım, çünkü daha eskiyim", "toprağın gerçek sahibi benim çünkü köklerim sanıldandan çok daha öncelere uzanmaktadır", "zaman içindeki kimi dönüşümlerim, sabitliği ve değişmezliği başat unsuru olan öz'ümden yozlaşarak uzaklaşmamın bir sonucudur", "ondan kimi nedenlerle uzak düşmemle ilgilidir."

Modernitenin 'icat ettiği uluslar' bir kez bu karşı-tarih ve onun şaşıla anlatısı ile 'tekevvün' ettiğinde/ettirildiğinde artık yapılması gereken olabildiğince "en eskiye" yönelmek ve en eski üzerinde hak iddia etmektir. En eski üzerindeki hak iddiası şimdinin teminatı gibi bir işleve sahipken aynı zamanda geleceğin de ipotek altına alınıp iktidar ilişkilerince rehin tutulmasıdır. Bellek yaratımına yönelen tarih anlatısı, geçmişin ilişkileri içindeki en küçük bir ayrıntıya dahi teğet geçmez, onun için en önemsiz ve silik şey dahi anlatının nesnesi olup iktidarı kıvamaştırıcı bir değere sahiptir. Foucault, şu ifadeyi belirtirken sanırım yukarıda anlatılmaya çalışılan şeyi dile getirmek-

tedir: “Tarih, ritüeller gibi, kutsallaştırma ayinleri gibi, cenaze törenleri gibi, ayinler gibi, söylence anlatıları gibi, bir iktidar yaratıcısı, bir iktidar yoğunlaştırıcısıdır” (Foucault, 2003:78).

Geçmişin hemen hemen her ayrıntısını yedeğine alan, ihtişamının parıltısı ile gözleri kamaştıran, gücü ve kuvveti ile büyüyeyip etkisizleştiren ve tüm bu olup bitenlerden sonra hukuksal zincirleri uyruklarının boyunlara sarıp sarmalayan bu körleştirecek köleleştiren tarih anlatısı kuşku yok ki siyasal anlatının bir parçasıdır. Tarihsel-siyasal anlatıya bağlı olan bir başka unsur da, araçsallaştırmayı, tarih gibi, onun da gerçekleştirilmesinden ötürü edebiyattır. Edebiyat ve siyaset arasında da doğrudan bir ilişki vardır; bu ilişkisellik halini tayin eden şey de birçok şeyde olduğu gibi egemenlik ilişkileridir. Edebiyatın, siyasal iktidarın mıntıkasına yazınsal anlamda en fazla yaklaştığı an, romanın bir alt-türü olarak “tarihi romanları” birer eser olarak ortaya çıkarıldığı anlardır.

Tarihi roman çoğu zaman “olay örgüsünü” kurarken gerçek tarihle olan ilişkisini keser, ya da olay örgüsü esnasında kurgu, gerçek tarihi bir süreliğine askıya alır ve bunun yerine “icat edilmiş” bir geçmiş çıkarır. Bu icat edilmiş geçmiş, yazarın içgüdülerinin tatminine değil tam da o andaki egemen iktidarın arzularına yöneliktir. Egemen iktidarın yukarıda bahsedilen gelecek stratejisinin hizmetine sunar kendini.

Edebiyat iktidarın şatafatlı tarihini, debdebeli gelişimini kurgu aracılığıyla icat edip toplumsal/kültürel yaşama dahil ederken esasında siyasal iktidarın söyleminin mıntıkası dahilindedir. Bu mıntıkadaki belki de en gür ve hırçın olduğu yer ise “ulusal anlatı” olarak tarihi romandır. Uluslar da bir bakıma belli iktidar mekanizmalarınca tarihin inşa işlevselliğinin de desteğiyle belirli iradi edimlerin ısrarcılığı sonucu sonradan yaratılmışlardır. Tahayyül edilen, sınırları çizilmeye çalışılan “ulus, hayal edilmiş bir siyasal topluluktur-kendisine hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. *Hayal edilmiştir*, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamalarının hayali yaşamaya devam edecektir”(Anderson, 1995: 20). Anderson’ın bu ifadeleri biraz marjinal gibi gözüксе de esasında belirli bir gerçekliğe işaret etmektedir. Hayal edilen bir cemaat olarak ulus “hakikatte” var olan bir topluluktur fakat bu böyle de olsa, belirli bir zaman ve mekânsallık düzleminde yaratılmış, inşa edilmiştir. Burada şunu belirtmek de gereklidir. B. Anderson’ın hayal edilen bir cemaat olarak ulus’u, “icat” ve “hayal” sürecinde belirli bir varoluşa tekabül ettiğinden “yaratım” süreci ile ilişkilidir; yoksa “sahtekârlık” ya da “uydurma” ile değil. Siyaset ile ilişkisi girift ve çetrefil bir muhteviyata sahip olan bu edebiyat pratiğinin makul düzeyde anlaşılabilmesi, dar edebi okumalar aracılığı ile yeteri kadar mümkün kılınamaz. Ulusal anlatı olarak bir tarihi romanın neden ve hangi gerekçelerle yaratıldığının bilinebilmesi için anlatının sosyolojik etkisi, tarihsel ve güncel bağları, ideolojik karakteri, hukuksal/politik özellikleri gibi çok sayıda unsurun birarada eşzamanlı olarak okunması gerekmektedir. Ulusal anlatıları eksen alan romanlar esasında kuruluş romanlarıdır; burada kuruluş, ulu-

sun ortaya çıkışının –icat edilisinin- başlangıç noktasından hareketle adım adım yaratılması sürecidir.

Ulusal anlatılar hiç kuşku yok ki, anlatısını mümkün kılmak için geçmişin katmanlarına yönelir; katmanlar arasında ulusa ait olduğunu tasavvur ettiği hemen her şeyi şimdiki zamanda işlemekte olan ‘öz’e eklemeye çalışır; öz geçmişin karanlık dehlizlerinde bakmasını bilen gözler için tüm şaşaası ile zamanın ve mekânın sürekli değişim/dönüşümüne rağmen başlangıçtan beri sahip olduğu şekliyle parıldamaktadır. Tarihi romanlar da bu parıltıları yansıtan siyasal metinler haline gelir.

Öz kavramı yukarıda da bahsedildiği gibi köken kavramı ile beraber yürür-lüktedir. Ulusal anlatı romanları, kökene yönelir, onu ele geçirmek ister, fakat mevzu bahis olan şey bir kökenden ziyade icat edilen bir kurgudur, “geleceğin icadı” icadın gelenekselleşmesi ile iktidar ilişkilerindeki siyasal teçhizatla kendine has bir yer edinir.

Murat Belge’nin *GENESİS ‘Büyük Ulusal Anlatı’ ve Türklerin Kökeni* adlı kitabı bu gelenekselleşmiş icatlar, kurgular ve “yalanlar” üzerine kurulu, estetikten yoksun, teknik hatalarla yüklü olan bu edebiyatın deşifresi niteliğindedir. Kurulmakta olan –icat edilen- bir ulusal iktidarın geçmişin iktidar söylemiyle kurduğu çatışmalı ilişkiseliklerin edebiyatın mntikasına girer girmez hangi biçimlere büründüğünü ve mevcut ulusal iktidarın nasıl da dayanak bloklarından birisi haline geldiğinin ifşası olan bu çalışmaya daha yakından bakmak için yeterli bir bağlam oluşturulduğu kanısındayım.

Genesis ‘Büyük Ulusal Anlatı’ ve Türklerin Kökeni

Bilindiği gibi genel anlamıyla ‘modernizasyon’ süreci Batı Avrupa da dahil olmak üzere eşzamanlı olarak yaşanmamıştır. Modernizasyon süreci (ya da projesi) geleneksel toplumsal hiyerarşilere ve geçmişin sosyo-politik ilişkiseliklerine galebe çalıp etkisizleştirirken siyasal dönüşümü, esas anlamıyla ‘ulus-devlet’in yaratılması ile zirveleştirmiştir. 18. yüzyıl başlarında alttan alta etkisini gösteren, yüzyılın sonuna doğru ise artık iyice belirginleşen ulus-devlet ve ulusçuluk, öncelikle 1789 Büyük Fransız Devrim’i ile kendini görünür kılmış ve yine bu devrimin genel artçı etkilerinin yarattığı sonuçlar aracılığıyla da kendini siyasal yaşamda somutlaştırmıştır. Ulusçuluk zaman içinde, hızla Avrupa’nın diğer ülkelerine de yayıldı. Fransa’da başlayan ve giderek ivmelenen ulusçuluk/milliyetçilik akımı –ya da burjuva ideoloji- bünyesinde birden fazla etnik unsuru barındıran büyük imparatorlukların mezar kazıcısı oldu.

Modernleşme her coğrafyada eşzamanlı olarak yaşanmadığından imparatorluklara bağlı, modern öncesi (pre-modern) ulusların modernleşmeleri, uygun bir ifade ile “gecikmiş” modernleşme olarak tanımlanmaktadır. Sosyo-politik alt yapısını kapitalizmin oluşturduğu, hukuksal/kültürel dokusunu ise yükselmekte olan burjuva sınıfının “Aydınlanma” söylemi altındaki yenedün-ya algısının örgülediği modernleşme projesinin, Batı dışı toplumlardaki zamansal farklılığı modernleşmenin yapısında kısmi değişiklikler barındırırsa da muhteviyatında çok büyük farklılıklar –Batı’yı taklit ve kopya mantığının hâkim olmasından ötürü- göstermemiştir.

Geç modernleşen toplumlardan biri de Osmanlı'dır. 19 yüzyılın sonuna doğru İmparatorluk iyiden iyiye güçten düşmüş bir vaziyettedir; milliyetçilik, Osmanlının bünyesindeki çeşitli etnik yapılardan toplulukların modernitenin siyasal hamlesi olan ulusçuluk dalgasına kapılmalarına eşsiz bir zemin hazırlamıştır. İlk 1821'de kendisi de geç modernleşen sınır toplumlarından biri olan Yunanistan'ın Osmanlı'ya karşı başlattığı 'Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın zaferi sonucunu başlatan parçalanma süreci, yüzyılın sonlarında iyice hızlanmıştır. Geniş bir coğrafyada çoklu etnik ve dini organizasyonu ile Osmanlı (imparatorluğu) kaçınılmaz parçalanma trajedisini sancılılarıyla beraber yaşamaktadır.

Murat Belge, eserine Osmanlı'nın bu trajedisi üzerinde durarak başlar. Avusturya Bosna'nın ilhakını resmileştirir; Trablusgarb'ta, Balkanlar'da trajedi katlanarak büyür ve nihayet Birinci Dünya Savaşı yenilgisiyle trajedinin son perdesi oynanır. Osmanlı içindeki entelektüel kesim(ler) hiç olmadığı kadar bu siyasal buhranlar hakkında kafa yoruyor, bu kasvetli buhrandan çıkışın yollarını arıyorlardı. Dağılmakta olan toplumsal-siyasal organizasyonu yeniden ve daha sağlam bir biçimde biraraya getirmenin bir yolu olmalıydı. Turancılık mümkünlüğü uzak bir gelecek ütopyası, Osmanlılık ise bir çeşit iyimserlikti. Osmanlı'nın nihai yıkılışı kaçınılmazdı. Bundan ötürü "ne yapmalı" sorusunun yanıtı da kendi içinde elzemdi. Murat Belge, bu toz duman arasında "hayatı bir şekilde devam ettirmenin bir yolu bulunabilir miydi ve bunun formülü ne olurdu? Böyle zor bir zamanda, kendini topun ağzında hisseden kesimin 'Türk' kimliği üzerine düşünmeye başlaması, bütün 'gecikmiş'liğine rağmen kaçınılmazdı" (Belge, 2008: 7) diye başlar eserine. 20. yüzyılın başlarında "hayatı devam ettirmenin" yolları üzerine kafa yormakta olan kesimler bir 'kimlik' olarak 'Türklüğü' icat etmeye zorlanmışlardır. Ziya Gökalp ve Ömer Seyfettin'in öncülüğünde 1911'de Selanik'te çıkarılan "Genç Kalemler" dergisi (edebiyatta sadeleştirilmiş bir dil oluşturma, dış etkilere uzak bir gelişim sergileme gibi amaçları olan) tam da bu husus üzerinden yayına başlar ve bir siyasal-kültürel kimlik olarak ulusun inşası/yaratımı için öncelikle dil'in inşa edilip yaratılmasının gerekliliğini savunur.

Askeri yenilgilerin beraberinde getirdiği sosyo-politik yıkımın Osmanlı entelektüel kesimi üzerindeki etkisine kısaca değindikten sonra Belge, "kimliğin edebiyata dönüştürülmesi" hamlesinin metinler üzerinden değerlendirmesine geçer. Fakat bu metin analizlerine yönelmeden önce yukarıda anlatmaya çalıştığım "öz", "varoluş" gibi kavramların ulusal anlatılar açısından sahip olduğu niteliklere Avrupa'dan da örnekler vererek açıklık getirmeye çalışır.

Değişim ve dönüşüm gibi sözcükler "özcülük" (essentialism) açısından rahatsız edici sözcüklerdir. Değişim, sabitliği ile anlaşılan "öz"den kopma, köken'den uzaklaşma ve hatta ileri bir boyutta yozlaşmadır. Özcülük anlayışına "varoluş" her daim "öz"den sonra gelmektedir metafizik algısı hâkimdir. Felsefe uzunca bir süre değişip dönüşmeyen, verili ve öncelik kiplerine sahip bir "öz"ü, "varoluş"un öncesinde konumlandırmıştır.

Modernizm projesinin de belirli bir noktadan sonra teşvik ettiği bu algı, ulus inşası açısından önemli olmuştur; ulus ve onun kadim özü geçmişi katmanları arasındadır. Asıl mevzu bahis olan şey uzaklaşıldıkça yozlaşmaya, çürü-

yüp yok olmaya neden olan, o bir mekân olarak değil ama zamansal ruh olarak var olan öz’e ulaşmaya çabalamak, onu bulmak, ona yönelmektir. Tarihle irtibatlı ulusal edebiyat uluslaşma pratiklerinin yaratılması ve pekiştirilmesi için şimdiki zamanın –Foucault’nun ‘söylemsel şimdi-lik olarak belirttiği- içinden doğru geçmişe yönelir. Öz’ün kıyısında köşesinde dolayım olarak “kökeni”ni araştırır. Geçmişle irtibatlandırılan bu şimdi-lik’in gerekçesi salt şimdinin organize edilmesi değil aynı zaman da Belge’nin de belirttiği gibi aslında bir taraftan da “gelecektir.” “Gelecek’te ‘büyük’ olmak için kaybolan ve tarihin tabakaları altında kalan ‘temiz öz’ü o molozun altından çıkarmak ve bugün yaşayan insanlara neleri kaybettiklerini göstermek gerekir. Bu yapılırken belki ‘silkinip’ ya da ‘titreyip’ kendilerine dönmeleri sağlanabilir.” (s. 35)

Bu ‘temiz öz’ öncelikle siyasal ilişkiler, daha sonra da edebiyat tarafından yaratılan bir icattır esasında. Bu ‘öz’ü varoluştan önceye otoriter bir biçimde indirgeyen metafizik algı (20 yüzyılda J. P. Sartre, bu otoriter metafizik formülasyonu, “varoluş öz’den önce gelir” diyerek tersine çevirmeye uğraşmıştır ve bu uğraşısı da değerlerin tersine çevrilmesi açısından son derece önemli ve anlamlıdır.) edebiyatın roman türüne ve onun da bir “alt-türü” olarak ‘ulusal kuruluş’ romanları şekline büründüğünde ne gibi varyantlara ve değişkenlere sahip olmaktadır? Belge, siyasal söylemin teşvik edip tarihsel çarpık mantalitenin kışkırttığı bu ‘estetik kaygı ve değerlerden’ uzak romanların, yazarlarının zihninde eser üretilmeden önce halihazırda bulunan bir öz’ün esere yedirilme girişiminden başka bir şey olmadığını analizine girer. “Doğuş-köken” anlatılarının hangi stratejik yapılanmalarla kendilerini inşa ettiklerini ve toplumsal-bireysel bünyede yaygınlaştırdıkları ölçüde genel anlamıyla siyasal iktidarın “doğuş-köken” anlatısının nasıl da devamı olduğunun açıklamasına geçiyor. Eserde Belge, doğuş-köken anlatılarındaki hırçın ve ötekileştirici dili, yok etmeye meyilli siyasi söylemi deşifre ederken belirginleştirilmiş bir “yöntem”den olmasa bile –edebiyatta yöntem zaten tartışmalı bir sorundur- kitap boyunca incelediği romanları belirli bir okuma tarzı ile ele alıp eleştiriyor. Bu okuma ve değerlendirme tarzını M. Belge “symptomatic” okuma olarak adlandırıyor. Bu okuma “verili eseri, bağlı olduğu alanın egemen ideolojisi çerçevesinde” incelemek demektir.

Osmanlı’da 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyıl başlarında hareketlenen, yüz yıl içinde de devam ettirilen bu “doğuş-köken” ve ulusal anlatının egemen ideolojisi hiç kuşkusuz milliyetçilik ve hatta zaman zaman ırkçılıktır. Faşizmdir. Ulusal anlatı içinde Türk kimliğini inşa etmeye yönelmiş, tarih ile –çoğu zaman gerçek tarihle ilgisi olmayan kurgu eksenli tarih ile- ilişkiler kurup siyasal geleceğe yönelme ve “hayatı devam ettirme” stratejisinde, anlatıların öznesi kurulmakta olan ulusun ta kendisidir. Belge’nin eseri bu anlamda, bu milliyetçi/faşist edebiyatın, edebiyat eleştirisinde bir ilk olmasından ve benzerinin neredeyse hiç olmamasından ötürü “gecikmiş” fakat buna rağmen son derece kapsamlı bir eleştirisidir.

“Büyük Ulusal Anlatı”daki egemen ideolojik çerçeveyi inceleyerek başlayan değerlendirmelerin cisimleşmesi için üç kuruluş romanını eleştirisinin odağı-

na alıyor Murat Belge. Bunlar Kemal Tahir'in *Devlet Ana'sı*, Tarık Buğra'nın *Osmancıkı*, ve Erol Toy'un *Azap Ortakları* adlı romanlarıdır.

İnceleme ilk olarak Kemal Tahir üzerinden başlar. Tahir'in *Devlet Ana'sı* doğuş-köken anlatısını yukarıda da kısaca değinildiği gibi mekânsallıktan ziyade “belirli bir zamansallıkla” ve aynı zamansallığın “ruhu” ile irtibatlandırarak kuruyor. Kemal Tahir açısından amaçlanan öncelikle “Biz kimiz?”, “Nereden geliyoruz?”, “Bizi biz yapan öz nedir?” gibi soruların yanıtlarını bulmaya, icat etmeye çalışmaktır. Ve aslında bu sorular tüm kuruluş –Genesis- romanlarının başlıca sorularıdır. Bu soruların yanıtları aracılığıyla anlatının omurgası yapılandırılmaya çalışılır. Yanıtlar sürekliliği ve yoğunluğu ölçüsünde bu tür edebiyatın “söylem üreten” ekseninden modernizmin ulus-devlet genel eksenli paradigmasına zemin değiştirir, mevcut paradigmaya eklenir. Ulusal kültürün bir bütünlük arz eder tarzda yaratılması –icat edilmesi- için bu sorular hayati öneme sahiptir ve edebiyat bu hayati öneme sahip olan sorulara yanıt aramaya çalıştıkça çoğu zaman, ifadenin Althusser'deki anlamı ve kullanımı ile siyasal iktidarın “ideolojik aygıtları” içindeki kurumsallaştırıcı işlevini yerine getirmektedir. Buhranlardan, hezimetlerden ve yıkımlardan doğmakta olan bir yeni ulus için “seçkin” bir tarih gerekmektedir. Ve böylesi bir seçkin tarih yaratımında “entelektüel seçkinlerin yeni millete şanlı bir soykütüğünün saygınlığını yüklemesi ve bir milli mitos olarak bu geleneği cemaatle ilişkilendirmesi gerekir”. (Jusdanis, 1998: 51)

“Marksist” Kemal Tahir de “yeni millet” için şanlı bir soykütüğü arama işine yukarıdaki soruları sorarak girer. Devlet fikri merkezi bir önem arz eder; ona göre Türkler açısından devlet, tarihleri boyunca defalarca kurdukları bir cihaz, bir aygıttır. Sorunu, yani ulusun doğuşunu ve kökenini Osmanlı'nın kuruluşuna değin gerilere götürür Kemal Tahir. Asya Üretim Tarzı bağlamında Osmanlı Devletinin kuruluşunun coğrafi etmenlerini sıraladıktan sonra Tahir, coğrafyanın olumsuz şartlarından ötürü toplumsal organizasyonun “devlet” gibi güçlü ve yekpâre bir örgüt tarafından sürdürülebileceğini belirtir. Romanda Türk insanının meziyeti olarak köylülüğünü değil “devlet kuruculuğunu”(s.183) ön plana çıkarır.² Murat Belge, Tahir'in devlet vurgusunu sıklıkla belirtmesinden ötürü Tahir'in “devlet” şovenizmi yaptığını belirtir.

Roman, Ertuğrul Bey'in öldüğü tarih olan 1290'dan başlar ve Bilecik'in alındığı yıl biter. Belge, romanın “olay örgüsünü” ayrıntılarıyla sıralar. Romandaki “kötülük güçleri” anlamında negatif karakterleri ve nihayet toplumsal-siyasal organizasyon olarak Devlet'in Ana'laşmasına değin kitabı değerlendirir.

Tarik Buğra'nın *Osmancıkı* ise Osman Gazi'nin ölümü ile başlar ve yine Osman Gazi'nin ölümü ile biter; Osman Gazi Bursa'nın fethini beklemektedir ölüm döşeginde. Romandaki anlatı bu bekleme sürecinde gerçekleşir. Roman büsbütün “Cihân devletini kuran irâde, suur ve karakter”in serimlenmesi üzerine kuruludur. Tarihsel kişilikler (Osman Gazi, Ertuğrul Bey, Orhan bey vb) fazlasıyla savaşıklık, gurur, güç ve kuvvet gibi özelliklerle yaratılmışlardır. Güçlü bir soy güçlü olan bu kişilerin bağlı bulunduğu kavimden doğup çoğalmaktadır. Ve hatta öyle ki, “dünya” bu güçlü kişilerin içinde yer al-

dıkları “bir soy” ve bu soyun devlet kurma iradesinin oluşturduğu “bir ül-kü”yü beklemektedir.” (s.13)

“Solcu” Erol Toy ise *Azap Ortakları*’nda Kemal Tahir ve Tarık Buğra’nın ter-sine kuruluş, başlangıç anını Osmanlı Devleti’nin kuruluşuna ve mevcut ku-ruluşu üstlenen siyasal kişiliklere değin götürmez. Onun başlangıç anını Şeyh Bedreddin oluşturur. Erol Toy, egemen tarih içinden ona rağmen çıkan bir karşı tarih arıyor gibidir. Bedreddin, Erol Toy’da adeta Leninvari bir siya-sal dehaya, Marxvari bir teorik derinliğe sahiptir. “Ulusal Öz”ün edebi anla-tısının Erol Toy’daki inşası bir zulüm ve haksızlık makinası olan devlete kar-şı çarpışanların “kahramanca” direnmeleriyle ete kemiğe bürünmektedir. Tam da bu konuyla ilgili, yani devrimci söylemlerin kendi geleneklerinin üretilmesiyle ilgili olarak Eric Hobsbawm yerinde bir ifadeyle şunu belirtmek-tedir: “Devrimci hareketler bile yeniliklerini bir ‘halk geçmişi’ne (Saksonlara karşı Normanlar, Franklara karşı ‘nos ancetresles Gaulois’ –atalarımız Galli-ler-, Spartaküs), devrim geleneklerine (Engels’in Almanya’da Köylü Savaşla-rının önsözünde iddia ettiği gibi, ‘Alman halkının da bir devrimci geleneği vardır.’) ve kendi kahraman ve şehitlerine referansla sağlamlaştırmışlardır” (Hobsbawm, 2006: 16).

Erol Toy da Bedreddin³ direnişini işte tam da böylesi bir “gelenek icat” et-mek için kaleme almıştır. Bu icat edilen devrimci gelenek halkın belleğinde diri ve kuvvetli olan bir anı olmak zorunda değildir; değişiklik yaratmak is-teyen kesimlerin devrimci istemlerince popülerleştirilip siyasal propaganda-larına koşullanan, resmedilen, çizilen, seçilen ve kurumsallaştırılan bir gele-nektir. Toy da böylesi bir siyasal araç olarak kendi Genesis’ini inşa eder.

Belge, bu üç romanının doğuş-köken açısından sundukları başlangıç nokta-larını ele aldıktan sonra, Türklerin kökenini, anlatısının merkezine alan bu tarihi romanları yapısal diyebileceğim “öğelerine” ayırmaktadır. Romanlarda-ki “kadın”, “düşman”, “savaşçılık”, “kahramanlık”, “cinsellik” “kötüler”, “iyi-ler” gibi çok sayıda öğeyi⁴ ve bu öğelerde dile getirilen kin, hınç, öfke, mağ-rurluk, abartı gibi unsurları sıralıyor.

Düşmanlık öğesi ile ilgili olarak örneğin Kemal Tahir’in şu ifadeleri alıntıla-nır *Devlet Ana*’dan: “... frenk adamı, say ki kuduz canavardır. Kahpedir, kı-yıcıdır, allahı maldır, dini imanı soymaktır. Irzı, namusu, utanması, acması, sözü yemini hiç yoktur. Bunalırsa insan eti yer.” (s.184) Düşmanını “öteki-leştirip” kategorize eden bu üslup Belge’ye göre “...herhangi bir faşistin ha-yal gücünden geçirmedığı terimlerle bir Batı düşmanlığı”dır (s.59).

- 2- Metinde geçen yazarların romanlarından yapılan alıntılar doğrudan Murat Belge’nin eserinden aktarılmaktadır.
- 3- Şeyh Bedreddin’in edebiyatın anlatı düzlemine dahil edilmesi Nâzım Hikmet’te de mevcuttur. Murat Belge, Bedreddin’in Nâzım Hikmet tarafından tematikleştirilmesini “genesis kaygısı duyulmadan yapılan” bir tema-tikleştirme olarak tanımlar.
- 4- Bu öğeler Belge’nin çalışmasında hayli önemli bir yer teşkil etmektedir. Bununla birlikte bu öğelerin he-men tamamı ana başlıklara ilişkin alt başlıklar olarak ele alınıyor. Alt başlıkların bir hayli fazla olması çalış-mayı detaylandırıyor fakat okumayı da bir o ölçüde zorlaştırıyor. Murat Belge, söz konusu öğelerin hepsi-ne ele aldığı yazarlar açısından değinmektedir. İster solcu yazarlar ister milliyetçi-faşist yazarlar olsun, ister-se de İslamcı yazarlar olsun, bu yazarların hepsinde bu öğelere biçilen anlamlar hemen hemen aynıdır. Bu nedenle tek tek her yazarda bu “ötekileştiren” dili ele almayacağım.

Kadın ögesi de bu yazarlarda düşman algısından pek farklı değildir. Türk kimliği açısından soyun teminatı olarak iffet ve ahlâkla bezeli, cinselliği haza değil doğuma yönelik olan karakterler olarak yaratılırlar. Şehvet, arzu gibi cinsellik unsurları ise Türk kadınından ziyade “gavur” olarak ifade edilen Rum, Bizans gibi “öteki” ırkların kadınlarının sahip oldukları özelliklerdir.

Belge, son olarak ‘genesis’ romanlarındaki iki ögeye daha değinir. Bunlardan biri anlatıya belirli bir eskilik, zaman aşımı kazandırmak için yaratılmaya çalışılan dil olarak “arkaizm”; öteki ise gerçek tarih ile icat edilen tarih arasındaki kopukluk, bilgi yanlışlığı olarak “anakronizm”dir. Bu iki öge için üç romandan da epey örnek verdikten sonra çalışmasının birinci bölümünü bitirir.

Bu üç romanda edebileştirilmiş bir siyasal kimlik olarak Türk’ün inşası, icat edilişi, kuruluşu söz konusudur. Bu kuruluş gecikmişliğinin etkisiyle hırçın ve serttir. Dili ötekileştiricidir. Öz’e yönelir, onu yaşayıp güncelleştirmek ister, mevcut yitiklik ve yozlaşma hep bu *hayal edilen* Öz’den uzak düşme ile ilgilidir. Ulusal anlatıların bu kimlik yaratma serüvenlerinde içkin bir özellik olarak taşıdıkları milliyetçi söylem kesifliği ölçüsünde ırkçı söyleme katlanarak geçiş yapar. Bu milliyetçi söylemin ırkçılıkla kıvamlanıp daha da ceberutlaştığı anlatılar Türk edebiyatında Necati Sepetçioğlu ve Nihal Atsız’ın romanlarında kendilerine yer edinmişlerdir. Belge de kitabının ikinci bölümüne Sepetçioğlu’nun beş ciltlik romanının ilki olan *Kilit* adlı eseri ile başlar.

“Ülkücü” N. Sepetçioğlu, başlangıç anını Türkler’in Malazgirt Savaşı ile Anadolu’ya girmeleri üzerine kurar. Simgesel bir biçimde kullanılan *Kilit* savaşta bu kilidin açılması ile son bulur. Milliyetçi tasarıma göre şekillendirilen bu roman da Türk insanını aramaktadır, onun her şeye rağmen değişmeden kalan öz’ünü geçmişin tortuları arasından çekip çıkarmak arzusundadır. Bunu yapmaya çalışırken Sepetçioğlu, Belge’ye göre beş cilt boyunca “tekrardan ibaret, kendi içine kapalı, monoton ve sıkıcı”dır. Eserde Türk faşizminin düşünsel dayanakları, sınırları belirlenleşip somutlanır.

Genel anlamıyla faşizm, özelde ise Türk faşizmi ve onun edebiyat cephesi, Belge’ye göre “fizikselliği ön planda gelen bir ‘kahramanlık’ idealini benimserler. Bu, bir kere ‘millet’in ‘özü’dür. Hain olmayan her ‘Türk’, hatta bazen hain olanları bile, bu ‘öz’ü paylaşır.” (s.163)

Fiziksel olarak oldukça kuvvetli, savaşçı özellikleri ile düşmanlarının korkulu rüyası olan bu ‘kurmaca’ Türk’ün kendine has değişmeyen pozitif özellikleri ise “adalet”, “doğruluk”, “iyilik”, “merhamet”, “hoşgörü” gibi çok sayıda “idealleştirilmiş” ahlâki değerlerdir. Toplum ve nitekim birey bu ahlâki değerler eşliğinde kurulup yüceltilmelidir.

Sepetçioğlu’ndan sonra Belge, Nihal Atsız’ın romanlarına geçer ve ulusal anlatının Atsız’daki ifadesini ele alır bu kez. N. Atsız kuruluşu “Uzak Asya’ya” değin gerilere götürür *Bozkurtların Ölümü* adlı romanında. “Orta Asya’da, Ötüken’de doğan ve orada geçici bir yokluğa uğrayan Türk soyu Anadolu’da Kurtuluş Savaşı’yla dirilmiştir” diye yazar Murat Belge romanın Diriliş kısmını açıklarken. Kitap öyle tasarlanmasa da kısa bir zaman zarfında çocuk edebiyatı kitaplarından biri haline gelir. Belge’ye göre kitabın amacının okurlara

“ırkçı-milliyetçi-militarist bir dünya görüşü vermek olduğu besbelli, apaçık”tır. (s.206). Kitapta düşman saflarında “Çinliler” merkezi bir yer teşkil eder. (Türk’ün düşmanları meselesini Nihal Atsız oğluna yazdığı mektupta bir hayli geniş bir “düşman listesi” sıralayarak uzun uzadıya anlatmıştır. Ve aslında romanlarında ele aldığı düşman problematiği de mektubunda anlattığı, Türk’ü içeriden ve dışarıdan yok etmek isteyen kuvvetlerden başkası değildir.)

Nihal Atsız’ın ırkçı dünya görüşüne de yer veren Belge, diğer romanlarını da tek tek ele alır. Bu romanlarda dile getirilen faşist anlatının deşifresi için hiç de zorlanmaz Murat Belge, çünkü bu öğelerden fazlasıyla bulunmaktadırlar romanlarda.

Hem Sepetçioğlu’nun romanlarında hem de Atsız’ın romanlarında, Murat Belge ilk üç roman yazarının eserlerini değerlendirmek için yaptığı eleştiri tarzını devam ettiriyor. Yani romanları, yukarıda bahsettiğim –kadın, düşman, iyilik vb.- öğelerine ayırarak değerlendiriyor. Ve hatta kitabın ilerleyen bölümlerinde ele aldığı Peyami Safa, Abdullah Ziya Kozanoğlu gibi yazarların ulusal anlatı romanlarında da aynı eleştiri yöntemini kullanıyor. Aynı eleştiri yöntemini kullandığı farklı yazarların romanlarındaki öğelerin nitelikleri hemen hemen aynıdır; bu nedenle bu aynılıkları burada birbiri ardına sıralamak bir zaman kaybı olacaktır. Bundan sonra tek tek Murat Belge’nin çalışmasında ele alınan her yazarın eserindeki ulusal anlatı öğelerini ele almayacak sadece Belge’nin analizlerine dayanarak bu yazarların sorunsallaştırdıkları roman karakterlerini ve romanların gerisin gerisine uzanmaya çalıştıkları geçmişi ne olduğuna ifade etmeye çalışacağım.

Peyami Safa *Attilâ* romanında romanın isminden de anlaşılacağı üzere kuruluş mitosunu Hun lideri Attilâ’ya kadar gerilere götürür. Batı’nın imgeleminde bir barbar olarak yer edinen Attilâ’nın bu barbarlık imgesinden arındırılması işine soyunur Peyami Safa. Burada Murat Belge Peyami Safa şahsında bir anokronizmin altını çizer: “Hunlar Peyami Safa’da ‘millî’ coşkular yaşatsa da, yazarın Hunlara ‘millî’ özellikler atfetmesi tabii son derece *anakronik*. Türklerin ta başından beri bir *millet* (ve aynı zamanda *ordu*) olduğu efsanesini kuran ırkçı-Turancı ideolojiyle aynı şeyi söylemiş oluyor” (s.251).

Belge’nin çalışması Peyami Safa’dan sonra Kozanoğlu’nun Cengiz Han’ı sorunsallaştırıp ulusal anlatısını kurmaya çalıştığı *Kızıl Tuğ* adlı romanının değerlendirilmesine geçer. Attilâ ve Cengiz Han’ın Türk edebiyatındaki anlatının temel karakterleri haline dönüşmelerinin nedenleri rastlantı değildir. Belge’ye göre bu tutum “II. Meşrutiyet’ten beri, gelişen Türkçü akım, özünde militarist bir çekirdek taşıdığı için, öncelikle Cengiz Han ve Attilâ’nın romanlarını Türk tarihine entegre edilmesine çaba harcanması”yla ilişkilidir (s.280). Her ne kadar Cengiz “sarı-ırtan” olsa da anlatı bu durumu manipüle ederek durumu kurtarmaya çalışır. Anlatı, manipülasyon gıdasını ise “Güneş-Dil teorisinin” işlendiği, 1932’de Birinci Türk Tarih Kongresi’nde Türklerin tarihini kurup yükseltmeye çabalayan tarihçilerin “icat” ettikleri tarih söyleminden almaktadır.

Belge çalışmasındaki bir bölümü de gecikmeli olarak ‘ulusal anlatıya’ eklem-

lenen İslami Genesis'e ayırır ve "doğuş-köken" anlatısının İslami edebiyattaki örneklerine Yavuz Bahadıroğlu'nun *Turgut Alp* adlı romanı kapsamında değinir. Bu romanda öne çıkartılmaya çalışılan ulusun özelliklerinden biri de malumdur ki "dindarlık"tır. Kötülüğü Bizans ve Rumlar'da cisimleştirip iyiliği Türkler'de gerçekleştiren bu roman popüler roman teknikleri kullanılarak yaratılmıştır. Ulusal siyasal işlevinin yanısıra dini propaganda işlevi de göstermektedir yapıt. Diğer romanlarda olan anlatı teknikleri ve bu tekniklerde dile getirilen öğeler üç aşağı beş yukarı bu romanda da mevcuttur. Eserin bir "Romandan çok çizgi romanı akla getiren basit bir anlatı çizgisine oturduğundan" bahseder Murat Belge (s. 294).

Buradan sonra Murat Belge, en az Kemal Tahir kadar üzerine eğilip eserlerini eleştirdiği Halikarnas Balıkcısı'nın (Cevat Şakir) eserlerine ve onun zihniyet dünyasına geçer. Kitabın son bölümüdür. 'Mavi Anadolu' denilen akımın ne olduğunu ele alır Belge. Bu akımda da "genesis" öğeleri bulunduğundan bu akımın temsilcilerinin de eserleri incelenmelidir Murat Belge'ye göre. O nedenle akımın roman yazan tek kişisi olan Halikarnas Balıkcısı'nın eserlerini değerlendirmeye başlar. Diğer 'genesis' romanları yazarlarınınkinden biraz farklı bir genesis algısı vardır Mavi Anadolu akımının temsilcilerinin. Çünkü Mavi Anadolu akımı, Türklerin içinde yaşadıkları toprağın en eski ırkı olduğu yönündeki söylemsel hattan kurmaz anlatısını; bunun yerine "kültürel miras" ifadesi ön plana çıkarılır. Kültürler kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Sonra gelen daha önce gelmiş olanların kültürel birikimlerinden mirasçılar olarak faydalanır, onları sahiplenip içselleştirir. Kültürler arasında bir tür dostane geçiş gibi ele alınan bu "kültürel miras" söylemi esasında hiç de dostane bir biçimde kurulmamış, tersine sahiplenmenin yoğunluğu ölçüsünde baskıcı-otoriter bir şekle bürünmüştür. Bundan ötürü Ege'nin öte yakasındaki Helen dünyası olabildiğince acımasız bir biçimde aşağılanıp horlanırlar Cevat Şakir'in anlatısında. "Bir 'öteki' ve bir 'düşman'ın gerekli olmasının bir sonucudur" bu durum Murat Belge'ye göre (s.314).

Cevat Şakir kırklarda ve ellilerde yazdığı *Aganta Burina Burinata*, *Uluç Reis*, *Turgut Reis*, *Yaşasın Deniz*, *Gülen Ada* gibi çok sayıda romanında topraktan ziyade denizi Türk kimliğinin inşa edildiği bir mekân olarak ele almıştır. Yukarıdaki tüm romanların değilse bile *Uluç Reis* (1962) ve *Turgut Reis* (1966) adlı iki romanın "genesis" için örnek teşkil edebileceği hususunu dile getirir Murat Belge, çünkü "Cevat Şakir'in denize verdiği önem nedeniyle Türklerin denizcilikte en başarılı oldukları zamanı bir 'genesis' saydığı söylenebilir." diye yazmaktadır (s.344).

Belge, kitabın bu son yazarındaki genesis saplantısını uzun uzadıya anlatır, 'genesis' anlatısının tüm öğeleri Halikarnas Balıkcısı için de geçerlidir; o da diğer genesis yazarları gibi "kendinden" görmediği herkesi düşman kategorisi içine hapseder. Kullandığı dil haşin ve vahşi bir ırkçı dildir. Kadına yaklaşımı, erkek egemen sınıflı uygarlığın hiyerarşik yaklaşımının ayrımcı, aşağılayıcı dilinden pek farklı değildir. Sahip olduğunu düşündüğü "hümanizm"e yönelik fikirler de acımasız sertliğinin gölgesinde anlatı içinde kaybolup gider.

Son olarak, Murat Belge'nin değerlendirmeye çalıştığım bu son kitabında yukarıda ismi geçmeyen Halide Edip, Ahmed Hilmi, Melih Cevdet Anday gibi çok sayıda 'genesis' yazarından bahsedilmektedir; tüm yazarlar hakkında Belge'nin neler söylediğini yazmak olanak dışı olduğundan bu metin kapsamında sadece önemli olabileceğini düşündüğüm yazarlara değindim.

Sonuç

Edebiyatın siyasetin taşıyıcı vasıtası haline dönüştürülmesinin çok sayıda örneğini veren Belge'nin bu son çalışması, edebiyat eleştirisi tarihinde son derece önemli olan kendine has bir yere sahiptir. Edebiyatın 'Büyük Ulusal Anlatı'ların temel kurucu unsurlarından biri olduğunu belirten Murat Belge, mevcut edebiyatın bu kuruculuk esnasında anlatısında işlediği birçok şeyi aslında "icat ettiğini" belirterek eleştiriyi radikal boyutlarına vardiıyor. Murat Belge, ideal'lerin imal edildiği büyük 'fabrikaya' cesur bir biçimde eğilip bakıyor ve neredeyse tüm 'yanlıları' kapsamlı biçimde gün yüzüne çıkartıyor. Gün yüzüne çıkartılan yalıları oldukça sert, yıkıcı ve haşınler. Kimlik arayışında "hayatı devam ettirme" amacıyla kökene yönelmek isteyen yalıların bu istemleri esnasında kendilerinden olmayan, kendilerine benzemeyen kişileri nasıl da acımasızca aşağılayıp horladıklarını ve bundan ötürü de bu yalıların milliyetçilik ve faşizmin sularında kulaç attıkları belirtiliyor. Ulusal Anlatılar peşinde, Türk kimliğini öteki ulusların kimliklerini aşağılayarak icat etmeye çalışan 'genesis' yalılarına yönelik olarak M. Belge, çalışmasının sonunda şöyle sesleniyor: "... 'öz' diye, 'köken' diye bu kadar debelenmeyin, değmez." Çünkü ulusların ve onların şahsında ifadesini bulduğu varsayılan insan'ın kökleri yoktur, insan ağaç değildir. Yürür. Köken ve öz diyerek, siyasal kaygılar eşliğinde, estetik değerlerden uzak, baskıcı bir üslupla inşa edilen anlatılar, toplumsal-bireysel yaşamda olsa olsa "düşmanlık"ların inşasına yaramaktadırlar. Bunun yerine "insanlığın ortak" hislerinin içinde ifade edilebileceği bir söylemin yerleşmesi gerekmektedir.

Böylesi bir söylemin yeniden ve herşeye rağmen inşa edilmesi için ulusal olanı eksen alan tüm sosyo-politik anlatıların gelenekselleştirilmeye çalışılan statükoları sarsılmalı ve hatta mümkünse parçalanmalıdır. Anlatıların birbirlerine düğümlenerek yarattıkları otoriter/tahakkümcü söylemsel tanımlar, diğış yerlerinden yırtılıp atılmalı ve ortak hislerin içinde kendini özgürce ifade edebilecekleri "alternatif" bir söylemin inşası gerekmektedir. Kuruluşu esnasında kendisi dışındakini "ötekileştirmeyen" bir dil gerekmektedir. Düşmanca duyguları çıktıkları yerde etkisizleştirebilen bir "yeni" dil için yürürlükte olan dilin siyasal ilişkilerin cenderesindeki tıkanarak keçeleşmiş etkisinden kurtulması gerekmektedir. Bu kurtuluşun somut olarak görünür kılınması için eleştirinin kendisi bir kez meydana çıktığında kendi sınırlarını olabildiğince genişletip ötelere taşımak, radikalleştirmek durumundadır.

Görece 18 yüzyılda başlayan ve günümüze değin derinleşerek uzanan; siyasal-kültürel yaşama tüm ağırlığıyla bir karabasan gibi çöken milliyetçiliğın neden olduğu yıkımların insan dünyasında yarattığı ağır tahribatların giderilmesi kanımca biraz da bu radikallığa bağlıdır. Milliyetçi boğazlaşmalar düzeninde birbirlerini acımasızca kesip biçen, yok etme istemiyle benliğı yapan

tutuşan “hayali cemaatlerin” kendilerini imgelemin sınırlarından koparıp “gerçek” kıldığı yer kundaklanmış, tonlarca bombanın sel gibi indiği kentlerdir. Bu kentlerde yaşamları paçavraya çevrilen geniş yığınlardır. İnsan yaşamının fütursuzca kıymetsizleştirildiği günümüz modern ilişkilerinde egemen iktidarların siyasal söyleminin omurgasını *hâlâ* milliyetçiliğin oluşturması insanlığın genel trajedesinin katlanarak büyümesinden başka bir sonuç doğurmamaktadır. Bu sonucun somut göstergesi ise milliyetçiliğin etkisinde “akıl tutulması” yaşayan insanın iliklerine kadar zombileş(tiril)mesidir.

Dünyayı cehenneme çeviren, yaşamı katlanılır olmaktan çıkarıp zehirleyen, salgın hastalıklar gibi ruhsal yıkımlar yaratan, intiharvari yaşamlar örgütleyen, insanın en pespaye yıkım içgüdülerini seferber ederek onu acımasız canavarlar haline dönüştüren söylemin omurgasının yaratacağı tüm sarsıntılara rağmen kırılması gerekmektedir. Eklem yerlerinden kırılarak felç edilen bir söylem, doğası gereği parçalana parçalana yıkılacaktır. Bu karşı-yıkımın mümkün kılınması insan zihnini kuşatmış vaziyette olan geleneksel ahlâki değer yargılarının Nietzsche’nin “değerlerin yeniden değerlendirilmesi” ifadesiyle mi yoksa Karl Marx’ın “bilincin kitlesel dönüşümü” olarak tanımladığı “devrimci dönüşüm” ile mi gerçekleşeceği, günümüz yok oluşunu yaşayan insan, “ölü insan” göz önüne alındığında pek de önemli bir mesele değil gibi görünmektedir.

Ölü doğumların önlenmesi ve canlı yaşamın yeniden ele geçirilmesi için milliyetçiliğin kendisini gözü kör kıldığı tarih, edebiyat, marşlar, cenaze törenleri, kahramanlık fantazileri, gösterişli heykeller, şaşıla nutuklar gibi hemen birçok alanda onunla sakınmadan mücadele edilmelidir. Ulusal anlatıların çekirdeğindeki hınç ve intikam duyguları tam da bu alanlardan gıdasını alarak sertleşip hırçınlaşmaktadır.

Kaynakça:

- Anderson, Benedict. 1995. *Hayali Cemaatler, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Arendt, Hannah. 2006. *İnsanlık Durumu*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Belge, Murat. 2008. *GENESİS ‘Büyük Ulusal Anlatı’ ve Türklerin Kökeni*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Foucault, Michel. 2005. *Büyük Kapatılma*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, Michel. 2003. *Toplumu Savunmak Gerekir*. İstanbul: YKY.
- Hobsbawm, Eric. 2006. *Geleneğin İcadı*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Jusdanis, Gregory. 1998. *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür, Milli Edebiyatın İcat Edilişi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Nietzsche, Friedrich Wilhem. 2003. *Ahlâkın Soykütüğü Üzerine- Bir Kavga Yazısı*. İstanbul: Say Yayınları.

Türkiye’de İskân Sorunu ve Kürtler: Modernite, Savaş ve Mekân Politikaları Üzerine Bir Çözümleme

Namık Kemal Dinç

Joost Jongerden,
Türkiye’de İskan Sorunu ve Kürtler
Modernite, Savaş ve Mekan Politikaları
Üzerine Bir Çözümleme
Çeviren: Mustafa Topal
Vate Yayınları, 2008

Hollandalı araştırmacı Joost Jongerden’in, “Türkiye’de İskân Sorunu ve Kürtler” isimli kitabı, Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları illerde 1984’ten beri devam eden savaş sırasında yerleşim yerlerinin boşaltılmasını, insanların “yeniden iskâna” tabi tutulmasını ve “geri dönüş” sürecinde rehabilitasyon çabalarını inceleyen sosyolojik bir çalışma. Jongerden 2002-2005 gibi görece çatışmaların azaldığı bir dönemde çalışmalarını yürütmüş. “Kürt çalışmaları” konusunda dünyanın en önemli isimlerinden olan Martin Van Bruinessen’in kitabın sunuş kısmında yazdığına göre Jongerden; “...Kürt kırsal alanında süren rehabilitasyon çabalarını ve köye dönüş sürecini gözlemleyen tek akademik gözlemcidir.”

“Çatışma sonrası yeniden inşa konusuna özel önem veren Wageningen Üniversitesi’nde”, 1991 yılında, kırsal alan sosyolojisi üzerine lisansüstü eğitimi tamamlayan Joost Jongerden, *Vate Yayınları* tarafından Türkçe’ye çevirisi yapılan bu kitabı, 2006 yılında doktora tezi olarak aynı üniversiteye sunmuş. Önceki yıllarda Uluslararası Af Örgütü adına çalışmalar yapan Jongerden, 1996 yılında İstanbul’da toplanan BM İnsan Yerleşimleri Konferansı (Habitat) toplantılarına da katılmış. Kürtlerin sorunlarının görmezden gelinmesini protesto eden sivil toplum örgütlerinin düzenlediği “Alternatif Habitat” top-

lantılarına da katılan yazar, bu dönemde İstanbul'da "göç mağduru" insanlarla yüz yüze görüşmeler yapmış.

Jongerden, 2001 yılında tekrar İstanbul'u ziyaret ederek "göç mağduru" köylülerle yeniden mülakatlar yapmış, ardından Hollanda Bilimsel Araştırmalar Örgütü'nün (NWO) sağladığı ödenekle, "geri dönüş" sürecini yerinde izlemek üzere Diyarbakır'a yerleşen yazar, bölgeyi boydan boya gezerek gözlemlerde bulunmuştur. Üç yıl boyunca yürütülen gözlemlerin ve araştırmaların neticesi olarak ortaya çıkan bu kitap, sunuşun ve önsözün ardından yedi ayrı bölümden oluşmaktadır.

Kitabında göç ve iskân olgusuna odaklanan yazar, bir yandan olgunun tarihsel evrimine mercek tutarak karşılaştırmalı bir yöntem izlerken, diğer yandan aynı yöntemi politikalar ve kavramlar üzerinden yürütmektedir. Bu konuda kendisinin kullandığı "yeniden iskân" kavramı kilit bir yer teşkil edip, kitabın temel tezi ve önermesi konumundadır.

Yazar kendisine örnek olarak seçtiği Diyarbakır'ın dört köyünde derinlemesine incelemeler ve gözlemler ile geri dönüş ve rehabilitasyon çalışmalarını mercek altına almış. Özellikle "köye dönüş" konusundaki algılama hatalarına dikkat çekerek, köye dönüşün nasıl sorunlu bir kavram ve karmaşık bir olay olduğu ve yeni "yerleşim örüntüleri" yarattığı üzerinde durmuş.

Çeyrek asırdır devam eden savaşın taraflarının incelenip, profillerinin çıkarıldığı kitapta, köy boşaltmalarının amacı olarak tespit ettiği "kontrgerilla stratejisi" üzerinde durulmakla birlikte; TC devletinin idari yapılanması ve TSK'nın örgütlenme biçimi, istatistikî bilgilerle değerlendirilmektedir. Yine cephenin karşı tarafındaki PKK gerçekliğine dair, kuruluşundan, kırsal alandaki örgütlenmesine; öngördüğü savaş stratejilerine; Kürt toplumundaki yankılarına kadar objektif bir değerlendirme yapılmaktadır. Tarafların savaş stratejileri bağlamında kırsal alanın boşaltılmasının konu edinildiği kitapta, 1991 öncesi ve sonrası olmak üzere hedefleri ve politikaları iki ayrı döneme ayırmaktadır.

Jongerden'in sosyoloji biliminde alan çalışmasının ve örnek olay incelemesinin önemi kadar, mikrotarihçiliğin önemine de yaptığı vurgu ve Diyarbakır özgülünde bu yönlü yaptığı çalışma ve öne sürdüğü tezler, kitabını benzersiz kılan özelliklerdir. 1895 ve 1915 Ermeni olayları ekseninde Diyarbakır'daki yerel seçkinler arası gruplaşmanın Ermeni olaylarına yansımaları ve yazarın bu konuda öne sürdüğü tezler, hayli tartışma yaratacak niteliktedir. Genel kanının aksine; kıra ve aşiret yapısına dayanan Hamidiye Alayları'ndan ziyade, şehrin ileri gelen ailelerinin olaylara müdahil olduğu tespiti ve bu çerçevede Milli İbrahim Paşa ve Pirinççizadeler karşılaştırması, tarihe sorgulayıcı yaklaşmamız gerektiğini bir kez daha bizlere hatırlatıyor. Bu anlamda disiplinler arası karşılaştırmalı bir yöntem izleyen Jongerden, bugüne kadar kullanılmamış birçok kaynağı tartışmalara katarak dikkat çekici bir ürün ortaya çıkarmış.

Kitap, iskân ve yeniden iskân kavramlarına getirdiği açılımlar ve tartışmalar ile zihinsel evrenimize yeni ve önemli katkılarda bulunuyor. Kürtlerin 1980’lerde ve 1990’larda maruz kaldığı göç olgusuna dair kuramsal düzeyde açıklayıcı bir kavram ne yazık ki üretilememiştir. Çeyrek asırlık tarihimizin en büyük “sosyal felaketi” olmasına rağmen sorunun görmezlikten gelinerek, tarifi edilmekten kaçınılması tümüyle siyasi saikler sebebiyledir. Sorunu tarif ederken bugüne kadar kullanılan; “zorunlu göç” ya da “ülke içinde yerinden edilme” kavramları olgunun kapsamını yansıtamadığı gibi tarihsel perspektiften koparmakta ve uygulamanın ana mantığını vermemektedir. TESEV tarafından hazırlanan ve 2006’da kamuoyuna sunulan raporda* kullanılan “ülke içinde yerinden edilme” kavramı, uluslararası insan hakları hukuku kapsamında BM bünyesinde üretilmiş bir kavram. İç savaş veya çatışmalar nedeniyle bir grup insanın yerinin zorunlu veya keyfi nedenlerle değiştirmesini “ülke içinde yerinden edilme” olarak tanımlıyor. BM’nin bağlayıcılıktan ve yaptırım gücünden uzak “Yol Gösterici İlkeleri” kapsamında kullanılan bu kavram, sorunu devletlerin egemenlik hakları içerisinde değerlendirerek baştan ikiyüzlüce bir tutum takınıyor. Ayrıca maruz kalınan göç olayının etnik ve tarihsel boyutunu, sınırları aşan yönlerini görmezlikten geliyor.

Kürtler tarafından yaygınca kullanılan “zorunlu göç” kavramı da yeterince açıklayıcı olmayıp, belirsizlikler taşımaktadır. Öncelikle göçün kaynağındaki neden, bunu dayatan “zor”un kimliği ve güttüğü amaç, bu kavram özgülünde somutluk kazanmıyor. Nitekim devlet yetkilileri yaptıkları resmi açıklamalarda, köylerin güvenlik güçleri tarafından yakılmasını sürekli inkâr etmiş, yaşanan Kürt göçünde “zor” a dayalı bir etkisinin olmadığını ısrarla vurgulamıştır. Köylülere bir zor uygulanmışsa, bunun PKK gerillalarından geldiği, onların zoruyla köylerin boşaltıldığını kamuoyuna duyurmaktan da geri kalmamıştır. Dönemin TC Başbakanı Tansu Çiller’in helikopterlerin köylerini yaktığını söyleyen Dersimli köylülere “onlar Afganistan’dan gelen PKK helikopterleri” demesi hala belleklerde tazedir. Hakeza, 2005 yılında çıkarılan “Tazminat Yasası”nda da devlet köylerin boşaltılmasındaki rolünü belirsiz kılmakla kalmamış, basına ve raporlara yansıdığı gibi tazminat alma hakkını birçok yerde “köyümüzü PKK’liler yaktı” diyen dilekçeye imza atma şartına bağlamıştır.

Bu belirsizliklerin en önemli sebeplerinden birisi de, uygulamanın ikiyüzlüce, ismi konulmadan, yani görünürde bir plan ve şema olmadan, gizlenerek, fiilen yapılmış olmasıdır. Aradan yıllar geçmesine rağmen Kürtlerin yerleşim yerlerinin boşaltılmasına dair resmi bir yazı ya da belge ortaya çıkmış değildir. Bu konuda çıkarılmış bir yasa ya da karar da ortada yok. Sadece OHAL Valiliği’nin yetkileri kapsamında gerekli görüldüğünde bazı mekânların boşaltılabileceğine dair bir madde bulunmaktadır. Oysa cumhuriyetin ilk yıllarında 1920’lerde ve 1930’larda “mecburi iskân’a tabi tutulan Kürtler hakkında (tıpkı 1927’de ve 1934’de olduğu gibi) kanunlar çıkarılmış, göç edecek-

* Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası. TESEV Yayınları.2006.

ri bölgeler belirlenmiş, kaç kişinin göç edeceği, sayıları, iâşe ve barınma koşulları tespit edilmiş, bununla ilgilenecek resmi kurum ve kuruluşlar görevlendirilerek bir plan dâhilinde yürütülmüştür.

Jongerden'in kitabında kullandığı "yeniden iskân" kavramı, sorunu açıklamaya daha yatkın bir mahiyete sahip görünüyor. Fakat yazar "yeniden iskân" kavramını cumhuriyet tarihi boyunca yürütülen iskân politikaları bağlamında ele alıyor. Bunu yaparken, iskân (yerleştirme) ile yeniden iskân (yeniden yerleştirme) kavramlarını farklı anlamlarda kullanıyor. İlk kez imparatorluklardan ulus devletlere geçiş sürecinde gündeme gelen uygulamaların tarifi için kullanılan kavramın fikir babası, siyaset bilimci Robert Koehl, yeniden iskânı; "kontrol edilemez olduğuna inanılanların, hâkim olunan bir bölgeden uzaklaştırılması ve onların yerine kontrol edilebilir bir nüfusun iskân edilmesi" biçiminde tanımlıyor. Devletlerin uyruklarının özellikleriyle ilgilenmelerinin sonucu olarak gündeme gelen "yeniden iskân" uygulamaları, nüfus değişiklikleri ve etnik "temizlik" biçiminde tezahür ediyor. 20. yüzyılın başında üç büyük imparatorluğun parçalandığı coğrafyada kurulan yeni ulus-devletlerin pratiklerinde ve ulusçuluk algılarında bunlar kendini gösterir. "Bu yeni ulusçuluk kavramı, politik birliğin (devletin) sınırları ile kültürel birliğin (ulusun) sınırlarının birbirleriyle örtüşüklerini, bir devletin gücünün büyük ölçüde ulusu nitelendirdiğine inanılan özel kültürel kimlik idealine bu devlet uyruklarının ne derecede uyum sağladıklarıyla belirlendiğini kabul eder (Koehl, 1953: 231)."

Yani etnik, kültürel farklılıklar güçlü bir devletin ve ulusun inşası önünde engel olarak görülür ve devletin tüm uyruklarının aynı kültürü, kimliği ve ideali "özümsemeleri" dayatılır. Ulus-devletin mekâna yaklaşımını da bu bağlamda ele almak gerekir. Yeniden iskân ile "mekânın üretilmesi" kavramları birbirinden ayrılmaz. Mekânın üretilmesi ile güdülen amaçta, nüfusun yönlendirilmesi, "etnik mühendislik" çalışmalarıyla mekânın ulusal kılınması ve "ulusal insanın" yaratılmasıdır. Bu anlamda; Türkiye'de milliyetçi, hatta ırkçı söylemin kendini en çıplak bir biçimde dışa vurduğu yazılı metinlerin, iskân kanunları olması şaşırtıcı olmasa gerek. Haziran 1934'de çıkarılan 2510 sayılı iskân kanunu bunlar içerisinde çok özel bir yere sahiptir. Osmanlı'dan cumhuriyete iskân işleri uzmanı olarak hep görev başında kalan ve 2510 sayılı kanunun da mimarı olan, dönemin dâhiliye vekili Şükrü Kaya'nın ifadesiyle, gelmiş geçmiş en kapsamlı iskân kanunu olup, cumhuriyetin de en temel kanunlarından biridir.

Türkiye nüfusunu Türk ırkına mensup ve Türk kültüründen olanla olmayan biçiminde ikiye ayıran kanun, üç bölgeye taksim edilen "mekânı" Türklüğün çoğaltılıp hakim kılınması temelinde yeniden düzenlemeye ve yerleşime açıyor. Bilim insanı kimliğinin ödünsüz ismi İsmail Beşikçi; "Kürtlerin Mecburi İskanı" adlı kitabıyla kanunu sorgulayıp, Kürtler açısından değerlendirerek bu kanunu ciddi bir eleştiriye tabi tutmuştur. Jongerden ise kitabında Beşikçi'yi ve Kürtler adına yasayı değerlendiren başka kimseleri, kanunu sorgularken "dar ve eksik" kalmakla eleştiriyor. Kanunun sadece Kürt isyanlarını bastırmak için bir araç olarak çıkmadığına, aynı zamanda kanunun Türkler için

bir anavatan yaratmak hedefinde olduğuna işaret etmiştir. Anadolu’nun Türkler için bir anavatan olarak tasarlanması ve böyle bir misyonla yüklenmiş siyasi coğrafyaya dönüşümü İttihatçılarla birlikte başlar. Yine cumhuriyet rejimi de Anadolu’nun ulusal bakımdan sahiplenilmesi için çokça fikir yürütüp, uğraş içinde olmuştur. Konuya dair 1930’ların iki önemli fikir dergisinin (Kadro ve Ülkü) karşılaştırıldığı kitapta, dönemin önemli isimlerinden sosyolog Nusret Kemal Köymen’in görüşlerine genişçe yer verilmektedir. Toprak ile halk arasında yeni bir ilişki yaratılmasının zorunlu olduğunu, çıkarılan 2510 sayılı iskân kanununun bu temelde bir ulus inşasına olanak tanıyacağını savunan Köymen; köylülüğün halka dönüştürülmesi, ulusun bütünleştirilmesi doğrultusunda bir hayli kalem oynatmıştır.

Kırsal alanın kontrol altına alınması, köylülüğün halka dönüştürülmesi ve ulusun bütünleştirilmesi 1930’lar Türkiye’sinin çokça tartıştığı konular olmuş. Modernleşme ve ulus inşası çalışmalarının birlikte yürütüldüğünün kanıtı olan bu tartışmalarda ileri sürülen bazı çözüm önerilerinin bugün hala tartışılıyor olması dikkat çekicidir. Kırsal alanda yaşamayı ve devletle çok sınırlı bir ilişki içinde bulunmayı sorun olarak addeden bu zihniyetin sahipleri, bir yerleşim yerini ve zaman içinde orada filizlenen kültürün varlığını yok sayarak, kağıt üzerinde merkez-köyler, köy-kentler ya da şehirköyler inşa etmekle, yeni bir toplum yaratmayı tasarlamışlardır. Tarım ve sanayinin bir araya getirilmesiyle oluşturulacak *Tarsan*’lar, köy ve kent arasındaki çelişkiye son verecek *köy-kentler* veya en çok rağbet gören haliyle *merkez-köy* projeleri yıllarca tartışma gündemlerinden ve uğraşından eksik kalmamıştır. Kitaptan öğrendiğimize göre, bu projelerin uygulanması için devlet birkaç kez karar almış ancak uygulamada bu kararlar hep akamete uğramıştır. Bu yöndeki dikkat çekici kararlardan biri Aralık 1983’de bakanlar kurulu tarafından alınan merkez-köy projesinin uygulanması olup, bu uygulama kapsamında 4319 merkez-köy kurulması için bir liste yayınlanmıştır. Listede yer alan köylerin % 26’sının Kürt illerinde kurulacak olması elbetteki kararın en dikkat çekici yönüdür.

1990’ların ikinci yarısından sonra, boşaltılan köylerin yeniden yerleşime açılması konusu gündeme gelir. 1998 yılında “Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi” kapsamında yaptırılan araştırmalarda, köylerin boşaltılmasının büyük acılara sebep olduğu fakat kırsal alanın yeniden şekillendirilmesi anlamında merkez-köyler kurulması için bir fırsat olduğu ve bu fırsattan yararlanılması gerektiği tavsiye edilmiştir. Lakin ordu ve bölgede güvenlikten sorumlu diğer makamlar önerilere karşı çıkmışlar, bölgenin yeniden yerleşime açılmasına sıcak yaklaşmamışlardır. Bugün de aynı tutumunu sürdüren çevreler, kontrol dışı kırsal alanda gerillanın yeniden zemin bulacağından çekindikleri için “köye dönüş” önünde zorluklar çıkarmaya devam etmektedirler. Jongerden bu sorunlu “geri dönüş” sürecine dikkat çekerek, Diyarbakır’a bağlı İslamköy, Beruk, Matrani ve Mira köylerinde yaptığı gözlemleri ve araştırmaları bize sunmaktadır.

Türkiye’de “yeniden iskâna” tabi tutulan insanların sayısında net bir rakam olmadığı gibi, geri dönüşler konusunda da somut ve gerçek rakamlar bilinmemektedir. Gerçek istatistikî verilerin ortada bulunmaması, sorunu daimi

bir belirsizlik evrenine sürükleyip, gerçekliğine koşut bir değerlendirmenin yapılmasının önünü kesmektedir. Bu anlamda geçmiş “iskân” uygulamalarından ayrılan bugünkü “yeniden iskân” pratiği, oldukça bilinçli bir tarzda belirli bir planlama ve şemadan kaçınılarak icra edilmiştir. Benzer uluslararası deneyimlerden çıkarılan sonuçların ışığında, göçe zorlanan insanlar, merkez-köy veya kamp tarzı yerleşim yerlerinde toplu olarak bulundurulmaktan kaçınılmıştır. Tersinin yapılmasından, meseleyi görünür kılacağı, meseleye uluslararası bir boyut kazandıracağı ve belirli yerlerde biriken kitleyi radikal-leştirileceği düşünülerek ısrarla uzak durulmuştur. Bu şekilde gerçekleştirdiği eylemi inkâr eden devlet, suçlarını gizleyebildiği gibi, her türlü sorumluluktan da kendini azat etmiş oluyor. “Bazı açıklamalara göre Türkiye, 20. yüzyılın sonunda dünyada görülen yerlerinden edilen insanlarla ilgili ikinci en büyük örneğin yaşandığı bir ülke. Ne var ki uluslararası insan haklarıyla ilgili topluluklar, bu konuda hemen hemen hiçbir şey yapmamışlardır. Bu tepkisizlik, yerlerinden edilen vatandaşların (korunması ve bakımıyla ilgili) devletin herhangi bir sorumluluk almamasının sonucu, bunun nedeni de mağdurların ortada görülmemeleri (ABD, Mülteciler Komitesi, 1999: 1).”

İki Kitap - İki Dönem

Alişan Akpınar*

Bu yazı da, Kürtler ve tarihleri hakkında yazılmış ve birisi 1918, diğeri ise 1928 yıllarında yayınlanmış iki kitap üzerinde duracak; resmi devlet tezinin doksan yıl boyunca temel dayanağı olan bu kitapların, Kürtleri nasıl anlattığı ya da Türkleştirdiğini izah etmeye çalışarak, Osmanlı'dan Cumhuriyete İttihatçılıktan Kemalizm'e Kürt politikasındaki süreklilik takip edilmeye çalışılacaktır. Bu topraklarda Kürtler hakkında yayınlanmış ilk tarih ve sosyoloji kitaplarının İttihatçı-Kemalist "kalemşörler" tarafından yazıldığını düşününce İngiliz tarihçi A. Toynbee'nin meşhur sözünü hatırlamadan edemiyor insan...

Yeni ulus ve devlet tahayyülünde Türk'ten gayri bütün etnik varlıkları tehdit ve düşman olarak algılayan bu zihniyet, çözüm olarak "eritme" ve "yok etme"yi yani sürekli bir inkâr ile duruma göre imhayı hiçbir zaman elden bırakmamıştır. İşte bu sürekli inkâr politikasında dillerden düşürülmeyen; devletin ve toplumun önemli bir kısmında negatif "Kürt" imajının oluşmasına katkı sunan argümanların dayandığı "önemli" kaynaklar, burada bahsini yapacağımız kitaplardır. "Kürtlerin bir tarihi yoktur". "Kürtçe diye bir dil yoktur; Arapça, Farsça ve Türkçe karışımı anlaşılabilir bir şeydir". "Bunlar dağlarda ilkel bir halde yaşayan, kültürden, sanattan, medeniyetten uzak ilkel varlıklardır" ve daha ileri giderek "Kürt diye bir halk yoktur" gibi söylemler ilk defa bu kitaplar vasıtasıyla ortaya atılmıştır.

Hızlı bir değişimin ve yeni sınırların çizildiği bir dönemde yayınlanan ve yukarıda yazdığımız ortak argümanların kullanıldığı "iki kitap" arasında, on yıllık zaman farkına bağlı olarak elbette bir değişim ve "ilerleme" de olmuştur. Cumhuriyet rejiminin daralmış sınırlar içerisinde homojen bir ulus ve devlet inşasına girişmesi, Kürt politikasında ve resmi devlet söyleminde Kürtlere da-

* Araştırmacı, Osmanlı Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu üyesi.

ir daha rijit, keskin ve sert bir dil kullanımına yol açmıştır. Ancak konjonktürel farklara rağmen iki kitabın da Kürtlere dair söylemlerinde bir ilişkişellik, devamlılık ve birbirini tamamlayan bir bütünlük olduğu gözlerden kaçmamaktadır. Devr-i sabıka saldırmaktan kendini alamayan Kemalist cumhuriyet birçok politikada, söylemde ve tutumda olduğu gibi Kürtlere dair söylem ve politikalarında da devr-i sabıka takip etmekten ve güne uyarlamaktan geri durmamıştır.

“Kürdler -Tarihi ve İçtimai Tetkikat-” Kitabı Hakkında

Kitap; 1918 yılında Aşair ve Muhacîrin Müdüriyet-i Umûmiyesi neşriyatının üç numaralı yayını olarak basılmıştır¹ (Friç, 1918). İttihatçılar tarafından toplum mühendisliği yapmak üzere kurulan bu teşkilat (bugünkü adıyla “Aşiretler ve Göçmenler Genel Müdürlüğü”) o günkü Osmanlı sınırları içinde yaşayan farklı etnik ve dini gruplar hakkında “ilmi” araştırmalar yapmak amacıyla, başında Türkçülüğün ideologu Ziya Gökalp’in bulunduğu bir “komisyon” oluşturmuştur. “Türkmen Aşiretleri”, “Aleviler”, “Kürtler”, “Araplar” hakkında kitaplar yayınlayan bu teşkilat yeni bir ulus inşa etmek üzere yürüttüğü faaliyetleri “ilmi” çalışmalarla temellendirmek istemiştir. İnandırıcılığını artırmak ve tezlerini güçlendirmek için sahte isimlerle, yabancı yazar ve akademi adlarını kullanmıştır.

“Berlin Şark Akademisi” tarafından yayınlandığı söylenen “Kürtler” kitabının yazarı, üzerinde yazdığına göre Dr. Friç’tir. Oysa bugün, yapılan araştırmalar neticesinde bilmekteyiz ki, Dr. Friç adında biri hiçbir zaman var olmamış ve “Berlin Şark Akademisi” Kürtlere dair bu isimde bir kitap yayınlamamıştır. Kitabı, aslen bir emniyet görevlisi olan “Habil Âdem” ya da asıl adıyla “Naci İsmail Pelister” yazmıştır. Ancak kitap ciddiye alınsın diye de bir sahtekârlık yaparak Batılı bir bilim insanı sıfatıyla, “Berlin Şark Akademisi” gibi ciddi ve dikkate değer bir kurumun ismini kullanarak, sanki Batıda yazılmış tarafsız bir kitapmış gibi kamuoyuna sunmuştur.

Kitap, Kürtlerin kökenini inceleyen bir giriş yazısından sonra “Kürd Aşiretleri”, “İran Kürdleri”, “Bugünkü Türkiye Hududu Dâhilinde Bulunan Kürt Aşiretleri”, “Musul Vilayeti Kürdleri”, “Mervan Beyleri”, “Fazluye Prensleri”, “Küçük Luristan Prensleri”, “Hısn-ı Keyf Beyleri”, “Baban Beyleri”, “Bitlis Hâkimleri” gibi onlarca küçük bölümden oluşmaktadır. Ancak kitabı yazan kişinin yaklaşımını çözmek açısından giriş bölümü büyük önem taşımaktadır.

Kürtlerin asimilasyonuna teorik bir zemin hazırlamak derdinde olan yazar, çok incelikli bir dil kullanarak, Kürtlerin aslında Turanî (Türk) kökenli bir halk olduğunu ileri sürmektedir. Ancak doğrudan doğruya “Kürtler Türk’tür” tarzında bir söylemden ısrarla uzak durmaktadır. Zaten bu, kitabın yayınlandığı dönem düşünüldüğünde söylenmesi ve insanlara kabul ettirilmesi çok güç olacak bir tezdur bu. Döneme baktığımızda ortalıkta, İstanbul gazeteslerinde yazan, İttihat ve Terakki’nin içinde bulunan veya bir zamanlar kurucuları arasında yer almış, Kürtçe-Türkçe gazete çıkaran ve Kürt kimliği ile tanınan birçok önemli insan vardır. Kürt varlığı bu dönemde tartışılması bile imkânsız olan bir gerçektir.

Yazar öncelikle bazı iddialarda yer aldığı gibi Kürtlerin asla Arap, Gürcü ya da Kafkas ırklarından olmadığını “kanıtlayarak” başlar işine. Ardından; *“Kürdler’in bir devr-i tarihleri olmadığı için milli bir (hars-culture) larıda yoktur. Ve âdedleri zabt edilmemiştir. Yalnız Şeref Name sahibi, (Şeref han-ı Bitlisi) vardır ki bu zat Kürdler’in yegane müverrihidir.”* diyerek Kürtleri, tarihi ve kendine özgü bir kültürü asla olmayan bir millet olarak tanıtır ve bu “tezini” Kürt dili hakkında benzer “tespitlerle” güçlendirme yoluna gider. *“Bu lisan, kavaidine nazaran, “Hindu-Avrupai” şubesine mensub ve eski Farsi lisanın esasıyla bu günkü ve Şah Abbas zamanındaki İran lisanı arasında kalmış gibi görünüyor. Buna binaen, tam bir millet lisanı olmaktan ziyade muhtelif tesirat altında kalmış bir lisan addolunabilir. Bilhassa şayan-ı kayıddır ki, Kürd kabileleri arasında müşterek olan kelimeler, Kürd, Pehlevi, Zend, Kadim Farsi kadim kelimeleri değildir. Belki Türk, Türk-Arab (Türkçedeki Arab kelimeleri) yeni Farisi ve Şah Abbas devrine aid Farsi kelimelerdir.”* Yani aslında tarihi, kendine özgü bir kültürü olmadığı gibi, Kürtlerin kendine özgü bir dilleri de yoktur, bu dil zaten bir millet dili değildi, İran, Arap, Türk etkisinde kalmış ve bunların karışımı olan bir dildir.²

“...Yalnız, Asur salnamelerinde ne Eksanefon’un (Gurdi-Gordy) ve ne de sair şark müverrihlerinin “Kürd” kelimesine tesadüf edilmiyor. Asur hükümeti böyle isimde bir millet tanımıyor... Bu cihet, “Kürd” isminin bir millet ismi olması nazariyesini çürütür ve sonra Doktor Siyc’in kaydettiği: “Şayan-ı dikkatdir ki, kahramanlığa ait şarkılarda, kahramanın ismi zikredilir ve milleti tasrih edilmez. Hiçbir şarkı yoktur ki “Kürd kelimesi bulunsun” ciyeti de iddiamızı kuvvetleştirir.” Petersburg akademisi, bu babdaki tetkikatını bu suretle hülâsa ediyor: “Kürd kelimesi ‘Hindu-Avrupai’ lügatinde mevcut değildir.” Her şey ne kadar açık değil mi? Zaten tarihi hiçbir belgede de Kürt diye bir isme rastlamıyoruz ve zaten yabancı “bilim adamları” da tarihte Kürt diye bir ismin var olmadığını söylüyorlar.

Kürtlerin tarihte belirgin bir yeri olmayan, kendilerine ait dilleri ve özgün bir kültürleri bulunmayan bir topluluk olduğunu “ispatladıktan” sonra yazarı-
mız, yavaş yavaş söz getirmek istediği noktaya taşır: *“Biliyoruz ki Asuriler zamanında bugünkü Kürdistan’da (Lurdebu) namında Turanlı bir hükümet var idi. Ve bittabi, bunlar da Cengiz’in kullandığı “Kürt” kelimesini isti-mal etdikleri ve Kürd aşiretleri, bu mahalle geldikleri zamanda bu kelimenin zeban-zed olduğu tasavvur olunabilir. Binaenaleyh bu tabir, (Lurdebu) beylerinin unvanıydı ve Kürdler efendilerinin yerlerini işgale başladıkları veyahut ilk geldiklerinde bu hizmet-i mühime gördükleri zaman (Kürd) ismini almışlardır. Bu, en yakın bir nazariyedir. Yeni müverrihlerin hemen hepsi de bu nazariyeyi kabul edebiliyor. Bu suretle de “isim” ile menşe ara-*

- 1- Habil Âdem kitabında bir de tablo vererek Kürtçe de yer alan kelimelerin büyük bir çoğunluğunun Türkçe olduğunu anlatır. Ne ilginçtir ki bu sahtekarlıktan on yıllarca sonra, bu uydurma kitabı bir DGM savcısı olan Nuh Mete Yüksel, Hacettepe Üniversiteli gençlerin yargılamaları sırasında kaynak kitap olarak göstermiş ve Kürtçe diye bir millet dilinin aslında olmadığını anlatırken bu uydurma kitabı kullanmıştır (Özgür Politika 23 Mayıs 2002).
- 2- Yazar ismine soru işareti koymamın sebebi, ilk baskıda yazar isminin bulunmamasıdır. Bu kitabın Süleyman Sabri Paşa’ya ait olduğunu, kitabın daha sonraki Latin alfabesiyle yapılan baskısında görmekteyiz.

sında bir münasebet bulmak mümkün oluyor. Doktor Siyc “Kürd” kelimesinin “Lurdehu” kelimesinden müştek addediyor ki, bu da mühim bir iddia-
dır.” Her şey artık aydınlanmıştır. Kürt kelimesi aslında Lurdehu kelimesinden gelmiştir. Lurdehular da ilk çağlarda Anadolu’da yaşamış Turani yani Türk kökenli bir devlettir, dolayısıyla da Kürtler aslında Turani kökenli olan bir halktan gelmişlerdir. Zaten yazara göre yeni tarihçilerin hepsi de bu teoriyi kabul ediyorlardır. Görüldüğü gibi “Habil Âdem” lafı döndürüp dolaştırdıktan sonra, Kürtlerin Türk kökenli olduğunu da ortaya atıvermiştir.

İlk kez “Habil Âdem” tarafından ortaya atılan bu görüş, döneminde büyük bir tepki çekmemiş, hatta “Kamuran Ali Bedirhan” gibi dönemin önde gelen bazı Kürt aydınları tarafından, Kürtlerle ilgili kitap çıkıyor diye olumlu bile karşılanmıştır. Bu yaklaşımı dönemi içinde değerlendirmek daha sağlıklı olacaktır. O günden bakıldığında ileride olacakları; yani Kürtçenin yasaklanabileceğini, Kürt ve Kürdistan kelimelerinin kullanımına yasak getirilebileceğini, “Kürt diye bir halk yoktur, Kürtler Türk’tür” diye bir söylemin ileri sürülebileceğini tahayyül etmek neredeyse imkânsızdır. Kaldı ki, Kürtlerin Gürcü, Arap ya da Kafkas kökenli olduğu yönünde başka tartışmaların da var olduğu düşünüldüğünde, Dr. Friç’in kitabı rahatlıkla bunlardan biri olarak algılanabilmiştir. Bu köken vurgusunun ileride yaratacağı siyasal dayatmaların ve uygulamaların öngörülememiş olması çok da yadırganacak bir şey değildir. Ayrıca Kürtler hakkında ilk kez bir kitabın yayınlanıyor olmasının yarattığı “sempati”, bu yayının ardında yatan gizli politik hesapları görmeyi engelleyen bir neden olmaktadır.

Ancak Habil Âdem’in bu kitabının “kıymeti” 1925 yılından sonra anlaşılmıştır. Cumhuriyet döneminin ilk büyük Kürt isyanı bastırıldıktan sonra, Kürtlerin asimile edilmesi ve Türkleştirilmesi gündeme gelmiş ve bu uydurma kitap, bir başyapıt olarak Kürtlerin Türk olduğunu, dillerinin aslında toplama bir dil olduğunu söyleyen herkesin temel dayanağı ve başvuru kaynağı haline gelmiştir. 1928 yılında çıkan ve açıkça Kürt diye bir milletin olmadığını, Kürtlerin aslında Türk olduğunu söyleyen ilk kitaba baktığımızda tüm temel tezlerini buradan aldığını rahatlıkla görebiliriz.

“Van Tarihi- Kürdler Hakkında Tettebbu’ât” Kitabı

Bildiğimiz kadarıyla hâlihazırda bu kitabın üç baskısı yapılmıştır. Ben, kitabın birinci ve üçüncü baskılarına ulaşabildim. Birinci baskı 1928 yılında Ebuzziya Matbaasında basılmış olup Osmanlıcadır (Süleyman Sabri Paşa, 1928).³ Üçüncü baskı ise 1982 yılında “Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü” tarafından yapılmıştır. Üçüncü baskıda kitabın belirli yerleri sadeleştirilmiş ve “ufak” bir değişiklik yapılmıştır. Kitabın ilk baskısında, “Kürtler Hakkında Tettebbu’ât” şeklinde yazılan alt başlık, “Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler” biçiminde değiştirilmiştir. İlk baskıdaki dipnotların büyük bir kısmı üçüncü baskıda olmadığı gibi, bazı teferruatlı açıklamalar içeren paragraflar da çıkarılmıştır. Özellikle kitabın ilk baskısında yoğun olarak kullanılmış dipnotların bu baskıda olmaması altı çizilecek kadar büyük bir değişiklik ve sorundur. Üçüncü baskıyı hazırlayan Gamze Gayeoğlu tarafından bu konuda en ufak bir açıklama dahi yapılmamıştır. Gamze Gayeoğlu’nun sunuş yazısında-

ki “Çoğunlukla ikinci baskıdan yararlandım” cümlesi, ikinci baskıda dipnotların atıldığını ve kitabın ciddi değişikliklere uğratıldığını düşündürüyor.

Kitap toplam on beş bölümden oluşmaktadır. Burada tüm alt başlıkları olmasa da kitap hakkında temel bir fikir oluşturacağını düşündüğüm başlıkları vermeyi tercih ettim (Buradaki başlıklar kitabın ilk baskısından alınmıştır):

Birinci Bölüm: Havâlinin Coğrafyası, Eski Zamanlarda Türk Muhâcirlerinin Takib Ettikleri Yollar...

İkinci Bölüm: Hititlerin İnkisâmı, Haldiler, Gutu, Gardu, Kardü, Urartu, Luhurdu Hükümeti...

Üçüncü Bölüm: İran İdaresi, Hazar Türkleri, Selçuk İdaresi, Ahlat Türkleri, Moğol İstilasası...

Dördüncü Bölüm: Osmanlı Hududu dahilindeki Türkmenlerin Hicreti, Osmanlı İdaresi, Osmanlı İran Rekabeti..., Türk Kanı ve Türk Ruhu Dört Bin Sene Evvelki Kudrettedir.

Beşinci Bölüm: Aşiretlerin Tarihi..., Şekak ve Ertuş Aşiretlerinin Türk Teşkilatı, Denbeliler, Zazalar..., Cıbranlı Türkmen Aşireti...

Altıncı Bölüm: Yezidiler-En Eski Türkler...

Yedinci Bölüm: Ahalinin Ekinci ve Aşir Kısımları, Aşiret Reislerinin Asılları...

Sekizinci Bölüm: Dil, Türkçenin İntişârı, Yazı Dili, Katipler, Kürtçe Kelimelerin Asılları...

Dokuzuncu Bölüm: Hülâsa, Kürtlerin Menşei, Hali, Haldi, Hadi An'anesi, Kürtlerin Diyarbekir Havalisinden Etrafa İntişârı An'anesi..., Ermenilere Dair Bir An'ane..., Türklerin Kürtleşmesi Sebepleri...

Onuncu Bölüm: Kürd Ta'biri, Kürd Kelimesi Milliyet İfade Etmez,

On Birinci Bölüm: Aşiret Hayatının Devam Ede Gelmesinin Sebepleri, Halkın Fikri Seviyesi...

On İkinci Bölüm: Şeyh, İnsan Kolaylıkla Nasıl Kazanır..., Halkın Aldanmak İhtiyacı.

On Üçüncü Bölüm: Aşiret Halkı Nasıl Yaşar, Yer Altında Hayvanlarla Beraber...

On Dördüncü Bölüm: Kadın Çalışkandır, Evin Temelidir, Çocuklar Nasıl Büyür?...

On Beşinci Bölüm: Van Harabeleri, Meşhur Kale, Surun İçi, Vanlıların Fedakârlığı...

Kitap, bölgenin coğrafyasını ve Türklerin tarih boyunca yaptığı göçlerle nasıl bu bölgeye gelip yerleştiklerini anlatarak işe başlar. Anadolu'nun eski çağ tarihini yazarken de, “büyük şark âlimi” Dr. Friç'in de belirttiği ve anlattığı gibi olayı Lu-Hurdu adlı Türk kavmine getirip bağlar. *“Asur kitabeleri, vakiyle bu bölgede Lu-Hurdu adlı bir Türk Hükümeti bulunduğunu ve Asurluları sıkıştırarak kadar kuvvetli olduğunu kaydetmektedir. La-Hurdu kelime-*

3- Yazar ismine soru işareti koymamanın sebebi, ilk baskıda yazar isminin bulunmamasıdır. Bu kitabın Süleyman Sabri Paşa'ya ait olduğunu, kitabın sonraki Latin alfabesiyle yapılan baskısında görmekteyiz.

siyle Urartu kelimesi arasındaki benzerlik açıktır... Şu halde Urartu, Lu-Hurdu, Gutiu, Kurdu kelimelerinin hepsini bir esasa bağlamak mümkündür... *Büyük Tarih-i Umumi 'Haldi-Lu-Hurdu-Gutiu' Türklerinden bahsederken Hitit artıklarından olduğunu kaydediyor... Hitit Devleti yıkıldıktan sonra, Hitit Türkleri buralara iltica ederek yerleşmiş oldukları düşünülebilir (Bu bir hakikattir).*" (Süleyman Sabri Paşa, 1982: 9-11). Görüldüğü gibi Dr. Friç'in ortaya attığı tezler burada daha da genişletilerek kullanılmıştır. 1932'lerde gündeme gelecek olan "Türk Tarih Tezi"nin temelleri de 1928 yıllarında böylelikle atılmaya başlanmıştır.

Yazarımız eski çağ tarihine elini buluşturmuşken Ermenileri de ihmal etmez ve Ermenilerin bu topraklara Türklerden sonra geldiklerini ispatlamaya çalışır. *"Ermeniler Milattan altı asır evvel Anadolu'ya göçmen olarak gelmişlerdir... Ermenilerin Van havasıyla bağları o kadar eski değildir. Van çevresinin o meşhur bağ ve bahçelerini ilk kuranlar, Fatih Sultan Mehmet II zamanında Karaman'dan buraya göç eden Türklerdir. Ermenilerin buralarda çoğalması II inci Sultan Abdülhamid zamanında olmuştur..."* (Süleyman Sabri Paşa, 1982: 20-21). Bu arada ilk baskıda yer alan bir ifade, üçüncü baskıya alınmamıştır. Ermenilerin bu topraklara sonradan gelerek buralara Ermenistan dediğini ve Türk topraklarını sahiplenmeye çalıştıklarını anlatan yazar sözlerini şöyle bitirir; *"En eski Türk kavmine aid isimleri mal sahibinin gafletinden bila-istifade kendisine mal etmeye çalışmaları âkibet-i mahvlarını mücib oldu"* (Süleyman Sabri Paşa, 1928: 21). Yazar hiç olmazsa Ermenilerin gerçekten çok kötü bir akıbete uğradıklarını itiraf edebilmiştir. Ama kitabı 1982 yılında yayımlayanlar bunu bile söyleme ahlakını göstermemişlerdir. Neredeyse tümüyle kendileri gibi düşünen birinin kitabını bile sansürlemekten çekinmemişlerdir.

Osmanlı ve İran dönemlerini anlatan yazar bölgedeki aşiret yapısı ve aşiretlerin tarihi hakkında da genişçe bilgi sunmaktadır. 1921-26 yılları arasında Karaköse'de (Ağrı), 7. Aşiret Süvari Komutanlığı, 8. Aşiret Süvari Tümen Komutanlığı, Revandız-Van bölgesi komutanlığı ve Van vali vekilliği yapmış olan yazar, bölgenin sosyolojik yapısını anlatırken gözlemlerinden ve deneyimlerinden örnekler de verir. Şüphesiz kitabın en kayda değer yerleri bu bölümleridir. Ardından Yezidileri en eski Türkler olarak ilan eden Sabri Paşa dil meselesine geçer. *"Türkiye Cumhuriyeti dâhilindeki dağlı Türklerin dili ikiye ayrılır; biri Kurmanç, diğeri Zaza'dır... Bir dilin esasını fiiller gösterir. Kürtçe'de fiiller bir takım isimlerden, yani tek tek kelimelerden ibarettir... VERE= Gel! Ash 'Varmak'tan Veriver=Var! Dir.*

Here= Git! Ash 'Yerimek-Yürümek- Yörümek' ten Yürü! Dir.

Dr. Fritz'in Kürtler adlı eserinde, dil hakkında şu bilgiler verilmektedir" (Süleyman Sabri Paşa, 1982: 59-61) diyen yazar, Dr. Friç'in yani meşhur ajanımız Habil Âdem'in kitabından alıntılar yaparak Kürtçe diye bir dil olmadığını, bu dilin tüm kelimelerinin Arapçadan, Farsçadan ve Türkçeden geldiğini bize bir güzel ispatlamaktadır. İnanmamak elde değildir! Çünkü ne de olsa bu bilgiler, koca Berlin Şark Akademisi çalışanlarından Dr. Friç'in yaptığı büyük araştırmalara dayanmaktadır.

Yazar kitabının bundan sonraki bölümlerinde Kürtlerin kökenleri ile ilgili tartışmalara girer ve sonraki bölümleri neredeyse tamamen Dr. Friç'ten yapılan referanslardan ve alıntılardan meydana getirir:

“Bu hususta araştırmalar yapan Avrupa âlimleri an'aneyi, dili, maddelerini, halk türkülerini gözden geçirmişler, Kürtlüğe ait bir eser ve Kürt namı altında müstakil bir millet bulamamışlardır (Dr. Fritz'in 'Kürtler' adlı eserine müracaat).” (Süleyman Sabri Paşa, 1982: 65)

“Eski tarih Kürt adlı bir millet kaydetmiyor. Asur kitabelerinde Kürt adına tesadüf edilmiyor; bunun için Kürt kelimesi bir milleti kanıtlamıyor. İşte Avrupalı bilginlerin hükmü budur (Dr. Fritz'in 'Kürtler' adlı eseri).” (Süleyman Sabri Paşa, 1982: 79)

Sonuç olarak; iki kitap özgülünde iki dönemi ve Kürtlere dair algı ve söylemlerini analiz etmeye çalıştığımız bu yazıda, dönemler arasında kullanılan argümanlar ve uygulamalar açısından bir ilişkisellik ve devamlılık olduğu göze çarpmaktadır. İttihatçıların çizdiği yeni ulus projesini, kendi siyasal konjonktürüne uyarlayan Kemalist kadro, var olan sınırlar içerisinde homojen bir “Türk ulusu” ve “Türk vatani” yaratmak gayesiyle Kürtleri asimile etmek için dilini, kültürünü ve tarihini inkâr etmeye, bunları hafızalardan silmeye çalışmıştır. Yer isimlerinin değiştirilmesi, soyadı kanunu, Kürtçe konuşmanın yasaklanması gibi “insanlık suçu” niteliğindeki birçok uygulamaya kaynaklık etmesi açısından bu kitapların durumu ayrıca manidardır.

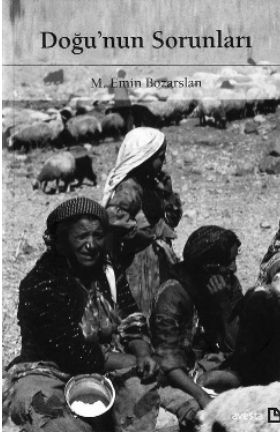
90 yıldır kullanılan ve birçok acının yaşanmasına sebep olan bu argümanlar, T.C. devletin adeta genetik kodlarına kazındığı için, Kürtleri asimile etme çabalarının iflas etmesine rağmen hâlâ devlette ve devlete yakın bazı çevrelerde itibar görmeye devam etmektedir. Bir halkı aşağılamak, tarihsiz, kültürsüz, geri ve ilkel bir varlık olarak zihinlerde kodlamak; egemenlik, üstünlük ve sömürü arayışlarından ayrı düşünülemez. 85 yıllık cumhuriyet sürecinde vardığımız nokta, Kürtlere dair bu algı ve söylemlerin artık tümüyle terk edilmesini gerektirmektedir. Zihinlerdeki bu “negatif” Kürt algısının silinmesi, temel insan hakları bağlamında (ana dilde eğitim gibi) Kürtlerin varlığının ve haklarının gerçekten tanınması kadar; Kürt tarihi, dili ve kültürü hakkında objektif, bilimsel yayınlar yapılması ve toplumun bilinçlendirilmesiyle mümkündür.

Kaynakça:

- Dr. Friç. (1334)1918. *Kürdler-Tarihi ve İçtimai Tetkikat*-. İstanbul: Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umümiyesi Neşriyatından:3, Kütübhane-i Sadi.
- Süleyman Sabri Paşa. 1928. *Van Tarihi –Kürdler Hakkında Tettebbuat*-. İstanbul: Matba-i Ebuzziya, Milli Kütüphane Türkçe Yazma No:4916.
- Süleyman Sabri Paşa. 1982. *Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Doğu'nun Sorunları

Harun Ercan

Mehmet Emin Bozarslan,
Doğu'nun Sorunları
Avesta Yayınları, 2002

Mehmet Emin Bozarslan'ın yazmış olduğu *Doğu'nun Sorunları* isimli kitabı için, Türkiye'de yaşayan Kürt toplumuna dair önemli kesitler sunan kaynaklardan biri demek hiç abartılı olmayacaktır. İlk olarak, 1966 yılında basılan bu eser, Bozarslan'ın kendi kişisel perspektifi üzerinden 1960'lardaki Kürt toplumunu anlamayı ve Kürt meselesinin içinden doğan toplumsal, ekonomik ve siyasal sorunlara birtakım çözüm önerileri vücuda getirmeyi de kapsayan bir entelektüel sorumluluk bilinci ile yazılmıştır. İsmail Beşikçi'nin 1960 sonlarında kitaplaştırdığı akademik çalışmalarından biri olan ve Kürt meselesinin etno-politik boyutlarını net bir şekilde ortaya koyan *"Doğu Anadolu'nun Düzeni"*'nden önce, Bozarslan'ın Kürt toplumunun içinden geliştirmiş olduğu çerçeve tartışmaya değerdir. Bozarslan'ın, Türkiye'deki Kürt toplumunun bir üyesi ve ayrıca Türkiye Devleti'nin bir müftüsü olarak sosyalizasyon yoluyla biriktirdiği bilgi ve deneyimler üzerine inşa ettiği bu eseri, Kürt meselesine dair birincil kaynaklar içerisinde ele almak yerinde olacaktır. Ayrıca, bireysel gözlemlere ek olarak, birtakım gazete haberlerinin de kitap içerisinde kullanılan kaynaklardan olduğunu not düşmek gerekmektedir. Daha da önemlisi, Kürtlüğün mesele olma hallerine dair konuşmanın ve tartışmanın Türkiye Devleti'nin baskı ve yasakları yüzünden Kürtleri ancak "doğulu" olarak kodlamakla mümkün olduğu bir dönemde yazıldığı akılda tutulmalıdır. Bununla beraber, kitap hakkında yapılacak değerlendirmenin en ba-

şında, kitabın isminde yer alan “doğu” kelimesinin tekabül ettiği yer hakkında kafalarda oluşması mümkün soru işaretlerine bir cevap sağlamış oluruz.

Kitabın içeriği ile alakalı bir tartışma yapmadan önce Bozarslan’ın bu eseri kaleme alırken nasıl bir motivasyonla çalıştığının çözümlemesini yapmak, *Doğu’nun Sorunları*’na benzer eserlerin azlığının sebebine dair fikir vermesi açısından faydalı olacaktır. Kitabın ilk basımı için Bozarslan’ın yazmış olduğu önsöze bakıldığında şu cümleye rastlanacaktır: “Doğu’nun bir ıstırap diyarı, bir sefalet bölgesi olduğunu aşağı yukarı herkes bilmektedir. Fakat bu ıstırabı gerçek gözüyle, bütün yönleri ve nedenleriyle bilenler pek azdır” (Bozarslan, 2002: 15). Türk akademisinin politik-akademik sebeplerle görmekten imtina ettiği ve görenlerin de Kürtlüğün mesele olma biçimlerini görmezden geldiği 1960’larda, İsmail Beşikçi gibi istisnai bir ismin ortaya çıkmasına paralel bir zamanda Bozarslan tarafından dile getirilen serzenişin sebeplerini bu şekilde anlamak gerekmektedir. Bozarslan’ın yapmış olduğu çalışmayı önemli kılan hususlardan bir tanesi de müftülük görevi sayesinde Kürt toplumu ile Kürt Bölgesi’ndeki devlet bürokrasisi arasındaki ilişkileri etraflıca ortaya koymuş olmasıdır. Bu noktaya ek olarak, 1960’lar ekseninde Kürt toplumu içerisindeki sınıfsal ilişkilerin çözümlemesini yapmış olması ve TD’nin Kürt elitleri ile kurmuş olduğu politik-ekonomik işbirliğini ortaya koyması açısından da ayrıca kayda değer bir çalışmadır.

Kitap, içeriğinin organizasyonu bakımından oldukça sistematik bir şekilde düzenlenmiştir. İlk dört bölüm Bozarslan’ın Kürt meselesinin ekonomik, kültürel, sosyal ve sağlık boyutlarına dair gözlemlerini ve analizlerini içermektedir. Tarımda makineleşme sonucu ortaya çıkan kent yoksullarının içinde bulundukları koşullara, ekonomik ilişkilerin ticaret, kredi ve faiz bağlamında nasıl işlediğine, kültürel geri kalmışlık göstergeleri olarak mezhepsel ayrımlara, kan davasına, çökeşliliğe ve kadınların Kürt toplumu içerisindeki konumlarına ek olarak sağlıklı yaşam koşullarının vardığı boyutlara dair meseleler geniş bir yelpazede ele alınmaktadır. Kitap içerisindeki bu bölümlerin odak noktası içerik açısından yer yer değişmektedir; fakat neredeyse hepsinin, TD’nin Kürt Bölgesi özelinde sosyal devlet olma taahhütlerini yerine getirmek konusunda başarısız olduğu halleri ortaya koyma amacı taşıdığını söylemek mümkündür. Kitabın bölümlerinin başında Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’ndaki ilgili maddelerin yer alması ise dile getirdiğimiz noktayı desteklemektedir. Kitabın geriye kalan bölümlerinde ise sosyo-ekonomik “geri kalmışlık” ve demokrasinin konsolide edilmemiş olması gibi eksenlerde ortaya konan “doğu sorunu” için Bozarslan tarafından geliştirmiş olan öneriler ve çözümler bulunmaktadır. Bu minvalde, belirtilmesi elzem olan noktalardan birisi, Bozarslan’ın Kürt meselesini etno-politik bir mesele olarak ele al(a)mayışıdır. Kürtlerin yaşadıkları olumsuzlukların bir devlet zafiyeti yüzünden ortaya çıktığına dair bir algının çalışma boyunca göze çarptığını söylemek mümkündür. Farklı bir deyişle, Kürtlerin içinde bulundukları sosyo-ekonomik ve politik koşulların, Kürtlüğün bir mesele teşkil etmesinden bağımsız bir şekilde ele alındığı söylenebilir. Etnik/ulusal bir meselenin, sosyo-ekonomik ve politik değişkenleri doğrudan etkileyebilen toplumsal bir olgu olarak açık bir şekilde ifade edilmediği söylenebilir.

Kitabın genelinde hissedilen vurgulardan bir başkası dönemin kalkınmacı söyleminin koyu devletçi bir çizgide içselleştirilmesi iken, bu tespiti destekleyecek olan argümanları “doğu sorunu” için önerilen çözüm önerilerinde görmek mümkündür. Kitabın geneline rengini veren kalkınmacılık söylemini bir bağlama oturtmaya çalışmak, Bozarslan'ın 1960'lara dair anlatısının Kürt meselesi sarmalında anlaşılır kılınmasına yardımcı olacaktır. Bozarslan, eşitsiz toprak dağıtımını ortadan kaldırmak için toprak reformlarına duyulan ihtiyaca, devlet müdahalesiyle sanayileşmenin zorunluluğuna, eğitim kampanyalarına ve en iyi hizmetin tedariki için uzak köylerin birleştirilmesinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Tüm bu göstergeler Kürt meselesinin etno-politik içeriğini yalnızca sosyo-ekonomik bir sorun olarak örten TD'nin gerikalmışlık söyleminin parçalarıdır. Mesut Yeğen tarafından kaleme alınan ve Kürt meselesine dair son dönemlerde yayınlanmış akademik çalışmalardan biri olan *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu* isimli çalışmaya başvurmamız durumunda, Bozarslan'ın devletçi-kalkınmacı diline neden bu kadar vurgu yaptığını anlamak kolaylaşacaktır. Yeğen, Türkiye Devleti'nin Kürt Bölgesi'nde 1920'ler ve 30'lar boyunca askeri ve siyasi konsolidasyonu yürürlüğe geçirmeye çalıştığına ve daha sonra 1950'lerde liberal ekonomiye tedricen geçişle beraber Kürt meselesinin devlet söyleminde bölgesel geri kalmışlık meselesi olarak yeniden kurulduğuna dikkat çekmektedir (1999: 564). Bozarslan'ın yapmış olduğu çalışmanın, devletin Kürt meselesini okuma şekliyle aynı noktadan filizlendiği şeklinde bir tespitte bulunmak yanıltıcı olacaktır. Nitekim her ne kadar Bozarslan devletçi-kalkınmacı söylemden fazlasıyla etkilenmiş görünse de, Kürtlerle alakalı yapılan çalışmaların hapis cezalarıyla taçlandırıldığı 1960'ların politik ikliminde yazılmış bir kitap için anakronik bir bakış açısı geliştirmek doğru olmayacaktır.² Bozarslan'ın “Doğu'daki eğitim meselesiyle alakalı yapmış olduğu öneriler esnasında Kürtler için anadilde eğitim vurgusu yapmış olması, Bozarslan'ı, Türkiye Devleti'nin Kürt meselesini okuma biçiminden uzaklaştıran etmenlerden bir tanesidir. Bozarslan'ın *Doğu'nun Sorunları* kitabıyla ilgili kayda değer olan bir diğer nokta ise Kürtlerin “özne” olup olmamaları bağlamında nasıl bir çizgide durduğuna ilişkindir. Her ne kadar doğrudan kavramsallaştırılmamış olsa da, çalışmanın genelinde işlenen olgularda kabaca “Kürt elitleri” ve “sıradan Kürtler” gibi kategorik bir ayrım gözlemek mümkündür. Kürt elitlerinin sömürü çarklarının önemli bir ayağını oluşturmaları dolayısıyla sosyo-ekonomik açıdan avantajlı pozisyonda ve TD ile kurmuş oldukları ilişki hasebiyle demokratik olmayan baskı rejimine ortak olan aktörler olarak resmedildiğini söyleyebiliriz. Diğer yandan, “sıradan Kürtler” ise özne olma pozisyonundan oldukça uzaklaştırılmış bir şekilde, TD ve Kürt elitleri arasındaki ilişki dolayısıyla mağdur edilmişler olarak aktarılmıştır. Bozarslan'ın çalışmasında, ezilen ve sömürülen Kürtlerin nasıl tanımlandığına detaylı bir şekilde bakılacak olursa; vatandaşlık haklarına dair bir bilince sahip olmayan, Türkiye Devleti hak-

1- TD kısaltması, *Türkiye Devleti* kavramı yerine kullanılacaktır.

2- Mehmet Emin Bozarslan'ın Kürtlerle alakalı yapılan çalışmalara katkılarının biri olan *Mem û Zîn*'in latin alfabesine çevrilmesi yüzünden hapis cezası aldığını not düşmek, 1960'ların ve 1970 başlarının yasakçı politik rejimini gözler önüne sermesi açısından çarpıcıdır.

kinda oluşan algıları vergilendirme ve zor mekanizmalarına muhatap olmaktan ibaret olan, devlet memurları tarafından dolandırılırken jandarma dayığına maruz kalan ve siyasi bir özne olmak için gerekli araçlardan yoksun bırakılmış masum-uslu-yoksul Kürt imgesiyle karşılaşırız. Kürt hareketinin 1960'larda içine gömülü olduğu suskunluğu ve henüz kitleselleşememiş lakin alttan alta kaynayan toplumsal hareketliliği, Bozarslan'ın Kürt toplumu içerisindeki pozisyonu ile birlikte düşündüğümüzde, sıradan Kürtlere dair anlatısını neden sadece mağduriyet üzerinden şekillendirdiğini anlamak kolaylaşabilir.

Sonuç olarak, Bozarslan'ın yapmış olduğu bu çalışmayı önemli kılan esas neden, sadece istatistikî kaynaklara veya kişisel hatıra anlatılarına dayanarak anlaşılmaya çalışılan 1960'ların Kürt Bölgesi'ne dair Bozarslan'ın, Kürt toplumunun içinden ve TD bürokrasisinin kıyısından etrafıca bir perspektif geliştirmiş olmasında yatar. Lakin Bozarslan'ın çalışmasında belirttiği sorunların analizlerine ve çözüm önerilerine bakıldığında belirginleşen devletçi-kalkıncı anlayış, planlı kalkınma döneminde, Kürtler tarafından *Doğu Sorunu*'nun yeniden kurulmakta olduğunu göstermesi hasebiyle de önemli bir noktaya işaret etmektedir. Kürt meselesine dair demokratik makasların şiddetli bir şekilde kısılmış olduğu 1960 sonlarında, Türkiye İşçi Partisi içerisinde bulunan *Doğulular* grubunun 1967 yılında organize ettiği *Doğu Mitingleri*'nin de benzer bir kalkıncı anlayış üzerinden Kürt meselesini dillendirme gayretlerini hatırladığımız vakit, bu dönem çalışmalarının Kürtlüğün mesele olma halleri üzerine söylemek istediklerinin ne kadarını söyleyebildikleri bir muamma olarak kalmaya devam edecektir.

Kaynakça

- Beşikçi, İsmail. 1970. *Doğu Anadolu'nun Düzeni: Sosyo-Ekonomik ve Etnik Temeller*. Ankara: E Yayınları.
- Bozarslan, Mehmet Emin. *Doğu'nun Sorunları*. Avesta Yayınları: İstanbul, 2002.
- Mesut Yeğen, "The Kurdish Question in Turkish State Discourse," *Journal of Contemporary History*, Vol.34, No.4, October 1999: 555-568.

İlk Pratik Kürtçe Öğrenme Kitabı “Hîngerê Zımanê Kurdî”

Zeki Gürür*

Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti,
Hîngerê Zımanê Kurdî
İlk Pratik Kürtçe Öğrenme Kitabı
Yayına Hazırlayan: Osmanlı
Kaynaklarında Kürtler Çalışma Grubu
bgst Yayınları, 2008

Tarihin kendini günümüze taşıma araçları, toplumların kendi deneyimleri ve evren ile kendi gerçeklikleri arasında kurdukları ilişkiye göre farklılık gösterir. Dil, toplumların tarihsel birikimlerinin zaman denen en belirleyici süzgecin sonucunda bir gerçeklik olarak toplumsal belleklerinin dışı vurumu ile değerlendirilebilir. Kürtler de cumhuriyetin kuruluşuna kadar, tarihleri boyunca muhitinde yaşadıkları diğer halkların edebiyatları ve dil zenginliği ortamında bir külliyyat yaratmıştır. Her ne kadar bu külliyyat, merkezden bir sistemin olanakları ve diğer araçları ile sübvansedilemiyorsa da, Kürtler, Ortadoğu'nun ve Mezopotamya'nın kültürel canlılığı ve farklı kültür dünyaları içinde tarihle günümüz arasında bir köprü kuracak oranda değerli yaratılar ortaya çıkarabilmiştir. Başka bir ifadeyle, Kürtlerin devletsiz bir külliyyat yaratmaları-yaratmaya çalışmaları her ne kadar kendi doğası içinde varlıklarını anlamlandırma çabaları olarak değerlendirilse de, bu çaba 20. yüzyılın genel atmosferi ve ulus devletlerin inşa politikalarıyla paralellik gösterir. Türkiye'deki modern tahakkümün kendini ikame etme argümanları her zaman inkâr edilmiş kimlikler ve çalınmış tarihler arasındaki savrulma ile açıklanabilir. Kürt ötekiliğini her zaman içinde taşıyan yıldırma siyaseti nedeniyle ta-

* Araştırmacı-çevirmen

rihlerini 'ısmarlama bilim' metotlarıyla inkâr etme sonucunu doğurmuştur. Bu bağlantılar da şiddeti beraberinde getirirken toplumsal travmalara ve geri dönüşü olmayan bir takım tahribatlara yol açmıştır.

Milletleri bastırmanın ve inkâr etmenin en başat unsurlarından biri, onların kendi tarihleri ile arasındaki ilişkileri sağlayan araçları yok etmektir. Bir nevi onları belleksizleştirip yalnızlaştırarak kendine benzetmektir. Milletlerin, tarihleri ile bağlarını en güçlü şekilde kuran köprüler her zaman onların dilleri olmuştur. Dil; milletlerin tarihi 'an' içinde yaşama ve modern gerçeklikle ilişkilendirme olanağını da yaratarak, sadece geçmişle değil aynı zamanda gelecekle de ilişki kurmasını sağlar. Kürtler de tarih olarak 20. yüzyılı takiben dillerini öğrenme, öğretme ve yok olmasının önüne geçmek için birçok alanda mücadele etmiştir.

"Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti" 20. yüzyılın başlarında, Türkçülüğün egemen olmaya başladığı bir atmosferde, İstanbul'daki Kürt aydınları ve gençleri tarafından kurulmuş bir cemiyettir. 27 Temmuz 1328 Rumi (9 Ağustos 1912) yılında kurulan bu dernek, 1914 yılında başlayan Dünya savaşı ve Osmanlı-Rus mücadelesi dolayısıyla çalışmalarına ara vermiş ve 1919 yılında tekrar faaliyetlerine başlamıştır. Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti, kuruluşundan yaklaşık 10 yıl sonrasına, 1922 yılına kadar çalışmalarını sürdürebilmiştir. Cemiyet, çalışmaları boyunca "Yekbûn" ve "Rojî Kurdî û Hetawî Kurd" ismiyle iki de dergi çıkartmıştır. Derneğin kurucusunun kim olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte Malmîsanîj ve Celilê Celil; Kadrî Cemil Paşa'nın (Zinar Silopî) dernek başkanı olduğunu söylemektedir. Genel olarak dönemin şartları ve heyecanı düşünüldüğünde, Kürtlerin geri bırakıldığı, ticaret ve sanatta bir zamanlar ilerledikleri, fakat içinde bulundukları zaman zarfında bu tür olanaklardan mahrum oldukları, oysa diğer milletlerin aydınlanmak için cemiyet ve okullar açıp çocuklarını eğittikleri dile getirilmektedir. Kürtlerin bu imkânlardan mahrum olmalarının dışında, bunlardan haberdar dahi olmamaları cemiyetin varlık gerekçesi olarak önemli bir noktaya işaret etmektedir. Bu dernekle ilgili belirtilmesi elzem noktalardan bir diğeri de, o dönem Türkçülük anlayışındaki bir takım kemikleşmelerin, Kürtleri kendi kimlikleri etrafında bir sahiplenmeye yöneltmiş olduğudur. Bu durumu özetleyen önemli bir nokta olarak Celadet Bedirxan'ın, Mustafa Kemal'e yazmış olduğu mektupta geçen, "bu ocaklar -Türk ocakları- size Türkçü yetiştirdiği kadar bize de Kürtçü yetiştiriyordu" (Bilir ve Bozkurt, 2008:21) açıklamasıdır. Bu açıklama aynı zamanda millet ve kimlik etrafında toplanmanın kendini, kendi karışıklığı üzerinden kurguladığı şeklinde değerlendirilebilir. Kürtlerin, aydınlanmanın ve dönemin gelişmelerinin neresinde ve nasıl durmaları gerektiği ile ilgili tartışmaları bu genel işleyiş üzerinden anlamak mümkündür.

Cemiyet, "Hîkerê Zimanê Kurdî" adlı çalışmalarıyla Kürt gençlerinin dillerine ve kültürel birikimlerine dikkatlerini çekmeye çalışarak, Kürt diline olan ilgiyi o dönemlerde bile gündemde tutmayı başarmıştır. Cemiyetin kurucuları özetle kendi varlık gerekçelerini aşağıdaki 5 madde etrafında toplamışlardır:

1- Kürt talebesini birbirine tanıtarak Kürtler için müştereken ve mütebiden çalıştırmak.

- 2- *Kürt lisanını ve edebiyatını meydana getirmek.*
- 3- *Kürdistan'da medreseler ve mektepler açmak, camiler yapmak.*
- 4- *Fakir Kürt çocuklarını mekteplerde okutmak onlara ma'rîfet, san'at öğretmek; fakir olanlara yardım etmek.*
- 5- *Hulasa Kürtlerin refah ve saadetine çalışmak. (Bilir ve Bozkurt, 2008:21)*

Yukarıdaki 5 ana başlık altında varlık gerekçelerini ortaya koyan cemiyetin ziyadesiyle üzerinde durduğu konuların başında hiç şüphesiz Kürtçe çalışmalar gelir. Cemiyet kuruluşundan 9 yıl sonra 1921'de Kürt diline ilişkin çabalarını, "Hînkêrê Zimanê Kurdî" adlı çalışmasıyla "İlk pratik Kürtçe öğrenme kitabı" olarak göstermiştir. Bu kitap, Hêvî cemiyetinin ikinci dönem çalışmasıdır. Cemiyetin varlık gerekçesi olarak Kürtçeyi böylesine merkezine almış olması, Kürt tarihinde, dille ilgili çalışmalara önemli bir hareket kazandırmıştır. Hêvî cemiyetinin beyannamesinde önceki dönemlerde Kürtlerin kendi dilleri ile kitaplar yazıp, eserler ürettiklerini, fakat günümüzde "yalnız şehirlerin haricinde" ve sadece konuşulan dil noktasına geldiklerini vurgulamışlardır. Bundan kaynaklı olarak cemiyet "Hînkêrê Zimanê Kurdî" adlı çalışmasını yayınlamıştır. Bu çalışma Hêvî Cemiyeti'nin ikinci dönem çalışmasıdır. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, cemiyetin önemli üyelerinin dernekle bağlantılarının kopmasına ve birçoğunun da ölmesine neden olmuştur. "İlk pratik Kürtçe öğrenme kitabı" olarak değerlendirilen "Hînkêrê Zimanê Kurdî" adlı çalışma Kürtçeyi bilmeyen gençler için bir lisan rehberi olması amacıyla hazırlanmıştır. Cemiyetin, " 'Kürd Talebe Hêvî Cemiyeti' dokuz senelik mesaisine bir de böyle bir eser ilave edebildiğinde kendisini bahtiyar add eder" ibaresi, cemiyetin aralıksız bir şekilde dokuz yıl çalıştığı şeklinde de değerlendirilebilir. Ve bu çalışma cemiyetle ilgili tek kitaptır. Kürtçenin lehçelerinden Soranî-Kurmançî ve Türkçe olarak basılmıştır. Kitapla ilgili dikkat çeken en önemli noktalardan biri Kürtçenin aşağı lehçesi olarak değerlendirilen Soranînin o zamanlarda Babanî olarak kullanılmasıdır. Kitabın önsözünde de yayınlanma amacı olarak gösterilen gençlere dillerini pratik bir şekilde öğretme amacı, dille ilgili bir takım yerel kullanımların ortaya çıkmasına sebebiyet verdiği şeklinde değerlendirilebilir. Önemle belirtilmesi gereken bir diğer nokta ise Kürtçenin en çok kullanılan iki lehçesi arasındaki farklılıklarının günümüze doğru daha da belirginleştiğidir. Kitapta verilen örneklerden hareketle Soranî lehçesinin 1920'li yıllarda Kurmançî lehçesine daha yakın olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Birtakım gramer farkları ve ufak fonetik örnekler dışında her iki lehçenin birbirine yakın olması, yasaklanan bir dilin kendi içinde kısa zaman aralıklarında bile önemli farklılıklara sebep olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Kitap on beş dersten oluşan bir öğrenme pratiği içermektedir. Verilen örnekler bakıldığında saf ve orijinal Kürtçe kelimelerin ağırlıkta olduğu dikkat çekmektedir. Örnekler Türkçe-Kurmançî ve Soranî şeklinde sıralanmıştır. Kitapla ilgili belirtilmesi gereken noktalardan biri de "Amed Bölgesi" ağız özelliklerinin belirgin bir şekilde egemen olduğu şeklindedir. Kürtçenin en önemli yapı özelliklerinden olan büküm (tewang), kitapta belirgin olarak hatalı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Önsözde (çend gotin) belirtilen "lo-ma em baş bala xwe nedane li imla û qawaîd" (2008: 44) Kürtçedeki en

önemli yapısal hatalardan birine düşülmüş; 'biz' zamiri yerine kullanılan 'em' zamiri büküldüğünde 'me' şeklini alması gerekirdi. Buna benzer bir takım hatalar görülebilmektedir. Bu hatalar günümüzde halen yerel kullanımlarda kendisini hissettirirken, yıllarca sahipsiz bırakılan Kürtçe ile ilgili de önemli bir açmaza işaret etmektedir. Günümüzde Kürtçe üzerine yapılan tartışmalarla ilgili en önemli çıkmazlardan biri, dilin hangi aygıtlarla kendi sürekliliğini sağlayacağı ya da dillerin sürekliliğinden çok onların bilim, sanat, edebiyat ve diğer alanlarda olgun bir noktaya gelmesi için gerekli aygıtın devlet mi olduğu sorusunu ortaya çıkartmaktadır. Hiç şüphesiz bir dilin kendini bilimsel, sanatsal ve edebî alanlarda dönüştürmesinin, bu alanlarda dünya kültür ve sanat tarihine önemli katkılar sunmasının en önemli koşulu dili merkezine almış bir mekanizmanın önemidir. Bölgesel ve dil içindeki bir takım farklılıkları minimize eden devlet aygıtları bu yönüyle dillerin standartlaşmasını ve yayılmasını sağlayarak önemli eserlerin ortaya çıkacağı zemini hazırlamaktadır. Kitapta da bu farklılıklar dönemin şartlarına göre kendisini göstermektedir. Ayrıca kitapta gösterilebilecek en güzel örneklerden biri, herhangi bir kelimenin veya kısa cümlelerin bölgesel farklılıklara göre diğer varyantlarının da eklenmiş olmasıdır. Bu yönüyle cemiyet üyelerinin Kürdistan'ın farklı bölgelerinden gelen kişilerden teşekkür olduğunu söyleyebiliriz. Aynı zamanda böylesi farklı örneklerin kullanılması, Kürtçedeki standartlaşma meselesinin cemiyet içinde tartışma konusu olduğunu da göstermektedir.

"Hînkere Zimanê Kurdî" çalışmasının pratik bir Kürtçe lisan rehberi olması dışında, zengin birçok orijinal Kürtçe kelime barındırması ve farklı kelime kullanımlarıyla küçük bir sözlük görevi gördüğü de anlaşılmaktadır. On beş ders halinde yapılan bu pratik dil öğrenme çalışması, ilk dersten itibaren farklı cümle çeşitleriyle daha da zenginleştirilmiştir. Kitap Arap Alfabeti ile yazılmış olup bir takım transkripsiyon hatalarını da içermektedir. On beş dersten oluşan kitabın ilk dersinden son dersine doğru birkaç örnek verilebilir:

İlk dört ders boyunca bazı kelimelerin, kavram ve nesnelerin sözlük karşılıkları verilmiştir. Bunun dışında, sayılar ve bunlarla ilgili örnekler verilmiştir. Bunlar Türkçe, Kurmancî ve Soranî (Babanî) şeklinde belirtilmiştir.

Türkçe	Kurmancî	Soranî
-kurşun kalem	-qelemzîreç	-qelemzîrêç
-tavan hangi renktedir?	-mîç ji çi renge?	-mîç çi renge?

Beşinci derste sayıların Kürtçe karşılıklarının cümle içindeki anlamları ve onlarla ilgili alıştırmalar yapılmıştır.

- yigirmiden otuza kadar sayınız	- ji bîst ta sî bijmêrin	-le bîst ta sî bijmêrin
----------------------------------	--------------------------	-------------------------

Altıncı derste Kürtçe organ isimleri ve onlarla ilgili bir takım alıştırmalarla ilgili pratik bilgiler verilmiştir.

- parmak, el, kol	- tilî (pêçî), dest, mil	- emûst, dest, qol
- baş omuzların üzerindedir.	- ser li ser milaye.	- ser le ser nawa raste şanane.

Yedi ve sekizinci derslerde giysiler ve onların cümle içindeki kullanımları ile ilgili alıştırmalar yapılmıştır.

-yelek, pantolon, çaket	- suxme, ranîk, çoxe	- suxme, ranîx, çoxe
----------------------------	-------------------------	----------------------

Dokuz ve on ikinci dersler arasında daha önce öğrenilmiş pratik bilgilerle tekrar özelliği taşıyan bir takım cümleler ve fiillerin zamanlara göre çekimi ile ilgili örnekler ve bunların cümle içindeki kullanımı işlenmiştir.

- Çıkıyorum	- derdikevim	- diçime derewe
- Çıkıyorsun	- derdikevî	- deçî derewe
- Çıkıyor	- derdikeve	- deçe derewe

On üçüncü derste bazı sebze- meyve isimlerinin sözlük karşılıkları ve bunların cümle içerisindeki kullanımları ile ilgili alıştırmalar yapılmıştır.

- erik, armud, elma	- alûce, hurme, sêv	- alûce, herme, sêv
---------------------	---------------------	---------------------

Son iki derste kendisinden önceki tüm pratik bilgilerin toplamının bir sonucu olarak bir takım kavramlar, mevsimler, günler ve pratik kalıplar işlenmiştir.

Hînkere Zimanê Kurdî, Kürtçe ile ilgili pratik dil öğrenme bakımından Ehmedê Xanî'nin "Nûbara Biçûkan" adlı dil öğretme çalışmasından sonra, tarihi olarak en önemli belgelerden biridir. Günümüzden yaklaşık seksen beş yıl önce yapılmış bu tarihi çalışma, gerek Türkiye Kürtlerinin, gerek diaspora gerekse de Kürdistan'ın diğer bölgelerinde ve Sovyetlerde yapılmış çalışmalar, akademik anlamda bu çalışmanın tarihi misyonuyla aynı zeminde değerlendirilmelidir. Kitap, günümüzde Kürtçe üzerine çalışmak isteyenlere, onlarca orijinal ve günümüzde kullanılmayan kelimelerle birlikte bazı pratik gramer bilgileri sunarak, önemli bir açığı kapatmaktadır. Kürtçenin günümüzde en gelişmiş lehçesi olan Soranî, o dönemde Kurmancî lehçesine daha yakındır. Zamanın ve siyasal şartların, dil gibi canlı ve objektif bir olgu üzerindeki etkilerini ve Kürt meselesiyle bağlantılı birçok konu üzerinde düşünmemizi sağlayabilir. 1922 yılında çalışmaları yasaklanmış olan Kürt Talebe ve Hêvî Cemiyeti dönemi ile günümüz arasında yasaklama ve baskılar açısından pek bir fark görünmemektedir.

Abstracts

Nation-State Building Process and Kurdish Resistance in Turkey

This article mainly aims to explore dynamics of nation-building process in Turkey with focusing on the Kurdish resistance in a period covering 1920s to 1960s. Capacity of the Turkish State to consolidate ideological, military, economic and political power on the Kurdish Region of Turkey is examined based on the theoretical framework proposed by Michael Mann. The relation between despotic measures of the Turkish State toward the Kurdish resistance is analyzed in relation to the practices of the Turkish State intending to transform the Kurds into Turkish national identity. Moreover, the alliance between the Kurdish elites and the Democrat Party government in the 1950s resulted with reproduction of infrastructural power of the elites within the Kurdish society. The relations between the state bureaucracy, the bourgeoisie and agricultural landowners in Turkey have also determined the links between the Kurdish society and the Turkish State especially after the late 1950s.

“Social Development” as a Governmental Strategy in the Southeastern Anatolian Project

This study examines the emergence and transformation of social development as a governmental strategy within the Southeastern Anatolia Project (GAP) in the 1990s. GAP, which emerged as an infrastructure project to build dams, irrigation canals and hydroelectricity stations in the Tigris-Euphrates river basin in the 1970s, was transformed into an integrated development project in the early 1990s in which social development was a significant concern. In the late 1990s, under the impact of the shifting of the glob-

al development practice from state-led to market-led models, GAP adopted the discourse of “sustainable human development,” which entailed a novel notion of “social development” reconfigured in accordance with the neo-liberal development practices. Since the 1960s, governmental regional development concerns in Turkey were intermingled and became an instrument of managing the Kurdish population which since the early Republican era has had a tense relation with the state. Thus, in the GAP case, dealing with the Kurdish question has become the most significant rationale for the governmental efforts to bring social development to the east. Therefore the notion of “social development” GAP entailed should be considered as a governmental strategy set forth as a means of the governmental aspiration to manage the population living in the region. Considering this relation between the regional development policies and the Kurdish question this thesis looks at the notion of “social development” within GAP through an exploration of the governmental rationalities underlying its emergence and transformation, the technologies it deployed and the processes of subject-formation it entailed. In this manner, the study aims to bring a critical approach to studies on GAP in which “development” is taken as a given entity without being subjected to criticism.

Environmental Destruction as a Counterinsurgency Strategy In the Kurdistan Region of Turkey

This study examines environmental aspects of the conflict between the Turkish state and the insurgent Kurdistan Workers Party (Partiya Karkerên Kurdistan or PKK). Since the early 1990s, several civil society groups have claimed that the Turkish army burned forests and destroyed other livelihood resources in the Kurdistan region of Turkey as it evacuated settlements. This study reports the results of a case study of destruction in Tunceli, eastern Turkey, undertaken in order to evaluate support for such claims. The geospatial techniques in case-specific approaches to the study of armed conflict had been used for this purpose. Through the analysis of satellite images, this study verified eyewitness reports and confirmed that substantial burnings did indeed take place in the study area between 1991 and 1994. It is argued that this destruction was not irrational or wan-ton, but that it was part of a strategy used by the Turkish army in the early 1990s that aimed at actively transforming the war environment.

Forced Migration in Turkey during 1980s and 1990s and its Social Outcomes

The forced migration which took place in 1980s and 1990s and which was the one of the most important social phenomenon of 1990s brought about crucial socio-political changes for Turkey. For this, forced migration became the subject of political assessments and many researches. Poverty in the

urban areas, unemployment, extensive number of children in the streets, unexplained women suicides and some other social problems are altogether directly or indirectly outcomes of forced migration. Kurdish question which was often seen in an ethno-political axis is now seen also as a social question after the forced migration. In this article, how the social outcomes of forced migration became visible during 1990s and in the present day are being discussed.

Motherhood and Politics: Lessons from Peace Mothers

This paper seeks to discuss the role of the “mother” identity via the case of Peace Mothers, in the process of politization of Kurdish women. The mobilization of mothers whose children were subjected to state violence or to abuse of rights for a variety of reasons, relying on the “natural” legitimacy rooted in being a mother, and their entrance into the political sphere with which they had not been familiar are main focus of the study. How individual attempts having the aim of saving / finding a child evolved towards collective action, how the pain experienced brought women a collective identity, and how the struggle process transformed the mentality of the mothers are the basic questions which must be thought with concepts of “agency” and “politization” of women.

Neoliberalism and Kurdish Question in Turkey: The Case of Tuzla Dockyards

Salience of the Tuzla Dockyard Region in Istanbul has been over the death of workers caused by the bunch of dynamics emerging from the relations of production. There are a significant number of Kurdish workers in Tuzla Dockyards as a result of forced and involuntary migration from the Kurdish Region to Istanbul which occurred due to the armed clash between the PKK (Worker's Party of Kurdistan) and the Turkish State. This study considers Tuzla Dockyards as a case which can elaborately be understood by analyzing the period that witnessed the consolidation of neoliberalism in Turkey due to its changing the character of hegemonic project in Turkey. In the last 30 years of Turkey, serious waves of political and economic hegemony crises emerged as a result of the national economic crises embedded in neoliberal transitions and counter-hegemony struggle raised by the Kurdish movement against the Turkish State. The proletarianization of the millions of Kurds can be considered as an outcome of migration waves which creates cultural/ethnic division of labor by placing the Kurds at the bottom of job hierarchy in Istanbul. In the same vein, the reproduction of ethnic solidarity among the Kurds emerges as related with discriminative discourses and practices against the Kurds by other ethnic groups. This study also focuses on the working class struggle in Tuzla Dockyards and delineates dynamics harming on the solidarity of the working class via traditional soci-

etal networks which is embedded within the post-Fordist relations of production. Overall, by relying on the in-depth interviews conducted by the Kurdish workers in Tuzla Dockyards, this study attempts to develop an insightful understanding for one of the most crucial phenomenon in the recent period.

The First Wave in the Kurdish Migration Movements of 20th Century: The Resettlement of Kurds and the Problem of Kurdish Refugees

This study focuses on the Turkification policies of Committee of Union and Progress (İttihat ve Terakki Cemiyeti) over Anatolia and Kurdistan during the First Imperialist War and analyses the “resettlement” process experienced by the Kurds in this period. The First Imperialist War where Ottoman Empire also participated provided heaven-sent possibilities and opportunities for the members of Committee of Union and Progress for accomplishing their plans on building a new state and nation. During the war, for creating a “Turkish Motherland” in the remaining Ottoman lands, members of Committee of Union and Progress entered into an engineering practice with mathematical calculations over demographic structure and attempted to make whole population Turk and make Turkish presence dominant over the whole reign. Within the context of this Turkification practice which has Islamic references, non-Moslems were exposed to ethnic cleansing activities and were banished from the country by an exclusionist policy. During the same period, Kurds which were Muslim but non-Turkic were forced to migrate to Turkish populated areas within the existing borders and faced with “resettlement” policies. After the completion of “deportation” of Armenians in the April of 1915, a Kurdish “deportation” came into force in May of 1916. Kurds which fled from the Van, Bitlis, Erzurum provinces and Erzincan sanjak which were occupied by Russia during that period, were settled in Turkish populated provinces and districts with a proportion of %5 and they were banned from returning their homelands. This “resettlement” policy which was implemented during the merciless conditions of war cost hundred thousands of Kurds’ lives. This study focuses on this historical period and brings up this “resettlement” policy which aimed to nationalize-Turkify both the human and the space but overshadowed by “Armenian Deportation” into discussion with new documents deciphered from Prime Ministry General Directorate of State Archives Department of Ottoman Archives (Başbakanlık Osmanlı Arşivi or BOA) and Prime Ministry General Directorate of State Archives Department of Republic Archives (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi or BCA).

Early Modern Ethno-politics: Şerefhan’s Şerefname and the Kurdish Beys

This article will examine the text of the Şerefname written by Şerefhan-i Bitlisi at the of the 16th century. It will argue that although it represents a

manifestation of the Kurdish identity, it cannot be described as nationalist in the modern sense of the word. Rather it is an expression of the politics and identity of the Kurdish Bey class that dominated Kurdistan during this period. Furthermore, while defending the noble history of the Kurds, the Şeref-name expresses a concept of Kurdishness which envisages the Kurds as a community of princes rather than a popular ethnic group. Moreover, far from expressing the desire for an independent Kurdish state, it stresses the affinity of the Kurds with the Ottoman political system.”

Kurtasî

Avabûna Netewe-Dewletê Li Tirkîyeyê, Berxwedana Kurdan û Dînamîkên Veguherînê

Ev gotar li ser berxwedana kurdan a di navbera salên ji 1920'an heta 1960'an de disekine û armanca wê, lêkolînkirina dînamîkên avakirina neteweyê ya li Tirkîyeyê ye. Kapasîteya dewleta tirk a wê demê ya ku li Tirkîyeyê li ser herêma kurdan hêza xwe ya bîrdozî, leşkerî, aborî û siyasî bi cî bike di çarçoveya teorîk ya ku Michael Mann derdixe pêş de tê lêkolînkirin. Pratîkên zordar ên ku dewleta tirk li hember berxwedana kurdan sepandiye bi hewldanên dewletê yên ku kurdan veguherînin nasnameya netewî ya tirk re têkildar tê lêkolînkirin. Li derveyî van, di salên 1950'yan de hevkarîya di navbera elîten kurd û desthilatiya Partiya Demokrat de bi ji nû ve afirandina hêza xwe ya binasaziyê ya di civaka kurd de ya elîten kurd bi encam bûye. Têkiliyên di navbera xwediyên axê û çîna birjûva ya li Tirkîyeyê û bûrokrasiya Dewletê de, bi taybetî ji dawîya salên 1950 û şûn de bûye konjktûreke dîrokî ya ku têkiliyên di navbera dewleta tirk û civaka kurd de diyar bike.

Pêşveçûna Civakî Wek Stratejiyeke Rêvebirinê Di Projeya Başûrê Rojhilata Anatoliyê

Ev tez derketina holê û veguherîna "pêşveçûna civakî" ya ku di salên 1990'î de di Projeya Başûrê Rojhilatê Anatoliyê de wek stratejiyeke birêvebirinê hatiye pejirandin vedikole. GAP di salên 1970'yî de wek projeyeke binasaziyê ku tê de li herêma Firat û Dicleyê avakirina hinek bendav, coyên avdanê û santralên hîdroelektrîkê hebûn derket holê. Di serê salên 1990'î de wek "projeya pêşveçûna tîkel" ku tê de pêşveçûna civakî mijareke girîng bû hat veguherandin. GAP, di dawîya salên 1990'î de ji bin bandora pêşveçûna ku bi destê dewletê pêk tê derket, ket bin bandora modela pêşveçûna kurewî ya

ku bi destê piyasayê pêk tê û li gor pêdiviyên pêşveçûna pêkhatinên neoliberal ji nû ve hat veguherandin û vegotina “pêşveçûna mirovî ya domdar” ku rengê “pêşveçûna civakî” jî tê de hebû hat pejirandin. Li Tirkiyeyê nêzikahiyên hikûmetan ên pêşveçûna herêmî, li gor kontrolkirina gelheya kurd ku ji destpêka Komarê de bi rêveberiyê re di nav têkiliyeke aloz de bû teşe girtin û bûn navgîna vê yekê. Ji ber vê yekê GAP jî bû mînaka ji bo bi pirsgrêka kurdan re derketina serî, pêşvebirina civakî ya Rojhilatê. Ji ber vê yekê pêşveçûna civakî ya ku di nav GAP’ê cih digirt, divê wek stratejiyeke rêvebirinê ya dewletê ya ji bo kontrolkirina gelheya kurdan a li herêmê bê dîtin. Ev tez jî têkiliya pirsgrêka kurdan û polîtîkayên pêşveçûnê derdikeve rê. Li ramanên rêvebirinê yên ku di bingeha derketina holê û veguherîna têgîha pêşveçûna civakî ya GAP’ê de, teknolojiyên ku hatine bikaranîn û pêvajoyên ku xwestine kirar-pêkanîn derxin holê dinirxîne û vedikole. Bi vî awayî ev tez bi nêrîneke rexneyî li xebatên ku bêtî têgîha “pêşveçûn”ê rexne bikin bi giştî nirxandine yên li ser GAP’ê hatine kirin dinihêre.

Xerakirina Hawîrdorê Wek Stratejiya Kontrgerîlla Li Kurdistana Bakûr

Di vê gotarê de bandora pevçûnên di navbera hêzên ewlekariyê yên tirk û Partiya Karkerên Kurdistanê (PKK) de ya li ser hawîrdorê tê nirxandin. Ji serê salên 1990’î ve hinek saziyên civakî yên sîvîl dibêjin ku artêşa tirk li Tirkiyeyê li herêma Kurdistanê daristanan dişewitîne, li wargehên ku vala kiriye çavkaniyên debarê tune dike. Ji bo ku ev angaşt bîr nirxandin enca ma lêkolîneke qadê ya der barê xerakirinên li Dêrsima li rojhilatê Tirkiyeyê di vê gotarê de cih digirin. Di lêkolînên pevçûnên çekdarî de teknîkên jeowusatî li gor xweseriya bûyerê jî tên bikaranîn. Bi riya analîzên dîmenên peykê bi şahidiyan hatiye sererastkirin ku di navbera salên 1991 û 1994’an de li qada lêkolînê şewatên berbiçav pêk hatine. Di vê gotarê de tê angaştin ku ev texrîbat bêsedem û deraqil nîn in, li gor stratejiya artêşa tirk a ku di salên 1990’î de dixwest herêmê bike qada şer in.

Dayikî û Siyaset: Tiştên Ku Dayikên Aştiyê Hînî Me Dikin

Ev gotar, di pêvajoya polîtîzebûna jinên kurd de, li ser mînaka Dayikên Aştiyê, rista nasnameya “dayik”ê nîqaş dike. Mobîlîzasyona van dayikên ku zarokên wan bi şîdeta dewletê re rû bi rû mane an jî bi sedemên cur be cur mafên zarokên wan hatine binpêkirin û rewatiya “xwezayî” ya dayikbûnê û daketina wan a qadeke siyasî ya ku jê re xerîb in mijarên ku ev gotar li ser disekine ne. Mijarên wek hewldanên takekesî yên ku zarokê/a xwe bibînin, xilas bikin çawa vediguherin çalakiyeke kolektîf, êşên ku tên kişandin di nasnameyeke kolektîf de dayikan çawa digihîne hev û pêvajoya şerê çekdarî ya heyî feraseta dayikan çawa vediguherîne, bi têgihên wek “temsîliyeta” jinê û “polîtîzebûna” wê pirsên bingeîn ên ku divê bê fikirîn in.

Koçberiya Zorî ya Salên 1980 û 1990 Li Tirkîyeyê û Encamên Wê

Koçberiya zorî ya ku di navbera salên 1980 û 1990î pêk hatiye, diyardeyeke herî girîng ya salên 1990î ye û bêguman li Tirkîyeyê bi xwe re gelek guherînên civakî û politîk pêk anîne û bûye mijara nîrxandinên siyasî û birrek lêkolînan. Xizaniya li bajaran, bêkarî, li kuçeyan hebûna ev qas zarok, xwekuştinên jinan ên ku sedemên wan nayên ravekirin û gelek pîrsgirêkên civakî rasterast an ne rasterast wek encamên koçberiya zorî li pêşberî me ne. Ev yek sedemên wek pîrsgirêkeke civakî girtina dest a pîrsgirêka kurdan a ku wek pîrsgirêkeke etno-polîtîk tê nîrxandin jî rave dike. Di vê nivîsê de encamên koçberiya zorî ya ku di tevahiya salên 1990î de pêk hatiye û îro jî çawa tiştekî berbiçav e nîqaş dike.

Li Tirkîyeyê Neolîberalîzm, Meseleya Kurdan, Herêma Tersaneyan a Tuzlayê

Hatina rojevê ya Herêma Tersaneyan a Tuzlaya Stenbolê, piştî mirinên karkerên ku bi sedema hin dînamîkên ji tîkiliyên hilberînê derketine ye. Bi sedema şerê çekdarî yê di navbera dewleta tirk û PKK'ê de, di encama koçberiya bi dara zorê û bê dil ya ji herêma kurd a ber bi Stenbolê ve de li Tersaneyên Tuzlayê hejmareke mezin a karkerên kurd hene. Ev xebat bi sedema rûyê projeya hegemonîk a ku guherîye, bi lêkolînkirina dema ku neolîberalîzm hatiye bicîhkirin wê hewl bide ku Tersaneyên Tuzlayê fêr bike. Tirkîye di 30 salên xwe yên dawî de, di veguherînên neolîberal û di encama krîzên aborî yên neteweyî yên di bin tîkoşîna hegemonyaya dijber a ku dewleta tirk li hember tevgera kurd daye destpêkirin de bi krîzên politîk û aborî yên hegemonyayê re rû bi rû maye. Proleterkirina bi milyonan kurdan, di hiyerarşîya kar a Stenbolê de kurdan di herî jêr de bi cî kiriye ev jî dikare wek encameke pêlên koçberiyê yên ku kedê bi çandî û etnîkî kiriye tebeqe bê dîtin. Bi heman awayî ji nû ve avakirina piştgiyî etnîkî ya di navbera kurdan de, bi gotin û pratîkên cudaker li hember kurdan û komên etnîkî yên din tîkildar derdikeve holê. Ev xebat di heman demê de, li ser tîkoşîna çîna karkerên tersaneyên Tuzlayê disekine û bi rîya tîkiliyên civakî û kevneşopî yên di tîkiliyên hilberînê yên Post-Fordîst te pênasî dînamîkên ku piştgiyî çîna karker xera dîkin, dike. Wek encam, li gor hevîdîtinên ku bi karkerên kurd yên li tersaneyî Tuzlayê bi pûtepût hatine kirin, ev xebat hewl dide ku yek ji bûyerên civakî yên herî girîng ên dema nêzik, li ser Tersaneyên Tuzlayê nêrîneke ku asoya vebike bîne.

Pêla Yekem Di Bûyerên Koçên Kurdan A Sedsala 20'em: Ji Nû Ve Cihyarkirina Kurdan û Mesela Kurdên Pênaber

Ev xebat di dema Şerê Yekem Yê Parvekirinê de li ser politîkaya tirk-kirina Kurdistanê û Anatolya Navîn a Cemiyeta Terakî û Îtîhatê disekine û di wê demê de pêvajoya "ji nû ve cihyarkirina" kurdan dikole. Şerê Yekem Yê Parvekirinê yê ku Împaratoriya Osmaniyan jî tevî bûye ji bo ku îtîhatî planên

xwe yê avakirina netewe-dewleteke nû pêk bînin merc û dertetên nedîtî derxistiye holê. Îtîhafî di hemû Şerê Parvekirinê de xwestine ku li ser axa Osmanî ya ku di dest de maye de bi armanca avakirina “Welatekî Tirk” li ser avaniya demografîk bi xebatên endazyarî yê bi hesabên matematîkî, erdnîgarî û gelheyê bikin tirk û hebûna tirk di hemû qadan de serdest bikin. Di bin banê vê xebata tirk-kirinê ya ku bi referansa îslamî tê kirin de, yê fileh bi siyaseteke redkirinê avêtine derveyî sînoran, bi paqîjiya (tunekirina) etnîkî re rû bi rû mane; kurdên ku ne tirk in û lê misilman in, di nav sînorên heyî de ji bo herêmen ku zêdetirî wê tirk in hatine koçberkirin û polîtîkaya “ji nû ve cihyarkirin”ê li ser wan hatiye ferzkirin. Di nîsana 1915’an de piştî ku “tehcîr”a li ser ermenan hate temamkirin, di gulana 1916’an de “tehcîr”a kurdan xistine dewrê. Kurdên ku ji bajarên Erzirom, Bîlîs, Wan û ji sancaxa Erzincanê yê ku ketine bin dagirkeriya rûsan reviyane vegeza wan a ser axa xwe hatiye qedexekirin û li bajar û bajarokên ku tirk lê zêde ne bi qasî ji sedî pênc hatine belavkirin û biçîkirin. Ev polîtîkaya “ji nû ve cihyarkirin”ê ya ku di bin şertên gelek giran de hatiye meşandin bûye sedema windakirina jiyana bi sedhezaran kurdan. Ev xebata ku li ser vê dema dîrokî ye bi belgeyên nû yê ji Arşîva Komarê ya Serokwezîriyê û Arşîva Osmanî ya Serokwezîriyê, ev polîtîkaya “ji nû ve cihyarkirin”ê ya ku di bin siya tehcîra ermenan de tevî mirovan, dike ku cih û war jî bike neteweyî û tirk û ji nîqaşê re vedike.

Etno-Siyaseta Serdema Modern A Zû: Şerefnameya Serefxan û Mîrên Kurd

Di vê gotarê de dê Şerefnameya ku di sedsala 16’emîn de ji aliyê Serefxan ve hatiye nivîsandin tê vekolîn. Şerefname her çiqas berhemke ku nasnameya kurdan derdixe holê ye jî, di gotarê de tê angaştin ku bi nêzikahiyeke modern wek neteweperwer nikare bê nîrxandin. Şerefname ji neteweperweriyê zêdetir, nasname û siyaseta mîrên kurd ên ku wê demê li Kurdistanê desthilatdar bûne datîne holê. Bi van re berhem qala dîroka pak a kurdan dike û têgiha kurdayetiyê ne wek gelê kurd lê wek koma mîrên kurd bi kar tîne. Dîsa berhem di şûna daxwaza dewleteke kurd de dilxwaziya di nav pergala polîtîk a osmaniyan de cihgirtinê tîne ziman.